

c.

A

BIBLIOTHECA INDICA;

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES.

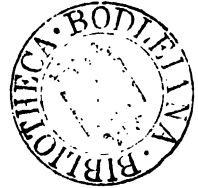
Nos. 51, 54, 59, 63, 68, 72 AND 73.

THE BRHAT SAÑHITA
OF VARĀHA-MIHIRA.

EDITED BY DR. H. KERN,

SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

1865.

2

बृहत्संहिता ।

श्रीबराह्मिहिरविरचिता ।

श्रीभट्ट-कर्ण-परिशोधिता ।

कलिकातानगरे

वासिष्ठ-मिश्रन्-यन्त्रे यत्रोऽयं मुद्राङ्कितोऽभूत् ।

शकाब्दाः १०८६ । ६० १८६५ ॥

PREFACE.

THE name of Varáha-mihira must be familiar to every Sanskrit scholar from the writings of Colebrooke, Davis, Sir William Jones, Weber, Lassen, and, not least, from the writings of Albírúni, brought to public notice by Reinaud. But, however well known the name of the Hindu astronomer and astrologer may be, his works are disproportionately less generally known, because with one exception they existed only in Manuscripts and were consequently accessible to comparatively few. It is with the desire of extending that knowledge that I have undertaken the editing of the most celebrated of Varáha-mihira's works, the Bṛhat-Sanhitá.

Varáha-mihira, or, as the name is also written, Varáha-mihara, was a native of Avanti and the son and pupil of Ádityadása, likewise an astronomer.* The statement of Utpala that he was a Magadha Brahman† must most likely be understood in this sense, that his family derived its origin from

* We have for this his own testimony in the Bṛhaj-játaka, Ch. 26, 5 :

आदित्यदासतनयस्यैववाप्तबोधः

कापित्थके सविहस्रान्ववरप्रसादः ।

आवन्तिको मुनिमतान्वयलोकाय सम्यग्

घोरां वराहमिहिरो रश्मिरां चकार ।

“ Varáha-mihira, a native of Avanti, the son of Ádityadása and instructed by him, having obtained the gracious favour of the sun, at Kápitthaka, composed this elegant work on Horoscopy, after making himself duly acquainted with the doctrines of the ancient sages.” It may be also that Kápitthaka is the place where he received his education ; it is the name of a village, according to Bhaṭṭa Utpala, the excellent commentator of Varáha-mihira's works.

† Cf. Colebrooke, Algebra, p. XLV. foot-note.

Magadha ; up to the present day it is a common practice in India, for Brahmans to be distinguished by the name of the country whence they themselves or their forefathers have come ; so that, in Benares for instance, there are Kányakubja Brahmans, Mahratta Brahmans, Dráviḍa Brahmans, &c., many of whom have never seen the country of their forefathers. As Utpala repeats his statement, I think it improbable that the words Magadha Brahman are an error of the MSS. for Maga Brahman, the name given to the sun-worshippers, although this would not unnaturally suggest itself at first sight.

No information is to be found in the works of our author which have come to us, about the year of his birth, nor could we expect to find it but in his astronomical treatise *Pancasiddhántiká*, which unhappily seems to be lost beyond hope of recovery. There is every reason to believe that we should find the author's date in that treatise, because it is the all but universal practice of the *scientific* Hindu astronomers to give their own date. In one way or another the Hindu astronomers at Ujjayani must have had means to know the date of Varáhamihira, for in a list furnished by them to Dr. Hunter and published by Colebrooke,* the date assigned to him is the year 427 of the S'áka-era, corresponding to 505 A. D.

It is not added to what period of his life this date refers. The trustworthiness of the Ujjayaní list is not only exemplified by the fact that others of its dates admit of verification, but also in a striking manner by the information we get from Albírúní. This Arabian astronomer gives precisely the same date† as Dr. Hunter's list eight centuries afterwards, from which it is evident that the records of the Hindu astronomers have remained unchanged during the lapse of more centuries than there had elapsed from Varáhamihira till Albírúní. The latter adds, what is not stated distinctly in the Ujjayaní list, that 505 A. D. refers to the author's *Pancasiddhántiká*. This state-

* Algebra, p. XXXIII.

* Reinaud, *Mémoire sur l' Inde*, p. 336.

ment would, on ground of analogy, seem to be corroborated by Dr. Hunter's list, for two other dates at least, those of Bhaṭṭa-Utpala and Bhāskara-ācārya admit of being verified, and as they refer to some works of these authors, not to the year of their birth, it is but natural to suppose that the same holds good in reference to Varāha-mihira. There are, however, two facts that make the date assigned to the Pancasiddhāntikā, not indeed incredible, but improbable. The first is the date of Varāha-mihira's death, as recently ascertained by Dr. Bhau Daji, viz. 587. A. D. The second difficulty is the fact that Varāha-mihira quotes Āryabhaṭa in a work which cannot have been any other but the Pancasiddhāntikā.* Now, as Āryabhaṭa was born 476 A. D., it is unlikely that 29 years after, in 505 A. D., a work of his would have become so celebrated as to induce Varāha-mihira to quote it as an authority. It is of course not impossible, but not probable, while on the other hand the error of Albírúni in taking 505 A. D. for the date of the Pancasiddhāntikā, while it really was the date of the author's birth, may be readily explained. The inferences from astronomical data, although proving indisputably that Varāha-mihira cannot have lived many years before 500 A. D., are not numerous enough, nor precise enough, to determine the date with more precision, it being impossible to eliminate from one or two data the errors of observation, and sometimes necessary to make suppositions in order to arrive at any conclusion at all. For a discussion of these data I refer the reader to Colebrooke's Algebra.†

* More about this in the sequel.

† The trustworthiness of the *scientific* Hindu astronomers may now-a-days be considered to be above suspicion. Not so in the days of Colebrooke and Bentley, and we are largely indebted to the former for his indefatigable researches in the history of Hindu astronomy. The worth of Bentley's results in determining the age of Varāha-mihira is perspicuous from the fact that he places this author in the 16th century of our era, that is, 500 years after Albírúni. The main argument of Bentley, wholly worthless in itself, may serve as a curious specimen of his method. Colebrooke having tried to

Although not able, as yet, to fix the date of Varáha-mihira's birth with precision, we know with certainty that the most flourishing period of his life falls in the first half of the 6th century of our era. This point, important in itself, has the additional value that it serves to determine the age of other Hindu celebrities whom tradition represents as his contemporaries. The trustworthiness of the tradition will form matter for discussion afterwards ; let us assume at the outset that the tradition is right, then it will follow that his contemporaries were Vikramáditya, the poets and literati at the court of this king, especially Kálidása and Amara-sinha, and it may be added from another source, the author of the Pancatantra. We shall begin with Vikramáditya, and since there are more princes than one who bore that name, or title, we shall have to enquire, which of them may have a claim to be considered the contemporary of Varáha-mihira.

It is generally assumed that the first Vikramáditya known in the history of India, was a king reigning in the century before the Christian era, and that he was the founder of the Indian era, generally denoted by *Samvat*. The objections that may be raised against this opinion are so many and formidable, that no critical man can adopt the fact without submitting the

deduce some data from the time of the heliacal rising of Canopus, as stated in Ch. 12, vs. 14, of the *Bṛhat-Sanhitá*, is literally abused by Bentley, because he, Colebrooke, holds the heliacal rising to imply the star being visible. Bentley argues that the Sanskrit word for heliacal rising always means cosmical rising and never implies the star being visible, that Colebrooke therefore had wilfully misrepresented the passage of the *Bṛhat-Sanhitá*. Now be it assumed for a moment that Bentley was right in his opinion about the meaning of the Sanskrit word for heliacal rising, although he is wholly wrong, even then the passage, mistranslated and misrepresented by Colebrooke according to him, is in itself sufficient to give him the lie. The word namely, translated rightly by Colebrooke with heliacal rising, is fortuitously *sandarçanam*. Thus then Bentley heaps abuse upon a man who takes the unwarrantable liberty of taking for granted that " being visible " means " being visible."

varying testimonies of Hindu authors to a severe scrutiny. This has been done by Prof. Lassen, more fully, so far as I know, than by any other. But notwithstanding the care bestowed by that distinguished scholar on the subject, his conclusions seem to me utterly inadmissible ; it is therefore my duty to state the reasons why I cannot adopt the received opinion.

Lassen, well aware that weighty testimonies place Vikramá-ditya, the conqueror of the S'akas or Scythians, *after* not *before*, our era, and that the same testimonies make him the founder of the S'aka era, not of the *Samvat*, examines more than once their worth. In a foot-note to p. 50, of Vol. II. of his "Indische Alterthumskunde," he says :

"The astronomer Varáha-mihira calls this era the time of the kings of the S'akas ; see Colebrooke's Misc. Ess. II. p. 475." The commentator explains : "The time when the S'aka kings were conquered by Vikramáditya." A later astronomer, Brahma-gupta makes, in reference to this epoch, use of the expression "the end of the S'aka kings," which passage is explained by a commentator of Bháskara, a still more modern astronomer, in this way : "The end of the life or of the reign of Vikramáditya, the destroyer of the Mlecha tribe, called S'aka." The commentator of Varáha-mihira, *consequently*, as Colebrooke remarks, considers the era used by him to be that of Vikramáditya, which every where else (*sic.*) is called *Samvat*. Brahma-gupta reckons from S'álivahana's era, so that the commentator here also wrongly brings forward Vikramáditya. I cite this because it shows that in after times they confounded the two kings and their history. Of the two astronomers the former lived in the beginning of the 6th century, the latter in the beginning of the 7th. The name of the S'aka era clearly explains its origin, and in this sense the expression of Varáha-mihira will have to be taken."

So far Lassen. The objections to the foregoing are many and obvious ; leaving out less important points, my first remark refers to Colebrooke's startling conclusion, that Utpala

(for he is the commentator in view) uses the *Samvat* era because he, Utpala, considers Vikramáditya S'ákári to be contemporaneous with the beginning of the S'áka era. What kind of weight has to be attached to such a conclusion, will be clear from an example nearer home. Let us suppose that some European considers, however erroneously, that the beginning of the Emperor Augustus' reign and the beginning of the Christian era are contemporaneous facts; would then the only possible conclusion be this, that the man thinks that he lives in the year of grace 1896, instead of 1865? It is imaginable, certainly, that one might make such a mistake, imaginable, although it would be an abuse of language to call it possible. But let it be possible, it is not the only possibility; the man may have forgotten the precise date of Augustus' reign, a much more probable contingency. Thirdly, it is again, imaginable, that the man places the two not contemporaneous facts, wrongly supposed contemporaneous by him, in a time which is wrong for both, say at the time of Pericles. The first and third conclusions are, to use a mild term, so extremely improbable that only the second is left. Let us apply it to the case of Utpala; and we shall find that the only, not preposterous, conclusion is, that Utpala places Vikramáditya 78 A. D., not 57 B. C. What is *a priori* the only admissible conclusion, becomes *a posteriori* quite certain, because happily Utpala gives us his own date, and in so doing affords us the means of ascertaining what he means by the S'áka era. At the end of his commentary on Varáha-mihira's *Bṛhaj-játaka* we read :

चैत्रमासस्य पञ्चम्यां सितायां गुरुवासरे ।
वसुधैव कुटुम्बकम् शान्तेः कृतेयं विदुतिर्भया ॥

“ This commentary was finished by me on the 5th day of the light half of Caitra, on a Thursday, in the year 888 S'áka.” Now the specified date falls on a Thursday and could only do so, if the S'áka era is taken as the era which *Anglice*, not in Sanskrit, is called S'áliváhana era.*

* Not trusting myself only in calculating back the given date, I had it

I have assumed throughout, for argument's sake, that Utpala was wrong in making Vikramáditya the founder of the S'áka era because I had to show that, whether rightly or wrongly, he placed Vikramáditya 78 A. D., not 57 B. C. Whether he is right in doing so is a question apart which we shall discuss afterwards ; first we have to revert to Lassen's remarks concerning Brahmagupta. This astronomer, says Lassen, reckons from the S'áliváhana era ; that is true, but apt to mislead ; he reckons from the S'áka era, which Europeans persist in calling S'áliváhana era. Moreover not only does Brahmagupta reckon from the S'áka era, but all other astronomers do so. The only inference from the facts, that Brahmagupta reckons from 78 A. D. and that the same Brahmagupta places in that year the end of the S'áka kings, is that his testimony agrees with that of Utpala, barring that he does not give the name of their conqueror. The stricture upon the commentator, who erroneously brings forward Vikramáditya, is begging the question ; it ought precisely to be shown that Vikramáditya did *not* live at that time. Arguments of a different kind are required, before the authority of the Hindu astronomers is shaken.

As harmless as this attack upon them, is the attack upon Kalhana-Pañḍita, the historian of Kashmere. Let us see what charges are brought against him.

Lassen,* after premising that Kalhana-Pañḍita sees the real conqueror of the S'akas, not in Pratápáditya, who is said to have reigned 167—135 B. C., but in the king, who placed Mátrgupta from 118—123 A. D. on the throne of Kashmere, tries to controvert this statement, firstly by referring to the arguments[†] we have disposed of, and secondly by the following remarks :

“ The first objection to his (Kalhana's) assertion is its being in conflict with the perfectly certain (*sic.*) chronology after the

also calculated by the well known mathematician and astronomer Bápu-Deva S'ástri, one of the ornaments of India.

* Indische Alterthumskunde, Vol. II. p. 399, sq.

Vikramáditya era, which in itself (*sic.*) would be sufficient to raise an objection against it. A second, and not less mighty one, has to be added. If namely we adopt his premises and reason upon them, and test them by historical facts anterior and posterior, we shall find contradictions to established facts."

Here I shall only stop to observe, that the expression "perfectly certain chronology after the Vikramáditya era" is no argument, but again what is called begging the question. It is beyond dispute, indeed, that there is an Indian era, commonly called *Samvat*, dating from 57 B. C., but that the era was founded by a Vikramáditya, and that moreover the founder was contemporary with its beginning, is an assertion which rests upon an extremely frail base, as will appear in the sequel. What now are the contradictions to established historical facts, in which Kalhana-Pañḍita involves himself?

"If the patron of Mátr̥gupta had lived in the second half of the first century *before* Christ, Pratápáditya would have commenced to reign *two hundred and eighty* years before him, *i. e.* somewhat before 40 B. C. ; at this time, however, Kashmere was under the sway of Açoka."*

It is difficult to see what this reasoning can have to do with Kalhana-Pañḍita, or how far it invalidates his statements, for he does not assert at all, that the patron of Mátr̥gupta lived in the second half of the first century *before* Christ, but *after* Christ, (or more strictly speaking at the beginning of the second century of our era). As consequently the attack might be levelled against some imaginary author, who holds the view that Vikramáditya, the patron of Mátr̥gupta, lived in the second half of the first century *before* Christ, but does not touch Kalhana-Pañḍita, we might dismiss here all further discussion. But let us go to the end of the passage, that it may appear how little conviction the other arguments carry with them.

If Vikramáditya (the imaginary one) had lived in the second

* See Lassen, l. c.

half of the first century before Christ, say 50 B. C. till 1 A. D., Pratápáditya would have commenced his reign 280 years before him, consequently 40 B. C., that is according to a calculation beyond my comprehension 280 B. C. + 50 B. C. is equal to 40 B. C., instead of 330 B. C. ! That is not all. It is said that about "that time," *i. e.* 40 B. C. Açoka was master of Kashmere ! Nobody knows better than Lassen that Açoka reigned 268—226 B. C. To such straits an illustrious scholar is led, because he incautiously has adopted a cause which admits of no defence.

I leave the reader to examine the objections of Lassen against Albírúni,* who is another witness for Vikramáditya S'akári living 78 A. D. and call up another witness in the person of Hiouen-Thsang. This Chinese traveller informs us, that the powerful Vikramáditya, king of S'rávasti, lived in the "middle of the thousand years" elapsed since the Nirvána of Buddha.† Although Stan. Julien cautiously adds in a foot-note, that Hiouen-Thsang's expression *may* mean, in one of the thousand years elapsed since the Nirvána, it is obvious, that such a vague signification is utterly incompatible with the object of any one who intends to give a date, and Stan. Julien himself takes it in the sense of 500 years, and so does Reinaud.‡ As the Nirvána, according to Hiouen-Thsang, took place 100 years before Açoka, and Açoka began to reign 268 B. C., and as Hiouen-Thsang is speaking about 640 A. D., there had just elapsed 1000 years between the Nirvána and Hiouen-Thsang, and the expression is quite proper. According to his chronology then, the Nirvána took place about 363 B. C. ; 500 years later brings us to 137 A. D., only twenty years later than the date of Mátrgupta, the contemporary of Vikramáditya S'akári according to Kalhana-Pandita. The date, assigned by Hiouen-Thsang and the Northern Buddhists generally, I know, has not found

* Indische Alterthumskunde, Vol. II. p. 761.

† Stanislas Julien, Mémoires sur les contrées occidentales, Vol. I. p. 115.

‡ Mémoire sur l' Inde p. 80.

favour, and the chronology of the Ceylonese Buddhists has been preferred to it. The Ceylonese annals ought to bear an unusual stamp of trustworthiness, since they are extolled at the expense, not only of the Northern Buddhistical writings, but also of the Brahmanical records, which, although silent on Buddha's date, agree in other respects with the Northern Buddhists' works. So, for example, neither the Brahmans, nor the Northern Buddhists, know anything about a Káláçoka, who is said by the Ceylonese to have lived one hundred years after the Nirvána, and under whom a second convocation was held, a convocation the Northern Buddhists know nothing about. Again, the lists of Indian Kings, said to have reigned before Buddha, coincide pretty well in the writings of Brahmanic and of Northern Buddhistic origin, but vary greatly with the succession, as given in the Mahávanso. Let us see, whether the Mahávanso really deserves so much credit as has been given to it. We read on p. 42 (Turnour's translation): "In the seventeenth year of the reign of this king (Açoka), this all-perfect minister of religion (Tisso Moggaliputto), aged seventy-two years, conducted in the utmost perfection this great convocation on religion." This convocation, the third, according to the Mahávanso (the second according to the Northern Buddhists), took place in the seventeenth year of Açoka's reign, *i. e.* $263 - 17 = 246$ B. C. Now the same Mahávanso tells us (p. 28), that the theros who held the second convocation ordered Siggavo to initiate Tisso Moggaliputto, who as yet had to be born. As this second convocation is said to have been held 100 years after Buddha's death, or in the tenth year of king Káláçoka (*ib.* p. 15, 19), and as Buddha's death is said to have occurred 543 B. C., it follows that Siggavo received the order 443 B. C., at which time he must have been at least twenty years old; he was eighteen when he was converted to Buddhism by Sonako (*ib.* p. 30); so he cannot have been born later than $443 + 20 = 463$ B. C. This same Siggavo initiates Tisso Moggaliputto when the latter was 20

years of age (p. 31). Tisso, being 72 years in 246 B. C., was born 319 B. C., and was twenty years of age 298 B. C. Consequently Siggavo, being born 463 B. C., inates Tisso 299 B. C., when he himself was a man of 165 years. Professor Max Müller has shown in his own lucid way* "that 477 B. C. is far more likely" the conventional date of Buddha's death than 443 B. C. But even if we take this date, we shall find that Siggavo must have been flourishing at the age of 98 years! This is by no means the only example in the Mahāvanso to show that its authority is not a whit higher than that of the Brahmans and Northern Buddhists, and it seems to me that Max Müller has convincingly shown, how hypothetical or conventional the date of the Nirvāna is. I must confess, however, that in my opinion the Chinese chronology is some degrees more probable; at least the relative positions are right in Hiouen-Thsang, viz. that Kanishka reigned about 300 years after Açoka, for 268 B. C. + 300 leads to 37 A. D., and it is proved that Kanishka's reign must have extended till after 33 A. D. at least; secondly, Buddha's death is placed 1000 years before about 635, which again gives for the Nirvāna about 363 B. C. I see no reason, why Hiouen-Thsang should be correct for 900 years, and err at 1000. But even if Hiouen-Thsang might be supposed to err in the date he assigns to Buddha, he is demonstratively right in the relative dates assigned by him to Açoka and Kanishka, and as the nearer we come to his own times the greater the probability is for his being correct; it is allowed to assert that his testimony about Vikramāditya, combined with the testimony of the astronomers and of Kalhana-Pañdita greatly enhances the value of the Hindu authorities.

One might reasonably have expected, that some sources would have been quoted, so reliable as to put at naught the combined authority of Utpala, Kalhana-Pañdita, Brahmagupta, Albírúni and Hiouen-Thsang. Far, however, from this being

* History of ancient Sanskrit Literature, p. 263-263, and p. 299.

the case, not any source, good, bad or indifferent, has been adduced to support the extraordinary, howbeit common, theory, that Vikramāditya S'akári lived 57 B. C. The nearest approach to quoting sources in order to support the theory, is, so far as I know at least, to be found in the grotesque speculations of Wilford. It is but fair to say, however, that Wilford is the only one who really might have adduced *one* source, for he certainly used it. The work in question is more than once mentioned and parts of it made subject of discussion by others; I mean the astrological book Jyotirvidábharaṇa. The author of this production places, indeed, Vikramāditya S'akári at 57 B. C., but I shall show that he is an impostor, and a very clumsy one, so that his word cannot carry much weight. To those who know the work, such a task may seem not requisite, but as the spuriousness of the Jyotirvidábharaṇa has been inferred from other grounds, a new discussion on its merits will not be deemed wholly superfluous.

The author professes to be no less a person than the renowned Kálidása. It would be a tedious task to enumerate all the reasons, why the work *must* be an impudent fabrication, although every line affords examples "*nauseam usque*;" moreover one passage decides all. The passage is given at full length by Fitz-Edward Hall* whose remarks may be compared. There the Pseudo-Kálidása tells us, that he lived at the court of Vikramāditya, the king of Málava, who slew 55555555 S'akas; † that amongst others, at the same court, lived Varáha-mihira. Further it is said that the Jyotirvidábharaṇa is written in the

* Wilson's translation of the Vishṇupuráṇa, ed. by F. E. Hall, preface p. viii. footnote. The readings agree exactly with those of a manuscript before me.

† At another passage the number of S'akas whom a king is required to kill before he can claim the title of S'aka-destroyer, and has the right to found an era, is given as 5500000000, at least in figures, but in words *sapancakotyabjadala (pramáh)*, which is 5050000000; manifestly the figures represent the poetaster's meaning, and the words are at fault.

year 3068 of the Kali-yuga, or 33 B. C. This is enough ; a man, living 33 B. C., calls himself the contemporary of Varáha-mihira, who lived more than 500 years afterwards. As if to assist us in the discovery of his forgery, the Pseudo-Kálidása does not only say, Varáha-mihira, but he adds also the epithet *khyáta* "the celebrated," so that how many other Varáha-mihira's there may have been, he at all events means the author of the Bṛhat-Sanhitá. I fully agree with F. E. Hall, when he says : "There is every reason for believing the Jyotirvidábharaṇa to be not only pseudonymous, but of recent composition." He does not state his reasons ; amongst the many reasons I have for concurring in his opinion, are : 1° the absurdity of the language ;* 2° he calls the S'aka-prince king of Rúma, for which the Sanskrit equivalent, at least in form, would be Romaka ; I subjoin the stanzas where the word occurs :

यो रुमदेशाधिपतिं शकेश्वरं
जित्वा गृहीत्वोष्णयिनीं महाहवे ।
आनीय संभ्राम्य मुमोच तं त्वहो
श्रीविक्रमार्कः समसङ्गविक्रमः ॥
तस्मिन् सदा विक्रममेदिगोष्ठे
विराजमाने समवतिकायाम्
सर्वप्रजामंखलसौख्यसंपद्
बभूव सर्वत्र च वेदकर्म ॥†

The story told here of the S'aka-king of Rúma reminds one strongly of what befel the Turkish emperor of Rúm when defeated and captured by Timur. But to say that the fabrication is composed after that event, would give no adequate

* The poetaster is very partial to the word *sam*, which he uses as an adverb, foisting it in wherever he has to fill up a gap in the metre. Did he suppose, that because *sam* in composition is paraphrased with *samyak*, it could stand alone in that sense?

† The word *babhúva* to denote a present action is very amusing.

idea of its real date ; the impression the reading of it makes upon me is, that it may have been written a hundred years ago, it can not be much more modern, for Wilford knew the work.

The Jyotirvidábharaṇa then is the only work, as yet brought to public knowledge, which contains the information that Vikramáditya S'akári lived before our era and was the founder of the *samvat*. If there exist other works giving the same information, they ought to be brought forward, the sooner the better.

The information we derive from the other sources, cited above, may be stated briefly to be this : as early as the time of Kalhana-Pañḍita and Albírúní, (the eleventh century) some held the opinion that there had been a king Vikramáditya before the Christian era, the historian of Kashmere identifying him with Pratápáditya, the Arab on the other hand calling him a king of Málava ; both assert that Vikramáditya, the conqueror of the S'akas lived 78 A. D. So had Utpala done nearly a century before, 966 A. D. Three centuries before, about 640 A. D., Brahmagupta, one of the greatest of Hindu astronomers, places the defeat of the S'akas 78 A. D., and Hiouen-Thsang places Vikramáditya, a mighty conqueror whose sway extended even over foreign countries, in the first half of the second century of our era. It must be admitted that the authorities of all these men is not sufficient to render the epoch of Vikramáditya's reign and his chief achievements, historically certain, for not one of them is a contemporary witness. At the same time it will be granted that they may have seen, and part of them very likely had seen, original documents, of whatever description these may have been. To declare their testimony to be of less value than that of a liar, like the Pseudo-Kálidása, is an undertaking nobody is likely to attempt. I will not deny that there may have been some king before our era, called Vikramáditya, but the authenticity of the story is many degrees lower than the authenticity of the stories about

Romulus; the latter are at least genuine myths, the former does not deserve even that name. Whatever doubts may linger about the date of Vikramáditya, the conqueror of the S'akas and the founder of the S'áka era, it is certain that *he* cannot have been the contemporary of Varáha-mihira, nor, if tradition speaks truth, of Kálidása and Amara-Sinha. Who was it then?

In the S'atrunjaya Máhátmya* a king Vikramáditya is said to have ascended the throne in the year 466 of the S'áka or 544 A. D. As we have seen before, Varáha-mihira's life must have extended over that time. On the other hand Kálidása's patron is not called Vikramáditya, but Bhoja by Ballála-Miçra, the author or compiler of the Bhojaprabandha. Now Bhoja is held to have ascended the throne 483 A. D. or, with a discrepancy of 84 years, 567 A. D.† Wilford states that a tradition in the Dekkan ascribes to Bhoja a reign of fifty years and some months, whereas in the Bhojaprabandha it is 55 years, 7 months and three days.

पंचाशत्त्रयं वर्षाणि सप्तमासान् दिनत्रयम् ।
भोजराजेन भोजस्यः सगौडो दक्षिणायतः ॥१॥

If we assume the date 483 A. D. for Bhoja's ascending the throne to be correct, he must have reigned, according to this stanza, till 538 A. D. This tallies well enough with what we know about Varáha-mihira. The question now is, whether Bhoja be really the same with Vikramáditya. Notwithstanding the discrepancy between the different records and the silence of Ballála-Miçra about Bhoja bearing the title of Vikramáditya, such an hypothesis is far from inadmissible. It might be supposed too, that Kálidása and Varáha-mihira found two

* Not having the S'atrunjaya-Máhátmya at hand, I must rely upon the statements of Wilford, As. Res. IX, p. 156.

† Prinsep's Useful Tables, ed. Thomas, p. 250, and As. Res. l. c.

‡ The residence of Bhoja is said to be Dhára.

patrons first in Bhoja, afterwards in Vikramāditya. With the materials as yet at our disposal, nothing conclusive is to be said in either way. The problem which remains to be solved may be stated thus: can it be gathered from various sources in Sanskrit literature whether Bhoja and Vikramāditya are only two names for one and the same person? If so, which of the three dates 483 A. D., or 544 A. D., or 567 A. D. is to be preferred? As my endeavours to find this out have failed, I hope that others may be more successful.

Throughout the foregoing I have assumed that it was the great Kálidása, who found a patron in Bhoja, or as he is also called, S'ri-Sáhasánka. This has been denied or doubted, on the ground that the morals of Kálidása, as drawn in the Bhojaprabandha are inconsistent with the purity and tenderness of the feelings in his works. But it has been remarked by Weber* that contrasts between theory and practice are not uncommon in every clime and at all times. One might even go farther, and contend that the character of Kálidása, save one single blemish, is represented as amiable and generous. At all events Ballála-Mis'ra intends to draw the portrait of the great Kálidása, and that is the only point of importance for our purpose, not whether the portrait looks "respectable" or not, nor whether it is faithful or the reverse. As to the general trustworthiness of the Bhojaprabandha, I cannot look down on it so contemptuously as others do. The style is so unequal, that it looks more like a patchwork than like the composition of one man. The framework in prose, and perhaps part of the metrical passages are from the hand of Ballála-Mis'ra himself, but there are stanzas scattered over the whole of the work that would do credit to the best of Indian poets. The motley character of these stanzas enhances, in my opinion, the value of the work, because it scarcely can be explained, but on the supposition that Ballála-Mis'ra strung together sundry authentic verses of the wits at Bhoja's court, whether they had come down to him

* See Preface to his translation of the Málavikágnimitram.

by tradition or in works, now unknown. The work is moreover, for an Indian production, so remarkably free of extravagance, that on internal grounds few charges can be brought against it. I am far from asserting that no objections may be raised against it; I must myself point out that it appears strange that the author never mentions Varáha-mihira or Amara-Sinha; but on the other hand Sanskrit literature is so poor in historical works, that one ought not to despise any bit of information which is not manifestly wrong.

The Bhojaprabandha is silent about the well known so-called *nine gems*, of whom Kálidása was one; we have to look elsewhere for the authority from which our knowledge of the *nine gems* is derived.

The tradition, if this be the word, about the *nine gems* has recently been assailed by F. E. Hall.* He points out that the stanza :

धन्वन्तरिः क्षपणको ऽमरसिंहशङ्ख-
 वेताणभद्रघटकर्परकाशिदासाः ।
 ख्यातो वराहमिहिरो ऽपतेः सभायां
 रत्नानि वै वररचिर्नव विक्रमस्य ॥

makes part of the Jyotirvidábharaṇa; he argues that such a book has no authority, and adds that, barring this single passage, nobody has seen the "authorities" spoken of, but never seen by Prof. Wilson. This statement of Hall's, if it were true in every respect and did not need some qualification, would render the so-called tradition next to worthless. But Hall has overlooked an important fact, to be mentioned afterwards, so that his assertion is only partially true. True it is that the stanza in which the names of the nine gems individually occur has, as yet, only been found in the Pseudo-Kálidása. Happily this forger had too little skill to conceal that the stanza, as it stands in the Jyotirvidábharaṇa, is singularly out of

* Preface to his edition of Wilson's translation of the Vishṇupurāṇa, p. viii. note.

place, and I wonder that any one who reads the passage is not startled by the intrusion of the stanza. Out of the *nine gems* six are given in the verses immediately before; this might be explained. One may give the names of all the poets, and afterwards repeat the name of a picked number out of them, adding that, amongst all, such and such are the chief ones. But then all the names of the rank and file would be given, and nobody would in the list of the whole leave out some of the first rank, at the same time that others of the first rank are duly registered. One sees how the Pseudo-Kálidása is struggling to bring in the stanza, and he succeeds at last, but only by violence. The reason why he takes so much pains to intrude the stanza is, I should say, this: wishing to give to his forgery the semblance of antiquity, and knowing or supposing, that the stanza was current in the mouth of the pandits, but not found in writings, he practised the trick of inserting it in the bulk of his work. Such a trick would not be a stroke of genius, but it was sufficient for the purpose of imposing upon those for whom he intended it.* One thing is certain, the stanza *is* in the mouth of every pandit, and *was* so half a century ago. Now if we consider that pandits very seldom read books on astrology, much less derive their knowledge of topics wholly unconnected with astrology from astrological books, if we farther bear in mind that the Jyotirvidá-bharāṇa is of recent composition, it is next to impossible to account for the popularity of the memorial verse. And apart from this, the notice we have of the existence of the *nine gems* at the court of Vikramáditya is not derived from oral tradition or the Jyotirvidá-bharāṇa, as Hall supposed. In the inscription of Buddha Gayá, a translation of which is given by Wilkins, (As. Res. Vol. I. p. 286) we find the following: "Vikramáditya was certainly a king renowned in the world. So in his

* The Pseudo-Kálidása has even found a commentator, unless the commentary be fabricated by himself, which would be another trick quite worthy of the first.

court were nine learned men, *celebrated under the epithet of the Nava-ratnāni or nine jewels*; one of whom was Amara-Deva, who was the king's counsellor, a man of great learning, and the greatest favourite of his prince." The inscription is from *Samvat* 1015 or 948 A. D. So the antiquity of the tradition is fully vindicated, and at the same time additional strength is given to the assertion that the stanza is intruded into the *Jyotirvidābharāṇa*.

It is at the same Buddha Gayá that General Cunningham has found a corroboration of the tradition that Amara-Sinha was contemporary, or at all events nearly contemporary, with Varáha-mihira. The learned archæologist shows* that the Buddhist temple at Gayá, the remains of which he has surveyed, is the same as the one seen by Hiouen-Thsang between 629—642 A. D.; he shows farther that the temple did not yet exist at the time of Fa-Hian's visit between 399 and 414 A. D. As the temple, according to the inscription before mentioned, was erected by Amara-Deva, one of the nine gems at the court of Vikramáditya, he concludes that Amara-Deva is the same with Amara-Sinha, the author of the *Amara-Kosha*, and that the same Amara-Sinha must have lived between 400 and 600 A. D.; taking the mean, we get 500 A. D., which again coincides with what we should expect in regard to Varáha-mihira.

It remains to make some remarks about the date of the *Pancatantra*. Colebrooke argues from Varáha-mihira being quoted in that work, † that he must have been anterior to or contemporary with the celebrated Shah Nushirvan, in whose reign, 531—579 A. D., the translation of the *Pancatantra* into Pehlevi was made. Bentley makes the objection that Colebrooke's argument does not hold good, unless the name of Varáha-mihira be proved to occur also in the Pehlevi translation, on

* Archæological Survey Report (Journ. As. Soc. B. Vol. XXXII), p. vii. sqq.

† *Pancatantra*, (ed. Kosegarten,) p. 50.

the specious ground that the passage in the Pancatantra, as it stands now, might be an interpolation. Bentley's objection seems to me utterly nugatory, and, well analysed, amounts to this, that the interpolation of passages is a physical possibility, which is true enough, but of no use in argument. It is not enough to say that a passage may be an interpolation; any passage in any book, which is in disagreeable conflict with one's crotchets, may then be called an interpolation. One has to give at least plausible arguments that there is something suspicious about it. Bentley has failed to do so, and wisely, for the passage in the Pancatantra has nothing suspicious about it. If one wishes to be sceptical, one had better doubt the whole story about the translation into Pehlevi by the command of Shah Nushirván. It is many degrees less improbable that a poet, like Firdúsf, invents or modifies a story than that an appropriate, almost necessary, passage is to be held spurious.* In short, I think Colebrooke was perfectly right in placing the composition of the Pancatantra in the first half of the 6th century.

The results of the foregoing disquisitions may be summed up as follows: the first half of the 6th century, say 500—550 A. D., is in reality the most illustrious period of Sanskrit literature; at that time the *nine gems* flourished under the patronage of an art-loving prince, and contemporaneous with them, probably in the Dekkan, lived the author of the Pancatantra. The prince is either Bhoja, or Vikramáditya, or both names have to be considered as denoting the same person.—And now we have to return to our author and his works.

The whole of the astronomical and astrological science of the Hindus, as fixed at the time of Varáha-mihira, and indeed long

* The same Bentley could be childishly credulous, when it suited his purpose. So he gravely asserts that the Egyptians ascribed the origin of their astronomical science to Abraham, but that Abraham is nothing else but an involuntary or more likely a wilful corruption of Brahma!

before him, was divided into three branches.* So we know from Bṛh. Sanh. Ch. I. vs. 9 :

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयं खन्वत्रयाधिकृतं
तत्प्राक्ख्योपनयस्य नाम मुनिभिः सङ्गीर्षते संहिता ।
खन्वे ऽस्मिन् गणितेन या यद्ग्रहतिक्तन्नाभिधानस्त्वसौ
होरान्यो ऽङ्गविनिश्चयश्च कथितः खन्वस्तृतीयो ऽपरः ॥

“The Jyotiḥśāstra, treating of several subjects, is contained in three branches. The treatment of the whole is called by sages Sanhitá. In the Jyotiḥśāstra in one branch are to be found the movements of the heavenly bodies, as determined by calculation (*ganita*) ; this is called Tantra. The second branch is horoscopy or the casting of the horoscope.† Different from both is the third branch.”

Here then the whole of the Jyotiḥśāstra or astronomical and astrological science bears the name of Sanhitá, the first branch *Ganita* or *Tantra*, the second *Horá*, the third is left unnamed. Elsewhere the name for the last is *S'ákhá* ; so, e. g., in a distich of Garga :

गणितं ज्ञातकं शाखां यो वेत्ति दिजपुङ्गवः ।
त्रिखन्वस्यो विनिर्दिष्टः संहितापारगश्च सः ॥

“The excellent Brahman who knows the *Ganita*, the *Játaka* (nativity) and the *S'ákhá*, is called learned in the three branches, and has completed the study of a Sanhitá.”

The same term is used by Varáha-mihira at the end of his *Bṛhaj-Játaka* :

* Cf. Colebrooke's account, derived from the same sources, in his *Algebra*, p. XLV. sqq.

† *Angaviniṣṭaya* means literally “the determination of the first astrological mansion or horoscope.” *Anga*, as all other words for body, e. g. *tanu*, *múrti*, etc., denotes the first mansion or sign just rising ; another name for it is *lagna*, which strictly speaking is the initial point of the first mansion, but in a wider acceptation is a term for the whole, the sign being considered as a whole. The same applies to the Greek *ἀροσκóπος*.

विवाहकालः करणं ग्रहाणां
 प्रोक्तं पृथक् तद्विमुक्ता च शाखा ।
 खन्वैस्त्रिभिर्व्योतिषसङ्ग्रहो ऽयं
 मया कृतो दैवविदां हिताय ॥

“The time for marriages and the Karana of the planets have been propounded by me separately, as well as the extensive S'ákhá. I have composed this Jyotisha-sangraha (encyclopedia of astronomical and astrological science) in three branches for the benefit of astrologers.”

It is at variance with the definition of Sanhitá, as given above, when in Ch. II. of the Brh. Sanhitá, p. 3, it is made one of the requisites of a well-trained astronomer-astrologer, that he ought to be conversant with the texts and to understand the meaning of the Grahaganita (astronomy properly so called), of the Horá and of the Sanhitá “पञ्चमखितसंहिताहोरागणितार्थवेत्ता.” Here Sanhitá does not comprehend the whole of the science, but is only one of the three parts, and it is synonymous with *phalagrantha*,” or the knowledge of celestial and earthly omina and portents. This indeed is the common acceptation of the term Sanhitá up to the present day. The subjects of a Sanhitá are detailed Brh. Sanhitá p. 6, and are the same as are met with in the work itself and in other Sanhitás. And Varáha-mihira was not the first to take the word in its limited sense; Garga had said already :*

यस्तु सम्यग्विजानाति होरागणितसंहिताः ।
 अभ्यर्थः स नरेन्द्रेण स्वीकर्तव्यो जयैविद्या ॥

“But one who knows properly the Horá, Gaṇita and Sanhitá, him ought the king to honour and to secure his service, if he wishes to be victorious.”

Thus we see that Sanhitá sometimes includes a complete course of the science, and sometimes denotes only one of its three branches. In the first acceptation it is synonymous with

* Quoted Brh. Sanh. Ch. II. vs. 21.

the more appropriate term Jyotisha-sangraha, although etymologically the one is as proper as the other. In the second acceptation it is synonymous with Phalagrantha and S'ákhá.* I think we may account for the ambiguity in this way. The whole knowledge of celestial phenomena, of measuring time, of omens and portents, of augury, in short, natural astrology went under the name of Sanhitá, before each of the three branches attained its full development. When in course of time the Hindus, through the Greeks, became acquainted with two separate branches of the knowledge of the stars, (the one really scientific, the others quasi-scientific), they must have felt some difficulty in incorporating the mathematical astronomy and the so-called judicial astrology into their Sanhitá. In keeping distinct the divisions, among which the second and third are different from each other not so much in matter as in method, they continued to feel, it is not unnatural to suppose, too well the etymological meaning of Sanhitá not to apply it occasionally to the whole course of the Jyotiḥśāstra or Jyotisha-sangraha.†

Varáha-mihira distinguished himself in all the three branches of the Jyotiḥśāstra. Before writing the Bṛhat-Sanhitá he had composed a work on pure astronomy, and one on horoscopy, as we learn from Brh. Sanh. Ch. I. vs. 10.‡

* The origin of the term S'ákhá is not clear to me. Does it imply that it is the crowning part of the whole science, the two other divisions being compared to the root and the stem? This does not tally with the fact that each of the three divisions is called a *skandha* or stem. Or is it called *S'ákhá*, because it comprehends so many apparently slightly connected subjects? But then the plural might be expected.

† Concerning the three divisions of a Jyotiḥśāstra one may compare a passage in the Jnána Bháskara, as published by Weber in his Catalogue of the Berlin Skr. MSS. 287.

‡ In the passage from the Bṛh. Ját. cited above, he says that he wrote the third part or S'ákhá, so that at first sight, it would appear that he wrote the passage after having *finished* the Bṛh. Sanhitá, not before it. But, sup-

His first and astronomical work is always designated by himself as his *Karāṇa* or *Karāṇa grahāṇām*, and we know only from Bhaṭṭa Utpala, Albírúni, and others, that its title was *Pancasiddhāntiká*, a name derived from its being founded upon the five *Siddhāntas*. Albírúni in speaking of *Karāṇas*, as a kind of astronomical work, defines them as works forming a sequel to the *Siddhāntas*, or as Reinaud seems to interpret the Arabic word *tábi*, being subservient to the *Siddhāntas*.* That, however, is not the common acceptation of the term; a *Karāṇa* differs from a *Siddhānta*, in this respect, that in the latter the calculations refer to the beginning of the Yuga, in the former to the S'áka era. As to the word itself, it means simply, "calculation," as is proved by the juxtaposition of *grahāṇām*, one might say "mathematical operation."—About the contents of the *Karāṇa Pancasiddhāntiká* Albírúni (*Mém. sur l' Inde*, p. 332) expresses himself thus: "Varáha-mihira has composed astronomical tables, in a small volume, to which he has given the title of *Pancasiddhāntiká*. One would be led to suppose that these tables contained the substance of the five forementioned works (*the 5 Siddhāntas*), and that they are substitutes for those; but that is by no means the case." Now, the manner in which Varáha-mihira speaks of his treatise,† and the numerous quotations from it, given by Utpala, leave not the slightest doubt about the nature of the work, and show that it was, like other *Karāṇas*, a book with a regular text, in his favourite *Áryá* metre.‡ The tables Albírúni mentions may

posing even that the passage stands at its right place, which is far from certain, it is readily explained by the supposition that he edited the *Horá* and the *Sanhitá*, as a whole, at the same time, or that he wrote after completing the whole at the end of each part, or volume, those notices which, in a certain manner, correspond to our prefaces.

* Reinaud, *Mémoire sur l' Inde*, p. 335.

† See *Brh. Sanh.* I. 10; V. 18; XVII. 1; XXIV. 5.

‡ Cf. Colebrooke, *Algebra*, p. XLVII. and note. In passing, it may be remarked that the *Áryá* metre seems to have been in general favour in the days

have formed an appendix to the work, but were certainly not the whole work. There is nothing in this to surprise us. Highly valuable as Albírúni's information about Indian astronomy is, so far as actual knowledge of texts is concerned we know now a great deal more of them than he did; there were only a few books he had read himself, because, as he says himself, he could not get them; in most cases his knowledge is derived from the Hindu astronomers of his own days. The wonder is, that he, a hated Musulman, *did* get so much reliable information, greatly to the credit of his zeal and sagacity.—The contents of a *Karaṇa*, essentially the same as those of a *Siddhānta*, are given *Brh. Sanh.* p. 4.—Of the date of the *Pancasiddhāntiká*, according to Albírúni 505 A. D., we have had occasion to speak before.

After having completed his astronomical treatise, *Varáhamihira* composed works on the second branch of a *Jyotiḥśāstra*. This part, called by him in a loose way *Horá* and *Casting of the horoscope*, contains three subdivisions, the first on nativity, named *Játaka* or *Janma*; the second on prognostics for journeys, and especially for the march of princes in war, under the title of *Yátrá* or *Yátrika*; the third contains horoscopy for weddings, as its name *Viváháh* "nuptials" or *Viváhapaṭala** shows. Here again *Horá* is sometimes synonymous with *Játaka*, whereas at other times it is the general name for all kinds of horoscopy. The works of our author on horoscopy are in a double form.

of our author; *Kálidása* uses it more frequently than any other dramatist, so far as I know; *Áryabhaṭa* handled the metre with great felicity. The *Anuṣṭub* on the contrary appears to have been used much more sparingly. If this generalization seems too sweeping and the facts not fully established, it may be excused as a guess; it can do no harm to draw the attention to a peculiarity in some authors whom there is every reason to believe to have been contemporaneous.

* I cannot say with certainty what the word *paṭala* means in this combination; I think "section," viz. on weddings. Another name is *Viváhakála*, "the time (lucky or ill-fated) for weddings."

Besides the Bṛhaj-Jātaka, the Bṛhad-Yátrá and the Bṛhad-Viváhapāṭala, there is, in an abridged form, a Laghu or Svalpa-Jātaka, a Svalpa-Yátrá and a Svalpa-Viváhapāṭala. The works written before the Bṛhat-Saṅhitá (see Bṛh. Saṅh. Ch. I. vs. 10) are the larger ones, as may be inferred from the word *vistaratah* "copiously," and Utpala says the same, whether he inferred it, as we ourselves can do, or knew it otherwise.

The Bṛhaj-Jātaka is among all the productions of our author the most generally known and studied in India. There exist three editions of it, I understand; I have seen two, one printed at Benares, the other at Bombay, and both accompanied with the excellent commentary of Utpala. Another commentary on the Bṛh. Ját., more succinct than Utpala's, is known to me only from MSS. It is the work of a certain Mahádhara; the text belonging to it is very good.* The abridged book on nativity, the Laghu or Svalpa-Jātaka, also possesses a commentary by Utpala, and is, although not so common as its larger namesake, not rarely met with. It was translated by Albírúní into Arabic. I am not aware that there exists an edition, with the exception of the two first chapters, which have been edited and accompanied with a translation by Weber.†

The Yátrá or Yátrika existed also in a double form, as we know from Utpala. I possess a MS. of it, with Utpala's commentary, but it seems to be incomplete, as it contains only seven chapters, out of double that number. Curiously enough all the MSS. I have seen end after the 7th chapter, and there is no trace of a break. It is uncertain whether it be the Svalpa or the Bṛhad-Yátrá, as no indication of it is to be found; the title of the work is Yoga-Yátrá. About the Viváha-pāṭala I can give no information at all.

* Albírúní (see *Mém. sur l' Inde*, p. 336) knows a commentary by Balabhadra; that work never came to my notice.

† *Indische Studien*, vol. II. 277 sqq.

The last part of the Jyotiḥśāstra, the Sanhitá, is delivered by the author in the work just published by me. It is commonly called Váráhī Sanhitá, but it being desirable to distinguish it from the Samása-Sanhitá or succinct Sanhitá of the author, the first title is preferable. The Samása-Sanhitá has not been recovered as yet, and is known to me only from the quotations of Bhaṭṭa Utpala.

The Bṛhat-Sanhitá is now-a-days little studied, if at all, in Northern India, however popular it may have been in former times. This is but natural ; it teaches so many things of exceptional use and it is so pre-eminently a manual for court astrologers, that village astrologers are wise in their generation to confine themselves to their horoscopes for marriages. Now that the palmy days of petty princes are gone, a study of such works as the Bṛhat-Sanhitá would not pay. For us it is exactly the richness in details to which Hindus, as a rule, are entirely indifferent, which constitutes the chief attraction of the work ; for the same reasons it was so highly valued by Albírúní. Although an astrological book, it contains important astronomical data, and its value for geography, architecture, sculpture, etc. is unequalled by any Sanskrit work as yet published. Nor is it of slight importance as regards mere Sanskrit philology.

The merits of Varáha-mihira as an astronomer cannot be adequately inferred from the present publication ; we ought to possess the whole of his treatise before we could do him justice. In the Bṛhat-Sanhitá he is in the awkward position of a man who has to reconcile the exigencies of science and the decrees, deemed infallible, of the Rshis.* The result of such an attempt is not satisfactory. Thus much is to be gathered from his writings, especially from the fragments of the Pancasiddhántiká, that he belongs to the class of Áryabhaṭa, Brahmagupta, Bháskara. It has been supposed that he was the first to fix the Hindu sphere at the beginning of Aḥviní, but this does not

* For some curious examples see Bṛh. Sanh. V. 1—17 ; IX. 6, sq.

appear from his works, so far as they have come to us. From the manner in which he expresses himself in a passage Brh. Sanh. Ch. III. vs. 1 sq. connected with the ancient and actual position of the colures, one is even tempted to infer that he had no theory whatever as to the cause of the fact; he knows that the position of the colures was different in former times, but he alleges no other ground for explaining the fact, but the one "because it was declared to be so in ancient books." For aught we know, the observation which put the naxatra Aṣvini at the head of the series, may have been made some generations before 500 A. D. If we knew the relative position of the star in the lunar mansion at the time of Varāhamihira, a somewhat more precise result might be arrived at, but that is not the case.

As an author he has deservedly been held high by his countrymen. His style, although here and there obscure, and not always graceful, is pithy, never childish, bearing throughout the stamp of individuality, something not very common among Hindu authors, allowance being made for brilliant exceptions. His language shows decided affinity with Suṅguta; compared with that of Kālidāsa and Amara-Sinha it looks archaical, only however in the use of some grammatical forms and the choice of words. This peculiarity must, I think, be ascribed to his conscious or unconscious imitation of more ancient writings. Another peculiarity, a merely accidental one, is the great number of Greek terms in his works; in no other author have so many of these been found together; but we should find the same number in many other works, had they been preserved.*

* Their number is 36, viz. *Kriya, Tāvuri, Jituma, Leya, Pāthona* (*Pāthona* is a corrupt reading, the best MSS. have *Pāthena*, which is evidently the original one, for it corresponds to *παρθενος*), *Dyūka* or *Jūka*, *Kaurpya*, *Tauxika*, *Akokera*, *Hydroga*, *It tham*, *Heli*, *Himna*, *Ara*, *Jyau*, *Kona*, *Asphujit*, *horá*, *kendra*, *dresh kána* or *drekakána*, *liptá*, *anaphá*, *sunaphá*, *durudhara*, *kemadruma*, *veçi*, *ápoklima*, *paṣaphara*, *hibuka*, *jámitra*, *meshúraṣa*, *dyunam*, *dyutam*, *riṣpha*. Weber, who gives this list (Indische

I forbear here to enter into a description of the contents of the Bṛhat-Saṅhitá, because it can be done much more conveniently in the translation which is in preparation. Besides, the text itself is now accessible to all; as a substitute I shall give as many particulars as I have been able to collect about the authorities whom Varáha-mihira mentions in his works. The information is chiefly taken from Utpala's commentaries which, with one exception, are not accessible to every body.

Taking only the Bṛhat-Saṅhitá we find mentioned Paráçara, Garga (Vṛddha.Garga), Káçyapa, Nárada, the Paitámaha-Siddhánta, the Saura-Siddhánta, the Pauliça-Siddhánta, the Vasishṭha-Siddhánta, the Romaka-Siddhánta, Vishṇugupta, Anita-Devala or Asita and Devala, Rshiputra, S'ukra or Uçanas or Bhṛgu, Maya, Bṛhaspati, S'akra, Garutmat, the seven Rshis (the Great Bear,) Bádaráyaṇa, Nagnajit, Sárasvata, a work called Sávitra, another named Shasṭyabala, Manu, Viçvakarman, Vajra (or Vátasa, Vátasya,) S'rí-Dravyavardhana (or S'rí-Vardhamánaka,) Kapishṭhala, Bháradvāja, and incidentally Kapila and Kaṇabhuj. To these may be added those which are quoted in other works of our author, namely Satya or Bhadatta, Mañittha, Devasvámín, Siddhasena, the Greek authors, Jívaçarman, Láçha-ácárya, Sinha-ácárya and Áryabhaṭa.

Many of the Rshis upon whose authority the doctrines of astronomy and astrology are held to be founded are pure myths.*

Literaturgeschichte; p. 227) adds *kultra* and *trikona*, but these seem to be genuine Sanskrit words. On the other hand ought to be added *harija* = *हरिज*. In the Súrýa-siddhánta, V. vs. 1, this word means "longitudinal parallax," but Varáha-mihira and Utpala never use it in that sense. That it means horizon is clear, e. g. from Bṛh. Ját. 5, 17 : *बह्वर्णमिर्जति हरिजम्* "in the manner in which a sign comes to the horizon," i. e. "rises," where the comment : *उदयक्षेपं परित्यजति*, and further on : *यथाकाशं भूमा उदयवर्तं यन्माद् दृश्यते तद्वर्ति*.

* By myth here is meant the personification of any natural phenomenon, or of any moral, historical, social fact; in many cases it is the embodiment of a rude philosophical theory in a poetical shape. Take the example of a modern myth, the existence of "Company Bahadoor." One, unacquainted with the

In the case of some, as Súrya, S'ukra, Garutmat, Bṛhaspati, Vasishṭha, S'akra, Pitámaha, the Great Bear, it is so evident that few would deny it. But there is no difference of character between the sun, &c., and Garga, Paráçara, Káçyapa, Vajra, &c. If to the generality of Hindus Garga, Paráçara, Nárada are persons, instead of personifications, it is because Súrya, Indra and Pitámaha are persons in the same manner. They have the merit of being at least consistent. That there were historical persons bearing patronymics derived from Vasishṭha, Garga, Bharadvája and *tutti quanti*, proves as little for the historical existence of those R̥shis, as the undoubtedly historical existence of the Heraclidæ proves Hercules to have been a person, instead of the sun in his yearly course. Paráçara, Garga and Vajra are, so far as I am able to see, nothing else but synonyms of Bṛhaspati. Whatever opinion one may en-

history of the English East India Company, on hearing the brilliant achievements of Company Bahadour from the time of his birth till his death, during a life of about 250 years, would smile in unbelief at the absurdity of the story. Yet there is nothing absurd, nay more, the story is strictly true, provided one substitute a personification for a person. The whole of religious and not-religious mythology (for myths are by no means exclusively religious) would be perfectly true, if we had the key to them. But this is not the case as yet. The key to mythology in general has been found long ago, but not to every myth, because they were exposed to the modifications and corruptions by more or less rationalizing influences. A curious example of a palpably corrupted myth, struck me in Cardwell's excellent Dravidian Grammar, p. 80, where it is stated that Agastya (Canopus) is believed by the majority of orthodox Hindus to be still alive, *although invisible to ordinary eyes.*" The first part is a true myth, Canopus does exist, but the second part of the myth is adulterated, it ought to be: "although not always visible," i. e. during the time of its heliacal setting Agastya is invisible.

There are many who are in the habit of calling the natural explanation of myths an attempt on the part of *destructive* criticism. To those it seems perfectly natural that generations after generations of individuals and nations have quietly sat down to frame fables which would be most stupid, preposterous and immoral, unless their meaning is unriddled by *destructive* criticism. Happily criticism, whether right or wrong, has the merit of holding the more charitable view.

ertain about their mythical or historical character, it is necessary to keep in view that the books which profess to derive their authority from those Ṛshis are composed sundry thousands of years after the supposed age of the sages. For shortness sake one may say Garga instead of the book bearing his name, where no ambiguity can be the result.

To begin with Parāçara, he is a prominent figure in some Purānas. Some information about him is gathered in Wilson's translation of the Vishṇu-purāna (ed. F. E. Hall, p. 8.) In the Mahā-Bhārata (I. Ch. 176) his name is S'aktiputra;* Varāha-Mihira in the Bṛh. Jāt. VII. I. calls him S'aktipūrva. Both names convey the same meaning, S'aktiputra being "the son of strength," the latter "originating in, or resulting from strength." Weber† remarks that Parāçara is considered to be the most ancient of Hindu astronomers, and that the second in order of time is Garga. Upon what this notice is based, I do not know, but he is certainly not generally so represented. All those mythical astronomers derive their knowledge immediately from Pitāmaha or Bṛhaspati, and it is far from the intention of the epic poems, I dare say, to distinguish the Ṛshis in time. Where poets ascribe to their Ṛshis or other personifications a life of many thousand years, they think or care little about chronology. This much is certain, if one wishes to classify Parāçara, Garga, the sun, &c., according to the time at which they are fancied to have lived, one must acknowledge Pitāmaha as the first astronomer, he being the fountain head of the science. That the name of Parāçara has become in Sanskrit literature prominent above other Ṛshi astronomers is due to his being a proclaimer of Purānas. The frequency of his name in the writings of scholars who have occupied themselves with Hindu astronomy is due to Utpala. The latter in commenting upon the passage Bṛh. Sanh. III. 1, where Varāha-

* F. E. Hall, (l. c.) remarks that S'akti is "hardly the name of a male." As if a male were intended! S'akti is the heavenly power of Indra-Agni.

† Indische Liter. p. 225.

mihira compares the ancient and actual position of the solstices, quotes some lines from Parāçara ; he might have quoted many others, especially the Veda calendar, but one was sufficient. Varāha-mihira himself had, of course, not only Parāçara in view, for he says "*pūrvacāstreshu,*" in ancient works. The work that professes to contain Parāçara's teachings, is generally called Parāçara-tantra. It was certainly held in high esteem, and Varāha-mihira borrows largely from him, although far less than from Garga, who is the great authority.* I have not been so fortunate as to see the Parāçara-tantra, nor have I heard from anybody else that he knew it. To judge from very numerous quotations, the greater part, at least a large part, of it is written in prose, a striking peculiarity amongst the works of its class. A pretty large part is in Anushtub, and it contains also Āryās. Interesting for the geography of India is an entire chapter which Varāha-mihira, only changing the form, but leaving the matter almost intact, has given in the 14th Ch. of the Brh.-Sanhitā ; therefore we have to consider that chapter as really representing the geography of the Parāçara-tantra or perhaps yet more ancient works, and not as the actual map of India in Varāha-mihira's time. As the Yavanas or Greeks† are placed by Parāçara in Western India,

* Garga is quoted in the Brh. Sanh. fifteen times against Parāçara five times ; in the Brh. Jāt. the latter is named twice, the former not at all. Utpala on Brh. J. VII. 9, says that he never had seen a Parāçara-Horā, and only knew from actual inspection a Pārāçariyā Sanhitā, (i. e. the Parāçara-tantra), but that he was told the work of Parāçara existed in three branches (*skandhas*). I have seen a Parāçara-Horā ; it is one of the innumerable astrological fabrications.

† That the Yavanas originally denoted the Greeks and only the Greeks will appear from the sequel. To assert that Yavanas (in ancient times) may denote any kind of people under the sun is so wonderful an assertion that one ought to have some reasons given why the Hindus should give the name of Ionians to nations who were no Ionians nor had anything in common with Ionians. It is not so strange that after the conquests of the Islam, Mohammedans were called Yavanas. The Yavanas were the foremost, the most dreaded of the Mlechas, so that Yavana and Mlecha became synony-

in S. W. direction from Madhyadeça, we are able to draw a certain limit, but an ill-defined one. From the occurrence of the *Āryá-metre*, I suspect that it is of later origin than the *Gárgí-Sanhitá*, to which we shall now turn our attention.

I can give details about the *Gárgí-Sanhitá*, as I happen to have at my disposal a part of this extremely rare work. The copy is only a fragment, the first 41 leaves being lost and the manuscript not going beyond leaf 91, where it abruptly ends. It contains nearly half the number of the chapters contained in the *Bṛhat-Sanhitá*, under the same or synonymous titles, as *grahayuddham*, *grahaçṅgáṭakam*, *pushpalatáh*, *indradhvajoc-chráya*, *navalaxanam*, *strílxanam*, *gajalaxanam*, *kúrmalaxanam*, *mayúracitrakam*, *ulkálxanam*, *sandhyálxanam*, etc. The title of the work, as given at the end of each chapter, is generally इति वृद्धमार्गीये or वृद्धमार्गीयायां ज्योतिषसंहितायाम्, sometimes इति मार्गीये ज्योतिषे, and at leaf 78, a, वृद्धमार्गी (sic) तन्मे सांवत्सरसूचं समाप्ता षष्ठं मार्गी संहिता; then follows a *Mayúracitrakam* (a different chapter of the same name having preceded already) in several sub-divisions with a particular number, but without a particular name for each sub-division; the title of the book to which this second *Mayúracitrakam* belongs, as given at the end of each sub-division, is इति वृद्धमार्गीये ज्योतिषशास्त्रे. These particulars are necessary for the following reason: *Varáha-mihira* mentions *Garga* several times, and inserts even whole *çlokas* in his own work; *Utpala's* quotations amount to more than two hundred *çlokas*; now those quotations recur in my copy of the *Gárgí Sanhitá*, not all, of course, for the copy is only a fragment, but as some eighty *çlokas* have been verified, it suffices to show, that wherever *Varáha-mihira* and his commentator say simply *mous*. When the *Mohammedans* trod in the steps of the *Greeks*, they became the chief *Mlechas*, consequently *Yavanas*. *Yavana*, however, never denotes an *Arab* as such, neither formerly nor now-a-days; it is never a name for a *nation*. The only *nation* called *Yavanas*, were the *Greeks*.

Garga, they mean this work. We have seen that the full title exhibits the epithet *Vṛddha*, and in the work itself, as well as in the verses quoted by Utpala, he is as often called *Vṛddha Garga*, as simply *Garga*, e. g.

आसीनं हिमवतान्त्रे वृद्धगर्गं महामुनिम् ।

क्रौञ्चिकः परिपश्यन् विनयात् संज्ञितव्रतम् ॥

and without the epithet :

विनयादुपसंगम्य गर्गं क्रौञ्चिकिरब्रवीत् ।

Thus it is manifest that by *Garga* and *Vṛddha-Garga* the same mythical person is meant ; but the case is different in regard to the works which are quoted under the name of *Garga* and *Vṛddha Garga*, respectively. This does not appear from the *Bṛhat-Saṅhitā*, where *Vṛddha-Garga* occurs twice* and no verses are quoted, but from quotations in Utpala's commentary. More than once the opinion of *Vṛddha-Garga* is set against that of *Garga* ; e. g. when at the beginning of Chap. XXXI. of *Bṛh. Saṅh.* the dissentient views of the Sages about the cause of earthquakes are noticed, the commentator cites some verses of *Vṛddha-Garga*, who represents earthquakes as caused by the gods to show their satisfaction or dissatisfaction with the conduct of the mortals ; *Garga* on the contrary sees the cause of earthquakes in the heaving sighs of the tired elephants of the four quarters. This is not the only passage. Sometimes *Garga* and *Vṛddha-Garga*—i. e. the works quoted under these names—are both cited as authorities for some opinion in which both agree. Here we have two facts : *Garga* and *Vṛddha-Garga*, considered as persons, are one and the same, but where Utpala quotes *Vṛddha-Garga* he has another work than the *Gārgī-Saṅhitā* in view. How to explain it ? Considering that after the words “*iti Vṛddha-Gārgī-tantra, &c.*” there follows a *Mayúracitrakam* of a *Vṛddha-Gārgīyam Jyotiḥśāstram*,” and that at least one śloka, adduced by Utpala

* *Bṛh-Saṅh.* XIII. 2, XLVIII. 2.

from Vṛddha-Garga really occurs there, I guess that Vṛddha-Garga (i. e. the book) either formed a kind of *pariṣiṣṭa* or appendix to Garga, or that both works did not differ more from each other than different redactions of old Sanskrit books occasionally do. It must be remarked that many quotations from Vṛddha-Garga in Utpala do not recur in the Mayúracitrakam appended to the Gárgí-Sanhitá.

My codex is not only mutilated, but also extremely incorrect and carelessly copied; the omission of words and whole passages is of but too frequent occurrence. The verses of Garga found in the commentary to the Veda-calendar and published by Prof. Max Müller in the preface to the 4th Vol. of the R̥gveda, are not to be found in my fragment, and could not indeed have made part of it, because their place would be in the earlier part, precisely that which is lost; there is, however, reason to believe that they are taken from the Gárgí-Sanhitá.*

For ascertaining the approximate date of the Gárgí-Sanhitá we have in the first place the well known verse :†

क्षेत्रा हि यवनास्तेषु सम्यक् छास्त्रमिदं स्थितम् ।
ऋषिवत्से ऽपि पूज्यन्ते किम्पुनर्देवविद् द्विजः ॥

“The Greeks are Mlecchas, but amongst them this science is duly established; therefore even they (although Mlecchas) are honoured as R̥shis; how much more then an astrologer who is a Brahman.”

Still more valuable is a whole chapter in the Gárgí-Sanhitá containing some historical accounts, more explicit in regard to

* The objection that may be raised, is that the verses in the commentary to the Jyautisha are not of astrological character; the objection would be unanswerable if Sanhitá in this case has to be taken in its limited sense.

† It is a mistake of Colebrooke to ascribe these lines to Varáha-mihira; I should not have remarked this, were it not that the mistake has been repeated again and again, long after Weber had given the correct statement.

the Greeks than any other Sanskrit book I know of. The chapter bears the title of "Yugapurāṇam," and exhibits in the fashion of other Purāṇas a quasi-anticipated history of the Four Ages or Yugas. The three first Ages are disposed of very briefly, and only of the Kali-yuga a somewhat detailed account is set forth, the whole in prophetic style. I shall pass over the three first Ages, only noticing that it records the great war at the close of the Dvāpara Age and the reign of Yudhisṭhira the righteous, and that it mentions a host of names familiar from the Mahābhārata.* After speaking of Párixit Janamejaya, his quarrel with the Brahmans and his death, it goes on in the following verses :

ततः कलियुगे राजा शिशुनागात्मजो बली ।
 उदधीर्नाम धर्मात्मा पृथिव्यां प्रथितो गुणैः ॥
 गङ्गातीरे स राजर्षिर्दक्षिणे समानाना चरो (?) ।
 स्थापयेन्नगरं रम्यं पुष्यारामजनाकुलम् ।
 ते ऽथ पुष्यपुरे रम्ये नगरे पाटलीसुते ।
 पञ्च वर्षसहस्राणि स्थास्यन्ते नात्र संशयः ॥
 वर्षाणां च शतपञ्चं पञ्चसंवत्सरांस्तथा ।
 मासपञ्चमहोरात्रं महूर्तान् पञ्च एव च ।
 तस्मिन् पुष्यपुरे रम्ये जनश्रजा (?) राज (?) शताकुजे ।
 ऋतुत्वा— कर्मसुतः शान्तिश्रुको भविष्यति ॥
 स राजा कर्मसुतो— दुष्टात्मा प्रियवियहः ।
 खराद्मर्दते घोरं धर्मवादी अधार्मिकः ॥
 स ज्येष्ठभातरं साधुं क्वेतिति (?) हत्वा वि (?) प्रथितं गुणैः ।
 स्थापयिष्यति मोहात्मा विजयं नाम धार्मिकम् ॥

This translated, so far as the wretched state of the text allows it, is: "After that, in the Kali-yuga there will be a king righteous and renowned in the world for his virtues, the powerful son of S'icunāga, Udadhí by name. That Royal Sage

* It is curious that no mention is made of Rāma, the son of Daçaratha. The story of Paraçu-Rāma (here simply called Rāma) destroying twenty-one times the Kshatriyas at the end of the Tretā-Yuga, is shortly narrated.

will build on the right bank of the Ganges a lovely city, full of flower-gardens and inhabitants. They (the S'aiçunâgas) will then remain in the lovely city of flowers, at Pátalîputra, 5505 years, 5 months, five days and five muhúrtas, undoubtedly." The following is, unhappily, wholly corrupt. This much is clear that "there will be S'áliçúka, the son (?) of (?), a wicked, quarrelsome king. Unrighteous, although theorizing on righteousness, he cruelly oppresses his country." The former half of the next çloka is again sadly mutilated; it may mean that S'áliçúka murders his eldest brother; the second half says that "he will establish his virtuous brother Vijaya" as governor or successor. The name, but nothing more of S'áliçúka is known from other sources, where he is the fourth in succession from Açoka. That the same is meant here, seems to be countenanced by the next çlokas :

ततः साकेतमाक्रम्य पञ्चालान् मथुरां तथा ।
यवना दुष्टविक्रान्ताः प्राप्स्यन्ति कुसुमध्वजम् ॥
ततः पुष्पपुरे प्राप्ते कर्दमे (?) प्रथिते हिते (?) ।
अकुला विषयाः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥

"Then the viciously valiant Greeks, after reducing Sáketa, Pancála-country and Mathurá, will reach (or take) Kusumadhvaja (Palibothra); Pushpapura (Palibothra) being reached (or taken) all provinces will be in disorder, undoubtedly."

So then we see, in a Sanskrit work, the confirmation of the records of the Greek historians, that the Bactrian Kings led their victorious armies far into the heart of Hindustan. If the account of Garga is true, the extent of the Greek conquests is considerably greater than Greek historians tell us. For they made themselves at least masters of Sáketa, and this can scarcely be any other city but Ayodhyá, agreeably to general opinion, indeed, but doubted now and then.* Another Hindu

* In the Brh. Sanh. Ch. XIV. Sáketa is most certainly Ayodhyá or rather the kingdom.

witness for Sáketa being, at least, besieged by the Greeks, is Patanjali in a passage, which Prof. Th. Goldstücker has made known, and most ingeniously applied to fix the date of the Mahábháshya.* The words *kardame*, &c., look as if they contain the name of the Greek King, and it is most tantalizing that they are so badly preserved.

The next following is a complaint against the heretics (*páshandás*,) described as श्रीरावस्त्वजसंबीता जटावस्त्वजघारिणः । भिक्षुणा वृषणा जोके भविष्यन्ति, from which it is clear that the Buddhist monks are intended. After some more complaints in the same style, it proceeds :

मध्यदेशे न ख्यास्यन्ति यवना युद्धदुर्मदाः ॥
 तेषामन्योन्यसंभावा (?) भविष्यन्ति न संशयः ।
 आत्मघक्रोत्थितं घोरं युद्धं परमदादयम् ॥
 ततो युगवशात्तेषां यवनानां परिच्छये ।
 संकेते (?) सप्त राजानो भविष्यन्ति महावकाः ॥

“The fiercely fighting Greeks will not stay in Madhyadeça; there will be a cruel, dreadful war in their own kingdom, caused (?) between themselves. Then, in the course of the Yuga, at the end of the Greek reign, seven mighty kings will be in alliance (? or have we to read *Sáketa*,” in *Sáketa*?)

After some wars, it is said that the Agnivaiciya-kings will fall in battle.

शकानां च ततो राजा ह्यर्धकुम्भो महावकः ।
 दुष्टभावश्च पापश्च विनाशे समुपस्थिते ।

* See his “Pánini,” p. 230. The Mádhyamikas, who are said by Patanjali to have been besieged by the Greeks, are a people of Madhyadeça, and can have nothing to do with the homonymous Buddhist sectarians. They are enumerated as a people in Madhyadeça in Bṛh. Sanh. Ch. XIV. 2. In the Mahábhárata we find the Madhyamakeyas (preferable v. r. Mádhyamakeyas) see M. Bh. II. Ch. 32, vs. 8. Here they are placed N. W. from Indraprastha, and must have been the neighbours of the Trigartas. The Buddhistic sect, called Mádhyamikas, may have derived their name from the country.

अग्निमित्रा इतराजार्थं (?) विनाशं वै गमिष्यति ।
 केचन्रक्षत्रैः (?) इव नैर्विक्रयन्तो गमिष्यति ।
 अग्निहस्तु हताः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ।
 विगच्छे इक्ष्वाकुराजो च शून्या पृथ्वी भविष्यति ।

I shall not attempt to translate these verses, from which it appears that for a time after the Greeks, a rapacious S'aka or Scythian king was most powerful. In the sequel, the only facts distinguishable in the hopelessly corrupt MS. are the reigns of a king Ābhṛāta or Āmrāta Lohitāksha, of Gopāla, of Pashyaka, of Savila (?) all extending only over a few years. Agnimitra is mentioned as the king of a country Bhadrāpāka; he will have a beautiful daughter, who will be the cause of a quarrel between him and the Brahmans. Then farther, an Agniveçya will be king and reign for 20 years over a prosperous country. After him bad times return, and the S'akas repeat their depredations. At last the Yugapurānam winds up with a description of the end of the world, much in the fashion of the Vishnupurāna, Ch. XXIV.

The information we get from the Gārgī-Sanhitā about the Greeks is summarily, that a short time, perhaps immediately, after S'āliçūka, the Greeks made themselves master of a part of Madhyadeça. As the Greek historians ascribe the greatest conquests to Demetrius and Menander, Demetrius reigning according to Lassen 205—165 B. C. or thereabout, and as S'āliçūka is in the middle between Açoka's death, 226 B. C., and Bṛhadratha's death 178 B. C., it would not appear far from the truth to place the conquest of the Greeks about 195 B. C. The Gārgī-Sanhitā however goes farther; the Scythian king, who comes after, but not immediately after, the withdrawal of the Greeks, may be placed approximately 130 B. C., the aggregate of the reigns of the kings mentioned subsequently brings us down to the 1st century before our era. The only Greek word in the Sanhitā before me is Horá; the development of astrology among the Greeks falling between.

300 and 200 B. C., this gives no additional datum for the age of the Sanhitá. Not having found any allusion in it to the signs of the Zodiac, I should be inclined to place the work before the Rámáyana* and contemporary, or nearly so, with the Mahábhárata; the approximate date I assign to it is 50 B. C. It is certainly not older, and scarcely much more modern. I see no reason why the Yugapuránam should not go as far as other Puráṇas in its prophetic history. We may therefore adopt as the date of the book the period where the prophetic breath comes suddenly to an end. The principal Puráṇas go considerably farther. At the time of the composition of the Gárgí-Sanhitá Páṭaliputra must have been the imperial city of Hindustán.

Another Sanhitá, the Náradi-Sanhitá or rather professing to be so, exists in many MSS. In the Catalogue of the Sanskrit MSS. of the Berlin Library (257,) Weber has given the opening lines of the work. Those lines would suffice to raise serious doubts whether the Náradi-Sanhitá, now passing as such in India, be the same with the book meant by Varáhamihira, who mentions Nárada twice (Bṛh.-Sanh. Ch. XI. 5; Ch. XXIV. 2.) Amongst the 18 authorities whose names occur in the opening lines of the so-called Náradi-Sanhitá we find a Yavana, a Paulastya and a Romaça. All three names are blunders; there is not one Yavana only, but there are many, the word is never used in the singular in any other work of some value. Farther Paulastya is in sundry MSS. a quasi corrected form for Pauliça-(Siddhánta); the work before us improves upon it by confounding Pulīça with his adjective Pauliça, and making from an adjective a man.

* It must in all fairness be added that all the MSS. of the Rámáyana do not exhibit the chapter where the names of the signs of the Zodiac occur. By the way, it may be noticed that Java and the country, called Chryse by the Greeks, now-a-days Malacca (?) are mentioned in the Rámáyana, IV. 40, 30 (ed. Bombay). Gorresio's text has Jaladvīpa, a stupid would-be correction of some MSS. for Javadvīpa. Such would-be corrections are very common; e. g. Bharukaccha, the Sanskrit form of Barygaza, now Bharoach, is generally corrupted to Marukaccha-

Romaka is again corrected into Romaça. It was to be expected beforehand that the quotations from Nárada would not be found in the book in question; they *do* not recur in it. In short the Náradi-Sanhitá current now-a-days, is a cento of older Sanhitás, not genuine, and worthless into the bargain.

Asita-Devala, (or, as Utpala seems to mean, Asita and Devala,) is one of the most celebrated of Rshi astronomers, celebrated even among Buddhists. Hiouen Thsang knows him under the name of *O-si-ti*, as the astrologer who cast the horoscope for the nativity of Buddha; he was not aware that no horoscopy was known in India at the time of S'ákyamuni. The work ascribed to Asita-Devala has never come to my notice; from quotations I know that Asita-Devala, or at all events Devala, was acquainted with the signs of the Zodiac, from which it is to be inferred that he (I mean his work) was posterior to Garga.

Rshiputra seems to have been one of the chief authorities in astrological science. He is never called by any other name. From the manner in which the word is used in the Rámáyana, I suspect that Rshyaçṅga is the mythical person intended.

A high authority is also Káçyapa, as the name is written throughout in the best MSS., whilst others now and then exhibit Kaçyapa. As Kaçyapa is the twilight,* especially the

* That Kaçyapa is twilight appears from the word itself and from his myth. *Kaçyapa* or *Kacchapa* stands for *Karapa*, from the same root which has formed *xapá* in Sanskrit; it is bodily the Greek *καραψ* and allied to Latin *crepusculum*. From Kaçyapa, as the morning twilight, it is said that the lights rise; see Taittir. Arauy. I. 8. The morning twilight precedes the sun; the evening twilight comes after the sun, therefore Kaçyapa is also called the son of Marici, the ray of the parting sun. Precisely so Cecrops is as well the father of Pandion, the All-bright or All-shining, (from *κα* and *dí*, *dídí*; cf. Aphrodite) as the son of Pandion. The wife of Kaçyapa is Aditi (from *a* not and "*díti*"), the wife of Cecrops Aglaura (from *a* "not" and a word identical with Lat. *gloria*, allied to Skr. *glau*.) Aditi, seemingly the reverse of Diti, is in nature and mythology scarcely

morning twilight, it seems not proper to make him a pro-
pounder of the science of sun and stars which he precedes ; in
modern fabrications the form Kaçyapa is a favourite one, per-
haps to compensate for their making Pauliça and Panlastya
out of Pulica ! A Kaçyapa (*sic.*) known to Balabhadra, (Ind.
Studien, II. 247,) cannot be the Káçyapa of Varáha-mihira and
Utpala. The quotations given by the latter are numerous, and
show that the work was of the same kind with the Gárgi-
Sanhitá. In the commentary on Bṛh. Sanh. Ch. XVI. a whole
chapter is quoted. One circumstance deserves mentioning, that
where Varáha-mihira enumerates the Romans amongst those
who stand under the influence of the Moon (Bṛh. Sanh. Ch.
XVI. 6.) the corresponding passage of Káçyapa passes them
in silence.

Another mythical authority in astronomy and astrology is
Manu. Although Manu is the personification of mankind,
especially in its social relations, and therefore with the Hindus
bears pre-eminently the character of a Lawgiver, and with the
Greeks exclusively so, yet as the ideal man he must be ac-
quainted with all things that the human mind has discovered.

distinguishable from her, because the light gradually fades into darkness, and
the reverse. All words therefore denoting light, occasionally denote want
of light, if not actually privation of light ; *Ushas* is dawn, *ushá* is "night ;"
ushásau "day and night ;" so *aktú* ; so the German "schimmer" means "dark-
ness of twilight" in Dutch ; so *xap* "night," (although not always "night"
in the Vedas) goes over into *crepusculum*. Aditi as deficiency of light
differs little, if at all, from Diti, considered as the beginning of gleam ; yet the
balance turns to making Aditi especially the beginning of light, the morning
gleam, or even night, therefore she is the mother of the sun in all his forms ;
Diti "daylight" precedes the stars ; the former is the mother of the A'dityas,
the latter of the Daityas, the brightest amongst the latter being Uçanas or
Venus, or in mythological phrase he is the wisest, (the brightest fellow) of the
Daityas, he is their Master. Many other traits common to Cecrops and
Kaçyapa cannot be pointed out here. The Hindu commentators were not
unaware of *Kaçyapa* meaning "grey, darkish," for although the word is
explained by "*çyávadanta*" it is evident that this is only the application of
the signification to a special case and that the broad meaning is *çyáva*.

He is enumerated as one of the eighteen Sanhitá proclaimers in many works of otherwise questionable value, but giving in their enumeration certainly a faithful account of the existing most esteemed works. Manu is represented as an authority in astrology even in so old a book as the Gárgi-Sanhitá, but that does not mean that there existed a regular book emanating from his transcendental wisdom. Varáha-mihira, though mentioning Manu several times, once only refers to the Mánava-Dharmaśāstra, viz. Bṛh. Sanh. Ch. LXXIV. 6, sqq. and it is curious that only a part of the lines quoted by him recur in Manu, as we know him now. Another passage of the Bṛh. Sanh. Ch. LIV. 99, shows that there was a work derived from Manu, or rather a part of such a work, treating of the Dagárgalam or exploration of the fitness of the soil for digging wells. As the Dagárgalam constitutes regularly one of the chapters of a Sanhitá, it is not hazardous to assume that Manu's Dagárgalam made part of a Mánava-Sanhitá. Of the existence of such a work at the present day I know nothing; probably it has shared the fate of so many works of the recovery of which there are but faint hopes.

A new era in Hindu astronomy is marked by the composition of the Siddhántas. Three out of the five standard works of that name existing previously to Varáha-mihira, are ascribed to mythical authors, and there is little doubt that in their character also, they would show the traces of a period of transition from myth to science properly so called. This assertion, however, cannot be proved from the materials we have at our command.

The Paitámaha-Siddhánta seems to have been entirely superseded by the revised edition of it by the celebrated Brahma-gupta. Even Utpala, so well-read in old astronomical and astrological literature, quotes only from the Sphuṭa Brahma or Bráhma-Siddhánta,* although he does not add the word *Sphuṭa*, as if it were a matter of course. If at the time of

* This has been remarked already by Colebrooke, Algebra, p. XXX.

Utpala the Paitámaha-Siddhánta had fallen into oblivion, it is not strange that Albírúní had no knowledge of it ; see Reinaud's Mémoire, p. 332.

The Saura, or Súrya-Siddhánta is mentioned by Varáha-mihira, Bṛh. Sanh. p. 4, and Ch. XVII. vs. 1. As in the latter passage we are informed* that the treatise Pancasiddhántiká followed the doctrine of the Súrya-Siddhánta in respect to the *grahayuddham*, an astrological name for conjunction, we may conclude that the Súrya-Siddhánta contained some matter which would find a place more appropriately in an astrological work. It was at least not wholly free of astrological influence, in so far that in some respects it did not disregard the terminology of the Sanhitás. The Súrya-Siddhánta, current in the days of Albírúní, is ascribed by him to Láṭa, and as the Arab expresses the received opinion of the native astronomers, unless where he intimates his dissent, there is every reason to believe that Láṭa was really, if not the original author, at least the author of the recast, as it was current in the first half of the eleventh century. Láṭa being anterior to Varáha-mihira, as we shall see hereafter, it may be that Varáha-mihira means by Súrya-Siddhánta Láṭa's work, but for aught we know it may as well have been a still older *edition*, to use a not very adequate but sufficiently clear expression. Bhaṭṭa Utpala mentions the Súrya-Siddhánta comparatively very seldom, only six *çlokas* are quoted, which I subjoin in the foot-note, † because not one of them recurs in the Súrya-Sid-

* q. v. Instead of *Súrya-siddhántat*, a v. r. has *Súrya-siddhánte* ; in the latter *Siddhánte* has to be taken in the same construction and sense, as if it were *mata* "opinion, doctrine :"
siddhánta is in fact nothing else but proved, well-established opinion. It may be also that the author had divided his treatise into chapters, each of which treated of the five Siddhántas severally, instead of giving an eclectic view of his own, based upon the study of the groundworks.

† They are :

तेजसां मेलकः सूर्यो पक्ष्मिण्युमेलकाः ।

प्रभावो हि दृश्यते सूर्यरश्मिबिहोषिताः ॥

dhánta in its present shape. Five of the six verses must, to all appearance, have belonged to the same chapter, and the substance of two, at least, is found in the present Súrya-Siddhánta in rather different words, so that it is impossible to admit their being perchance various readings or interpolations. The conclusion we have to draw from the preceding is, however, by no means that arrived at by Bentley. He places indeed, the Súrya-Siddhánta in the 11th century of our era, but we have to take his words in the meaning he attached to them, and the only meaning which is consistent with the other conclusions he thought himself justified in drawing from the discoveries he boasts of. According to Bentley's view, no Súrya-Siddhánta whatever existed before the 11th century, a view controverted by Whitney* by many arguments, any one of which by itself would be sufficient to upset Bentley's theory. Whitney has shown, moreover, that even the fact of the Súrya-Siddhánta in its present shape dating from the 11th century admits of serious doubt. Strictly speaking we do not know at all at what time the last recast of the work was made, and whether the undoubted alterations of the text have been made gradually, or whether the work went through a limited number of improved and modernized editions. That our Súrya-Siddhánta, however it may have been modified (and Utpala's quotations go far to prove that the modifications

महतश्चाप्यधःस्थस्य जित्यं भासयते रविः ।
 अर्धं ग्रहाण्विम्बस्य न द्वितीयं कथञ्चन ॥
 विप्रकर्षं यथा याति द्वायसाधन्द्रमा रवेः ।
 तथा तस्य च भूदग्धनं भासयते रविः ॥
 भूदग्धायां ग्रहिकक्षाया रवौ भार्धात्परस्थिते (MSS. भावा० भागा०) ।
 यदा विप्रत्यविशिप्रश्चन्द्रः स्थानद्वन्द्वस्तदा ।
 दृष्टुमाणादितं सूर्यमधो ऽविशिप्रमासिमा ।
 न पश्यन्ति यदा लोके तदा स्याद्वाक्करपदः ॥

The nearest approach in the present Súrya-siddhánta to these lines, is IV. 6 to the fifth, and IV. 9 to the sixth ; but the distance is great.

* Súrya-Siddhánta, transl. p. 21, sqq.

exceed all moderation according to European ideas,) nevertheless resembles in its features and structure the original Saura, or Súrya-Siddhánta, seems to me very probable. A little higher up, I hinted that the old Súrya-Siddhánta was not emancipated from astrology; we might *a priori* expect as much, because it must have been one of the first works of the scientific period of Hindu astronomy. In some other Siddhántas we find some few names reminding us of the Sanhitá period, in others all traces of astrology are lost. Now, what do we find in our present Súrya-Siddhánta? A much larger portion of astrological or half-astrological matter than in any other Siddhánta, in such as I know at least; see its Ch. VII., 18-24, the *grahayuddham*, the very same term we found above; see also Ch. XI. Further, while in some Siddhántas the *naxatras* are scarcely more than mentioned, in Áryabhaṭa's work not even so much, the present Súrya-Siddhánta treats of them comparatively copiously. Add to this the circumstance that all the Siddhántas since Áryabhaṭa are in the Áryá, but the work in question is in Anuṣṭubh,* the same metre in which Utpala's quotations are composed, and it will be difficult to avoid the conclusion that the Súrya-Siddhánta in its present edition is a lineal and legitimate descendant of the work mentioned by Varáha-mihira as one of his authorities.

The Vasishṭha or Vásishṭha-Siddhánta was known to Albírúni only as the work of Vishṇucandra, but his statement is evidently not so exact as Brahmagupta's, who ascribes only the revision to Vishṇucandra†. As the latter borrowed from Áryabhaṭa, (see Colebrooke l. c.) and this astronomer was contemporary with Varáha-mihira, the Vásishṭha-siddhánta mentioned in the Bṛhat-Sanhitá must have been the older one. The metre of the work, cited as such by Utpala, is in Anuṣṭubh. There exists a certain Vasishṭha-siddhánta, a very short

* Only the decidedly old Siddhántas, like the Vásishṭha and Romaka-siddhántas, and the *original* Pauliṇa-siddhánta, are in Anuṣṭubh.

† Mém. sur l'Inde, p. 332, and Colebrooke's Algebra, p. XLIV. & XLVII

work, in 94 çlokas, proclaimed by Vasishtha, the son of Brahma, to Mândavya. It unequivocally lays claim to being the old genuine Vasishtha-siddhânta, and is as unequivocally a forgery. Both facts are clear from the 80th çloka, containing the stereotype prophecy :

इत्थं माख्य संक्षेपादुक्तं शास्त्रं मयात्तमम् ।

विस्तृतिर्विष्णुचन्द्रायैर्भविष्यति युगे युगे ॥

The framers of the work knew at least that Vishnucandra was one of the revisers of the Vasishtha-siddhânta. Whether Utpala's quotations are from Vishnucandra, or from the older edition, is uncertain, but this much is sure that they are not to be found in this would-be Vasishtha-siddhânta.

The Romaka-siddhânta is ascribed, both by Brahmagupta and Albirûni, to S'ri-sheṇa. Except the quotations given by Utpala, which again are in Anushtubh, and therefore bespeak a certain antiquity, I am not able to give any further detail about it. Whether it is still in existence is extremely doubtful; it must have been scarce, if, indeed, not wholly lost, long ago, for there exists a spurious Romaka-siddhânta, and it is hardly to be supposed that the experiment of fabricating one would have been deemed safe, if the old genuine work had been known to be extant. A MS. making the pretension of being *the* (or at least *a*) Romaka-siddhânta, belongs to the I. O. Library in London. It is a purely astrological, not astronomical work, written in a mongrel Sanskrit which defies all description and does not deserve any. Amongst other curious things, curious in their way, it contains a horoscope of Jesus! As it speaks of the kingdom of Baber and mentions, prophetically of course, as it befits an astrologer, the overthrow of the kingdom of Sindh, which was conquered by Akbar in 1572, A. D., it dates from 1600 A. D. or later. The author cannot have been a Hindu, because any Hindu, when learning Sanskrit, is taught in such a way that he may write a very incorrect Sanskrit occasionally, but never the hybrid

language of the pseudo Romaka-siddhánta. From a certain expression, not to dwell longer upon this theme, I guess that the scribbler was a Parsee ; he calls namely Kerman S'rí-Karmána ; now, it is hard to conceive, how it could enter one's head to call Kerman the "blessed," unless one be a Parsee ; he must moreover have been an inhabitant of the former kingdom of Sindh.

The Pauliça-siddhánta, although not procurable now-a-days, is much better known than the foregoing, being largely quoted by several astronomers and their commentators. It stood manifestly in high favour as late as the days of Albírúní, and was, barring the Sphuṭa Brahma-siddhánta, the only siddhánta he could procure for himself (Reinaud, p. 334.) The name of its author Puliça* points clearly to a foreigner, a Greek or Roman ; Albírúní calls him Paules the Greek and gives the name of the Greek's birth-place in a form which seems corrupt. His testimony is, of course, the testimony of the Hindu astronomers at his time, and there is not the slightest reason to doubt its accuracy. Weber has made the suggestion that Puliça the Greek may be identical with Paulus Alexandrinus, the author of an astrological work of the title of Eisagoge. In this Eisagoge, so he argues, (Ind. Stud. II. 260) there is a passage which agrees "almost literally" with one found in a modern Hindu book on Nativity, the Háyana-ratna, by a certain Balabhadra, not to be confounded with his much more ancient namesake. Weber's surmise is scarcely admissible ; for the passage alluded to will be found in all works on Nativity almost literally the same, because it is a simple enumeration of the mansions and their lords ; two lists, if their

* In a MS. of the Comm. on Bṛhat-Sanhítá it has been corrected by some *lepidum caput* into Pulastya ; such quasi-corrections are very common, Romaka becomes Romaça, or Somaka, and Sphujidhvaja, as Utpala calls Yavaneçvara, is "translated," in the manner of Bottom, into S'ucidhvaja. I confess that I cannot see what Sphujidhvaja represents. Is it Aphrodisius ?

contents are the same, cannot differ in form, nor can they be said to bear greater resemblance to each other than to other lists containing the same. Besides, there is no indication that Balabhadra has taken this passage from Puliça, which must be established before any conclusion can be drawn. The strongest argument, however, against the supposition is the fact that the Pauliça-siddhânta is no work on Nativity, but an astronomical work, in which the original of the passage in Balabhadra could not find place. It may be that, besides the Pauliça-siddhânta, there existed another work of Puliça's on Nativity, but nobody has met with any notice of it, and unless Paulus Alexandrinus has written, besides his Eisagoge, a book on astronomy, which again is unknown, we have no right whatever to infer that he and Puliça are one and the same, for identity of name is too slender a ground, especially when the name happens to be a common one. On the other hand, that Puliça was a Greek, I do not doubt for a moment, notwithstanding that the Pauliça-siddhânta, judging from quotations, and rather numerous ones, is so thoroughly Hinduised that few or no traces of its Greek origin are left. It may be deemed a trace of foreign origin that Puliça calls "solar" (*saura*) time, what otherwise is always called "civil" (*sávana*) time, or as Utpala puts and exemplifies it, "what with us is 'civil time' is with Puliça-ácárya 'solar time,' a solar day being with him the interval from midnight till midnight, or from sunrise till sunrise." We should meet, perhaps, with a few more traces of Greek influence, if we had the whole work before us, but nobody who is acquainted with the Hindu mind would ever expect a translation. The history of the Súrya-siddhânta is only one of the examples, how works, more or less held to be inspired, were remodelled and altered to such an extent that the original well-nigh vanished; and why should foreign works be treated otherwise? And in no branch of Sanskrit literature have changes been made so freely as in astronomical works. Not from unworthy motives; on the con-

trary, the Hindu astronomers were the only class of learned men in their country who had an idea of science being progressive, not stationary or retrogressive. Therefore they thought themselves not only allowed, but called upon, to modify what by observation or otherwise could be proved to be erroneous.

To return to the Pauliṣa-Siddhānta, it must have existed, like some of the other Siddhāntas, in two editions. All the quotations from it are again in Āryá, which to my mind renders it probable that it was not long, say at the utmost 100 years, prior to Āryabhaṭa and Varáha-mihira. Now it is interesting that Utpala quotes a Múla-Puliṣa-Siddhānta, an "original Puliṣa-Siddhānta," and that this time the verse is in Anush-tubh. It is only one verse,* but quite enough to prove that even this "original" work had been adapted to the exigencies of Hindu science, for it gives the number of revolutions of the fixed stars during the Four Ages. Here too we must leave it undecided whether Albírúni had the Múla-Puliṣa-Siddhānta in view, or the recast.

It would be extremely rash to deduce from these scanty details concerning the five first standard works of Hindu astronomical science any inference as to the probable period of their first composition. As an hypothesis, however, serves to direct the attention to a more definite sphere of investigation, we may roughly date the beginning of the Siddhānta period at 250 A. D., about half way between Garga and Varáha-mihira.

Among the remaining authorities mentioned in the Bṛhat-Saṅhitá there are no more astronomers. Ārya-Vishṇugupta is considered to be the author or publisher of a book on Nativity. He is also called Cápakya, so that the fiery minister of Candra-

* It is as follows :

अथःदृशुनिरासाक्षिनेवाहृद्वराचयः ।

आर्गा चतुर्युगेषुते परिवर्ताः प्रकीर्तताः ॥

The number is 1582237800, which diminished by the number of the revolutions of the sun during the same period (4320000) gives 1577917800, being the number of the civil days.

gupta is meant. That Vishnugupta cannot in reality have been the author is sufficiently evident, because the method of horoscopy is thoroughly Greek, and not older than 300 B. C. At the same time, one ought not to call it a forgery without further proof; its style is not that of a bungler.

Bádaráyana is likewise the professed author or teacher of a Játaka, and often quoted by Utpala in his commentary on the Bṛhaj-Játaka. The work is in Áryá and exhibits many Greek words, amongst which are *ápoklima* and *panaphara*.

Nagnajit composed a work on architecture, sculpture, painting and kindred arts; Viçvakarman inspired a book on architecture; so, it seems, also Maya.—S'rí-Dravyavardhana,* a prince of Avanti, evidently an historical person, was celebrated as an author on augury or çákuna.—About the rest I have nothing to offer.

In the Bṛhaj-Játaka, we find, besides some of those named above, Satya "the truthful," another name of whom, according to Utpala is Bhadatta "given by the stars," the latter formed after the analogy of Devadatta, Yajnadatta, etc. Both appellations look as if they were fictitious. His work, although prior to Varáha-mihira's, seems not to have been much older; the metre is Áryá; it seems moreover to have been a genuine Indian production (if any book on Nativity may be called so), for his opinions now and then are contrasted with those of the Greeks. Concerning Jívaçarman, Siddhasena, Devasvámin, I have found nothing worth mentioning. The writings of the Greeks, "the ancient Greeks," as Utpala qualifies them, in contradistinction to Yavaneçvara Sphujidhvaja, were so rare already in the days of the forementioned commentator, that he had never seen them. It may be questioned whether books in Sanskrit are meant, and not in Greek. Utpala knew from other sources that the "ancient Greeks" did not reckon from the S'áka era, naturally enough, and thinks that Yavaneçvara was the first to use the S'áka. The latter statement seems

* A doubtful v. r. has S'rí-Vardhamánaka.

very problematical, for it would follow that Yavaneçvara preceded Varáha-mihira, of which there is no indication whatever. In the first place, the work of Yavaneçvara, which is extant, bears no internal evidence of being more ancient, quite the reverse. Secondly, if he was prior in time, it is hardly to be explained why an author held so high amongst Hindu astrologers, is never noticed, nor alluded to by Varáha-mihira.

A curious name is Mañittha, whom Weber suspects to be Manetho, the author of the Apotelesmata. I thought for a moment of Manilius, but, after all, Weber's conjecture is decidedly more plausible. Mañittha, *i. e.* the book, being of foreign origin, would seem to be countenanced by the fact that in one of his opinions he agrees with the "ancient Greeks," and disagrees with Satya and Varáha-mihira. If I had been able to get the Apotelesmata, I should have compared the quotations from Mañittha. It will be always worth while doing so, although it is not to be expected that the marked and special coincidences will be numerous or conclusive. In the same manner as a few traditions sufficed to enable Hindu astrologers to father the children of their own brains on their holy sages, so, I strongly suspect, they also did with the more renowned of the Greek astrologers. The notion of the productions of a man's mind being his property, a notion carried to such a ridiculous extent in Europe, was unknown to them. Unhappily, the opposite extreme they fell into, is much more pernicious. In Mañittha, as quoted by Utpala, there is an extremely absurd passage, where the author ascribes antiquity to himself! "*iti brúmas' cîrantanáh ;*" that shows the spirit.*

The three astronomers Láta-ácárya, Sinha-ácárya and Áryabhata are mentioned by Varáha-mihira in a passage for the preservation of which we are indebted to Utpala. Although

* Balabhadra, the younger, in the Háyana-ratna, quotes a Mañittha who uses Arabic words (see Ind. Stud. II. 251 and 275.) Weber was too cautious, when he only hesitatingly pronounced such a book to be a fabrication.

the work from which it is taken is not specified, there can be no doubt, that it is from the treatise Pancasiddhântika, and for an obvious reason. The passage speaks for itself in so far as it shows that it is taken from a *ganita* or astronomical work, and whatever works our author may have written which nobody ever heard of, thus much is certain that Utpala knows only one astronomical work, and that the Pancasiddhântika. A part of the passage, published by me *in extenso* at another place,* may stand here :

द्युमबाहिनवारात्तिद्युग्गणे ऽपि हि देशकालसम्बद्धः ।
 चाटाचार्यबोक्तं यवनपुरे ऽर्धाक्षगे सूर्ये ॥
 रज्युदये जज्ञायां सिंहाचार्येण दिनगणे ऽभिहितः ।
 यवनानां निशि दशभिर्मुहूर्तेषु तद्ग्रहबात् ॥
 जज्ञार्धरात्रसमये दिनप्रवृत्तिं जगाद् चार्यभटः ।
 भूयः स एव चार्कोदयात्प्रवृत्त्याह जज्ञायाम् ॥

“The day of the week is to be determined from the sum of days ; now the sum of days stands in connexion with situation and day-time. Lāṭa-ácārya says that the days are to be reckoned from sunset in the city of the Yavanas. Sinha-ácārya states the sum of days (to begin) from sunrise at Lanká, and, if we adopt this, they must begin, in the country of the Yavanas, at the time that ten *muhúrtas* of the night are past. Áryabhaṭa has stated that the days begin at midnight at Lanká, but elsewhere he says that the days commence from sunrise at Lanká.”†

A little further on Varáha-mihira actually quotes a stanza which is taken either from Lāṭa-ácārya or from Sinha-ácārya, viz.

मध्याह्नं भद्राश्वस्तमयं कुब्जु वैतुमाशायाम् ।
 कुब्जुते ऽर्धरात्रमद्यन् भारतवर्षे युगपदर्कः ॥

“The sun, while rising in India, at the same moment causes midday in the region of the Bhadráçvas, sunset in that of

* Journal R. A. Soc. of Great Britain and Ireland, for the year 1863.

† This must be one of the instances of inconsistency for which Áryabhaṭa is criticised by Brahmagupta.

the Kurus, midnight in Ketumálá." The next following verse is intended to be a quotation from Āryabhaṭa and really makes part of one of Āryabhaṭa's works, so that the foregoing necessarily must be a quotation, and not Varāha-mihira's own words, but how far he has changed the form, and, as observed before, whether it be from Lāṭa or Sinha, is uncertain. Albírúni who, as we know, ascribes to Lāṭa the Súrya-siddhānta, informs us that Lāṭa held the view expressed in the verse adduced (Reinaud, p. 341); but that proves nothing, for the same view is held by all astronomers; and in the words only could there be any difference.

It may be observed *en passant*, that, in the opinion of Varāha-mihira, the meridian of Yavana-pura is considered to have a longitude west from the meridian of Lanká, of 60 degrees; for ten *muhúrtas* in the night are said to correspond to sunrise, i. e. six o'clock in the morning, at Lanká,* and, as the night is reckoned from six o'clock in the evening, ten *muhúrtas* later gives two o'clock after midnight. Rome was supposed to be 90 degrees west from the meridian of Lanká, so that the longitude of Yavana-pura is $\frac{2}{3}$ of that of Rome, and this, however erroneously the absolute longitude is given, suits approximately the situation of Alexandria, which accordingly may be understood by Yavana-pura.†

Sinha-ácárya may, or may not, be the same as Durga-sinha, mentioned by Colebrooke (Alg. XLIV). I have never lighted upon any other passage where the name occurs.

Far more renowned than Lāṭa and Sinha is Āryabhaṭa,

* Albírúni is at much pains to prove that Lanká is not Ceylon. That shows that he had a correct idea about the latitude of Ceylon, but if he had known that even Ptolemy commits the same error in supposing the equator to cut Ceylon, he would not have wondered at the Hindu astronomers committing, or perhaps repeating, the wrong estimation.

† So far as the longitude is concerned, Constantinople would answer as well as Alexandria, but I am not aware that any astronomer drew his first meridian over Constantinople, and without that it would not be taken as the point of departure.

usually, but erroneously, called *Áryabhaṭṭa*. The manuscripts in which the name occurs prove nothing; they will in one line write *Áryabhāṭa* and *Áryabhaṭṭa*, and would, if we had no other means of arriving at the truth, balance each other. Happily the word occurs in verses, and the metre decides the question at once. The Arabic form *Arjabhar* would, if necessary, have been sufficient to show that the MSS. giving *Áryabhāṭa* are right, and wrong in the opposite case, for a single *ṭ* may become in the mouth of the people *r* or something like it, but never *ṭṭ*. Albírúní writes the name with *t*, instead of with *r*, as other Arabs used to do, because being conversant with Sanskrit he gives not the popular or Prákrit pronunciation, but the approximately more correct one with *t*, in the same way as he writes the name of *Lāṭa* with *t*. It may seem unnecessary to dwell upon a seeming trifle, but error, be it ever so small, ought not to be sanctioned.

Colebrooke was aware that *Varāha-mihira* must have been acquainted with *Áryabhāṭa*'s writings, from which he concluded that the latter astronomer was prior to the former (see Alg. XLIV), admitting that at the latest he must have lived at the commencement of the 6th century. Colebrooke did not know that *Varāha-mihira* actually mentions *Áryabhāṭa*'s name, still less that he quotes one verse in full from his works, neither had the great scholar been able to acquire MSS. of *Áryabhāṭa*'s works. Such MSS. are indeed, it would seem, very rare, and in Hindustán proper unheard of; nevertheless they exist, and had it not been for a wrong title two of the works of *Áryabhāṭa* would have been recognized as such long ago. The title of a certain MS. in the Berlin Library* bears: *Áryabhāṭa-Siddhānta vyākhyāne Bhaṭapradīpe Daṣagítibhāshyam.*" Weber misled, as any other would be, by the title, took the whole for a *Daṣagítí-bhāshyam* or commentary on the *Daṣagítí*. Whitney in the *Journ. Amer. Or. Soc.* 6th Vol., p. 560, sqq. proved that the doctrines in it contained

* Weber's Catalogue, p. 232.

all the peculiar features by which *Āryabhaṭa* was distinguished, as we know from the many notices about these doctrines to be found in astronomical writings. I have made known* that the quotations in *Utpala's* commentary on the *Bṛhat Sanhitā* occurred in it, and was rather puzzled that *Utpala* simply treats those quotations as if they were the productions of *Āryabhaṭa* himself, notwithstanding the work from which they were taken is called a commentary. Neither Professor *Whitney* nor myself took the simple course of saying that the so-called *Daṣagīti-bhāshyam* was no *bhāshyam* at all; seeing, we did not see. At last I succeeded in obtaining the *Daṣagīti* and the *Āryabhaṭīyam* or *Siddhānta†* and learnt that, barring various readings, it is identical with the MS. of the Berlin Library, so oddly called *Daṣagīti-bhāshyam*. The Berlin MS. has only one stanza more,—the concluding stanza,—translated by *Whitney* thus: “*Bhūta-vishṇu* hath thus comprehensively explained—having learned it by the favour of his teacher—the *Daṣagīti* text-book (*Daṣagīti-sūtram*), of very obscure meaning, formerly promulgated by *Bhaṭṭa*.” This stanza combined with the title of the Berlin MS. leads me to surmise that its copyist was ordered to copy only the text of *Āryabhaṭa* from another MS. containing text and commentary, and that he has blundered in the title and added the concluding stanza, because he thought it to make part of the text, it being in verse, while the commentary was in prose. The *Daṣagīti*, and no doubt the *Siddhānta*, were known also to *Whish*, as he gives the text and translation of the first stanzas of the *Daṣagīti*. One of his statements that the *Āryabhaṭīyam* is a treatise on arithmetic and mathematics, and not on astronomy, is wrong, however. *Āryabhaṭīyam* is very surely a name of the *Siddhānta*, although it may be that all the works of the author are designated under that name.

* Journ. R. A. S. of Great Br. and Irel. for the year 1863.

† I must here acknowledge my gratitude to my friend Dr. G. Bühler in Bombay to whose kindness and unremitting zeal I am indebted for these MSS. of *Āryabhaṭa* and for another MS., about which in the sequel.

Āryabhaṭa's Siddhānta gives us the author's date and his native city. We read at the opening of the work :

ब्रह्मकु[ञ]शशिवुधमृगुरविकुञ्जगुरकोचभगवात्प्रमखृत ।
 आर्यभट्टस्त्रिंशद् गदति* कुसुमपुरे ऽथर्था तच्छानम् ।

“After prostration to Brahma, the Earth, the Moon, Mercury, Venus, the Sun, Jupiter, Saturn, and the Ecliptic (or the stars), with reverence for the knowledge of Truth, Āryabhaṭa, at Kusumapura, teaches, (viz. the following).”

Āryabhaṭa gives his own date, vs. 12 of the 2nd chapter :

वृहस्पदानां षष्टिर्यदा अतीतास्त्रयश्च युगपादाः ।
 अथिक्वा विंशतिरब्दास्तदिह मम (१. ममा) जन्मनोऽतीताः ॥

“When three of the four ages were past, and 60 times 60 years, then 23 years from my birth were past,” i. e. 3600—3101—23=476 A. D.—This date was not unknown to me before, but I hesitated between Bhūta-Vishṇu and Āryabhaṭa. Quite independently of me Dr. Bhau Daji found out this very date, so that to him belongs the honour of having first made known the year of the birth of one of the greatest among Hindu astronomers.

The fact that Āryabhaṭa was born 476 A. D. makes it a little doubtful whether Albírúni is right in assigning the year 505 A. D. as the date of the Pancasiddhāntiká. The verse actually quoted in the treatise of Varáha-mihira is the following :

उदये वो लङ्कायां सो ऽस्तमयः सवितुरेव सिद्धपुरे ।
 मध्याह्ने यमकोक्षां रोमकविषये ऽर्धरात्रः स्यात् ॥

“At the time of the sun's rising at Lanká, he is setting in the city of the Blessed (*insulae fortunatae*) ; it is midday in Yamakoṭi and midnight in the land of the Romans.”† It is vs. 13 of Ch. 3 in the Siddhānta.

* There is one short syllable wanting here, most probably we have to read विवदति. In the former half the ञ् is evidently to be rejected.

† This very stanza I have met with in Sáyana's commentary on the R̥gveda. I have forgotten exactly where.

The Daçagíti contains twelve stanzas, but we have to deduct the invocation and the colophon, so that the remainder corresponds to the name "Ten stanzas." It is a common, if not universal practice, not to take into account the invocation, nor the colophon, although in our MSS. such verses are numbered as if they formed part of the body of the work. To give one out of many instances, the Sánkhyā-Káriká is said in the colophon to contain seventy stanzas, but with the addition of matter unconnected with the Káriká, as such, the number of the stanzas is seventy-two.*

The Áryabhaṭa-Siddhānta or Áryabhaṭīyam is a very concise book, for the whole is complete in 111 stanzas in Áryá metre. If we deduct from this number the opening and closing stanzas, and also the invocation, placed at the beginning of the 2nd chapter and identical with that of the Daçagíti, we get 108. This number coincides so exactly with one of the two significations in which the numeral *ashṭaçaṭam* may be taken, that there can be no hesitation in pronouncing the Áryáshtaçaṭam "the hundred and eight stanzas" to be identical with the Áryabhaṭa-Siddhānta. Colebrooke never having seen a MS. of it, rendered Áryáshtaçaṭam by "eight-hundred couplets" (Alg. XXXII.) and certainly *ashṭaçaṭam* may mean 800, but does not necessarily do so. That in this case it has to be taken in the other sense, is now decided by the testimony of the MS. itself.

* Wilson finds it difficult to explain why the Sánkhyā-Káriká should be said to contain seventy, instead of sixty-nine verses. The reason is obvious enough; vs. 71 and 72 have nothing whatever to do with Sánkhyā philosophy; it is wholly fortuitous and indifferent to that philosophy that a certain Içvara-Krshṇa composed a poem in 70 verses, but the authority for the Sánkhyā doctrine is to be sure something connected with that doctrine. This explanation is properly speaking superfluous, for it matters not at all whether Içvara-Krshṇa is right or wrong in deeming vs. 70 essentially different from vs. 71 and 72, he *does* so. I wish only to point out that in doing so he is logical, and that the difficulty is of Wilson's own making; so it could not be expected any commentator would deem it necessary to explain what needs no explanation.

The *Āryāśhṭaṭāta* contains all the leading features of a system the difference of which from the commonly received opinions was known to us from the accounts given of it by many of the Hindu astronomers. *Āryabhaṭa*'s curious system of arithmetical notation is taught in the *Daṣagīti*, his theory of the earth revolving on its axis in the *Siddhānta*, and now that we know his date, we know at the same time that a Hindu astronomer had the boldness, as Whitney puts it, to withhold his assent from the commonly received theory. Another remarkable feature of the book is that the lunar mansions or *nakṣatras* are not taken notice of. The only word which reminds us of their existence is *Āṣvayuja*, not referring to the *nakṣatra*, but taken as the name of the first year in the revolution of Jupiter, whence further it may be deduced that *Āṣvini* was the first in the order of the lunar mansions at the time the work was composed.

As yet only the two forenamed works of *Āryabhaṭa* have been recovered, but we may reasonably hope that others will turn up in time. *Albírúni* (*Mém. sur l' Inde*, p. 371) quotes a whole passage from *Āryabhaṭa* "le Cousoumapourien," which must have made part of a book different from the *Daṣagīti* and the *Āryāśhṭaṭāta*, it not being found in those two. It has been surmised by Fitz Edward Hall that there must have been two astronomers of the name of *Āryabhaṭa*, a surmise which want of materials only prevented him from raising to a certainty. By my possessing a copy of an *Āryabhaṭakṛta-Mahásiddhānta* or *Āryabhaṭākhyo Mahásiddhānta*, I am in a position positively to prove the correctness of Hall's shrewd guess. The *Mahásiddhānta* is an astronomical work in 18 Chapters, and more than 600 verses in *Āryá* and *Upagīti* in irregular succession. The verses are altogether lame and pithless. The author distinctly states that he has written his work mainly on the principles of the "old" *Āryabhaṭa*, and the truth of his assertion is born out, partly at least, by his employing the great *Āryabhaṭa*'s peculiar system of arithmetical notation. He informs us further that he had introduced corrections of his

own; the necessity of applying such corrections to the old Āryabhaṭa's works being one of the reasons that he, the younger, wrote his book. Another reason, so he adds, was the scarcity of those works. Let us hear himself.

एवं परोपहृतये खोक्तयोक्तं खेचरानयनम् ।

किञ्चित्पूर्वागमसमसममुक्तं* विप्राः पठन्विदं नान्ये ॥

“ Thus I have given for the benefit of others, the calculation of the planets on my own authority, it being a little different (?) from ancient authorities. Brahmans, no others, should study it.”

दृढार्यभट्टप्रोक्तं सिद्धान्ताद्यं महात्मानात् ।

पाठैर्गतमुच्छेदं विश्लेषितं तन्मयोक्तया ॥

“ The Siddhānta and other works of the old Āryabhaṭa are in the long course of time worn out by the study of them; they (*i. e. Siddhāntādyam*) have been modified by me on my own authority.”

The author certainly calls himself Āryabhaṭa, but it is so extremely unlikely that two astronomers, one being the professed imitator of the other, should bear the same name, that it is far more natural to think Āryabhaṭa to be only the younger astronomer's *nom de plume*. It is by no means to be inferred that by assuming the name of the celebrated astronomer he intended any fraud; since the adoption of a pseudonym in writing is in India a mark of respect and an intimation that the former bearer of the adopted name is set up as a model. That Āryabhaṭa the younger did not attempt to impose upon others is perfectly clear from the account given about himself. I fear that it would be very difficult to show that he was as clever as he was candid. The whole book is a poor performance. The contents have been known long ago, for it is the work that Bentley pronounced to be the real Āryabhaṭa-Siddhānta, the other works being only fabrications. As Bentley

* There is something wrong in *samasama*; I cannot make a verse out of it, for *āgamāsamam uktam* will not do.

knew no Sanskrit, it is but charitable to try to believe that he had not seen or heard of the passage communicated above. Davis also knew the book, but he must have had a corrupt MS., for he calls it *Ārsha-Siddhānta*. So much about the *Mahā-Āryabhaṭa-Siddhānta*, containing the lucubrations of some astronomer, who wished to imitate *Āryabhaṭa* of *Kusumapura*, and followed him at a great distance, both of time and merit.

We owe the knowledge of nearly all the particulars about the predecessors of *Varāha-mihira* to *Bhaṭṭa Utpala*. This astronomer who, as we have had occasion to notice, flourished in the middle of the 10th century of our era, seems to have earned his great reputation* less by his original compositions than by his commentaries on *Varāha-mihira*. An original work of his is the *Bhaṭṭotpala-Horācāstra*, a very short treatise in 75 stanzas; a MS. of which is in possession of the Berlin Library, (see *Weber's Catalogue* 863). Not having this *Horācāstra* at hand, I cannot affirm whether it be identical with a work sometimes quoted by *Utpala* as his own, and called *Khaṇḍa-khādaka*; very likely it is the same book under another title. A greater reputation has been earned by him in his capacity of commentator. It is not known if he has written a commentary on all the works of *Varāha-mihira*, but as many of these as have been brought to light are provided with one. Those I have seen myself are the *Sanhitāvivṛti* or *Sanhitāvṛtti*, the *Bṛhaj-Jātaka-vivṛti*, that on the *Laghu-Jātaka*, and that on the *Yogayātrā*. Besides these, there is extant and frequently met with, a commentary on the *Shaṭpancācīkā*, a work by *Prṭhuyāsa*, the son of *Varāha-mihira*.

The merits of *Bhaṭṭa Utpala* as a commentator are held

* *Colebrooke* (*Alg.* p. XLVI.) mingles his praise with a little censure, saying that the commentator, "in several places of his commentary names himself *Utpala*, quibbling with simulated modesty on his appellation, for the word signifies stone." The taunt is undeserved and rests upon some misconceptions: 1° *Utpala* means no quibble; 2° *Utpala* is to be taken as a proper noun, not as an appellative; 3° even if it were an appellative, it would not mean *stone*, but *nymphæa*; *Colebrooke* confounds it with *upala*; 4° there is no trace of simulation; 5° there is no trace of modesty.

high, and, methinks, deservedly so. To an unusual knowledge of the astronomical and astrological writings before his time, he adds the acquaintance with some authors in other branches of learning, like Caraka ; with a stupendous memory, he combines judgment. Where he knows his deficiency, he tells us so with a candour rarely met with amongst persons of his class. So he admits, for instance, that he is only superficially acquainted with the technicalities of perfumery (*gandhayukti*). With a profound reverence for his author, whom he considers to be an incarnation of the sun, he earnestly endeavours to explain and to elucidate the text, without taking it as a mere pretext for pouring forth his own wisdom. When a passage is ambiguous, he has recourse to the sound method of comparing the words of Varáha-mihira with those passages of more ancient authors whom he thinks him to have immediately imitated. This method has the additional value that thereby precious fragments of authors now utterly forgotten, and perhaps never to be recovered, have been preserved. The commentary on the Bṛhat-Sanhitá would be well worthy of being separately edited ; unhappily, it is rather bulky, containing the substance of somewhat more than twenty-thousand ślokas ; and a still greater barrier to such an undertaking is offered by the horrible state of all the Codices. In a certain sense, the merely explanatory part will find a substitute in the translation of the text, which is in preparation, and the more valuable portion of the additional matter may be inserted.

The MSS. made use of in preparing this edition of the Bṛhat-Sanhitá are :

A, a MS. in the Library of Berlin, No. 849 (Chambers 484), text.

B, do. No. 851 (Chambers 291), text.

C denotes the text followed by Utpala, and embodied in his commentary ; different MSS. of this work have been consulted, so that C does not mark a particular Codex. In most cases the reading of Utpala can be ascertained with tolerable certainty, because the text, as adduced by him, and the follow-

ing explanations verify each other. The difference between the different MSS. consists generally in clerical errors. The principal Codex of C, regularly collated with the MSS. containing only the text, is a MS. of the Benares College Library, written *Samvat* 1839 (A. D. 1782). A direct or indirect copy, but at all events a copy, is Codex 854 (Chambers 819) in the Berlin Library, written *Samvat* 1844 (A. D. 1787). Another copy again is a Codex of Fort William, dated *Samvat* 1878 (A. D. 1821). The Codices of the I. O. in London have been compared only partially. A Codex from Kashmere, which a Kashmere Brahman had the kindness to send for my use, came too late to be compared throughout; its deviations, so far as the text is concerned, are noticed from Chapter LXXVIII. Amongst all the Codices of C, the Benares Codex, and consequently also those of Fort William and Berlin, are the most corrupt, and at the same time the best, because they are least adulterated by half-competent hands, and their errors are only due to the scribes.

For particulars about A, B, C (Berlin Codd.) see Weber's Catalogue.

D; a MS. in the I. O. Library No. 2294, text; date *Samvat* 1870 (A. D. 1818).

E, do., No. 812, text; incomplete; in Bengali character.

G, do., used only occasionally.

O, do., No. 2219, contains only the three chapters, Purusha-laxanam, Panca-Mahapurusha-laxanam, Strilaxanam.

N, a MS. of the Benares College Library, text; date *Samvat* 1691 (A. D. 1634).

S, a MS. of the As. Soc. Bengal, No. 626, text; date *Samvat* 1857 (A. D. 1800).

Out of these MSS. A and S agree closely with each other, from Chapter XXXI.; so do B and D, from Ch. XXVII. N agrees with B, D, from about the middle of Ch. XLVIII till nearly the end of Ch. LXIX, but this part is written by a different hand and on different paper from the rest. E is the most modernized and adulterated, and stands perhaps aloof,

although it shows many striking coincidences with S in that part of S where S does not coincide with A. B and D, and partly N, show manifest traces of being influenced by the commentary; A and S show, it would seem, a total independence of C, and may be considered as constituting a class apart, which can scarcely be said of B, D, N, E. The differences of C and A, S are here and there so remarkable that one might think them to exhibit different redactions, perhaps different editions issued by the author. As a general remark, applying to all the MSS. it may be said that all of them are worse than indifferent.

It is no mock modesty that prompts me to say that, having such materials at my disposal, I look upon this first edition of the *Bṛhat-Sanhitá* as an essay of an edition, rather than an edition which would require but few occasional corrections from future editors. The bad condition of the MSS. is so bewildering, the great number of the subjects treated of is so distracting, the class of works to which the *Sanhitá* belongs, is so little explored, that, it is hoped, a large allowance will be made for the difficulties I had to cope with. After all, *Varáha-mihira's* work is so interesting that the shortcomings of the editor cannot rob it of its value.

I cannot conclude without offering my sincere thanks to Prof. E. B. Cowell who was not only instrumental in furthering the publishing of the work, but, with his well-known kindness, furnished me with MSS. from Calcutta.

Nor must I omit to say that I owe the first hint of editing *Varáha-mihira* to my honoured friend Prof. A. Weber. If the *Bṛhat-Sanhitá* proves a useful addition to the store of Sanskrit literature, Sanskrit scholars will, therefore, have to thank him in the first place. Had it not been for his suggestion, it would, perhaps, never have been undertaken, and but for his steadfast encouragement, it would certainly never have been brought to a close.

Benares, 23rd March, 1865.

श्रीगणेशाय नमः ।

जयति जगतः प्रसूति-
विश्वात्मा सहजमूर्षखं नभसः ।
द्रुतकनकसदृशदशशत-
मयूखमालार्चितः सविता ॥ १ ॥
प्रथममुनिकथितमवितथ-
मवलोक्य ग्रन्थविस्तरस्यार्थम् ।
नातिलघुविपुलरचना-
भिरुद्यतः स्पष्टमभिधातुम् ॥ २ ॥
मुनिविरचितमिदमिति यच्च-
चिरन्तनं साधु न मनुजग्रथितम् ।
तुल्ये ऽर्थे ऽक्षरभेदा-
दमन्त्रके का विशेषोक्तिः ॥ ३ ॥
क्षितितनयदिवसवारो
न शुभकृदिति यदि पितामहप्रोक्ते ।
कुजदिनमनिष्टमिति वा
कोऽच विशेषो नृदिव्यकृते ॥ ४ ॥

आब्रह्मादिविनिःसृत-
 मालोक्य ग्रन्थविस्तरं क्रमशः ।
 क्रियमाणकमेवैतत्
 समासतोऽतो ममेत्साहः ॥ ५ ॥
 आसीत्तमः किलेदं
 तचापां तैजसे ऽभवद्वैमे ।
 स्वभूशकले ब्रह्मा
 विश्वकृदखडे ऽर्कशशिनयनः ॥ ६ ॥
 कपिलः प्रधानमाह
 द्रव्यादीन् कणभुगस्य विश्वस्य ।
 कालं कारणमेके
 स्वभावमपरे जगुः कर्म ॥ ७ ॥
 तदलमतिविस्तरेण
 प्रसङ्गवादार्यनिर्णयो ऽतिमहान् ।
 ज्योतिःशास्त्राङ्गानां
 वक्तव्यो निर्णयो ऽथ मया ॥ ८ ॥

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयं स्कन्धत्रयाधिष्ठितम्
 तत्कार्त्वीयपनयस्य नाम मुनिभिः सङ्कीर्त्यते संहिता ।
 स्कन्धेऽस्मिन् गणितेन या ग्रहगतिस्तन्त्राभिधानस्त्वसौ
 हेरान्योऽङ्गविनिश्चयश्च कथितः स्कन्धस्तृतीयोऽपरः ॥ ९ ॥

वक्रानुवक्रास्तमयोदयाद्या-
 स्ताराग्रहाणां करणे मयोक्ताः ।

होरागतं विस्तरतश्च जन्म
 याचाविवाहैः सह पूर्वमुक्तम् ॥ १० ॥
 प्रमत्प्रतिप्रमत्कथाप्रसङ्गान्
 स्वल्पोपयोगान् ग्रहसम्भवांश्च ।
 संत्यज्य फल्गूनि च सारभूतं
 मृतार्थमर्थैः सकलैः प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुपनय-
नाध्यायः प्रथमः ॥ * ॥

अथातः सांवत्सरसूचं व्याख्यास्यामः ।

तत्र सांवत्सरो ऽभिजातः प्रियदर्शने विनीतवेषः
 सत्यवागनसूयकः समः सुसंहतोपचितगात्रसन्धि-
 रविकलश्चारुकरचरणनखनयनचिबुकदशनश्रवणस्र-
 लाटभ्रूत्तमाङ्गो वपुष्मान् गम्भीरोदात्तघोषः । प्रायः
 शरीराकारानुवर्तिने हि गुणाश्च दोषाश्च भवन्ति ॥

तत्र गुणाः । शुचिर्दक्षः प्रगल्भो वाग्मी प्रतिभान-
 वान् देशकालवित्सात्त्विको न पर्षद्भीरुः सहाध्यायि-
 भिरनभिभवनीयः कुशलोऽव्यसनी शान्तिपौष्टिका-
 भिचारस्नानविद्याभिज्ञो विबुधार्चनव्रतोपवासनिरतः
 स्वतन्त्राश्चर्योत्पादितज्ञानप्रभावः पृष्ठाभिधायन्यत्र
 दैवात्ययाद्ब्रह्मगणितसंहिताहोराग्रन्थार्थवेत्ता ॥

तत्र ग्रहगणिते पौलिशरोमकवासिष्ठसौरपैतामहेषु पञ्चस्वतेषु सिद्धान्तेषु युगवर्षायनर्तुमासपक्षाहोराच-
याममुद्धर्तनाडीविनाडीप्राणचुटिचुब्यवयवाद्यस्य का-
लस्य श्लेषस्य च वेत्ता । चतुर्थां च मासानां सौर-
सावननाक्षत्रचान्द्राखामधिमासकावमसम्भवस्य च
कारणाभिन्नः । षष्ठ्यब्दयुगवर्षमासदिनहोराधिपती-
नां प्रतिपत्तिविच्छेदवित् । सौरादीनाञ्च मानानां स-
दृशासदृशयोग्यायोग्यत्वप्रतिपादनपटुः । सिद्धान्तभेदे
ऽप्ययननिवृत्तौ प्रत्यक्षं सममण्डलरेखासम्प्रयोगाभ्यु-
दितांशकानाञ्च छायाजलयन्त्रहृग्गणितसाम्येन प्रति-
पादनकुशलः । सूर्यादीनाञ्च ग्रहाणां शीघ्रमन्दयाम्यो-
त्तरनीचोच्चगतिकारणाभिन्नः । सूर्यचन्द्रमसोश्च ग्रहणे
ग्रहणादिमोक्षकालदिक्प्रमाणस्थितिविमर्दवर्षादेशा-
नामनागतग्रहसमागमयुद्धानामादेष्टा । प्रत्येकग्रह-
धमणयोजनकक्षाप्रमाणप्रतिविषययोजनपरिच्छेदकु-
शलो भूभगणधमणसंस्थानाद्यक्षावलम्बकाहर्ष्यासच-
रदलकालराशुदयच्छायानाडीकरणप्रभृतिषु श्लेषका-
लकरणेषुभिन्नो नानाचोद्यप्रभ्रभेदोपलब्धिजनितवाक्-
सारो निकषसन्तापाभिनिवेशैर्विशुद्धस्य कनकस्येवा-
धिकतरममलीकृतस्य शास्त्रस्य वक्ता तन्मज्ञो भवति ॥
उक्तञ्च ।

न प्रतिबद्धं गमयति
 वक्ति न च प्रश्नमेकमपि पृष्टः ।
 निगदति न च शिष्येभ्यः
 स कथं शास्त्रार्थविज्ञेयः ॥ १ ॥
 ग्रन्थो ऽन्यथान्यथार्थः
 करणं यथान्यथा करोत्यबुधः ।
 स पितामहमुपगम्य
 स्तौति नरो वैशिकेनार्याम् ॥ २ ॥
 तन्त्रे सुपरिज्ञाते
 लग्ने छायाम्बुयन्त्रसंविदिते ।
 होरार्थे च सुरूढे
 नादेष्टुर्भारती वन्था ॥ ३ ॥

उक्तञ्चार्थविष्णुगुप्तेन ।

अथर्षवस्य पुरुषः प्रतरन् कदाचि-
 दासादयेदनिलवेगवशेन पारम् ।
 न त्वस्य कालपुरुषास्थमहार्णवस्य
 गच्छेत् कदाचिदन्वधिर्मनसापि पारम् ॥ ४ ॥

होराशास्त्रेऽपि राशिहोराद्रेकाणनवांशकद्वादश-
 भागचिंशद्भागबलाबलपरिग्रहे ग्रहाणां दिक्स्थान-
 कालचेष्टाभिरनेकप्रकारबलनिर्धारणं प्रकृतिधातुद्रव्य-
 जातिचेष्टादिपरिग्रहे निषेकजन्मकालविस्मापनप्रत्य-
 यादेशसद्योमरणाद्युर्दायदशान्तर्दशाष्टकवर्गराजयोग-

चन्द्रयोगद्विग्रहादियोगानां नाभसादीनाञ्च योगानां
 फलान्याश्रयभाववलोकननिर्याणगत्यनूकानि तात्का-
 लिकप्रश्नशुभाशुभनिमित्तानि विवाहादीनाञ्च कर्म-
 णां करणम् । याचायाञ्च तिथिदिवसकरणनक्षत्रमु-
 हूर्तविलम्बयोगदेहस्पन्दनस्वप्नविजयस्नानग्रहयज्ञगण-
 यागामिलिङ्गहस्त्यश्वेत्क्रितसेनाप्रवादचेष्टादिग्रहषाङ्गु-
 ल्योपायमङ्गलामङ्गलशकुनसैन्यनिवेशभूमयोऽग्निवर्णा
 मन्त्रिचरदूताटविकानां यथाकालं प्रयोगाः परदुर्गल-
 म्भोपायाश्चेत्युक्तं चाचार्यैः ।

जगति प्रसारितमिवा-

लिखितमिव मतौ निषिक्तमिव हृदये ।

शास्त्रं यस्य सभगणं

नादेशा निःफलास्तस्य ॥ ५ ॥

संहितापारगञ्च दैवचिन्तको भवति । यच्चैते सं-
 हितापदार्थाः । दिनकरादीनां ग्रहाणां चारास्तेषु च
 तेषां प्रकृतिविकृतिप्रमाणवर्णकिरणद्युतिसंस्थानास्त-
 मनोदयमार्गमार्गान्तरवक्रानुवक्रर्क्षग्रहसमागमचारा-
 दिभिः फलानि नक्षत्रकूर्मविभागेन देशेष्वगस्तिचारः
 सप्तर्षिचारो ग्रहभक्तयो नक्षत्रव्यूहग्रहशृङ्गाटकग्रह-
 युहग्रहसमागमग्रहवर्षफलगर्भलक्षणरोहिणीस्वात्या-
 षाढीयोगाः सद्योवर्षकुसुमलतापरिधिपरिवेषपरिघ-
 पवनेष्वादिग्दाहक्षितिचलनसन्धारगगन्धर्वनगरर-

ज्योतिर्घाताघकाण्डसस्यजन्मेन्द्रध्वजेन्द्रचापवास्तुविद्या-
 ऋविद्यावायसविद्यान्तरचक्रमृगचक्राश्वचक्रवातचक्रप्रा-
 सादस्रक्षप्रतिमालक्षणप्रतिष्ठापनवृक्षायुर्वेदोद्गार्ग-
 खनीराजनखञ्जनेत्यातशान्तिमयूरचिचकष्टतकम्बख-
 खङ्गपट्टककवाकुक्कर्मगोऽजाश्वेभपुरुषस्त्रीलक्षणान्यन्तः-
 पुरचिन्तापिटकलक्षणोपानच्छेदवस्त्रच्छेदधामरदण्ड-
 श्रय्यासनलक्षणरत्नपरीक्षा दीपलक्षणं दन्तकाष्ठाधा-
 श्रितानि शुभाशुभानि निमित्तानि सामान्यानि च जग-
 तः प्रतिषुरुषं पार्थिवे च प्रतिक्षणमन्यकर्माभियुक्तेन
 दैवज्ञेन चिन्तयितव्यानि । न चैकाकिना शक्यन्तेऽह-
 र्निशमवधारयितुं निमित्तानि । तस्मात् सुष्टतेनैव दै-
 वज्ञेनान्ये तद्विद्वत्त्वारेो भर्तव्याः । तथैकेनैन्द्रो चा-
 ग्रेयी च दिगवलोकयितव्या । याम्या नैर्ऋती चान्ये-
 नैवं वारुणी वायव्या चोत्तरा चैशानी चेति । यस्माद्दु-
 स्कापातादीनि निमित्तानि शीघ्रमुपगच्छन्तीति । तेषां
 चाकारवर्णसङ्गेषुप्रमाणादिग्रहर्क्षाभिघातादिभिः फला-
 नि भवन्ति । उक्तञ्च गर्गेण महर्षिणा ।

छत्स्नाङ्गोपाङ्गकुशलं हेरागणितनैष्ठिकम् ।

यो न पूजयते राजा स नाशमुपगच्छति ॥ ७ ॥

वनं समाश्रिता येऽपि निर्ममा निःपरिग्रहाः ।

अपि ते परिपृच्छन्ति ज्योतिषां गतिकोविदम् ॥ ८ ॥

अप्रदीपा यथा राचिरनादित्यं यथा नभः ।

तथासांवत्सरो राजा भ्रमत्यन्ध इवाध्वनि ॥ ९ ॥
 मुहूर्तं तिथिमक्षचमृतवञ्चायने तथा ।
 सर्वाण्येवाकुलानि स्युर्न स्यात् सांवत्सरो यदि ॥ १० ॥
 तस्माद्राजाभिगन्तव्यो विद्वान् सांवत्सरो ऽग्रणीः ।
 जयं यज्ञः त्रियं भोगान् त्रेयश्च समभीषता ॥ ११ ॥
 नासांवत्सरिके देशे वस्तव्यं मूर्तिमिच्छता ।
 चक्षुर्भूतो हि यच्चैव पापं तत्र न विद्यते ॥ १२ ॥
 न सांवत्सरपाठी च नरकेषूपपद्यते ।
 ब्रह्मलोकप्रतिष्ठाञ्च लभते दैवचिन्तकः ॥ १३ ॥
 ग्रन्थतश्चार्थतश्चैतत्कृत्स्नं जानाति यो द्विजः ।
 अग्रभुक् स भवेच्छास्त्रे पूजितः पङ्क्तिपावनः ॥ १४ ॥
 श्लेष्ठा हि यवमास्तेषु सम्यक् शास्त्रमिदं स्थितम् ।
 षड्विंशतेऽपि पूज्यन्ते किं पुनर्दैवविद्विजः ॥ १५ ॥
 कुहकावेशपिहितैः कर्णोपश्रुतिहेतुभिः ।
 कृतादेशो न सर्वत्र प्रष्टव्यो न स दैववित् ॥ १६ ॥
 अविदित्वैव यः शास्त्रं दैवज्ञत्वं प्रपद्यते ।
 स पङ्क्तिदूषकः पापो ज्ञेयो नक्षत्रसूचकः ॥ १७ ॥
 नक्षत्रसूचकोद्दिष्टमुपहासं करोति यः ।
 स ब्रजत्यन्धतामिसं सार्धमृक्षविडम्बिना ॥ १८ ॥
 नगरद्वारलोष्टस्य यद्वत् स्यादुपयाचितम् ।
 आदेशस्तद्वदज्ञानां यः सत्यः स विभाष्यते ॥ १९ ॥
 सम्यक्त्या योजितादेशस्तद्विच्छिन्नकथाप्रियः ।

मत्तः शास्त्रैकदेशेन त्याज्यस्तादृशमहीक्षिता ॥ २० ॥

यस्तु सम्यग्विजानाति हेरागणितसंहिताः ।

अभ्यर्च्यः स नरेन्द्रेण स्वीकर्तव्यो जयैषिणा ॥ २१ ॥

न तत्सहस्रं करिणां वाजिनां वा चतुर्गुणम् ।

करोति देशकालज्ञो यदेको दैवचिन्तकः ॥ २२ ॥

दुःखमदुर्विचिन्तित-

दुःप्रेक्षितदुःकृतानि कर्माणि ।

क्षिप्रं प्रयान्ति नाशं

शशिनः श्रुत्वा भसंवादम् ॥ २३ ॥

न तद्यच्छति भूपतेः पिता

जननी वा स्वजनो ऽथवा मुह्यत् ।

स्वयज्ञो ऽभिविद्वद्ये यथा

हितमाप्तः सबलस्य दैववित् ॥ २४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सां-
त्तरसूत्रं द्वितीयोऽध्यायः ॥ * ॥

आश्लेषार्धाहक्षिण-

मुत्तरमयनं धनिष्ठाद्यम् ।

नूनं कदाचिदासीद्

येनोक्तं पूर्वशास्त्रेषु ॥ १ ॥

साम्प्रतमयनं सवितुः
 कर्कटकाद्य मृगादितश्चान्यत् ।
 उक्ताभावो विकृतिः
 प्रत्यक्षपरीक्षखैर्ब्यक्तिः ॥ २ ॥
 दूरस्थचिह्नवेधा-
 दुदये ऽस्तमये ऽपि वा सहस्रांशोः ।
 छायाप्रवेशनिर्गम-
 चिह्नैर्वा मण्डले महति ॥ ३ ॥
 अप्राप्य मकरमर्का
 विनिवृत्तो हन्ति सापरां याम्याम् ।
 कर्कटकमसम्प्राप्तो
 विनिवृत्तश्चोत्तरां सैन्द्रीम् ॥ ४ ॥
 उत्तरमयनमतीत्य
 व्यावृत्तः क्षेमसस्यवृद्धिकरः ।
 प्रकृतिस्थश्चाप्येवं
 विकृतगतिर्भयकदुष्णांशुः ॥ ५ ॥
 सतमस्कं पर्व विना
 त्वष्टा नामार्कमण्डलं कुरुते ।
 स निहन्ति सप्त भूपान्
 जनांश्च शस्त्राग्निदुर्भिक्षैः ॥ ६ ॥
 तामसकोलकसञ्ज्ञा
 राहुसुताः केतवस्त्रयस्त्रिंशत् ।

वर्षास्थानाकारै-
 स्तान्दृष्टार्कं फलं ब्रूयात् ॥ ७ ॥
 ते चार्कमण्डलगताः
 पापफलाश्चन्द्रमण्डले सौम्याः ।
 ध्वाङ्कवन्धप्रहरण-
 रूपाः पापाः शशाङ्के ऽपि ॥ ८ ॥
 तेषामुदये रूपा-
 यम्भः क्लृप्तं रजोवृतं व्योम ।
 नगतरुशिखरविमर्दीं
 सशर्करो मारुतश्चण्डः ॥ ९ ॥
 चतुर्विपरीतास्तरवो
 दीप्ता मृगपक्षिणो दिशां दाहः ।
 निर्घातमहीकम्पा-
 दयो भवन्त्यत्र चोत्पाताः ॥ १० ॥
 न पृथक् फलानि तेषां
 शिखिकीलकराहुर्दर्शनानि यदि ।
 तदुदयकारणमेषां
 केत्वादीनां फलं ब्रूयात् ॥ ११ ॥
 यस्मिन् यस्मिन् देशे
 दर्शनमायान्ति सूर्यबिम्बस्थाः ।
 तस्मिंस्तस्मिन् व्यसनं
 महीपतीनां परिज्ञेयम् ॥ १२ ॥

क्षुत्प्रम्बानशरीरा
 मुनयो ऽप्युत्सृष्टधर्मसचरिताः ।
 निर्मांसबालहस्ताः
 दृच्छ्रेषायान्ति परदेशान् ॥ १३ ॥
 तस्करविलुप्तवित्ताः
 प्रदीर्घनिःश्वासमुकुलिताक्षिपुटाः ।
 सन्तः सन्नशरीराः
 शोकोद्भववाष्परुद्धशः ॥ १४ ॥
 क्षामा जुगुप्समानाः
 स्वन्टपतिपरचक्रपीडिता मनुजाः ।
 स्वन्टपतिचरितं कर्म च
 पराकृतं प्रब्रुवन्त्यन्ये ॥ १५ ॥
 गर्भेष्वपि निष्पन्ना
 वारिमुचो न प्रभूतवारिमुचः ।
 सरितो यान्ति तनुत्वं
 क्वचित् क्वचिज्जायते सस्यम् ॥ १६ ॥
 दण्डे नरेन्द्रमृत्यु-
 र्याधिभयं स्यात् कवन्धसंस्थाने ।
 ध्वाङ्गे च तस्करभयं
 दुर्भिक्षं कीलके ऽर्कस्थे ॥ १७ ॥
 राजोपकरणरूपै-
 ष्वृषध्वजचामरादिभिर्विह्वः ।

राजान्यत्वद्वदकः
 स्फुलिङ्गधूमादिभिर्जनहा ॥ १८ ॥
 एको दुर्भिक्षकरो
 द्याद्याः स्युर्नरपतेर्विनाशाय ।
 सितरक्तपीतदृष्टौ-
 स्तैर्विद्धोऽर्कोऽनुवर्षाघ्नः ॥ १९ ॥
 दृश्यन्ते च यतस्ते
 रविबिम्बस्योत्थिता महेत्याताः ।
 आगच्छति लोकानां
 तेनैव भयं प्रदेशेन ॥ २० ॥
 ऊर्ध्वकरो दिवसकर-
 स्ताम्रः सेनापतिं विनाशयति ।
 पीतो नरेन्द्रपुत्रं
 श्वेतस्तु पुरोहितं हन्ति ॥ २१ ॥
 चिबोऽथवापि धूम्रो
 रविरग्निर्व्याकुलां करोति महीम् ।
 तस्करशस्त्रनिपातै-
 र्यदि सलिलं नाशु पातयति ॥ २२ ॥
 ताम्रः कपिलो वार्कः
 शिशिरे हरिकुङ्कुमच्छविश्च मधौ ।
 आपाण्डुकनकवर्णा
 ग्रीष्मे वर्षासु शुक्लश्च ॥ २३ ॥

शरदि कमलोद्राभो
 हेमन्ते रुधिरसन्निभः शस्तः ।
 प्राट्टकाले स्निग्धः
 सर्वर्तुनिभोऽपि शुभदायी ॥ २४ ॥
 रूक्षः श्वेतो विप्रान्
 रक्ताभः क्षत्रियान्विनाशयति ।
 पीतो वैश्यान् कृष्ण-
 स्ततोऽपरान् शुभकरः स्निग्धः ॥ २५ ॥
 ग्रीष्मे रक्तो भयक-
 द्वर्षास्वसितः करोत्यनादृष्टिम् ।
 हेमन्ते पीतोऽर्कः
 करोत्यचिरेण रोगभयम् ॥ २६ ॥
 सुरचापपाटिततनु-
 र्वृपतिविरोधप्रदः सहस्रांशुः ।
 प्राट्टकाले सद्यः
 करोति विमलद्युतिर्दृष्टिम् ॥ २७ ॥
 वर्षाकाले दृष्टिं
 करोति सद्यः शिरीषपुष्पाभः ।
 शिखिपचनिभः सलिलं
 न करोति द्वादशाब्दानि ॥ २८ ॥
 श्यामेऽर्के कीटभयं
 भस्मनिभे भयमुशन्ति परचक्रात् ।

यस्यर्क्षं सच्छिद्र-
 स्तस्य विनाशः क्षितीशस्य ॥ २९ ॥
 शशरुधिरनिभे भानौ
 नभस्तलस्थे भवन्ति सङ्ग्रामाः ।
 शशिसदृशे नृपतिवधः
 क्षिप्रं चान्यो नृपो भवति ॥ ३० ॥
 क्षुन्मारकृद्धटनिभः
 खण्डो नृपहा विदीधितिर्भयदः ।
 तोरणरूपः पुरहा
 छचनिभो देशनाशाय ॥ ३१ ॥
 ध्वजचापनिभे युद्धानि
 भास्करे वेपने च रूक्षे च ।
 कृष्णा रेखा सवितरि
 यदि हन्ति नृपं ततः सचिवः ॥ ३२ ॥
 दिवसकरमुदयसंस्थित-
 मुल्काशनिविद्युतो यदा हन्युः ।
 नरपतिमरणं विन्ध्यात्
 तदान्यराजप्रतिष्ठां च ॥ ३३ ॥
 प्रतिदिवसमहिमकिरणः
 परिवेषी सन्ध्योर्द्वयोरथवा ।
 रक्तोऽस्तमेति रक्तो-
 दितश्च भूपं करोत्यन्यम् ॥ ३४ ॥

प्रहरणसदृशैर्जलदैः

स्थगितः सन्ध्यादयेऽपि रणकारी ।

मृगमहिषविहगखर-

करभसदृशरूपैश्च भयदायी ॥ ३५ ॥

दिनकरकराभितापा-

दृक्षमवाप्नोति सुमहतीं पीडाम् ।

भवति च पश्चाच्छुद्धं

कनकमिव हुताशपरितापात् ॥ ३६ ॥

दिवसकृतः प्रतिस्वर्यो

जलकृदुदग्दक्षिणे स्थितोऽनिलकृत् ।

उभयस्थः सलिलभयं

नृपमुपरि निहन्यधो जनहा ॥ ३७ ॥

रुधिरनिभो वियत्यवनिपान्तकरो नचिरात् ।

परुषरजोऽरुणीकृततनुर्यदि वा दिनकृत् ॥ ३८ ॥

असितविचित्रनीलपरुषो जनघातकरः ।

खगमृगभैरवखररुतैश्च निशाद्युमुखे ॥ ३९ ॥

अमलवपुरवक्रमण्डलः

स्फुटविपुलामलदीर्घदीधितिः ।

अविकृततनुवर्णचिह्नधृ-

ज्जगति करोति शिवं दिवाकरः ॥ ४० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायामादित्य-
चारस्तृतीयोऽध्यायः ॥ • ॥

नित्यमधःस्थस्येन्दो-
 र्भाभिर्भानोः सितं भवत्यर्धम् ।
 स्वच्छाययान्यदसितं
 कुम्भस्येवातपस्यस्य ॥ १ ॥
 सलिलमये शशिनि
 रवेर्दीधितयो मूर्च्छितास्तमो मैशम् ।
 क्षपयन्ति दर्पणोदर-
 निहता इव मन्दिरस्यान्तः ॥ २ ॥
 त्यजतो ऽर्कतलं शशिनः
 पश्चादवलम्बते यथा शैलवम् ।
 दिनकरवशात्तथेन्दोः
 प्रकाशति ऽधःप्रभृत्युदयः ॥ ३ ॥
 प्रतिदिवसमेवमर्कात्
 स्थानविशेषेण शैलवपरिवृद्धिः ।
 भवति शशिना ऽपराह्णे
 पश्चाद्भ्रामे घटस्येव ॥ ४ ॥
 ऐन्द्रस्य शीतकिरणो
 मूलाघाटाद्वयस्य वा यातः ।
 याम्येन बीजजलचर-
 काननहा वह्निभयदश्च ॥ ५ ॥
 दक्षिणपार्श्वेन गतः
 शशी विशाखानुराधयोः पापः ।

मध्येन तु प्रशस्तः
 पितृस्य विशाखयोश्चापि ॥ ६ ॥
 षडनागतानि पौष्णाद्
 द्वादश रौद्राश्च मध्ययोगीनि ।
 ज्येष्ठाद्यानि नवर्क्षा-
 ष्युडुपतिनातीत्य युज्यन्ते ॥ ७ ॥
 उन्नतमीषच्छृङ्गं
 नौसंस्थाने विशाखता चोक्ता ।
 नाविकपीडा तस्मिन्
 भवति शिवं सर्वलोकस्य ॥ ८ ॥
 अर्धान्नते च लाङ्गलमिति
 पीडा तदुपजीविनां तस्मिन् ।
 प्रीतिश्च निर्निमित्तं
 मनुजपतीनां सुभिन्नं च ॥ ९ ॥
 दक्षिणविषाणमर्धा-
 न्नतं यदा दुष्टलाङ्गलास्थं तत् ।
 पाण्डनरेश्वरनिधनक्ष-
 दुद्योगकरं बलानां च ॥ १० ॥
 समशशिनि सुभिन्नश्चेम-
 वृष्टयः प्रथमदिवससहशाः स्युः ।
 दण्डवदुदिते पीडा
 गवां नृपश्चोग्रदण्डो ऽच ॥ ११ ॥

कार्मुकरूपे युद्धानि
 यच्च तु ज्या ततो जयस्तेषाम् ।
 स्थानं युगमिति याम्यो-
 त्तरायतं भूमिकम्पाय ॥ १२ ॥
 युगमेव याम्यकोट्यां
 किञ्चित्तुङ्गं स पार्श्वशायीति ।
 विनिहन्ति सार्थवाहान्
 दृष्टेश्च विनिग्रहं कुर्यात् ॥ १३ ॥
 अभ्युच्छायादेकं
 यदि शशिनो ऽवाङ्मुखं भवेच्छृङ्गम् ।
 आवर्जितमित्यसुभिस्त-
 कारि तन्नोधनस्यापि ॥ १४ ॥
 अव्यच्छिन्ना रेखा
 समन्ततो मण्डला च कुण्डास्यम् ।
 अस्मिन्मण्डलिकानां
 स्थानत्यागो नरपतीनाम् ॥ १५ ॥
 प्रोक्तस्थानाभावा-
 दुद्गुह्यः सस्यदृष्टिदृष्टिकरः ।
 दक्षिणतुङ्गश्चन्द्रो
 दुर्भिक्षभयाय निर्दिष्टः ॥ १६ ॥
 शृङ्गेणैकेनेन्दुं
 विलीनमथवाप्यवाङ्मुखमशृङ्गम् ।

सम्पूर्णं चाभिनवं
 दृष्ट्वैको जीविताश्चयेत् ॥ १७ ॥
 संस्थानविधिः कथितो
 रूपाण्यस्मान्नवन्ति चन्द्रमसः ।
 स्वल्पो दुर्भिक्षकरो
 महान् सुभिक्षावहः प्रोक्तः ॥ १८ ॥
 मध्यतनुर्वज्रास्थः
 क्षुब्धयदः सम्भ्रमाय राक्षां च ।
 चन्द्रो मृदङ्गरूपः
 क्षेमसुभिक्षावहो भवति ॥ १९ ॥
 ज्ञेयो विशालमूर्ति-
 नरपतिलक्ष्मीविष्टद्वये चन्द्रः ।
 स्थूलः सुभिक्षकारी
 प्रियधाम्यकरस्तु तनुमूर्तिः ॥ २० ॥

प्रत्यन्तान् कुन्टपांश्च हन्त्युडुपतिः शृङ्गे कुजेनाहते
 शस्त्रक्षुब्धयक्षमेन शशिजेनावृष्टिदुर्भिक्षहत् ।
 श्रेष्ठान् हन्ति नृपान्महेन्द्रगुरुषु शुक्ले चाल्पान्मृपान्
 शुक्ले याप्यमिदं फलं ग्रहहत्तं क्षणे यद्योक्तागमम् ॥२१॥
 भिन्नः सितेन मगधान्यवनान् पुलिन्दान्
 नेपालधृङ्गिमरुकच्छसुराद्गमद्रान् ।
 पाञ्चालकैकयकुलूतकपूरुषादान्
 हन्यादुशीनरञ्जनानपि सप्त मासान् ॥ २२ ॥

गान्धारसौवीरकसिन्धुकीराम्
 धान्यानि शैलान्द्रविडाधिपांश्च ।
 द्विजांश्च मासान्दश शीतरश्मिः
 सन्तापयेद्वाक्पतिना विभिन्नः ॥ २३ ॥

उद्युक्तान् सह बाह्वनैर्नरपतींस्तैर्गर्तकान्माखवान्
 कैलिन्दाम् गणपुङ्गवानथ शिबीनायोध्यकान् पार्थिवान् ।
 हन्यात् कौरवमत्स्यशुक्ल्यधिपतीन् राजन्यमुख्यानपि
 प्राक्षेयांश्चुरसृग्ग्रहे तनुगते षण्मासमर्यादया ॥ २४ ॥

यौधेयान् सचिबान् सकौरवान्
 प्रागीशानथ चार्जुनायनान् ।
 हन्यादर्कजभिन्नमण्डलः
 शीतांशुर्दशमासपीडया ॥ २५ ॥

मगधान्मथुरां च पीडयेद्
 वेणुयाश्च तटं शशाङ्कजः ।

अपरत्र कृतं युगं वदेद्
 यदि भित्त्वा शशिमं विनिर्गतः ॥ २६ ॥

क्षेमारोग्यसुभिस्त्रविनाशी
 शीतांशुः शिखिना यदि भिन्नः ।
 कुर्यादायुधजीविविनाशं
 चौराणामधिकेन च पीडाम् ॥ २७ ॥

उष्कया यदा शशी ग्रस्त एव हन्यते ।

हन्यते तदा नृपो यस्य जन्मनि स्थितः ॥ २८ ॥

भस्मनिभः परुषो ऽरुणमूर्तिः
 शीतकरः किरणैः परिहीणः ।
 श्यावतनुः स्फुटितः स्फुरणो वा
 क्षुत्समरामयचौरभयाय ॥ २९ ॥
 प्रालेयकुन्दकुमुदस्फटिकावदातो
 यत्नादिवाद्रिसुतया परिमृज्य चन्द्रः ।
 उच्चैःकृतो निशि भविष्यति मे शिवाय
 यो दृश्यते स भविता जगतः शिवाय ॥ ३० ॥
 यदि कुमुदमृणालहारगौर-
 स्तिथिनियमात् क्षयमेति वर्धते वा ।
 अविद्यतगतिमण्डलांशुयोगी
 भवति नृणां विजयाय शीतरश्मिः ॥ ३१ ॥
 शुक्ले पक्षे सम्प्रदृष्टे प्रदृष्टिं
 ब्रह्मक्षचं याति दृष्टिं प्रजाश्च ।
 हीने हानिस्तुल्यता तुल्यतायां
 कृष्णे सर्वं तत्फलं व्यत्ययेन ॥ ३२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढसंहितायां चन्द्र-
 चारश्चतुर्थोऽध्यायः ॥ * ॥

अमृतास्वादविशेषा-
 ष्चिन्नमपि शिरः किलासुरस्येदम् ।
 प्राणैरपरित्यक्तं
 ग्रहतां यार्तं वदन्येके ॥ १ ॥
 इन्द्रकर्मण्डलाकृति-
 रसितत्वात् किल न दृश्यते गगने ।
 अन्यत्र पर्वकालाद्
 वरप्रदानात् कमलयोनेः ॥ २ ॥
 मुखपुच्छविभक्ताङ्गं
 भुजङ्गमाकारमुपदिशन्त्यन्ये ।
 कथयन्त्यमूर्तमपरे
 तमोमयं सैहिकेयाख्यम् ॥ ३ ॥
 यदि मूर्ता भविचारी
 शिरो ऽथवा भवति मण्डली राहुः ।
 भगणार्धेनान्तरितो
 दृह्णाति कथं नियतचारः ॥ ४ ॥
 अनियतचारः खलु चेद्
 उपलब्धिः सङ्ख्याया कथं तस्य ।
 पुच्छाननाभिधानो
 ऽन्तरेण कस्मान्न दृह्णाति ॥ ५ ॥
 अथ तु भुजगेन्द्ररूपः
 पुच्छेन मुखेन वा स दृह्णाति ।

मुखपुच्छान्तरसंस्थं
 स्थगयति कस्मान्न भगणार्धम् ॥ ६ ॥
 राहुद्वयं यदि स्याद्भस्ते
 ऽस्तमिते ऽथवोदिते चन्द्रे ।
 तत्समगतिनान्येन
 ग्रस्तः सूर्यो ऽपि दृश्येत ॥ ७ ॥
 भूच्छायां स्वग्रहणे
 भास्करमर्कग्रहे प्रविशतीन्दुः ।
 प्रग्रहणमतः पश्चा-
 न्नेन्दोर्भाषेऽथ पूर्वार्धात् ॥ ८ ॥
 वृक्षस्य स्वच्छाया
 यथैकपार्श्वेन भवति दीर्घा च ।
 निशि निशि तद्दद् भूमे-
 रावरणवशाद्दिनेशस्य ॥ ९ ॥
 सूर्यात् सप्तमराशौ
 यदि चोदग्दक्षिणेन मातिगतः ।
 चन्द्रः पूर्वाभिमुख-
 ञ्छायामैर्वीं तदाविशति ॥ १० ॥
 चन्द्रो ऽधःस्थः स्थगयति
 रविमम्बुदबत्समागतः पश्चात् ।
 प्रतिदेशमतश्चिषं
 दृष्टिवशाद्भास्करग्रहणम् ॥ ११ ॥

आवरणं महदिन्दोः
 कुष्ठविषाणस्ततो ऽर्धसञ्चलः ।
 स्वल्पं रवेर्यतो ऽत-
 स्तीक्ष्णविषाणो रविर्भवति ॥ १२ ॥
 एवमुपरागकारण-
 मुक्तमिदं दिव्यदृग्भिराचार्यैः ।
 राहुरकारणमस्मि-
 न्नित्युक्तः शास्त्रसञ्ज्ञावः ॥ १३ ॥
 यो ऽसावसुरो राहु-
 स्तस्य वरो ब्रह्मणायमाद्यतः ।
 आप्यायनमुपरागे
 दत्तदुतांशेन ते भविता ॥ १४ ॥
 तस्मिन् काले सान्निध्य-
 मस्य तेनोपचर्यते राहुः ।
 याम्योत्तरा शशिगति-
 र्गणिते ऽप्युपचर्यते तेन ॥ १५ ॥
 न कथञ्चिदपि निमित्तै-
 र्ब्रह्मं विज्ञायते निमित्तानि ।
 अन्यस्मिन्नपि काले
 भवन्त्यद्योत्पातरूपाणि ॥ १६ ॥
 पञ्चग्रहसंयोगान्
 न विश्वं ब्रह्मस्य सम्भवो भवति ।

तैलं च जले ऽष्टम्यां
 न विचिन्त्यमिदं विपश्चिद्धिः ॥ १७ ॥
 अवनत्यार्के ग्रासे
 दिग्ज्ञेया वलनयावनत्या च ।
 तिथ्यवसानाद्द्वेला
 करणे कथितानि तानि मया ॥ १८ ॥
 षण्मासोत्तरदृष्ट्या
 पर्वेशः सप्त देवताः क्रमशः ।
 ब्रह्मशशीन्द्रकुबेरा
 वरुणाम्भियमाश्च विज्ञेयाः ॥ १९ ॥
 ब्राह्मे द्विजपशुद्वि-
 क्षेमारोग्याणि सस्यसम्यच्च ।
 तदत्सौम्ये तस्मिन्
 पीडा विदुषामदृष्टिश्च ॥ २० ॥
 ऐन्द्रे भूपविरोधः
 शारदसस्यक्षयो न च क्षेमम् ।
 कैबेरेऽर्थपतीना-
 मर्थविनाशः सुभिष्टं च ॥ २१ ॥
 वारुणमवनीशाशुभ-
 मन्येषां क्षेमसस्यदृष्टिकरम् ।
 आग्नेयं मिचास्थं
 सस्यारोग्याभयान्नुकरम् ॥ २२ ॥

याम्यं करोत्यष्टिं
 दुर्भिक्षं सङ्ख्यं च सस्यानाम् ।
 यदतः परं तदशुभं
 क्षुम्भाराष्टिदं पर्व ॥ २३ ॥
 वेलाहीने पर्वणि
 गर्भविपत्तिश्च शस्त्रकोपश्च ।
 अतिवेले कुसुमफल-
 क्षयो भयं सस्यनाशश्च ॥ २४ ॥
 हीनातिरिक्तकाले
 फलमुक्तं पूर्वशास्त्रदृष्टत्वात् ।
 स्फुटगणितविदः कालः
 कथञ्चिदपि नान्यथा भवति ॥ २५ ॥
 यद्येकस्मिन् मासे
 ग्रहखं रविसोमयोस्तदा क्षितिपाः ।
 स्वबलघ्नेभैः सङ्ख्य-
 मायान्त्यतिशस्त्रकोपश्च ॥ २६ ॥
 ग्रस्तावुदितास्तमितौ
 शारद्धान्यावनीश्वरक्षयदौ ।
 सर्वग्रस्तौ दुर्भिक्ष-
 मरकदौ पापसन्दृष्टौ ॥ २७ ॥
 अर्धोदितोपरतो
 नैकतिकां हन्ति सर्वयज्ञांश्च ।

अग्न्युपजीविगुखाधिक-
 विप्राग्रमिषो ऽयुगाभ्युदितः ॥ २८ ॥
 कर्षकपाषण्डवस्तिक-
 क्षत्रियवखनायकान् द्वितीये ऽंशे ।
 कारुकशूद्रन्वेच्छाम्
 खतृतीयांशे समन्विजमान् ॥ २९ ॥
 मध्याह्ने नरपति-
 मध्वदेशहा शोभनश्च धान्यार्घः ।
 तृणभुगमात्यान्तःपुर-
 वैश्यघ्नः पञ्चमे खांशे ॥ ३० ॥
 स्त्रीशूद्रान् षष्ठे ऽंशे
 दस्युप्रत्यन्तहास्तमयकाखे ।
 यस्मिन् खांशे मोक्ष-
 स्तत्प्रोक्तानां शिवं भवति ॥ ३१ ॥
 द्विजन्तुपतीनुदगयने
 विट्शूद्रान् दक्षिणायने हन्ति ।
 राहुरुदगादिदृष्टः
 प्रदक्षिणं हन्ति विप्रादीन् ॥ ३२ ॥
 न्नेच्छान् विदिकस्थितो
 यायिनश्च हन्याद्भुताशसक्तांश्च ।
 सखिलचरदन्तिघाती
 याम्येनोद्गगवामशुभः ॥ ३३ ॥

पूर्वण सलिलपूर्वां
 करोति वसुधां समागतो दैत्यः ।
 पश्चात्कर्षकसेवक-
 बीजविनाशाय निर्दिष्टः ॥ ३४ ॥
 पाञ्चालकलिङ्गशूरसेनाः
 काम्बोजोद्भिरातशस्त्रवार्ताः ।
 जीवन्ति च ये हुताश्टक्या
 ते पीडामुपयान्ति मेषसंस्थे ॥ ३५ ॥
 गोपाः पशवोऽथ गोमिना
 मनुजा ये च महत्त्वमागताः ।
 पीडामुपयान्ति भास्करे
 अस्ते शीतकरे ऽथवा वृषे ॥ ३६ ॥
 मिथुने प्रवराङ्गना वृषा
 वृषमाचा बलिनः कलाविदः ।
 यमुनातटजाः सर्वाङ्गिका
 मत्स्याः सुहृज्जनैः समन्विताः ॥ ३७ ॥
 आभीराञ्छ्वरान् सपङ्कवान्
 मल्लान् मत्स्यकुरुञ्छ्वकानपि ।
 पाञ्चालान्विकलांश्च पीडय-
 त्वन्नं चापि निहन्ति कर्कटे ॥ ३८ ॥
 सिंहे पुलिन्दगणमेकसप्तयुक्ताम्
 राजोपमावरपतीन् वनमोचरांश्च ।

षष्ठे तु सस्यकविलेखकगेयसक्तान्
 हन्त्यश्मकधिपुरशाखियुतांश्च देशान् ॥ ३९ ॥
 तुलाधरे ऽवन्त्यपरान्त्यसाधून्
 वणिग्दशार्थान् *भरुकच्छपांश्च ।
 अलिन्यथोदुम्बरमद्रघोलान्
 द्रुमान् सयौधेयविषायुधीयान् ॥ ४० ॥
 धन्विन्यमात्यवरवाजिविदेहमल्लान्
 पाञ्चालवैद्यवलिजो विषमायुधज्ञान् ।
 हन्यान् मृगे तु अघमन्त्रिकुलानि नीचान्
 मन्त्रौषधीषु कुशलान् स्वविरायुधीयान् ॥ ४१ ॥
 कुम्भेऽन्तर्गिरिजान् सपश्चिमजनान् भारोद्वहांस्तस्करान्
 आभीरान्द्रदार्थसिंहपुरकान् हन्यात्तथा बर्बरान् ।
 मीने सागरकूलसागरजलद्रव्याणि मान्यान् जनान्
 प्राञ्चान्वार्युपजीविनश्च भफलं कूर्मेपदेशाद्देत् ॥ ४२ ॥
 सव्यापसव्यलेह-
 असमनिरोधावमर्दनारोहाः ।
 आघ्रातं मध्यतम-
 स्तमोऽन्त्य इति ते दश ग्रासाः ॥ ४३ ॥
 सव्यगते तमसि जग-
 ज्जलसुतं भवति मुदितमभयं च ।
 अपसव्ये नरपति-
 तस्करावमर्देः प्रजानाशः ॥ ४४ ॥

* भरोह इति भाषायां यन्नमरमभिधीयते तस्यैव प्राचीननामैतत् । इति दिक् ।

जिह्वेव लेढि परित-
 स्तिमिरनुदो मण्डलं यदि स लेहः ।
 प्रमुदितसमस्तभृता
 प्रभृततोया च तत्र मही ॥ ४५ ॥
 असनमिति यदा त्वंशः
 पादो वा गृह्यते ऽथवाप्यर्धम् ।
 स्फोतनृपवित्तहानिः
 पीडा च स्फोतदेशानाम् ॥ ४६ ॥
 पर्यन्तेषु गृहीत्वा
 मध्ये पिण्डीकृतं तमस्तिष्ठेत् ।
 स निरोधो विज्ञेयः
 प्रमोदकत् सर्वभूतानाम् ॥ ४७ ॥
 अवमर्दनमिति निःशेष-
 मेव सञ्छाद्य यदि चिरं तिष्ठेत् ।
 हन्यात् प्रधानदेशान्
 प्रधानभूपांश्च तिमिरमयः ॥ ४८ ॥
 वृत्ते ग्रहे यदि तम-
 स्तत्क्षणमावृत्य दृश्यते भ्रूयः ।
 आरोहणमित्यन्योऽन्य-
 मर्दनैर्भयकरं राज्ञाम् ॥ ४९ ॥
 दर्पण इवैकदेशे
 सवाप्यनिःश्वासमारुतोपहतः ।

दृश्येताघ्रातं तत्
 सुदृष्टिदृष्ट्यावहं जगतः ॥ ५० ॥
 मध्ये तमः प्रविष्टं
 वितमस्कं मण्डलं च यदि परितः ।
 तन्मध्येदेशनाशं
 करोति कुक्ष्यामयभयं च ॥ ५१ ॥
 पर्यन्तेष्वतिबहुलं
 स्वल्पं मध्ये तमस्तमोऽन्वयास्त्रे ।
 सस्यानामीतिभयं
 भयमस्त्रिंस्तस्कराणां च ॥ ५२ ॥
 श्वेते क्षेमसुभिष्यं
 ब्राह्मणपीडां च निर्दिशेद्राशौ ।
 अग्निभयमनखवर्षं
 पीडा च हुताश्वत्सीनाम् ॥ ५३ ॥
 हरिते रोगोत्पत्त्या
 सस्यानामीतिभिश्च विध्वंसः ।
 कपिले शीघ्रगसत्त्व-
 न्नेच्छ्वंसो ऽथ दुर्भिष्यम् ॥ ५४ ॥
 अरुणकिरणानुरूपे
 दुर्भिष्यादृष्टयो विहगपीडा ।
 आधुमे क्षेमसुभिष्य-
 मादिशेन्मन्ददृष्टिं च ॥ ५५ ॥

कापोतारुणकपिल-
 श्यावाभे क्षुब्धयं विनिर्देश्यम् ।
 कापोतः शूद्राणां
 व्याधिकरः कृष्णवर्णश्च ॥ ५६ ॥
 विमलकमणिपीताभो
 वैश्यध्वंसी भवेत् सुभिक्षाय ।
 सार्चिष्मत्यग्निभयं
 गैरिकरूपे तु युद्धानि ॥ ५७ ॥
 दूर्वाकाण्डश्यामे
 हारिद्रे वापि निर्दिशेन्मरकम् ।
 अशनिभयसम्प्रदायी
 पाटलिकुसुमोपमो राहुः ॥ ५८ ॥
 पांशुविलोहितरूपः
 क्षत्रध्वंसाय भवति वृष्टेश्च ।
 बालरविकमलसुरचाप-
 रूपभृच्छस्त्रकोपाय ॥ ५९ ॥
 पश्यन् ग्रस्तं सौम्यो
 घृतमधुतैलक्षयाय राज्ञां च ।
 भौमः समरविमर्दं
 शिखिकोपं तस्करभयं च ॥ ६० ॥
 शुक्रः सस्यविमर्दं
 नानाक्लेशांश्च जनयति धरित्याम् ।

रविजः करोत्यदृष्टिं
 दुर्भिक्षं तस्करभयं च ॥ ६१ ॥
 यदशुभमवलोकनाभिरुक्तं
 ग्रहजनितं ग्रहणे प्रमोक्षणे वा ।
 सुरपतिगुणावलोकिते त-
 ष्छममुपयाति जलैरिवान्निरिहः ॥ ६२ ॥
 ग्रस्ते क्रमान्निमित्तैः
 पुनर्ग्रहे मासषट्कपरिदृष्ट्या ।
 पवनोष्कापातरजः-
 क्षितिकम्पतमोऽशनिनिपातैः ॥ ६३ ॥
 आवन्तिका जनपदाः
 कावेरीनर्मदातटाश्रयिणः ।
 दृष्टाश्च मनुजपतयः
 पीड्यन्ते क्षितिसुते ग्रस्ते ॥ ६४ ॥
 अन्तर्वेदीं सरयूं
 नेपालं पूर्वसागरं शोणम् ।
 स्त्रीन्दपयोधकुमारान्
 सह विद्वद्भिर्बुधो हन्ति ॥ ६५ ॥
 ग्रहणोपगते जीवे
 विद्वन्मृपमन्त्रिगजहयध्वंसः ।
 सिन्धुतटवासिना-
 मप्युदग्दिशं संश्रितानां च ॥ ६६ ॥

भृगुतनये राहुगते
 दसेरकाः कैकयाः सवीधेयाः ।
 आर्यावर्ताः शिवयः
 स्त्रीसचिवगणाश्च पीड्यन्ते ॥ ६७ ॥
 सौरे मरुभवपुष्कर-
 सौराङ्गा धातवो ऽर्बुदान्धजनाः ।
 गोमन्तपारियाचा-
 श्रिताश्च नाशं व्रजन्त्याशु ॥ ६८ ॥

कार्तिक्यामनलोपजीविमगधान् प्राच्याधिपान् कौशलान्
 कल्पाघानश्च शूरसेनसहितान् काशींश्च सन्तापयेत् ।
 हन्याच्चाशु कलिङ्गदेशं नृपतिं सामात्यधृत्यं तमे
 दृष्टं क्षत्रियतापदं जनयति क्षेमं सुभिस्त्रान्वितम् ॥ ६९ ॥

काश्मीरकान् कौशलकान् सपुण्ड्रान्
 मृगांश्च हन्यादपरान्तकांश्च ।

ये सोमपास्तांश्च मिहन्ति सौम्ये
 सुदृष्टिदृत् क्षेमसुभिस्त्रयश्च ॥ ७० ॥

पौषे द्विजक्षत्रजनेपरोधः
 ससैन्धवास्थाः कुकुरा विदेहाः ।

ध्वंसं व्रजन्त्यश्च च मन्ददृष्टिं
 भयं च विन्द्यादसुभिस्त्रयुक्तम् ॥ ७१ ॥

माघे तु मातृपितृभक्तवसिष्ठगोचान्
 स्वाध्यायधर्मनिरतान् करिणस्तुरङ्गान् ।

वङ्गाङ्गकाशिमनुजांश्च दुनेति राहु-
 र्दृष्टिं च कर्षकजनानुमतां करोति ॥ ७२ ॥
 पोडाकरं फाल्गुनमासि पर्व
 वङ्गाश्रमकावन्तकमेकलानाम् ।
 नृत्तञ्जसस्यप्रवराङ्गनानां
 धनुष्करश्चतपस्विनां च ॥ ७३ ॥
 चैत्रे तु चिचकरलेखकगेयसक्तान्
 रूपोपजीविनिगमन्नहिरण्यपथ्यान् ।
 पौण्ड्रौङ्गकैकयजनानथ चाश्रमकांश्च
 तापः स्पृशत्यमरपोऽथ विचिचवर्षी ॥ ७४ ॥
 वैशाखमासि ग्रहणे विनाश-
 मायान्ति कर्पासतिलाः समुद्राः ।
 इक्ष्वाकुयौधेयशकाः कलिङ्गाः
 सोपद्रवाः किन्तु सुभिक्षमस्मिन् ॥ ७५ ॥
 ज्यैष्ठे नरेन्द्रद्विजराजपत्न्यः
 सस्यानि वृष्टिश्च महागणाश्च ।
 प्रध्वंसमायान्ति नराश्च सौम्याः
 साल्वैः समेताश्च निषादसङ्घाः ॥ ७६ ॥
 आषाढपर्वण्युदपानवप्र-
 नदीप्रवाहान् फलमूलवार्त्तान् ।
 गान्धारकाश्मीरपुलिन्दीनीन्
 हतान् वदेन् मण्डलवर्षमस्मिन् ॥ ७७ ॥

काशीरान् सपुलिन्दचीनयवमान् हन्यात् कुरुक्षेत्रकान्
 गन्धारानपि मध्यदेशसहितान् दृष्टो ग्रहः आवरणे ।
 काम्बोजैकशफांश्च शारदमपि त्यक्त्वा यथोक्तानिमान्
 अन्यत्र प्रचुरान्नहृष्टमनुजैर्धात्रीं करोत्यावृताम् ॥ ७८ ॥

कलिङ्गवङ्गान् मगधान् सुराघ्नान्
 म्बेष्टान् सुवीरान् दरदाञ्चकांश्च ।
 स्त्रीणां च गर्भानसुरो निहन्ति
 सुभिषक्तद्वाद्रेपदे ऽभ्युपेतः ॥ ७९ ॥

काम्बोजचीनयवनान् सह शल्यहृद्भि-
 र्वाल्हीकसिन्धुतटवासिजनांश्च हन्यात्
 आनर्तपौण्ड्रभिषजश्च तथा किरातान्
 दृष्टो ऽसुरो ऽश्वयुजि भूरिसुभिषक्तश्च ॥ ८० ॥

हनुकुक्षिपायुभेदा
 द्विर्द्विः सञ्छर्दनं च जरणं च ।
 मध्यान्तयोश्च विदरण-
 मिति दश शशिसूर्ययोर्मेक्षाः ॥ ८१ ॥
 आग्नेय्यामपगमनं
 दक्षिणहनुभेदसञ्चितं शशिनः ।
 सस्यविमर्दो मुखरुग्
 वृषपोडा स्यात् सुदृष्टिश्च ॥ ८२ ॥
 पूर्वाक्षरेण वामो
 हनुभेदो वृषकुमारभयदायी ।

मुखरोगं शस्त्रभयं
 तस्मिन् विन्ध्यात् सुभिर्क्षं च ॥ ८३ ॥
 दक्षिणकुक्षिविभेदे
 दक्षिणपार्श्वेन यदि भवेन्मोक्षः ।
 पीडा नृपपुत्राणा-
 मभियोज्या दक्षिणा रिपवः ॥ ८४ ॥
 वामस्तु कुक्षिभेदे
 यद्युत्तरमार्गसंस्थितो राहुः ।
 स्त्रीणां गर्भविपत्तिः
 सस्यानि च तत्र मध्यानि ॥ ८५ ॥
 नैर्ऋतवायव्यस्यौ
 दक्षिणवामौ तु पायुभेदौ द्वौ ।
 गुह्यरुगल्या वृष्टि-
 र्वयोस्तु राघ्नीक्षयो वामे ॥ ८६ ॥
 पूर्वेण प्रग्रहणं
 कृत्वा प्रागेव चापसर्पत ।
 सञ्छर्दनमिति तत्
 क्षेमसस्यहार्दिप्रदं जगतः ॥ ८७ ॥
 प्राक्प्रग्रहणं यस्मिन्
 पश्चादपसर्पणं तु तज्जरखम् ।
 क्षुब्धस्त्रभयोद्दिग्नाः
 क्व शरखमुपयान्ति तत्र जनाः ॥ ८८ ॥

मध्ये यदि प्रकाशः
 प्रथमं तन्मध्यविदरलं नाम ।
 अन्तःकोपकरं स्यात्
 सुभिन्नदं नातिदृष्टिकरम् ॥ ८८ ॥
 पर्यन्तेषु विमलता
 बहुलं मध्ये तमोऽन्तदरणाख्ये ।
 मध्याख्यदेशनाशः
 शरदसस्यस्यश्चास्मिन् ॥ ८९ ॥
 एते सर्वे मोक्षा
 वक्तव्या भास्वरेऽपि किञ्चन ।
 पूर्वा दिक् शशिनि यथा
 तथा रवौ पश्चिमा कल्प्या ॥ ९१ ॥
 मुक्ते सप्ताहान्तः
 पांशुनिपातोऽन्तसङ्घट्टं कुरुते ।
 नीहारे रोगभयं
 भूकम्पः प्रवरष्टपण्डत्युम् ॥ ९२ ॥
 उल्का मन्त्रिविनाशं
 नानावर्णा घनाश्च भयमनुसृतम् ।
 स्तमितं गर्भविनाशं
 विद्युन्नृपदं द्विपरिपीडाम् ॥ ९३ ॥
 परिवेषो रुक्पीडां
 दिग्दाहो नृपभयं च साम्निभयं ।

रूक्षो वायुः प्रबल-
 श्वौरसमुत्थं भयं धत्ते ॥ ६४ ॥
 निर्घातः सुरचापं
 दण्डश्च क्षुब्धयं सपरचक्रम् ।
 ग्रहयुञ्जं नृपयुञ्जं
 केतुश्च तदेव सन्दृष्टः ॥ ६५ ॥
 अविद्यतसलिलनिपाते
 सप्ताहान्तः सुभिक्षमादेश्यम् ।
 यच्चाशुभं ग्रहणजं
 तत् सर्वं नाशमुपयाति ॥ ६६ ॥
 सोमग्रहे निवृत्ते
 पक्षान्ते यदि भवेद्ब्रह्मोऽर्कस्य ।
 तच्चानयः प्रजानां
 दम्पत्योर्वैरमन्यो ऽन्यम् ॥ ६७ ॥
 अर्कग्रहात्तु शशिना
 ग्रहणं यदि दृश्यते ततो विप्राः ।
 नैकक्रतुफलभाजा
 भवन्ति मुदिताः प्रजाश्चैव ॥ ६८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां राहु-
 चारः पञ्चमोऽध्यायः ॥ * ॥

यद्युदयर्षादक्रं
 करोति नवमाष्टसप्तमर्क्षेषु ।
 तद्वक्रमुष्णमुदये
 पीडाकरमग्निवार्त्तानाम् ॥ १ ॥
 द्वादशदशमैकादश-
 नक्षत्राद्वक्रिते कुजेऽश्रुमुखम् ।
 दूषयति रसानुदये
 करोति रोगानवृष्टिं च ॥ २ ॥
 व्यालं चयोदशर्षा-
 चतुर्दशादा विपच्यते ऽस्तमये ।
 दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यः
 करोति पीडां सुभिक्षं च ॥ ३ ॥
 रुधिराननमिति वक्रं
 पञ्चदशात् षोडशाच्च विनिवृत्ते ।
 तत्कालं मुखरोगं
 सभयं च सुभिक्षमावहति ॥ ४ ॥
 असिमुखं सप्तदश-
 दष्टादशतोऽपि वा तदनुवक्त्रे ।
 दस्युगणेभ्यः पीडां
 करोत्यवृष्टिं सशस्त्रभयाम् ॥ ५ ॥
 भाग्यार्यभेदितो यदि
 निवर्तते वैश्वदैवते भौमः ।

प्राजापत्ये ऽस्तमित-
 स्त्रीनपि लोकाग्निपीडयति ॥ ६ ॥
 अवशोदितस्य वक्रं
 पुष्ये मूर्धाभिषिक्तपीडाकृत् ।
 यस्मिन्नृक्षेऽभ्युदित-
 स्तद्दिग्ब्यूहान् जनान् हन्ति ॥ ७ ॥
 मध्येन यदि मघानां
 गतागतं लोहितः करोति ततः ।
 पारुषो नृपो विनश्यति
 शस्त्रोद्योगाद्भयमदृष्टिः ॥ ८ ॥
 भित्त्वा मघां विशाखां
 भिन्दन् भौमः करोति दुर्भिक्षम् ।
 मरकं करोति घोरं
 यदि भित्त्वा रोहिणीं याति ॥ ९ ॥
 दक्षिणतो रोहिण्या-
 श्चरन् महीजे ऽर्धदृष्टिनिग्रहकृत् ।
 धूमायन् सशिखो वा
 विनिहन्त्यात् पारियाचस्थान् ॥ १० ॥
 प्राजापत्ये अवशे
 मूखे तिसृषूत्तरासु शाक्रे च ।
 विचरन् घननिवहाना-
 मुपघातकरः क्षमातनयः ॥ ११ ॥

चारोदयाः प्रशस्ताः

अवखमघादित्यमूलहस्तेषु ।

एकपदाश्विशाखा-

प्राजापत्येषु च कुजस्य ॥ १२ ॥

विपुलविमलमूर्तिः किंशुकाशोकवर्षः

स्फुटबचिरमयूखस्तप्तताम्रप्रभाभः ।

विचरति यदि मार्गं चोत्तरं मेदिनीजः

शुभकृदवनिपानां हार्दिदृश्य प्रजानाम् ॥ १३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां भौम-
चारः षष्ठोऽध्यायः ॥ * ॥

नेत्यातपरित्यक्तः

कदाचिदपि चन्द्रजे व्रजत्युदयम् ।

जलदहनपवनभयक-

हान्यार्घक्षयविद्वै वा ॥ १ ॥

विचरञ्छ्रवणधनिष्ठा-

प्राजापत्येन्दुविश्वदैवानि ।

मृद्गन् हिमकरतनयः

करोत्यदृष्टिं सरोगभयाम् ॥ २ ॥

रौद्रादीनि मघान्ता-

न्युपाश्रिते चन्द्रजे प्रजापीडा ।

शस्त्रनिपातस्तुङ्गय-
 रोगानादृष्टिसन्तापैः ॥ ३ ॥
 हस्तादीनि विश्ररन्
 षडृक्षाथ्युपपीडयन् गवामशुभः ।
 स्नेहरसार्धविद्विं
 करोति चोर्वीं प्रभूतान्नाम् ॥ ४ ॥
 आर्यम्यं दैतभुजं
 भद्रपदामुत्तरां यमेशं च ।
 चन्द्रस्य सुतो निघ्नन्
 प्राणधृतां धातुसङ्गयकृत् ॥ ५ ॥
 आश्विनवारुणमूला-
 न्युपमृद्गन् रेवतीं च चन्द्रसुतः ।
 पथ्यभिषमौजीविक-
 सखिलजतुरगोपघातकरः ॥ ६ ॥
 पूर्वाद्यृक्षचितया-
 देकमपोन्दोः सुतोऽभिष्टद्रीयात् ।
 शुच्छस्वतस्करामय-
 भयप्रदायो चरन् जगतः ॥ ७ ॥
 प्राकृतविमिश्रसङ्घित-
 तीक्ष्णयोगान्तघोरपापास्थाः ।
 सप्त पराशरतन्त्रे
 नक्षत्रैः कीर्तिता गतयः ॥ ८ ॥

प्राकृतसञ्ज्ञा वायव्य-
 याम्यपैतामहानि बहुलाञ्च ।
 मिश्रा गतिः प्रदिष्टा
 शशिशिवपितृभुजगदैवानि ॥ ९ ॥
 सङ्क्षिप्तायां पुष्यः
 पुनर्वसुः फल्गुनीद्वयं चेति ।
 तीक्ष्णायां भद्रपदा-
 द्वयं सशाक्राञ्चयुक् पौष्णम् ॥ १० ॥
 योगान्तिकेति मूलं
 द्वे चाषाढे गतिः सुतस्येन्दोः ।
 घोरा श्रवणस्त्वाङ्गं
 वसुदेवं वारुणं चैव ॥ ११ ॥
 पापास्या सावित्रं
 मैत्रं शक्राग्निदैवतं चेति ।
 उदयप्रवासदिवसैः
 स एव गतिलक्षणं प्राह ॥ १२ ॥
 चत्वारिंशच्चिंशद्
 द्विसमेता विंशतिर्द्विनवकं च ।
 नव मासार्धं दश चैक-
 संयुताः प्राकृताद्यानाम् ॥ १३ ॥
 प्राकृतगत्यामारोग्य-
 दृष्टिसस्वप्रद्वयः क्षेमम् ।

सङ्क्षिप्तमिन्द्रयोर्मिन्द्र-
 मेतदन्यासु विपरीतम् ॥ १४ ॥
 ऋज्व्यतिवक्रा वक्रा
 विकला च मतेन देवस्यैताः ।
 पञ्चचतुर्धैकाहा
 ऋज्व्यादीनां षडभ्यस्ताः ॥ १५ ॥
 ऋज्वी हिता प्रजाना-
 मतिवक्रार्थं गतिर्विनाशयति ।
 शस्त्रभयदा च वक्रा
 विकला भयरोगसञ्जननी ॥ १६ ॥
 पौषाषाढश्रावण-
 वैशाखेष्णिन्दुजः समाघेषु ।
 दृष्टो भयाय जगतः
 शुभफलकृत् प्रोषितस्तेषु ॥ १७ ॥
 कार्तिके ऽश्वयुजि वा यदि मासे
 दृश्यते तनुभवः शिशिरांशः ।
 शस्त्रचौरहुतभुग्गदतोय-
 क्षुन्नयानि च तदा विदधाति ॥ १८ ॥
 रुद्रानि सौम्येऽस्तमिते पुराणि
 यान्युन्नते तान्युपयान्ति मोक्षम् ।
 अन्ये तु पञ्चादुदिते वदन्ति
 लाभः पुराणां भवतीति तज्ज्ञाः ॥ १९ ॥

हेमकान्तिरथवा शुक्रवर्णः
 सस्यकेन मखिना सहशो वा ।
 स्निग्धमूर्तिरलघुश्च हिताय
 व्यत्यये न शुभहृच्छशिपुषः ॥ २० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृता दृष्टत्संहितायां बुधचारः
 सप्तमोऽध्यायः ॥ * ॥

नक्षत्रेषु सहेदय-
 मुपगच्छति येन देवपतिमन्त्री ।
 तत्सञ्ज्ञं वक्तव्यं
 वर्षं मासक्रमेणैव ॥ १ ॥
 वर्षाणि कार्तिकादी-
 न्याग्नेयाङ्गद्वयानुयोगीनि ।
 क्रमशस्त्रिभं तु पञ्चम-
 मुपान्त्यमन्त्यं च यद्वर्षम् ॥ २ ॥
 शकटानसोपजीवक-
 गोपीडा व्याधिशस्त्रकोपश्च ।
 दृष्ट्विस्तु रक्तपीतक-
 कुसुमानां कार्तिके वर्षे ॥ ३ ॥
 सौम्येऽन्दे ऽनादृष्टि-
 र्मृगाखुशखभाण्डजैश्च सस्यवधः ।

व्याधिभयं मिचैरपि
 भूपानां जायते वैरम् ॥ ४ ॥
 शुभकृज्जगतः पौषो
 निवृत्तवैराः परस्परं क्षितिपाः ।
 द्वित्रिगुणो धान्यार्घः
 पौष्टिककर्मप्रसिद्धिश्च ॥ ५ ॥
 पितृपूजापरिवृद्धि-
 र्माघे हार्दिश्च सर्वभूतानाम् ।
 आरोग्यवृष्टिधान्या-
 र्घसम्पदो मिचलाभश्च ॥ ६ ॥
 फाल्गुनवर्षे विन्द्यात्
 क्वचित् क्वचित् क्षेमवृद्धिसस्यानि ।
 दौर्भाग्यं प्रमदानां
 प्रबलाद्यैरा नृपाद्योग्राः ॥ ७ ॥
 वैशे मन्दा वृष्टिः
 प्रियमन्नं क्षेममवनिपा नृदवः ।
 वृद्धिस्तु कोशधान्यस्य
 भवति पीडा च रूपवताम् ॥ ८ ॥
 वैशाखे धर्मपरा विगत-
 भयाः प्रमुदिताः प्रजाः सनृपाः ।
 यज्ञक्रियाप्रवृत्ति-
 निर्णयतिः सर्वसस्यानाम् ॥ ९ ॥

ज्यैष्ठे जातिकुलधन-
 श्रेणीश्रेष्ठा वृषाः सधर्मज्ञाः ।
 पीद्यन्ते धान्यानि च
 हित्वा कङ्गुं शमीजातिम् ॥ १० ॥
 आषाढे जायन्ते
 सस्यानि क्वचिद्वृष्टिरन्यथ ।
 योगक्षेमं मध्यं
 व्यग्राश्च भवन्ति भूपाखाः ॥ ११ ॥
 आवणवर्षे क्षेमं
 सम्यक् सस्यानि पाकमुपयान्ति ।
 क्षुद्रा ये पाषण्डाः
 पीद्यन्ते ये च तद्भक्ताः ॥ १२ ॥
 भाद्रपदे वल्लीजं
 निष्पत्तिं याति पूर्वसस्यं च ।
 न भवत्यपरं सस्यं
 क्वचित् सुभिक्षं क्वचिच्च भयम् ॥ १३ ॥
 आश्वयुजेऽब्दे ऽजस्रं
 पतति जस्रं प्रमुदिताः प्रजाः क्षेमम् ।
 प्राणचयः प्राणभृतां
 सर्वेषामक्षबाहुल्यम् ॥ १४ ॥
 उद्गारोग्धसुभिक्ष-
 क्षेमकरो वाक्पतिश्चरन् भानाम् ।

याम्ये तद्विपरीते
 मध्येन तु मध्यफलदायी ॥ १५ ॥
 विचरन् भद्रयमिष्ट-
 स्तत्सार्धं वत्सरेण मध्यफलः ।
 सस्यानां विध्वंसी
 विचरेदधिकं यदि कदाचित् ॥ १६ ॥
 अनलभयमनलवर्णे
 व्याधिः पीते रखागमः श्यामे ।
 हरिते च तत्करेभ्यः
 पीडा रक्ते तु शस्त्रभयम् ॥ १७ ॥
 धूमाभे ऽनादृष्टि-
 स्त्रिदशगुरौ नृपवधो दिवा दृष्टे ।
 विपुले ऽमले सुतारे
 रात्रौ दृष्टे प्रजाः स्वस्थाः ॥ १८ ॥

रोहिण्यो ऽनलभं च वत्सरतनुर्नाभिस्त्वषाढाद्वयं
 सार्धं हृत्पितृदैवतं च कुसुमं शुद्धैः शुभं तैः फलम् ।
 देहे क्रूरनिपीडिते ऽग्न्यनिलजं नाभ्यां भयं क्षुत्कृतम्
 पुष्पे मूलफलक्षयोऽथ हृदये सस्यस्य नाशो भ्रुवम् ॥ १९ ॥

गतानि वर्षाणि शकेन्द्रकाला-
 द्गतानि रुद्रैर्गुणयेच्चतुर्भिः ।
 नवाष्टपञ्चाष्टयुतानि कृत्वा
 विभाजयेच्छून्यशरागरामैः* ॥ २० ॥

फलेन युक्तं शकभूपकालं
 संशोध्य षष्ठ्या विषयैर्विभज्य ।
 युगानि नारायणपूर्वकाणि
 लब्धानि शेषाः क्रमशः समाः स्युः ॥ २१ ॥
 एकैकमब्देषु नवाहतेषु
 दत्त्वा पृथग्द्वादशकं क्रमेण ।
 हत्वा चतुर्भिर्वसुदेवताद्या-
 न्युद्भूनि शेषांशकपूर्वमब्दम् ॥ २२ ॥
 विष्णुः सुरेज्यो बलभिहुताश-
 स्वष्टोत्तरप्रोष्ठपदाधिपश्च ।
 क्रमाद्युगेशाः पितृविश्वसोमाः
 शक्रानलास्थाश्रिभगाः प्रदिष्टाः ॥ २३ ॥
 संवत्सरोऽग्निः परिवत्सरो ऽर्क
 इदादिकः शीतमयूखमाली ।
 प्रजापतिश्चाप्यनुवत्सरः स्या-
 दिद्वत्सरः शैलसुतापतिश्च ॥ २४ ॥
 दृष्टिः समाद्ये प्रमुखे द्वितीये
 प्रभूततोया कथिता तृतीये ।
 पञ्चाञ्जलं मुञ्चति यच्चतुर्थं
 स्वल्पोदकं पञ्चममब्दमुक्तम् ॥ २५ ॥
 चत्वारि मुस्थानि युगान्यथैषां
 विष्ण्वन्द्रजीवानलदैवतानि ।

चत्वारि मथ्यानि च मध्यमानि
 चत्वारि चान्थान्यधमानि विन्ध्यात् ॥ २६ ॥
 आद्यं धनिष्ठांशमभिप्रपन्नो
 माघे यदा यात्युदयं सुरेज्यः ।
 षष्ठ्यब्दपूर्वः प्रभवः स नाम्ना
 प्रवर्तते भूतहितस्तदाब्दः ॥ २७ ॥
 क्वचित्त्वदृष्टिः पवनाग्निकोपः
 सन्तीतयः श्लेष्मकृताश्च रोगाः ।
 संवत्सरे ऽस्मिन् प्रभवे प्रवृत्ते
 न दुःखमाप्नोति जनस्तथापि ॥ २८ ॥
 तस्माद्धितोयो विभवः प्रदिष्टः
 शुक्लस्तृतीयः परतः प्रमोदः ।
 प्रजापतिश्चेति यथोत्तराणि
 शस्तानि वर्षाणि फलानि चैषाम् ॥ २९ ॥
 निष्पन्नशालीक्षुयवादिसस्यां
 भयैर्बिमुक्तामुपशान्तवैराम् ।
 संहृष्टलोकां कलिदोषमुक्तां
 क्षत्रं तदा शास्ति च भूतधात्रीम् ॥ ३० ॥
 आद्योऽङ्गिराः श्रीमुखभावसाक्षौ
 युवाय धातेति युगे द्वितीये ।
 वर्षाणि पञ्चैव यथाक्रमेण
 चीय्यच शस्तानि समे परे हे ॥ ३१ ॥

चिष्वङ्गिराद्येषु निकामवर्षी
 देवो निरातङ्गभयाश्च लोकाः ।
 अब्दद्वये ऽन्येऽपि समा सुदृष्टिः
 किन्त्वच रोगाः समरागमश्च ॥ ३२ ॥
 शाक्रे युगे पूर्वमथेश्वरास्थं
 वर्षं द्वितीयं बहुधान्यमाहुः ।
 प्रमाथिनं विक्रममप्यतोऽन्य-
 दृषं च विन्द्याद्गुरुचारयोगात् ॥ ३३ ॥
 आद्यं द्वितीयं च शुभे तु वर्षे
 क्षतानुकारं कुरुतः प्रजानाम् ।
 पापः प्रमाथी दृषविक्रमौ तु
 सुभिष्यदौ रोगभयप्रदौ च ॥ ३४ ॥
 श्रेष्ठं चतुर्थस्य युगस्य पूर्वं
 यच्चिभानुं कथयन्ति वर्षम् ।
 मध्यं द्वितीयं तु सुभानुसञ्चं
 रोगप्रदं मृत्युकरं न तच्च ॥ ३५ ॥
 तारणं तदनु भूरिवारिदं
 सस्यद्विमुदितं च पार्थिवम् ।
 पञ्चमं व्ययमुशन्ति शोभनं
 मन्मथप्रबलमुत्सवाकुलम् ॥ ३६ ॥
 त्वाङ्गे युगे सर्वजिदाद्य उक्तः
 संवत्सरोऽन्यः खलु सर्वधारी ।

तस्माद्दिरोधी विह्वतः खरश्च
 शस्तो द्वितीयोऽच भयाय शेषाः ॥ ३७ ॥
 नन्दनो ऽथ विजयो जयस्तथा
 मन्मथो ऽस्य परतश्च दुर्मुखः ।
 कान्तमच युग आदितस्त्रयं
 मन्मथः समफलो ऽधमो ऽपरः ॥ ३८ ॥
 हेमलम्ब इति सप्तमे युगे
 स्याद्विलम्बि परतो विकारि च ।
 शर्वरीति तदनु स्रवः स्मृतो
 वत्सरो गुरुवशेन पञ्चमः ॥ ३९ ॥

ईतिप्रायः प्रचुरपवना वृष्टिरब्दे तु पूर्वं
 मन्दं सस्यं न बहुसलिलं वत्सरे ऽतो द्वितीये ।
 अत्युद्देगः प्रचुरसलिलः स्यात्तृतीयश्चतुर्थो
 दुर्भिक्षाय स्रव इति ततः शोभनो सूरितोयः ॥ ४० ॥

वैश्वे युगे शोभकदित्यथाद्यः
 संवत्सरो ऽतः शुभकद्वितीयः ।
 क्रोधी तृतीयः परतः क्रमेण
 विश्वावसुश्चेति पराभवश्च ॥ ४१ ॥
 पूर्वापरौ प्रीतिकरौ प्रजाना-
 मेषां तृतीयो बहुदोषदो ऽब्दः ।
 अन्त्यौ समौ किन्तु पराभवे ऽग्निः
 शस्त्रामयार्तिर्द्विजगोभयं च ॥ ४२ ॥

आद्यः स्रवज्ञो नवमे युगे ऽब्दः
 स्यात्कीलको ऽन्यः परतश्च सौम्यः ।
 साधारणो रोधकदित्यथाब्दः
 शुभप्रदो कीलकसौम्यसञ्ज्ञौ ॥ ४३ ॥
 कष्टः स्रवज्ञो बहुशः प्रजानां
 साधारणे ऽल्पं जलमीतयश्च ।
 यः पञ्चमो रोधकदित्यथाब्द-
 श्चिचं जलं तत्र च सस्यसम्पत् ॥ ४४ ॥
 इन्द्राग्निदैवं दशमं युगं यत्
 तचाद्यमब्दं परिधाविसञ्ज्ञम् ।
 प्रमाद्यथानन्दमतः परं यत्
 स्याद्राक्षसं चानलसञ्ज्ञितं च ॥ ४५ ॥
 परिधाविनि मध्यदेशनाशो
 वृषहानिर्जलमल्पमग्निकोपः ।
 अलसस्तु जनः प्रमादिसञ्ज्ञे
 डमरं रक्तकपुष्पबीजनाशः ॥ ४६ ॥
 तत्परः सकललोकनन्दनो
 राक्षसः क्षयकरो ऽनलस्तथा ।
 ग्रीष्मधान्यजननो ऽथ राक्षसो
 वह्निकोपमरकप्रदो ऽनलः ॥ ४७ ॥
 एकादशे पिङ्गलकालयुक्त-
 सिद्धार्थरौद्राः खलु दुर्मतिश्च ।

आद्ये तु दृष्टिर्महती सचौरा
 श्वासो हनूकम्पयुतश्च कासः ॥ ४८ ॥
 यत्कालयुक्तं तदनेकदोषं
 सिद्धार्थसञ्चे बहुवो गुणाश्च ।
 रौद्रो ऽतिरौद्रः क्षयकृत्प्रदिष्टो
 यो दुर्मतिर्मध्यमदृष्टिकृत्सः ॥ ४९ ॥
 भाग्ये युगे दुन्दुभिसञ्जमाद्यं
 सस्यस्य दृष्टिं महतीं करोति ।
 उद्गारिसञ्जं तदनु क्षयाय
 नरेश्वराणां विषमा च दृष्टिः ॥ ५० ॥
 रक्ताक्षमब्दं कथितं तृतीयं
 यस्मिन् भयं दंष्ट्रिकृतं गदाश्च ।
 क्रोधं बहुक्रोधकरं चतुर्थं
 राष्ट्रानि शून्यीकुरुते विरोधैः ॥ ५१ ॥
 क्षयमिति युगस्यान्त्यस्यान्त्यं बहुक्षयकारकं
 जनयति भयं तद्विप्राणां कृषीवलदृष्टिदम् ।
 उपचयकरं विट्कूट्राणां परस्वहृतां तथा
 कथितमखिलं षष्ठ्यब्दे यत्तद्वच समासतः ॥ ५२ ॥
 अकलुषांशुजटिलः पृथुमूर्तिः
 कुमुदकुन्दकुसुमस्फटिकाभः ।
 ग्रहहतो न यदि सत्यथवतीं
 हतकिरो ऽमरगुरुर्मनुजानाम् ॥ ५३ ॥
 इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां दृष्ट-
 स्यतिचारो ऽष्टमोऽध्यायः ॥ * ॥

नागगजैरावतवृषभगो-
 जरङ्गवमृगाजदहमास्थाः ।
 अश्विन्याद्याः कैश्चित्
 चिभाः क्रमाद्दीययः कथिताः ॥ १ ॥
 नागा तु पवनयाम्या-
 नलामि पैतामहास्त्रिभास्त्रिः ।
 गोवीथ्यामश्विन्यः
 पौष्णं द्वे चापि भद्रपदे ॥ २ ॥
 जारङ्गव्यां श्रवणात्
 चिभं मृगास्था चिभं च मैषाद्यम् ।
 हस्तविशाखात्वाद्वा-
 ख्यजेत्यषाढाद्वयं दहना ॥ ३ ॥
 तिस्रस्त्रिस्तस्तासां
 क्रमादुदङ्गमध्याम्यमार्गस्थाः ।
 तासामप्युत्तरमध्य-
 दक्षिणावस्थितैकैका ॥ ४ ॥
 बीषीमार्गानपरे
 कथयन्ति यथा स्थिता भमार्गस्य ।
 नक्षत्राणां तारा
 याम्योत्तरमध्यमास्तद्वत् ॥ ५ ॥
 उत्तरमार्गा याम्यादि
 निगदितो मध्यमस्तु भाग्याद्यः ।

दक्षिणमार्गो ऽघाढादि
 कैश्चिदेवं कृता मार्गाः ॥ ६ ॥
 ज्योतिषमागमशास्त्रं
 विप्रतिपत्तौ न योग्यमस्माकम् ।
 स्वयमेव विकल्पयितुं
 किन्तु बहूनां मतं वक्ष्ये ॥ ७ ॥
 उत्तरवीथिषु शुक्रः
 सुभिक्षुशिवकृतो ऽस्तमुदयं वा ।
 मध्यासु मध्यफल्गदः
 कष्टफलो दक्षिणस्थासु ॥ ८ ॥
 अत्युत्तमोत्तमो नं
 सममध्यन्यूनमधमकष्टफलम् ।
 कष्टतमं सौम्याद्यासु
 वीथिषु यथाक्रमं ब्रूयात् ॥ ९ ॥
 भरणीपूर्वं मण्डल-
 मृक्षचतुष्कं सुभिक्षुकरमाद्यम् ।
 वज्राङ्गमहिषवाहिक-
 फलिङ्गदेशेषु भयजननम् ॥ १० ॥
 अत्रोदितमारोहे-
 इहो ऽपरो यदि सितं ततो हन्यात् ।
 भद्राश्वशूरसेनक-
 धौघेयककोटिवर्षवृषान् ॥ ११ ॥

भक्षतुष्टयमार्द्राद्यं
 द्वितीयममिताम्बुसस्यसम्पद्यै ।
 विप्राणामशुभकरं
 विशेषतः क्रूरचेष्टानाम् ॥ १२ ॥
 अन्येनाचाक्रान्ते
 स्त्रेष्ठादधिकाम्बुजीविगोमन्ताम् ।
 गोनर्दनीचशूद्रान्
 वैदेहांश्चानयः स्पृशति ॥ १३ ॥
 विचरन् मघादिपञ्चक-
 मुदितः सस्यप्रणाशकश्चुक्रः ।
 क्षुत्तस्करभयजनो
 नीचोन्नतिसङ्करकारण ॥ १४ ॥
 पित्याद्ये ऽवष्टभो
 हन्यन्येनाविकाश्रुत्तरशूद्रान् ।
 पुण्ड्रापरान्त्यशूत्रिक-
 वनवासिद्रविडसामुद्रान् ॥ १५ ॥
 स्वात्याद्यं भक्षितयं
 मण्डलमेतच्चतुर्थमभयकारम् ।
 ब्रह्मक्षचसुभिक्षा-
 भिष्टव्ये मिषमेदाय ॥ १६ ॥
 अचाक्रान्ते मृत्युः
 विरतभर्तुः पित्रिहि चेष्टाशूत्रम् ।

प्रत्यन्तावन्तिपुलिन्द-
 तङ्गुलाञ्छूरसेनांश्च ॥ १७ ॥
 ज्येष्ठाद्यं पञ्चर्षं
 क्षुत्तस्कररोगदं प्रबाधयते ।
 काश्मीराश्रमकमत्स्यान्
 सचारुदेवीनवन्तींश्च ॥ १८ ॥
 आरोहे ऽचाभीरान्
 द्रविडाम्बष्ठचिगर्तसौराष्ट्रान् ।
 नाशयति सिन्धुसैवीरकांश्च
 काशीश्वरस्य वधः ॥ १९ ॥
 षष्ठं षण्णक्षत्रं
 शुभमेतन्मण्डलं धनिष्ठाद्यम् ।
 भूरिधनगोकुलाकुल-
 मनल्पधान्यं क्वचित् सभयम् ॥ २० ॥
 अचारोहे श्रूलिक-
 गान्धारावन्तयः प्रपीद्यन्ते ।
 वैदेहवधः प्रत्यन्त-
 यवनशकदासपरिवृद्धिः ॥ २१ ॥
 अपरस्यां स्वात्याद्यं
 ज्येष्ठाद्यं चापि मण्डलं शुभदम् ।
 पित्याद्यं पूर्वस्यां
 शेषाणि यथोक्तफलदानि ॥ २२ ॥

दृष्टो ऽनस्तगते ऽर्के
 भयङ्कत् क्षुद्रोगङ्कत् समस्तमहः ।
 अर्धदिवसं च सेन्दु-
 र्वपबलपुरभेदकञ्चुकः ॥ २३ ॥
 भिन्दन् गतो ऽनलक्ष्णं
 कूलातिक्रान्तवारिवाहाभिः ।
 अव्यक्ततुङ्गनिम्ना
 समा सरिङ्गिर्भवति धापी ॥ २४ ॥
 प्राजापत्ये शकटे
 भिन्ने हृत्वेव पातकं वसुधा ।
 केशास्थिशकलशबला
 कापालमिव व्रतं धत्ते ॥ २५ ॥
 सौम्योपगतो रससस्य-
 सङ्ख्यायोशना समुद्दिष्टः ।
 आर्द्रागतस्तु कोशल-
 कलिङ्गहा सलिलनिकरकरः ॥ २६ ॥
 अश्वकवैदर्भाणां
 पुनर्वसुस्थे सिते महाननयः ।
 पुष्ये पुष्टा वृष्टि-
 विद्याधरगणविमर्दश्च ॥ २७ ॥
 आश्लेषासु भुजङ्गम-
 दादणपीडावहश्चरञ्चुकः ।

भिन्दन् मघां महामाच-
 दोषकृद्गूरिदृष्टिकरः ॥ २८ ॥
 भाग्ये शबरपुलिन्द-
 प्रध्वंसकरो ऽम्बुनिवहमोक्षाय ।
 आर्यम्यो कुरुजाङ्गल-
 पाञ्चालघ्नः सलिलदायी ॥ २९ ॥
 कौरवचिचकराणां
 हस्ते पीडा जलस्य च निरोधः ।
 कूपकृदण्डजपीडा
 चिचास्ये शोभना दृष्टिः ॥ ३० ॥
 स्वातौ प्रभूतदृष्टि-
 दूर्तवखिग्नाविकान् स्पृशत्यनयः ।
 ऐन्द्राग्नेऽपि सुदृष्टि-
 र्वणिजां च भयं विजानीयात् ॥ ३१ ॥
 मैत्रे क्षत्रविरोधो
 छ्येष्टायां क्षत्रमुख्यसम्तापः ।
 मौलिकभिषजां मूले
 चिष्यपि चैतेष्वनादृष्टिः ॥ ३२ ॥
 आप्ये सलिलजपीडा
 विश्वेभ्यो आधयः प्रकुप्यन्ति ।
 अवणे अवणव्याप्तिः
 पाषण्डिभयं धनिष्ठासु ॥ ३३ ॥

शतभिषजि शैशिडकाना-
 मवैकपे द्यूतजीविनां पीडा ।
 कुरुपाञ्चालानामपि
 करोति चास्मिन् सितः सलिलम् ॥ ३४ ॥
 अहिर्बुध्ने फलमूल-
 तापकृद्यायिनां च रेवत्याम् ।
 अश्विन्वां हयपानां
 याम्ये तु किरातयवनानाम् ॥ ३५ ॥
 चतुर्दशे पञ्चदशे तथाष्टमे
 तमिस्रपक्षस्य तिथौ धृगोः सुतः ।
 यदा ब्रजेद्दर्शनमस्तमेति वा
 तदा मही वारिमयीव लक्ष्यते ॥ ३६ ॥
 गुरुर्ध्वगुञ्चापरपूर्वकाष्ठयोः
 परस्परं सप्तमराशिगौ यदा ।
 तदा प्रजा रग्भयशोकपीडिता
 न वारि पश्यन्ति पुरन्दरोज्ज्वलतम् ॥ ३७ ॥
 यदा स्थिता जीवबुधारसूर्यजाः
 सितस्य सर्वे ऽग्रपथानुवर्तिनः ।
 ऋणागविद्याधरसङ्गरास्तदा
 भवन्ति वाताश्च समुच्छ्रितान्तकाः ॥ ३८ ॥
 न मित्रभावे सुहृदो व्यवस्थिताः
 क्रियासु सम्यग्र रता द्विजातयः ।

न चाल्पमप्यम्नु ददाति वासवो
भिनन्ति वज्रेण शिरांसि भूधृताम् ॥ ३९ ॥

शनैश्चरे म्बेच्छविडालकुञ्जराः

खरा महिष्यो ऽसितधान्यशूकराः ।

पुलिन्दशूद्राश्च सदक्षिणापथाः

क्षयं व्रजन्त्यक्षिमरुद्गदोद्भवैः ॥ ४० ॥

निहन्ति शुक्रः क्षितिजे ऽग्रतः प्रजा

हुताशशस्त्रक्षुदृष्टितस्करैः ।

चराचरं व्यक्तमयोत्तरापथं

दिशोऽग्निविद्युद्रजसा च पीडयेत् ॥ ४१ ॥

दृढस्यतौ हन्ति पुरःस्थिते सितः

सितं समस्तं द्विजगोसुरालयान् ।

दिशं च पूर्वां करकास्तृजो ऽम्बुदा

गले गदा भूरि भवेच्च शारदम् ॥ ४२ ॥

सौम्योऽस्तोदययोः पुरो धृगुसुतस्यावस्थितस्तोयकृद्

रोगान् पित्तजकामलां च कुरुते पुष्पाति च ग्रैष्मिकम् ।

हन्यात् प्रव्रजिताग्निहोत्रिकभिषगृज्जोपजीव्यान् हयान्

वैश्यान् गाः सह वाहनैर्नरपतीन् पीतानि पश्चाद्दिशम् ॥

शिखिभयमनलाभे शस्त्रकोपश्च रक्ते [॥४३॥

कनकनिकषगौरे व्याधयो दैत्यपूज्ये ।

हरितकपिलरूपे श्वासकासप्रकोपः

पतति न सखिखं खाद्भस्मरूक्षासिताभे ॥ ४४ ॥

दधिकुमुदशशाङ्ककान्तिधृत्
 स्फुटविकसत्किरणो बृहत्तनुः ।
 सुगतिरविकृतो जयान्वितः
 कृतयुगरूपकरः सिताङ्गयः ॥ ४५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शुक्र-
 चारो नवमोऽध्यायः ॥ * ॥

अवनानिलहस्ताङ्गी-
 भरणीभाग्योपगः सुतोऽर्कस्य ।
 प्रचुरसलिलोपगूढां
 करोति धार्त्री यदि स्निग्धः ॥ १ ॥
 अहिवरुणपुरन्दर-
 दैवतेषु सुक्षेमकृन्न चाति जलं ।
 क्षुब्धस्त्वावृष्टिकरो
 मूले प्रत्येकमपि वक्ष्ये ॥ २ ॥
 तुरगतुरगोपचारक-
 कविवैद्यामात्यहार्कजोऽश्विगतः ।
 याम्ये नर्तकवादक-
 गेयज्ञक्षुद्रनैकतिकां ॥ ३ ॥
 बहुलास्थे पीड्यन्ते
 सौरेऽग्न्युपजीविनश्चमूपाश्च ।

रोहिण्यां कोशलमद्र-
 काशिपाञ्चालशाकटिकाः ॥ ४ ॥
 मृगशिरसि वत्सयाजक-
 यजमानार्यजनमध्यदेशाश्च ।
 रौद्रस्थे पारतरामठ-
 तैलिकरजकचौराश्च ॥ ५ ॥
 आदित्ये पञ्चनद-
 प्रत्यन्तसुराध्रसिन्धुसैवीराः ।
 पुष्ये घाण्टिकघोषिक-
 यवनवणिक्रितवकुसुमानि ॥ ६ ॥
 सार्षपे जलरुहसर्पाः
 पितृव्ये बाह्लीकचीनगान्धाराः ।
 श्रूलिकपारतवैश्याः
 कोष्ठागाराणि वणिजश्च ॥ ७ ॥
 भाग्ये रसविक्रयिणः
 पण्यस्त्रीकन्यका महाराष्ट्राः ।
 आर्यम्णे नृपगुडलवण-
 भिक्षुकाम्बूनि तक्षशिला ॥ ८ ॥
 हस्ते नापितचाक्रिक-
 चौरभिषक्स्त्रचिकद्विपग्राहाः ।
 बन्धक्यः कौशलका
 मालाकाराश्च पीडयन्ते ॥ ९ ॥

चिन्तास्थे प्रमदाजन-
 लेखकचिन्ताचिन्ताभाण्डानि ।
 स्वाती मागधचरदूत-
 सूतपोतस्यनटाद्याः ॥ १० ॥
 ऐन्द्राग्रास्थे चैर्गत-
 चीनकौसूतकुङ्कुमं लाक्षा ।
 सस्यान्यथ माञ्जिष्ठं
 कौसुभं च क्षयं याति ॥ ११ ॥
 मैत्रे कुसूततङ्गण-
 खसकाश्रीराः समन्त्रिचक्रचराः ।
 उपतापं यान्ति च
 घाण्टिका विभेदश्च मित्राणाम् ॥ १२ ॥
 ज्येष्ठासु नृपपुरोहित-
 नृपसत्कृतशूरगणकुलश्रेण्यः ।
 मूले तु काशिकेशल-
 पाञ्चालफलौषधीयोधाः ॥ १३ ॥
 आप्येऽङ्गवङ्गकौशल-
 गिरिव्रजा मगधपुरण्डमिथिलाश्च ।
 उपतापं यान्ति जना
 वसन्ति ये तामलिप्यां च ॥ १४ ॥
 विश्वेश्वरे ऽर्कपुत्र-
 श्वरन्दशार्णान्निहन्ति यवनांश्च ।

उज्जयनीं शबरान्
 पारियाचिकान् कुन्तिभोजांश्च ॥ १५ ॥
 श्रवणे राजाधिकृता-
 न्विप्राग्र्यभिषकपुरोहितकलिङ्गान् ।
 वसुभे मगधेशजयो
 वृद्धिश्च धनेष्वधिकृतानाम् ॥ १६ ॥
 साजे शतभिषजि भिषक्-
 कविशौण्डिकपण्यनीतिवार्त्तानाम् ।
 आहिर्बुध्ने नद्यो
 यानकराः स्त्रीहिरण्यं च ॥ १७ ॥
 रेवत्यां राजभृताः
 क्रौञ्चद्वीपाश्रिताः शरत्सस्यम् ।
 शबराश्च निपीड्यन्ते
 यवनाश्च शनैश्चरे चरति ॥ १८ ॥
 यदा विशाखासु महेन्द्रमन्त्री
 सुतश्च भानोर्दहनर्क्षयातः ।
 तदा प्रजानामनयो ऽतिघोरः
 पुरप्रभेदे गतयोर्भमेकम् ॥ १९ ॥
 अण्डजहा रविजो यदि चित्रः
 क्षुब्धयक्षद्यदि पीतमयूखः ।
 शस्त्रभयाय च रक्तसवर्णे
 भस्मनिभो बहुवैरकरश्च ॥ २० ॥

वैदूर्यकान्तिरमलः शुभदः प्रजानाम्
 वाणातसीकुसुमवर्णनिभश्च शस्तः ।
 पञ्चापि वर्णमुपगच्छति तत्सवर्णान् ।
 सूर्यात्मजः क्षपयतीति मुनिप्रवादः ॥ २१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां शनैश्च-
 रचारो दशमोऽध्यायः ॥ * ॥

गागीयं शिखिचारं
 पाराशरमसितदेवलकृतं च ।
 अन्यांश्च बहून्दृष्ट्वा
 क्रियते ऽयमनाकुलधारः ॥ १ ॥
 दर्शनमस्तमयो वा
 न गणितविधिनास्य शक्यते ज्ञातुम् ।
 दिव्यान्तरिक्षभौमा-
 स्त्रिविधाः स्युः केतवो यस्मात् ॥ २ ॥
 अहुताग्ने ऽनलरूपं
 यस्मिंस्तत् केतुरूपमेवोक्तम् ।
 खद्योतपिशाचालय-
 मणिरत्नादीन् परित्यज्य ॥ ३ ॥
 ध्वजशस्त्रभवनतरु-
 तुरगकुञ्जराद्येधयान्तरिक्षास्ते ।

दिव्या नक्षत्रस्था
 भौमाः स्युरतोऽन्यथा शिखिनः ॥ ४ ॥
 शतमेकाधिकमेके
 सहस्रमपरे वदन्ति केतूनाम् ।
 बहुरूपमेकमेव
 प्राह मुनिर्नारदः केतुम् ॥ ५ ॥
 यद्येको यदि बहवः
 किमनेन फलं तु सर्वथा वाच्यम् ।
 उदयास्तमयैः स्थानैः
 स्पृशैराधूमनैर्वर्णैः ॥ ६ ॥
 यावन्त्यहानि दृश्यो
 मासास्तावन्त एव फलपाकः ।
 मासैरब्दांश्च वदेत्
 प्रथमात्पक्षत्रयात् परतः ॥ ७ ॥
 ह्रस्वस्तनुः प्रसन्नः
 क्षिग्धस्त्वृजुरचिरसंस्थितः शुक्लः ।
 उदितो वाप्यभिदृष्टः
 सुभिक्षसौख्यावहः केतुः ॥ ८ ॥
 उक्तविपरीतरूपो
 न शुभकरो धूमकेतुरुत्पन्नः ।
 इन्द्रायुधानुकारी
 विशेषतो द्विचिचूलो वा ॥ ९ ॥

हारमणिहेमरूपाः
 किरणास्थाः पञ्चविंशतिः सशिखाः ।
 प्रागपरदिशोर्दृश्या
 नृपतिविरोधावहा रविजाः ॥ १० ॥
 शुकदहनबन्धुजीवक-
 लाक्षाश्वतजोपमा हुताशसुताः ।
 आग्नेय्यां दृश्यन्ते
 तावन्तस्तेऽपि शिखिभयदाः ॥ ११ ॥
 वक्रशिखा मृत्युसुता
 रूक्षा कृष्णाश्च तेऽपि तावन्तः ।
 दृश्यन्ते याम्यायां
 जनमरकावेदिनस्ते च ॥ १२ ॥
 दर्पणवृत्ताकारा
 विशिखाः किरणान्विता धरातनयाः ।
 क्षुद्रयदा द्वाविंशति-
 रैशान्यामम्बुतैलनिभाः ॥ १३ ॥
 शशिकिरणरजतद्विम-
 कुमुदकुन्दकुसुमोपमाः सुताः शशिनः ।
 उत्तरतो दृश्यन्ते
 त्रयः सुभिक्षावहाः शिखिनः ॥ १४ ॥
 ब्रह्मसुत एक एव
 त्रिशिखो वर्णस्त्रिभिर्युगान्तकरः ।

अनियतदिक्सम्प्रभवा
 विज्ञेयो ब्रह्मदण्डास्थः ॥ १५ ॥
 शतमभिहितमेकसमेत-
 मेतदेकेन विरहितान्यस्मात् ।
 कथयिष्ये केतूनां
 शतानि नव लक्षणैः स्पष्टैः ॥ १६ ॥
 सौम्यैशान्योरुदयं
 शुक्रसुता यान्ति चतुरशीत्यास्थाः ।
 विपुलसिततारकास्ते
 स्निग्धाश्च भवन्ति तीव्रफलाः ॥ १७ ॥
 स्निग्धाः प्रभासमेता
 द्विशिखाः षष्टिः शनैश्चराङ्गरुहाः ।
 अतिकष्टफला दृश्याः
 सर्वचैते कनकसञ्ज्ञाः ॥ १८ ॥
 विकचा नाम गुरुसुताः
 सितैकताराः शिखापरित्यक्ताः ।
 षष्टिः पञ्चभिरधिका
 स्निग्धा याम्याञ्जिताः पापाः ॥ १९ ॥
 नातिव्यक्ताः सूक्ष्मा
 दीर्घाः शुक्ला यथेष्टदिक्प्रभवाः ।
 बुधजास्तस्करसञ्ज्ञाः
 पापफलास्त्वेकपञ्चाशत् ॥ २० ॥

द्यतजानलानुरूपा-
 स्त्रिचूलताराः कुजात्मजाः षष्टिः ।
 नाम्ना च कौकुमास्ते
 सौम्याशासंस्थिताः पापाः ॥ २१ ॥
 विंशत्यधिका राहो-
 स्ते तामसकीलका इति ख्याताः ।
 रविशशिगा दृश्यन्ते
 तेषां फलमर्कचारोक्तम् ॥ २२ ॥
 विंशत्याधिकमन्य-
 च्छतमग्नेर्षिश्चरूपसञ्ज्ञानाम् ।
 तोत्रानलभयदानां
 ज्वालामालाकुलतनूनाम् ॥ २३ ॥
 श्यामारुणा वितारा-
 श्वामररूपा विकीर्णादीधितयः ।
 अरुणास्था वायोः
 सप्तसप्ततिः पापदाः परुषाः ॥ २४ ॥
 तारापुञ्जनिकांशा
 गणका भाम प्रजापतेरष्टौ ।
 द्वे च शते चतुरधिके
 चतुरश्रा ब्रह्मसन्तानाः ॥ २५ ॥
 कङ्का नाम वरुणजा
 द्वाविंशदंशमुल्लसंस्थानाः ।

शशिवत् प्रभासमेता-
 स्तीव्रफलाः केतवः प्रोक्ताः ॥ २६ ॥
 षण्णवतिः कालमुताः
 कबन्धसञ्ज्ञाः कबन्धसंस्थानाः ।
 चण्डा भयप्रदाः स्यु-
 विरूपताराश्च ते शिखिनः ॥ २७ ॥
 शुक्लविपुलैकतारा
 नवविदिशां केतवः समुत्पन्नाः ।
 एवं केतुसहस्रं
 विशेषमेषामतो वक्ष्ये ॥ २८ ॥
 उदगायतो महान्
 स्निग्धमूर्तिरपरोदयी वसाकेतुः ।
 सद्यः करोति मरकं
 सुभिक्षमप्युत्तमं कुरुते ॥ २९ ॥
 तल्लक्षणेऽस्थिकेतुः
 स तु रूक्षः क्षुब्धयावहः प्रोक्तः ।
 स्निग्धस्तादृक् प्राच्यां
 शस्त्रास्थो डमरमरकाय ॥ ३० ॥
 दृश्योऽमावास्यायां
 कपालकेतुः सधूम्ररश्मिशिखः ।
 प्राग्गभसोऽर्धविचारी
 क्षुम्भरकादृष्टिरोगकरः ॥ ३१ ॥

प्राग्वश्वानरमार्गे

श्रुत्वाग्रः श्यावरूढताघ्राचिः ।

नभसस्त्रिभागगामी

रौद्र इति कपालतुल्यफलः ॥ ३२ ॥

अपरस्यां चलकेतुः

शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया ।

गच्छेद्यथा ययोदक्

तथा तथा दैर्घ्यमायाति ॥ ३३ ॥

सप्तमुनीन् संस्पृश्य

भ्रुवमभिजितमेव च प्रतिनिवृत्तः ।

नभसोऽर्धमाचमित्वा

याम्येनास्तं समुपयाति ॥ ३४ ॥

हन्यात् प्रयागकूलाद्

यावदवन्तीं च पुष्कराण्यम् ।

उदगपि च देविकामपि

भ्रूयिष्ठं मध्यदेशस्थम् ॥ ३५ ॥

अन्यानपि च स देशान्

क्वचित् क्वचिद्वन्ति रोगदुर्भिक्षैः ।

दश मासान् फलपाको

ऽस्य कैश्चिदष्टादश प्रोक्तः ॥ ३६ ॥

प्रागर्धराचहश्यो

याम्याग्रः श्वेतकेतुरन्यश्च ।

क इति युगाद्धतिरपरे
 युगपत्तौ सप्तदिग्दृश्यौ ॥ ३७ ॥
 स्निग्धौ सुभिन्नशिवदा-
 वथाधिकं दृश्यते कनामा यः ।
 दश वर्षाण्युपतापं
 जनयति शस्त्रप्रकोपकृतम् ॥ ३८ ॥
 श्वेत इति जटाकारो
 रूक्षः श्यावो वियन्निभागगतः ।
 विनिवर्तते ऽपसव्यं
 विभागशेषाः प्रजाः कुरुते ॥ ३९ ॥
 आधूम्रया तु शिखया
 दर्शनमायाति कृत्तिकासंस्थः ।
 ज्ञेयः स रश्मिकेतुः
 श्वेतसमानं फलं धत्ते ॥ ४० ॥
 ध्रुवकेतुरनियतगति-
 प्रमाणवर्षाकृतिर्भवति विषक् ।
 दिव्यान्तरिक्षभौमे
 भवत्ययं स्निग्ध इष्टफलः ॥ ४१ ॥
 सेनाङ्गेषु नृपाणां
 ग्रहतरुशैलेषु चापि देशानाम् ।
 गृहिणामुपस्करेषु च
 विनाशिनां दर्शनं याति ॥ ४२ ॥

कुमुद इति कुमुदकान्ति-
 वीरुण्यां प्राक्छिखो निशामेकाम् ।
 दृष्टः सुभिक्षमतुलं
 दृश क्विल वर्षाणि स करोति ॥ ४३ ॥
 सकदेकयामदृश्यः
 सुसूक्ष्मतारोऽपरेण मणिकेतुः ।
 ऋज्वी शिखास्य शुक्ला
 स्तनोद्गता क्षीरधारेव ॥ ४४ ॥
 उदयन्नेव सुभिक्षं
 ऋतुरो मासान् करोत्यसौ सार्धान् ।
 प्रादुर्भावं प्रायः
 करोति च शुद्रजन्तूनाम् ॥ ४५ ॥
 जलकेतुरपि च पश्चात्
 स्निग्धः शिखयापरेण चोन्नतया ।
 नव मासान् स सुभिक्षं
 करोति शान्तिं च लोकस्य ॥ ४६ ॥
 भवकेतुरेकराचं
 दृश्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः ।
 हरिलाङ्गूलोपमया
 प्रदक्षिणावर्तया शिखया ॥ ४७ ॥
 यावत् एव मुहूर्तान्
 दर्शनमायाति निर्दिशेन्मासान् ।

तावदतुलं सुभिक्षं
 रूक्षे प्राणान्तिकान् रोगान् ॥ ४८ ॥
 अपरेण पद्मकेतु-
 मृणालगौरो भवेद्विशामेकाम् ।
 सप्त करोति सुभिक्षं
 वर्षायतिर्षयुक्तानि ॥ ४९ ॥
 आवर्त इति निशार्धं
 सव्यशिखोऽरुणनिभोऽपरे स्निग्धः ।
 यावत्क्षणान् स दृश्य-
 स्तावन्मासान् सुभिक्षकरः ॥ ५० ॥
 पश्चात् सन्ध्याकाले
 संवर्तो नाम धूम्रताम्रशिखः ।
 आक्रम्य वियच्छंशं
 श्रूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ ५१ ॥
 यावत् एव मुहूर्तान्
 दृश्यो वर्षाणि हन्ति तावन्ति ।
 मूपाञ्छस्त्रनिपातै-
 रुदयक्षं चापि पीडयति ॥ ५२ ॥
 ये शस्तास्तान् हित्वा
 केतुभिराधूमिते ऽथवा स्पृष्टे ।
 नक्षत्रे भवति वधे
 येषां रात्रां प्रवक्ष्ये तान् ॥ ५३ ॥

अश्विन्यामश्मकपं
 भरणीषु किरातपार्थिवं हन्यात् ।
 बहुलासु कलिङ्गेशं
 रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ ५४ ॥
 औशीनरमपि सौम्ये
 जलजाजीवाधिपं तथार्द्रासु ।
 आदित्येऽश्मकनाथं
 पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ ५५ ॥
 असिकेशं भौजङ्गे
 पित्येऽङ्गं पाण्डुनाथमपि भाग्ये ।
 औज्जयनिकमार्यम्ये
 सावित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ ५६ ॥
 चिन्नासु कुरुक्षेत्रा-
 धिपस्य मरणं समादिशेत्तज्ज्ञः ।
 काश्मीरककाम्बोजौ
 नृपती प्राभञ्जने न स्तः ॥ ५७ ॥
 द्रुक्षाकुरलकनाथौ
 हन्येते यदि भवेद्विशाखासु ।
 मैत्रे पुण्ड्राधिपति-
 र्ज्येष्ठास्वथ सार्वभौमवधः ॥ ५८ ॥
 मूलेऽन्ध्रमद्रकपती
 जलदेवे काशिपो मरणमेति ।

धौधेयकार्जुनायन-
 शिविचैद्यान् वैश्वदेवे च ॥ ५९ ॥
 हन्यात् कैकयनायं
 पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम् ।
 नैमिषनृपं किरातं
 अरुणादिषु षट्स्विमान् क्रमशः ॥ ६० ॥
 उल्काभिताडितशिखः
 शिखी शिवः शिवतरो ऽभिवृष्टो यः ।
 अशुभः स एव चोला-

वगाणसितहृणचीनानाम् ॥ ६१ ॥
 नम्रा यतः शिखिशिखाभिस्तता यतो वा
 ऋशं च यत् स्पृशति तत्कथितांश्च देशान् ।
 दिव्यप्रभावनिहतान् स यथा गरुत्मान्
 भुङ्क्ते गतो नरपतिः परभोगिभोगान् ॥ ६२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां केतु-
 चार एकादशोऽध्यायः ॥ * ॥

[भानोर्वर्त्मविघातवृद्धशिखरो विन्ध्याचलः स्तम्भितो
 वातापिर्मुनिकुक्षिभित् सुररिपुर्जीर्णश्च येनासुरः ।
 पीतश्चाम्बुनिधिस्तपोऽम्बुनिधिना याम्या च दिग्भूषिता
 तस्यागस्त्यमुनेः पयोद्युतिद्वतश्चारः समासादयम् ॥]

समुद्रोऽन्तः शैलैर्मकरनखरोत्खातशिखरैः
 कृतस्तोयोच्छिन्त्या सपदि सुतरां येन रुचिरः ।
 पतन्मुक्तामिश्रैः प्रवरमणिरत्नाम्बुनिवहैः
 सुरान् प्रत्यादेष्टुं सितमुकुटरत्नानिव पुरा ॥ १ ॥

येन चाम्बुहरणेऽपि विद्रुमै-

र्भूधरैः समणिरत्नविद्रुमैः ।

निर्मतैस्तदुरगैश्च राजितः

सागरो ऽधिकतरं विराजितः ॥ २ ॥

प्रस्फुरत्तिमिजलेभजिह्वगः

क्षिप्ररत्निकरो महोदधिः ।

आपदां पदगतोऽपि यापितो

येन पोतसलिलो ऽमरश्रियम् ॥ ३ ॥

प्रचलत्तिमिश्रुक्तिजशङ्कचितः

सलिले ऽपहृतेऽपि पतिः सरिताम् ।

सतरङ्गसितोत्पलहंसधृतः

सरसः शरदीव विभर्ति रुचम् ॥ ४ ॥

तिमिसिताम्बुधरं मणितारकं

स्फटिकचन्द्रमनम्बुशरद्युति ।

फणिकणोपखरश्मिशिखिग्रहं

कुटिलगेशवियच्च चकार यः ॥ ५ ॥

दिनकररथमार्गविच्छिन्नये ऽभ्युद्यतं यच्चलच्छृङ्गम्
 उद्धान्तविद्याधरांसावसक्तप्रियाव्यग्रदत्ताङ्ग-

देहावलम्बाम्बराभ्युच्छितोद्भूयमानध्वजैः शोभितम् ।
 करिकटमदमिश्ररक्तावलेहानुवासानुसारि-
 द्विरेफावलीनोत्तमाङ्गैः कृतान्वाणपुष्परिवोत्सुकान्
 धारयद्भिर्भृङ्गेन्द्रैः समाधीकृतान्तर्दरीनिर्झरम् ।
 गगनतलमिवोस्त्रिखन्तं प्रवृद्धैर्गजाकृष्टफुल्लद्रुम-
 चासविधान्तमत्तद्विरेफावलीगीतमन्द्रस्वनैः
 शैलकूटैस्तरक्षार्क्षशार्दूलशाखामृगाध्यासितैः ।
 रहसि मदनसक्तया रेवया कान्तयेवोपगूढं
 सुराध्यासितोद्यानमम्भोऽशनानन्नमूलानिलाहार-
 विप्रान्वितं विन्ध्यमस्तम्भयद्यश्च तस्योदयः श्रूयताम् ॥ ६ ॥

उदये च मुनेरगस्त्यनाम्नः

कुसमायोगमलप्रदूषितानि ।

हृदयानि सतामिव स्वभावात्

पुनरम्बूनि भवन्ति निर्मलानि ॥ ७ ॥

पार्श्वद्वयाधिष्ठितचक्रवाक्का-

मापुष्पती सस्वनहंसपङ्क्तिम् ।

ताम्बूलरक्तोत्कषिताग्रदन्ती

विभाति योषेव सरित्सहासा ॥ ८ ॥

इन्दीवरासन्नसितोत्पलान्विता

सरिङ्गमत्षट्पदपङ्क्तिभूषिता ।

सम्भ्रूलताश्लेषकटाक्षवीक्षणा

विद्गन्धयोषेव विभाति सस्मरा ॥ ९ ॥

इन्दोः पयोदविगमोपहितां विमृतिम्
 द्रष्टुं तरङ्गवलयया कुमुदं निशासु ।
 उन्मीलयत्यखिनिखीनदलं सुपद्म
 वापी विलोचनमिवासिततारकान्तम् ॥ १० ॥
 नानाविचित्राम्बुजहंसकोक-
 कारण्डवापूर्यतडागहस्ता ।
 रत्नैः प्रभूतैः कुसुमैः फलैश्च
 भूर्यच्छतीवार्धमगस्त्यनाम्ने ॥ ११ ॥
 सखिलममरपाञ्चयोञ्जितं
 यद्वनपरिवेष्टितमूर्तिभिर्भुजङ्गैः ।
 फण्डिजनितविषाग्निसम्प्रदुष्टं
 भवति शिवं तद्गस्त्यदर्शनेन ॥ १२ ॥
 स्मरणादपि पापमपाकुरुते
 किमुत स्तुतिभिर्वरुणाङ्गरुहः ।
 मुनिभिः कथितोऽस्य यथार्धविधिः
 कथयामि तथैव नरेन्द्रहितम् ॥ १३ ॥
 सङ्ख्याविधानात् प्रतिदेशमस्य
 विज्ञाय सन्दर्शनमादिशेज्जः ।
 तद्योज्जयन्ध्यामगतस्य कन्यां
 भागैः स्वरास्यैः स्फुटभास्करस्य ॥ १४ ॥
 ईषत्प्रभिन्नेऽरुखरश्मिजालै-
 नैश्चेऽन्धकारे दिशि दक्षिणस्याम् ।

सांवत्सरावेदितदिग्विभागे
 भूपो ऽर्धमुर्व्यां प्रयतः प्रयच्छेत् ॥ १५ ॥
 कालोद्भवैः सुरभिभिः कुसुमैः फलैश्च
 रत्नैश्च सागरभवैः कनकाम्बरैश्च ।
 धेन्वा वृषेण परमान्नयुतैश्च भक्ष्यै-
 र्दध्यक्षतैः सुरभिधूपविलेपनैश्च ॥ १६ ॥
 नरपतिरिममर्घं श्रद्धधानो दधानः
 प्रविगतगददोषो निर्जितारातिपक्षः ।
 भवति यदि च दद्यात् सप्त वर्षाणि सम्यग्
 जलनिधिरसनायाः स्वामितां याति भूमेः ॥ १७ ॥

द्विजे यद्यालाभमुपाहृतार्घः

प्राप्नोति वेदान् प्रमदाश्च पुत्रान्

वैश्यश्च गां भूरिधनं च शूद्रो

रोगक्षयं धर्मफलं च सर्वे ॥ १८ ॥

रोगान् करोति परुषः कपिलस्त्ववृष्टिं

धूम्रो गवामशुभकृत् स्फुरणो भयाय ।

माञ्जिष्ठरागसदृशः क्षुधमाहवांश्च

कुर्यादणुश्च पुररोधमगस्त्यनामा ॥ १९ ॥

शातकुम्भसदृशः स्फटिकाभ-

स्तर्पयन्निव महीं किरणौघैः ।

दृश्यते यदि ततः प्रचुरान्ना

भूर्भवत्यभयरोगजनाद्या ॥ २० ॥

उत्कया विनिहतः शिखिना वा
 क्षुब्धयं मरकमेव च धत्ते ।
 दृश्यते स किल हस्तगते ऽर्के
 रोहिणीमुपगते ऽस्तमुपैति ॥ २१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामगस्त्य-
 चारो द्वादशोऽध्यायः ॥ * ॥

सैकावलीव राजति
 ससितोत्पलमालिनी सहासेव ।
 नाथवतीव च दिग्धैः
 कौबेरी सप्तभिर्मुनिभिः ॥ १ ॥
 ध्रुवनायकोपदेशा-
 न्नरिनर्तीवोत्तरा धूमद्विभ्य ।
 यैश्चारमहं तेषां
 कथयिष्ये बृहद्गर्गमतात् ॥ २ ॥
 आसन्मघासु मुनयः
 शासति पृथ्वीं युधिष्ठिरे नृपतौ ।
 षड्द्विकपञ्चद्वियुतः
 शककालस्तस्य राज्ञश्च ॥ ३ ॥
 एकैकस्मिन्नृक्षे
 शतं शतं ते चरन्ति वर्षाणाम् ।

प्रागुत्तरतश्चैते

सदोदयन्ते ससाध्वीकाः ॥ ४ ॥

पूर्वे भागे भगवान्

मरीचिरपरे स्थितो वसिष्ठो ऽस्मात् ।

तस्याङ्गिरास्ततोऽचि-

स्तस्यासन्नः पुलस्त्यश्च ॥ ५ ॥

पुलहः क्रतुरिति भगवा-

नासन्नानुक्रमेण पूर्वाद्याः ।

तत्र वसिष्ठं मुनिवर-

मुपाश्रिताबन्धती साध्वी ॥ ६ ॥

उल्काशनिधूमाद्यै-

र्हता विवर्णा विरश्मयो ऋत्वाः ।

हन्युः स्वं स्वं वर्गं

विपुलाः स्निग्धाश्च तद्दृष्ट्वै ॥ ७ ॥

गन्धर्वदेवदानव-

मन्त्रौषधिसिद्धयक्षनागानाम् ।

पीडाकरो मरीचि-

र्क्षेयो विद्याधराणां च ॥ ८ ॥

शक्यवनदरदपारत-

काम्बोजांस्तापसान् वनोपेताम् ।

हन्ति वसिष्ठो ऽभिहतो

विद्विद्धिदो रश्मिसम्यक् ॥ ९ ॥

अङ्गिरसो ज्ञानयुता
 धीमन्तो ब्राह्मणाश्च निर्दिष्टाः ।
 अचेः कान्तारभवा
 जलजान्यभोनिधिः सरितः ॥ १० ॥
 रक्षःपिशाचदानव-
 दैत्यभुजङ्गाः स्मृताः पुलहस्यस्य ।
 पुलहस्य तु मूलफलं
 क्रतोस्तु यज्ञाः सयज्ञधृतः ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां सप्त-
 विंशतिस्तयोदशोऽध्यायः ॥ * ॥

नक्षत्रत्रयवर्ग-
 रामेयाद्यैर्ब्यवस्थितैर्नवधा ।
 भारतवर्षे मध्यात्
 प्रागादि विभाजिता देशाः ॥ १ ॥
 भद्रारिभेदमाख्य-
 साख्यनीपोज्जिहानसङ्घाताः ।
 मरुवत्सघोषयामुन-
 सारस्वतमत्स्यमाध्यमिकाः ॥ २ ॥
 माथुरकोपज्योतिष-
 धर्मारथ्यानि शूरसेनाश्च ।

गौरग्रीवोद्देहिक-
 पाण्डुगुडाश्वत्थपाञ्चालाः ॥ ३ ॥
 साकेतकङ्ककुरुकालकोटि-
 कुकुराश्च पारियात्रनगः ।
 श्रौदुम्बरकापिष्ठल-
 गजाह्वयाश्चेति मध्यमिदम् ॥ ४ ॥
 अथ पूर्वस्यामञ्जन-
 वृषभध्वजपद्ममाल्यवह्निरयः ।
 व्याघ्रमुखसुहृत्कर्वट-
 चान्द्रपुराः शूर्पकर्णाश्च ॥ ५ ॥
 खसमगधशिविरगिरि-
 मिथिलसमतटोद्गाश्ववदनदन्तुरकाः ।
 प्राग्ज्योतिषलौहित्य-
 क्षीरोदसमुद्रपुरपादाः ॥ ६ ॥
 उदयगिरिभद्रगौडक-
 पौण्ड्रोत्कलकाशिमेलाम्बुष्टाः ।
 एकपदतामलित्तिक-
 कोशलका वर्धमानश्च ॥ ७ ॥
 आग्नेयां दिशि कोशल-
 कलिङ्गवज्जैपवज्जठराङ्गाः ।
 शैलिकविदर्भवत्सान्ध्र-
 चेदिकाश्चार्धकस्थाश्च ॥ ८ ॥

वृषनालिकेरचर्मदीपा
 विन्धान्तवासिमस्त्रिपुरी ।
 श्मश्रुधरहेमकूट्य-
 व्यालघ्रीवा महाघ्रीवाः ॥ ९ ॥
 किष्किन्धकण्टकस्थल-
 निषादराघ्राणि पुरिकदाशार्थाः ।
 सह नग्नपर्णशबरै-
 राश्लेषाद्ये चिके देशाः ॥ १० ॥
 अथ दक्षिणेन लङ्का
 कालाजिमसौरिकीर्यताखिकटाः ।
 गिरिनगरमलयदुर्दुर-
 महेन्द्रमालिन्द्यभरुकच्छाः ॥ ११ ॥
 कङ्कटटङ्कणवनवासि-
 शिविकफलिक्कारकोङ्कणाभीराः ।
 आकरवेणावन्तक-
 दशपुरगोवर्दकेरलकाः ॥ १२ ॥
 कर्णाटमहाटविचिचकूट-
 नासिककोसलगिरिचोलाः ।
 क्रौञ्चदीपजठाधर-
 कावेर्यो रिष्यमूक्य ॥ १३ ॥
 वैडूर्यशङ्कमुक्ता-
 चिवारिचरधर्मपट्टमदीपाः ।

गणराज्यकृष्णवेङ्कुर-
 पिशिकश्रुर्पाद्रिकुसुमनगाः ॥ १४ ॥
 तुम्बवनकामर्णयक-
 याम्योदधितापसाश्रमा ऋषिकाः ।
 काञ्चीमरुचीपट्टन-
 चेर्यार्यकासंहला ऋषभाः ॥ १५ ॥
 बलदेवपट्टनं दण्डका-
 वनतिमिङ्गिलाशना भद्राः ।
 कच्छो ऽथ कुञ्जरदरी
 सताम्रपर्णीति विज्ञेयाः ॥ १६ ॥
 नैर्ऋत्यां दिशि देशाः
 पङ्कवकाम्बोजसिन्धुसैवीराः ।
 वडवामुखारवाम्बष्ठ-
 कपिलनारीमुखानर्ताः ॥ १७ ॥
 फेणगिरियवनमाकर-
 कर्णप्रावेयपारशवश्रुद्राः ।
 बर्बरकिरातखण्ड-
 क्रव्याश्याभीरचञ्चूकाः ॥ १८ ॥
 हेमगिरिसिन्धुकालक-
 रैवतकसुराङ्गबादरद्रविडाः ।
 स्वात्याद्ये भचितये
 ज्ञेयश्च महार्यवो ऽत्रैव ॥ १९ ॥

अपरस्यां मणिमान्
 मेघवान् वनैघः क्षुरार्पणो ऽस्तगिरिः ।
 अपरान्तकशान्तिक-
 हैहयप्रशस्ताद्रिवोक्ताणाः ॥ २० ॥
 पञ्चनदरमठपारत-
 तारक्षितिजृङ्गवैश्यकनकशकाः ।
 निर्मर्यादा म्बेष्ठा
 ये पश्चिमदिक्स्थितास्ते च ॥ २१ ॥
 दिशि पश्चिमोत्तरस्थां
 माण्डव्यतुखारतालहलमद्राः ।
 अश्मककुलूतलहड-
 स्त्रीराज्यवृत्सिंहवनखस्थाः ॥ २२ ॥
 वेणुमती फल्गुलुका
 गुरुहा मरुकुचचर्मरङ्गास्थाः ।
 एकविलोचनश्रूलिक-
 दीर्घग्रीवास्यकेशाश्च ॥ २३ ॥
 उत्तरतः कैलासो
 हिमवान्वसुमान् गिरिर्धनुष्मांश्च ।
 क्रौञ्चो मेरुः कुरव-
 स्तथोत्तराः शुद्रमीनाश्च ॥ २४ ॥
 कैकयवसातियामुन-
 भोगप्रस्थार्जुनायनाग्नीध्राः ।

आदर्शान्तद्वीपि-

चिगर्ततुरगाननाश्रमुखाः ॥ २५ ॥

केशधरचिपिटनासिक-

दासेरकवाटधानशरधानाः ।

तक्षशिलपुष्कलावत-

कैलावतकण्ठधानाश्च ॥ २६ ॥

अम्बरमद्रकमालव-

पौरवकच्छारदण्डपिङ्गलकाः ।

माणहलङ्गणकोहल-

शीतकमाण्डव्यभूतपुराः ॥ २७ ॥

गान्धारयशोवति-

हेमतालराजन्यखचरगव्याश्च ।

यौधेयदासमेयाः

श्यामाकाः श्वेमधूर्ताश्च ॥ २८ ॥

शेशान्यां मेरुकनष्टराज्य-

पशुपालकीरकाश्मीराः ।

अभिसारदरदतङ्गण-

कुखूतसैरिन्धवनराष्ट्राः ॥ २९ ॥

ब्रह्मपुरदार्वडामर-

वनराज्यकिरातचीनकौण्डिन्दाः ।

भक्ष्मापलोलजटासुर-

कुनठखषघोषकुचिकास्थाः ॥ ३० ॥

एकचरणानुविन्धाः
 सुवर्णभूर्धसुवनं दिविष्ठाञ्च ।
 पौरवचीरनिषसन-
 चिनेषमुञ्चाद्रिगन्धर्वाः ॥ ३१ ॥
 वर्गैराग्नेयाद्यैः
 क्रूरग्रहपीडितैः क्रमेष नृपाः ।
 पाञ्चालो मागधिकः
 कालिङ्गश्च क्षयं यान्ति ॥ ३२ ॥
 आवन्तो ऽथानर्तो
 मृत्युं चायाति सिन्धुसैवीरः ।
 राजा च हारहैरो
 मद्रेशो ऽन्यश्च कौण्डिनः ॥ ३३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां कूर्मवि-
 भागे नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ * ॥

आग्नेये सितकुसुमा-
 हिताग्निमन्त्रश्च भ्रातृभ्याः ।
 आकरिकनापितद्विज-
 घटकारपुरोहिताब्दज्ञाः ॥ १ ॥
 रोहिण्यां सुव्रतपथ-
 मूपधनियोगयुक्तशाकटिकाः ।

गोष्टुषजलचरकर्षक-
 शिलोच्चयैश्वर्यसम्पन्नाः ॥ २ ॥
 मृगशिरसि सुरभिवस्त्रा-
 क्कुसुमफलरत्नवनचरविहङ्गाः ।
 मृगसोमपीथिगान्धर्व-
 कामुका लेखहाराश्च ॥ ३ ॥
 रौद्रे वधबन्धान्त-
 परदारस्तेयशाद्यभेदरताः ।
 तुषधान्यतीक्ष्णमन्त्रा-
 भिचारवेतालकर्मज्ञाः ॥ ४ ॥
 आदित्ये सत्यौदार्य-
 शौचकुलरूपधीयशोऽर्थयुताः ।
 उत्तमधान्यं वणिजः
 सेवाभिरताः सशिल्पिजनाः ॥ ५ ॥
 पुष्ये यवगोधूमाः
 शालीक्षुवनानि मन्त्रिणो भूपाः ।
 सलिलोपजीविनः
 साधवश्च यज्ञेष्टिसक्ताश्च ॥ ६ ॥
 अहिदेवे क्वचिम-
 कन्दमूलफलकीटपन्नगविघाणि ।
 परधनहरणाभिरता-
 स्तुषधान्यं सर्वभिषजश्च ॥ ७ ॥

पितृ धनधान्याद्याः
 कोष्ठागाराणि पर्वताश्रयिणः ।
 पितृभक्तवणिकश्रूराः
 क्रव्यादाः स्त्रीद्विषो मनुजाः ॥ ८ ॥
 प्राक्फल्गुनीषु नट-
 युवतिसुभगगान्धर्वशिल्पिपण्यानि ।
 कर्पासलवणमाक्षिक-
 तैलानि कुमारकाश्चापि ॥ ९ ॥
 आर्यम्णे मार्दवशैच-
 विनयपाषण्डदानशास्त्ररताः ।
 शोभनधान्यमहाधन-
 धर्मानुरताः समनुजेन्द्राः ॥ १० ॥
 हस्ते तस्करकुञ्जर-
 रथिकमहामाचशिल्पिपण्यानि ।
 तुषधान्यं श्रुतयुक्ता
 वणिजस्तेजोयुताश्चाच ॥ ११ ॥
 त्वाष्ट्रे भूषणमणि-
 रागलेख्यगान्धर्वगन्धयुक्तिज्ञाः ।
 गाणतपटुतन्तुवायाः
 शालाक्या राजधान्यानि ॥ १२ ॥
 स्वातौ खगमृगतुरगा
 वणिजो धान्यानि वातबहुलानि ।

अस्थिरसौहृदलघुसत्त्व-
 तापसाः पययकुशलाश्च ॥ १३ ॥
 इन्द्राग्निदैवते रक्त-
 पुष्पफलशाखिनः सतिलमुद्गाः ।
 कर्पासमाषचणकाः
 पुरन्दरहुताशभक्ताश्च ॥ १४ ॥
 मैत्रे शौर्यसमेता
 गणनायकसाधुगोष्ठियामरताः ।
 ये साधवश्च खोके
 सर्वं च शरत्समुत्पन्नम् ॥ १५ ॥
 पौरन्दरे ऽतिशूराः
 कुलवित्तयशोऽन्विताः परस्वहृतः ।
 विजिगीषवो नरेन्द्राः
 सेनानां चापि नेतारः ॥ १६ ॥
 मूले भेषजभिषजो
 गणमुस्थाः कुसुममूलफलवार्ताः ।
 बीजान्यतिधनयुक्ताः
 फलमूलैर्ये च वर्तन्ते ॥ १७ ॥
 आप्ये मृदवो जलमार्ग-
 गामिनः सत्यशौचधनयुक्ताः ।
 सेतुकरवारिजीवक-
 फलकुसुमान्यम्बुजातानि ॥ १८ ॥

विश्वेश्वरे महामाच-
 मल्लकरितुरगदेवताभक्ताः ।
 स्थावरयोधा भोगान्विताश्च
 ये वैजसा युक्ताः ॥ १९ ॥
 श्रवणे मायापटवो
 नित्योद्युक्ताश्च कर्मसु समर्थाः ।
 उत्साहिनः सधर्मा
 भागवताः सत्यवचनाश्च ॥ २० ॥
 वसुभे मानोन्मुक्ताः
 क्लीबाश्चलसौहृदाः स्त्रियां द्वेष्याः ।
 दानाभिरता बहुवित्त-
 संयुताः शमपराश्च नराः ॥ २१ ॥
 वरुणेशे पाशिकमत्स्यबन्ध-
 जलजानि जलचराजीवाः ।
 सौकरिकरजकशौण्डिक-
 शाकुनिकाश्चापि वर्गे ऽस्मिन् ॥ २२ ॥
 आजे तस्करपशुपाल-
 हिंस्रकीनाशनीचशठचेष्टाः ।
 धर्मव्रतैर्विरहिता
 नियुङ्क्वकुशलाश्च ये मनुजाः ॥ २३ ॥
 आर्हिर्बुधु विप्राः
 क्रतुदानतपोयुता महाविभवाः ।

आश्रमिणः पाषण्डा
 नरेश्वराः सारधान्यं च ॥ २४ ॥
 पौष्णे सलिलजफलकुसुम-
 लवणमणिशङ्खमौक्तिकाजानि ।
 सुरभिकुसुमानि गन्धा
 वणिजो नौकर्यधाराश्च ॥ २५ ॥
 अश्विन्यामश्वहराः
 सेनापतिवैद्यसेवकास्तुरगाः ।
 तुरगारोहाश्च वशि-
 ग्रूपोपेतास्तुरगरक्षाः ॥ २६ ॥
 याम्ये ऽसृक्पिशितभुजः
 झूरा वधबन्धताडनासक्ताः ।
 तुषधान्यं नीचकुलो-
 द्भवा विहीनाश्च सत्वेन ॥ २७ ॥
 पूर्वाचयं सामलमग्रजानां
 राश्यां तु पुष्येण सहेत्तराणि ।
 सपौष्णमैषं पितृदैवतं च
 प्रजापतेर्भं च कृषीवस्त्रानाम् ॥ २८ ॥
 आदित्यहस्ताभिजिदाश्विनानि
 वशिग्जनानां प्रवदन्ति भानि ।
 मूलचिनेचानिलवाहयानि
 भान्युग्रजातेः प्रभविष्णुतायाम् ॥ २९ ॥

सौम्यैन्द्रचिषावसुदैवतामि
 सेवाजनस्वाम्यमुपागतानि ।
 सारपं विशाखा अबल्लो भरथ्य-
 शण्डालजातेरिति निर्दिशन्ति ॥ ३० ॥
 रविरविसुतभोगमागतं
 क्षितिसुतभेदनवक्रदूषितम् ।
 ग्रहणगतमयोष्काया हतं
 नियतमुषाकरपीडितं च यत् ॥ ३१ ॥
 तदुपहतमिति प्रचक्षते
 प्रकृतिविपर्यययातमेव वा ।
 निगदितपरिवर्गदूषणं
 कथितविपर्ययगं समृद्धये ॥ ३२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृती दृष्टसंहितायां नक्षत्र-
 व्यूहः पञ्चदशोऽध्यायः ॥ * ॥

प्राङ्गर्मदार्धशेलोङ्ग-
 वक्रसुह्याः कलिङ्गवाङ्गीकाः ।
 शक्यवनमगधशबर-
 प्राग्ज्योतिषचीनकाम्बोजाः ॥ १ ॥
 मेकलकिरातविटका
 बहिरन्तःशैलजाः पुलिन्दाश्च ।

द्रविडानां प्रागर्धं
 दक्षिणकूलं च यमुनायाः ॥ २ ॥
 चम्पोदुम्बरकौशाम्बि-
 वेदिविन्ध्याटवीकलिङ्गाश्च ।
 पुण्ड्रा गोलाङ्गुल-
 श्रीपर्वतवर्धमानाश्च ॥ ३ ॥
 इक्षुमतीत्यथ तस्कर-
 पारतकान्तारगोपबीजानाम् ।
 तुषधान्यकटुकतरुकनक-
 दहनविषसमरश्रूराणाम् ॥ ४ ॥
 भेषजभिषक्चतुष्पद-
 छषिकरदृपहिंस्रयायिषौराणाम् ।
 व्यालारख्ययशोयुत-
 तीक्ष्णानां भास्करः स्वामी ॥ ५ ॥
 गिरिसलिलदुर्गकोशल-
 भरुकच्छसमुद्ररोमकतुखाराः ।
 वनवासितङ्गणहल-
 स्त्रीराज्यमहार्षवद्दीपाः ॥ ६ ॥
 मधुररसकुसुमफलसलिल-
 स्रवणमणिशङ्खमौक्तिकाजानाम् ।
 शालियवौषधिगोधूम-
 सोमपाकन्दविप्राणाम् ॥ ७ ॥

सितसुभगतुरगरतिकर-
 युवतिचमूनायभोज्यवस्त्राणाम् ।
 शृङ्गिनिशाचरकर्षक-
 यज्ञविदां चाधिपश्चन्द्रः ॥ ८ ॥
 शोणस्य नर्मदाया
 भीमरथायाश्च पश्चिमार्धस्थाः ।
 निर्विन्धा वेषवती
 सिन्धु गोदावरी वेणा ॥ ९ ॥
 मन्दाकिनी पयोष्णी
 महानदी सिन्धुमालतीपाराः ।
 उत्तरपाल्वायमहेन्द्राद्रि-
 विन्ध्यमलयोपगाश्चोलाः ॥ १० ॥
 द्रविडविदेहान्ध्राश्मक-
 भासापुरकौङ्कणाः समन्त्रिपिकाः ।
 कुन्तलकेरलदण्डक-
 कान्तिपुरम्बेच्छसङ्करजाः ॥ ११ ॥
 [नासिक्यभोगवर्धनविराटः-
 विन्धाद्रिपार्श्वगा देशाः ।
 ये च पिबन्ति सुतोयां तारपीं
 ये चापि गोमतीसखिलम् ॥ १२ ॥]
 नागरक्षधिकरपारत-
 हुताशनाजीविशस्त्रवार्त्तानाम् ।

आटविकदुर्गकर्कट-
 वधकन्दशंसावलिः । नाम् ॥ १३ ॥
 नरपतिकुमारकुञ्जर-
 दाभिकडिम्भाभिघातपशुपानाम् ।
 रक्तफलकुसुमविद्रुम-
 चमूपगुडमद्यतीक्ष्णानाम् ॥ १४ ॥
 कोशभवनाग्निहोषिक-
 धात्वाकरशाक्यभिद्युचौराणाम् ।
 शठदीर्घवैरवह्नाशिनां च
 वसुधासुतो ऽधिपतिः ॥ १५ ॥
 लौहित्यः सिन्धुनदः
 सरयूर्गम्भीरिका रथाङ्गा च ।
 गङ्गाकौशिक्याद्याः
 सरितो वैदेहकाम्बोजाः ॥ १६ ॥
 मथुरायाः पूर्वार्धं
 हिमवज्जोमन्तचिचकूटस्थाः ।
 सौराष्ट्रसेतुजलमार्ग-
 पश्यबिलपर्वताश्रयिणः ॥ १७ ॥
 उदपानयन्त्रगान्धर्व-
 लेख्यमखिरागगन्धयुक्तिविदः ।
 आलेख्यशब्दगणित-
 प्रसाधकायुध्यशिल्पज्ञाः ॥ १८ ॥

चरपुरुषकुहकजीवक-
 शिशुकविशठसूचकाभिचाररताः ।
 दूतनपुंसकहास्यघ्न-
 मृततन्त्रेन्द्रजालघ्नाः ॥ १९ ॥
 आरक्षकनटनर्तक-
 घृततैललेहबीजतिक्तानि ।
 व्रतचारिरसायनकुशल-
 वेसराश्चन्द्रपुषस्य ॥ २० ॥
 सिन्धुनदपूर्वभागे
 मथुरापद्मार्धभरतसौवीराः ।
 सुघोदीच्यविपाशा-
 सरिच्छतद्रूरमठसाक्षाः ॥ २१ ॥
 चैर्गर्तपौरवाम्बष्ठ-
 पारता वाटधानयौधेयाः ।
 सारस्वतार्जुनायन-
 मत्स्यार्धग्रामराष्ट्राणि ॥ २२ ॥
 हस्त्यश्वपुरोहितभूप-
 मन्त्रिमाङ्गल्यपौष्टिकासक्ताः ।
 कारुण्यसत्यशौच-
 व्रतविद्यादानधर्मयुताः ॥ २३ ॥
 पौरमहाधनशब्दार्थ-
 वेदविदुषो ऽभिचारनीतिघ्नाः ।

मनुजे श्वरोपकरणं
 छत्रध्वजचामराद्यं च ॥ २४ ॥
 शैलेयकमांसीतगर-
 कुष्ठरससैन्धवानि वल्लीजम् ।
 मधुररसमधूच्छिष्टानि
 चोरकश्चेति जीवस्य ॥ २५ ॥
 तक्षशिलमार्तिकावत-
 बहुगिरिगान्धारपुष्कलावतकाः ।
 प्रस्थलमालवकैकय-
 दाशार्णोशीनराः शिबयः ॥ २६ ॥
 ये च पिबन्ति वितस्ता-
 मिरावतीं चन्द्रभागसरितं च ।
 रथरजताकरकुञ्जर-
 तुरगमहामाषधनयुक्ताः ॥ २७ ॥
 सुरभिकुसुमानुलेपन-
 मणिवज्रविभूषणाम्बुरुहशय्याः ।
 वरतरुणयुवतिकामो-
 पकरणमृष्टान्नमधुरभुजः ॥ २८ ॥
 उद्यानसलिलकामुक-
 यशःसुखौदार्यरूपसम्पन्नाः ।
 विद्वदमात्यवणिग्जन-
 घटशक्तिचाण्डजास्त्रिफलाः ॥ २९ ॥

कौशेयपट्टकम्बल-
 पचैर्षिकरोध्रपचषोचानि ।
 जातीफलागुरुवचा-
 पिप्पल्यस्रन्दनं च धृगोः ॥ ३० ॥
 आनर्ताबुदपुष्कर-
 सौराष्ट्राभीरश्रुद्ररैवतकाः ।
 नष्टा यस्मिन्देष्टे
 सरस्वती पश्चिमो देशः ॥ ३१ ॥
 कुरुभूमिजाः प्रभासं
 विदिशा वेदस्मृती महीतटजाः ।
 खलमलिननीचतैलिक-
 विहीनसत्त्वोपहतपुंस्त्वाः ॥ ३२ ॥
 बन्धनशाकुनिकाशुचि-
 कैवर्तविरूपवृद्धसौकरिकाः ।
 गणपूज्यस्खलितव्रत-
 शबरपुस्तिन्दार्थपरिहीनाः ॥ ३३ ॥
 कटुतिक्तरसायनविधव-
 योषितो भुजगतस्करमहिष्यः ।
 खरकरभक्ष्यकवातुल-
 निष्यावाश्चार्कपुषस्य ॥ ३४ ॥
 गिरिशिखरकन्दरदरी-
 विनिविष्टा न्नेच्छजातयः श्रुद्राः ।

गोमायुभक्षशूलिक-
 बोक्कायाश्चमुखविकलाङ्गाः ॥ ३५ ॥
 कुलपांसनहिंसकृतघ्न-
 चौरनिःसत्यग्रीषदानाश्च ।
 खरचरनियुद्धवि-
 तीव्ररोषगर्भाशया नीचाः ॥ ३६ ॥
 उपहतदाम्भिकराक्षस-
 निद्राबहुलाश्च जन्तवः सर्वे ।
 धर्मेषु च सन्त्यक्ता
 माषतिलाश्चार्कशशिशषोः ॥ ३७ ॥
 गिरिदुर्गपङ्कव-
 श्वेतङ्गणषोलावगाणमरुचीनाः ।
 प्रत्यन्तधनिमहेच्छ-
 व्यवसायपराक्रमोपेताः ॥ ३८ ॥
 परदारविवादरताः
 पररन्ध्रकुतूहला मदेत्सिक्ताः ।
 मूर्खाधार्मिकविजिगीषवश्च
 केतोः समास्थाताः ॥ ३९ ॥

उदयसमये यः स्निग्धांशुर्महान् प्रकृतिस्थितो
 यदि च न हतो निर्घातोत्कारजोग्रहमर्दनैः ।
 स्वभवनगतः स्वोच्चप्राप्तः शुभग्रहवीक्षितः
 स भवति शिवस्तेषां येषां प्रभुः परिकीर्तितः ॥४०॥

अभिहितविपरोतलक्ष्मैः
 क्षयमुपगच्छति तत्परिग्रहः ।
 डमरभयगदातुरा जना
 नरपतयश्च भवन्ति दुःखिताः ॥ ४१ ॥
 यदि न रिपुकृतं भयं नृपाणां
 स्वसुतकृतं नियमादमात्यजं वा ।
 भवति जनपदस्य चाप्यदृष्ट्वा
 गमनमपूर्वपुराद्रिनिम्नगासु ॥ ४२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां ग्रह-
 भक्तयो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ * ॥

युद्धं यथा यदा वा
 भविष्यदादिश्यते चिकालक्ष्मैः ।
 तद्विज्ञानं करणे
 मया कृतं सूर्यसिद्धान्तात् ॥ १ ॥
 वियति चरतां ग्रहाणा-
 मुपर्युपर्यात्ममार्गसंस्थानाम् ।
 अतिदूराद्दृग्विषये
 समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ २ ॥

आसन्नक्रमयोगा-
 ज्ञेदोस्तेखांशुमर्दनासव्यैः ।
 युद्धं चतुःप्रकारं
 पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम् ॥ ३ ॥
 भेदे दृष्टिविनाशो
 भेदः सुहृदां महाकुलानां च ।
 उल्लेखे शस्त्रभयं
 मन्त्रिविरोधः प्रियान्नत्वम् ॥ ४ ॥
 अंशुविरोधे युद्धानि
 भूधृतां शस्त्ररुक्क्षुदवमर्दाः ।
 युद्धे चाप्यपसव्ये भवन्ति
 युद्धानि भूपानाम् ॥ ५ ॥
 रविराक्रन्दो मध्ये
 पौरः पूर्वं ऽपरे स्थितो यायी ।
 पौरा बुधगुरुरविजा
 नित्यं शीतांशुराक्रन्दः ॥ ६ ॥
 केतुकुजराहुशुक्रा
 याथिन एते हता ग्रहा हन्युः ।
 आक्रन्दयाथिपौरान्
 जयिनो जयदा स्ववर्गस्य ॥ ७ ॥
 पौरे पौरेण हते
 पौराः पौरान् नृपान् विनिघ्नन्ति ।

एवं याय्याक्रन्दौ
 नागरयायिग्रहाश्चैव ॥ ८ ॥
 दक्षिणदिक्स्थः परुषो
 वेपथुरप्राप्य सन्निरुत्तो ऽणुः ।
 अधिगूढो विकृतो
 निष्प्रभो विवर्ष्यश्च यः स जितः ॥ ९ ॥
 उक्तविपरीतलक्षणसम्यग्ज्ञो
 जयगतो विनिर्दिष्टः ।
 विपुलः स्निग्धो द्युतिमान्
 दक्षिणदिक्स्थोऽपि जययुक्तः ॥ १० ॥
 द्वावपि मयूखपृक्तौ
 विधुलौ स्निग्धौ समागमे भवतः ।
 तच्चान्योऽन्यप्रीति-
 र्विपरीतावात्मपक्षघ्नौ ॥ ११ ॥
 युद्धं समागमो वा
 यद्यव्यक्तौ तु लक्षणैर्भवतः ।
 भुवि भ्रूयतामपि तथा
 फलमध्यक्तं विनिर्देश्यम् ॥ १२ ॥
 गुरुणा जितेऽ वनिसुते
 बाह्यीका यायिना ऽग्निवार्त्ताश्च ।
 शशिजेन श्रूरसेनाः
 कलिङ्गसास्त्राश्च पीबन्ते ॥ १३ ॥

सौरेखारे विजिते
 जयन्ति पौराः प्रजाश्च सीदन्ति ।
 कोष्ठागारम्बेच्छ-
 क्षत्रियतापश्च शुक्रजिते ॥ १४ ॥
 भौमेन हते शशिजे
 दृष्टसरितापसाश्रमकनरेन्द्राः ।
 उत्तरदिकस्थाः क्रतु-
 दीक्षिताश्च सन्तापमायान्ति ॥ १५ ॥
 गुरुणा बुधे जिते
 म्बेच्छशूद्रचौरार्थयुक्तपौरजनाः ।
 चैर्गर्तपार्वतीयाः
 पीद्यन्ते कम्पते च मही ॥ १६ ॥
 रविजेन बुधे ध्वस्ते
 नाविकयोधाऽसधनगर्भिण्यः ।
 धृगुणा जिते ऽग्निकोपः
 सस्याम्बुदयायिविध्वंसः ॥ १७ ॥
 जीवे शुक्राभिहते
 कुलूतगान्धारकैकया मद्राः ।
 साख्या वत्सा वज्रा
 गावः सस्यानि नश्यन्ति ॥ १८ ॥
 भौमेन हते जीवे
 मध्ये देशे नरेश्वरा गावः ।

सौरेण चार्जुनायन-
 वसातियौधेयशिविविप्राः ॥ १९ ॥
 शशितनयेनापि जिते
 दृढस्यतौ श्लेष्मसत्यशस्त्रधृतः ।
 उपयान्ति मध्यदेशश्च
 सङ्ख्यं यच्च भक्तिफलम् ॥ २० ॥
 युक्ते दृढस्यतिहते
 यायी श्रेष्ठो विनाशमुपयाति ।
 ब्रह्मक्षयविरोधः
 सखिलं च न वासवस्यजति ॥ २१ ॥
 कोशलकलिङ्गवङ्गा
 वत्सा मत्स्याश्च मध्यदेशयुताः ।
 महतीं व्रजन्ति पीडां
 नपुंसकाः शूरसेनाश्च ॥ २२ ॥
 कुजविजिते भृगुतनये
 बलमुत्थवधो नरेन्द्रसङ्ग्रामाः ।
 सौम्येन पार्वतीयाः
 क्षीरविनाशोऽल्पदृष्टिश्च ॥ २३ ॥
 रविजेन सिते विजिते
 गणमुस्थाः शस्त्रजीविनः क्षयम् ।
 जलजाश्च निपीयन्ते
 सामान्यं भक्तिफलमन्यत् ॥ २४ ॥

असिते सितेन निहते
 ऽर्धवृद्धिरद्विविहगमामिनां पीडा ।
 क्षितिजेन टङ्कणा-
 न्ध्रोद्भ्रकाशिवाङ्गीकदेशानाम् ॥ २५ ॥
 सौम्येन पराभूते
 मन्दे ऽङ्गवणिग्विहङ्गपशुनागाः ।
 सन्ताप्यन्ते गुरुणा
 स्त्रीबहुला महिषकशकाश्च ॥ २६ ॥
 अयं विशेषोऽभिहितो हतानां
 कुञ्जवागीशसितासितानाम् ।
 फलं तु वाच्यं ग्रहभक्तितो ऽन्यद्
 यथा तथा घ्नन्ति हताः स्वभक्तोः ॥ २७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहयुद्धं
 नाम सप्तदशो ऽध्यायः ॥ * ॥

भानां यथासम्भवमुत्तरेण
 यातो ग्रहाणां यदिवा शशाङ्कः ।
 प्रदक्षिणं तच्छुभस्तन्वराणां
 याम्येन यातो न शिवः शशाङ्कः ॥ १ ॥

चन्द्रमा यदि कुजस्य यात्युदक्
 पार्वतीयबलशालिनां जयः ।
 क्षत्रियाः प्रमुदिताः सयायिनो
 मूरिधान्यमुदिता वसुन्धरा ॥ २ ॥
 उत्तरतः स्वसुतस्य शशाङ्कः
 पौरजयाय सुभिक्षकरश्च ।
 सस्यश्चयं कुरुते जनहार्दिं
 कोशश्चयं च नराधिपतीनाम् ॥ ३ ॥
 वृहस्पतेरुत्तरगे शशाङ्के
 पौरद्विजक्षत्रियपण्डितानाम् ।
 धर्मस्य देशस्य च मध्यमस्य
 वृद्धिः सुभिक्षं मुदिताः प्रजाश्च ॥ ४ ॥
 भार्गवस्य यदि यात्युदक् शशी
 कोशयुक्तगजवाजिवृद्धिदः ।
 यायिनां च विजयो धनुष्मतां
 सस्यसम्यदपि चोत्तमा तदा ॥ ५ ॥
 रविजस्य शशी प्रदक्षिणं
 कुर्याच्चेत्पुरभूधृतां जयः ।
 शकवाह्निकसिन्धुपङ्कवा
 मुक्ताजो यवनैः समन्विताः ॥ ६ ॥
 येषामुदग्गच्छति भय्रहाणां
 प्राणैरश्निर्निरुपद्रवश्च ।

तद्द्रव्यपारेतरभक्तिदेशान्
 पुष्पाति यांभ्येन निहन्ति तानि ॥ ७ ॥
 शशिनि फलमुदकस्त्रे यद्ब्रह्मस्योपदिष्टं
 भवति तदपसव्ये सर्वमेव प्रतीपम् ।
 इति शशिसमवायाः कीर्तिता भग्नहाणां
 न खलु भवति युद्धं साकामिन्दोर्ग्रहर्क्षैः ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरदत्तैः बृहत्संहितायां शशि-
 ग्रहसमांगमौ ऽष्टादशो ऽध्यायः ॥ * ॥

सर्वत्र भूर्विरलसस्वयुता वनानि
 दैर्वाह्निभक्षयिषुर्दंष्ट्रिसमावृतानि ।
 स्यन्दन्ति नैव च पयः प्रचुरं स्रवन्त्यो
 रुग्भेषजानि न तथातिबलान्वितानि ॥ १ ॥
 तीक्ष्णं तपत्यदितिजः शिशिरेऽपि काले
 नात्यम्बुदा जलमुच्चा ऽचलसन्निकाशाः ।
 नष्टप्रभर्क्षगणशीतकरं नभश्च
 सीदन्ति तापसकुलानि सगोकुलानि ॥ २ ॥
 हस्त्यश्वपत्तिमदसह्यबलैरुपेता
 वाणासनासिमुशलातिशयाश्चरन्ति ।
 घ्नन्तो नृपा युधि नृपानुचरैश्च देशान्
 संवत्सरे दिनकरस्य दिने ऽथ मासे ॥ ३ ॥

व्याप्तं नभः प्रचलिताचलसन्निवृत्तौ-
 क्कालाञ्जनाखिगवलच्छविभिः पयोदैः ।
 गां पूरयद्भिरखिलाममलाभिरद्भि-
 रुत्काष्ठकेन मुदया ध्वनितेन चाशाः ॥ ४ ॥
 तोयान्नि पद्मकुमुदोत्पलवन्धतीव
 फुल्लद्रुमाण्युपवनान्यखिनादितानि ।
 गावः प्रभूतपयसो नयनाभिरामा
 रामा रतैरविरतं रमयन्ति रामान् ॥ ५ ॥
 गोधूमशालियवधान्यवरेक्षुवाटा
 भ्रुः पाल्यते वृषतिभिर्नगराकराब्धा ।
 चित्यङ्किता क्रतुवरेष्टिविघुष्टनादा
 संवत्सरे श्लिशिरगोरभिसम्प्रुष्टते ॥ ६ ॥
 वातोद्धतश्चरति वह्निरतिप्रचण्डो
 ग्रामान् वनानि नमराणि च सन्दिधशुः ।
 हाहेति दस्युगणपातहता रटन्ति
 निःस्वीकृता विपशवो भ्रुवि मर्त्यसङ्घाः ॥ ७ ॥
 अभ्युन्नता विप्रति संहृतमूर्तयोऽपि
 सुच्छन्ति न क्वचिदपः प्रचुरं पयोदाः ।
 सोमि प्रजातमपि शोषमुपैति सस्रं
 निष्यन्नमध्यन्नितयादपरे हरन्ति ॥ ८ ॥
 भ्रूपा न सम्यगभिपालनसक्ताचिताः
 पितोक्त्यदकप्रचुरता भुजगप्रकोपः ।

एवंविधैरुपहृता भवति प्रजेयं
 संवत्सरे ऽवनिमुत्स्य विपन्नसस्या ॥ ९ ॥
 मायेन्द्रजालकुहकाकरनागराणां
 गान्धर्वलेख्यगणितास्त्रविदां च वृद्धिः ।
 पिप्रीषया नृपतयो ऽद्भुतदर्शनानि
 दित्सन्ति तुष्टिजननानि परस्यरेभ्यः ॥ १० ॥
 वार्त्ता जगत्यवितयाविकला चयो च
 सम्यक् चरत्यपि मनोरिव दण्डनीतिः ।
 अर्धक्षरं स्वभिनिविष्टधियोऽच केचिद्
 आन्धीक्षिकीषु च परं पदमीहमानाः ॥ ११ ॥
 हास्यन्नदूतकविबालनपुंसकानां
 युक्तिघ्नसेतुजलपर्वतवासिनां च ।
 हार्दिं करोति मृगलाञ्छनजः स्वके ऽब्दे
 मासे ऽथवा प्रचुरतां भुवि दौषधीनाम् ॥ १२ ॥
 ध्वनिरुच्चरितो ऽध्वरे शुगामी
 विपुलो यज्ञमुषा मनांसि भिन्दन् ।
 विचरत्यनिशं द्विजोत्तमानां
 हृदयानन्दकरो ऽध्वरांशभाजाम् ॥ १३ ॥
 क्षितिरुत्तमसस्यवत्यनेक-
 द्विपपत्त्यश्वधनोरुगोकुलाब्धा ।
 क्षितिपैरभिपालनप्रवृद्धा
 शुचरस्यर्धिजना तदा विभाति ॥ १४ ॥

विविधैर्वियदुन्नतैः पयोदै-
 र्हतमुर्वीं पयसाभितर्पयद्भिः ।
 सुरराजगुरोः शुभे ऽत्र वर्षे
 बहुसस्या क्षितिरुत्तमर्द्धियुक्ता ॥ १५ ॥
 शालीक्षुमत्यपि धरा धरणीधराभ-
 धाराधरोज्जितपयःपरिपूर्णावप्रा ।
 श्रीमत्सरोरुहतताम्बुतडागकीर्णा
 योषेव भात्यभिनवाभरणोज्ज्वलाङ्गी ॥ १६ ॥
 क्षत्रं क्षितौ क्षपितभूरिवलारिपक्षम्
 उद्बुष्टनैकजयशब्दविराविताशम् ।
 संहृष्टशिष्टजनदुष्टविनष्टवर्गां
 गां पालयन्त्यवनिपा नगराकराब्ज्याम् ॥ १७ ॥
 पेपीयते मधु मधौ सह कामिनोभि-
 र्जोगीयते श्रवणहारि सवेणुवीर्यम् ।
 बोभुज्यते ऽतिथिसुहृत्स्वजनैः सहात्मम्
 अन्दे सितस्य मदनस्य जयावघोषः ॥ १८ ॥
 उद्भूतदस्युगणभूरिरणकुलानि
 राश्राय्यनेकपशुवित्तविनाकृतानि ।
 रोरूयमाणहतबन्धुजनैर्जनैश्च
 रोगोत्तमाकुलकुलानि बुभुक्षया च ॥ १९ ॥
 वातोद्धताम्बुधरवर्जितमन्तरिक्षम्
 आरुग्णनैकविटपं च धरातलं द्यौः ।

नष्टार्कचन्द्रकिरणातिरजोऽवमन्वां
 तोयाशयाञ्च विजलाः सरितो ऽपि तम्यः ॥ २० ॥
 जातानि कुचचिदतोयतया विमाशम्
 षट्कृन्ति पुष्टिमपराखि जलोक्षितानि ।
 सस्यानि मन्दमभिघर्षति वृचश्चै
 वर्षे दिवाक्तरसुतस्य सदा प्रष्टते ॥ २१ ॥
 अक्षुरपटुमयूखो नीचगो ऽन्यैर्जितो वा
 न सकलफलदाता पुष्टिहो ऽतो ऽन्यत्रा व्रः ।
 यदशुभमशुभे ऽन्दे मास्तत्रं तस्य वृद्धिः
 शुभफलमपि चैवं ग्राप्यमन्योऽन्यतायाम् ॥ २२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहवर्ष-
 फलमेकोनविंशतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

यस्यां दिशि दृश्यन्ते
 विशन्ति ताराग्रहा रविं सर्वे ।
 भवति भयं दिशि तस्या-
 मायुर्भूकोपक्षुधातकैः ॥ १ ॥
 चक्रधनुःशृङ्गाटक-
 दण्डपुरप्रासवज्रसंस्थानाः ।
 क्षुद्रवृष्टिकरा लोके
 स्मराय च मानवेन्द्राणाम् ॥ २ ॥

यस्मिन् खात्रे दृश्या
 ग्रहमीला दिमकरे दिनात्तगते ।
 तचान्यो भवति नृपः
 परचक्रोपद्रवश्च महान् ॥ ३ ॥
 यस्मिन्नृश्रे कुरुः
 समागमं तज्जमान् ग्रहा इन्धुः ।
 अविमेदनाः परस्पर-
 ममलमयूखाः शिवास्तेषाम् ॥ ४ ॥
 ग्रहसंवर्तसमागम-
 सम्मोहसमाजसन्निपातास्थाः ।
 कोशश्चेत्येतेषा-
 मभिधास्ये लक्षणं सफलम् ॥ ५ ॥
 एकर्षे चत्वारः
 सह पौरैर्यीथिनो ऽथवा पञ्च ।
 संवर्तो नाम भवे-
 ष्छिखिराहुयुतः स सम्मोहः ॥ ६ ॥
 पौरः पौरसमेतो
 बाधी सह याविना समाजाख्यः ।
 यमजीवसङ्गमे ऽन्धो
 यद्यागच्छेत्तदा कोशः ॥ ७ ॥
 उदितः पश्चादेकः
 प्राक् चान्ये यदि स सन्निपाताख्यः ।

अविद्यततनवः स्निग्धा
 विपुलाश्च समागमे धन्याः ॥ ८ ॥
 समी तु संवर्तसमागमाख्यौ
 सम्मोहकोशौ भयदौ प्रजानाम् ।
 समाजसञ्चः सुसमः प्रदिष्टो
 वैरप्रकोपः खलु सन्निपाते ॥ ९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां ग्रह-
 शृङ्गाटकं नाम विंशतितमो ऽध्यायः ॥ ० ॥

अन्नं जगतः प्राणाः
 प्रादृक्कालस्य चान्नमायत्तम् ।
 यस्मादतः परोक्ष्यः
 प्रादृक्कालः प्रयत्नेन ॥ १ ॥
 तल्लक्षणानि मुनिभि-
 र्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वेदम् ।
 क्रियते गर्गपराशर-
 काश्यपवात्स्यादिरचितानि ॥ २ ॥
 दैवविद्वद्वितचित्तो
 द्युनिशं यो गर्भलक्षणे भवति ।
 तस्य मुनेरिव वाणी
 न भवति मिथ्यामुनिर्देशे ॥ ३ ॥

किं वातः परमन्य-
 ष्चास्त्रं ज्यायो ऽस्ति यद्विदित्वैव ।
 प्रध्वंसिन्यपि काले
 चिकालदर्शी कलौ भवति ॥ ४ ॥
 केचिद्वदन्ति कार्तिक-
 शुक्लान्तमतोत्य गर्भदिवसाः स्युः ।
 न तु तन्मतं बहूनां
 गर्गादीनां मतं वक्ष्ये ॥ ५ ॥
 मार्गशिरशुक्लपक्ष-
 प्रतिपत्प्रभृति क्षपाकरे ऽषाढाम् ।
 पूर्वां वा समुपगते
 गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ ६ ॥
 यन्नक्षत्रमुपगते
 गर्भश्चन्द्रे भवेत् स चन्द्रवशात् ।
 पञ्चनवते दिनशते
 तच्चैव प्रसवमायाति ॥ ७ ॥
 सितपक्षभवाः कृष्णे
 शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवा राचौ ।
 नक्तंप्रभवाश्चाहनि
 सन्ध्याजाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ ८ ॥
 मृगशीर्षाद्या गर्भा
 मन्दफलाः पौषशुक्लजाताश्च ।

पौषस्य कृष्णपक्षेण
 निर्दिशेच्छ्रावणस्य सितम् ॥ ९ ॥
 माघसितोत्था गर्भाः
 श्रावणकृष्णे प्रसूतिमायान्ति ।
 माघस्य कृष्णपक्षेण
 निर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥
 फाल्गुनशुक्लसमुत्था
 भाद्रपदस्यासिते विनिर्देश्याः ।
 तस्यैव कृष्णपक्षो-
 द्भवास्तु ये ते ऽश्वयुक्शुक्ले ॥ ११ ॥
 चैत्रसितपक्षजाताः
 कृष्णे ऽश्वयुजस्य वारिदा गर्भाः ।
 चैत्रासितसम्भूताः
 कार्तिकशुक्ले ऽभिवर्षन्ति ॥ १२ ॥
 पूर्वाङ्गताः पश्चा-
 दपरोत्थाः प्राग्भवन्ति जीमूताः ॥
 शेषास्वपि दिक्ष्वेवं
 विपर्ययो भवति वायोश्च ॥ १३ ॥
 ह्लादिमृदूदक्छिव-
 शक्रदिग्भवो मारुतो वियद्विमलम् ।
 स्निग्धसितबहुल-
 परित्रेषपरिदृता हिममयूस्कार्का ॥ १४ ॥

पृथुबहुलस्निग्धघनं
 घनस्र्चीक्षुरकलोहिताम्रयुतम् ।
 काकाण्डमेचकाभं
 वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥ १५ ॥
 सुरचापमन्द्रगर्जित-
 विद्युत्प्रतिसूर्यकाः शुभा सन्ध्या ।
 शशिशिवशक्राशसथाः
 शान्तरवाः पश्चिमृगसङ्घाः ॥ १६ ॥
 विपुलाः प्रदक्षिणचराः
 स्निग्धमयूखा ग्रहा निरुपसर्गाः ।
 तरवश्च निरुपसृष्टाङ्गुरा
 नरचतुष्पदा हृष्टाः ॥ १७ ॥
 गर्भाणां पुष्टिकराः
 सर्वेषामेव यो ऽप तु विशेषः ।
 स्वर्तुस्वभावजनितो
 गर्भविद्वद्भौ तमभिधास्ये ॥ १८ ॥
 पौषे समार्गशीर्षे
 सन्धारारगो ऽम्बुदाः सपरिवेषाः ।
 नात्यर्थं मृगशीर्षे
 शीतं पौषे ऽति हिमपातः ॥ १९ ॥
 माघे प्रबलो वायु-
 स्तुषारकलुषद्युती रविशशाङ्गौ ।

अतिशीतं सघनस्य च
 भानोरस्तोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥
 फाल्गुनमासे रूक्ष-
 श्वण्डः पवनो ऽधसम्प्लवाः स्निग्धाः ।
 परिवेषाश्चासकलाः
 कपिलस्ताम्रो रविश्च शुभः ॥ २१ ॥
 पवनघनदृष्टियुक्ता-
 श्वैचे गर्भाः शुभाः सपरिवेषाः ।
 घनपवनसलिलविद्युत्-
 स्तनितैश्च द्विताय वैशाखे ॥ २२ ॥
 मुक्तारजतनिकाशा-
 स्तमाखनीलोत्पलाञ्जनाभासः ।
 जलचरसत्त्वाकारा
 गर्भेषु घनाः प्रभूतजलाः ॥ २३ ॥
 तीव्रदिवाकरकिरणा-
 भितापिता मन्दमारुता जलदाः ।
 रुषिता इव धाराभि-
 विस्तृजन्त्यम्भः प्रसवकाले ॥ २४ ॥
 गर्भोपघातलिङ्गा-
 न्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः ।
 क्षितिकम्पखपुरकोलक-
 केतुग्रहयुद्धनिर्घाताः ॥ २५ ॥

रुधिरादिवृष्टिवैकृत-
 परिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः ।
 इत्युत्पातैरेभि-
 स्त्रिविधैश्चान्यैर्हता गर्भः ॥ २६ ॥
 स्वर्तुस्वभावजनितैः
 सामान्यैर्यश्च लक्षणैर्दृष्टिः ।
 गर्भाणां विपरीतै-
 स्तैरेव विपर्ययो भवति ॥ २७ ॥
 अद्रपदाद्वयविश्व-
 ञ्चुदैवपैतामहेष्वथर्षेषु ।
 सर्वेषुतुषु विवृञ्चो
 गर्भो बहुतोयदो भवति ॥ २८ ॥
 शतभिषगास्त्रेषाद्रौ-
 स्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः ।
 शुष्णाति बह्वन्दिबसान्
 हन्त्युत्पातैर्हतस्त्रिविधैः ॥ २९ ॥
 ऋगमासादिषष्टौ
 षट् षोडश विंशतिश्चतुर्युक्ता ।
 विंशतिरथ दिवसत्रय-
 मेकतमर्षेण पञ्चम्यः ॥ ३० ॥
 क्रूरग्रहसंयुक्ते
 करकाशनिमत्स्यवर्षदा गर्भाः ।

शशिनि रवौ वा शुभ-
 संयुतेक्षिते भूरिदृष्टिकराः ॥ ३१ ॥
 गर्भसमये ऽतिदृष्टि-
 गर्भाभावाय निर्निमित्तकता ।
 द्रोणाष्टांशेऽभ्यधिके
 दृष्टे गर्भः सुतो भवति ॥ ३२ ॥
 गर्भः पुष्टः प्रसवे
 ग्रहेपघातादिभिर्यदि न दृष्टः ।
 आत्मीयगर्भसमये
 करकामिश्रं ददात्यम्भः ॥ ३३ ॥
 काठिन्यं याति यथा
 चिरकालधृतं पयः पयस्विन्याः ।
 कालातीतं तद्वत्सखिलं
 काठिन्यमुपयाति ॥ ३४ ॥
 पञ्चनिमित्तैः शतयोजनं
 तदर्धार्धमेकहान्यातः ।
 वर्षति पञ्च समन्ता-
 द्रूपेणैकेन यो गर्भः ॥ ३५ ॥
 द्रोणः पञ्चनिमित्ते
 गर्भं चोख्याढकानि पवनेन ।
 षड् विद्युता नवाधैः
 स्तमितेन द्वादश प्रसवे ॥ ३६ ॥

पवनसलिलविद्युद्गर्जिताधाम्बितो यः
 स भवति बहुतोयः पञ्चरूपाभ्युपेतः ।
 विस्तृजति यदि तोयं गर्भकालेऽतिभूरि
 प्रसवसमयमित्वा शीकराम्भः करोति ॥ ३७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां गर्भल-
 क्षणमेकविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

ज्यैष्ठसितेऽष्टम्याद्या-
 श्वत्वारो वायुधारणादिवसाः ।
 मृदुशुभपवनाः शस्ताः
 क्षिग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ १ ॥
 तत्रैव स्वात्याद्ये वृष्टे
 भचतुष्टये क्रमान्नासाः ।
 श्रावणपूर्वा ज्ञेयाः
 परिक्षुता धारणास्ताः स्युः ॥ २ ॥
 यदि ताः स्युरेकरूपाः
 शुभास्ततः सान्तरास्तु न शिवाय ।
 तत्करभयदाः प्रोक्ताः
 श्लोकाश्चाप्यत्र वासिष्ठाः ॥ ३ ॥

सविद्युतः सपृषतः सपांश्रुत्करमारुताः ।

सार्कचन्द्रपरिच्छन्ना धारणाः शुभधारणाः ॥ ४ ॥

यदा तु विद्युतः श्रेष्ठाः शुभाशाप्रत्युपस्थिताः ।
 तदापि सर्वसस्यानां दृष्टिं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ ५ ॥
 सपांशुवर्षाः सापश्च शुभा बालक्रिया अपि ।
 पक्षिणां सुस्वरा वाचः क्रीडा पांशुजलादिषु ॥ ६ ॥
 रविचन्द्रपरिवेषाः स्निग्धा नात्यन्तदूषिताः ।
 दृष्टिस्तदापि विज्ञेया सर्वसस्याभिवृद्धये ॥ ७ ॥
 मेघाः स्निग्धाः संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रियाः ।
 तदा स्यान्महती दृष्टिः सर्वसस्यार्थसाधिका ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां धारणा
 नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

ज्यैष्ठ्यां समतितायां
 पूर्वाषाढादिसम्प्रदृष्टेन ।
 शुभमशुभं वा वाच्यं
 परिमाणं चाम्भसस्तज्जैः ॥ १ ॥
 हस्तविशालं कुण्डक-
 मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देशः ।
 पञ्चाशत्पलमाढक-
 मनेन मिनुयाज्जखं पतितम् ॥ २ ॥
 येन धरित्री मुद्रा
 अनिता वा विन्दवस्तृणाग्रेषु ।

दृष्टेन तेन वाचं
 परिमाणं वारिणः प्रथमम् ॥ ३ ॥
 केचिद्यथाभिदृष्टं
 दशयोजनमदृष्टं वदन्त्यन्ये ।
 गर्गवसिष्ठपराशर-
 मतमेतद्वादशाक्ष परम् ॥ ४ ॥
 येषु च मेषभिदृष्टं
 भ्रूयस्तेष्वेव वर्षति प्रायः ।
 यदि नाप्यादिषु दृष्टं
 सर्वेषु तदा त्वजादृष्टिः ॥ ५ ॥
 हस्ताप्यसौम्यचिन्धा-
 पौष्णाधनिष्ठासु षोडश द्रोणाः ।
 शतभिषगैन्द्रस्वातिषु
 चत्वारः कृत्तिकासु दश ॥ ६ ॥
 श्रवणे मघानुराधा-
 भरणीमूलेषु दश चतुर्युक्ताः ।
 फल्गुन्यां पञ्चकृत्तिः
 पुनर्वसौ विंशतिर्द्रोणाः ॥ ७ ॥
 रेन्द्राग्रास्ये वैश्वे च
 विंशतिः सार्पमे दश व्यधिकाः ।
 आहिर्बुध्न्यार्यम्य-
 प्राजापत्येषु पञ्चकृत्तिः ॥ ८ ॥

पञ्चदशजे पुष्ये च
 कीर्तिता वाजिभे दश द्वौ च ।
 रौद्रे ऽष्टादश कथिता
 द्रोणा निरुपद्रवेषु ॥ ९ ॥
 रविरविसुतकेतुपीडिते भे
 क्षितितमयचिविधाद्भुताहते च ।
 भवति हि न शिवं न चापि वृष्टिः
 शुभसहिते निरुपद्रवे शिवं च ॥ १० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रवर्षखं
 नाम त्रयोविंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

कनकशिलाचयविवरज-
 तरुकुसुमासङ्गिमधुकरानुरुते ।
 बहुविहगकलहसुरयुवति-
 गीतमन्द्रस्वनोपवने ॥ १ ॥
 सुरनिलयशिखरिशिखरे
 बृहस्पतिर्नारदाय यानाह ।
 गर्गपराशरकाश्यप-
 मयाञ्च याञ्छिष्यसङ्घेभ्यः ॥ २ ॥

तानवस्योक्त यथावत्
 प्राजापत्येन्दुसम्प्रयोगार्थान् ।
 स्वल्पग्रन्थेनाहं
 तानेवाभ्युद्यतो वक्तुम् ॥ ३ ॥
 प्राजेशमाषाढतमिस्रपक्षे
 क्षपाकरेणोपगतं समीक्ष्य ।
 वक्तव्यमिष्टं जगतो ऽशुभं वा
 शास्त्रोपदेशाद्ब्रह्मचिन्तकेन ॥ ४ ॥
 योगो यथानागत एव वाच्यः
 स धिष्यत्ययोगः करणे मयोक्तः ।
 चन्द्रप्रमाणद्युतिवर्णमार्गे-
 रत्यातवातैश्च फलं निगाद्यम् ॥ ५ ॥
 पुरादुदग्वन् पुरतो ऽपि वा स्थलं
 त्यहोषितस्तत्र हुताशतत्परः ।
 ग्रहान् सनक्षत्रगणान् समालिखेत्
 सधूपपुष्पैर्बलिभिश्च पूजयेत् ॥ ६ ॥
 सरत्नतोयौषधिभिश्चतुर्दिशं
 तरुप्रवासापिहितैः सुपूजितैः ।
 अकालमूलैः कलशैरलङ्कृतं
 कुशास्तृतं स्थण्डिलमावसेद्विजः ॥ ७ ॥
 आलभ्य मन्त्रेण महाव्रतेन
 बीजानि सर्वाणि निधाय कुम्भे ।

ज्ञाव्यानि चामीकरदभंतोवै-
 र्हाभो मरुद्धारुणसौम्यमन्त्रैः ॥ ८ ॥
 स्रक्षणां पताकामसितां विदध्याद्
 दण्डप्रमाणां विगुणोच्छ्रितां च ।
 आदौ कृते दिग्ग्रहस्ये नभस्वान्
 ग्राह्यस्तया योगगते शशाङ्के ॥ ९ ॥
 तथार्धमासाः ग्रहरैर्विकल्प्या
 वर्षानिमित्तं दिवसास्तदंग्रैः ।
 सव्येन गच्छञ्जुभदः सदैव
 यस्मिन्प्रतिष्ठा बलवान् स वायुः ॥ १० ॥
 वृत्ते तु येमे ऽङ्कुरितानि यानि
 सन्तीह बीजानि घृतानि कुम्भे ।
 येषां तु यो ऽंशो ऽङ्कुरितस्तदंश-
 स्तेषां विट्छिं समुपैति नान्यः ॥ ११ ॥

शाक्तपश्चिमृगराविता दिग्गो
 निर्मलं विद्यदनिन्दितो ऽनिलः ।
 शस्यते शश्विनि रोद्धिषीयुते
 मेघमारुतफलानि वक्ष्यतः ॥ १२ ॥
 क्वचिदसितसितैः सितैः क्वचिच्च
 क्वचिदसितैर्मुञ्जगैरिवाम्बुवाहैः ।
 वलितजठरपृष्ठमाचहृष्यैः
 स्फुरिततडिद्रसनेर्दतं विशालैः ॥ १३ ॥

विकसितकमलोदरावदातै-
 ररुणकरद्युतिरञ्जितोपकस्यैः ।
 द्युरितमिव वियद्मनैर्विचिष्यै-
 र्मधुकरकुङ्कुमकिङ्गुकावदातैः ॥ १४ ॥
 असितघननिरुद्धमेव वा
 चलिततडित्सुरचापचिचितम् ।
 द्विपमहिषकुलाकुलीकृतं
 वनमिव दावपरीतमम्बरम् ॥ १५ ॥
 अथवाञ्जनमैखत्रिखानिषय-
 प्रतिरूपधरैः स्थगितं गगनम् ।
 हिममौक्तिकशङ्खशशाङ्ककर-
 द्युतिहारिभिरम्बुधरैरथवा ॥ १६ ॥
 तडिद्वैमकस्यैर्वलाकाग्रदन्तैः
 स्रवहारिदानैश्चलत्प्रान्तहस्तैः ।
 विचित्रेन्द्रचापध्वजेच्छायशोभै-
 स्तमाखालिनीलैर्दृतं चाब्दनागैः ॥ १७ ॥
 सन्धानुरक्ते नभसि स्थितानाम्
 इन्दीवरश्यामरुचां घनानाम् ।
 हृन्दानि पीताम्बरवेष्टितस्य
 कान्तिं हरेश्चोरयतां यदा वा ॥ १८ ॥
 सशिखिचातकदर्दुरनिःस्वनै-
 र्यद्दि विमिश्रितमन्द्रपटुस्वनाः ।

खमवतत्य दिगन्तविलम्बिनः
 सलिलदाः सलिलौघमुचः क्षितौ ॥ १९ ॥
 निगदितरूपैर्जलधरजालै-
 ल्यहमवरुद्धं द्यहमथवाहः ।
 यदि वियदेवं भवति सुभिन्नं
 मुदितजना च प्रचुरजला मूः ॥ २० ॥
 रूक्षैरल्पैर्मारुताक्षिप्तदै-
 रुद्रध्वाङ्गप्रेतशाखामृगाभैः ।
 अन्येषां वा निन्दितानां सरूपै-
 र्मूकैश्चाब्दैर्ना शिवं नापि दृष्टिः ॥ २१ ॥
 विगतघने वा वियति विवस्वान्
 अमृदुमयूखः सलिलकृदेवम् ।
 सर इव फुल्लं निशि कुमुदाव्यं
 खमुडुविशुद्धं यदि च सुदृष्ट्यै ॥ २२ ॥
 पूर्वोद्भूतैः सस्यनिष्पत्तिरब्दै-
 राम्नेयाशासम्भवैरग्निकोपः ।
 याम्ये सस्यं क्षीयते नैर्ऋते ऽर्धं
 पश्चाज्जातैः शोभना दृष्टिरब्दैः ॥ २३ ॥
 वायव्योत्थैर्वातदृष्टिः क्वचिच्च
 पुष्टा दृष्टिः सौम्यकाष्ठासमुत्थैः ।
 श्रेष्ठं सस्यं स्थाणुदिकसम्प्रदृष्टै-
 र्वायुश्चैवं दिक्षु धत्ते फलानि ॥ २४ ॥

उल्कानिपातास्तडितो ऽशनिश्च
 दिग्दाहनिर्घातमहीप्रकम्पाः ।
 नादा मृगाणां सपतत्रिणां च
 ग्राह्या यथैवान्धरास्तथैव ॥ २५ ॥
 नामाङ्कितैस्तैरुदगादिकुम्भैः
 प्रदक्षिणं श्रावणमासपूर्वैः ।
 पूर्वैः स मासः सखिलस्य दाता
 सुतरदृष्टिः परिकल्प्यमूनैः ॥ २६ ॥
 अन्यैश्च कुम्भैर्नृपनामचिह्नै-
 र्देशाङ्कितैश्चाप्यपरैस्तथैव ।
 भूमैः सुतैर्न्यूनजलैः सुपूर्वै-
 र्भाग्यानि वाच्यानि यथानुरूपम् ॥ २७ ॥
 दूरगो निकटगो ऽथवा शशी
 दक्षिणे पथि यथातथा स्थितः ।
 रोहिणीं यदि युनक्ति सर्वथा
 कष्टमेव जगतो विनिर्दिशेत् ॥ २८ ॥
 स्पृशन्नुदग्याति यदा शशाङ्क-
 स्तदा सुदृष्टिर्बहुलोपसर्गाः ।
 असंस्पृशन्योगमुदक् समेतः
 करोति दृष्टिं विपुलां शिवं च ॥ २९ ॥
 रोहिणीशकटमध्यसंस्थिते
 चन्द्रमस्यशरणीकृता जनाः ।

क्वापि यान्ति शिश्रुयाचिताशनाः

दूर्यतप्तपिठराम्बुपायिनः ॥ ३० ॥

उदितं यदि शीतदीघितिं

प्रथमं पृष्ठत एति रोहिणी ।

शुभमेव तदा क्षरातुराः

प्रमदाः कामिवशे च संस्थिताः ॥ ३१ ॥

अनुगच्छति पृष्ठतः शशी

कामी वनितामिव प्रियाम् ।

मकरध्वजवाणखेदिताः

प्रमदानां वशगास्तदा नराः ॥ ३२ ॥

आग्नेय्यां दिशि चन्द्रमा यदि भवेत्तपोपसर्गा महान्

नैर्ऋत्यां समुपद्रुतानि निघनं सस्वानि यान्तीतिभिः ।

प्राजेशानिलदिक्स्थिते हिमकरे सस्यस्य मध्यश्चयो

याते स्थाणुदिशं गुणाः सुबहवः सस्वार्धवृद्धादयः ॥ ३३ ॥

ताडयेद्यदि च योगतारकाम्

आवृणोति वपुषा यदापिवा ।

ताडने भयमुशन्ति दारुणं

छादने नृपवधो ऽङ्गनाकृतः ॥ ३४ ॥

गोप्रवेशसमये ऽप्रतो वृषो

याति कृष्णपशुरेव वा पुरः ।

भूरि वारि शबले तु मध्यमं

नो सिते ऽनुपरिकल्पनापरैः ॥ ३५ ॥

दृश्यते न यदि रोहिणीयुत-
 श्चन्द्रमा नभसि तोयदावृते ।
 रुग्भयं महदुपस्थितं तदा
 भूश्च भूरिजलसस्यसंयुता ॥ ३६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां रोहि-
 णीयोगो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ * ॥

यद्रोहिणीयोगफलं तदेव
 स्वातावषाढासहिते च चन्द्रे ।
 आषाढशुक्ले निखिलं विचिन्त्यं
 यो ऽस्मिन् विशेषस्तमहं प्रवक्ष्ये ॥ १ ॥
 स्वातौ निशांशे प्रथमे ऽभिवृष्टे
 सस्यानि सर्वाण्युपयान्ति वृद्धिम् ।
 भागे द्वितीये तिलमुद्गमाषा
 ग्रैषां तृतीये ऽस्ति न शारदानि ॥ २ ॥
 वृष्टे ऽह्नि भागे प्रथमे सुवृष्टि-
 स्तद्वितीये तु सकीटसर्पा ।
 वृष्टिस्तु मध्यापरभागवृष्टे
 निम्बिन्द्रवृष्टिर्धुनिशं प्रवृष्टे ॥ ३ ॥
 सममुत्तरेण तारा
 चिचायाः कीर्त्यते ज्ञापांवत्सः ।

तस्यासन्ने चन्द्रे

स्वातेर्योगः शिवो भवति ॥ ४ ॥

सप्तम्यां स्वातियोगे यदि पतति द्विमं माघमासान्धकारे
वायुर्वा चण्डवेगः सजलजलधरो वापि गर्जत्यजसम् ।
विद्युन्मालाकुलं वा यदि भवति नभो नष्टचन्द्रार्कतारं
विज्ञेया प्रावृडेषा मुदितजनपदा सर्वसस्थैरुपेता ॥ ५ ॥
[तथैव फाल्गुने चैत्रे वैशाखस्यासिते ऽपिवा ।

स्वातियोगं विजानीयादाषाढे च विशेषतः ॥ ६ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां स्वाति-
योगे नाम पञ्चविंशो ऽध्यायः ॥ • ॥

आषाढ्यां समतुलिताधिवासितानाम्

अन्येद्युर्यदधिकतामुपैति बीजम् ।

तद्वह्निर्भवति न जायते यदूनं

मन्त्रो ऽस्मिन् भवति तुलाभिमन्त्रणाय ॥ १ ॥

स्तोतव्या मन्त्रयोगेन सत्या देवी सरस्वती ।

दर्शयिष्यसि यत्सत्यं सत्ये सत्यव्रता ह्यसि ॥ २ ॥

येन सत्येन चन्द्रार्कौ ग्रहा ज्योतिर्गणास्तथा ।

उत्तिष्ठन्तीह पूर्वेण पश्चादस्तं व्रजन्ति च ॥ ३ ॥

यत्सत्यं सर्ववेदेषु यत्सत्यं ब्रह्मवादिषु ।

यत्सत्यं त्रिषु लोकेषु तत्सत्यमिह दृश्यताम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मसो दुहितसि त्वमादित्येति प्रकीर्तिता ।

काश्यपी गोचतश्चैव नामतो विश्रुता तुला ॥ ५ ॥

श्वामं चतुःसूचकसन्निबद्धं

षडङ्गुलं शिष्यकवस्त्रमस्याः ।

सूचप्रमाणं च दशाङ्गुलानि

षडेव कक्षोभयशिष्यमध्ये ॥ ६ ॥

याम्ये शिष्ये काञ्चनं सन्निवेश्यं

शेषद्रव्याण्युत्तरे ऽम्बूनि चैवम् ।

तायैः कौष्यैः स्यन्दिभिः सारसैश्च

दृष्टिर्हीना मध्यमा चोत्तमा च ॥ ७ ॥

दन्तैर्नागा गोहयाद्याश्च लोम्ना

हेम्ना भूपाः सिष्यकेन द्विजाद्याः ।

तद्द्वेशा वर्षमासा दिशश्च

शेषद्रव्याण्यात्मरूपस्थितानि ॥ ८ ॥

हैमो प्रधाना रजतेन मध्या

तयोरलाभे खदिरेण कार्या ।

विद्धः पुमान्येन शरेण सा वा

तुला प्रमाणेन भवेद्वितस्तिः ॥ ९ ॥

हीनस्य नाशो ऽभ्यधिकस्य दृष्टि-

स्तुल्येन तुल्यं तुलितं तुलायाम् ।

एतत्तुलाकोशरहस्यमुक्तं

प्राजेशयोगे ऽपि नरो विदध्यात् ॥ १० ॥

स्वातावषाढास्वयं रोहिणीषु
 पापग्रहा योगगता न शस्ताः ।
 ग्राह्यं तु योगद्वयमप्युपोष्य
 यदाधिमासो द्विगुणीकरोति ॥ ११ ॥

चयो ऽपि योगाः सदृशाः फलेन
 यदा तदा वाच्यमसंशयेन ।
 विपर्यये यत्त्विह रोहिणीजं
 फलं तदेवाभ्यधिकं निगद्यम् ॥ १२ ॥

निष्पत्तिरग्निकोपो
 वृष्टिर्मन्दाय मध्यमा श्रेष्ठा ।

बहुजलपवना पुष्टा
 शुभा च पूर्वादिभिः पवनैः ॥ १३ ॥

वृत्तायासाषाढ्यां
 कृष्णचतुर्थ्यामजैकपादर्धे ।

यदि वर्षति पर्जन्यः

प्रावृट् शस्ता न चेन्न ततः ॥ १४ ॥

[आषाढ्यां पौर्णमास्यां तु यद्यैशानो ऽनिलो भवेत् ।
 अस्तं गच्छति तीक्ष्णांशौ सस्यसम्पत्तिरुत्तमा ॥ १५ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायामाषाढी-
 योगो नाम षड्विंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

[पूर्वः पूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघूर्णित-
 चन्द्रार्कांशुसटाभिघातकलितो वायुर्यदाकाशतः ।
 नैकान्तस्थितनीलमेघपटलां शारद्यसंवर्धितां
 वसन्तोत्कटसस्यमण्डिततलां विद्यात्तदा मेदिनीम् ॥१॥
 यदाग्नेयो वायुर्मलयशिखरास्फालनपटुः
 झवत्यस्मिन्योगे भगवति पतङ्गे प्रवसति ।
 तदा नित्योद्दीप्ता ज्वलनशिखरालिङ्गिततला
 स्वगात्रोष्णोच्छ्वासैर्वमति वसुधा भस्मनिकरम् ॥ २ ॥
 तालीपचलतावितानतरुभिः शाखामृगान्मूर्तयन्
 योगे ऽस्मिन् झवति ध्वनन्सुपुरुषो वायुर्यदा दक्षिणः ।
 सर्वोद्योगसमुन्नताश्च गजवत्तालाङ्कुशैर्घट्टिताः
 कीनाशा इव मन्दवारिकणिकान्मुञ्चन्ति मेघास्तदा ॥३॥
 द्रुक्ष्यैलालवलीलवङ्गनिचयान् व्याघूर्णयन् सागरे
 भानोरस्तमये झवत्यविरतो वायुर्यदा नैर्ऋतः ।
 क्षुत्तृष्णामृतमानुषास्थिशकलप्रस्तारभारच्छदा
 मत्ता प्रेतबधूरिवोग्रचपला भूमिस्तदा लक्ष्यते ॥ ४ ॥
 यदा रेणुत्पातैः प्रविकटसटाटोपचपलः
 प्रवातः पञ्चार्धे दिनकरकरापातसमये ।
 तदा सस्योपेता प्रवरन्वराबद्धसमरा
 धरा स्थाने स्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा ॥ ५ ॥
 आषाढोपर्वकाले यदि किरणपतेरस्तकालोपपत्तौ
 वायव्यो वृद्धवेगः झवति घनरिपुः पन्नगादानुकारी ।

जानीयाद्धारिधाराप्रमुदितमुदितां मुक्तमण्डूककण्ठां
 सस्योद्भासैकचिह्नां सुखबहुलतया भाग्यसेनामिवोर्वीम्
 मेरुग्रस्तमरीचिमण्डलतले ग्रीष्मावसाने रवौ [॥६॥
 वात्यामोदिकदम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदा चोत्तरः ।
 विद्युद्भ्रान्तिसमस्तकान्तिकलनामत्तास्तदा तोयदा
 उन्मत्ता इव नष्टचन्द्रकिरणां गां पूरयन्त्यम्बुभिः ॥ ७ ॥
 ऐशानो यदि शीतलो ऽमरगणैः संसेव्यमानो भवेत्
 पुन्नागागुरुपारिजातसुरभिर्वायुः प्रचण्डध्वनिः ।
 आपूर्णोदकयौवना वसुमती सम्पन्नसस्याकुला
 धर्मिष्ठाः प्रणतारयो वृपतयो रक्षन्ति वर्णांस्तदा ॥ ८ ॥

[इति वातचक्रं नाम सप्तविंशो ऽध्यायः ॥ * ॥]

वर्षाप्रभे सलिलनिलयं राशिमाश्रित्य चन्द्रे
 लग्नं यातो भवति यदि वा केन्द्रगः शुक्लपक्षे ।
 सौम्यैर्दृष्टः प्रचुरमुदकं पापदष्टो ऽल्पमम्भः
 प्रादृष्टकाले सृजति नचिराच्चन्द्रवद्भार्गवोऽपि ॥ १ ॥
 आर्द्रं द्रव्यं स्पृशति यदि वा वारि तत्सञ्चकं वा
 तोयासन्नो भवति यदि वा तोयकार्योऽम्बुखो वा ।
 प्रष्टा वाच्यः सलिलमचिरादस्ति निःसंशयेन
 पृच्छाकाले सलिलमिति वा श्रूयते यत्र शब्दः ॥ २ ॥

उदयशिखरिसंस्थो दुर्निरीक्ष्यो ऽतिदीप्त्या
 द्रुतकनकनिकाशः स्निग्धवैडूर्यकान्तिः ।
 तदहनि कुरुते ऽम्भस्तोयकाले विवस्वान्
 प्रतपति यदिवोच्चैः खं गतो ऽतीव तीक्ष्णम् ॥ ३ ॥
 विरसमुदकं गोनेचाभं वियद्विमला दिशो
 लवणविकृतिः काकाण्डाभं यदा च भवेन्नभः ।
 पवनविगमः पोद्भूयन्ते अघाः स्थलगामिने
 रसनमसद्वन्मण्डूकानां जलागमहेतवः ॥ ४ ॥
 मार्जारा भृशमवनिं नखैर्लिखन्तो
 लोहानां मलनिचयः सविस्रगन्धः ।
 रथ्यायां शिशुनिचिताश्च सेतुबन्धाः
 सम्प्राप्तं जलमचिरान्निवेदयन्ति ॥ ५ ॥

गिरयो ऽञ्जनपुञ्जसन्निभा
 यदि वा वाष्पनिरुद्धकन्दराः ।
 क्वकवाकुविलोचनोपमाः
 परिवेष्टाः शशिनश्च वृष्टिदाः ॥ ६ ॥
 विनोपघातेन पिपीलिकाना-
 मण्डोपसङ्क्रान्तिरहिष्यवायः ।
 द्रुमाधिरोद्दृश्यांभुजङ्गमानां
 वृष्टेर्निमित्तानि गवां सुतं च ॥ ७ ॥
 तरुशिखरोपगताः क्वकलासा
 गगनतलस्थितवृष्टिनिपाताः ।

यदि च गवां रविवीक्षणमूर्ध्वं
 निपतति वारि तदा नचिरेण ॥ ८ ॥
 नेच्छन्ति विनिर्गमं गृहा-
 द्भुन्वन्ति श्रवणान् खुरानपि ।
 पशवः पशुवच्च कुर्कुरा
 यद्यम्भः पततीति निर्दिशेत् ॥ ९ ॥
 यदा स्थिता गृहपटलेषु कुर्कुरा
 भवन्ति वा यदि विततं दिवोन्मुखाः ।
 दिवा तडिद्यदि च पिनाकिदिग्भवा
 तदा क्षमा भवति समातिवारिणा ॥ १० ॥
 शुक्कपोतविलोचनसन्निभो
 मधुनिभश्च यदा हिमदीधितिः ।
 प्रतिशशी च यदा दिवि राजते
 पतति वारि तदा नचिराद्विवः ॥ ११ ॥
 स्तनितं निशि विद्युतो दिवा
 रुधिरनिभा यदि दण्डवत् स्थिताः ।
 पवनः पुरतश्च शीतलो
 यदि सलिलस्य तदागमो भवेत् ॥ १२ ॥
 वस्तीनां गगनतलोन्मुखाः प्रवालाः
 स्नायन्ते यदि जलपांशुभिर्विहङ्गाः ।
 सेवन्ते यदि च सरीसृपास्तृणाग्रा-
 य्यासन्नो भवति तदा जलस्य पातः ॥ १३ ॥

मयूरशुकचापचातकसमानवर्णा यदा
जपाकुसुमपङ्कजद्युतिमुषञ्च सन्धाघनाः ।
जलोर्मिनगनक्रकच्छपवराहमीनोपमाः

प्रभूतपुटसञ्चया न तु चिरेण यच्छन्थपः ॥१४॥

पर्यन्तेषु सुधाशशाङ्कधवला मध्ये ऽञ्जनालित्विषः
सिग्धा नैकपुटाः क्षरञ्जलकणाः सोपानविच्छेदिनः ।
माहेन्द्रीप्रभवाः प्रथान्थपरतः प्राक् चाम्बुपाशोद्भवा
ये ते वारिमुचस्यजन्ति नचिरादम्भः प्रभूतं भुवि ॥१५॥

शक्रचापपरिघप्रतिस्वर्या

रोहितो ऽथ तडितः परिवेषाः ।

उन्नमास्तसमये यदि भानो-

रादिशेत् प्रचुरमम्बु तदाशु ॥ १६ ॥

[यदि तित्तिरपचनिभं गगनं

मुदिताः प्रवदन्ति च पक्षिगणाः ।

उदयास्तमये सवितुर्द्युनिशं

विसृजन्ति घना नचिरेण जलम् ॥ १७ ॥]

यद्यमोघकिरणाः सहस्रगो-

रस्तभूधरकरा इवोच्छ्रिताः ।

भूसमं च रसते यदाम्बुद-

स्तम्भहृद्भवति दृष्टिलक्षणम् ॥ १८ ॥

प्रादृषि शीतकरो धृगुपुचात्

सप्तमराशिगतः शुभदृष्टः ।

सूर्यसुताक्षवपश्चमगो वा
 सप्तमगश्च जलागमनाय ॥ १९ ॥
 प्रायो ग्रहाणामुदयास्तकाले
 समागमे मण्डलसङ्गमे च ।
 पक्षक्षये तीक्ष्णकरायनान्ते
 दृष्टिर्गते ऽर्के नियमेन चार्द्राम् ॥ २० ॥
 समागमे पतति जलं शशुक्रयो-
 र्ज्जीवयोर्गुरुसितयोश्च सङ्गमे ।
 यमारयोः पथनहुताशजं भयं
 न दृष्टयोरसहितयोश्च सङ्घट्टैः ॥ २१ ॥

अग्रतः पृष्ठतो धापि ग्रहाः सूर्यावलम्बिनः ।
 यदा तदा प्रकुर्वन्ति महीमेकार्षेवामिव ॥ २२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां सद्यो-
 दृष्टिलक्षणं नामाष्टाविंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

फलकुसुमसम्पृष्टिं
 वनस्पतीनां विलोक्य विज्ञेयम् ।
 सुलभत्वं द्रव्याणां
 निष्पत्तिश्चापि सस्यानाम् ॥ १ ॥
 शालेन क्लमशाखी
 रक्ताशोकिन रक्तशालिश्च ।

पाण्डूकः क्षीरिकाया
 नीलाशोकेन सूकरकः ॥ २ ॥
 न्यग्रोधेन तु यवक-
 स्तिन्दुकदृष्ट्या च षष्टिको भवति ।
 अश्वत्थेन श्रेया
 निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम् ॥ ३ ॥
 जम्बूभिस्तिलमाषाः
 शिरीषदृष्ट्या च कङ्गुनिष्पत्तिः ।
 गोधूमाश्च मधुकै-
 र्यवदृष्टिः सप्तपर्शेन ॥ ४ ॥
 अतिमुक्तककुन्दाभ्यां
 कर्पासं सर्वपान्थदेदृष्ट्यैः ।
 बदरीभिश्च कुलत्थां-
 धिरबिल्वेनादिश्रेणुशान् ॥ ५ ॥
 अतसी वेतसपुष्पैः
 पलाशकुसुमैश्च कोद्रवा श्रेयाः ।
 तिलकेन शङ्खमैत्तिक-
 रजतान्यथ चेङ्गुदेन शयः ॥ ६ ॥
 करिणश्च हस्तिवर्षे-
 रादेश्या वाजिनो ऽश्वकर्षेण ।
 गावश्च पाटलाभिः
 कदलीभिरजाविकं भवति ॥ ७ ॥

चम्पककुसुमैः कनकं
 विद्रुमसम्पच्च बन्धुजीवेन ।
 कुरुवकदृष्ट्या वज्रं
 वैडूर्यं नन्दिकावर्तैः ॥ ८ ॥
 विन्ध्याच्च सिन्दुवारेण
 मैाक्तिकं कुङ्कुमं कुसुम्भेन ।
 रक्तोत्पलेन राजा
 मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ ९ ॥
 श्रेष्ठी सुवर्णापुष्पैः
 पद्मैर्विप्राः पुरोहिताः कुमुदैः ।
 सौगन्धिकेन बलपति-
 र्केण हिरण्यपरिवृष्टिः ॥ १० ॥
 आद्यैः क्षेमं भस्मातकै-
 र्भयं पोलुभिस्तथारोग्यम् ।
 खदिरशमीभ्यां दुर्भिक्ष-
 मर्जुनैः शोभना दृष्टिः ॥ ११ ॥
 पिचुमन्दनागकुसुमैः
 सुभिक्षमश्च मारुतः कपित्थेन ।
 निचुलेनादृष्टिभयं
 व्याधिभयं भवति कुटजेन ॥ १२ ॥
 दूर्वाकुशकुसुमाभ्या-
 मिक्षुर्वह्निश्च कोविदारैश्च ।

श्यामालताभिवृद्ध्या

बन्धको वृद्धिमायान्ति ॥ १३ ॥

यस्मिन्देष्टे स्निग्धनिम्बिद्रपचाः

सन्दृश्यन्ते वृक्षगुल्मा खताश्च ।

तस्मिन् वृष्टिः शोभना सम्प्रदिष्टा

रूक्षैश्चिद्रैरल्पमम्भः प्रदिष्टम् ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृती दृष्टसंहितायां कुसुम-
खताध्याय एकोनविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

आर्धास्तमितानुदितात्

सूर्यादस्पष्टं नभो यावत् ।

तावत् सन्ध्याकाल-

श्चिह्नैरेतैः फलं चास्मिन् ॥ १ ॥

मृगशकुनपवनपरिवेष-

परिधिपरिधात्रवृक्षसुरचापैः ।

गन्धर्वनगररविकर-

दण्डरजःस्रोहवर्णैश्च ॥ २ ॥

भैरवमुच्चैर्विरुवन्

मृगोऽसकृद् ग्रामघातमाचष्टे ।

रविदीप्तो दक्षिणतो

महास्वनः सैन्यघातकरः ॥ ३ ॥

अपसव्ये सङ्ग्रामः
 सव्ये सेनासमागमः शान्ते ।
 मृगचक्रे पवने वा
 सन्ध्यायां मित्रगे दृष्टिः ॥ ४ ॥
 दीप्तमृगाण्डजविरुता
 प्राक् सन्ध्या देशमाशमास्याति ।
 दक्षिणदिकस्थैर्विरुता
 ग्रहणाय पुरस्य दीप्तास्यैः ॥ ५ ॥
 गृहतस्तोरणमयने
 सपांशुलोष्टोत्करे ऽनिले प्रबले ।
 भैरवरावे रूम्भे
 खगपातिनि चाशुभा सन्ध्या ॥ ६ ॥
 मन्दपवनावघट्टित-
 चलितपलाशद्रुमा विपवना वा ।
 मधुरस्वरशान्तविहङ्ग-
 मृगरुता पूजिता सन्ध्या ॥ ७ ॥
 सन्ध्याकाले स्निग्धा
 दण्डतडिन्मत्स्यपरिधिपरिवेषाः ।
 सुरपतिचापैरावत-
 रविकिरणाश्चाशु दृष्टिकराः ॥ ८ ॥
 विच्छिन्नविषमविध्वस्त-
 विहृतकुटिलापसव्यपरिवृत्ताः ।

तनुह्रस्वविकल्पकलुषाश्च
 विग्रहादृष्टिदाः किरणाः ॥ ९ ॥
 उद्योतिनः प्रसन्ना
 ऋजवो दीर्घाः प्रदक्षिणावर्ताः ।
 किरणाः शिवाय अगतो
 वितमस्के नभसि भानुमतः ॥ १० ॥
 शुक्लाः करा दिनकृतो
 दिवादिमध्यान्तगामिनः स्निग्धाः ।
 अव्युच्छिन्ना ऋजवो
 दृष्टिकरास्ते ह्यमोघास्थाः ॥ ११ ॥
 कल्पापवधुकपिला
 विचित्रमाञ्जिष्ठहरितशबलाभाः ।
 विदिवानुबन्धिभो
 दृष्टये ऽल्पभयदास्तु सप्ताहात् ॥ १२ ॥
 ताम्रा बलपतिमृत्युं
 पीताह्वसन्निभाश्च तद्यसनम् ।
 हरिताः पशुसस्यवधं
 धूमसवर्णा गर्वा नाशम् ॥ १३ ॥
 माञ्जिष्ठाभाः शस्त्राग्नि-
 सन्धमं बध्वः पवनदृष्टिम् ।
 भस्मसदृशास्त्वदृष्टिं
 तनुभावं शबलकल्पाघाः ॥ १४ ॥

बन्धूकपुष्पाञ्जनचूर्णसन्निभं
 सान्धं रजो ऽभ्येति यदा दिवाकरम् ।
 लोकस्तदा रोगशतैर्निपीद्यते
 शुक्लं रजो लोकविद्वद्विशान्तये ॥ १५ ॥
 रविकिरणजलदमरुतां
 सङ्घातो दण्डवत् स्थितो दण्डः ।
 स विदिकस्थितो नृपाणा-
 मशुभो दिद्यु द्विजातीनाम् ॥ १६ ॥
 शस्त्रभयातङ्ककरो
 दृष्टः प्राञ्जल्यसन्धिषु दिनस्य ।
 शुक्लाद्यो विप्रादीन्
 यदभिमुखस्तां निहन्ति दिशम् ॥ १७ ॥
 दधिसदृशाग्रो नीलो
 भानुच्छादी खमध्यगो ऽधतरुः ।
 पीतञ्चुरिताश्च घना
 घनमूला भूरिवृष्टिकराः ॥ १८ ॥
 अनुलोमगे ऽधदृष्टे
 समुद्रते यायिनो नृपस्य वधः ।
 बासतरुप्रतिरूपिणि
 युवराजामात्ययोर्मृत्युः ॥ १९ ॥
 कुवलयवैदूर्याम्बुज-
 किञ्चल्काभा प्रभञ्जनोन्मुक्ता ।

सन्ध्या करोति दृष्टिं
 रविकिरणोद्भासिता सद्यः ॥ २० ॥
 अशुभाकृतिघनगन्धर्वनगर-
 नीहारपांशुधूमयुता ।
 प्राहृषि करोत्यवग्रह-
 मन्यतां शस्त्रकोपकरो ॥ २१ ॥
 शिशिरादिषु वर्णाः
 शोणपीतसितचिचपद्मरुधिरनिभाः ।
 प्रकृतिभवाः सन्ध्यायां
 स्वतां शस्ता विहृतिरन्या ॥ २२ ॥
 आयुधधृन्तरूपं
 छिन्नाभ्रं परभयाय रविगामि ।
 सितखपुरे ऽर्काक्रान्ते
 पुरलाभो भेदने नाशः ॥ २३ ॥
 सितनितान्तघनावरणं रवे-
 भवति दृष्टिकरं यदि सव्यतः ।
 यदि च वीरणगुल्मनिभैर्घनै-
 र्दिवसभर्तुरदीप्तदिगुद्भवैः ॥ २४ ॥
 नृपविपत्तिकरः परिघः सितः
 क्षतजतुल्यवपुर्बलकोपकृत् ।
 कनकरूपधरो बलदृष्टिदः
 सवितुरुद्गमकालसमुत्थितः ॥ २५ ॥

उभयपार्श्वगतौ परिधी रवेः

प्रचुरनोयकृतौ वपुषाम्बितौ ।

अथ समस्तककुप्परिवारिणः

परिधयो ऽस्ति कण्ठो ऽपि न वारिणः ॥ २६ ॥

ध्वजातपत्रपर्वतद्विपाश्वरूपधारिणः ।

जयाय सन्ध्योर्घना रक्षाय रक्तसन्निभाः ॥ २७ ॥

पलालधूमसञ्चयस्थितोपमा वलाहकाः ।

बलान्धरूक्षमूर्तयो विवर्धयन्ति मूधताम् ॥ २८ ॥

विलम्बिनो द्रुमोपमाः खराखणप्रकाशिनः ।

घनाः शिवाय सन्ध्योः पुरोपमाः शुभावहाः ॥ २९ ॥

दीप्तविहङ्गशिवाष्टगघुष्टा

दण्डरजःपरिधादियुता च ।

प्रत्यहमर्कविकारयुता वा

देशनरेशसुभिन्नवधाय ॥ ३० ॥

प्राची तत्क्षणमेव नक्तमपरा सन्ध्या व्यहादा फलं
सप्ताहात्परिवेषरेणुपरिधाः कुर्वन्ति सद्यो न चेत् ।

तद्वत्स्वर्यकरेन्द्रकार्मुकतडित्प्रत्यर्कमेघानिला-

स्तस्मिन्नेव दिने ऽष्टमे ऽथ विहगाः सप्ताहपाका मृगाः ॥

एकं दीप्त्वा योजनं भाति सन्ध्या

[३१]

विद्युद्भासा षट् प्रकाशीकरोति ।

पञ्चाब्दानां गर्जितं याति शब्दो

नास्तीयता काचिदुक्कानिपाते ॥ ३२ ॥

प्रत्यर्कसञ्ज्ञः परिधिस्तु तस्य
 चिद्योजना भा परिघस्य पञ्च ।
 षट् पञ्च दृश्यं परिवेषचक्रं
 दशामरेशस्य धनुर्विभाति ॥ ३३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सन्ध्या-
 लक्षणं नाम चिंशत्तमोऽध्यायः ॥ * ॥

दाहो दिशां राजभयाय पीतो
 देशस्य नाशाय हुताशवर्णः ।
 यश्चारुणः स्यादपसव्यवायुः
 सस्यस्य नार्शं स करोति दृष्टः ॥ १ ॥
 यो ऽतीवदीप्त्या कुरुते प्रकाशं
 छायांमपि व्यञ्जयते ऽर्कवद्यः ।
 राज्ञो महद्देदयते भयं सः
 शस्त्रप्रकोपं क्षतजानुरूपः ॥ २ ॥
 प्राक् क्षत्रियाणां सनरेश्वराणां
 प्राग्दक्षिणे शिल्पिकुमारपीडा ।
 याम्ये सद्दोग्रैः पुरुषैस्तु वैश्या
 दूताः पुनर्भूमदाश्च कोणे ॥ ३ ॥
 पश्चात्तु शूद्राः क्षत्रिजीविनश्च
 चौरास्तुरङ्गैः सह वायुदिकस्थे ।

पीडां व्रजन्त्युत्तरतश्च विप्राः
 पाषण्डिनो वाणिजकाश्च शार्धाम् ॥ ४ ॥
 नभः प्रसन्नं विमलानि भानि
 प्रदक्षिणं वाति सदागतिश्च ।
 दिशां च दाहः कनकावदातो
 हिताय लोकस्य सपार्थिवस्य ॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दिग्दा-
 हलक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

क्षितिकम्पमाहुरेके
 बृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वहतम् ।
 भूभारखिन्नदिग्गज-
 विश्रामसमुद्भवं चान्ये ॥ १ ॥
 अनिलोऽनिलेन निहतः
 क्षिती पतन् सस्वनं करोत्येके ।
 केचिन्वहृष्टकारित-
 मिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ २ ॥
 गिरिभिः पुरा सपञ्चै-
 र्वसुधा प्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च ।
 आकम्पिता पितामह-
 माहामरसदसि सव्रीडम् ॥ ३ ॥

भगवन्नाम ममैत-
 त्वया कृतं यदक्षलेति तन्न तथा ।
 क्रियते ऽचलैश्चलद्भिः
 शक्ताहं नास्य खेदस्य ॥ ४ ॥
 तस्याः सगङ्गदगिरं
 किञ्चित्स्फुरिताधरं विनतमीषत् ।
 साश्रुविलोचनमानन-
 मवलोक्य पितामहः प्राह ॥ ५ ॥
 मन्युं हरेन्द्र धाव्याः
 क्षिप कुलिशं शैलपक्षभङ्गाय ।
 शक्रः कृतमित्युक्त्वा
 मा भैरिति वसुमतीमाह ॥ ६ ॥
 किन्वनिलदहनसुरपति-
 वरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम् ।
 प्राग्द्विचिचतुर्भागेषु
 दिननिशोः कम्पयिष्यन्ति ॥ ७ ॥
 चत्वार्यार्यम्णाद्या-
 न्यादित्यं मृगशिरो ऽश्वयुक् चेति ।
 मण्डलमेतद्वायव्य-
 मस्य रूपाणि सप्ताहात् ॥ ८ ॥
 धूमाकुलीकृताग्ने
 नभसि नभस्वान् रजः क्षिपन् भौमम् ।

विरुजन्नुमांश्च विचरति
 रविरपटुकरावभासी च ॥ ६ ॥
 वायव्ये भ्रुकम्पे
 सस्याम्बुवनौषधीक्षयो ऽभिहितः ।
 श्वययुश्चासोन्माद-
 ज्वरकासभवा वक्षिक्पीडा ॥ १० ॥
 रूपायुधधृदैद्याः
 स्त्रीकविगान्धर्वपण्यशिल्पिजनाः ।
 पीद्यन्ते सौराष्ट्रक-
 कुरुमगधदशार्णमत्स्याश्च ॥ ११ ॥
 पुष्याग्नेयविशाखा-
 भरणीपितृव्याजभाग्यसञ्ज्ञानि ।
 वर्गा दैतभुजा ऽयं
 करोति रूपाण्यथैतानि ॥ १२ ॥
 तारोष्कापातावृत-
 मादीप्तमिवाम्बरं सदिग्दाहम् ।
 विचरति मरुत्सहायः
 सप्तार्चिः सप्तदिवसान्तः ॥ १३ ॥
 आग्नेये ऽम्बुदनाशः
 सलिलाशयसङ्घयो नृपतिवैरम् ।
 दद्रुविचर्षिकाज्वर-
 विसर्पिकाः पाण्डुरोगश्च ॥ १४ ॥

दीप्तौजसः प्रचण्डाः
 पीद्यन्ते चाक्षकाङ्गवाङ्गीकाः ।
 तङ्गयकलिङ्गवङ्ग-
 द्रविडाः शबराश्च नैकविधाः ॥ १५ ॥
 अभिजिष्णवणधनिष्ठा-
 प्राजापत्यैन्द्रवैश्वमैषाणि ।
 सुरपतिमण्डलमेत-
 द्भवन्ति चास्य स्वरूपाणि ॥ १६ ॥
 अलिताचलवर्षाणो
 गम्भीरविराविणस्तद्वित्वन्तः ।
 गवसालिकुलाहिनिभा
 त्रिस्तजन्ति पयः पयोवाहाः ॥ १७ ॥
 ऐन्द्रं श्रुतिकुलजाति-
 स्थातावनिपालगणपविभ्रंसि ।
 अतिसारगलग्रहबदन-
 रोगकण्ठर्दिकोपाय ॥ १८ ॥
 काशियुगन्धरपौरव-
 किरातकीराभिसारहस्तमद्राः ।
 अर्बुदसुवास्तुमालव-
 पीडाकरमिष्टदृष्टिकरम् ॥ १९ ॥
 पौष्णाप्यार्द्राक्षेपा-
 मूलाहिर्बुध्नवरुखदेवानि ।

मण्डलमेतद्धारुण-

मस्यापि भवन्ति रूपाणि ॥ २० ॥

नीलोत्पलालिभिन्ना-

ञ्जनत्विषो मधुरराविषो बहुलाः ।

तडिदुङ्गासितदेहा

धाराङ्कुशवर्षिषो जलदाः ॥ २१ ॥

वारुणमर्णवसरि-

दाश्रितघ्नमतिदृष्टिदं विगतवैरम् ।

गोनर्दचेदिकुकुरान्

किरातवैदेहकान् हन्ति ॥ २२ ॥

घड्भिर्मासैः कम्पो

द्वाभ्यां पाकं च याति निर्घातः ।

अन्यानप्युत्पातान्

जगुरन्ये मण्डलैरेतैः ॥ २३ ॥

[उल्का हरिश्चन्द्रपुरं रजश्च

निर्घातभकम्पककुप्प्रदाहाः ।

वातो ऽतिचण्डो ग्रहणं रवीन्दो-

र्नक्षत्रतारागणवैद्यतानि ॥ २४ ॥

व्यधे दृष्टिर्वैद्यतं वातदृष्टि-

धूमो ऽनग्नेर्विस्फुलिङ्गार्चिषो वा ।

वन्यं सत्त्वं ग्राममध्ये विभेदा

राचावैन्द्रं कार्मुकं दृश्यते वा ॥ २५ ॥

सन्धाविकाराः परिवेषखण्डा
 नद्यः प्रतीपा दिवि तूर्यनादाः ।
 अन्यच्च यत्स्यात् प्रकृतेः प्रतीपं
 तन्मण्डलैरेव फलं निगाद्यम् ॥ २६ ॥]
 हन्त्येन्द्रो वायव्यं
 वायुश्चाप्येन्द्रमेवमन्धोऽव्यम् ।
 वारुणह्यैतभुजावपि
 वेत्तानक्षत्रजाः कम्पाः ॥ २७ ॥
 प्रथितनरेश्वरमरण-
 व्यसनान्याग्नेयवायुमण्डलयोः ।
 क्षुद्ध्यमरवाट्टिभि-
 रुपताप्यन्ते जनाश्चापि ॥ २८ ॥
 वारुणचौरन्दरयोः
 सुभिश्चशिवट्टिहार्दयो खोके ।
 गावो ऽतिमूरिप्रयसो
 निहृत्तवैराश्च सूपाखाः ॥ २९ ॥
 पक्षैश्चतुर्भिरनिल-
 स्त्रिभिरग्निर्देवराट् च सप्ताहात् ।
 सद्यः फलति च वरुणो
 येषु न काखो ऽद्भुतेषूक्तः ॥ ३० ॥
 चलयति पवनः शतद्वयं
 शतममक्षो दशयोजनावितम् ।

सखिलपतिरशीतिसंयुतं
 कुलिशधरो ऽभ्यधिकं च षष्टिकम् ॥ ३१ ॥
 चिचतुर्थसप्तमदिने
 मासे पक्षे तथा चिपक्षे च ।
 यदि भवति भूमिकम्पः
 प्रधानवृषनाशनो भवति ॥ ३२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां भूमि-
 कम्पलक्षणं नाम द्वाविंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

दिवि भुक्तशुभफलानां
 पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः ।
 धिष्योल्काशनिविद्युत्तारा
 इति पञ्चधा भिन्नाः ॥ १ ॥
 उल्का पक्षेण फलं
 तद्विषयाशनिस्त्रिभिः पक्षैः ।
 विद्युद्दहेभिः षड्भि-
 स्तद्वत्तारा विपाचयति ॥ २ ॥
 तारा फलपादकरी
 फलार्धदात्री प्रकीर्तिता धिष्यया ।
 तिस्रः सम्पूर्णाफला
 विद्युदयोल्काशनिश्चेति ॥ ३ ॥

अशनिः स्वनेन महता
 दृग्जाम्बुदृग्जाम्बुवेक्ष्मतरुपशुषु ।
 निपतति विदारयन्ती
 धरातलं चक्रसंस्थाना ॥ ४ ॥
 विद्युत्सम्बन्धासं
 जनयन्ती तटतटस्वना सहसा ।
 कुटिलविशाला निपतति
 जीवेन्धनराशिषु ज्वलिता ॥ ५ ॥
 धिष्ण्या कृशाल्पपुच्छा
 धनूंषि दश दृश्यते ऽन्तराभ्यधिकम् ।
 ज्वलिताङ्गारनिकाशा
 द्यौ हस्तौ सा प्रमाणेन ॥ ६ ॥
 तारा हस्तं दीर्घा
 शुक्ला ताद्याजतन्तुरूपा वा ।
 तिर्यग्धश्चोर्ध्वं वा
 याति वियत्युच्चमानेव ॥ ७ ॥
 उष्का शिरसि विशाला
 निपतन्ती वर्धते प्रतनुपुच्छा ।
 दीर्घा भवति च पुरुषं
 मेदा बहवो भवन्त्यस्याः ॥ ८ ॥
 प्रेतप्रहरणखरकरभ-
 नक्रकपिदंघ्रिलाङ्गसम्बुगाभाः ।

गोधाहिधूमरूपाः

पापा या बोभयशिरस्का ॥ ९ ॥

ध्वजश्लषकरिगिरिकमलेन्दु-

तुरगसक्तप्रजतहंसाभाः ।

श्रीवत्सवज्रशङ्ख-

स्वस्तिकरूपाः शिवसुभिद्याः ॥ १० ॥

अम्बरमध्यादह्यो

मिपतन्त्यो राजराष्ट्रनाशाय ।

बन्धमती गगनोपरि

विधममाख्याति लोकस्य ॥ ११ ॥

संस्पृशती चन्द्रार्कौ

तद्विस्तृता वा सभूप्रकम्पा च ।

परचक्रागमन्दपवध-

दुर्भिक्षादृष्टिभयजननी ॥ १२ ॥

पौरेतरघ्नमुल्का-

पसव्यकरणं दिवाकरहिमांश्वोः ।

उल्का शुभदा पुरतो

दिवाकरविनिःसृता यातुः ॥ १३ ॥

शुक्ला रक्ता पीता

छष्या चोल्का द्विजादिवर्णघ्नी ।

क्रमशश्चैतान् हन्यु-

र्मूर्धोरःपार्श्वपुच्छस्थाः ॥ १४ ॥

उत्तरदिगादिपतिता
 विघ्नादीनामनिष्टदा रुक्षा ।
 षड्भ्यो क्षिग्धाखण्डा
 नीचोपगता च तद्दृष्टौ ॥ १५ ॥
 श्यामा वारुणनीला-
 सुग्दहनासितभस्मनिभा रुक्षा ।
 सन्ध्यादिनजा वक्रा
 दक्षिता च परागमभयाय ॥ १६ ॥
 नक्षत्रग्रहघाते
 लङ्गलोनां क्षयाय निर्दिष्टा
 उदये घ्नती रवीन्दू
 चैरेतरमृत्वमे ऽस्ते वा ॥ १७ ॥
 भाग्यादित्यधमिष्ठा-
 मूलेषूल्काहतेषु युवतीनाम् ।
 विप्रक्षत्रियपीडा
 पुष्यानिशविष्णुदिवेषु ॥ १८ ॥
 ध्रुवसौम्येषु ऋषाणा-
 मुग्रेषु सदाह्वेषु चौराणाम् ।
 क्षिप्रेषु कलाविदुषां
 पीडा साधारणे च हते ॥ १९ ॥
 कुर्वन्त्येताः पतिता
 देवप्रतिमासु राज्ञराज्जभयम् ।

शक्रोपरि नृपतीनां
 गृहेषु तत्त्वामिनां पीडाम् ॥ २० ॥
 आशाग्रहोपघाते
 तद्देश्यानां खले कृषिरतानाम् ।
 चैत्यतरौ सम्पतिता
 सत्कृतपीडां करोत्युष्का ॥ २१ ॥
 द्वारि पुरस्य पुरक्षय-
 मयेन्द्रकीले जनक्षयो ऽभिहितः ।
 ब्रह्मायतने विप्रान्
 विनिहन्याङ्गोमिनो गोष्ठे ॥ २२ ॥
 क्षेडास्फोटितवादित-
 गीतोत्क्रुष्टस्वना भवन्ति यदा ।
 उष्कानिपातसमये
 भयाय राष्ट्रस्य सनृपस्य ॥ २३ ॥
 यस्याश्विरं तिष्ठति खे ऽनुषङ्गे
 दण्डाकृतिः सा नृपतेर्भयाय ।
 या चोच्चते तन्तुधृतेव खस्था
 या वा महेन्द्रध्वजतुल्यरूपा ॥ २४ ॥
 श्रेष्ठिनः प्रतीपगा तिर्यगा नृपाङ्गनाः ।
 हन्त्यधोमुखी नृपान् ब्राह्मणानयोर्ध्वगा ॥ २५ ॥
 वर्हिपुच्छरूपिणी लोकसङ्घयावहा ।
 सर्पवत् प्रसर्पिणी योषितामनिष्टदा ॥ २६ ॥

इन्ति मण्डला पुरं छवत् पुरोहितम् ।
 वंशगुह्यवत् स्थिता राष्ट्रदोषकारिणी ॥ २७ ॥
 व्यालसूकरोपमा विस्फुलिङ्गमालिनी ।
 खण्डशो ऽथवा गता सस्वना च पापदा ॥ २८ ॥
 सुरपतिचापप्रतिमा राज्यं
 नभसि विखीना जलदान् इन्ति ।
 पवनविखीना कुटिलं याता
 न भवति शस्ता विनिवृत्ता वा ॥ २९ ॥
 अभिभवति यतः पुरं बलं वा
 भवति भयं तत एव पार्थिवस्य ।
 निपतति च यया दिशा प्रदीप्ता
 जयति रिपूनचिरान्तया प्रयातः ॥ ३० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुल्का-
 लक्षणं नाम त्रयस्त्रिंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

सम्पूर्णिता रवीन्दोः
 किरणाः पवनेन मण्डलीभूताः ।
 नानावर्णास्तय-
 स्तन्वधे व्योम्नि परिवेषाः ॥ १ ॥
 ते रक्तनीलपाण्डुर-
 कापोताश्चाभश्वलहरिशुक्लाः ।

इन्द्रियमवबुद्धनिर्घृति-
 श्वसनेशपितामहाग्निहताः ॥ २ ॥
 धनदः करोति मेचक-
 मन्धोऽन्यगुणाश्रयेषु चाप्यन्ये ।
 प्रविलीयते मुहुर्मुहु-
 रल्पफलः सोऽपि वायुहृतः ॥ ३ ॥
 चाषशिखिरजततैल-
 क्षीरजलाभः स्वकालसम्भूतः ।
 अविकलवृत्तः क्षिग्धः
 परिवेषः शिवसुभिन्नकरः ॥ ४ ॥
 सकलगयनानुचारी
 नैकाभः क्षतजसन्निभो रूक्षः ।
 असकलशकटश्चरासन-
 शृङ्गाटकवत्स्थितः पापः ॥ ५ ॥
 शिखिगलसमेऽतिवर्षं
 बहुवर्णं नृपवधो भयं धूम्रे ।
 हरिचापनिभे युद्धा-
 न्यशोककुसुमप्रभे चापि ॥ ६ ॥
 वर्णनैकेन यदा
 बहुलः क्षिग्धः क्षुराशकाकीर्णः ।
 स्वर्तौ सद्योवर्षं
 करोति पीतश्च दीप्तार्कः ॥ ७ ॥

दीप्तविहङ्गमृगरुतः
 क्लृषुषः सन्धाचयोत्थितो ऽतिमहान् ।
 भयक्षत्तडिदुष्काद्यै-
 र्हतो नृपं हन्ति शस्त्रेण ॥ ८ ॥
 प्रतिदिनमर्कहिमांश्चो-
 र्हर्निशं रक्तयोर्नरेन्द्रवधः ।
 परिविष्टयोरभीक्ष्णं
 लग्नास्तनभःस्थयोस्तद्वत् ॥ ९ ॥
 सेनापतेर्भयकरो
 द्विमण्डलो माति शस्त्रकोपकरः ।
 चिप्रभृति शस्त्रकोपं
 युवराजभयं नगररोधम् ॥ १० ॥
 दृष्टिस्थेण मासेन
 विग्रहो वा ग्रहेन्दुभनिरोधे ।
 होराजन्माधिपयो-
 र्जन्मर्धे वाशुभो राघ्नः ॥ ११ ॥
 परिवेषमण्डलगतो
 रवितनयः शुद्रधान्यनाशकरः ।
 जनयति च वातदृष्टिं
 स्थावरक्षपिकान्निहन्ता च ॥ १२ ॥
 भौमे कुमारवत्सपति-
 सैन्यानां विद्रवो ऽग्निशस्त्रभयम् ।

जीवे परिवेषगते
 पुरोहितामात्यन्टपयोडा ॥ १३ ॥
 मन्त्रिस्थावरलेखक-
 परिदृष्टिश्चन्द्रजे सुदृष्टिश्च ।
 शुक्रे यायिस्तृपिय-
 राक्षां पीडा प्रियं चान्नम् ॥ १४ ॥
 क्षुदनलमृत्युनराधिप-
 शस्त्रेभ्यो जायते भयं केतो ।
 परिविष्टे गर्भभयं
 राक्षो व्याधिर्द्विपभयं च ॥ १५ ॥
 युद्धानि विजानीयात्
 परिषेधाभ्यन्तरे द्वयार्जहृदयोः ।
 दिवसकृतः शशिनो वा
 क्षुददृष्टिभयं त्रिषु प्रोक्तम् ॥ १६ ॥
 याति चतुर्षु नरेन्द्रः
 सामात्यपुरोहितो वशं मृत्योः ।
 प्रलयमिव विद्धि जगत्तः
 पञ्चादिषु मण्डलस्थेषु ॥ १७ ॥
 ताराग्रहस्य कुर्वात्
 पृथगेव समुत्थितो नरेन्द्रवधम् ।
 नक्षत्राणामथवा
 यदि केतोर्नोदयो भवति ॥ १८ ॥

विप्रश्चपियविद्वद्भ्या
 भवेत् प्रतिपदादिषु क्रमशः ।
 श्रेणीपुरकोशानां
 पञ्चम्यादिषुभकारो ॥ १९ ॥
 युवराजस्याष्टम्यां
 परतस्त्रिषु पार्थिवस्य दौषकरः ।
 पुररोधो द्वादश्यां
 सैन्धवोभस्त्रबोदश्याम् ॥ २० ॥
 नरपतिपत्नीपीडां
 चरिर्बोधो ऽभ्युत्थितचतुर्दश्याम् ।
 कुर्यात् तु पञ्चदश्यां
 पीडां मनुजाधिपस्यैव ॥ २१ ॥
 नागरकाणामभ्यन्तर-
 स्थिता यायिकां च बाह्यस्था ।
 परिवेषमध्यरेखा
 विज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ २२ ॥
 रक्तः श्यामो रूक्षश्च
 भवति येषां पराजयस्तेषाम् ।
 स्रिग्धः श्वेतो युतिमान्
 येषां भागो जयस्तेषाम् ॥ २३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरदत्ता दृष्टत्संहितायां परि-
 वेपलक्ष्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

सूर्यस्य विविधवर्षाः
 पवनेन विघटिताः कराः साधे ।
 वियति धनुःसंस्थाना
 ये दृश्यन्ते तदिन्द्रधनुः ॥ १ ॥
 केचिदनन्तकुलोरग-
 निःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः ।
 तद्यायिनां नृपाणा-
 मभिमुखमजयावहं भवति ॥ २ ॥
 अष्टिन्मवनिगाढं
 द्युतिमत्स्निग्धं घनं विविधवर्षम् ।
 द्विरुदितमनुखोमं च
 प्रशस्तमम्भः प्रयच्छति च ॥ ३ ॥
 विदिगुद्भूतं दिक्स्वामि-
 नाशनं व्यस्रजं मरककारि ।
 पाटलपीतकनोलैः
 शस्त्राग्निष्णुत्कृता दौषाः ॥ ४ ॥
 जलमध्ये ऽनावृष्टि-
 भुवि सस्यवधस्तरौ स्थिते व्याधिः ।
 वल्मीके शस्त्रभयं
 निशि सचिववधाय धनुरैन्द्रम् ॥ ५ ॥
 दृष्टिं करोत्यदृष्ट्यां
 दृष्टिं दृष्ट्यां निवारयत्यैन्द्र्याम् ।

पश्चात् सदैव वृष्टिं
 कुलिशधृतश्चापमाचष्टे ॥ ६ ॥
 चापं मघोनः कुरुते निशायाम्
 आखण्डलायां दिशि भूपपीडाम् ।
 याम्यापरोदक्प्रभवं निहन्थात्
 सेनापतिं नायकमन्त्रिणौ च ॥ ७ ॥
 निशि सुरचापं सितवर्षाद्यं
 जनयति पीडां दिजपूर्वाणाम् ।
 भवति च यस्यां दिशि तद्देश्यं
 नरपतिमुख्यं नचिराहन्थात् ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामिन्द्रा-
 युधलक्षणं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

उदगादिपुरोहितनृप-
 बलपतियुवराजदोषदं स्वपुरम् ।
 सितरक्तपीतकृष्णं
 विप्रादीनामभावाय ॥ १ ॥
 नागरनृपतिजयावह-
 मुदग् विदिकस्यं विवर्षनाशाय ।
 शान्ताशयां वृष्टं
 सतोरखं नृपतिविजयाय ॥ २ ॥

सर्वदिगुत्थं सततोत्थितं च
 भयदं नरेन्द्रराज्ञाखाम् ।
 चौराटविक्रान् हन्या-
 हूमानलशङ्कपापाभम् ॥ ३ ॥
 गन्धर्वनगरमुत्थित-
 मापाखडुरमशनिपातवातकरम् ।
 दीप्ते नरेन्द्रवृत्त्यु-
 र्वाभे ऽरिभयं जयः सख्ये ॥ ४ ॥
 अनेकवर्षाकृति खे प्रकाशते
 पुरं पताकाध्वजतोरसान्वितम् ।
 यदा तदा नागमनुष्यवाजिनां
 पिवत्यस्त्रगभूरि रणे वसुन्धरा ॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गन्धर्व-
 नगरलक्षणं नाम षट्चिंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

प्रतिद्वयकः प्रशस्तो
 दिवसकृद्दुवर्षसप्रभः सिग्धः ।
 वैदूर्यनिभः स्वच्छः
 शुक्लश्च श्रेमसौभिद्यः ॥ १ ॥
 पीतो व्याधिं जनय-
 त्वशोकरूपश्च शूलकोपाय ।

प्रतिस्वर्याणां माला
 दसुभयातङ्कवृषदम्बो ॥ २ ॥
 दिवसकृतः प्रतिस्वर्यो
 जलकदुदग्दक्षिणे स्थितो ऽनिलकृतः ।
 उभयस्थः सलिलभयं
 वृषमुपरि निहन्त्यधो जमहा ॥ ३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृती वृहत्संहितायां प्रतिस्व-
 र्यलक्षणं नाम सप्तविंशो ऽध्यायः ॥ • ॥

[कथयन्ति पार्थिववधं
 रजसा घनतिभिरसम्बयनिभेन ।
 अविभाव्यमानगिरिपुर-
 तरवः सर्वा दिशश्चक्राः ॥ १ ॥
 यस्यां दिशि धूमचयः
 प्राक् प्रभवति नाशमेति वा यस्याम् ।
 आगच्छति सप्ताहात्
 तत्रैव भयं न सन्देहः ॥ २ ॥
 श्वेते रजोधनौघे
 पीडा स्यान्मन्त्रजनपदानां च ।
 नचिरसत् प्रकोपमुपयाति
 शस्त्रमतिसङ्कुला सिद्धिः ॥ ३ ॥

अर्कोदये विजृम्भति
 यदि दिनमेकं दिनद्वयं वापि ।
 स्थगयन्निव गगनतलं
 भयमत्युग्रं निवेदयति ॥ ४ ॥
 अनवरतसञ्चयवहं
 रजनीमेकां प्रधामवृपहन्तु ।
 श्वेमाय च श्रेषाणां
 विचक्षणानां नरेन्द्रायाम् ॥ ५ ॥
 रजनीद्वयं विसर्पति
 यस्मिन् राष्ट्रे रजोधनं बहुलम् ।
 परचक्रस्यागमनं
 तस्मिन्वपि सन्निबोद्धव्यम् ॥ ६ ॥
 निपतति रजनीचितयं
 चतुष्कमप्यन्नरसविनाशाय ।
 राज्ञां सैन्यक्षोभे
 रजसि भवेत् पञ्चरात्रभवे ॥ ७ ॥
 केत्वाद्युदयविमुक्तं
 यदा रजो भवति तीव्रभयदायि ।
 शिशिरादन्यचर्त्ता
 फलमविकलमाहुराचार्याः ॥ ८ ॥
 [इति रजालक्षणम् ॥ ३८ ॥]

पवनः पवनाभिहतो
 गगनादन्नमै यदा समापतति ।
 भवति तदा निर्घातः
 स च पापो दीप्तविहगस्तः ॥ १ ॥
 अर्कोदये ऽधिकरखिक-
 नृपधनिथोधाङ्गनाबखिग्वेश्वाः ।
 आप्रहरांशे ऽजाविक-
 मुषहन्त्याच्छूद्रपौरांश्च ॥ २ ॥
 आ मध्याह्नाद्रात्रौपसेविनौ
 ब्राह्मणांश्च षोडशति ॥
 वैश्यजलदांस्तृतीये
 पौरान् प्रहरे चतुर्थे च ॥ ३ ॥
 अस्तं याते नीचान्
 प्रथमे यामे निहन्ति सस्यानि ।
 रात्रौ द्वितीययामे
 पिशाचसङ्घान्निपीडयति ॥ ४ ॥
 तुरगकरिणस्तृतीये
 विनिहन्त्यासायिनश्चतुर्थे च ।
 भैरवजर्जरशब्दे
 याति यतस्तां दिशं हन्ति ॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां निर्घातखण्डं नामैकोनचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

दृष्टिकवृषप्रवेशे
 भानोर्ये बादरायणेनोक्ताः ।
 ग्रीष्मशरत्सस्यानां
 सदसद्योगाः कृतास्त इमे ॥ १ ॥
 भानोरलिप्रवेशे
 केन्द्रैस्तस्माच्छुभग्रहाक्रान्तैः ।
 बलवद्भिः सौम्यैर्वा
 निरीक्षितैर्ग्रीष्मिकविद्विः ॥ २ ॥
 अष्टमराशिगते ऽर्के
 गुरुशशिनाः कुम्भसिंहस्थितयोः ।
 सिंहघटसंस्थयोर्वा
 निष्पत्तिर्ग्रीष्मसस्यस्य ॥ ३ ॥
 अर्कात्सिते द्वितीये
 बुधे ऽथवा युगपदेव वा स्थितयोः ।
 व्ययगतयोरपि तद-
 निष्पत्तिरतीव गुरुदृष्ट्या ॥ ४ ॥
 शुभमध्ये ऽलिनि सूर्या-
 न्गुरुशशिनाः सप्तमे परा सम्यत् ।
 अल्पादिस्थे सवितरि
 गुरौ द्वितीये ऽर्धनिष्पत्तिः ॥ ५ ॥
 लाभहिबुकार्थयुक्तैः
 सूर्यादलिगात्सितेन्दुशशिपुत्रैः ।

सस्यस्य परा सम्यत्
 कर्मणि जीवे गवां चाग्न्या ॥ ६ ॥
 कुम्भे गुरुर्गवि शशी
 सूर्यो ऽलिमुखे कुजार्कजौ मकरे ।
 निष्पत्तिरस्ति महती
 पश्चात् परचक्ररोगभयम् ॥ ७ ॥
 मध्ये पापग्रहयोः
 सूर्यः सस्यं विनाशयत्यलिगः ।
 पापः सप्तमराशौ
 जातं जातं विनाशयति ॥ ८ ॥
 अर्थस्थाने क्रूरः
 सौम्यैरनिरीक्षितः प्रथमजातम् ।
 सस्यं निहन्ति पश्चा-
 दुत्तं निष्पादयेद्यत्नम् ॥ ९ ॥
 जामिचकेन्द्रसंस्थौ
 क्रूरौ सूर्यस्य दृष्टिकस्थस्य ।
 सस्यविपत्तिं कुरुतः
 सौम्यैर्दृष्टौ न सर्वत्र ॥ १० ॥
 दृष्टिकसंस्थादर्कात्
 सप्तमषष्ठोपगौ यदा क्रूरौ ।
 भवति तदा निष्पत्तिः
 सस्यानामर्घपरिहानिः ॥ ११ ॥

विधिनानेनैव रवि-
 र्दृषप्रवेशे शरत्समुत्थानाम् ।
 विज्ञेयः सस्यानां
 नाशाय शिवाय वा तज्ज्ञैः ॥ १२ ॥
 चिषु मेषादिषु सूर्यः
 सौम्वयुतो वीक्षितो ऽपि वा विचरन् ।
 ग्रष्मिकधान्यं कुरुते
 समर्थमभयोपयोग्यं च ॥ १३ ॥
 कार्मुकमृगघटसंस्थः
 शारदस्य तद्ददौ रविः ।
 सङ्ग्रहकाले ज्ञेयो
 विपर्ययः क्रूरहृग्यागात् ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां सस्य-
 जातकं नाम चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

ये येषां द्रव्याणा-
 मधिपतयो राशयः समुद्दिष्टाः ।
 मुनिभिः शुभाशुभार्थं
 तानाममतः प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥
 वस्त्राविककुतुपानां
 महूरगोधूमरारुक्यवानाम् ।

स्थलसम्भवौषधीनां
 कनकस्य च कीर्तितो मेषः ॥ २ ॥
 गवि वस्त्रकुसुमगोधूम-
 शालियवमहिषसुरभितनयाः स्युः ।
 मिथुने ऽपि धान्यशरद-
 वल्लीशालूककर्पासाः ॥ ३ ॥
 कर्किणि कोद्रवकदली-
 दूर्वाफलकन्दपत्रचोचानि ।
 सिंहे तुषधान्यरसाः
 सिंहादीनां त्वचः सगुडाः ॥ ४ ॥
 षष्ठे ऽतसीकलायाः
 कुलस्थगोधूममुञ्जनिष्पावाः ।
 सप्तमराशौ माघा
 गोधूमाः सर्षपाः सबवाः ॥ ५ ॥
 अष्टमराशाविद्युः
 सैर्वा लोहान्यजाविकं चापि ।
 नवमे तु तुरगलवशा-
 न्वरास्त्रतिलधान्यमूलानि ॥ ६ ॥
 मकरे तरुगुल्माद्यं
 सैक्येक्षुसुधर्षाक्षणालोहानि ।
 कुम्भे सलिलजफलकुसुम-
 रत्नचिचयिणि रूपाणि ॥ ७ ॥

मीने कपालसम्भव-
 रत्नान्यम्बूद्भवानि वज्राणि ।
 स्नेहाश्च नैकरूपा
 व्याख्याता मत्स्यजातं च ॥ ८ ॥
 राशेश्चतुर्दशार्थाय-
 सप्तनवपञ्चमस्थितो जीवः ।
 द्दोकादशदशपञ्चाष्टमेषु
 शशिजश्च दृष्टिकरः ॥ ९ ॥
 षट्सप्तमगो हानिं
 दृष्टिं शुक्रः करोति शेषेषु ।
 उपचयसंस्थाः क्रूराः
 शुभदाः शेषेषु हानिकराः ॥ १० ॥
 राशेर्यस्य क्रूराः
 पीडास्थानेषु संस्थिता बलिनः ।
 तत्रोक्तद्रव्याणां
 महार्घता दुर्लभत्वं च ॥ ११ ॥
 दृष्टस्थाने सौम्या
 बलिना येषां भवन्ति राशीनाम् ।
 तद्द्रव्याणां दृष्टिः
 सामर्थ्यमदुर्लभत्वं च ॥ १२ ॥
 गोचरपीडायामपि
 राशिर्बलिभिः शुभग्रहैर्दृष्टः ।

पीडां न करोति तथा

क्रूरैरेवं विपर्यासः ॥ १३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां द्रव्यनि-
श्चयो नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

अतिदृष्ट्युल्कादण्डान्

परिवेषग्रहणपरिधिपूर्वांश्च ।

दृष्टामावास्याया-

मुत्पातान् पूर्वमास्यां च ॥ १ ॥

ब्रूयादर्धविशेषान्

प्रतिमासं राशिषु क्रमात्सूर्ये ।

अन्यतिथावुत्पाता

ये ते डमरार्तये रात्राम् ॥ २ ॥

मेघोपगते सूर्ये

ग्रीष्मजधान्यस्य सङ्ग्रहं कुर्यात् ।

वनमूलफलस्य वृषे

चतुर्थमासे तयोर्लाभः ॥ ३ ॥

मिथुनस्थे सर्वरसान्

धान्यानि च सङ्ग्रहं समुपनीय ।

षष्ठे मासे विपुलं

विक्रीणन् प्राप्नुयात्साभम् ॥ ४ ॥

कर्कियर्के मधुगन्ध-
 तैलघृतफाणितानि विनिधाय ।
 द्विगुणा द्वितीयमासे
 लब्धिर्हीनाधिके छेदः ॥ ५ ॥
 सिंहे सुवर्णमणिचर्म-
 वर्मशस्त्राणि मैत्तिकं रजतम् ।
 पञ्चममासे लब्धि-
 विक्केतुरतो ऽन्यथा छेदः ॥ ६ ॥
 कन्यागते दिनकरे
 चामरखरकरभवाजिनां ज्ञेता ।
 षष्ठे मासे द्विगुणं
 लाभमवाप्नोति विक्रीणम् ॥ ७ ॥
 तैल्लिनि तान्तवभाण्डं
 मणिक्कम्बलकाचपीतकुसुमानि ।
 आदद्याद्धान्यानि च
 षण्मासाद्विगुणिता वृद्धिः ॥ ८ ॥
 वृश्चिकसंस्थे सवितरि
 फलकन्दकमूलधिविधरत्नानि ।
 वर्षद्वयमुषितानि
 द्विगुणं लाभं प्रयच्छन्ति ॥ ९ ॥
 चापगते गृह्णीयात्
 कुक्कुमशङ्खप्रवालकाचानि ।

मुक्ताफलानि च ततो
वर्षार्धाद्द्विगुणतां यान्ति ॥ १० ॥

मृगघटगे पृष्ठीयाद्
दिवाकरे लोहभाण्डधान्यानि ।

स्थित्वा मासं दद्या-
स्त्राभार्थी द्विगुणमाप्नोति ॥ ११ ॥

सवितरि अघमुपयाते
मूलफलं कन्दभाण्डरत्नानि ।

संस्थाप्य वत्सरार्धं
लाभकमिष्टं समाप्नोति ॥ १२ ॥

राशौ राशौ यस्मिन्
शिशिरमयूखः सहस्रकिरणो वा ।

युक्तो ऽधिमिचदृष्ट-
स्तथायं लाभको दिष्टः ॥ १३ ॥

सवितृसहितः सम्पूर्णा वा शुभैर्युतवीक्षितः
शिशिरकिरणः सद्यो ऽर्घस्य प्रदृष्टिकरः स्मृतः ।

अशुभसहितः सन्दृष्टो वा दिनस्त्यथवा रविः
प्रतिपृष्टगतान् भावान् बुद्ध्वा वदेत्सदसत् फलम् ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामर्घका-
खंडं नाम द्वाचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

ब्रह्माण्मूचुरमरा
 भगवञ्छक्ताः स्म नासुरान्समरे ।
 प्रतियोधयितुमतस्त्वां
 शरय्यशरणं समुपयाताः ॥ १ ॥
 देवानुवाच भगवान्
 क्षीरोदे केशवः स वः केतुम् ।
 यं दास्यति तं दृष्ट्वा
 नाजौ स्थास्यन्ति वो दैत्याः ॥ २ ॥
 लब्धवराः क्षीरोदं
 गत्वा ते तुष्टुवुः सुराः सेन्द्राः ।
 श्रीवत्साङ्गं कैस्तुभ-
 मणिकिरणोद्भासितोरस्कम् ॥ ३ ॥
 श्रीपतिमचिन्त्यमसमं
 समन्ततः सर्वदेहिनां सूक्ष्मम् ।
 परमात्मानमनादिं
 विष्णुमविज्ञातपर्यन्तम् ॥ ४ ॥
 तैः संस्तुतः स देव-
 स्तुतोष नारायणो ददौ चैषाम् ।
 ध्वजमसुरसुरबधुमुख-
 कमलवनतुषारतीक्ष्णांशुम् ॥ ५ ॥
 तं विष्णुतेजोभवमष्टचक्रे
 रथे स्थितं भास्वति रत्नचिचे ।

देदीप्यमानं शरदीव सूर्यं
 ध्वजं समासाद्य मुनेद् शक्रः ॥ ६ ॥
 सकिङ्कणोजालपरिस्कृतेन
 सक्छत्रघण्टापिटकान्वितेन ।
 समुच्छ्रितेनामरराड् ध्वजेन
 निन्द्ये विनाशं समरे ऽरिसैन्यम् ॥ ७ ॥
 उपरिचरस्यामरपो
 वसोर्ददौ चेदिपस्य वेणुमयीम् ।
 यष्टिं तां स नरेन्द्रो
 विधिवत्सम्पूजयामास ॥ ८ ॥
 प्रीतो महेन मघवान्
 प्राह्वैवं ये वृषाः करिष्यन्ति ।
 वसुवदसुमन्तस्ते
 भुवि सिद्धाश्चा भविष्यन्ति ॥ ९ ॥
 मुदिताः प्रजाश्च तेषां
 भयरोगविवर्जिताः प्रभूतान्नाः ।
 ध्वज एव चाभिधास्यति
 जगति निमित्तैः फलं सदसत् ॥ १० ॥
 पूजा तस्य नरेन्द्रै-
 र्वल्लहृद्विजयार्थिभिर्यथा पूर्वम् ।
 शक्राज्ञया प्रयुक्ता
 तामागमतः प्रवक्ष्यामि ॥ ११ ॥

तस्य विधानं शुभकरण-
 दिवसनक्षत्रमङ्गलमुद्घर्तैः ।
 प्रास्थानिकैर्वनमिया-
 हैवन्नः सूचधारश्च ॥ १२ ॥
 उद्यानदेवतालय-
 पितृवनवल्मीकमार्गचितिजाताः ।
 कुलोर्ध्वशुष्ककण्टकि-
 वल्लीवन्दाकयुक्ताश्च ॥ १३ ॥
 बहुविहगालयकोटर-
 पवनानलपीडिताश्च ये तरवः ।
 ये च स्युः स्त्रीसञ्ज्ञा
 न ते शुभाः शक्रकेत्वर्थे ॥ १४ ॥
 श्रेष्ठो ऽर्जुनो ऽश्वकर्णः
 प्रियकधवोदुम्बराश्च पञ्चैते ।
 एतेषामन्यतमं
 प्रशस्तमथवापरं दृष्टम् ॥ १५ ॥
 गौरासितश्चितिभवं
 सम्पूज्य यथाविधि द्विजः पूर्वम् ।
 विजने समेत्य राक्षौ
 स्पृष्ट्वा ब्रूयादिमं मन्त्रम् ॥ १६ ॥

यानीह दृष्ट्वे भूतानि तेभ्यः स्वस्ति नमो ऽस्तु वः ।
 उपहारं गृहीत्वेमं क्रियतां वासपर्ययः ॥ १७ ॥

पार्थिवस्त्वां वरयते स्वस्ति ते ऽस्तु नगोत्तम ।

ध्वजार्यं देवराजस्य पूजेयं प्रतिवृद्धताम् ॥ १८ ॥

द्विन्द्यात् प्रभातसमये

दृक्षमुदक् प्राञ्चुखो ऽपिवा भूत्वा ।

परशोर्जर्जरशब्दो

नेष्टः स्निग्धो घनश्च हितः ॥ १९ ॥

दृपजयदमविध्वस्तं

पतनमनाकुञ्चितं च पूर्वोदक् ।

अविलम्बं चान्यतरौ

विपरीतमतस्यजेत्यतितम् ॥ २० ॥

द्विन्वाग्रे चतुरङ्गुल-

मष्टौ मूले जखे क्षिपेद्यष्टिम् ।

उद्धृत्य पुरद्वारं

शकटेन नयेन्मनुष्यैर्वा ॥ २१ ॥

अरभङ्गे बलभेदो

नेम्या नाशो बलस्य विज्ञेयः ।

अर्थक्षयो ऽक्षभङ्गे

तथास्त्रिभङ्गे च वर्धक्विनः ॥ २२ ॥

भाद्रपदशुक्लपक्ष-

स्याष्टम्यां नागरैर्दृतो राजा ।

दैवज्ञसचिवकञ्चुकि-

विप्रप्रमुखैः सुवेषधरैः ॥ २३ ॥

अहताम्बरसंवीतां
 यष्टिं पौरन्दरीं पुरं पौरैः ।
 स्रग्गन्धधूपयुक्तां
 प्रवेशयेच्छङ्खतूर्यरवैः ॥ २४ ॥
 रुचिरपताकातोरण-
 वनमालालङ्कृतं प्रहृष्टजनम् ।
 सम्मार्जितार्चितपथं
 सुवेषगणिकाजनाकीर्णम् ॥ २५ ॥
 अभ्यर्चितापणयुष्टं
 प्रमूतपुण्याहवेदनिर्घोषम् ।
 नटनर्तकगेयत्रै-
 राकीर्णचतुष्पथं नगरम् ॥ २६ ॥
 तत्र पताकाः श्वेता
 विजयाय भवन्ति रोगदाः पीताः ।
 जयदाश्च चिचरूपा
 रक्ताः शस्त्रप्रकोपाय ॥ २७ ॥
 यष्टिं प्रवेशयन्तीं
 निपातयन्तो भयाय नागाद्याः ।
 बालानां तलशब्दे
 सङ्ग्रामः सप्तयुद्धे वा ॥ २८ ॥
 सन्तक्ष्य पुनस्तक्षा
 विधिवद्यष्टिं प्ररोपयेद्यन्त्रे ।

जागरमेकादश्यां
 नरेश्वरः कारयेच्चास्याः ॥ २९ ॥
 सितवस्त्रोष्णीषधरः
 पुरोहितः शाक्रेष्वेषावैर्मन्त्रैः ।
 जुहुयादग्निं सांवत्सरो
 निमित्तानि गृह्णीयात् ॥ ३० ॥
 इष्टद्रव्याकारः
 सुरभिः स्निग्धो घनो ऽनलो ऽर्चिष्मान् ।
 शुभकृदतो ऽन्यो नेष्टो
 याचायां विस्तरौ ऽभिहितः ॥ ३१ ॥
 स्वाहावसानसमये स्वयमुज्ज्वलार्चिः
 स्निग्धः प्रदक्षिणशिखो हुतभुग् नृपस्य ।
 गङ्गादिवाकरसुताजलचारुहारां
 धार्चीं समुद्ररसनां वशगां करोति ॥ ३२ ॥
 चामीकराशोककुरण्टकाज-
 वैदूर्यनीलोत्पलसन्निभे ऽग्नौ ।
 न ध्वान्तमन्तर्भवने ऽवकाशं
 करोति रत्नांशुहतं नृपस्य ॥ ३३ ॥
 येषां रथौघार्णवमेघदन्तिनां
 समस्वनो ऽग्निर्यदिवापि दुन्दुभेः ।
 तेषां मदान्धेभघटाविघट्टिता
 भवन्ति याने तिमिरोपमा दिशः ॥ ३४ ॥

ध्वजकुम्भहयेभमूधृता-
 मनुरूपे वशमेति मूधृताम् ।
 उदयास्तधराधराधरा
 हिमवद्विन्ध्यपयोधरा धरा ॥ ३५ ॥
 द्विरदमदमहीसरोजलाजै-
 र्धृतमधुना च हुताशने सगन्धे ।
 प्रणतवृषशिरोमणिप्रभाभि-
 र्भवति पुरम्बुरितेव भूर्धृपस्य ॥ ३६ ॥
 उक्तं यदुत्तिष्ठति शक्रकेतौ
 शुभाशुभं सप्तमरीचिरूपैः ।
 तज्जन्मयज्ञग्रहशान्तियाचा-
 विवाहकालेष्वपि चिन्तनीयम् ॥ ३७ ॥
 गुडपूपपायसाद्यै-
 र्विप्रानभ्यर्च्य दक्षिणाभिश्च ।
 अवशेन द्वादश्याम्
 उत्थाप्यो ऽन्यत्र वा अवशात् ॥ ३८ ॥
 शक्रकुमार्यः कार्यः
 ग्राह मनुः सप्त पञ्च वा तज्जैः ।
 नन्दोपनन्दसज्जो
 पादेनार्धेन चोच्छ्रायात् ॥ ३९ ॥
 षोडशभागाभ्यधिके
 जयविजये द्वे वसुन्धरे चान्धे ।

अधिका शक्रजनिचो
 मध्ये ऽष्टांशेन चैतासाम् ॥ ४० ॥
 प्रीतैः कृतानि विबुधै-
 र्यामि पुरा भूषणानि सुरकेतोः ।
 तानि क्रमेण दद्यात्
 पिटकानि विचित्ररूपाणि ॥ ४१ ॥
 रक्ताशोकनिकाशं
 चतुरश्रं विश्वकर्मणा प्रथमम् ।
 रसना स्वयम्भुवा
 शङ्करेण चानेकवर्णधरी ॥ ४२ ॥
 अष्टाश्रि नीलरक्तं
 तृतीयमिन्द्रेण भूषणं दत्तम् ।
 असितं यमश्चतुर्थं
 महूरकं कान्तिमदयच्छत् ॥ ४३ ॥
 मञ्जिष्ठाभं वरुणः
 षडश्रि तत्पञ्चमं ज्योर्भिनिभम् ।
 मायूरं केयूरं
 षष्ठं वायुर्जलदनीलम् ॥ ४४ ॥
 स्कन्दः स्वं केयूरं
 सप्तममद्दह्जजाय बहुचिचम् ।
 अष्टममनलज्वाला-
 सङ्काशं हव्यभुग्दत्तम् ॥ ४५ ॥

वैदूर्यसदृशमिन्दु-
 र्नवमं ग्रैवेयकं ददावन्थत् ।
 रथचक्राभं दशमं
 सूर्यस्त्वष्टा प्रभायुक्तम् ॥ ४६ ॥
 एकादशमुद्दंशं
 विश्वे देवाः सरोजसङ्काशम् ।
 द्वादशमपि च निवंशं
 मुनयो नीलोत्पलाभासम् ॥ ४७ ॥
 किञ्चिदधजर्ध्वनिर्गत-
 मुपरि विशालं त्रयोदशं केतोः ।
 शिरसि दृष्टस्यतिशुकौ
 लाक्षारससन्निभं ददतुः ॥ ४८ ॥
 यद्यद्येन विनिर्मित-
 ममरेण विभूषणं ध्वजस्यार्थं ।
 तत्तत्तद्देवत्यं
 विज्ञातव्यं विपश्चिद्भिः ॥ ४९ ॥
 ध्वजपरिमाणव्यंशः
 परिधिः प्रथमस्य भवति पिठकस्य ।
 परतः प्रथमात्प्रथमा-
 दष्टांशाष्टांशहीनानि ॥ ५० ॥
 कुर्याद्दहनि चतुर्थे
 पूरुषमिन्द्रध्वजस्य शास्त्रज्ञः ।

मनुना चागमगीतान्
मन्त्रानेतान् पठेन्नियतः ॥ ५१ ॥
हरार्कवैवस्वतशक्रसोमै-
र्धनेशवैश्वानरपाशधृद्धिः ।
महर्षिसहैः सदिगप्सरोभिः
शुक्राङ्गिरःस्कन्दमरुद्गणैश्च ॥ ५२ ॥
यथा त्वमूर्जस्कर नैकरूपैः
समर्षितस्त्वाभरणैरुदारैः ।
तथेह तान्याभरणानि देव
शुभानि सम्प्रोतमना गृहाण ॥ ५३ ॥
अजो ऽव्ययः शाश्वत एकरूपो
विष्णुर्वराहः पुरुषः पुराणः ।
त्वमन्तकः सर्वहरः कृशानुः
सहस्रशीर्षा शतमन्युरोद्यः ॥ ५४ ॥
कविं सप्तजिह्वं चातारम्
इन्द्रमवितारं सुरेशम् ।
ह्वयामि शक्रं वृचहृष्यं सुषेणम्
अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्तु ॥ ५५ ॥
प्रपूरणे चोच्छ्रयणे प्रवेशे
ज्ञाने तथा माल्यविधौ विसर्गे ।
पठेदिमान्द्रूपतिः सोपवासे
मन्त्राञ्छुभान् पुरुहूतस्य केतोः ॥ ५६ ॥

छत्रध्वजादर्शफलार्धचन्द्रै-
 विंचित्रमालाकदलीसुदण्डैः ।
 सव्यालसिंहैः पिटकैर्गवाक्षै-
 रलङ्कृतं द्विसु च लोकपालैः ॥ ५७ ॥

अश्विन्नरज्जुं दृढकाष्ठमातृकं
 सुस्निष्टयन्मार्गलपादतोरणम् ।

उत्थापयेत्क्षम सहस्रचक्षुषः

सारद्रुमाभग्नकुमारिकान्वितम् ॥ ५८ ॥

अविरतजनरावं मङ्गलाशीःप्रणामैः

प्रदुपटद्वन्द्वैः शङ्खभेर्यादिभिश्च ।

श्रुतिविहितबचोभिः पापठद्भिश्च विप्रै-

रशुभरहितशब्दं केतुमुत्थापयीत ॥ ५९ ॥

फलदधिघृतलाजाक्षौद्रपुष्पाग्रहस्तैः

प्रणिपतितशिरोभिस्तुष्टुवद्भिश्च पौरैः ।

धृतमनिमिषभर्तुः केतुमीशः प्रजानाम्

अरिनगरनताग्रं कारयेद्विषधाय ॥ ६० ॥

नातिद्रुतं न च विलम्बितमप्रकम्पम्

अध्वस्तमाल्यपिटकादिविभूषणं च ।

उत्थानमिष्टमशुभं यदतो ऽन्यथा स्यात्

तच्छान्तिभिर्नरपतेः शमयेत्पुरोधाः ॥ ६१ ॥

क्रव्यादकौशिककपोतककाककङ्कैः

केतुस्थितैर्महदुन्नन्ति भयं नृपस्य ।

चापेण चापि युवराजभयं वदन्ति
श्येनो विलोचनभयं निपतन् करोति ॥ ६२ ॥

छत्रभङ्गपतने नृपस्यु-
स्तस्करान्मधु करोति निलीनम् ।
इन्ति चाप्यथ पुरोहितमुष्णा
पार्थिवस्य महिषीमशनिश्च ॥ ६३ ॥
राज्ञीविनाशं पतिता पताका
करोत्यदृष्टिं पिटकस्य पातः ।

मध्याग्रमूलेषु च केतुभङ्गो
निहन्ति मन्त्रिस्त्रितिपालपौरान् ॥ ६४ ॥

धूमावृते शिखिभयं तमसा च मोक्षो
व्यालैश्च भग्नपतितैर्न भवन्त्यमात्याः ।
म्लान्यनुदक्प्रभृति च क्रमशो द्विजाद्या
भङ्गे च बन्धकिवधः कथितः कुमार्याः ॥ ६५ ॥

रज्जूसङ्गच्छेदने बालपीडा
राज्ञो मातुः पीडनं मातृकायाः ।
यद्यत्कुर्युर्बालकाश्चारणा वा
तत्तत्तादृग्भावि पापं शुभं वा ॥ ६६ ॥
दिनचतुष्टयमुत्थितमर्चितं
समभिपूज्य नृपो ऽहनि पञ्चमे ।
प्रकृतिभिः सह लक्ष्म विसर्जयेद्
बलभिदः स्वबलाभिविष्टद्वये ॥ ६७ ॥

उपरिचरवसुप्रवर्तितं
 नृपतिभिरप्यनु सन्ततं कृतम् ।
 विधिमिममनुमन्य पार्थिवो
 न रिपुकृतं भयमाप्नुयादिति ॥ ६८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामिन्द्र-
 ध्वजसम्पन्नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ० ॥

भगवति जलधरपक्ष्म-
 क्षपाकरार्केक्षणे कमलनाभे ।
 उन्मीलयति तुरङ्गम-
 करिनरनीराजनं कुर्यात् ॥ १ ॥
 द्वादश्यामष्टम्यां
 कार्तिकशुक्लस्य पञ्चदश्यां वा ।
 आश्वयुजे वा कुर्या-
 न्नीराजनसञ्ज्ञितां शान्तिम् ॥ २ ॥
 नगरोत्तरपूर्वदिशि
 प्रशस्तभूमौ प्रशस्तदारुमयम् ।
 षोडशहस्तोच्छ्रायं
 दशविपुलं तोरणं कार्यम् ॥ ३ ॥
 सर्जोदुम्बरशाखा-
 ककुभमयं शान्तिसद्मं कुशबहुलम् ।

वंशविनिर्मितमत्स्य-
 भ्रजचक्रालङ्कृतदारम् ॥ ४ ॥
 प्रतिसरया तुरगाणां
 भस्मातकशालिकुष्ठसिद्धार्थान् ।
 कण्ठेषु निबन्धीयात्
 पुष्ट्यर्थं शान्तिष्टहगानाम् ॥ ५ ॥
 रविवरुणविश्वदेव-
 प्रजेशपुरुङ्गतवैष्णवैर्मन्त्रैः ।
 सप्ताहं शान्तिष्टहे
 कुर्याच्छान्तिं तुरङ्गाणाम् ॥ ६ ॥
 अभ्यर्चिता न परुषं
 वक्तव्या नापि ताडनीयास्ते ।
 पुण्याहशङ्खतूर्य-
 ध्वनिगीतरवैर्षिमुक्तभयाः ॥ ७ ॥
 प्राप्ते ऽष्टमे ऽह्नि कुर्या-
 दुदङ्मुखं तोरणस्य दक्षिणतः ।
 कुशचोराहतमाश्रम-
 मग्निं पुरतो ऽस्य वेद्यां च ॥ ८ ॥
 चन्दनकुष्ठसमङ्गा-
 हरितालमनःशिलाप्रियङ्गुवचाः ।
 दन्त्यमृताञ्जनरजनी-
 सुवर्षपुष्पाग्निमन्याश्च ॥ ९ ॥

श्वेतां सपूर्णकोशां
 कटम्भरात्रायमाणसहदेवीः ।
 नागकुसुमं स्वगुप्तां
 शतावरीं सोमराजो च ॥ १० ॥
 कलशेषेतान् कृत्वा
 सम्भारानुपहरेद्विलिं सम्यक् ।
 भक्षैर्नानाकारै-
 र्मधुपायसयावकप्रचुरैः ॥ ११ ॥
 खदिरपलाशोदुम्बर-
 काश्मर्यश्वत्यनिर्मिताः समिधः ।
 सुकनकाद्रजताद्वा
 कर्तव्या भूतिकामेन ॥ १२ ॥
 पूर्वाभिमुखः श्रीमान्
 वैयाघ्रे चर्मणि स्थितो राजा ।
 तिष्ठेदनलसमीपे
 तुरंगभिषग्दैववित्सहितः ॥ १३ ॥
 यात्रायां यदभिहितं
 ग्रहयज्ञविधौ महेन्द्रकेतौ च ।
 वेदीपुरोहितानल-
 लक्षणमस्मिंस्तद्वधार्यम् ॥ १४ ॥
 लक्षणयुक्तं तुरगं
 खिरद्वरं चैव दीक्षितं ज्ञातम् ।

अहतसिताम्बरगन्ध-
 सगंधूपाभ्यर्चितं कृत्वा ॥ १५ ॥
 आश्रमतोरणमूलं
 समुपनयेत्सान्त्वयञ्छनैर्वाचा ।
 वादिचशङ्खपुण्याह-
 निःस्वनापूरितदिगन्तम् ॥ १६ ॥
 यद्यानीतस्तिष्ठेद्
 दक्षिणचरणं इयः समुत्क्षिप्य ।
 स जयति तदा नरेन्द्रः
 शचूनचिरादिना यत्नात् ॥ १७ ॥
 चस्यन्नेष्टो रात्रः
 परिशेषं चेष्टितं द्विपहयानाम् ।
 याचायां व्याख्यातं
 तदिह त्रिचिन्मं यथायुक्ति ॥ १८ ॥
 पिण्डमभिमन्थ्य दद्यात्
 पुरोहितो वाजिने स यदि जिघ्रेत् ।
 अश्रीयाद्वा जयक-
 द्विपरीतो ऽतो ऽन्यथाभिहितः ॥ १९ ॥
 कलशोदकेषु शाखा-
 माहाव्यौदुम्बरीं स्पृशेत्तुरगान् ।
 शान्तिकपौष्टिकमन्त्रै-
 रेवं सेनां सवृपनागाम् ॥ २० ॥

शान्तिं राष्ट्रविष्टौ
 कृत्वा भूयो ऽभिचारकर्मन्त्रैः ।
 मृन्मयमरिं विभिन्धा-
 च्छूलेनारःस्थले विप्रः ॥ २१ ॥
 खलिनं हयाय दद्या-
 दभिमन्थ्य पुरोहितस्ततो राजा ।
 आरुद्धोदक्पूर्वां
 यायाम्नीराजितः सबलः ॥ २२ ॥
 मृदङ्गशङ्खध्वनिहृष्टकुञ्जर-
 स्रवन्मदामोदसुगन्धिमारुतः ।
 शिरोमणिव्रातचलत्प्रभाचयै-
 र्ज्वलन्विवस्वानिव तोयदात्यये ॥ २३ ॥
 हंसपङ्क्तिभिरितस्ततो ऽद्रिराट्
 सम्पतद्भिरिव शुक्लचामरैः ।
 मृष्टगन्धपवनानुवाहिभि-
 र्धूयमानरुचिरस्रगम्बरः ॥ २४ ॥
 नैकवर्णमणिवज्रभूषितै-
 र्भूषितो मुकुटकुण्डलाङ्गदैः ।
 भूरिरत्नकिरणानुरञ्जितः
 शक्रकामुकरुचं समुदहन् ॥ २५ ॥
 उत्पतद्भिरिव खं तुरङ्गमै-
 र्दारयद्भिरिव दन्तिभिर्धराम् ।

निर्जितारिभिरिवामरैर्नरैः
 शक्रवत्परिवृतो ब्रजेऋषः ॥ २६ ॥
 सवज्रमुक्ताफलभूषणो ऽथवा
 सितस्रगुष्णीषविलेपनाम्बरः ।
 धृतातपचो गजपृष्ठमाश्रितो
 घनोपरीवेन्दुतले धृगोः सुतः ॥ २७ ॥
 सम्प्रहृष्टनरवाजिकुञ्जरं
 निर्मलप्रहरणांशुभासुरम् ।
 निर्विकारमरिपक्षभीषणं
 यस्य सैन्यमचिरात्स गां जयेत् ॥ २८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नीरा-
 जनविधिर्नाम चतुश्चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

खञ्जनको नामायं
 यो विहगस्तस्य दर्शने प्रयत्ने ।
 प्रोक्तानि यानि मुनिभिः
 फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥
 स्थूलो ऽभ्युन्नतकण्ठः
 दृष्णाग्लो भद्रकारको भद्रः ।
 आ कण्ठमुखात् दृष्णाः
 सम्पूर्णाः पूरयत्याशाम् ॥ २ ॥

कृष्णो गले ऽस्य विन्दुः
 सितकरटान्तः स रिक्तकद्रिक्तः ।
 पीतो गोपीत इति
 क्लेशकरः खञ्जनो दृष्टः ॥ ३ ॥
 अथ मधुरसुरभिफलकुसुम-
 तरुषु सलिलाशयेषु पुण्येषु ।
 करितुरगभुजगमूर्ध्नि
 प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ ४ ॥
 गोगोष्ठसत्समागम-
 यज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे ।
 हस्तितुरङ्गमशाला-
 च्छचध्वजचामराद्येषु ॥ ५ ॥
 हेमसमीपसिताम्बर-
 कमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु ।
 दधिपाचधान्यकूटेषु च
 श्रियं खञ्जनः कुरुते ॥ ६ ॥
 पङ्के स्वादन्नाप्ति-
 र्गौरससम्पच्च गोमयोपगते ।
 शाङ्गलगे वस्त्राप्तिः
 शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ ७ ॥
 गृहपटले ऽर्थभ्रंशो
 वधे बन्धो ऽशुचौ भवति रोगः ।

पृष्ठे त्वजाविकानां
 प्रियसङ्गममावहत्याशु ॥ ८ ॥
 महिषोद्भृगर्दभास्थि-
 श्मशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः ।
 प्राकारभस्मकेशेषु
 चाशुभो मरणरुग्भयदः ॥ ९ ॥
 पक्षौ धुन्वन्न शुभः
 शुभः पिवन् वारि निम्नगासंस्थः ।
 सूर्यादये ऽथ शस्तो
 नेष्टफलः खञ्जो ऽस्तमये ॥ १० ॥
 नीराजने निवृत्ते
 यथा दिशा खञ्जनं नृपो यान्तम् ।
 पश्येत्तया गतस्य
 क्षिप्रमरातिर्वशमुपैति ॥ ११ ॥
 तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन्
 यस्मिंस्तु छर्दयति तच्च तले ऽस्ति काचः ।
 अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषखे ऽस्य
 तत्कौतुकापनयनाय खनेद्द्वरिचीम् ॥ १२ ॥
 मृतविकलविभिन्नरोगितः
 स्वतनुसमानफलप्रदः खगः ।
 धनद्वद्भिन्निलीयमानको
 वियति च बन्धुसमागमप्रदः ॥ १३ ॥

नृपतिरपि शुभं शुभप्रदेशे
 खगमवलोक्य महीतले विदध्यात् ।
 सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घं
 शुभमभिनन्दितमेवमेति वृद्धिम् ॥ १४ ॥
 अशुभमपि विलोक्य खञ्जनं
 द्विजगुरुसाधुसुरार्चने रतः ।
 न नृपतिरशुभं समाप्नुयान्
 न यदि दिनानि च सप्त मांसमुक् ॥ १५ ॥
 आ वर्षात् प्रथमे दर्शने
 फलं प्रतिदिनं तु दिनशेषे ।
 दिक्स्थानमूर्तिलग्नर्क्ष-
 शान्तदीप्तादिभिश्चोद्यम् ॥ १६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां खञ्जन-
 दर्शनं नाम पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

यानचेरुत्पातान्
 गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये ।
 तेषां सङ्क्षेपोऽयं
 प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥ १ ॥
 अपचारेण नराणा-
 मुपसर्गः पापसञ्चयाद्भवति ।

संस्रुचयन्ति दिव्या-
 न्तरिक्षभौमास्तदुत्पाताः ॥ २ ॥
 मनुजानामपचारा-
 दपरक्ता देवताः सृजन्येताम् ।
 तत्प्रतिघाताय नृपः
 शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत ॥ ३ ॥
 दिव्यं ग्रहर्ष्वैद्वत-
 मुष्कानिर्घातपवनपरिवेषाः ।
 गन्धर्वपुरपुरन्दरचापादि
 यदान्तरिक्षं तत् ॥ ४ ॥
 भौमं चरस्थिरभवं
 तच्छान्तिभिराहतं शममुपैति ।
 नाभसमुपैति नृदुतां
 शाम्यति नो दिव्यमित्येके ॥ ५ ॥
 दिव्यमपि शममुपैति
 प्रसूतकनकान्नगोमहीदानैः ।
 रुद्रायतने भूमौ
 गोदोहात् कोटिहोमाच्च ॥ ६ ॥
 आत्मसुतकोशवाहन-
 पुरदारपुरोहितेषु लोकेषु ।
 पाकमुपयाति दैवं
 परिकल्पितमष्टधा नृपतेः ॥ ७ ॥

अनिमित्तभङ्गचलन-
 स्वेदाश्रुनिपातजल्पनाद्यानि ।
 लिङ्गार्चायतनानां
 नाशाय नरेशदेशानाम् ॥ ८ ॥
 दैवतयाचाशकटा-
 क्षचक्रयुगकेतुभङ्गपतनानि ।
 सम्यर्थासनसादन-
 सङ्गाश्च न देशन्तपशुभदाः ॥ ९ ॥
 ऋषिधर्मपितृब्रह्म-
 प्रोद्भूतं वैद्यतं द्विजातीनाम् ।
 यद्द्रुद्रलोकपालोद्भवं
 पशूनामनिष्टं तत् ॥ १० ॥
 गुरुसितशनैश्चरोत्थं
 पुरोधसां विष्णुजं च लोकानाम् ।
 स्कन्दविशाखसमुत्थं
 माण्डलिकानां नरेन्द्राखाम् ॥ ११ ॥
 वेदव्यासे मन्त्रिणि
 विनायके वैद्यतं चमूनाये ।
 धातरि सविश्वकर्मणि
 लोकाभावाय निर्दिष्टम् ॥ १२ ॥
 देवकुमारकुमारी-
 वनिताप्रेषेषु वैद्यतं यत्स्यात् ।

तन्नरपतेः कुमारक-
 कुमारिकास्त्रीपरिजनानाम् ॥ १३ ॥
 रक्षःपिशाचगुह्यक-
 नागानामेतदेव निर्देश्यम् ।
 मासैश्चाप्यष्टाभिः
 सर्वेषामेव फलपाकः ॥ १४ ॥
 बुद्धा देवविकारं
 शुचिः पुरोधाख्यहोषितः ज्ञातः ।
 ज्ञानकुसुमानुलेपन-
 वस्त्रैरभ्यर्चयेत् प्रतिमाम् ॥ १५ ॥
 मधुपर्केण पुरोधा
 भक्षैर्बलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत् ।
 स्थालीपाकं जुहुया-
 द्विधिवन्मन्त्रैश्च तस्त्रिङ्गैः ॥ १६ ॥
 इति विबुधविकारे शान्तयः सप्तरात्रं
 द्विजविबुधगणार्चा गीतन्तृत्योत्सवाश्च ।
 विधिवद्वनिपालैर्यैः प्रयुक्ता न तेषां
 भवति दुरितपाको दक्षिणाभिश्च रुद्धः ॥ १७ ॥
 इति लिङ्गवैद्यतम् ॥

राष्ट्रे यस्यानग्निः

प्रदीप्यते दीप्यते च नेन्धनवान् ।

मनुजेश्वरस्य पीडा
 तस्य सराङ्गस्य विज्ञेया ॥ १८ ॥
 जलमांसाद्र्ज्वलने
 नृपतिवधः प्रहरणे रणे रौद्रः ।
 सैन्यग्रामपुरेषु च
 नाशो वहेर्भयं कुरुते ॥ १९ ॥
 प्रासादभवनतोरण-
 केत्वादिघनलेन दग्धेषु ।
 तडिता वा घणमासात्
 परचक्रस्यागमे नियमात् ॥ २० ॥
 धूमो ऽनग्निसमुत्थो
 रजस्तमश्चाह्निजं महाभयदम् ।
 व्यधे निश्च्युदुनाशो
 दर्शनमपि चाह्नि दौषकरम् ॥ २१ ॥
 नगरचतुष्पादाखण्ड-
 मनुजानां भयकरं ज्वलनमाहुः ।
 धूमाग्निविस्फुलिङ्गैः
 शय्याम्बरकेशगैर्मृत्युः ॥ २२ ॥
 आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः
 कोशनिर्गमनवेपमानि वा ।
 वैकृतानि यदि वायुधे ऽपरा-
 ख्यायु रौद्ररणसङ्कुलं वदेत् ॥ २३ ॥

मन्त्रैर्वाहैः क्षीरदृक्षात्समिद्धि-
 र्हेतव्यो ऽग्निः सर्षपैः सर्षिषा च ।
 अग्न्यादीनां वैद्यते शान्तिरेवं
 देयं चाग्निन् काश्चनं ब्राह्मणेभ्यः ॥ २४ ॥
 इत्यग्निवैद्यतम् ॥

शाखाभङ्गे ऽकस्माद्
 दृक्षाणां निर्दिशेद्रहोद्योगम् ।
 हसने देशभ्रंशं
 रुदिते च व्याधिबाहुल्यम् ॥ २५ ॥
 राष्ट्रविभेदस्त्वन्तौ
 बाखषधो ऽतीव कुसुमिते बाले ।
 दृक्षात् क्षीरस्त्रावे
 सर्वद्रव्यक्षयो भवति ॥ २६ ॥
 मद्ये वाहननाशः
 सङ्ग्रामः शोणिते मधुनि रोगः ।
 स्नेहे दुर्मिक्षभयं
 महद्भयं निःसृते सखिले ॥ २७ ॥
 शुष्कविरोहे वीर्या-
 न्नसङ्घयः शोषणे च विद्वज्जानाम् ।
 पतितानामुत्थाने
 स्वयं भयं दैवजनितं च ॥ २८ ॥

पूजितदृष्टे चानृतौ
 कुसुमफलं नृपवधाय निर्दिष्टम् ।
 धूमस्तस्मिन् ज्वालायवा
 भवेन्नृपवधायैव ॥ २६ ॥
 सर्पत्सु तरुषु जल्पत्सु वापि
 जनसङ्घयो विनिर्दिष्टः ।
 दृष्ट्याणां वैद्यत्ये
 दशभिर्मासैः फलविपाकः ॥ ३० ॥
 स्रग्गन्धधूपाम्बरपूजितस्य
 छत्रं निधायोपरि पादपस्य ।
 कृत्वा शिवं रुद्रजपो ऽत्र कार्यो
 रुद्रेभ्य इत्यत्र षडङ्गहोमः ॥ ३१ ॥
 पायसेन मधुना च भोजयेद्
 ब्राह्मणान् घृतयुतेन भूपतिः ।
 मेदिनी निगदिता च दक्षिणा
 वैद्यते तरुद्यते महर्षिभिः ॥ ३२ ॥
 इति दृष्टवैद्यतम् ॥

नाले ऽजयवादीना-
 मेकस्मिन् द्विचिसम्भवो मरणम् ।
 कथयति तदधिपतीनां
 यमसं जातं च कुसुमफलम् ॥ ३३ ॥

अतिवृद्धिः सस्यानां
 नानाफलकुसुमभवो वृक्षे ।
 भवति हि यद्येकस्मिन्
 परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ ३४ ॥
 अर्धेन यदा तैलं
 भवति तिलानामतैलता वा स्यात् ।
 अन्नस्य च वैरस्यं
 तदा च विन्ध्याङ्गयं सुमहत् ॥ ३५ ॥
 विकृतकुसुमं फलं वा
 ग्रामादथवा पुरादृष्टिः कार्यम् ।
 सौम्यो ऽथ चरुः कार्यो
 निर्वाप्यो वा पशुः शान्त्यै ॥ ३६ ॥
 सस्ये च वृद्धां विकृतिं प्रदेयं
 तत् श्लेषमेव प्रथमं द्विजेभ्यः ।
 तस्यैव मध्ये चरुमथ भौमं
 कृत्वा न दोषान् समुपैति तज्जान् ॥ ३७ ॥
 इति सस्यवैकृतम् ॥

दुर्भिक्षमनावृष्ट्या-
 मतिवृष्ट्यां क्षुद्रयं सपरचक्रम् ।
 रोगो अन्वतुभवायां
 वृषवधो ऽनघजातायाम् ॥ ३८ ॥

शीतोष्णविपर्यासे
 नेो सम्यग्यतुषु च सम्प्रहतोषु ।
 घणमासाद्राघ्रभयं
 रोगभयं द्वैवजनितं च ॥ ३९ ॥
 अन्यर्तो सप्ताहं
 प्रबन्धवर्षे प्रधानवृषभरक्षम् ।
 रक्ते शस्त्रोद्योगो
 मांसास्त्रिवक्त्रादिभिर्भरकः ॥ ४० ॥
 धान्यहिरण्यत्वक्फल-
 कुसुमाद्यैर्विषैर्भयं विन्द्यात् ।
 अङ्गारपांशुवर्षे
 विनाशमायाति तक्षगरम् ॥ ४१ ॥
 उपला विना जलधरै-
 विहता वा प्राणिनो यदा दृष्टाः ।
 छिद्रं वाप्यतिदृष्टौ
 सस्यान्तामीतिसञ्जननम् ॥ ४२ ॥
 [क्षीरघृतक्षैद्राण्यं...
 दध्नो रुधिरोष्णवारिण्यां वर्षे ।
 देशविनाशो ज्ञेयो
 ऽस्तुगवर्षे चापि नृपयुद्धम् ॥ ४३ ॥
 यद्यमले ऽर्के छाया
 न दृश्यते दृश्यते प्रतीया वा ।

देशस्य तदा सुमह-
 द्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ ४४ ॥
 व्यम्ब्रे नभसीन्द्रधनु-
 र्दिवा यदा दृश्यते ऽथवा रात्रौ ।
 प्राच्यामपरस्यां वा
 तदा भवेत् शुद्धयं सुमहत् ॥ ४५ ॥
 सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां
 योगः स्मृतो दृष्टिविकारकाले ।
 धान्यान्नगोकाञ्चनदक्षिणाश्च
 देयास्ततः शान्तिमुपैति पापम् ॥ ४६ ॥
 इति दृष्टिवैकृतम् ॥

अपसर्पणं नदीनां
 नगरादचिरेण शून्यतां कुरुते ।
 शोषश्चाशोष्याणा-
 मन्वेषां वा ऋदादीनाम् ॥ ४७ ॥
 स्रेहासृङ्मांसवहाः
 सङ्कुलकुलुषाः प्रतीपमाश्वापि ।
 परचक्रस्यागमनं
 मत्तः कथयन्ति घण्टासात् ॥ ४८ ॥
 ज्वालाधूमकाया
 रुदितोत्क्रुष्टानि चैव क्रूपानाम् ।

गीतप्रजल्पितानि च
 जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ ४९ ॥
 तोयोत्पत्तिरखाते
 गन्धरसविपर्यये च तोयानाम् ।
 सलिलाशयविकृतौ वा
 महद्भयं तत्र शान्तिरियम् ॥ ५० ॥
 सलिलविकारे कुर्यात्
 पूजां वरुणस्य वारुणैर्मन्त्रैः ।
 तैरेव च जपहोमं
 शममेवं पापमुपयाति ॥ ५१ ॥
 इति जलवैकृतम् ॥

प्रसवविकारे स्त्रीणां
 द्विचिचतुःप्रधृतिसम्प्रसूतौ वा ।
 हीनातिरिक्तकाले च
 देशकुलसङ्घयो भवति ॥ ५२ ॥
 वडवोद्भ्रमहिषगो-
 हस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेषाम् ।
 षण्मासात्सतिफलं
 शान्तौ श्लोकौ च गर्गोक्तौ ॥ ५३ ॥

नार्यः परस्य विषये त्यक्तव्यास्ता हितार्थिना ।
 तर्पयेच्च द्विजान् कामैः शान्तिं चैवाच कारयेत् ॥ ५४ ॥

चतुष्पदाः स्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्याः परभूमिषु ।
 नगरं स्वामिनं यूथमन्यथा हि विनाशयेत् ॥ ५५ ॥
 इति प्रसववैद्यतम् ॥

परयोनावभिगमनं
 भवति तिरश्चामसाधु धेनूनाम् ।
 उक्षाणौ वान्योऽन्यं
 पिबति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥ ५६ ॥
 मासत्रयेण विन्ध्यात्
 तस्मिन्निःसंशयं परागमनम् ।
 तत्प्रतिघातायैतौ
 श्लोकौ गर्गेण निर्दिष्टौ ॥ ५७ ॥

त्यागो विवासनं दानं तत्तस्याशु शुभं भवेत् ।
 तर्पयेद्ब्राह्मणांश्चात्र जपहोमांश्च कारयेत् ॥ ५८ ॥
 स्थालीपाकेन धातारं पशुना च पुरोहितः ।
 ग्राजापत्येन मन्त्रेण यजेद्ब्रह्मदक्षिणम् ॥ ५९ ॥
 इति चतुष्पदवैद्यतम् ॥

यानं वाहवियुक्तं
 यदि गच्छेन्न ब्रजेच्च वाहयुतम् ।
 राष्ट्रभयं भवति तदा
 चक्राणां सादभङ्गे च ॥ ६० ॥

अनभिहततूर्यनादः
शब्दो वा ताडितेषु यदि न स्यात् ।

व्युत्पत्तौ वा तेषां

परागमो नृपतिमरुतं वा ॥ ६१ ॥

गीतरवतूर्यनादा

नभसि यदा वा चरस्थिरान्यत्वम् ।

मृत्युस्तदा गदा वा

विस्वरतूर्ये पराभिभवः ॥ ६२ ॥

गोलाङ्गुलयोः सङ्गे

द्वींश्रुर्पाद्युपस्करविकारे ।

क्रोष्टुकनादे च तथा

शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् ॥ ६३ ॥

वायव्येषु नृपतिर्वायुं शक्तुभिरर्चयेत् ।

आ वायोरिति पञ्चर्चा जाप्याश्च प्रयतैर्द्विजैः ॥ ६४ ॥

ब्राह्मणान् परमाग्नेन दक्षिणाभिश्च तर्पयेत् ।

बद्धदक्षिणा होमाः कर्तव्याश्च प्रयत्नतः ॥ ६५ ॥

इति वायव्यवैद्यतम् ॥

पुरपक्षिणो वनचरा

वन्या वा निर्भया विशन्ति पुरम् ।

नक्तं वा दिवसचराः

क्षपाचरा वा चरन्त्यहनि ॥ ६६ ॥

सन्धाद्वयेऽपि मण्डल-
 माबध्नन्तो मृगा विहङ्गा वा ।
 दीप्तायां दिश्यथवा
 क्रोशन्तः संहता भयदाः ॥ ६७ ॥ *
 श्वानः प्ररुदन्त इव
 द्वारे वाशन्ति जम्बुका दीप्ताः ।
 प्रविशेन्न रेन्द्रभवने
 कपोतकः कौशिको यदिवा ॥ ६८ ॥
 कुक्कुटरुतं प्रदोषे
 हेमन्तादौ च कोकिलालापाः ।
 प्रतिलोममण्डलचराः
 श्येनाद्याश्चाम्बरे भयदाः ॥ ६९ ॥
 गृहचैत्यतोरणेषु
 द्वारेषु च पक्षिसङ्घसम्पाताः ।
 मधुवल्मीकाम्भोरुह-
 समुद्गवाश्चापि नाशाय ॥ ७० ॥
 श्वभिरस्थिशवावयव-
 प्रवेशनं मन्दिरेषु मरकाय ।
 पशुशस्त्रव्याहारे
 नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम् ॥ ७१ ॥

मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमान् सदक्षिणान् ।
 देवाः कपोत इति च अप्तव्याः पञ्चभिर्द्विजैः ॥ ७२ ॥

सु देवा इति चैकेन देया गावश्च दक्षिणा ।
जपेच्छाकुनसूक्तं वा मनोवेदशिरांसि च ॥ ७३ ॥
इति मृगपश्यादिवैद्यतम् ॥

शक्रध्वजेन्द्रकील-
स्तम्भदारप्रपातभङ्गेषु ।
तद्वत्कपाटतोरण-
केतूनां नरपतेर्मरणम् ॥ ७४ ॥
सन्ध्याद्वयस्य दीप्ति-
धूमोत्पत्तिश्च कानने ऽनग्नौ ।
छिद्राभावे भूमे-
र्दरणं कम्पश्च भयकारी ॥ ७५ ॥
पाषण्डानां नास्तिकानां च भक्तः ।
साध्वाचारप्रोज्झितः क्रोधशीलः ।
ईर्ष्युः क्रूरो विग्रहासक्तचेता
यस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥ ७६ ॥
प्रहर हर छिन्धि भिन्धी-
त्यायुधकाष्ठाश्रमपाणयो बालाः ।
निगदन्तः प्रहरन्ते
तचापि भयं भवत्याशु ॥ ७७ ॥
अङ्गारगैरिकाद्यै-
र्विकृतप्रेताभिलेखनं यस्मिन् ।

नायकचिचितमथवा
क्षये क्षयं याति नचिरेण ॥ ७८ ॥

सूतापटाङ्गशबलं
न सन्धयोः पूजितं कलहयुक्तम् ।

नित्योच्छिष्टस्त्रीकं च
यद्गृहं तत्क्षयं याति ॥ ७९ ॥

दृष्टेषु यातुधानेषु
निर्दिशेन्मरकमाशु सम्प्राप्तम् ।

प्रतिघातायैतेषां
गर्गः शान्तिं चकारेमाम् ॥ ८० ॥

महाशान्त्यो ऽथ बलयो भोज्यानि सुमहान्ति च ।

कारयेत् महेन्द्रं च माहेन्द्रीभिः समर्चयेत् ॥ ८१ ॥

इति शक्रध्वजेन्द्रकीलादिवैद्यतम् ॥

नरपतिदेशविनाशे
केतोरुदये ऽथवा ग्रहे ऽर्केन्दोः ।

उत्पातानां प्रभवः
स्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥ ८२ ॥

ये च न दोषान् जनय-
न्त्युत्पातास्तान्दुस्वभावकृतान् ।

अधिपुचकृतैः श्लोकै-
र्विद्यादैतैः समासोक्तैः ॥ ८३ ॥

वज्राशनिमहीकम्पसन्धानिर्घातनिःस्वनाः ।
 परिवेषरजोधूमरक्तार्कास्तमनोदयाः ॥ ८४ ॥
 द्रुमेभ्यो ऽन्नरसस्नेहबहुपुष्पफलोद्गमाः ।
 गोपक्षिमदवृद्धिश्च शिवाय मधुमाधवे ॥ ८५ ॥
 तारोल्कापातकलुषं कपिलार्केन्दुमण्डलम् ।
 अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेखनिलाहतम् ॥ ८६ ॥
 रक्तपद्मारुणं सान्ध्यं नभः क्षुब्धार्यवोपमम् ।
 सरितां चाम्बुसंशेषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत् ॥ ८७ ॥
 शक्रायुधपरीवेषविद्युच्छुष्कविरोहणम् ।
 कम्पोद्दर्तनवैद्यत्यं रसनं दरुणं क्षितेः ॥ ८८ ॥
 सरोनद्युदपानानां वृद्धूर्ध्वतरणस्रवाः ।
 सरुणं चाद्रिगेहानां वर्षासु न भयावहम् ॥ ८९ ॥
 दिव्यस्त्रीभूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् ।
 ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनं च दिवाम्बरे ॥ ९० ॥
 गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु ।
 सस्यवृद्धिरपां हानिरपापाः शरदि स्मृताः ॥ ९१ ॥
 शीतानिलतुषारत्वं नर्दनं मृगपक्षिणाम् ।
 रक्षोयक्षादिसत्त्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥ ९२ ॥
 दिशो धूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः ।
 उच्चैः सूर्योदयास्तौ च हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ ९३ ॥
 हिमपातानिलोत्पाता विरूपाद्भुतदर्शनम् ।
 कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोल्कापातपिञ्जरम् ॥ ९४ ॥

चिचगर्भोद्भवाः स्त्रीषु गोऽजाश्चमृगपक्षिषु ।
 पञ्चाङ्गुरस्तानां च विकाराः शिशिरे शुभाः ॥ ६५ ॥
 ऋतुस्वभावजा ह्येते दृष्टाः स्वर्तो शुभप्रदाः ।
 ऋतोरन्यत्र चोत्पाता दृष्टास्ते भृशदारुणाः ॥ ६६ ॥
 उन्मत्तानां च या गाथाः शिश्रूनां भाषितं च यत् ।
 स्त्रियो यच्च प्रभाषन्ते तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥ ६७ ॥
 पूर्वं चरति देवेषु पश्चाद्गच्छति मानुषान् ।
 नाचोदिता वाग्बदति सत्या ह्येषा सरस्वती ॥ ६८ ॥
 उत्पातान् गणितविवर्जितोऽपि बुद्ध्वा
 विस्थातो भवति नरेन्द्रवस्त्रभञ्ज ।
 एतत्तन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं
 यज्ज्ञात्वा भवति नरस्त्रिकालदर्शी ॥ ६९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुत्पा-
 तखण्डं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ • ॥

दिव्यान्तरिक्षाश्रयमुक्तमादौ
 मया फलं शस्तमशोभनं च ।
 प्रायेण चारेषु समागमेषु
 युद्धेषु मार्गादिषु विस्तरेण ॥ १ ॥
 भूयो वराहमिहिरस्य न युक्तमेतत्
 कर्तुं समासकदसाविति तस्य दोषः ।

तज्ज्ञैर्न वाच्यमिदं फलानुगीति
 यद्वर्हिचिचकमिति प्रथितं वराङ्गम् ॥ २ ॥
 स्वरूपमेव तस्य तत् प्रकीर्तितानुकीर्तनम् ।
 ब्रवोम्यहं न चेदिदं तथापि मे ऽच वाच्यता ॥ ३ ॥

उत्तरवीथिगता द्युतिमन्तः
 क्षेमसुभिर्दशशिवाय समस्ताः ।
 दक्षिणमार्गगता द्युतिहीनाः
 क्षुब्धयतस्करमृत्युकरास्ते ॥ ४ ॥

कोष्ठागारगते धृगुपुत्रे
 पुष्यस्थे च गिराम्प्रभविष्यौ ।
 निर्वेराः क्षितिपाः सुखभाजः
 संहृष्टाश्च जना गतरोगाः ॥ ५ ॥
 पीडयन्ति यदि कृत्तिकां मघां
 रोहिणीं श्रवणमैन्द्रमेव वा ।
 प्रोज्झ्य सूर्यमपरे ग्रहास्तदा
 पश्चिमा दिगनयेन पीड्यते ॥ ६ ॥

प्राच्यां चेद्भवदवस्थिता दिनान्ते
 प्राच्यानां भवति हि विग्रहे नृपाणाम् ।
 मध्ये चेद्भवति हि मध्यदेशपीडा
 रूक्षैस्तैर्न तु रुचिरैर्मयूखवद्भिः ॥ ७ ॥
 दक्षिणां ककुभमाश्रितैस्तु तै-
 र्दक्षिणापथपयोमुचां क्षयः ।

हीनरूक्षतनुभिश्च विग्रहः
 स्थूलदेहकिरणान्वितैः शुभम् ॥ ८ ॥
 उत्तरमार्गे स्पष्टमयूक्षाः
 शान्तिकरास्ते तच्चृपतीनाम् ।
 ह्रस्वशरीरा भस्मसवर्षा
 दोषकराः स्युर्देशनृपाणाम् ॥ ९ ॥
 नक्षत्राणां तारकाः सग्रहाणां
 धूमज्वालाविस्फुलिङ्गान्विताश्चेत् ।
 अलोकं वा निर्निमित्तं न यान्ति
 याति ध्वंसं सर्वलोकः समूपः ॥ १० ॥
 दिवि भाति यदा तुहिनांशुयुगं
 द्विजट्टद्विरतीव तदाशु शुभा ।
 तदनन्तरवर्षारथो ऽर्कयुगे
 जगतः प्रलयस्त्रिचतुःप्रधृति ॥ ११ ॥
 मुनीनभिजितं भ्रुवं मघवतश्च भं संस्पृशन्
 शिखी घनविनाशकृत् कुशलकर्महा शोकदः ।
 भुजङ्गभमथ स्पृशेद्भवति वृष्टिनाशो भ्रुवं
 क्षयं व्रजति विद्रुतो जनपदश्च बालाकुलः ॥ १२ ॥
 प्राग्दारेषु चरन् रविपुत्रो
 नक्षत्रेषु करोति च वक्रम् ।
 दुर्भिक्षं कुरुते भयमुग्रं
 मित्राणां च विरोधमवृष्टिम् ॥ १३ ॥

रोहिणीशकटमर्कनन्दनो
 यदि भिनत्ति रुधिरो ऽथवा शिखी ।
 किं वदामि यदनिष्टसागरे
 जगदशेषमुपयाति सङ्ख्यम् ॥ १४ ॥
 उदयति सततं यदा शिखी
 चरति भक्षकमशेषमेव वा ।
 अनुभवति पुराहृतं तदा फलम्
 अशुभं सचराचरं जगत् ॥ १५ ॥

धनुःस्थायी रूक्षो रुधिरसदृशः क्षुब्धयकरो
 बलोद्योगं चेन्दुः कषयति जयं ज्यास्य च यतः ।
 अवाक्यृज्जो गोघ्नो निधनमपि सस्यस्य कुरुते
 ज्वलन्धूमायन् वा नृपतिमरणावैव भवति ॥ १६ ॥

क्षिग्धः स्थूलः समशृङ्गो विशाल-
 स्तुङ्गश्चोदग्विचरन्नागवीथ्याम् ।
 दृष्टः सौम्यैरशुभैर्विप्रयुक्तो
 लोकानन्दं कुरुते ऽतीव चन्द्रः ॥ १७ ॥
 पितृमैत्रपुरुङ्गतविशाखा-
 त्वाष्ट्रमेत्य च युमन्ति शशाङ्कः ।
 दक्षिणेन न शुभो हितस्त्याद्
 यद्युदक् चरति मध्यगतो वा ॥ १८ ॥
 परिघ इति मेघरेखा
 या तिर्यग्भास्करोदये ऽस्ते वा ।

परिधिस्तु प्रतिस्वर्यो
दण्डस्त्वृजुरिन्द्रचापनिभः ॥ १९ ॥

उदये ऽस्ते वा भानो-
र्ये दीर्घा रश्मयस्त्वमोघास्ते ।

सुरचापखण्डमृजु यद्
रोहितमैरावतं दीर्घम् ॥ २० ॥

अर्धास्तमयात्सन्ध्या
व्यक्तीभूता न तारका यावत् ।

तेजःपरिहानिमुखाद्
भानोरर्धोदयं यावत् ॥ २१ ॥

तस्मिन् सन्ध्याकाले
चिह्नैरेतैः शुभाशुभं वाच्यम् ।

सर्वैरेतैः स्निग्धैः
सद्योवर्षं भयं रूक्षैः ॥ २२ ॥

अच्छिन्नः परिधो वियच्च विमलं श्यामा मयूखा रवेः

स्निग्धदीधितयः सितं सुरधनुर्विद्युच्च पूर्वोत्तरा ।

स्निग्धो मेघतरुर्दिवाकरकरैरालिङ्गितो वा यदा

दृष्टिः स्याद्यदि वार्कमस्तसमये मेघो महान्छादयेत् ॥ २३ ॥

खण्डो वक्रः कृष्णो ह्रस्वः काकाद्यैर्वा चिह्नैर्विद्वः ।

यस्मिन्देशे रूक्षश्चार्कस्तथाभावः प्रायो राघ्नः ॥ २४ ॥

वाहिनीं समुपयाति पृष्ठतो

मांसभुक्खगगणो युयुत्सतः ।

यस्य तस्य बलविद्रवो महान्
अग्रगैस्तु विजयो विहङ्गमैः ॥ २५ ॥

भानोरुदये यदि वास्तमये
गन्धर्वपुरप्रतिमा ध्वजिनी ।

बिम्बं निरुणद्धि तदा नृपतेः

प्राप्तं समरं सभयं प्रवदेत् ॥ २६ ॥

शस्ता शान्तद्विजस्रगघुष्टा

सन्ध्या क्षिग्धा नृदुपषणा च ।

पांशुध्वस्ता जमपदमाशं

धत्ते रूक्षा रुधिरनिभा वा ॥ २७ ॥

यद्विस्तरेण कथितं मुनिभिस्तदस्मिन्

सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम् ।

श्रुत्वापि कोकिलरुतं बलिभुग्विरौति

यत्तत्त्वभावकृतमस्य पिकं न जेतुम् ॥ २८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां मयूर-
चिचकं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ • ॥

मूर्खं मनुजाधिपतिः

प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् ।

अशुभं शुभं च लोके

भवति यतोऽतो नृपतिचिन्ता ॥ १ ॥

या व्याख्याता शान्तिः
 स्वयम्भुवा सुरगुरोर्महेन्द्रार्थे ।
 तां प्राप्य दृष्टव्यगर्गः
 प्राह यथा भागुरेः श्रुणुत ॥ २ ॥
 पुण्यस्नानं नृपतेः
 कर्तव्यं दैवचित्तपुरोधाभ्याम् ।
 नातः परं पवित्रं
 सर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ ३ ॥
 श्लेष्मातकाक्षकण्टकि-
 कटुतिक्तविगन्धिपाहपविहीने ।
 कैशिकयध्रप्रधृतिभि-
 रनिष्टविहगैः परित्यक्ते ॥ ४ ॥
 तरुणतरुगुल्मवल्ली-
 खताप्रताजाद्यते वनोद्देशे ।
 निरुपहतपत्रपल्लव-
 मनोश्चमधुरद्रुमप्राये ॥ ५ ॥
 छकवाकुजीवजीवक-
 शुक्लशिखिशतपत्रपावहारीतैः ।
 क्रकरचकोरकपिञ्जल-
 वञ्जुलपारावतश्रीकैः ॥ ६ ॥
 कुसुमरसपानमत्त-
 द्विरेफपुंस्कोकिलादिभिश्चान्यैः ।

विरुते वनोपकण्ठे
 श्लेषागारे शुचावधवा ॥ ७ ॥
 हृदिनीविलासिनीनां
 जलखगनखविक्षतेषु रम्येषु ।
 पुलिनजघनेषु कुर्याद्
 दृक्नसोः प्रीतिजननेषु ॥ ८ ॥
 प्रोत्सुतहंसच्छेषे
 कारण्डवकुररसारसोप्रीते ।
 फुल्लेन्दीवरनयने
 सरसि सहस्राक्षकान्तिधरे ॥ ९ ॥
 प्रोत्फुल्लकमलवदनाः
 कलहंसकलस्वनप्रभाषिण्यः ।
 प्रोत्सुङ्गकुङ्कुमकुचा
 यस्मिन्मलिनीविलासिन्यः ॥ १० ॥
 कुर्याद्गोरोमन्यज-
 फेनलवशङ्कतखुरक्षतोपचिते ।
 अचिरप्रदूतहुङ्कृत-
 वस्त्रिगतवत्सोत्सवे गोष्ठे ॥ ११ ॥
 अथवा समुद्रतीरे
 कुशलागतपोतरत्नसम्नाधे ।
 घननिचुललीनजलधर-
 सितखगश्रवणीकृतोपान्ते ॥ १२ ॥

क्षमया क्रोध इव जितः
 सिंहे मृग्याभिसूयते यथा ।
 दत्ताभयखगमृग-
 शावकेषु तेषाम्रमेघयवा ॥ १३ ॥
 काञ्चीकलापनूपुर-
 गुरुजघनोद्दहनविघ्नितपदाभिः ।
 श्रीमति मृगेक्षणाभि-
 र्युहे ऽन्यधृतवल्गुवचनाभिः ॥ १४ ॥
 पुण्येधायतनेषु च
 तीर्थेषूद्यानरम्यदेशेषु ।
 पूर्वोदकस्रवमृमै
 प्रदक्षिणाम्भोवहायां च ॥ १५ ॥
 भस्माङ्गारास्थ्युषर-
 तुषकेशश्चक्रकटावासैः ।
 श्चाविन्मूषकविवरै-
 र्वल्मीकैर्या च सन्त्यक्ता ॥ १६ ॥
 धात्री घना सुगन्धा
 स्निग्धा मधुरा समा च विजयाय ।
 सेनावासे ऽप्येवं
 योजयितव्या यथायोगम् ॥ १७ ॥
 निःक्रम्य पुराव्रक्तं
 दैवघ्नामात्ययाजकाः प्राच्याम् ।

कौबेर्यां वा कृत्वा
 बलिं दिशोशाधिपायां वा ॥ ५८ ॥
 लाजास्रतदधिकुसुमैः
 प्रयतः प्रसृतः पुरोहितः कुर्यात् ।

आवाहनमथ मन्त्र-

स्तस्मिन्मुनिभिः समुद्दिष्टः ॥ १९ ॥

आगच्छन्तु सुराः सर्वे ये ऽत्र पूजाभिस्त्राधिष्णः ।
 दिशो नागा द्विजाश्चैव वे चान्ये ऽप्यंशभागिनः ॥ २० ॥
 आवाह्यैवं ततः सर्वानेवं ब्रूयात् पुरोहितः ।
 श्वः पूजां प्राप्य यास्यन्ति दत्त्वा शान्तिं महीपतेः ॥ २१ ॥

आवाहितेषु कृत्वा पूजां

तां शर्वरीं वसेयुस्ते ।

सदसत्स्वप्ननिमित्तं

याचायां स्वप्नविधिरुक्तः ॥ २२ ॥

अपरे ऽहनि प्रभाते

सम्भारानुपहरेद्यथोक्तगुणान् ।

गत्वावनिप्रदेशे

सोक्ताश्चाप्यत्र मुनिगीताः ॥ २३ ॥

तस्मिन् मण्डलमालिख्य कल्पयेत्तत्र मेदिनीम् ।

नानारत्नाकरवतीं स्थानानि विविधानि च ॥ २४ ॥

पुरोहितो यथास्थानं नागान्यश्चान्सुराङ्घ्रिपतृन् ।

गन्धर्वाप्सरसश्चैव मुनीन् सिद्धांश्च विन्यसेत् ॥ २५ ॥

ग्रहांश्च सह नक्षत्रै रूद्रांश्च सह मातृभिः ।
 कन्दं विष्णुं विशाखं च लोकपालान्मुरस्त्रियः ॥ २६ ॥
 वर्षकैर्विविधैः कृत्वा हृद्यैर्गन्धगुणान्वितैः ।
 यथाखं पूजयेद्द्विद्वान् गन्धमाल्यामुलेपनैः ॥ २७ ॥
 भक्ष्यैरन्यैश्च विविधैः फलमूलाभिषेक्तया ।
 पानकैर्विविधैर्हृद्यैः सुराक्षीरासवादिभिः ॥ २८ ॥

कथयाम्यतः परमहं

पूजामस्मिन्यथाभिलिखितानाम् ।

ग्रहयज्ञे यः प्रोक्तो

विधिर्ग्रहाणां स कर्तव्यः ॥ २९ ॥

मांसौदनमद्याद्यैः

पिशाचदितितनयदानवाः पूज्याः ।

अभ्यञ्जनाञ्जनतिलैः

पितरो मांसौदनैश्चापि ॥ ३० ॥

सामयजुर्भिर्मुनय-

स्त्वृग्भिर्गन्धैश्च धूपमाल्ययुतैः ।

अश्लेषकवर्णै-

स्त्रिमधुरेण चाभ्यर्चयेन्नागान् ॥ ३१ ॥

धूपाज्याहुतिमाल्यै-

र्विबुधान् रत्नैः स्तुतिप्रणामैश्च ।

गन्धर्वानप्सरसो

गन्धैर्माल्यैश्च सुसुगन्धैः ॥ ३२ ॥

शेषांस्तु सार्ववर्षिक-
 बलिभिः पूजां न्यसेच्च सर्वेषाम् ।
 प्रतिसरवस्त्रपताका-
 भूषणयज्ञोपवीतानि ॥ ३३ ॥
 मण्डलपश्चिमभागे
 दत्त्वाग्निं दक्षिणे ऽथवा वेद्याम् ।
 आद्यात्सम्भारान्
 दर्भान्दीर्घानगर्भांश्च ॥ ३४ ॥
 लाजाज्याक्षतदधिमधु-
 सिद्धार्यकगन्धसुमनसो धूपान् ।
 गोरोचनाञ्जनतिलान्
 स्वर्तुजमधुराणि च फलानि ॥ ३५ ॥
 सद्यतस्य पायसस्य च
 तच्च शरावाणि तैश्च सम्भारैः ।
 पश्चिमवेद्यां पूजां
 कुर्यात्स्नानस्य सा वेदी ॥ ३६ ॥
 तस्याः कोशेषु दृढान्
 कलशान् सितसूचवेष्टितग्रोवान् ।
 सक्षीरदृक्षपल्लव-
 फलापिधानान्व्यवस्थाप्य ॥ ३७ ॥
 पुण्यस्नानविमिश्रेणा-
 पूर्यान्मभसा सरतांश्च ।

पुष्यज्ञानद्रव्या-

ख्यादद्याद्गर्भगीतानि ॥ ३८ ॥

ज्योतिष्मतीं चायमाणामभयामपराजिताम् ।

जीवां विश्वेश्वरीं पाठां समङ्गां विज्रयां तथा ॥ ३९ ॥

सहां च सहदेवीं च पूर्वकोशां शतावरीम् ।

अरिष्टिकां शिवां भद्रां तेषु कुम्भेषु विन्यसेत् ॥ ४० ॥

ब्राह्मीं क्षेमामजां चैव सर्वबीजानि काञ्चनम् ।

मङ्गल्यानि यथास्नाभं सर्वौषधो रसांस्तथा ॥ ४१ ॥

रत्नानि सर्वगन्धांश्च विस्वं च सविककृतम् ।

प्रशस्तनाव्यशौषधो हिरण्यं मङ्गलानि च ॥ ४२ ॥

आदावनदुहश्चर्म जरया संहृतायुषः ।

प्रशस्तलक्ष्णधृतः प्राचीनग्रीवमास्तरेत् ॥ ४३ ॥

ततो वृषस्य योधस्य चर्म रोहितमक्षतम् ।

सिंहस्याथ तृतीयं स्थाद्याघ्रस्य च ततः परम् ॥ ४४ ॥

चत्वार्येतानि चर्माणि तस्यां बेद्यामुपास्तरेत् ।

शुभे मुहूर्ते सम्प्राप्ते पुष्ययुक्ते निशाकरे ॥ ४५ ॥

भद्रासनमेकतमेन

कारितं कनकरजतताम्राणाम् ।

क्षीरतरुनिर्मितं वा

विन्यस्वं चर्मणामुपरि ॥ ४६ ॥

षिविधस्तस्योष्णयो

हस्तः पादाधिको ऽर्धयुक्तश्च ।

माण्डलिकानन्तरजित्-
समस्तराज्यार्थिनां शुभदः ॥ ४७ ॥

अन्तर्धाय हिरण्यं

तपोपविशेन्नरेश्वरः सुमनाः ।

सचिवाप्तपुरोहितदैव-

पौरकल्याणनामवृतः ॥ ४८ ॥

वन्दिजनपौरविप्र-

प्रघुष्टपुण्याहनिर्घोषैः ।

समृद्ङ्गशङ्कतूर्यै-

र्मङ्गलशब्दैर्हतानिष्टः ॥ ४९ ॥

अहतक्षौमनिवसनं

पुरोहितः कम्बलेन सञ्छाद्य ।

कृतबलिपूजं कलशै-

रभिषिञ्चेत्सर्पिषा पूर्यैः ॥ ५० ॥

अष्टावष्टाविंशति-

रष्टशतं वापि कलशपरिमाणम् ।

अधिके ऽधिके गुणोत्तर-

मयं च मन्त्रो ऽच मुनिगीतः ॥ ५१ ॥

आज्यं तेजो समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं परम् ।

आज्यं सुराणामाहार आज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ५२ ॥

भौमान्तरिक्षं दिव्यं च यत्ते किल्बिषमागतम् ।

सर्वं तदाज्यसंस्पर्शात् प्रणाशमुपगच्छतु ॥ ५३ ॥

कम्बलमपनीय ततः

पुष्यस्नानाम्बुभिः सफलपुष्पैः ।

अभिषिञ्चेन्मनुजेन्द्रं

पुरोहितो ऽनेन मन्त्रेण ॥ ५४ ॥

सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ये च सिद्धाः पुरातनाः ।

ब्रह्मा विष्णुश्च शम्भुश्च साध्याश्च समरुद्राणाः ॥ ५५ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च भिषग्वरौ ।

अदितिर्देवमाता च स्वाहा सिद्धिः सरस्वती ॥ ५६ ॥

कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः श्रोत्र सिनीवाली कुङ्कुस्तथा ।

दनुश्च सुरसा चैव विनता कद्रुरेव च ॥ ५७ ॥

देवपत्न्यश्च या नोक्ता देवमातर एव च ।

सर्वास्त्वामभिषिञ्चन्तु दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ ५८ ॥

नक्षत्राणि मुहूर्ताश्च पक्षाहोराषसन्धयः ।

संवत्सरा दिनेशाश्च कलाः काष्ठाः क्षणा लवाः ॥ ५९ ॥

सर्वे त्वामभिषिञ्चन्तु कालस्यावयवाः शुभाः ।

वैमानिकाः सुरगणा मनवः सागरैः सह ॥ ६० ॥

सप्तर्षयः सदारश्च भ्रुवस्थानानि यानि च ।

मरीचिरचिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुरङ्गिराः ॥ ६१ ॥

धृगुः सनत्कुमारश्च सनको ऽथ समन्दनः ।

सनातनश्च दक्षश्च जैगीषव्यो भगन्दरः ॥ ६२ ॥

एकतश्च द्वितश्चैव चितो जावालिकश्चपौ ।

दुर्वासा दुर्विनीतश्च कण्वः कात्यायनस्तथा ॥ ६३ ॥

मार्कण्डेयो दीर्घतपाः शुनःश्रेफो विदूरथः ।
 ऊर्वः संवर्तकश्चैव च्यवने ऽचिः पराशरः ॥ ६४ ॥
 द्वैपायनो यवक्रीतो देवराजः सहानुजः ।
 एते चान्ये च मुनयो वेदव्रतपरायणाः ॥ ६५ ॥
 सशिष्यास्ते ऽभिषिञ्चन्तु सदाराश्च तपोधनाः ।
 पर्वतास्तरवो वल्ल्यः पुण्यान्यायतनानि च ॥ ६६ ॥
 सरितश्च महाभागा नागाः किम्पुरुषास्तथा ।
 वैखानसा महाभागा द्विजा वैहायसाश्च ये ॥ ६७ ॥
 प्रजापतिर्दितिश्चैव गावो विश्वस्य मातरः ।
 वाहनानि च दिव्यानि सर्वलोकाश्चराचराः ॥ ६८ ॥
 अग्नयः पितरस्तारा जीमूताः खं दिशो जलम् ।
 एते चान्ये च बहवः पुण्यसङ्कीर्तनाः शुभाः ॥ ६९ ॥
 तोयैस्त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वोत्पातनिबर्हणैः ।
 कल्याणं ते प्रकुर्वन्तु आयुरारोग्यमेव च ॥ ७० ॥

इत्येतैश्चान्यैश्चा-

प्यथर्वकरूपविहितैः सहद्रगणैः ।

कौष्माण्डमहारौहिण-

कुबेरहृद्यैः समृद्ध्या च ॥ ७१ ॥

आपो हि ष्ठा तिसृभि-

र्हिरण्यवर्णैति चतसृभिर्जप्तम् ।

कार्पासिकवस्त्रयुगं

विधृयात्स्नातो नराधिपतिः ॥ ७२ ॥

पुण्याश्शङ्खशब्दै-
 राचान्तो ऽभ्यर्च्य देवगुरुविप्रान् ।
 छत्रध्वजायुधानि च
 ततः स्वपूजां प्रयुञ्जीत ॥ ७३ ॥
 आयुष्यं वर्चस्यं
 रायस्योषाभिर्हृग्भिरेताभिः ।
 परिजप्तं वैजयिक्तं
 नवं विदध्यादसङ्कारम् ॥ ७४ ॥
 गत्वा द्वितीयवेदीं
 समुपविशेच्चर्मखामुपरि राजा ।
 देयानि चैव चर्मा-
 य्युपर्युपर्येवमेतानि ॥ ७५ ॥

वृषस्य वृषदंशस्य करोश्च पृषतस्य च ।

तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परम् ॥ ७६ ॥

मुख्यस्थाने जुहुयात्
 पुरोहितो ऽग्निं समित्तिलघृताद्यैः ।
 चिनयनशक्रवृहस्पति-
 नारायणनित्यगतिश्चग्भिः ॥ ७७ ॥
 इन्द्रध्वजनिर्दिष्टा-
 न्यग्निमित्तानि दैवविद्भूयात् ।
 कृत्वाशेषसमाग्निं
 पुरोहितः प्राञ्जलिर्भूयात् ॥ ७८ ॥

यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवात् ।
सिद्धिं दत्त्वा सुविपुलां पुनरागमनाय वै ॥ ७९ ॥

नृपतिरतो दैवघ्नं
पुरोहितं चार्चयेद्धनैर्बहुभिः ।
अन्यांश्च दक्षिणीयान्
यथाईतः श्रोत्रियप्रभृतीन् ॥ ८० ॥

दत्त्वाभयं प्रजाना-
माघातस्थानगान्विस्तृज्य पशून् ।
बन्धनमोक्षं कुर्या-
दभ्यन्तरदोषकृद्घ्नम् ॥ ८१ ॥

एतत् प्रयुज्यमानं
प्रतिपुष्यं सुखयशोऽर्थवृद्धिकरम् ।
पुष्यं विनार्धफलदा
पौषी शान्तिः पुरा प्रोक्ता ॥ ८२ ॥

राष्ट्रोत्पातोपसर्गेषु राहोः केतोश्च दर्शने ।
ग्रहावमर्दने चैव पुष्यज्ञानं समाचरेत् ॥ ८३ ॥
नास्ति लोके स उत्पातो यो ज्ञानेन न शाम्यति ।
मङ्गलं चापरं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते ॥ ८४ ॥
अधिराज्यार्थिनो राघ्नः पुत्रजन्म च काङ्क्षतः ।
तत्पूर्वमभिषेके च विधिरेष प्रशस्यते ॥ ८५ ॥
महेन्द्रार्थमुवाचेदं दृष्टकीर्तिर्दृष्टस्यतिः ।
ज्ञानमायुःप्रजावृद्धिसौभाग्यकरणं परम् ॥ ८६ ॥

अनेनैव विधानेन हस्त्यश्वं स्नापयीत यः ।
तस्यामयविनिर्मुक्तं परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ८७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां पुष्य-
ज्ञानं नामाष्टादशत्वारिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

विस्तरशो निर्दिष्टं
पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः ।
तत्सङ्कोपः क्रियते
मयाच सकलार्थसम्पन्नः ॥ १ ॥
पट्टः शुभदो राश्या
मध्ये ऽष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः ।
सप्त नरेन्द्रमहिष्याः
षड् युवराजस्य निर्दिष्टः ॥ २ ॥
चतुरङ्गुलविस्तारः
पट्टः सेनापतेर्भवति मध्ये ।
द्वे च प्रसादपट्टः
पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ ३ ॥
सर्वे द्विगुणायामा
मध्यादर्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः ।
सर्वे च शुद्धकाञ्चन-
विनिर्मिताः श्रेयसे वृद्धौ ॥ ४ ॥

पञ्चशिखो भूमिपते-
 स्त्रिशिखो युवराजपार्थिवमहिष्योः ।
 एकशिखः सैन्यपतेः
 प्रसादपट्टो विना शिखया ॥ ५ ॥
 क्रियमाणं यदि पञ्चं
 सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य ।
 वृद्धिजयौ भूमिपते-
 स्तथा प्रजानां च सुखसम्पत् ॥ ६ ॥
 जीवितराज्यविनाशं
 करोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः ।
 मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो
 विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ ७ ॥
 अशुभनिमित्तोत्पत्तौ
 शास्त्रघ्नः शान्तिमादिश्रेद्वाघ्नः ।
 शस्तनिमित्तः पट्टो
 नृपराष्ट्रविद्वहये भवति ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पट्टख-
 क्षणं नाम एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ • ॥

अङ्गुलशतार्धमुत्तम
 जनः स्यात्पञ्चविंशतिं खङ्गः ।
 अङ्गुलमानाज्जेयो
 ब्रह्मो ऽशुभो विषमपर्वस्थः ॥ १ ॥
 श्रीवृक्षवर्धमानातपच-
 शिषलिङ्गकुण्डलाढानाम् ।
 सहशा ब्रह्माः प्रशस्ता
 ध्वजायुधस्वस्तिकानां च ॥ २ ॥
 ककलासकाककङ्क-
 क्वव्यादकबन्धवृश्चिकारुतयः ।
 खङ्गे ब्रह्मा न शुभदा
 वंशानुगाः प्रभूताश्च ॥ ३ ॥
 स्फुटितो ह्रस्वः कुण्डो
 वंशच्छिन्नो न दृश्येन्नोऽनुगतः ।
 अस्वन इति चामिष्टः
 प्रोक्तविपर्यस्त इष्टफलः ॥ ४ ॥
 क्वणितं मरणायोक्तं
 पराजयाय प्रवर्तनं कोशात् ।
 स्वयमुन्नीर्ये युद्धं
 ज्वलिते विजयो भवति खङ्गे ॥ ५ ॥
 नाकारणं विदुष्यान् विघट्टयेच्च
 पश्येन्न तच्च वदनं न वदेच्च मूल्यम् ।

देशं न चास्य कथयेत् प्रतिमानयेच्च
नैव स्पृशेन्नृपतिरप्रयतो ऽस्यिच्छिम् ॥ ६ ॥

गोजिह्वासंस्थानो

नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च ।

करवीरपत्रश्रुत्वाग्र-

मण्डलाग्राः प्रशस्ताः स्युः ॥ ७ ॥

निष्पन्नो न च्छेद्यो

निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः ।

मूले ध्रियते स्वामी

जननी तस्याग्रतश्चिह्नम् ॥ ८ ॥

यस्मिन् त्सरुप्रदेशे

ब्रह्मो भवेत्तद्वदेव सङ्गस्य ।

वनितानामिव तिलको

गुह्यो वाच्यो मुखे दृष्ट्वा ॥ ९ ॥

अथवा स्पृशति यदङ्गं

प्रष्टा निस्त्रिंशद्भुत्तद्वधार्य ।

कोशस्थस्यादेश्यो

ब्रह्मो ऽस्ति शास्त्रं विदित्वेदम् ॥ १० ॥

शिरसि स्पृष्टे प्रथमे

ऽङ्गुले द्वितीये ललाटसंस्पर्शे ।

धूमध्ये च तृतीये

नेत्रे स्पृष्टे चतुर्थे च ॥ ११ ॥

नासोष्ठकपोलहनु-
 श्रवणग्रीवांसकेषु पञ्चाद्याः ।
 उरसि द्वादशसंस्थ-
 स्त्रयोदशे कक्षयोर्ज्ञेयः ॥ १२ ॥
 स्तनहृदयोदरकुक्षी-
 नाभीषु चतुर्दशादयो ज्ञेयाः ।
 नाभीमूले कर्वा
 गुह्ये चैकोनविंशतितः ॥ १३ ॥
 ऊर्वोर्द्वाविंशे स्याद्
 ऊर्वोर्मध्ये त्रयस्त्रयोविंशे ।
 जानुनि च चतुर्विंशे
 जङ्घायां पञ्चविंशे च ॥ १४ ॥
 जङ्घामध्ये गुरुफे
 पाण्डुर्यां पादे तदङ्गुलीष्वपि च ।
 षड्विंशतिकाद्याव-
 ष्चिंशदिति मतेन गर्गस्य ॥ १५ ॥
 पुचमरणं धनाप्ति-
 र्धनहानिः सम्पदश्च बन्धश्च ।
 एकाद्यङ्गुलसंस्थै-
 र्ब्रह्मैः फलं निर्दिशेत्क्रमशः ॥ १६ ॥
 सुतलाभः कलहो
 हस्तिलब्धयः पुचमरणधनलाभौ ।

क्रमशो विनाशव्रनिताप्ति-
 चित्तदुःखानि षट्प्रधृति ॥ १७ ॥
 लब्धिर्हानिस्त्रीलब्धयो
 वधो वृद्धिमरणपरितोषाः ।
 ज्ञेयाश्चतुर्दशादिषु
 धनहानिश्चैकविंशे स्यात् ॥ १८ ॥
 विनाप्तिरनिर्वाणं
 धनागमो मृत्युसम्पदो ऽस्वत्वम् ।
 ऐश्वर्यमृत्युराज्यानि
 च क्रमास्त्रिंशदिति यावत् ॥ १९ ॥
 परतो न विशेषफलं
 विषमसमस्थास्तु पापशुभफलदाः ।
 कैश्चिदफलाः प्रदिष्टा-
 स्त्रिंशत्परतो ऽग्रमिति यावत् ॥ २० ॥
 करवीरोत्पल्लगजमद-
 घृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसगन्धः ।
 शुभदोऽनिष्टो गोमूत्र-
 पङ्कमेदःसदृशगन्धः ॥ २१ ॥
 कूर्मवसासृक्क्षारोपमश्च
 भयदुःखदो भवति गन्धः ।
 वैडूर्यकनकविद्युत्प्रभो
 जयारोग्यवृद्धिकरः ॥ २२ ॥

इदमौशनसं च शस्त्रपानं
 रुधिरेण त्रियमिच्छतः प्रदीप्तम् ।
 इविषा गुणवत्सुताभिलिप्सोः
 सखिलेनाक्षयमिच्छतश्च वित्तम् ॥ २३ ॥
 बडवोप्रकरेणुदुग्धपानं
 यदि पापेन समीहते ऽर्थसिद्धिम् ।
 अघपित्तमृगाश्रवस्तदुग्धैः
 करिहस्तच्छिदये सतालगर्भैः ॥ २४ ॥
 आर्कं पयो हुडुविषाखमधीसमेतं
 पारावताखुशकता च युतं प्रलेपः ।
 शस्त्रस्य तैलमथितस्य ततो ऽस्य पानं
 पश्चाच्छित्तस्य न शिलासु भवेद्विघातः ॥ २५ ॥
 क्षारे कदल्या मथितेन युक्ते
 दिनोषिते पायितमायसं यत् ।
 सम्यक् छितं चाश्मनि नैति भङ्गं
 न चान्यलोहेषुपि तस्य कौण्ड्यम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां खड्ग-
 लक्षणं नाम पञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

दैवज्ञेन शुभाशुभं दिग्दितस्थानाहृतानीक्षता
 वाच्यं प्रष्टृनिजापराङ्गघटनां चालोक्य कालं धिया ।
 सर्वज्ञो हि चराचरात्मकतयासौ सर्वदर्शो विभु-
 श्चेष्टाव्याहृतिभिः शुभाशुभफलं सन्दर्शयत्यर्चिनाम् ॥ १ ॥
 स्थानं पुष्पसुहासिभूरिफलधृत्सुस्त्रिग्धकृत्तिच्छदा-
 सत्पक्षिच्युतशस्तसञ्चिततरुच्छायोपगूढं समम् ।
 देवर्षिद्विजसाधुसिद्धनिलयं सत्पुष्पसस्योक्षितं
 सत्खादूदकनिर्मलत्वजनिताह्लादं च सञ्चाङ्गलम् ॥ २ ॥

द्विभ्रभिन्नकृमिखातकण्टकि-

मुष्टरुक्षकुटिलैर्न सत् कुजैः ।

क्रूरपक्षियुतनिन्द्यनामभिः

शुष्कशीर्षबहुपर्श्ववर्मभिः ॥ ३ ॥

श्लशानश्रुन्यायतनं चतुष्पथं

तथाम्नोर्घ्नं विषमं सदेऽपरम् ।

अवस्कराङ्गारकपालभस्त्रभि-

क्षितं तुषैः शुष्कटण्डुलैर्न शोभनम् ॥ ४ ॥

प्रव्रजितनग्ननापित-

रिपुबन्धनसूनिर्कैस्तथा श्वपचैः ।

कितवयतिपीडितैर्युत-

मायुधमाध्वीकविक्रयैर्न शुभम् ॥ ५ ॥

प्रागुत्तरैशाश्च दिशः प्रशस्ताः

प्रष्टुर्न वाखम्बुयमाग्निरश्चः ।

पूर्वाह्नकाक्षे ऽस्ति शुभं न रात्रौ
 सन्धाद्ये प्रश्नहातो ऽपराह्णे ॥ ६ ॥
 शान्ताविधाने हि शुभाशुभं यत्
 प्रोक्तं निमित्तं तद्दिहापि वाच्यम् ।
 दृष्ट्वा पुरो वा घनताहतं वा
 प्रष्टुः स्थितं पाचितेषु ऽत्र वस्त्रे ॥ ७ ॥

अवाङ्मान्यूर्वापृष्ठस्तप्तपक्षपादं च दृश्या
 भुजौ हस्तौ नखौ कक्षगलनस्राङ्गुष्ठमपि यत् ।
 सशङ्खं कक्षांसश्रवणमुदसन्धीति पुरुषे
 स्त्रियां धूनासास्त्रिग्वलिकटिसुखेखाङ्गुलिचयम् ॥ ८ ॥

जिह्वा श्रोत्रा पिरिडके पाष्णियुग्मं
 जङ्घे नाभिः कर्षपाली हृकाटी ।
 वक्रं पृष्ठं जञ्जुजान्त्रस्थिपार्श्वं
 हृत्ताण्डवक्षी मेहनोरस्त्रिकं च ॥ ९ ॥
 नपुंसकाख्यं च शिरो ललाटम्
 आश्रयसञ्चरपरैश्चिरेण ।
 सिद्धिर्भवेज्जालु नपुंसकैर्ना
 रूक्षस्तैर्भग्नशैश्च पूर्वैः ॥ १० ॥

सृष्टे वा चालिते वापि यादाङ्गुष्ठे ऽच्छिन्नमभवेत् ।
 अङ्गुल्यां दुहितुः श्लोकं शिरोघाते नृपाङ्गवम् ॥ ११ ॥
 विप्रयोगमुरसि स्वगाचतः
 कर्पटाहृत्तिरनर्घदा भवेत् ।

स्यात्प्रियाप्तिरभिमृच्छ कर्पटं
 पृच्छतश्चरणपादयोजितुः ॥ १२ ॥
 पादाङ्गुष्ठेन विलिखेद्भूमिं क्षेचोत्थचिन्तया ।
 हस्तेन पादौ कण्डूयत्तस्य दासीमया च सा ॥ १३ ॥
 तालमूर्जपटदर्शने ऽंशुकं
 चिन्तयेत्कचतुषास्थिभस्मगम् ।
 व्याधिराश्रयति रज्जुजालकं
 वल्कलं च समवेक्ष्य बन्धनम् ॥ १४ ॥
 पिप्पलीमरिचशुण्ठिवारिदै
 रोध्रकुष्ठवसनाम्बुजीरकैः ।
 गन्धमांसिशतपुष्पया वदेत्
 पृच्छतस्तगरकेण चिन्तनम् ॥ १५ ॥
 स्त्रीपुरुषदोषपीडित-
 सर्वाध्वसुतार्थधान्यतनयानाम् ।
 द्विचतुष्पदक्षितीनां
 विनाशतः कीर्तितैर्दृष्टैः ॥ १६ ॥
 न्यग्रोधमधुकतिन्दुक-
 जम्बूक्षशास्त्रवदरिजातिफलैः ।
 धनकनकपुरुषलोहांशुक-
 रूष्योदुम्बराप्तिरपि करगैः ॥ १७ ॥
 धान्यपरिपूर्णपाचं
 कुम्भः पूर्णः कुटुम्बवृद्धिकरौ ।

गजगोशुनां पुरीषं
धनयुवतिसुहृदिनाशकरम् ॥ १८ ॥

पशुहस्तिमहिषपक्षज-
रजतव्याघ्रैर्लभेत सन्दृष्टैः ।

अविधननिवसनमलयज-
कौश्रेयाभरणसङ्घातम् ॥ १९ ॥

पृच्छा दृष्टश्रावक-
सुपरिव्राड्दर्शने नृभिर्विहिता ।

मिषद्युतार्थभवा
गणिकानृपसूतिकार्थकृता ॥ २० ॥

शाक्योपाध्यायार्हत-
निर्ग्रन्थनिमित्तनिगमकैवर्तैः ।

चैरथमूपतिवणिजां
दासीयोधापणस्थवध्यानाम् ॥ २१ ॥

तापसे शौण्डिके दृष्टे प्रोषितः पशुपालनम् ।
इत्तं पृच्छकस्य स्यादुच्छृष्टौ विपन्नता ॥ २२ ॥

इच्छामि प्रष्टुं भण
पश्यत्वार्थः समादिशेत्युक्ते ।

संयोगकुटुम्बोत्था
स्वाभैश्वर्योन्नता चिन्ता ॥ २३ ॥

निर्दिशेति गदिते जयाध्वगा
प्रत्यवेक्ष्य मम चिन्तितं वद ।

आशु सर्वजनमध्यगं त्वया

दृश्यतामिति च बन्धुचौरजा ॥ २४ ॥

अन्तःस्थे ऽङ्गे स्वजन उदितो बाह्यजे बाह्य एवं
पादाङ्गुष्ठाङ्गुलिकलनया दासदासीजनः स्यात् ।

जङ्घे प्रेष्यो भवति भगिनी नाभितो हृत्स्वभार्या
पाय्यङ्गुष्ठाङ्गुलिर्धर्यकृतस्पर्शने पुषकन्ये ॥ २५ ॥

मातरं जठरे मूर्ध्नि गुदं दक्षिणवामकौ ।

बाहू धाताश्च तत्पत्नी स्पृष्ट्वैवं चौरमादिशेत् ॥ २६ ॥

अन्तरङ्गमवमुच्य बाह्यग-

स्पर्शने यदि करोति पृच्छकः ।

श्लेषमूषशकृतस्यजक्रधः

पातयेत्कारतलस्यवस्तु चेत् ॥ २७ ॥

धृशमवनामिताङ्गपरिमोहनतो ऽप्यथवा
जनघृतरिक्तभाण्डमवलोक्य च चौरजनम् ।

हृतपतितक्षतास्मृतविनष्टविभ्रगतो-

न्मुषितम्बुतांचनिष्टरवतो लभते न हृतम् ॥ २८ ॥

निगदितमिदं यत्तत्सर्वं तुषास्थिविषादिकैः

सह ऋतिकरं पीडातानां समं रुदितश्रुतैः ।

अवयवमपि स्पृष्ट्वान्तःस्थं दृढं मरुदाहरेद्

अतिबहु तदा भुक्त्वा च संस्थितः सुहितो वदेत् ॥ २९ ॥

सलाटस्पर्शनाच्छूकदर्शनाच्छालिजौदनम् ।

उरःस्पर्शात् षष्टिकामं त्रीषास्पर्शे च यावकम् ॥ ३० ॥

कुक्षिकुचजठरजानु-

संघर्षे भाषाः पयस्तिक्ष्णवाग्बः ।

आस्वादयतश्चौष्ठौ

लिहते। मधुरं रसं ज्ञेयम् ॥ ३१ ॥

विस्पृक्षे स्फोटयेज्जिह्वामाग्ने वक्त्रं विकृणयेत् ।

कटुतिक्तकषायोष्णोर्ध्वोत्थीवेच्च सैन्धवे ॥ ३२ ॥

श्लेष्मत्यागे शुष्कतिक्तं तदल्पं

श्रुत्वा क्रव्यादं प्रेक्ष्य वा मांसमिश्रम् ।

धूगण्डौष्ठस्पर्शने शाकुनं तद्

शुक्तं तेनेत्युक्तमेतन्निमित्तम् ॥ ३३ ॥

मूर्धगण्डकेशहनुशङ्ख-

कर्षजङ्घं वस्तिं च स्पृष्ट्वा ।

गजमहिषमेघशूकर-

मोशशङ्खगर्मासयुग्भुक्तम् ॥ ३४ ॥

दृष्टे श्रुते ऽप्यशकुने

गोधामत्स्यामिषं वदेद्भुक्तम् ।

गर्भिव्या गर्भस्थं च

निपतन्निषं प्रकल्पयित्वाग्ने ॥ ३५ ॥

पुंस्त्रीनपुंसकाख्ये

दृष्टे ऽनुमिते पुरःस्थिते स्पृष्टे ।

तज्जन्म भवति पाणान्न-

पुण्यफलदर्शने च शुभम् ॥ ३६ ॥

अङ्गुष्ठेन भ्रूदरं वाङ्गुलिं वा
 स्पृष्ट्वा पृच्छेद्गर्भचिन्ता तदा स्यात् ।
 मध्वाज्याद्यैर्हमरत्नप्रवालै-
 रग्रस्थैर्वा मातृधाव्यात्मजैश्च ॥ ३७ ॥
 गर्भयुताजठरे करगे स्याद्
 दुष्टनिमित्तवशात्तदुदासः ।
 कर्षति तज्जठरं यदि पीठो-
 त्पीडनतः करगे च करेऽपि ॥ ३८ ॥

घ्राणाय दक्षिणे द्वारे स्पृष्टे मासोत्तरं वदेत् ।
 वामे द्वौ कर्णौ एवं मा द्विचतुर्धः श्रुतिस्तने ॥ ३९ ॥
 वेणीमूले चीन् सुतान् कन्यके द्वे
 कर्णे पुत्रान् पञ्च हस्ते त्रयं च ।
 अङ्गुष्ठान्ते पञ्चकं चानुपूर्व्या
 पादाङ्गुष्ठे पार्श्वियुग्मेऽपि कन्याम् ॥ ४० ॥

सव्यासव्योरुसंस्पर्शे सूते कन्यासुतद्वयम् ।
 स्पृष्टे ललाटमध्यान्ते चतुस्त्रितनया भवेत् ॥ ४१ ॥
 शिरोललाटधूर्कार्णगण्डहनुरदा गलम् ।
 सव्यापसव्यस्कन्धश्च हस्तौ त्रिबुक्कनालकम् ॥ ४२ ॥
 उरः कुचं दक्षिणमप्यसव्यं
 हृत्पार्श्वमेवं जठरं कटिश्च ।
 स्फिक् पायुसन्ध्यूरुयुगं च जानू
 जङ्घेऽथ पादाविति कृत्तिकादौ ॥ ४३ ॥

इति निगदितमेतद्वाचसंस्पर्शलक्ष्म
 प्रकटमभिमतास्यै वोढ्य शास्त्राणि सम्यक् ।
 विपुलमतिरुदारो वेत्ति यः सर्वमेत-
 न्नरपतिजनताभिः पूज्यते ऽसौ सदैव ॥ ४४ ॥
 इत्यङ्गविद्या नामैकपञ्चाशत्तमो ऽध्यायः ॥ • ॥

सितरक्तपीतकृष्णा

विप्रादीनां क्रमेण पिटका ये ।

ते क्रमशः प्रोक्तफला

वर्णानामग्रजादीनाम् ॥ १ ॥

सुस्निग्धव्यक्तशोभाः शिरसि धनचयं मूर्ध्नि सौभाग्यमाराद्
 दौर्भाग्यं भ्रूयुगोत्याः प्रियजनघटनामाशु दुःशीलतां च ।
 तन्मध्येत्याश्च शोकं नयनपुटगता नेत्रयोरिष्टदृष्टिं
 प्रव्रज्यां शङ्खदेशे ऽश्रुजलनिपतनस्थानगाश्चातिचिन्ताम्
 ब्राह्मणगण्डे वसनसुतदाश्लोष्ठयोरन्नलाभं ॥ २ ॥
 कुर्युस्तद्विबुक्तलगा भूरि वित्तं ललाटे ।
 हृन्वोरेवं गलकृतपदा भूषणान्यन्नपाने
 श्रोत्रे तद्भूषणगणमपि ज्ञानमात्मस्वरूपम् ॥ ३ ॥
 शिरःसन्धिग्रीवाहृदयकुचपार्श्वोरसि गता
 अयोघातं घातं सुततनयलाभं शुचमपि ।
 प्रियप्राप्तिं स्कन्धे ऽप्यटनमथ भिक्षार्थमसकृद्
 विनाशं कक्षोत्या विदधति धनानां बहुसुखम् ॥ ४ ॥

दुःखशुचिचयस्य विघातं
 पृष्ठबाहुयुगजा रचयन्ति ।
 संयमं च मणिवन्धनजाता
 भूषणाद्यमुपबाहुयुगोत्थाः ॥ ५ ॥
 धनाग्निं सौभाग्यं शुचमपि करारुच्युदरगाः
 सुपानान्नं नाभौ तदध इह चौरैर्धनहृतिम् ।
 धनं धान्यं वस्तौ युवतिमन्न मेढ्रे सुतनयान्
 धनं सौभाग्यं वा मुददृषणजाता विदधति ॥ ६ ॥
 ऊर्वोर्यानाङ्गनालाभं जाम्बोः श्चुजनात्स्थितिम् ।
 शस्त्रेण जङ्घयोर्गुरुफे ऽश्वबन्धकेशदायिनः ॥ ७ ॥
 सिफ्क्यार्षिपादजाता धननाशागम्यगमनमध्वानम् ।
 बन्धनमङ्गुलिनिचये ऽङ्गुष्ठे च घ्रातिलोकतः पूजाम् ॥ ८ ॥
 उत्पातमण्डपिटका दक्षिणतो वामतस्त्वभीघाताः ।
 धन्या भवन्ति पुंसां तद्विपरीतास्तु नारीणाम् ॥ ९ ॥
 इति पिटकविभागः प्रोक्त आ मूर्धतो ऽयं
 वृणतिलकविभागो ऽप्येवमेव प्रकल्प्यः ।
 भवति मशकलक्ष्मावर्तजन्मापि तद्व-
 न्निगदितफलकारि प्राणिनां देहसंस्थम् ॥ १० ॥

इति पिटकलक्षणं नाम द्वापञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

वास्तुज्ञानमघातः

कमलभवान्मुनिपरम्परायातम् ।

क्रियते ऽधुना मयेदं

विदग्धसांवत्सरप्रोत्थै ॥ १ ॥

किमपि किल भूतमभवद्

रुन्धानं रोदसी शरीरेण ।

तदमरगणेन सहसा

विनिवृद्धाधोमुखं न्यस्तम् ॥ २ ॥

यच्च च येन गृहीतं

विबुधेनाधिष्ठितः स तच्चैव ।

तदमरमयं विधाता

वास्तुनरं कल्पयामास ॥ ३ ॥

उत्तममष्टाभ्यधिकं

इस्तशतं नृपगृहं पृथुत्वेन ।

अष्टाष्टो नान्येवं

पञ्च सपादानि दैर्घ्येण ॥ ४ ॥

षड्भिः षड्भिर्हीना

सेनापतिसद्मर्णा चतुःषष्टिः ।

पञ्चैवं विस्तारात्

षड्भागसमन्विता दैर्घ्यम् ॥ ५ ॥

षष्टिश्चतुर्विहीना

वेश्मानि भवन्ति पञ्च सच्चिवस्य ।

स्वाष्टांशयुता दैर्घ्यं
 तदर्धतो राजमहिषीणाम् ॥ ६ ॥
 षड्भिः षड्भिश्चैवं
 युवराजस्यापवर्जिताशीतिः ।
 त्र्यंशान्विता च दैर्घ्यं
 पञ्च तदर्धैस्तदनुजानाम् ॥ ७ ॥
 नृपसचिवान्तरतुल्यं
 सामन्तप्रवरराजपुरुषाणाम् ।
 नृपयुवराजविशेषः
 कञ्चुकिवेश्याकलाज्ञानाम् ॥ ८ ॥
 अर्धश्लाघिक्तानां
 सर्वेषामेव कोशरतितुल्यम् ।
 युवराजमन्त्रिविवरं
 कर्मान्ताध्यक्षदूतानाम् ॥ ९ ॥
 चत्वारिंशद्दीना
 चतुश्चतुर्भिस्तु पञ्च यावदिति ।
 षड्भागयुता दैर्घ्यं
 दैवन्नपुरोधसोर्भिषजः ॥ १० ॥
 वास्तुनि यो विस्तारः
 स एव चोच्छ्रायनिश्चयः शुभदः ।
 शालैकेषु नृहेष्वपि
 विस्ताराद्विगुणितं दैर्घ्यम् ॥ ११ ॥

चातुर्वर्ण्यव्यासे
 द्वाविंशत् स्याच्चतुश्चतुर्हीनाः ।
 आ षोडशादिति परं
 न्यूनतरमतीवहीनानाम् ॥ १२ ॥
 सदशांशं विप्राणां
 क्षत्रस्याष्टांशसंयुतं दैर्घ्यम् ।
 षड्भागयुतं वैश्यस्य
 भवति शूद्रस्य पादयुतम् ॥ १३ ॥
 नृपसेनापतिगृहयो-
 रन्तरमानेन कोशरतिभवने ।
 सेनापतिचातुर्वर्ण्य-
 विवरतो राजपुरुषाणाम् ॥ १४ ॥
 अथ पारसवादीनां
 स्वमानसंयोगदलसमं भवनम् ।
 हीनाधिकं स्वमाना-
 दशुभकरं वास्तु सर्वेषाम् ॥ १५ ॥
 पञ्चाश्रमिणाममितं
 धान्यायुधवह्निरतिगृहाणां च ।
 नेच्छन्ति शास्त्रकारा
 हस्तशतादुच्छ्रितं परतः ॥ १६ ॥
 सेनापतिनृपतीनां
 सप्ततिसहिते द्विधाकृते व्यासे ।

शाला चतुर्दशहृते
 पञ्चचिंशहृते ऽलिन्दः ॥ १७ ॥
 हस्तद्वाचिंशादिषु
 चतुश्चतुस्त्रिचिकचिकाः शालाः ।
 सप्तदशचितयतिथि-
 चयोद्दशकृताङ्गुलाभ्यधिकाः ॥ १८ ॥
 चिचिद्विद्विद्विसमाः
 क्षयक्रमाद्ङ्गुलानि चैतेषाम् ।
 व्येका विंशतिरष्टौ
 विंशतिरष्टादश चितयम् ॥ १९ ॥
 शालाचिभागतुल्या
 कर्तव्या वीथिका बहिर्भवनात् ।
 यद्यग्रतो भवति सा
 सोष्णोषं नाम तदास्तु ॥ २० ॥
 सायाश्रयमिति पश्चात्
 सावष्टमं तु पार्श्वसंस्थितया ।
 सुस्थितमिति च समन्तात्
 शास्त्रज्ञैः पूजिताः सर्वाः ॥ २१ ॥
 विस्तारषोडशांशः
 सचतुर्हस्तो भवेद्गृहोच्छ्रायः ।
 द्वादशभागेनानो
 भूमौ भूमौ समस्तानाम् ॥ २२ ॥

व्यासात् षोडशभागः
 सर्वेषां सद्गनां भवति भित्तिः ।
 पक्षेष्टकाकृतानां
 दारुकृतानां तु सविकल्पः ॥ २३ ॥
 एकादशभागयुतः
 सप्ततिर्द्विपबलेश्योर्ध्वासः ।
 उच्छ्रायो ऽङ्गुलतुल्यो
 द्वारस्यार्धेन विष्कम्भः ॥ २४ ॥
 विप्रादीनां व्यासात्
 पञ्चांशो ऽष्टादशाङ्गुलसमेतः ।
 साष्टांशो विष्कम्भो
 द्वारस्य द्विगुण उच्छ्रायः ॥ २५ ॥
 उच्छ्रायद्वस्तसङ्घा-
 परिमाणान्यङ्गुलानि बाहुल्यम् ।
 शाखाद्वये ऽपि कार्यं
 सार्धं तत्स्यादुदुम्बरयोः ॥ २६ ॥
 उच्छ्रायात् सप्तगुणा-
 दशीतिभागः पृथुत्वमेतेषाम् ।
 नवगुणिते ऽशीत्यंशः
 स्तम्भस्य दशांशहीनो ऽग्रे ॥ २७ ॥
 समचतुरश्रो रुचको
 वज्रो ऽष्टाश्रिर्द्विवज्रको द्विगुणः ।

द्वाविंशता तु मध्ये
 प्रलीनको वृत्त इति वृत्तः ॥ २८ ॥
 स्तम्भं विभज्य नवधा
 वह्नं भागो घटो ऽस्य भागो ऽन्यः ।
 पद्मं तथोत्तरोष्ठं
 कुर्याद्भागेन भागेन ॥ २९ ॥
 स्तम्भसमं बाहुल्यं
 भारतुलानामुपर्युपर्यासाम् ।
 भवति तुलोपतुलाना-
 मूनं पादेन पादेन ॥ ३० ॥
 अप्रतिषिद्वालिन्दं
 समन्ततो वास्तु सर्वतोभद्रम् ।
 नृपविबुधसमूहानां
 कार्यं द्वारैश्चतुर्भिरपि ॥ ३१ ॥
 नन्द्यावर्तमलिन्दैः
 शालाकुद्यात् प्रदक्षिणान्तगतैः ।
 द्वारं पश्चिममस्मिन्
 विहाय शेषाणि कार्याणि ॥ ३२ ॥
 द्वारालिन्दो ऽन्तगतः
 प्रदक्षिणो ऽन्यः शुभस्ततश्चान्यः ।
 तद्वच्च वर्धमाने
 द्वारं तु न दक्षिणं कार्यम् ॥ ३३ ॥

अपरो ऽन्तगतो ऽलिन्दः
 प्रागन्तगतौ तदुत्थितौ चान्यौ ।
 तद्वधिविद्युतश्चान्यः
 प्राग्द्वारं स्वस्तिके ऽशुभदम् ॥ ३४ ॥
 प्राक्पश्चिमावलिन्दा-
 वन्तगतौ तद्वधिस्थितौ शेषौ ।
 रुचके द्वारं न शुभद-
 मुत्तरतो ऽन्यानि शस्तानि ॥ ३५ ॥
 श्रेष्ठं नन्धावर्तं
 सर्वेषां वर्धमानसञ्ज्ञं च ।
 स्वस्तिकरुचके मध्ये
 शेषं शुभदं नृपादीनाम् ॥ ३६ ॥
 उत्तरशालाहीनं
 हिरण्यनाभं विशालकं धन्यम् ।
 प्राक्शालया वियुक्तं
 सुश्रेष्ठं वृद्धिदं वास्तु ॥ ३७ ॥
 याम्याहीनं चुल्ली-
 विशालकं वित्तनाशकरमेतत् ।
 पश्चिमपरया वर्जितं
 सुतध्वंसवैरकरम् ॥ ३८ ॥
 सिद्धार्थमपरयाम्ये
 यमद्वयं पश्चिमोत्तरे शाले ।

दण्डास्थमुदक्पूर्वे
 वातास्थं प्राग्युता याम्या ॥ ३९ ॥
 पूर्वापरे तु शाले
 गृहचुल्लो दक्षिणोत्तरे काचम् ।
 सिद्धार्थे ऽर्थावाप्ति-
 र्यमसूर्ये गृहपतेर्मृत्युः ॥ ४० ॥
 दण्डवधो दण्डास्थे
 कलहोद्देगः सदैव वातास्थे ।
 वित्तविनाशश्चुल्ल्यां
 घातिविरोधः स्मृतः काचे ॥ ४१ ॥
 एकाशीतिविभागे
 दश दश पूर्वात्तरायता रेखाः ।
 अन्तस्त्रयोदश सुरा
 द्वाविंशद्वाद्यकोष्ठस्थाः ॥ ४२ ॥
 शिखिपर्जन्यजयन्तेन्द्र-
 सूर्यसत्या भृशो ऽन्तरिक्षश्च ।
 ऐशान्याद्याः क्रमशो
 दक्षिणपूर्वे ऽनिलः कोणे ॥ ४३ ॥
 पूषा वितथदृष्टत्क्षत-
 यमगन्धर्वास्थधृङ्गराजमृगाः ।
 पितृदौवारिकसुग्रीव-
 कुसुमदन्ताम्बुपत्यसुराः ॥ ४४ ॥

शोषो ऽथ पापयश्मा
 रोगः कोण्डे ततो ऽहिमुस्थौ च ।
 भस्त्राटसोमभुजगा-
 स्त्रतो ऽदितिर्दितिरिति क्रमशः ॥ ४५ ॥
 मध्ये ब्रह्मा नवकोष्ठका-
 धियो ऽस्यार्धमा स्थितः प्राच्याम् ।
 एकान्तरात्रदक्षिण-
 मस्मात्सविता विवस्वांश्च ॥ ४६ ॥
 विबुधाधिपतिस्तस्मा-
 न्निषो ऽन्यो राजयश्मनामा च ।
 पृथ्वीधरापवत्सा-
 वित्येते ब्रह्मणः परिधौ ॥ ४७ ॥
 आपो नामैशाने
 कोण्डे हैताशने च सावित्रः ।
 जय इति च नैर्ऋते
 रुद्र आनिसे ऽभ्यन्तरपदेषु ॥ ४८ ॥
 आपस्तथापवत्सः
 पर्जन्यो ऽग्निर्दितिश्च वर्गो ऽयम् ।
 एवं कोण्डे कोण्डे
 पदिकाः स्युः पञ्च पञ्च सुराः ॥ ४९ ॥
 बाह्या द्विपदाः शेषा-
 स्ते विबुधा विंशतिः समास्थाताः ।

शेषाश्चत्वारो ऽन्ये
 चिपदा दिह्वर्यमाद्यास्ते ॥ ५० ॥
 पूर्वात्तरदिङ्मूर्धा
 पुरुषो ऽयमवाङ्मुखो ऽस्य शिरसि.शिखी ।
 आपो मुखे स्तने ऽस्या-
 र्यमा ह्युरस्यापवत्सश्च ॥ ५१ ॥
 पर्जन्याद्या बाह्या
 इक्ष्वाणोरःस्थलांसगा देवाः ।
 सत्याद्याः पञ्च भुजे
 हस्ते सविता ससाविचः ॥ ५२ ॥
 वितथो बृहत्क्षतयुतः
 पार्श्वे जठरे स्थितो विवस्वांश्च ।
 ऊरू जानू जङ्घे
 स्फिगिति यमाद्यैः परिगृहीताः ॥ ५३ ॥
 एते दक्षिणपार्श्वे
 स्थानेष्वेवं च वामपार्श्वस्थाः ।
 मेढ्रे शक्रजयन्तौ
 हृदये ब्रह्मा पिताङ्घ्रिगतः ॥ ५४ ॥
 अष्टाष्टकपदमथवा
 कृत्वा रेखाश्च कोणगास्तिर्यक् ।
 ब्रह्मा चतुःपदो ऽस्मि-
 न्मर्धपदा ब्रह्मकोणस्थाः ॥ ५५ ॥

अष्टौ च बहिःकोणे-
 घर्धपदास्तदुभयस्थिताः सार्धाः ।
 उक्तेभ्यो ये शेषा-
 स्ते द्विपदा विंशतिस्ते च ॥ ५६ ॥
 सम्याता वंशानां
 मध्यानि समानि यानि च पदानाम् ।
 मर्माणि तानि विन्ध्या-
 न्नपरिपीडयेत्प्राज्ञः ॥ ५७ ॥
 तान्यशुचिभाण्डकील-
 स्तम्भाद्यैः पीडितानि शल्यैश्च ।
 गृहभर्तुस्तत्तुल्ये
 पीडामङ्गे प्रयच्छन्ति ॥ ५८ ॥
 कण्डूयते यदङ्गं
 गृहपतिना यच्च वामराहुत्याम् ।
 अशुभं भवेन्निमित्तं
 विद्वतिर्षाम्नेः सशल्यं तत् ॥ ५९ ॥
 धनहानिर्दारुमये
 पशुपीडारुग्भयानि चास्थिहते ।
 [लोहमये शस्त्रभयं
 कपालकेशेषु मृत्युः स्यात् ॥ ६० ॥
 अङ्गारे स्तेनभयं
 भस्मनि च विनिर्दिशेत्सदाग्निभयम् ।

शल्यं हि मर्मसंस्थं
 सुवर्णरजताहते ऽत्यशुभम् ॥ ६१ ॥
 मर्मण्यमर्मगो वा
 बण्ड्यार्थागमं तुषसमूहः ।]
 अपि नागदन्तको
 मर्मसंस्थितो दोषस्तद्भवति ॥ ६२ ॥
 रोगाद्वायुं पितृतो
 हुताशनं शोषसूचमपि वितथात् ।
 मुस्थाद्भृशं जयन्ताञ्च
 धृक्मदितेश्च सुग्रीवम् ॥ ६३ ॥
 तत्सम्पाता नव ये
 तान्यतिमर्माणि सम्प्रदिष्टानि ।
 यञ्च पदस्याष्टांश-
 स्तत्रोक्तं मर्मपरिमाणम् ॥ ६४ ॥
 पदहस्तसङ्ख्याया
 सम्मितानि वंशो ऽङ्गुलानि विस्तीर्यः ।
 वंशव्यासो ऽध्यर्धः
 शिराप्रमाणं विनिर्दिष्टम् ॥ ६५ ॥
 सुखमिच्छन् ब्रह्माणं
 यत्नाद्रक्षेद्गृही यद्दान्तस्थम् ।
 उच्छिष्टाद्युपघाताद्
 ग्रहपतिरुपतप्यते तस्मिन् ॥ ६६ ॥

दक्षिणभुजेन हीने
 वास्तुनरे ऽर्थक्षयो ऽङ्गनादोषाः ।
 वामे ऽर्थधान्यहानिः
 शिरसि गुणैर्हीयते सर्वैः ॥ ६७ ॥
 स्त्रीदोषाः सुतमरणं
 प्रेष्यत्वं चापि करणवैकल्ये ।
 अविकल्पपुरुषे वसतां
 मानार्थयुतानि सौस्थानि ॥ ६८ ॥
 गृहनगरग्रामेषु च
 सर्वैष्वं प्रतिष्ठिता देवाः ।
 तेषु च यथानुरूपं
 वर्षा विप्रादयो वास्याः ॥ ६९ ॥
 वासगृहाणि च विन्द्याद्
 विप्रादीनामुदग्दिगाद्यानि ।
 विशतां च यथाभवनं
 भवन्ति तान्येव दक्षिणतः ॥ ७० ॥
 नवगुणसूचविभक्ता-
 न्यष्टगुणेनाधवा चतुःषष्टेः ।
 द्वाराणि यानि तेषा-
 मनलादीनां फलोपनयः ॥ ७१ ॥
 अनलभयं स्त्रीजन्म
 प्रभूतधनता नरेन्द्रवासभ्यम् ।

क्रोधपरतानृतत्वं
 क्रौर्यं चौर्यं च पूर्वेण ॥ ७२ ॥
 अल्पसुतत्वं प्रैष्यं
 नीचत्वं भक्ष्यपानसुतदृष्टिः ।
 रौद्रं कृतघ्नमधनं
 सुतवीर्यघ्नं च याम्येन ॥ ७३ ॥
 सुतपीडा रिपुदृष्टि-
 र्न धनसुताप्तिः सुतार्थबलसम्पत् ।
 धनसम्पन्नपतिभयं
 धनक्षयो रोग इत्यपरे ॥ ७४ ॥
 वधबन्धौ रिपुदृष्टि-
 र्धनसुतलाभः समस्तगुणसम्पत् ।
 पुत्रधनाप्तिर्वैरं
 सुतेन दोषाः स्त्रिया नैःस्वम् ॥ ७५ ॥
 मार्गतरुकोणकूप-
 स्तम्भधमविद्धमशुभदं द्वारम् ।
 उच्छ्रायाद्विगुणमितां
 त्यक्त्वा भूमिं न दोषाय ॥ ७६ ॥
 रथ्याविद्धं द्वारं
 नाशाय कुमारदोषदं तरुणा ।
 पङ्कद्वारे शोको
 व्ययो ऽम्बुनि साविशि प्रोक्तः ॥ ७७ ॥

कूपेनापस्मारो
 भवति विनाशश्च देवताविहे ।
 क्षम्येन स्त्रीदोषाः
 कुलनाशो ब्रह्मणो ऽभिमुखे ॥ ७८ ॥
 उन्मादः स्वयमुद्धाटिते
 ऽथ पिहिते स्वयं कुलविनाशः ।
 मानाधिके नृपभयं
 दस्युभयं व्यसनदं नोचम् ॥ ७९ ॥
 द्वारं द्वारस्योपरि
 यत्तन्न शिवाय सङ्कटं यच्च ।
 आव्याप्तं क्षुद्रयदं
 कुलं कुलनाशनं भवति ॥ ८० ॥
 पीडाकरमतिपीडित-
 मन्तर्विनतं भवेद्भावाय ।
 बाह्यविनते प्रवासे
 दिग्धान्ते दस्युभिः पीडा ॥ ८१ ॥
 मूलद्वारं नान्यै-
 द्वारैरतिसन्दधीत रूपर्द्धा ।
 घटफलपत्रप्रमथादिभिश्च
 तन्मङ्गलैश्चिनुयात् ॥ ८२ ॥
 ऐशान्यादिषु कोणेषु
 संस्थिता बाह्यतो गृहस्यैताः ।

चरकी विदारिनामाय
 पूतना राक्षसी चेति ॥ ८३ ॥
 पुरभवनग्रामाणां
 ये कोणास्तेषु निवसतां दोषाः ।
 श्वपचादयो ऽन्त्यजात्या-
 स्तेष्वेव विवृद्धिमायान्ति ॥ ८४ ॥
 याम्यादिष्वशुभफला
 जातास्तरवः प्रदक्षिण्येते ।
 उदगादिषु प्रशस्ताः
 सप्तवटोदुम्बराश्वत्याः ॥ ८५ ॥
 आसन्नाः कण्टकिने
 रिपुभयदाः क्षीरिणो ऽर्थनाशाय ।
 फलिनः प्रजाक्षयकरा
 दारूण्यपि वर्जयेदेषाम् ॥ ८६ ॥
 छिन्द्याद्यदि न तरुंस्तान्
 तदन्तरे पूजिताम्बपेदन्यान् ।
 पुन्नागाशोकारिष्ट-
 बकुलपनसान् शमीशालौ ॥ ८७ ॥

शस्तौषधिद्रुमलतामधुरा सुगन्धा
 स्निग्धा समा न सुधिरा च मही नराणाम् ।
 अप्यध्वनि अमविनोदमुपागतानां
 धत्ते अत्रियं किमुत शाश्वतमन्दिरेषु ॥ ८८ ॥

सचिवाख्ये ऽर्थनाम्ने
 धूर्तपृष्टे सुतवधः समीपस्थे ।
 उद्देगो देवकुले
 चतुष्पथे भवति चाकीर्तिः ॥ ८९ ॥
 चैत्ये भयं ग्रहकृतं
 वस्त्रीकञ्चसङ्कुले विपदः ।
 गर्तायां तु पिपासा
 कूर्माकारे धनविनाशः ॥ ९० ॥
 उदगादिस्रवमिष्टं
 विप्रादीनां प्रदक्षिणेनैव ।
 विप्रः सर्वत्र वसे-
 दनुवर्षमथेष्टमन्येषाम् ॥ ९१ ॥
 पृष्ठमध्ये हस्तमितं
 खात्वा परिपूरितं पुनः श्वभ्रम् ।
 यद्यूनमनिष्टं तत्
 समे समं धन्यमधिकं यत् ॥ ९२ ॥
 श्वभ्रमथवाम्बुपूर्णं
 पदशतमित्वागतस्य यदि नौनम् ।
 तद्धन्यं यच्च भवेत्
 पत्नान्यपामाढकं चतुःषष्टिः ॥ ९३ ॥
 आमे वा मृत्याचे
 श्वभ्रस्थे दीपवर्तिरभ्यधिकम् ।

ज्वलति दिशि यस्य शस्ता
 सा भूमिस्तस्य वर्षस्य ॥ ६४ ॥
 श्वधोषितं न कुसुमं
 यस्मिन् प्रन्नायते ऽनुवर्णसमम् ।
 तत्तस्य भवति शुभदं
 यस्य च यस्मिन्ननो रमते ॥ ६५ ॥
 सितरक्तपीतकृष्णा
 विप्रादीनां प्रशस्यते भूमिः ।
 गन्धश्च भवति यस्या
 दृढरुधिरान्नाद्यमद्यसमः ॥ ६६ ॥
 कुशयुक्ता शरबहुला
 दूर्वाकाशाहता क्रमेण मही ।
 अनुवर्णं वृद्धिकरी
 मधुरकषायाम्बकटुका च ॥ ६७ ॥
 कृष्टां प्ररूढबीजां
 गोऽध्युषितां ब्राह्मणैः प्रशस्तां च ।
 गत्वा महीं पृथपतिः
 काशे सांवत्सरोद्दिष्टे ॥ ६८ ॥
 भक्ष्यैर्नानाकारै-
 र्दध्यक्षतसुरभिकुसुमधूपैश्च ।
 दैवतपूजां कृत्वा
 स्थपतीनभ्यर्च्य विप्रांश्च ॥ ६९ ॥

विप्रः सृष्ट्वा शीघ्रं
 वक्ष्यश्च क्षत्रियो विशयोः ।
 शूद्रः पादौ सृष्ट्वा
 कुर्याद्रेशां गृहारम्भे ॥ १०० ॥
 अङ्गुष्ठकेन कुर्या-
 न्मथ्याङ्गुल्यायवा प्रदेशिन्या ।
 कनकमणिरजतमुक्ता-
 दधिफलकुसुमाञ्जतैश्च शुभम् ॥ १०१ ॥
 शस्त्रेण शस्त्रमृत्यु-
 र्बन्धो लोहेन भस्मनाग्निभयम् ।
 तस्करभयं तृषेण च
 काष्ठोलिखिता च राजभयम् ॥ १०२ ॥
 वक्रा पादालिखिता
 शस्त्रभयङ्केशदा विरूपा च ।
 चर्माङ्गारास्थिरता
 दन्तेन च कर्तुरशियाय ॥ १०३ ॥
 वैरमपसव्यलिखिता
 प्रदक्षिणं सम्पदो विनिर्देश्याः ।
 वाचः परुषा निष्ठीवितं
 क्षुतं चाशुभं कवितम् ॥ १०४ ॥
 अर्धनिश्चितं हतं वा
 प्रविशन् स्थपतिर्युद्धे निमित्तानि ।

अवलोकयेद्गृहपतिः
 क संस्थितः स्पृशति किं चाङ्गम् ॥ १०५ ॥
 रविदीप्तो यदि शकुनि-
 स्तस्मिन् काखे विरौति परुषरवः ।
 संस्पृष्टाङ्गसमानं
 तस्मिन्देष्टे ऽस्थि निर्देश्यम् ॥ १०६ ॥
 शकुनसमये ऽथवाग्ये
 हस्त्यश्वाद्यो ऽनुवाचन्ते ।
 तत्रभवमस्थि तस्मिन्-
 स्तदङ्गसम्भूतवेवेति ॥ १०७ ॥
 सूत्रे प्रसार्यमाद्ये
 गर्दभरावो ऽस्थिशल्यमाचष्टे ।
 अशृगाललङ्घिते वा
 सूत्रे शल्यं विनिर्देश्यम् ॥ १०८ ॥
 दिशि शान्तायां शकुनो
 मधुरविरावी यदा तदा वाच्यः ।
 अर्थस्तस्मिन् स्थाने
 गृहेश्वराधिष्ठिते ऽङ्गे वा ॥ १०९ ॥
 सूत्रच्छेदे मृत्युः
 कोखे चावाङ्मुखे महान् रोमः ।
 गृहनायस्थपतीनां
 स्मृतिखोपे मृत्युरादेश्यः ॥ ११० ॥

स्कन्धाच्च्युते शिरोरुक्
 कुक्षोपसर्गाऽपवर्जिते कुम्भे ।
 भग्नेऽपि च कर्मवध-
 च्युते करानृहपतेर्मुत्युः ॥ १११ ॥
 दक्षिणपूर्वे कोणे
 कृत्वा पूजां शिलां न्यसेत्प्रथमाम् ।
 शेषाः प्रदक्षिणेन
 स्तम्भाश्चैवं समुत्थाप्याः ॥ ११२ ॥
 छत्रस्रगम्बरयुतः
 कृतधूपविशेषनः समुत्थाप्यः ।
 स्तम्भस्तथैव कार्त्वी
 द्वारोच्छ्रायः प्रयत्नेन ॥ ११३ ॥
 विहगादिभिरवलीनै-
 राकम्पितपतितदुःस्थितैश्च फलम् ।
 शक्रध्वजफलसदृशं
 तस्मिंश्च शुभं विनिर्दिष्टम् ॥ ११४ ॥
 प्रागुत्तरोन्नते धनसुतक्षयः
 सुतवधश्च दुर्गन्धे ।
 वक्रे बन्धुविनाशे
 न सन्ति गर्भाश्च दिग्मूढे ॥ ११५ ॥
 इच्छेद्यदि पृष्ठद्विं
 ततः समन्ताद्विवर्धयेत्सुख्यम् ।

एकोद्देशे दोषः

प्रागथवाप्युत्तरे कुर्यात् ॥ ११६ ॥

प्राग्भवति मित्रवैरं

मृत्युभयं दक्षिणेन यदि वृद्धिः ।

अर्थविनाशः पश्चा-

दुदग्विवृद्धौ मनस्तापः ॥ ११७ ॥

शेषान्यां देववृद्धं

महानसं चापि कार्यमाग्नेय्याम् ।

नैर्ऋत्यां भाण्डोपस्करो

ऽर्थधान्यानि मारुत्याम् ॥ ११८ ॥

प्राच्यादिस्थे सलिले

सुतहानिः शिखिभयं रिपुभयं च ।

स्त्रीकलहः स्त्रीदौष्ट्यं

नैःस्थं वित्तात्मजविवृद्धिः ॥ ११९ ॥

खगनिलयभग्नसंशुष्क-

दग्धदेवालयश्मशानस्थान् ।

क्षीरतरुधवविभीतक-

निम्बारणिवर्जितांश्छिन्द्यात् ॥ १२० ॥

राशौ कृतबलिपूजं

प्रदक्षिणं छेदयेद्दिवा वृद्धम् ।

धन्यमुदक्प्राक्पतनं

न ग्राह्यो ऽतो ऽन्यथा पतितः ॥ १२१ ॥

छेदो यद्यविकारी
 ततः शुभं दारु तद्गृहौपयिकम् ।
 पोते तु मण्डले निर्दिशेत्
 तरोर्मध्यगां गोधाम् ॥ १२२ ॥
 मञ्जिष्ठाभे मेको
 नीले सर्पस्तथाहले सरटः ।
 मुग्गाभे ऽश्मा कपिले तु
 मूषको ऽम्बु खङ्गाभे ॥ १२३ ॥
 धान्यगोगुरुहुताशसुराणां
 न स्वपेदुपरि नाप्यनुवंशम् ।
 नात्तरापरशिरा न च नम्रो
 नैव चार्द्रचरणः श्रियमिच्छन् ॥ १२४ ॥
 भूरिपुष्पनिकरं सतोरयं
 तोयपूर्वकलशोपशोभितम् ।
 धूपगन्धबलिपूजितामरं
 ब्राह्मणध्वनियुतं विशेषरुहम् ॥ १२५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वास्तु-
 विद्या नाम चिपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

धर्म्यं यशस्यं च वदाम्यतो ऽहं
 दगार्गर्लं येन जलोपलब्धिः ।
 पुंसां यथाङ्गेषु शिरास्तथैव
 क्षितावपि प्रोन्नतनिम्नसंस्थाः ॥ १ ॥
 एकेन वर्षेण रसेन चाम्भ-
 च्युतं नभस्तो वसुधाविशेषात् ।
 नानारसत्वं बहुवर्षीतां च
 गतं परीक्ष्यं क्षितितुल्यमेव ॥ २ ॥
 पुरुहूतानलयमनिर्घृति-
 वरुणपवनेन्दुश्चक्ररा देवाः ।
 विघ्नातव्याः क्रमशः
 प्राच्याद्यानां दिशां पतयः ॥ ३ ॥
 दिक्पतिसञ्ज्ञाश्च शिरा
 नवमी मध्ये महाशिरानाम्नी ।
 एताभ्यो ऽन्याः शतशो
 विनिःसृता नामभिः प्रथिताः ॥ ४ ॥
 पातालादूर्ध्वशिराः
 शुभाश्चतुर्दिक्षु संस्थिता याश्च ।
 कोणदिगुत्या न शुभाः
 शिरानिमित्तान्यतो वक्ष्ये ॥ ५ ॥
 यदि वेतसो ऽम्बुरहिते
 देशे हस्तैस्त्रिभिस्ततः पश्चात् ।

सार्धं पुरुषे तोयं
 वहति शिरा पश्चिमा तप ॥ ६ ॥
 चिह्नमपि चार्धपुरुषे
 मण्डूकः पाण्डुरो ऽथ च्युतीता ।
 पुटमेदकश्च तस्मिन्
 पाषाणो भवति तोयमधः ॥ ७ ॥
 जम्ब्याश्चोदग्धस्तै-
 स्त्रिभिः शिराधो नरद्वये पूर्वा ।
 मृत्सोद्गन्धिका पाण्डुराथ
 पुरुषे ऽथ मण्डूकः ॥ ८ ॥
 जम्बूद्वयस्य प्राग्
 वल्मीको यदि भवेत्समीपस्थः ।
 तस्माद्दक्षिणपार्श्वे
 सखिलं पुरुषद्वये स्वादु ॥ ९ ॥
 अर्धपुरुषे च मत्स्यः
 पारावतसन्निभश्च पाषाणः ।
 मृद्भवति चाथ मोक्षा
 दीर्घं कालं बहु च तोयम् ॥ १० ॥
 पश्चादुदुम्बरस्य
 चिभिरेव करैर्नरद्वये सार्धं ।
 पुरुषे सितो ऽहिरश्मा-
 अनोपमो ऽधः शिरा सुजला ॥ ११ ॥

उदगर्जुनस्य दृश्यो
 वल्मीको यदि ततो ऽर्जुनाद्वस्तैः ।
 चिभिरम्बु भवति पुरुषै-
 स्त्रिभिरर्धसमन्वितैः पश्चात् ॥ १२ ॥
 श्वेता गोधार्धनरे
 पुरुषे मृद्धूसरा ततः कृष्णा ।
 पीता सिता ससिकता
 ततो जलं निर्दिशेदमितम् ॥ १३ ॥
 वल्मीकोपचितायां
 निर्गुण्यां दक्षिणेन कथितकरैः ।
 पुरुषद्वये सपादे
 स्वादु जलं भवति चाशोष्यम् ॥ १४ ॥
 रोहितमत्स्यो ऽर्धनरे
 मृत्कपिला पाण्डुरा ततः परतः ।
 सिकता सशर्कराथ
 क्रमेण परतो भवत्यम्भः ॥ १५ ॥
 पूर्वेण यदि बदर्या
 वल्मीको दृश्यते जलं पश्चात् ।
 पुरुषैस्त्रिभिरादेश्यं
 श्वेता मृद्गोधिकार्धनरे ॥ १६ ॥
 सपलाशा बदरी चेद्
 दिश्यपरस्यां ततो जलं भवति ।

पुरुषचये सपादे
 पुरुषे ऽप च दुग्धुभिश्चिह्नम् ॥ १७ ॥
 विखोदुम्बरयोगे
 विहाय हस्तचयं तु याम्येन ।
 पुरुषैस्त्रिभिरम्बु भवेत्
 कृष्णो ऽर्धनरे च मण्डूकः ॥ १८ ॥
 काकोदुम्बरिकायां
 वल्मीको दृश्यते शिरा तस्मिन् ।
 पुरुषचये सपादे
 पश्चिमदिकस्था वहति सा च ॥ १९ ॥
 आपाण्डुपीतिका मृद्
 गोरसवर्षश्च भवति पाषाणः ।
 पुरुषार्धे कुमुदनिभो
 दृष्टिपथं मूषको याति ॥ २० ॥
 जलपरिहीने देशे
 दृश्यः कम्पिलको यदा दृश्यः ।
 प्राच्यां हस्तचितये
 वहति शिरा दक्षिणा प्रथमम् ॥ २१ ॥
 मृन्नीलोत्पलवर्णा
 कापोता चैव दृश्यते तस्मिन् ।
 हस्ते ऽजगन्धिमत्स्यो
 भवति पयो ऽर्ष्यं च सक्षारम् ॥ २२ ॥

शोखाकतरोरपरोत्तरे
 शिरा द्वौ करावतिक्रम्य ।
 कुमुदा नाम शिरा सा
 पुरुषत्रयवाहिनी भवति ॥ २३ ॥
 आसन्नो वल्मीको
 दक्षिणपार्श्वे विभीतकस्य यदि ।
 अर्धे तस्य शिरा
 पुरुषे श्रेया दिशि प्राच्याम् ॥ २४ ॥
 तस्यैव पश्चिमायां
 दिशि वल्मीको यदा भवेद्वस्ते ।
 तत्रोदग्भवति शिरा
 चतुर्भिरर्धाधिकैः पुरुषैः ॥ २५ ॥
 श्वेतो विश्वम्भरकः
 प्रथमे पुरुषे तु कुङ्कुमाभो ऽश्मा ।
 अपरस्यां दिशि च शिरा
 नश्यति वर्षत्रये ऽतीते ॥ २६ ॥
 सकुशासित ऐशान्यां
 वल्मीको यत्र कोविदारस्य ।
 मध्ये तयोर्नरैरर्ध-
 पञ्चमैस्तोयमक्षोभ्यम् ॥ २७ ॥
 प्रथमे पुरुषे भुजगः
 कमलोदरसन्निभो मही रक्ता ।

कुरुविन्दः पाषाण-
 शिखान्येतानि वाच्यानि ॥ २८ ॥
 यदि भवति सप्तपर्णी
 वल्लीकवृत्तस्तदुत्तरे तोयम् ।
 वाच्यं पुरुषैः पञ्चभि-
 रचापि भवन्ति शिखानि ॥ २९ ॥
 पुरुषार्थे मण्डूको
 हरितो हरितालसन्निभा मृश्व ।
 पाषाणो ऽध्निकाशः
 सौम्या च शिरा शुभाम्बुवहा ॥ ३० ॥
 सर्वेषां वृक्षाणा-
 मधःस्थितो दर्दुरो यदा दृश्यः ।
 तस्माद्बस्ते तोयं
 चतुर्भिरर्धाधिकैः पुरुषैः ॥ ३१ ॥
 पुरुषे तु भवति नकुलो
 नीला मृत्पीतिका ततः श्वेता ।
 दर्दुरसमानरूपः
 पाषाणो दृश्यते चाच ॥ ३२ ॥
 यद्यद्विनिलयो दृश्यो
 दक्षिणतः संस्थितः करञ्जस्य ।
 हस्तद्वये तु याम्ये
 पुरुषचितये शिरा सार्धे ॥ ३३ ॥

कच्छपकः पुरुषार्थे
 प्रथमं चोद्भिद्यते शिरा पूर्वा ।
 उदगन्या स्वादुजला
 हरितो ऽश्माधस्तंतस्तोयम् ॥ ३४ ॥
 उत्तरतश्च मधुका-
 दहिनिलयः पश्चिमे तरोस्तोयम् ।
 परिहृत्य पञ्च हस्तान्
 अर्धाष्टमपौरुषे प्रथमम् ॥ ३५ ॥
 अहिराजः पुरुषे ऽस्मिन्
 धूम्रा धाची कुलत्यवर्णा ऽश्मा ।
 माहेन्द्री भवति शिरा
 वहति सफेनं सदा तोयम् ॥ ३६ ॥
 वल्मीकः स्निग्धो दक्षिणेन
 तिलकस्य सकुशदूर्बश्चेत् ।
 पुरुषैः पञ्चभिरभो
 दिशि वारुण्यां शिरा पूर्वा ॥ ३७ ॥
 सर्पावासः पश्चाद्
 यदा कदम्बस्य दक्षिणेन जलम् ।
 परतो हस्तचितयात्
 षड्भिः पुरुषैस्तुरीयानैः ॥ ३८ ॥
 कौबेरी चात्र शिरा
 वहति जलं लोहगन्धि चाश्लोभ्यम् ।

कनकनिभो मण्डूको
 नरमाषे मृत्तिका पीता ॥ ३९ ॥
 बल्मीकसंवृतो यदि
 ताक्षो वा भवति नाखिकेरो वा ।
 पश्चात् षड्भिर्हस्तै-
 नरैश्चतुर्भिः शिरा याम्या ॥ ४० ॥
 याम्येन कपित्थस्या-
 हिसंश्रयश्चेदुदग्जलं वाच्यम् ।
 सप्त परित्यज्य करान्
 खात्वा पुरुषान् जलं पञ्च ॥ ४१ ॥
 कर्बुरको ऽहिः पुरुषे .
 छष्णा मृत्पुटभिदपि च पाषाणः ।
 श्वेता मृत्पश्चिमतः
 शिरा ततश्चोत्तरा भवति ॥ ४२ ॥
 अश्रमन्तकस्य वामे
 बदरी वा दृश्यते ऽहिनिलयो वा ।
 षड्भिरुदक् तस्य करैः
 सार्धं पुरुषचये तोयम् ॥ ४३ ॥
 कूर्मः प्रथमे पुरुषे
 पाषाणो धूसरः सप्तिकता मृत् ।
 आदौ शिरा च याम्या
 पूर्वोत्तरतो द्वितीया च ॥ ४४ ॥

वामेन हरिद्रतरो-
 र्वस्त्रीकश्चेत्ततो जलं पूर्वं ।
 हस्तचितये पुरुषैः
 सत्यंशैः पञ्चभिर्भवति ॥ ४५ ॥
 नीलो भुजगः पुरुषे
 मृत्पीता मरकतोपमश्चाश्मा ।
 कृष्णा भूः प्रथमं
 वारुणी शिरा दक्षिणेनान्या ॥ ४६ ॥
 जलपरिहीने देशे
 दृश्यन्ते ऽनूपजानि चिह्नानि ।
 वीरणदूर्वा मृदवश्च
 यच्च तस्मिन् जलं पुरुषे ॥ ४७ ॥
 भार्गवीं चिह्ना दन्ती
 सूकरपादी च लक्ष्मणा चैव ।
 नवमालिका च हस्त-
 द्वये ऽन्वु याम्ये चिभिः पुरुषैः ॥ ४८ ॥
 क्षिग्धाः प्रलम्बशाखा
 वामनविटपद्भुमाः समीपजलाः ।
 सुषिरा जर्जरपचा
 रूक्षाश्च जलेन सन्त्यक्ताः ॥ ४९ ॥
 तिलकाम्नातकवरुणक-
 भस्मातकविष्वतिन्दुकाक्षोक्षाः ।

पिण्डारशिरीषाञ्जन-
 परूषका वञ्जुलातिबलाः ॥ ५० ॥
 एते यदि सुस्निग्धा
 वल्मीकैः परिवृतास्ततस्तोयम् ।
 हस्तैस्त्रिभिरुत्तरत-
 श्चतुर्भिरर्धेन च नरस्य ॥ ५१ ॥
 अतृण्ये सतृणा यस्मिन्
 सतृण्ये तृणवर्जिता मही यच ।
 तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा
 वक्तव्यं वा धनं तस्मिन् ॥ ५२ ॥
 कण्टक्यकण्टकानां
 व्यत्यासे ऽम्भस्त्रिभिः करैः पश्चात् ।
 खात्वा पुरुषचितयं
 त्रिभागयुक्तं धनं वा स्यात् ॥ ५३ ॥
 नदति मही गम्भीरं
 यस्मिंश्चरणाहता जलं तस्मिन् ।
 सार्धैस्त्रिभिर्मनुष्यैः
 कौबेरी तच च शिरा स्यात् ॥ ५४ ॥
 वृक्षस्यैका शाखा
 यदि विनता भवति पाण्डुरा वा स्यात् ।
 विज्ञातव्यं शाखा-
 तले जलं त्रिपुरुषं खात्वा ॥ ५५ ॥

फलकुसुमविकारो यस्य
 तस्य पूर्वं शिरा चिभिर्हस्तैः ।
 भवति पुरुषैश्चतुर्भिः
 पाषाणो ऽधः क्षितिः पीता ॥ ५६ ॥
 यदि कण्टकारिका
 कण्टकैर्विना दृश्यते स्तितैः कुसुमैः ।
 तस्यास्तले ऽम्बु वाच्यं
 चिभिर्नरैरर्धपुरुषे च ॥ ५७ ॥
 खर्जुरी द्विशिरस्का
 यच्च भवेज्जलविवर्जिते देशे ।
 तस्याः पश्चिमभागे
 निर्देश्यं चिपुरुषे वारि ॥ ५८ ॥
 यदि भवति कर्णिकारः
 सितकुसुमः स्यात्पलाशवृक्षो वा ।
 सव्येन तच्च हस्त-
 द्वये ऽम्बु पुरुषचये भवति ॥ ५९ ॥
 ऊष्मा यस्यां धात्र्यां
 धूमो वा तच्च वारि नरयुग्मे ।
 निर्देष्टव्या च शिरा
 महता तोयप्रवाहेण ॥ ६० ॥
 यस्मिन् क्षेत्रेदेशे
 जातं सस्यं विनाशमुपयाति ।

स्निग्धमतिपाण्डुरं वा
 महाशिरा नरयुगे तच्च ॥ ६१ ॥
 मरुदेशे भवति शिरा
 यत्रा तथातः परं प्रवक्ष्यामि ।
 ओवा करभागामिव
 भूतलसंस्थाः शिरा यान्ति ॥ ६२ ॥
 पूर्वोत्तरेण पीलो-
 र्यदि वल्मीको जखं भवति पश्चात् ।
 उत्तरगमना च शिरा
 विज्ञेया पञ्चभिः पुरुषैः ॥ ६३ ॥
 चिह्नं दर्दुर आदौ
 मृत्कपिलातः परं भवेद्धरिता ।
 भवति च पुरुषे ऽधो ऽश्मा
 तस्य तले वारि निर्देश्यम् ॥ ६४ ॥
 पीलोरेव प्राच्यां
 वल्मीको ऽतो ऽर्धपञ्चमैर्हस्तैः ।
 दिशि याम्यायां तोयं
 वक्तव्यं सप्तभिः पुरुषैः ॥ ६५ ॥
 प्रथमे पुरुषे भुजगः
 सितासितः हस्तमाचमूर्तिश्च ।
 दक्षिणतो वहति शिरा
 सक्षारं भूरि पानीयम् ॥ ६६ ॥

उत्तरतश्च करोरा-
 दहिनिलये दक्षिणे जलं स्वादु ।
 दशभिः पुरुषैर्ज्ञेयं
 पुरुषे पीतो ऽच मण्डूकः ॥ ६७ ॥
 रोहीतकस्य पश्चा-
 दहिवासश्चेत्त्रिभिः करैर्याम्ये ।
 द्वादश पुरुषान् खात्वा
 सक्षारा पश्चिमेन शिरा ॥ ६८ ॥
 इन्द्रतरोर्वल्मीकः
 प्राग्दृश्यः पश्चिमे शिरा हस्ते ।
 खात्वा चतुर्दश नरान्
 कपिला गोधा नरे प्रथमे ॥ ६९ ॥
 यदि वा सुवर्णानाम्-
 स्तरोर्भवेद्दामतो भुजङ्गगृहम् ।
 हस्तद्वये तु याम्ये
 पञ्चदशनरावसाने ऽम्बु ॥ ७० ॥
 क्षारं पयो ऽच नकुलो
 ऽर्धमानवे ताम्रसन्निभश्चाश्मा ।
 रक्ता च भवति वसुधा
 वहति शिरा दक्षिणा तच ॥ ७१ ॥
 बदरीरोहितवृक्षौ
 सम्पृक्तौ चेदिनापि वल्मीकम् ।

हस्तत्रये ऽम्बु पश्चात्
 षोडशभिर्मानवैर्भवति ॥ ७२ ॥
 सुरसं जलमादौ दक्षिणा
 शिरा वहति चोत्तरेणान्धा ।
 पिष्टनिभः पाषाणो
 मृच्छेता वृश्चिको ऽर्धनरे ॥ ७३ ॥
 सकरीरा चेददरी
 त्रिभिः करैः पश्चिमेन तत्राम्भः ।
 अष्टादशभिः पुरुषै-
 रैशानी बहुजला च शिरा ॥ ७४ ॥
 पीलुसमेता बदरी
 हस्तत्रयसम्मिते दिशि प्राच्याम् ।
 विंशत्या पुरुषाणा-
 मशोष्यमम्भो ऽच सक्षारम् ॥ ७५ ॥
 ककुभकरीरावेकच
 संयुतौ यच्च ककुभबिस्वौ वा ।
 हस्तद्वये ऽम्बु पश्चा-
 न्नरैर्भवेत्यच्चविंशत्या ॥ ७६ ॥
 वल्मीकमूर्धनि यदा
 दूर्वा च कुशाश्च पाण्डुराः सन्ति ।
 कूपो मध्ये देयो
 जलमच नरैकविंशत्या ॥ ७७ ॥

मूमी कदम्बकयुता
 वल्मीके यत्र दृश्यते दूर्वा ।
 हस्तत्रयेण याम्ये
 नरैर्जलं पञ्चविंशत्या ॥ ७८ ॥
 वल्मीकत्रयमध्ये
 रोहीतकपादपो यदा भवति ।
 नानादृष्टैः सहित-
 स्त्रिभिर्जलं तत्र वक्तव्यम् ॥ ७९ ॥
 हस्तचतुष्के मध्यात्
 षोडशभिश्चाङ्गुलैरुदग्वारि ।
 चत्वारिंशत्पुरुषान्
 खात्वाश्मातः शिरा भवति ॥ ८० ॥
 ग्रन्थिप्रचुरा यस्मि-
 ष्छमी भवेदुत्तरेण वल्मीकः ।
 पञ्चात्पञ्चकरान्ते
 शतार्धसङ्घौर्नरैः सलिलम् ॥ ८१ ॥
 एकस्थाः पञ्च यदा
 वल्मीका मध्यमे भवेच्छेतः ।
 तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा
 नरषष्ट्या पञ्चवर्जितया ॥ ८२ ॥
 सपलाशा यत्र शमी
 पश्चिमभागे ऽम्बु मानवैः षष्ट्या ।

अर्धनरे ऽहिः प्रथमं
 सवालुका पीतवृत्परतः ॥ ८३ ॥
 वल्मीकेन परिदृतः
 श्वेतो रोहीतको भवेद्यस्मिन् ।
 पूर्वेषु हस्तमात्रे
 सप्तत्या मानवैरम्बु ॥ ८४ ॥
 श्वेता कण्टकबहुला
 यत्र शमी दक्षिणेन तत्र पयः ।
 नरपञ्चकसंयुतया
 सप्तत्याहिर्नरार्धं च ॥ ८५ ॥
 मरुदेशे यच्चिह्नं
 न जाङ्गले तैर्जलं विनिर्देश्यम् ।
 जम्बूवेतसपूर्वे
 ये पुरुषास्ते मरौ द्विगुणाः ॥ ८६ ॥
 जम्बूस्त्रिवृता मूर्धा
 शिशुमारी सारिवा शिवा श्यामा ।
 वीरुधयो वाराही
 ज्योतिष्मती च गरुडवेगा ॥ ८७ ॥
 सूकरिकमाषपर्णी
 व्याघ्रपदाश्चेति यद्यहेर्निस्ये ।
 वल्मीकादुत्तरत-
 स्त्रिभिः करैस्त्रिपुरुषे तोयम् ॥ ८८ ॥

एतदनूपे वाचं
 जाङ्गलभूमौ तु पञ्चभिः पुरुषैः ।
 एतैरेव निमित्तै-
 र्मरुदेशे सप्तभिः कथयेत् ॥ ८९ ॥
 एकनिभा यत्र मही
 तृणतरुवल्मीकगुल्मपरिहीना ।
 तस्यां यत्र विकारे
 भवति धरिच्यां जलं तत्र ॥ ९० ॥
 यत्र स्निग्धा निम्ना
 सवालुका सानुनादिनी वा स्यात् ।
 तत्रार्धपञ्चमैर्वारि
 मानवैः पञ्चभिर्यदिवा ॥ ९१ ॥
 स्निग्धतरूणां याम्ये
 नरैश्चतुर्भिर्जलं प्रभूतं च ।
 तरुगहने ऽपि हि विद्यते
 यस्तस्मात्तद्देव वदेत् ॥ ९२ ॥
 नमते यत्र धरिची
 सार्धं पुरुषे ऽम्बु जाङ्गलानूपे ।
 कीटा वा यत्र विनालयेन
 बहवो ऽम्बु तत्रापि ॥ ९३ ॥
 उष्णा शीता च मही
 शीतोष्णाम्भस्त्रिभिर्नरैः सार्धैः ।

इन्द्रधनुर्मत्स्यो वा
 वस्त्रोको वा चतुर्हस्तात् ॥ ६४ ॥
 वस्त्रोक्तानां पङ्क्त्यां
 यद्येको ऽभ्युच्छितः शिरा तदधः ।
 शुष्यति न रोहते वा
 सस्यं यस्यां च तचाम्भः ॥ ६५ ॥
 न्यग्रोधपलाशोदुम्बरैः
 समेतैस्त्रिभिर्जलं तदधः ।
 वटपिप्पलसमवाये
 तद्द्वार्यं शिरा चोदक् ॥ ६६ ॥
 आग्नेये यदि कोशे
 ग्रामस्य पुरस्य वा भवति कूपः ।
 नित्यं स करोति भयं
 दाहं च समानुषं प्रायः ॥ ६७ ॥
 नैर्ऋतकोशे बाल-
 क्षयं वनिताभयं च वायव्ये ।
 दिक्कायमेतस्यक्त्वा
 शेषासु शुभावहाः कूपाः ॥ ६८ ॥
 सारस्वतेन मुनिना
 द्मार्गं यत्कृतं तद्वलोक्य ।
 आर्याभिः कृतमेतद्
 वृत्तैरपि मानवं वक्ष्ये ॥ ६९ ॥

स्निग्धा यतः पादपगुल्मवह्नयो
 निम्बिच्छद्रपचाश्च ततः शिरास्ति ।
 पद्मक्षुरोशीरकुलाः सगुण्ड्राः
 काशाः कुशा वा नलिका नलो वा ॥ १०० ॥
 खर्जूरजम्बर्जुनवेतसाः स्युः
 क्षीराम्बिता वा द्रुमगुल्मवह्नयः ।
 छत्रेभनागाः शतपत्रनीपाः
 स्युर्नक्तमालाश्च ससिन्दुवाराः ॥ १०१ ॥
 विभीतको वा मदयन्तिका वा
 यचास्ति तस्मिन् पुरुषचये ऽम्भः ।
 स्यात्पर्वतस्योपरि पर्वतो ऽन्य-
 स्तत्रापि मूले पुरुषचये ऽम्भः ॥ १०२ ॥
 या मौञ्जकैः काशकुशैश्च युक्ता
 नीला च मृद्य च सशर्करा च ।
 तस्यां प्रभूतं सुरसं च तोयं
 कृष्णाथवा यत्र च रक्तमृदा ॥ १०३ ॥
 सशर्करा ताम्रमही कषायं
 क्षारं धरिची कपिला करोति ।
 आपाण्डुरायां लवणं प्रदिष्टं
 मिष्टं पयो नीलवसुन्धरायाम् ॥ १०४ ॥
 शाकाश्चकर्णाजुंनविस्वसर्जाः
 श्रीपर्यरिष्टाधवशिंशपाश्च ।

छिद्रैश्च परैर्द्रुमगुल्मवल्ग्यो
 रूक्षाश्च दूरे ऽम्बु निवेदयन्ति ॥ १०५ ॥
 सूर्याग्निभस्मोद्ग्नखरानुवर्णा
 या निर्जला सा वसुधा प्रदिष्टा ।
 रक्ताङ्कुराः क्षीरयुताः करीरा
 रक्ता धरा चेज्जलमश्मनो ऽधः ॥ १०६ ॥
 वैडूर्यमुक्ताम्बुदमेचकाभा
 पाकोन्मुखोदुम्बरसन्निभा वा ।
 भृङ्गाञ्जनाभा कपिलाथवा या
 ज्ञेया शिला भूरिसमोपतोया ॥ १०७ ॥
 परावतक्षौद्रघृतोपमा वा
 क्षौमस्य वस्त्रस्य च तुल्यवर्णा ।
 या सोमवल्ग्याश्च समानरूपा
 साप्याशु तोयं कुरुते ऽक्षयं च ॥ १०८ ॥
 ताम्रैः समेता पृषतैर्विचिचै-
 रापाण्डुभस्मोद्ग्नखरानुरूपा ।
 भृङ्गोपमाङ्गुष्ठिकपुष्पिका वा
 सूर्याग्निवर्णा च शिला वितोया ॥ १०९ ॥
 चन्द्रातपस्फटिकमौक्तिकहेमरूपा
 याश्चेन्द्रनीलमणिहिङ्गुलुकाञ्जनाभाः ।
 सूर्यादयांशुहरितालनिभाश्च याः स्यु-
 स्ताः शोभना मुनिवचो ऽच च वृत्तमेतत् ॥ ११० ॥

एता अमेद्याश्च शिलाः शिवाश्च
 यक्षैश्च नागैश्च सदाभिजुष्टाः ।
 येषां च राष्ट्रेषु भवन्ति राक्षां
 तेषामदृष्टिर्न भवेत्कदाचित् ॥ १११ ॥
 भेदं यदा भैति शिला तदानीं
 पालाशकाष्ठैः सह तिन्दुकानाम् ।
 प्रज्वालयित्वा मलमग्निवर्षा
 सुधाम्बुसिक्ता प्रविदारमेति ॥ ११२ ॥
 तोयं शृतं मोक्षकभक्षमा वा
 यत्सप्तकृत्वः परिषेचनं तत् ।
 कार्यं शरक्षारयुतं शिलायाः
 प्रस्फोटनं वह्निवितापितायाः ॥ ११३ ॥
 तक्रकाञ्चिकसुराः सकुलत्था
 योजितानि बदराणि च तस्मिन् ।
 सप्तराचमुषितान्यभितप्तां
 दारयन्ति हि शिलां परिषेकैः ॥ ११४ ॥
 नैम्बं पचं त्वक् च मासं तिलानां
 सापामार्गं तिन्दुकं स्याद्गुडूची ।
 गोमूषेण सावितः क्षार एषां
 षट्कृत्वो ऽतस्तापितो भिद्यते ऽस्मा ॥ ११५ ॥
 आर्कं पयो हुडुविषाणमपीसमेतं
 पारां वतासुशुद्धता च युतं प्रक्षेपः ।

टङ्कस्य तैलमद्यितस्य ततो ऽस्य पानं
 पश्चाच्छितस्य न शिलासु भवेद्विघातः ॥ ११६ ॥
 क्षारे कदल्या मद्यितेन यक्ते
 दिनेोद्यिते पायितमायसं यत् ।
 सम्यक् छितं चाश्मनि नैति भङ्गं
 न चान्यलोहेष्वपि तस्य कौरघम् ॥ ११७ ॥

पाली प्रागपरायताम्बु सुचिरं धत्ते न याम्योत्तरा
 कक्षोलैरवदारमेति मरुता सा प्रायशः प्रेरितैः ।
 तां चेदिच्छति सारदारुभिरपां सम्पातमावारयेत्
 पाषाणादिभिरेव वा प्रतिचयं क्षुखं द्विपाञ्चादिभिः ॥

ककुभवटाघ्नलक्षकदम्बैः [॥११८॥

सनिषुलजम्बूवेतसनीपैः ।

कुरवकतालाशोकमधुकै-

र्वकुलविमिश्रैश्चावृततीराम् ॥ ११९ ॥

द्वारं च नैर्वाहिकमेकदेशे

कार्यं शिलासञ्चितवारिमार्गम् ।

कोशस्थितं निर्विवरं कपाटं

कृत्वा ततः पांशुभिरावपेतम् ॥ १२० ॥

अञ्जनमुस्तोशोरैः

सराजकोशातकामलकचूर्णैः ।

कतकफलसमायुक्तै-

र्योगः कूपे प्रदातव्यः ॥ १२१ ॥

कल्पुषं कटुकं खवणं विरसं
 सलिलं यदिवाशुभगन्धि भवेत् ।
 तदनेन भवत्यमलं सुरसं
 सुसुगन्धि गुणैरपरैश्च युतम् ॥ १२२ ॥
 हस्तो मघानुराधा-
 पुष्यधनिष्ठोत्तराणि रोहिष्यः ।
 शतभिषगित्यारम्भे
 कूपानां शस्यते भगणः ॥ १२३ ॥
 कृत्वा वरुणस्य बलिं
 वटवेतसकीलकं शिरास्थाने ।
 कुसुमैर्गन्धैर्धूपैः
 सम्पूज्य निधापयेत्प्रथमम् ॥ १२४ ॥
 मेघोद्भवं प्रथममेव मया प्रदिष्टं
 ज्येष्ठामतीत्य बलदेवमतादि वृद्धा ।
 भौमं दगार्गलमिदं कथितं द्वितीयं
 सम्यग्वराहमिहिरेण मुनिप्रसादात् ॥ १२५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दगा-
 र्गलं नाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ * ॥

प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्ता न मनोऽज्ञा जलाशयाः ।
 यस्मादतो जलप्रान्तेष्वारामान् विनिवेशयेत् ॥ १ ॥

मृद्धी भूः सर्वदृष्ट्याणां हिता तस्यां तिलान्धपेत् ।
 पुष्पितांस्तांश्च दृष्ट्वायात् कर्मैतत्प्रथमं भुवि ॥ २ ॥
 अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषाः सप्रियङ्गवः ।
 मङ्गल्याः पूर्वमारामे रोपणीया दृष्टेषु वा ॥ ३ ॥
 पनसाशोककदलीजम्बूलकुचदाडिमाः ।
 द्राक्षापालीवताश्चैव बीजपूरातिमुक्तकाः ॥ ४ ॥
 रते द्रुमाः काण्डारोप्या गोमयेन प्रलेपिताः ।
 मूलच्छेदे ऽथवा स्कन्धे रोपणीयाः प्रयत्नतः ॥ ५ ॥
 अजातशाखाञ्छिशिरे जातशाखान् हिमागमे ।
 वर्षागमे च सुस्कन्धान्यथादिक् प्रतिरोपयेत् ॥ ६ ॥
 दृत्तोशीरतिलक्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः ।
 आमूलस्कन्धलिप्तानां सङ्ग्रामखविरोपणम् ॥ ७ ॥
 शुचिर्भूत्वा तरोः पूजां कृत्वा स्नानानुलेपनैः ॥
 रोपयेद्रोपितश्चैव पचैस्त्रैरेव जायते ॥ ८ ॥
 सायं प्रातश्च घर्मान्ते शीतकाले दिनान्तरे ।
 वर्षासु च भुवः शेषे सेक्तव्या रोपिता द्रुमाः ॥ ९ ॥
 जम्बूवेतसवानीरकदम्बोदुम्बरार्जुनाः ।
 बीजपूरकमृद्धीकालकुचाश्च सदाडिमाः ॥ १० ॥
 वज्जुलो नक्तमालश्च तिलकः पनसस्तथा ।
 तिमिरो ऽम्नातकश्चैव षोडशानूपजाः स्मृताः ॥ ११ ॥
 उत्तमं विंशतिर्हस्ता मध्यमं षोडशान्तरम् ।
 स्थानात्स्थानान्तरं कार्यं दृष्ट्याणां द्वादशावरम् ॥ १२ ॥

अभ्याशजातास्तरवः संस्पृशन्तः परस्परम् ।
 मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग्यच्छन्ति पीडिताः ॥ १३ ॥
 शीतवातातपै रोगो जायते पाण्डुपचता ।
 अट्टद्विश्च प्रवालानां शाखाशोषो रसक्षुतिः ॥ १४ ॥
 चिकित्सितमथैतेषां शस्त्रेणादौ विशोधनम् ।
 विडङ्गघृतपक्वाक्ताम् सेचयेत् क्षीरवारिणा ॥ १५ ॥
 फलनाशे कुलत्थैश्च माषैर्मुद्गैस्त्रिलैर्यवैः ।
 शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाभिवृद्धये ॥ १६ ॥
 अविकाजशकचूर्णस्याढके द्वे तिलाढकम् ।
 सक्तुप्रस्थो जलद्रोषो गोमांसतुल्यवा सह ॥ १७ ॥
 सप्तराशोधितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः ।
 वल्लीगुल्मलतानां च फलपुष्पाय सर्वदा ॥ १८ ॥

वासराणि दश दुग्धभावितं
 बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् ।
 गोमयेन बहुशो विरूक्षितं
 क्रौडमार्गपिशितैश्च धूपितम् ॥ १९ ॥
 मत्स्यसूकरवसासमन्वितं
 रोपितं च परिकर्मिताकनौ ।
 क्षीरसंयुतजलावसेचितं
 जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥
 तिन्तिडीत्यपि करोति वस्त्ररीं
 ब्रोहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः ।

पूतिमांससहितैश्च सेचिता
 धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥
 कपित्थवल्लीकरणाय मूला-
 न्यास्फोटधात्रीधववासिकानाम् ।
 पलाशिनी वेतसहृयवल्ली
 श्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ २२ ॥
 क्षीरे शृते चाप्यनया सुशीते
 नालाशतं स्थाप्यं कपित्थबीजम् ।
 दिने दिने शोषितमर्कपादै-
 मांसं विधिस्त्वेष ततो ऽधिरोप्यम् ॥ २३ ॥
 हस्तायतं तद्विगुणं गभीरं
 खात्वावटं प्रोक्तञ्छावपूर्वम् ।
 शुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तत्
 प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ २४ ॥
 चूर्षीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च
 प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्यैः ।
 मत्स्यामिषाम्भःसहितं च हृन्वाद्
 यावद्भनत्वं समुपागतं तत् ॥ २५ ॥
 उत्तं च बीजं चतुरङ्गुलाधो
 मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम् ।
 वल्ली भवत्याशु शुभप्रवासा
 विज्ञापनी मण्डपमाहृणोति ॥ २६ ॥

शतशो ऽङ्गोऽसम्भूतफलकल्कोन भावितम् ।
 एतत्तैलेन वा बीजं श्लेषातकफलेन वा ॥ २७ ॥
 वापितं करकोन्मिश्रं नृदि तत्क्षरणजन्मकम् ।
 फलभारान्विता शाखा भवतीति किमद्भुतम् ॥ २८ ॥

श्लेषातकस्य बीजानि
 निष्कुलीकृत्य भावयेत्प्राज्ञः ।
 अङ्गोऽस्यविज्जलाङ्गि-
 श्छायायां सप्तकृत्वैवम् ॥ २९ ॥
 माहिषगोमयघृष्टान्यस्य
 करीषे च तानि निष्क्षिप्य ।
 करकाजलमृद्योगे
 न्युप्तान्यङ्गा फलकराणि ॥ ३० ॥
 ध्रुवमृदुमूलविशाखा
 गुरुभं श्रवणस्तथाश्विनीहस्तम् ।
 उक्तानि दिव्यहग्भिः
 पादपसंरोपणे भानि ॥ ३१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां बृहदा-
 युर्वेदे नाम पञ्चपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

कृत्वा प्रभूतं सलिलमारामान्विनवेश्य च ।
 देवतायतनं कुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥ १ ॥

इष्टापूर्तेन लभ्यन्ते ये लोकास्तान् बुभूषता ।
देवानामालयः कार्यो ह्यमप्यत्र दृश्यते ॥ २ ॥

सलिलोद्यानयुक्तेषु कृतेष्वकृतकेषु च ।
स्थानेष्वेतेषु सान्निध्यमुपगच्छन्ति देवताः ॥ ३ ॥

सरःसु नलिनीछचनिरस्तरविरश्मिषु ।
हंसांसाक्षिप्तकङ्कारवीचोविमलवारिषु ॥ ४ ॥

हंसकारण्डवक्रौञ्चचक्रवाकविराविषु ।
पर्यन्तनिबुलच्छायाविश्रान्तजलचारिषु ॥ ५ ॥

क्रौञ्चकाञ्चीकलापाञ्च कलहंसकलखनाः ।
नद्यस्तोयांशुका यत्र शफरीकृतमेखलाः ॥ ६ ॥

फुल्लतीरद्रुमेतंसाः सङ्गमश्रोणिमण्डलाः ।
पुलिनाभ्युन्नतोरस्या हंसहासाञ्च निम्नगाः ॥ ७ ॥

वनोपान्तमदीशैलनिर्गरोपान्तभूमिषु ।
रमन्ते देवता नित्यं पुरेषूद्यानवत्सु च ॥ ८ ॥

सूमयो ब्राह्मणादीनां याः प्रोक्ता वास्तुकर्मणि ।
ता एव तेषां शस्यन्ते देवतायतनेष्वपि ॥ ९ ॥

चतुःषष्टिपदं कार्यं देवतायतनं सदा ।
द्वारं च मध्यमं तत्र समदिक्स्थं प्रशस्यते ॥ १० ॥

यो विस्तारो भवेद्यस्य द्विगुणा तत्समुन्नतिः ।
उच्छ्रायाद्यस्तृतीयोऽंशस्तेन तुल्या कटिर्भवेत् ॥ ११ ॥

विस्तारार्धं भवेद्गर्भो भिन्नयो ऽन्याः समन्ततः ।
गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं द्विगुणमुच्छ्रितम् ॥ १२ ॥

उच्छ्रायात्पादविस्तीर्णा शाखा तद्दुदुम्बरः ।
 विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः स्मृतम् ॥ १३ ॥
 त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिस्तत्रशस्यते ।
 अधः शाखाचतुर्भागे प्रतीहारौ निवेशयेत् ॥ १४ ॥
 शेषं मङ्गल्यविहगैः श्रीदृष्टस्वस्तिकैर्घटैः ।
 मियुनैः पञ्चवल्लीभिः प्रमथैश्चोपशोभयेत् ॥ १५ ॥
 द्वारमानाष्टभागोना प्रतिमा स्यात्सपिण्डिका ।
 द्वा भागौ प्रतिमा तत्र तृतीयांशश्च पिण्डिका ॥ १६ ॥
 मेरुमन्दरकैलासविमानश्चन्दमन्दमाः ।
 समुद्रपद्मगरुडमन्दिबर्धनकुञ्जराः ॥ १७ ॥
 गुहराजो वृषो हंसः सर्वतोभद्रको घटः ।
 सिंहेो वृत्तश्चतुष्कोणः षोडशाष्टात्रयस्तथा ॥ १८ ॥
 इत्येते विंशतिः प्रोक्ताः प्रासादाः सञ्जया मया ।
 यथोक्तानुक्रमेणैव लक्ष्णानि वदाम्यतः ॥ १९ ॥

तत्र षडश्रिमेरु-

द्वादशभौमो विचित्रकुहरश्च ।

द्वारैर्युतश्चतुर्भि-

र्द्वात्रिंशद्वस्तविस्तीर्णः ॥ २० ॥

त्रिंशद्वस्तायामो

दशभौमो मन्दरः शिखरयुक्तः ।

कैलासो ऽपि शिखरवान्

अष्टाविंशो ऽष्टभौमश्च ॥ २१ ॥

जालगवाक्षकयुक्तो
 विमानसञ्चस्त्रिसप्तकायामः ।
 नन्दन इति षड्भौमो
 द्वाविंशः षोडशाण्डयुतः ॥ २२ ॥
 वृत्तः समुद्रनामा
 पद्मः पद्माकृतिः शयानष्टौ ।
 शृङ्गेखैकेन भवे-
 देकैव च भूमिका तस्य ॥ २३ ॥
 गरुडाकृतिश्च गरुडो
 मन्दीति च षट्चतुष्कविस्तीर्णः ।
 कार्यश्च सप्तभौमो
 विभूषितो ऽण्डैश्च विंशत्या ॥ २४ ॥
 कुञ्जर इति गजपृष्ठः
 षोडशहस्तः समन्ततो मूलात् ।
 गुह्यराजः षोडशक-
 स्त्रिचन्द्रशाखा भवेद्वलभी ॥ २५ ॥
 वृष एकभूमिशृङ्गो
 द्वादशहस्तः समन्ततो वृत्तः ।
 हंसो हंसाकारो
 घटो ऽष्टहस्तः कलशरूपः ॥ २६ ॥
 द्वारैर्युतश्चतुर्भि-
 र्बहुशिखरो भवति सर्वतोभद्रः ।

बहुवचिरचन्द्रशालः

षड्विंशः पञ्चभौमश्च ॥ २७ ॥

सिंहः सिंहाक्रान्तो

द्वादशकोणो ऽष्टहस्तविस्तीर्णः ।

चत्वारो ऽञ्जनरूपाः

पञ्चाण्डयुतस्तु चतुरश्रः ॥ २८ ॥

भूमिकारुलमानेन मयस्याष्टोत्तरं शतम् ।

सार्धं हस्तत्रयं चैव कथितं विश्वकर्मणा ॥ २९ ॥

प्राहुः स्थपतयश्चाप मतमेकं विपश्चितः ।

कपोतपालिसंयुक्ता न्यूना गच्छन्ति तुल्यताम् ॥ ३० ॥

प्रासादलक्षणमिदं कथितं समासाद्

गर्गेण यद्विरचितं तदिहास्ति सर्वम् ।

मन्वादिभिर्विरचितानि पृथूनि यानि

तत्संस्मृतिं प्रति मयाच कृतो ऽधिकारः ॥ ३१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रासा-
दलक्षणं नाम षट्पञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

आमं तिन्दुकमामं

कपित्थकं पुष्पमपि च शाख्यल्याः ।

बीजानि शल्लकीनां

धन्वनवल्को वचा चेति ॥ १ ॥

एतैः सलिलद्रोणः
 काथयितव्यो ऽष्टभागशेषश्च ।
 अवतार्यो ऽस्य च कक्को
 द्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः ॥ २ ॥
 श्रीवासकरसगुग्गुलु-
 भस्मातककुन्दुरूकसर्जरसैः ।
 अतसीबिस्वैश्च युतः
 कक्को ऽयं वज्रलेपास्थः ॥ ३ ॥
 प्रासादहर्म्यवलभी-
 लिङ्गप्रतिमासु कुञ्चकूपेषु ।
 सन्तप्तो दातव्यो
 वर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥
 लाक्षाकुन्दुरूगुग्गुलु-
 यृहधूमकपित्यबिस्वमध्यानि ।
 नागबलाफलतिन्दुक-
 मदनफलमधूकमञ्जिष्ठाः ॥ ५ ॥
 सर्जरसरसामलकानि चेति
 कक्कः कृतो द्वितीयो ऽयम् ।
 वज्रास्थः प्रथमगुणै-
 रयमपि तेष्वेव कार्येषु ॥ ६ ॥
 गोमहिषाजविषाणैः
 खररोम्णा महिषचर्मगव्यैश्च ।

निम्बकपित्थरसैः सह
 वज्रतरो नाम कल्को ऽन्धः ॥ ७ ॥
 अष्टौ सीसकभागाः
 कांसस्य द्वौ तु रीतिकाभागः ।
 मयकथितो योगो ऽयं
 विज्ञेयो वज्रसङ्घातः ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां वज्र-
 लेपो नाम सप्तपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

जालान्तरगे भानौ
 यदणुतरं दर्शनं रजो याति ।
 तद्विन्धात्परमाणुं
 प्रथमं तद्वि प्रमाणांनाम् ॥ १ ॥
 परमाणुरजो वास्त्राग्र-
 लिङ्गयूका यवो ऽङ्गुलं चेति ।
 अष्टगुणानि यथोत्तर-
 मङ्गुलमेकं भवति माषा ॥ २ ॥
 देवागारद्वार-
 स्थाष्टांशानस्य वस्तुतीथो ऽंशः ।
 तत्पिण्डिकाप्रमाणं
 प्रतिमा तद्विमुखपरिमाणा ॥ ३ ॥

स्वैरङ्गुलप्रमाणै-
 द्वादश विस्तीर्णमायतं च मुखम् ।
 नम्रजिता तु चतुर्दश
 दैर्घ्येण द्राविडं कथितम् ॥ ४ ॥
 नासाललाटचिबुक-
 ग्रीवाश्चतुरङ्गुलास्तथा कर्णौ ।
 द्वे अङ्गुले च हनुके
 चिबुकं तु द्यङ्गुलं विस्तृतम् ॥ ५ ॥
 अष्टाङ्गुलं ललाटं
 विस्ताराद् द्यङ्गुलात्परे शङ्खौ ।
 चतुरङ्गुलौ तु शङ्खौ
 कर्णौ तु द्यङ्गुलं पृथुलौ ॥ ६ ॥
 कर्णोपान्तः कार्यो
 ऽर्धपञ्चमे धूसमेन सूत्रेण ।
 कर्णश्रोतः सुकुमारकं च
 नयनप्रबन्धसमम् ॥ ७ ॥
 चतुरङ्गुलं वसिष्ठः
 कश्चयति नेचान्तकर्णयोर्विवरम् ।
 अधरो ऽङ्गुलप्रमाण-
 स्तस्यार्धेनोत्तरोष्ठश्च ॥ ८ ॥
 अर्धाङ्गुला तु गोष्ठा
 वक्त्रं चतुरङ्गुलायतं कार्यम् ।

विपुलं तु सार्धमङ्गुलं
 मध्यात्तत्त्र्यङ्गुलं व्याप्तम् ॥ ९ ॥
 द्वाङ्गुलतुल्यौ नासापुटौ च
 नासा पुटाग्रतो ज्ञेया ।
 स्याद् द्वाङ्गुलमुच्छ्राय-
 श्वतुरङ्गुलमन्तरं चाक्षयोः ॥ १० ॥
 द्वाङ्गुलमितो ऽक्षिकोशो
 द्वे नेत्रे तच्चिभागिका तारा ।
 दृक् तारापञ्चांशो
 नेत्रविकाशो ऽङ्गुलं भवति ॥ ११ ॥
 पर्यन्तात्पर्यन्तं
 दश भ्रुवो ऽर्धाङ्गुलं भ्रुवोर्लेखा ।
 भ्रूमध्यं द्वाङ्गुलकं
 भ्रूर्देर्घ्येणाङ्गुलचतुष्कम् ॥ १२ ॥
 कायां तु केशरेखा
 भ्रुवन्धसमाङ्गुलार्धविस्तीर्णा ।
 नेत्रान्ते करवीरक-
 मुपन्यसेद्दङ्गुलप्रमितम् ॥ १३ ॥
 द्वाविंशत्यरिणाद्वा-
 चतुर्दशायामतो ऽङ्गुलानि शिरः ।
 द्वादश तु चिचकर्मणि
 दृश्यन्ते विंशतिरदृश्याः ॥ १४ ॥

आस्यं सकेशनिचयं
 षोडश दैर्घ्या नम्रजित्प्रोक्तम् ।
 ग्रीवा दश विस्तीर्णा
 परिखाहाद्दिशतिः सैका ॥ १५ ॥
 कण्ठाद्वादश हृदयं
 हृदयान्नाभिश्च तत्रमाद्येन ।
 नाभीमध्यान्मेढ्रान्तरं च
 तत्तुल्यमेवोक्तम् ॥ १६ ॥
 ऊरू चाङ्गुलमानै-
 श्चतुर्युता विंशतिस्तथा जङ्घे ।
 जानुकपिच्छे चतुरङ्गुले च
 पादौ च तत्तुल्यौ ॥ १७ ॥
 द्वादश दीर्घा घट् पृथुतया च
 पादौ त्रिकायताङ्गुष्ठौ ।
 पञ्चाङ्गुलपरिणादौ
 प्रदेशिनी व्यङ्गुलं दीर्घा ॥ १८ ॥
 अष्टांशाष्टांशानाः
 शेषाङ्गुलयः क्रमेण कर्तव्याः ।
 सचतुर्थभागमङ्गुल-
 मुत्सेधो ऽङ्गुष्ठकस्योक्तः ॥ १९ ॥
 अङ्गुष्ठनखः कथित-
 श्चतुर्थभागानमङ्गुलं तज्जैः ।

शेषनखानामर्धाङ्गुलं
 क्रमात् किञ्चिदूनं वा ॥ २० ॥
 जङ्घाग्रे परिणाह-
 चतुर्दशोक्तस्तु विस्तरः पञ्च ।
 मध्ये तु सप्त विपुला
 परिणाहाच्चिगुणिताः सप्त ॥ २१ ॥
 अष्टौ तु जानुमध्ये
 वैपुल्यं व्यष्टकं तु परिणाहः ।
 विपुलौ चतुर्दशोरू
 मध्ये द्विगुणश्च तत्परिधिः ॥ २२ ॥
 कटिरष्टादश विपुला
 चत्वारिंशच्चतुर्युता परिधौ ।
 अङ्गुलमेकं नाभि-
 र्वेधेन तथा प्रमायेन ॥ २३ ॥
 चत्वारिंशद् द्वियुता
 नाभीमध्येन मध्यपरिणाहः ।
 स्तनयोः षोडश चान्तर-
 मूर्ध्वं कक्षे षडङ्गुलिके ॥ २४ ॥
 कार्यावष्टावसौ
 द्वादश बाहू तथा प्रबाहू च ।
 बाहू षड्विस्तीणा
 प्रतिबाहू त्वङ्गुलचतुष्कम् ॥ २५ ॥

षोडश बाहू मूले
 परिणाहाद्वादशाग्रहस्ते च ।
 विस्तारेण करतलं
 षडङ्गुलं सप्त दैर्घ्येण ॥ २६ ॥
 पञ्चाङ्गुलानि मध्या
 प्रदेशिनी मध्यपर्वदलहीना ।
 अनया तुल्या चानामिका
 कनिष्ठा तु पर्वीना ॥ २७ ॥
 पर्वद्वयमङ्गुष्ठः
 शेषाङ्गुलयस्त्रिभिस्त्रिभिः कार्याः ।
 नखपरिमाणं कार्यं
 सर्वासां पर्वणो ऽर्धेन ॥ २८ ॥
 देशानुरूपभूषण-
 वेषालङ्कारमूर्तिभिः कार्या ।
 प्रतिमा लक्षणयुक्ता
 सन्निहिता दृष्टिदा भवति ॥ २९ ॥
 दशरथतनयो रामो
 बलिश्च वैरोचनिः शतं विंशम् ।
 द्वादशहान्या शेषाः
 प्रवरसमन्यूनपरिमाणाः ॥ ३० ॥
 कार्यो ऽष्टभुजो भगवां-
 श्चतुर्भुजो द्विभुज एव वा विष्णुः ।

श्रीवत्साङ्कितवक्षाः
 कैस्तुभमणिभूषितोरस्कः ॥ ३१ ॥
 अतसीकुसुमश्यामः
 पीताम्बरनिवसनः प्रसन्नमुखः ।
 कुण्डलकिरीटधारी
 पीनगलोरःस्थलांसभुजः ॥ ३२ ॥
 खड्गगदाशरपाणि-
 र्दक्षिणतः शान्तिदः चतुर्थकरः ।
 वामकरेषु च कामुक-
 खेटकचक्राणि शङ्खश्च ॥ ३३ ॥
 अथ च चतुर्भुजमिच्छति
 शान्तिद एको गदाधरश्चान्यः ।
 दक्षिणपार्श्वे ह्येवं
 वामे शङ्खश्च चक्रश्च ॥ ३४ ॥
 द्विभुजस्य तु शान्तिकरो
 दक्षिणहस्तोऽपरश्च शङ्खधरः ।
 एवं विष्णोः प्रतिमा
 कर्तव्या मूर्तिमिच्छद्भिः ॥ ३५ ॥
 बलदेवो हलपाणि-
 र्मदविभ्रमलोचनश्च कर्तव्यः ।
 विभ्रत् कुण्डलमेकं
 शङ्खेन्दुमृणालगौरवपुः ॥ ३६ ॥

एकानंशा कार्या
 देवी बलदेवकृष्णयोर्मध्ये ।
 कटिसंस्थितवामकरा
 सरोजमितरेष चोदहती ॥ ३७ ॥
 कार्या चतुर्भुजा या
 वामकराभ्यां सपुस्तकं कमलम् ।
 दाभ्यां दक्षिणपार्श्वे
 वरमर्थिष्वस्त्रसूत्रं च ॥ ३८ ॥
 वामेषष्ठभुजायाः
 कमण्डलुश्चापमन्वुजं शास्त्रम् ।
 वरशरदर्पणयुक्ताः
 सव्यभुजाः सास्त्रसूत्राश्च ॥ ३९ ॥
 शाम्बश्च गदाहस्तः
 प्रद्युम्नश्चापधृत् सुरूपश्च ।
 अनयोः स्त्रियौ च कार्ये
 खेटकनिस्त्रिंशधारिण्यौ ॥ ४० ॥
 ब्रह्मा कमण्डलुकर-
 चतुर्मुखः पद्मजासनस्थश्च ।
 स्कन्दः कुमाररूपः
 शक्तिधरो वह्निकेतुश्च ॥ ४१ ॥
 शुक्लश्चतुर्विधाखो
 द्विपो महेन्द्रस्य वज्रपाणित्वम् ।

तिर्यग्ललाटसंस्थं
 तृतीयमपि लोचनं चिह्नम् ॥ ४२ ॥
 शम्भोः शिरसीन्दुकला
 वृषध्वजा ऽक्षि च तृतीयमप्यूर्ध्वम् ।
 श्रूलं धनुः पिनाकं
 कामार्धं वा गिरिसुतार्धम् ॥ ४३ ॥
 पद्माङ्कितकरचरणः
 प्रसन्नमूर्तिः सुनीचकेशश्च ।
 पद्मासनापविष्टः
 पितेव जगतो भवेद्बुद्धः ॥ ४४ ॥
 आजानुलम्बबाहुः
 श्रीवत्साङ्गः प्रशान्तमूर्तिश्च ।
 दिग्वासास्तरुणो
 रूपवांश्च कार्यो ऽर्हतां देवः ॥ ४५ ॥
 नासाललाटजङ्घोरु-
 गण्डवक्षांसि चोन्नतानि रवेः ।
 कुर्यादुदीच्यवेषं
 गूढं पादादुरो यावत् ॥ ४६ ॥
 विश्राणः स्वकररुहे
 पाणिभ्यां पङ्कजे मुकुटधारी ।
 कुण्डलभूषितवदनः
 प्रलम्बहारो वियङ्गृतः ॥ ४७ ॥

कमलोदरद्युतिमुखः
 कञ्चुकमुत्तः स्मितप्रसन्नमुखः ।
 रत्नोक्वल्प्रभामण्डलश्च
 कर्तुः शुभकरो ऽर्कः ॥ ४८ ॥
 सौम्या तु हस्तमाचा
 वसुदा हस्तद्वयोच्छ्रिता प्रतिमा ।
 श्लेमसुभिज्ञाय भवेत्
 चिचतुर्हस्तप्रमाणा या ॥ ४९ ॥
 नृपभयमत्यङ्गायां
 हीनाङ्गायामकल्हता कर्तुः ।
 शतोदर्यां क्षुद्भयम्
 अर्थविनाशः क्लशायां च ॥ ५० ॥
 मरणं तु सशतायां
 शस्त्रनिपातेन निर्दिशेत्कर्तुः ।
 वामावनता षष्ठीं
 दक्षिणविनता हिनस्त्यायुः ॥ ५१ ॥
 अन्यत्वमूर्ध्वदृष्ट्या
 करोति चिन्तामधोमुखी दृष्टिः ।
 सर्वप्रतिमास्वेवं
 शुभाशुभं भास्करोक्तसमम् ॥ ५२ ॥
 खिन्नस्य दृष्टपरिधिं
 द्वैर्घ्येणास्त्रं च तत् विधा विभजेत् ।

मूले तच्चतुरश्रं
 मध्ये त्वष्टाश्रि वृत्तमतः ॥ ५३ ॥
 चतुरश्रमवनिखाते
 मध्यं कार्यं तु पिण्डकाश्र्वधे ।
 दृश्योच्छ्रायेण समा
 समन्ततः पिण्डका श्र्वधात् ॥ ५४ ॥
 कशदीर्घं देशघ्नं
 पार्श्वविहीनं पुरस्य नाशाय ।
 यस्य क्षतं भवेन्मस्तके
 विनाशाय तस्त्रिङ्गम् ॥ ५५ ॥
 मातृगणः कर्तव्यः
 स्वनामदेवानुरूपकृतचिह्नः ।
 रेवन्तो ऽश्वारूढो
 मृगयाक्रीडादिपरिवारः ॥ ५६ ॥
 दण्डी यमो महिषगो
 हंसारूढश्च पाशभृद्दरुणः ।
 नरवाहनः कुबेरो
 वामकिरीटी बृहत्कुक्षिः ॥ ५७ ॥
 [प्रमथाधिपो गजमुखः
 प्रलम्बजठरः कुठारधारी स्यात् ।
 एकविषाणो विभ्र-
 न्मूलककन्दं सुनीलदलकन्दम् ॥ ५८ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृती बृहत्संहितायां प्रतिमा-
 लक्षणं नामाष्टापञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

कर्तुरनुकूलदिवसे
 दैवज्ञविशोधिते शुभनिमित्ते ।
 मङ्गलशंकुनैः प्रास्थानिकैश्च
 वनसम्प्रवेशः स्यात् ॥ १ ॥
 पितृवनमार्गसुरालय-
 वल्मीकोद्यानतापसाश्रमजाः ।
 चैत्यसरित्सङ्गमसम्भवाश्च
 घटतोयसिक्ताश्च ॥ २ ॥
 कुञ्जानुजातवल्मी-
 निपीडिता वज्रमारुतोपहताः ।
 स्वपतितहस्तिनिपीडित-
 शुष्कान्निषुष्टमधुनिलयाः ॥ ३ ॥
 तरवो वर्जयितव्याः
 शुभदाः स्युः स्निग्धपत्रकुसुमफलाः ।
 अभिमतदृष्टं गत्वा
 कुर्यात्पूजां सबलिपुष्पाम् ॥ ४ ॥
 सुरदारुचन्दनशमी-
 मधूकतरवः शुभा द्विजातीनाम् ।
 क्षत्रस्यारिष्टाश्वत्थ-
 खदिरविल्वा विटद्विकराः ॥ ५ ॥
 वैश्यानां जीवकखदिर-
 सिन्धुकस्पन्दनाश्च शुभफलदाः ।

तिन्दुककेसरसर्जा-
 र्जुनाम्रशालाश्च शूद्राणाम् ॥ ६ ॥
 लिङ्गं वा प्रतिमा वा
 द्रुमवत्स्थाप्या यथादिशं यस्मात् ।
 तस्माच्चिह्नयितव्या
 दिशो द्रुमस्योर्ध्वमथवाधः ॥ ७ ॥
 परमान्नमोदकौदन-
 दधिपललोक्षोपिकादिभिर्भक्ष्यैः ।
 मद्यैः कुसुमैर्धूपै-
 र्गन्धैश्च तत्रं समभ्यर्च्य ॥ ८ ॥
 सुरपितृपिशाचराक्षस-
 भुजंगासुरगणविनायकाद्यानाम् ।
 कृत्वा राक्षो पूजां
 वृक्षं संस्पृश्य च ब्रूयात् ॥ ९ ॥
 अर्चार्थममुकस्य त्वं देवस्य परिकल्पितः ।
 नमस्ते वृक्ष पूजेयं विधिवत्सम्प्रुद्यताम् ॥ १० ॥
 यानीह भूतानि वसन्ति तानि
 बलिं गृहीत्वा विधिवत्प्रयुक्तम् ।
 अन्यत्र वासं परिकल्पयन्तु
 क्षमन्तु तान्यद्य नमो ऽस्तु तेभ्यः ॥ ११ ॥
 वृक्षं प्रभाते सलिखेन सिक्त्वा
 पूर्वोत्तरस्यां दिशि सन्निहत्य ।

मध्वाज्यलिप्तेन कुठारकेण
 प्रदक्षिणं शेषमतो ऽभिहन्यात् ॥ १२ ॥
 पूर्वेण पूर्वोत्तरतो ऽथवोदक्
 पतेद्यदा दृष्टिकरस्तदा स्यात् ।
 आग्नेयकोणात्क्रमशो ऽग्निदाहः
 क्षुद्रोगरोगास्तुरगक्षयश्च ॥ १३ ॥
 यन्मोक्तमस्मिन्बनसंप्रवेशे
 निपातविच्छेदमदृष्टगर्भाः ।
 इन्द्रध्वजे वास्तुनि च प्रदिष्टाः
 पूर्वं मया ते ऽत्र तथैव योज्याः ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां वन-
 सम्प्रवेशो नामैकोनषष्टितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

दिशि सौम्यायां कुर्या-
 दधिवासनमण्डपं बुधः प्राग्वा ।
 तोरणचतुष्टययुतं
 शस्तद्रुमपक्षवच्छक्रम् ॥ १ ॥
 पूर्वं भागे चिचाः
 सञ्जः पताकाश्च मण्डपस्योक्ताः ।
 आग्नेय्यां दिशि रक्ताः
 कृष्णाः स्युर्याम्यनैर्वातयोः ॥ २ ॥

श्वेता दिश्यपरस्यां
 वायव्यायां तु पाण्डुरा एव ।
 चिचाश्चोत्तरपार्श्वं
 पीताः पूर्वोत्तरे कोणे ॥ ३ ॥
 आयुःश्रीबलजयदा
 दारुमयी मृन्मयी तथा प्रतिमा ।
 लोकहिताय मणिमयी
 सौवर्णी पुष्टिदा भवति ॥ ४ ॥
 रजतमयी कीर्तिकरि
 प्रजाविद्विं करोति ताद्यमयी ।
 मूलाभं तु महान्तं
 शैली प्रतिमाथवा लिङ्गम् ॥ ५ ॥
 शङ्खूपहता प्रतिमा
 प्रधानपुरुषं कुलं च घातयति ।
 श्वधोपहता रोगान्
 उपद्रवांश्चाक्षयान् कुरुते ॥ ६ ॥
 मण्डपमध्ये स्थण्डिल-
 मुपलिप्यास्तीर्य सिकतयाथ कुशैः ।
 भद्रासनकृतशीर्षा-
 पधानपादां न्यसेत्प्रतिमाम् ॥ ७ ॥
 सङ्घाश्चत्थोदुम्बर-
 शिरीषवटसम्भवैः कषायजलैः ।

मङ्गल्यसञ्ज्ञिताभिः
 सर्वौषधिभिः कुशाद्याभिः ॥ ८ ॥
 द्विपट्टषभोद्धृतपर्वत-
 वल्मीकसरित्समागमतटेषु ।
 पद्मसरःसु च मृद्धिः
 सपञ्चगव्यैश्च तीर्थजलैः ॥ ९ ॥
 पूर्वशिरस्कां स्नातां
 सुवर्णरत्नाम्बुभिश्च ससुगन्धैः ।
 नानातूर्यनिनादैः
 पुण्याद्द्वैर्वेदनिर्घोषैः ॥ १० ॥
 ऐन्द्र्यां दिशीन्द्रलिङ्गा
 मन्त्राः प्राग्दक्षिणे ऽग्निलिङ्गाश्च ।
 जप्तव्या द्विजमुख्यैः
 पूज्यास्ते दक्षिणाभिश्च ॥ ११ ॥
 यो देवः संस्थाप्य-
 स्तन्मन्त्रैश्चानलं द्विजा जुहुयात् ।
 अग्निनिमित्तानि मया
 प्रोक्तानोन्द्रध्वजोच्छ्राये ॥ १२ ॥
 धूमाकुलो ऽपसव्यो
 मुहुर्मुहुर्विस्फुलिङ्गद्वय शुभः ।
 होतुः स्मृतिलोपो वा
 प्रसर्पणं वाशुभं प्रोक्तम् ॥ १३ ॥

ज्ञातामभुक्तवस्त्रां
 स्वलङ्कृतां पूजितां कुसुमगन्धैः ।
 प्रतिमां स्वास्तीर्णायां
 शय्यायां स्थापकः कुर्यात् ॥ १४ ॥
 सुप्तां सुन्दत्यगीतै-
 र्जागरकैः सम्यगेवमधिवास्य ।
 दैवज्ञसम्प्रदिष्टे
 काले संस्थापनं कुर्यात् ॥ १५ ॥
 अभ्यर्च्य कुसुमवस्त्रा-
 नुलेपनैः शङ्खतूर्यनिर्घोषैः ।
 प्रादक्षिण्येन मये-
 दायतनस्य प्रयत्नेन ॥ १६ ॥
 कृत्वा बलिं प्रभूतं
 सम्पूज्य ब्राह्मणांश्च सभ्यांश्च ।
 दत्त्वा हिरण्यशकलं
 विनिक्षिपेत्पिण्डकाञ्चने ॥ १७ ॥
 स्थापकदैवज्ञद्विज-
 सभ्यस्थपतीन् विशेषतो ऽभ्यर्च्य ।
 कल्याणानां भागी
 भवतीह परच च स्वर्गी ॥ १८ ॥

विष्णोर्भागवतान् मगांश्च सवितुः शम्भोः सभस्रद्विजान्
 मातृणामपि मातृमण्डलविदे विप्रान्दुर्ब्रह्मणः ।

शाक्यान् सर्वहितस्य शान्तमनसो नम्रान् जिमानां विदु-
र्यं यं देवमुपाश्रिताः स्वविधिना तैस्तस्य कार्या क्रिया ॥

उदगयने सितपक्षे [॥ १९ ॥

शिशिरगभस्तौ च जीववर्गस्थे ।

लग्ने स्थिरे स्थिरांशे

सौम्यैर्धोर्धर्मकेन्द्रगतैः ॥ २० ॥

पापैरुपचयसंस्थै-

ध्रुवमृदुहरितिष्यवायुदेवेषु ।

विकुजे दिने ऽनुकूले

देवानां स्थापनं शस्तम् ॥ २१ ॥

सामान्यमिदं समासतो

लोकानां हितदं मया दत्तम् ।

अधिवासनसंनिवेशने

सावित्रे पृथगेव विस्तरात् ॥ २२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रतिष्ठा-
पनं नाम षष्ठितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

पराशरः प्राह बृहद्रथाय

गोलक्ष्णं यत्क्रियते ततो ऽयम् ।

मया समासः शुभलक्षणास्ताः

सर्वास्तथाप्यागमतो ऽभिधास्ये ॥ १ ॥

साक्षाविलरूक्षास्थो
 मूषकनयनाश्च न शुभदा गावः ।
 प्रचलच्चिपिटविषाणाः
 करटाः खरसदृशवर्णाः ॥ २ ॥
 दशसप्तचतुर्दन्यः
 प्रलम्बमुण्डानना विनतपृष्ठाः ।
 ह्रस्वस्थूलग्रीवा
 यवमध्या दारितखुराश्च ॥ ३ ॥
 श्यावातिदीर्घजिह्वा
 गुल्फैरतितनुभिरतिवृहद्भिर्वा ।
 अतिककुदाः कृशदेहा
 नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥
 वृषभो ऽप्येवं स्थूला-
 तिलम्बवृषणः शिराततक्रोडः ।
 स्थूलशिराचितगण्ड-
 स्त्रिस्थानं मेहते यश्च ॥ ५ ॥
 मार्जारान्तः कपिलः
 करटो वा न शुभदो द्विजस्येष्टः ।
 कृष्णोष्ठतालुजिह्वः
 श्वसनो यूथस्य घातकरः ॥ ६ ॥
 स्थूलशकृन्मणिशृङ्गः
 सितोदरः कृष्णसारवर्णश्च ।

दृष्टजातो ऽपि त्याज्यो
 यूथविनाशावहो दृषभः ॥ ७ ॥
 श्यामकपुष्पचिताङ्गो
 भस्माहणसन्निभो विडालाक्षः ।
 विप्राणामपि न शुभं
 करोति दृषभः परिरुहीतः ॥ ८ ॥
 ये चोद्धरन्ति पादान्
 पङ्कादिव योजिताः कृशग्रीवाः ।
 कातरनयना हीनाश्च
 पृष्ठतस्ते न भारसहाः ॥ ९ ॥
 मृदुसंहततामोष्म-
 स्तनुस्त्रिजस्ताम्रतालुजिह्वाश्च ।
 तनुह्रस्वोच्चश्रवणाः
 सुकुक्षयः स्पष्टजङ्घाश्च ॥ १० ॥
 आताम्रसंहतसुरा
 व्यूढोरस्त्रा दृष्टककुदयुक्ताः ।
 क्षिग्धस्रक्ष्णतनुत्व-
 ग्रीमाणस्ताम्रतनुशृङ्गाः ॥ ११ ॥
 तनुभ्रूस्पृग्वालधयो
 रक्तान्तविलोचना महोच्छासाः ।
 सिंहस्कन्धास्तन्वल्प-
 कम्बलाः पूजिताः सुगताः ॥ १२ ॥

वामावर्तैर्वामे
 दक्षिणपार्श्वे च दक्षिणावर्तैः ।
 शुभदा भवन्त्यनडुहो
 जङ्घाभिश्चैणकनिभाभिः ॥ १३ ॥
 वैडूर्यमस्त्रिका-
 बुद्बुदेक्षणाः स्थूलनेत्रवर्माखः ।
 पाष्णिभिरस्फुटिताभिः
 शस्ताः सर्वेऽपि भारवहाः ॥ १४ ॥
 घ्राणोद्देशे सवलि-
 मूर्जारमुखः सितश्च दक्षिणतः ।
 कमलोत्पललाक्षाभः
 सुवालधिर्वाजितुल्यजवः ॥ १५ ॥
 लम्बैर्दृषणैर्मेषोदरश्च
 सङ्घिसवङ्गणाक्रोडः ।
 श्रेयो भाराध्वसहे
 जवे ऽश्वतुल्यश्च शस्तफलः ॥ १६ ॥
 सितवर्णः पिङ्गाक्ष-
 स्ताम्रविषाणेश्छयो महावक्रः ।
 हंसो नाम शुभफलो
 यूथस्य विवर्धनः प्रोक्तः ॥ १७ ॥
 भ्रूस्पृग्वालधिराताम्र-
 वङ्गणो रक्तदक्कककुक्षी च ।

कल्पाषश्च स्वामिन-
 मचिरात् कुर्वते पतिं लक्ष्म्याः ॥ १८ ॥
 यो वा सितैकचरलो
 यथेष्टवर्णश्च सोऽपि शस्तफलः ।
 मित्रफलोऽपि ग्राह्यो
 यदि नैकान्तप्रशस्तो ऽस्ति ॥ १९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां गोल-
 क्षरं नामैकषष्टितमो ऽध्यायः ॥ • ॥

पादाः पञ्चनखास्त्रयो ऽग्रचरखः षड्भिर्नखैर्दक्षिण-
 स्ताम्रोष्ठाग्रनसो मृगेश्वरगतिर्जिघ्रन् भुवं याति च ।
 लाङ्गूलं ससटं दृष्ट्वा सदृशी कर्यौ च लम्बौ मृदू
 यस्य स्यात्स करोति पोष्टुरचिरात्पुष्टां त्रियंश्चा गृहे ॥
 पादे पादे पञ्च पञ्चाग्रपादे [॥ १ ॥
 वामे यस्याः षण्णखा मल्लिकाक्ष्याः ।
 वक्रं मुञ्चं पिङ्गलालम्बकर्या
 या सा राष्ट्रं कुकुरी पाति पोष्टुः ॥ २ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां श्वल-
 क्षरं नाम द्वाषष्टितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहाङ्गुलि-
 स्ताम्रवक्त्रानखधूलिकः सितः ।
 रौति सुस्वरमुषात्यये च यो
 दृष्टिदः स नृपराङ्गवाजिनाम् ॥ १ ॥
 यवग्रीवो यो वा बदरसदृशो वापि विहगो
 दृष्टन्मूर्धा वर्णैर्भवति बहुभिर्यश्च रुचिरः ।
 स शस्तः सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णश्च जयक-
 न्न शस्तो यो ऽतो ऽन्यः द्वाशतनुरवः खञ्जचरणः ॥ २ ॥
 कुक्कुटी च नृदुचारुभाषिणी
 स्निग्धमूर्तिरुचिराननेक्षणा ।
 सा ददाति सुचिरं महीक्षितां
 श्रीयशोविजयवीर्यसम्पदः ॥ ३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां कुक्कुट-
 लक्षणं नाम त्रिषष्टितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

स्फटिकरजतवर्णो नीलराजोविचित्रः
 कलशसदृशमूर्तिश्चारुवंशश्च कूर्मः ।
 अरुणसमवपूर्वा सर्षपाकारचित्रः
 सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्थः करोति ॥ १ ॥
 अञ्जनधृङ्गश्यामतनुर्वा
 विन्दुविचित्रो ऽव्यङ्गशरीरः ।

सर्पशिरा वा स्थूलगण्डो यः
 सोऽपि नृपाणां राष्ट्रविद्वद्भ्यौ ॥ २ ॥
 वैदूर्यत्विट् स्थूलकण्ठस्त्रिकोणो
 गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्तः ।
 क्रीडावाप्यां तोयपूर्णे मणौ वा
 कार्यः कूर्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैः ॥ ३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां कूर्मल-
 क्षणं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

छागशुभाशुभलक्षण-
 मभिधास्ये नवदशाष्टदन्तास्ते ।
 धन्याः स्थाप्या वेश्मनि
 सन्त्याज्याः सप्तदन्ता ये ॥ १ ॥
 दक्षिणपार्श्वे मण्डल-
 मसितं शुक्लस्य शुभफलं भवति ।
 ऋष्यनिभकृष्णलोहित-
 वर्णानां श्वेतमपि शुभदम् ॥ २ ॥
 स्तनवदवलम्बते यः
 कण्ठेऽजानां मणिः स विज्ञेयः ।
 एकमणिः शुभफलक-
 इत्यतमा द्वित्रिमणयो ये ॥ ३ ॥

मुण्डाः सर्वे शुभदाः
 सर्वसिताः सर्वकृष्णदेहाश्च ।
 अर्धासिताः सितार्धा
 धन्याः कपिलार्धकृष्णाश्च ॥ ४ ॥
 विचरति यूयस्याग्रे
 प्रथमं चाभो ऽवगाहते यो ऽजः ।
 स शुभः सितमूर्धा वा
 मूर्धनि वा टिकिका यस्य ॥ ५ ॥
 सपृषतकण्ठशिरा वा
 तिलपिष्टनिभश्च ताम्रहृक् शस्तः ।
 कृष्णचरणः सितो वा
 कृष्णो वा श्वेतचरणो यः ॥ ६ ॥
 यः कृष्णाण्डः श्वेतो
 मध्ये कृष्णेन भवति पट्टेन ।
 यो वा चरति सशब्दं
 मन्दं च स शोभनच्छागः ॥ ७ ॥
 ऋष्यशिरोरुहपादो
 यो वा प्राक् पाण्डुरो ऽपरे नीलः ।
 स भवति शुभकृष्णागः
 श्लोकश्चाप्यत्र गर्गीक्तः ॥ ८ ॥

कुट्टकः कुटिलश्चैव जटिलो वामनस्तथा ।

ते चत्वारः त्रियः पुत्रा नालक्ष्मीके दसन्ति ते ॥ ९ ॥

अथाप्रशस्ताः खरतुल्यनादाः
 प्रदीप्तपुच्छाः कुनखा विवर्णाः ।
 निकृत्तकर्णा द्विपमस्तकाश्च
 भवन्ति ये चासिततालुजिह्वाः ॥ १० ॥
 वर्णैः प्रशस्तैर्मणिभिश्च युक्ता
 मुण्डाश्च ये ताम्रविलोचनाश्च ।
 ते पूजिता वेश्मसु मानवानां
 सौस्थानि कुर्वन्ति यशः अत्रियं च ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां छाग-
 लक्षणं नाम पञ्चषष्टितमो ऽध्यायः ॥ ० ॥

दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्रताल्वाष्टजिह्वः
 ह्रस्वत्वक्केशवालः सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः ।
 जङ्घाजानूरुदृत्तः समसितदशनश्चारुसंस्थानरूपो
 वाजी सर्वाङ्गशुभो भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यम्
 अश्रुपातहनुगण्डहृङ्गल- [॥ १ ॥
 प्रोथशङ्खकटिबस्तिजानुनि ।
 मुष्कनाभिककुदे तथा गुदे
 सव्यकुक्षिचरणेषु चाशुभाः ॥ २ ॥
 ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः
 पृष्ठमध्यनयनोपरि स्थिताः ।

श्रोष्ठसक्विभुजकुक्षिपार्श्वगा-
स्ते ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ ३ ॥

तेषां प्रपाण एको

ललाटकेशेषु च भ्रुवावर्तः ।

रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्धनि

वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ द्वौ ॥ ४ ॥

षड्भिर्दन्तैः सिताभैर्भवति ह्यशिशुस्तैः कषायैर्द्विवर्षः
सन्दंशैर्मध्यमान्यैः पतितसमुदितैस्त्युद्धपञ्चाब्दिकोऽश्वः ।
सन्दंशानुक्रमेण चिकपरिगणिताः कालिकापीतशुक्लाः
काचा माक्षीकशङ्खावटचलनमतो दन्तपातं च विद्धि ॥

॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायामश्वल-
क्षणं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ * ॥

मध्वाभदन्ताः सुविभक्तदेहा

न चोपदिग्धाश्च कृशाः क्षमाश्च ।

गावैः समैश्चापसमानवंशा

वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥ १ ॥

वक्षोऽथ कक्षावलयः क्षयाश्च

लम्बोदरस्त्वग्दृष्टी गलश्च ।

स्थूला च कुक्षिः सह येषकेन

सैद्दी च दृग्मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥

मृगास्तु ह्रस्वाधरवाखमेद्रा-
 स्तन्वंहिकण्ठद्विजहस्तकर्षाः ।
 स्थलेक्षणाश्चेति यथोक्तचिह्नैः
 सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिह्नाः ॥ ३ ॥
 पञ्चोन्नतिः सप्त मृगस्य दैर्घ्य-
 मष्टौ च हस्ताः परिणाहमानम् ।
 एकद्विदृष्टावथ मन्दभद्रौ
 सङ्कीर्णनागो ऽनियतप्रमाणः ॥ ४ ॥
 भद्रस्य वर्षो हरितो मदस्य
 मन्दस्य हरिद्रकसन्निकाशः ।
 छण्डो मदश्चाभिहितो मृगस्य
 सङ्कीर्णनागस्य मद्दो विमिश्रः ॥ ५ ॥
 ताम्रोष्ठतासुवदनाः कलविङ्गनेषाः
 क्षिण्णोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्याः ।
 चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशा-
 स्तन्वेकरोमचितक्कूर्मसमानकुम्भाः ॥ ६ ॥
 विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याः
 कूर्मोन्नतद्विनवविंशतिभिर्मसैश्च ।
 रेखाचयोपचितदृप्तकराः सुवाला
 धन्याः सुगन्धिमदपुष्करमा हताश्च ॥ ७ ॥
 दीर्घाङ्गुलिरक्तपुष्कराः
 सजलाम्भोदनिनादृंहिणः ।

बृहदायतवृत्तकन्धरा
 धन्या भूमिपतेर्मतङ्गजाः ॥ ८ ॥
 निर्मदाभ्यधिकहीननखाङ्गान्
 कुञ्जवामनकमेषविषाणान् ।
 दृश्यकोशफलपुष्करहीनान्
 श्यावनीलशबलासिततालून् ॥ ९ ॥
 स्वल्पवक्त्ररुद्धमत्कुण्ठान्
 हस्तिनीं च गजलक्षणयुक्ताम् ।
 गर्भिणीं च नृपतिः परदेशं
 प्रापयेदतिविरूपफलास्ते ॥ १० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गज-
 लक्षणं नाम सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ * ॥

उन्मानमानगतिसंहतिसारवर्ण-
 स्नेहस्वरप्रकृतिसत्त्वमनूकमादौ ।
 श्लेचं मृजां च विधिवत्कुशलोऽवलोक्य
 सामुद्रविद्वदति यातमनागतं च ॥ १ ॥
 अस्वेदनौ मृदुतलौ कमलोदरामौ
 श्लिष्टाङ्गुली रुचिरताम्रनखौ सुपाष्णी ।
 उष्णौ शिराविरहितौ सुनिगूढगुल्फौ
 कूर्मान्तौ च चरणौ मनुजेश्वरस्य ॥ २ ॥

शूर्पाकारविरुक्षपाण्डुरनखौ वक्रौ शिरासन्ततौ
 संशुष्कौ विरलाङ्गुली च चरसौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ ।
 मार्गायोत्कटकौ कषायसदृशौ वंशस्य विच्छित्तिदौ
 ब्रह्मघ्नौ परिपक्वमृद्द्युतितलौ पीतावगम्यरतौ ॥ ३ ॥

प्रविरलतनुरोमवृत्तजङ्घा
 द्विरदकरप्रतिमैर्वरोरुभिश्च ।
 उपचितसमजानवश्च भूपा
 धनरहिताः श्वश्रुगालतुल्यजङ्घाः ॥ ४ ॥
 रोमैकैकं कूपके पार्थिवानां
 द्वे द्वे ज्ञेये पण्डितश्रेष्ठियाणाम् ।
 त्याद्यैर्निःस्वा मानवा दुःखभाजः
 केशाश्चैवं निन्दिताः पूजिताश्च ॥ ५ ॥
 निर्मांसजानुर्धियते प्रवासे
 सौभाग्यमल्पैर्विकटैर्दरिद्राः ।
 स्त्रीनिर्जिताश्चापि भवन्ति निम्नै
 राज्यं समांसैश्च महद्भिरायुः ॥ ६ ॥

लिङ्गे ऽल्पे धनवानपत्यरहितः स्थूले विहीनो धनै-
 र्मेद्रे वामनते सुतार्थरहितो वक्रे ऽन्यथा पुत्रवान् ।
 दारिद्र्यं विनते त्वधो ऽल्पतनयो लिङ्गे शिरासन्तते
 स्थूलग्रन्थियुते सुखी मृदु करोत्यन्तं प्रमेहादिभिः ॥

कोशनिगूढैर्भूपा [७]
 दीर्घैर्भग्नैश्च वित्तपरिहीनाः ।

अजुष्टतशेफसो
 लघुशिरालशिन्नाश्च धनवन्तः ॥ ८ ॥
 जलमृत्युरेकदृषयो
 विषमैः स्त्रीचञ्चलः समैः क्षितिपः ।
 ह्रस्वायुश्चोदहैः
 प्रलम्बदृषणस्य शतमायुः ॥ ९ ॥
 रक्तैराव्या मणिभि-
 निर्द्रव्याः पाण्डुरैश्च मलिनैश्च ।
 सुखिनः सशब्दमूषा
 निःस्वा निःशब्दधाराश्च ॥ १० ॥
 द्विषिचतुर्धाराभिः
 प्रदक्षिणावर्तवलितमूषाभिः ।
 पृथ्वीपतयो ज्ञेया
 विकीर्णमूषाश्च धनहीनाः ॥ ११ ॥
 एकैव मूषधारा
 वलिता रूपप्रधानसुतदात्री ।
 स्निग्धोन्नतसममणयो
 धनवनिता रत्नभोक्तारः ॥ १२ ॥
 मणिभिश्च मध्यमिन्ः
 कन्यापितरो भवन्ति निःस्वाश्च ।
 बहुपशुभाजो मध्योन्नतैश्च
 नात्युत्सवसैर्धनिनः ॥ १३ ॥

परिशुष्कवस्तिशीर्षे-
 र्धनरहिता दुर्भगाश्च विज्ञेयाः ।
 कुसुमसमगन्धशुक्ला
 विज्ञानव्या महीपास्ताः ॥ १४ ॥
 मधुगन्धे बहुविता
 मत्स्यसगन्धे बह्वन्धपत्यानि ।
 तनुशुकः स्त्रीजनको
 मांससगन्धो महाभोगी ॥ १५ ॥
 मदिरागन्धे यज्वा
 क्षारसगन्धे च रेतसि दरिद्रः ।
 शीघ्रं मैथुनगामी
 दीर्घायुरतो ऽन्यथाख्यायुः ॥ १६ ॥
 निःस्वो ऽतिस्थूलस्फिक्
 समांसलस्फिक् सुखान्वितो भवति ।
 व्याघ्रान्तो ऽध्यर्धस्फि-
 ग्मण्डूकस्फिक्नराधिपतिः ॥ १७ ॥
 सिंहकटिर्मनुजेन्द्रः
 कपिकरभकटिर्धनैः परित्यक्तः ।
 समजठरा भोगयुता
 घटपिठरनिभोदरा निःस्वाः ॥ १८ ॥
 अविकल्पार्थी धनिनो
 निर्वैर्बक्रेषु भोगसन्वत्तः ।

समकुक्षा भोगाख्या
 निम्नाभिर्भोगपरिहीनाः ॥ १९ ॥
 उन्नतकुक्षाः क्षितिपाः
 कुटिलाः स्युर्मानवा विषमकुक्षाः ।
 सर्पादरा दरिद्रा
 भवन्ति बह्वाशिनश्चैव ॥ २० ॥
 परिमण्डलोन्नताभि-
 र्विस्तीर्णाभिश्च नाभिभिः सुखिनः ।
 स्वसपा त्वदृश्यनिम्ना
 नाभिः क्लेशावहा भवति ॥ २१ ॥
 वलिमध्यगता विषमा
 श्रुलाबाधं करोति नैःस्व्यं च ।
 शायं वामावर्ता
 करोति मेधां प्रदक्षिणतः ॥ २२ ॥
 पार्श्वायता चिरायुष-
 मुपरिष्ठाश्चेश्वरं गवाक्षमधः ।
 शतपत्रकर्णिकाभा
 नाभिर्मनुजेश्वरं कुरुते ॥ २३ ॥
 शस्त्रान्तं स्त्रीभोगिन-
 माचार्यं बहुसुतं यथासङ्गम् ।
 एकद्वित्रिचतुर्भि-
 र्वलिभिर्विद्यामृपं त्ववलिम् ॥ २४ ॥

विषमवल्लयो मनुष्या
 भवन्त्यगम्याभिगामिनः पापाः ।
 कृज्जुवलयः सुखभाजः
 परदारद्वेषिणश्चैव ॥ २५ ॥
 मांसलमृदुभिः पार्श्वैः
 प्रदक्षिणावर्तरोमभिर्भूपाः ।
 विपरीतैर्निर्द्रव्याः
 सुखपरिहीनाः परप्रेष्याः ॥ २६ ॥
 सुभगा भवन्त्यनुदङ्गचूचुका
 निर्धना विषमदीर्घैः ।
 पीनोपचितनिमग्नैः
 क्षितिपतयश्चूचुकैः सुखिनः ॥ २७ ॥
 हृदयं समुन्नतं पृथु
 न वेपनं मांसलं च नृपतीनाम् ।
 अधमानां विपरीतं
 खररोमचितं शिरालं च ॥ २८ ॥
 समवक्षसो ऽर्थवन्तः
 पीनैः शूरास्त्वकिञ्चनास्तनुभिः ।
 विषमं वक्षो येषां
 ते निःस्वाः शस्त्रनिधनाश्च ॥ २९ ॥
 विषमैर्विषमो जचुभि-
 रर्थविहीनो ऽस्थिसन्धिपरिणद्धैः ।

उन्नतजबुर्भागी
 निम्नैर्निःस्वो ऽर्थवान् पीनैः ॥ ३० ॥
 चिपिटग्रीवो निःस्वः
 शुष्का सशिरा च यस्य वा ग्रीवा ।
 महिषग्रीवः शूरः
 शस्त्रान्तो वृषसमग्रीवः ॥ ३१ ॥
 कम्बुग्रीवो राजा
 प्रलम्बकण्ठः प्रभक्ष्यो भवति ।
 पृष्ठमभग्नमरोमश-
 मर्थवतामशुभदमतो ऽन्यत् ॥ ३२ ॥
 अस्वेदनपीनोन्नत-
 सुगन्धिसमरोमसकुलाः कक्षाः ।
 विघ्नातव्या धनिना-
 मतो ऽन्यथार्थैर्विहीनानाम् ॥ ३३ ॥
 निर्मांसौ रोमचितौ
 भग्नावरूपौ च निर्धनस्यांसौ ।
 विपुलावव्युच्छिन्नौ
 सुस्निष्टौ सौख्यवीर्यवताम् ॥ ३४ ॥
 करिकरसदृशौ वृत्ता-
 वाजान्वलम्बिनौ समौ पीनौ ।
 बाहू पृथिवीशाना-
 मधमानां रोमशौ ह्रस्वौ ॥ ३५ ॥

हस्ताङ्गुलयो दीर्घा-
 श्चिरायुषामवलिताश्च सुभगानाम् ।
 मेधाविनां च सूक्ष्मा-
 श्चिपिटाः परकर्मनिरतानाम् ॥ ३६ ॥
 स्थूलाभिर्धनरहिता
 बहिर्नताभिश्च शस्त्रनिर्याणाः ।
 कपिसदृशकरा धनिनो
 व्याघ्रोपमपाणयः पापाः ॥ ३७ ॥
 मणिवन्धनैर्निगूढै-
 र्दृढैश्च सुस्निष्टसन्धिभिर्भूपाः ।
 हीनैर्हस्तच्छेदः
 श्लथैः सशब्दैश्च निर्द्रव्याः ॥ ३८ ॥
 पितृवित्तेन विहीना
 भवन्ति निम्नेन करतलेन नराः ।
 संवृतनिम्नैर्धनिनः
 प्रोत्तानकराश्च दातारः ॥ ३९ ॥
 विषमैर्विषमा निःस्वाश्च
 करतलैरीश्वरास्तु लाक्षाभैः ।
 पीतैरगम्यवमिताभिगामिनो
 निर्धना रूक्षैः ॥ ४० ॥
 तुषसदृशनखाः क्लोवा-
 श्चिपिटैः स्फुटितैश्च वित्तसन्त्यक्ताः ।

कुनखविवर्णैः परतर्कुकाश्च
 तावैश्च भूपतयः ॥ ४१ ॥
 अङ्गुष्ठयवैराद्याः
 सुतवन्तो ऽङ्गुष्ठमूलगैश्च यवः ।
 दीर्घाङ्गुलिपर्वाणः
 सुभगा दीर्घायुषश्चैव ॥ ४२ ॥
 स्निग्धा निम्ना रेखा
 धनिनां तद्गत्ययेन निःस्वानाम् ।
 विरलाङ्गुलयो निःस्वा
 धनसञ्चयिनो घनाङ्गुलयः ॥ ४३ ॥
 तिस्रो रेखा मणिवन्धनोत्थिताः
 करतलोपगा नृपतेः ।
 मीनयुगाङ्कितपाणि-
 र्निर्त्यं सचप्रदो भवति ॥ ४४ ॥
 वज्राकारा धनिनां
 विद्याभाजां तु मीनपुच्छनिभाः ।
 शङ्खगतपत्रशिविका-
 गजाश्चपद्मोपमा नृपतेः ॥ ४५ ॥
 कलशमृणालपताका-
 ङ्गुशोपमाभिर्भवन्ति निधिपालाः ।
 दामनिभाभिश्चाद्याः
 स्वस्तिकरूपाभिरैश्वर्यम् ॥ ४६ ॥

चक्रासिपरशुतोमर-
 शक्तिधनुःकुन्तसन्निभा रेखाः ।
 कुर्वन्ति चमूनाथं
 यज्वानमुखलाकाराः ॥ ४७ ॥
 मकरध्वजकोष्ठागार-
 सन्निभाभिर्महाधनोपेताः ।
 वेदीनिभेन चैवाग्नि-
 होत्रिणो ब्रह्मतीर्थेन ॥ ४८ ॥
 वापीदेवकुलाद्यै-
 र्धर्मं कुर्वन्ति च त्रिकोणाभिः ।
 अङ्गुष्ठमूलरेखाः
 पुषाः स्युर्दारिकाः सूक्ष्माः ॥ ४९ ॥
 रेखाः प्रदेशिनीगाः
 शतायुषां कल्पनीयमूनाभिः ।
 छिन्नाभिर्द्रुमपतनं
 बहुरेखारेखिणो निःस्वाः ॥ ५० ॥
 अतिदृशदीर्घैश्चिबुकै-
 र्निर्द्रव्या मांसलैर्धनोपेताः ।
 बिम्बोपमैरवक्रै-
 रधरैर्भूपास्तनुभिरस्वाः ॥ ५१ ॥
 ओष्ठैः स्फुटितविखण्डित-
 विवर्यरूक्षैश्च धनपरित्यक्ताः ।

स्निग्धा घनाश्च दशनाः
 सुतीक्ष्णदंष्ट्राः समाश्च शुभाः ॥ ५२ ॥
 जिह्वा रक्ता दीर्घा
 श्लक्ष्णा सुसमा च भोगिनां ज्ञेया ।
 श्वेता कृष्णा परुषा
 निर्द्रव्याणां तथा तालु ॥ ५३ ॥
 वक्त्रं सौम्यं संवृत-
 ममलं श्लक्ष्णं समं च भूपानाम् ।
 विपरोतं क्लेशभुजां
 महामुखं दुर्भगाणां च ॥ ५४ ॥
 स्त्रीमुखमनपत्यानां
 शायवतां मण्डलं परिज्ञेयम् ।
 दीर्घं निर्द्रव्याणां
 भोरुमुखाः पापकर्माणः ॥ ५५ ॥
 चतुरश्रं धूर्तानां
 निम्नं वक्त्रं च तनयरहितानाम् ।
 कृपणानामतिह्रस्वं
 सम्पूर्णं भोगिनां कान्तम् ॥ ५६ ॥
 अस्फुटिताग्रं स्निग्धं
 श्मश्रु शुभं मृदु च सन्नतं चैव ।
 रक्तैः परुषैश्चैराः
 श्मश्रुभिररूपैश्च विज्ञेयाः ॥ ५७ ॥

निर्मांसैः कर्णैः पापमृत्यव-
श्चर्पटैः सुबहुभोगाः ।
कृपणाश्च ऋस्वकर्णाः
शङ्कुश्रवणाश्च भूपतयः ॥ ५८ ॥
रोमशकर्णा दीर्घायुषस्तु
धनभागिनो विपुलकर्णाः ।
क्रूराः शिरावनद्धै-
र्व्यालन्वैर्मांसलैः सुखिनः ॥ ५९ ॥
भोगी त्वनिम्नगण्डो
मन्त्री सम्पूर्णमांसगण्डो यः ।
सुखभाक् शुकसमनास-
श्चिरजीवी शुष्कनासश्च ॥ ६० ॥
छिन्नानुरूपयागम्यगामिनो
दीर्घया तु सौभाग्यम् ।
आकुञ्चितया चौरः
स्त्रीमृत्युः स्याच्चिपिटनासः ॥ ६१ ॥
धनिनो ऽग्रवक्रनासा
दक्षिणवक्राः प्रभक्षणाः क्रूराः ।
ऋज्वी स्वल्पच्छिद्रा
सुपुटा नासा सभाग्यानाम् ॥ ६२ ॥
धनिनां श्रुतं सद्यद्
द्विचिपिटितं ह्लादि साननादं च ।

दोर्घायुषां प्रमुक्तं
 विज्ञेयं संहतं चैव ॥ ६३ ॥
 पद्मदलाभैर्धनिना
 रक्तान्तविलोचनाः श्रियोभाजः ।
 मधुपिङ्गलैर्महार्था
 मार्जारविलोचनाः पापाः ॥ ६४ ॥
 हरिणाक्षा मण्डललोचनाश्च
 जिह्वैश्च लोचनैश्चैराः ।
 क्रूराः केकरनेत्रा
 गजसदृशदृशश्च भूपतयः ॥ ६५ ॥
 ऐश्वर्यं गम्भीरै-
 नीलोत्पलकान्तिभिश्च विद्वांसः
 अतिदृष्टतारकाणा-
 मक्ष्यामुत्पाटनं भवति ॥ ६६ ॥
 मन्त्रित्वं स्थूलदृशां
 श्यावाक्षाणां च भवति सौभाग्यम् ।
 दीना दृग्निःस्वानां
 स्निग्धा विपुलार्थभोगवताम् ॥ ६७ ॥
 अभ्युन्नताभिरल्पायुषो
 विशालोन्नताभिरतिसुखिनः ।
 विषमभ्रुवो दरिद्रा
 बालेन्दुनतभ्रुवः सधनाः ॥ ६८ ॥

दीर्घासंसक्ताभि-
 र्धनिनः खण्डाभिर्यपरिहीनाः ।
 मध्यविनतध्रुवो ये
 ते सक्ताः स्त्रीष्वगम्यासु ॥ ६६ ॥
 उन्नतविपुलैः शङ्खै-
 र्धन्या निम्नैः सुतार्थसन्त्यक्ताः ।
 विषमललाटा विधना
 धनवन्तो ऽर्धेन्दुसदृशेन ॥ ७० ॥
 शुकुतिविशालैराचार्यता
 शिरासन्तैरधर्मरताः ।
 उन्नतशिराभिराख्याः
 स्वस्तिकवत्संस्थिताभिश्च ॥ ७१ ॥
 निम्नललाटा वधवन्ध-
 भागिनः क्रूरकर्मनिरताश्च ।
 अभ्युन्नतैश्च मूपाः
 कृपणाः स्युः सङ्कटललाटाः ॥ ७२ ॥
 रुदितमदीनमनश्रु
 क्षिप्रं च शुभावहं मनुष्याणाम् ।
 रूक्षं दीनं प्रचुराश्रु चैव
 न शुभप्रदं पुंसाम् ॥ ७३ ॥
 हसितं शुभदमकाम्यं
 सनिमीलितलोचनं च पापस्य ।

हृष्टस्य हसितमसकृत्
 सोन्मादस्यासकृत्प्रान्ते ॥ ७४ ॥
 तिस्रो रेखाः शतजीविनां
 ललाटायताः स्थिता यदि ताः ।
 चतसृभिरवनीशत्वं
 नवतिश्चायुः सपञ्चाब्दा ॥ ७५ ॥
 विच्छिन्नाभिश्चागम्य-
 गामिनो नवतिरप्यरेखेण ।
 केशान्तोपगताभी
 रेखाभिरशीतिवर्षायुः ॥ ७६ ॥
 पञ्चभिरायुः सप्तति-
 रेकाग्रावस्थिताभिरपि षष्टिः ।
 बहुरेखेण शतार्धं
 चत्वारिंशच्च वक्राभिः ॥ ७७ ॥
 त्रिंशद्भ्रूलग्राभि-
 विंशतिकश्चैव वामवक्राभिः ।
 क्षुद्राभिः स्वल्पायु-
 र्मृनाभिश्चान्तरे कल्प्यम् ॥ ७८ ॥
 परिमण्डलैर्गवाक्षा-
 ष्छचाकारैः शिरोभिरवनीशाः ।
 चिपिटैः पितृमातृघ्नाः
 क्करोटिशिरसां चिरामृत्युः ॥ ७९ ॥

घटमूर्धा ध्वानरुचि-
 र्द्विमस्तकः पापहाहनैस्त्यक्तः ।
 निम्नं तु शिरो महतां
 बहुनिम्नमनर्थदं भवति ॥ ८० ॥
 एकैकभवैः स्निग्धैः
 कृष्णैराकुञ्चितैरभिन्नाग्रैः ।
 मृदुभिर्न चातिबहुभिः
 केशैः सुखभाग् नरेन्द्रो वा ॥ ८१ ॥
 बहुमूलविषमकपिलाः
 स्थूलस्फुटिताग्रपरुषह्रस्वाश्च ।
 अतिकुटिलाश्चातिघनाश्च
 मूर्धजा वित्तहीनानाम् ॥ ८२ ॥
 यद्यज्ञाचं रूक्षं
 मांसविहीनं शिरावनर्हं च ।
 तत्तदनिष्टं प्रोक्तं
 विपरीतमतः शुभं सर्वम् ॥ ८३ ॥
 त्रिषु विपुलो गम्भीर-
 स्त्रिष्वेव षडुन्नतश्चतुर्ह्रस्वः ।
 सप्तसु रक्तो राजा
 पञ्चसु दोर्घश्च सूक्ष्मश्च ॥ ८४ ॥
 नाभिः स्वरः सप्तमिति प्रदिष्टं
 गम्भीरनेतश्चितयं नराणाम् ।

उरो ललाटं वदनं च पुंसां
 विस्तीर्णमेतच्चितयं प्रशस्तम् ॥ ८५ ॥
 वक्षो ऽथ कक्षा नखनासिकास्यं
 ह्यकाटिका चेति षडुन्नतानि ।
 ह्रस्वानि चत्वारि च लिङ्गपृष्ठं
 ग्रीवा च जङ्घे च हितप्रदानि ॥ ८६ ॥
 नेचान्तपादकरतास्वधरोष्ठजिह्वा
 रक्ता नखाश्च खलु सप्त सुखावहानि ।
 सूक्ष्मानि पञ्च दशनाङ्गुलिपर्वकेशाः
 साकं त्वचा कररुहाश्च न दुःखितानाम् ॥ ८७ ॥
 हनुलोचनबाहुनासिकाः
 स्तनयोरन्तरमथ पञ्चमम् ।
 इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं
 न भवत्येष नृणामधुधृताम् ॥ ८८ ॥
 इति श्लेषम् ॥

छाया शुभाशुभफलानि निवेदयन्ती
 लक्ष्या मनुष्यपशुपक्षिषु लक्षणत्रैः ।
 तेजोगुणान् बहिरपि प्रविकाशयन्ती
 दीपप्रभा स्फटिकरत्नघटस्थितेव ॥ ८९ ॥
 स्निग्धद्विजत्वङ्गखरोमकेश-
 छाया सुगन्धा च महीसमुत्था ।

तुष्ट्वर्थलाभाभ्युदयान् करोति
 धर्मस्य चाहन्यहनि प्रष्टसिम् ॥ ६० ॥
 स्निग्धा सिताच्छहरिता नयनाभिरामा
 सौभाग्यमार्दवसुखाभ्युदयान् करोति ।
 सर्वार्थसिद्धिजननी जननीव चाप्या
 छाया फलं तनुभृतां शुभमादधाति ॥ ६१ ॥
 चण्डाष्ट्या पद्महेमाम्निवर्षा
 युक्ता तेजोविक्रमैः सप्रतापैः ।
 आग्नेयीति प्राणिनां स्वाञ्जयाय
 क्षिप्रं सिद्धिं वाञ्छितार्थस्य धत्ते ॥ ६२ ॥
 मलिनपरुषकृष्णा पापगन्धानिलोत्था
 जनयति वधबन्धव्याध्यनर्थार्थनाशान् ।
 स्फटिकसदृशरूपा भाग्ययुक्तात्युदारा
 निधिरिव गगनेत्या श्रेयसां स्वच्छवर्षा ॥ ६३ ॥
 छायाः क्रमेण कुजलाग्न्यनिलाम्बरोत्थाः
 केचिद्ददन्ति दश ताश्च यच्चानुपूर्व्या ।
 सूर्याजनाभपुरुङ्गतयमोडुपानां
 तुल्यास्तु लक्षणफलैरिति तत्समासः ॥ ६४ ॥

इति ऋजा ॥

करिद्वषरथौघभेरी-

मृदङ्गसिंहाब्दनिःस्वना भूपाः ।

गर्दभजर्जररूक्ष-

स्वराश्च धनसौख्यसन्त्यक्ताः ॥ ६५ ॥

इति स्वरः ॥

सप्त भवन्ति च सारा

मेदेशमज्जात्वगस्थिशुक्राणि ।

रुधिरं मांसं चैति

प्राणधृतां तत्समासफलम् ॥ ६६ ॥

ताख्योष्ठदन्तपाली-

जिह्वानेत्रान्तपायुकरचरणैः ।

रक्तैस्तु रक्तसारा

बहुसुखवनितार्थपुचयुताः ॥ ६७ ॥

स्निग्धत्वक्का धनिना

मृदुभिः सुभगा विश्लक्षणास्तनुभिः ।

मज्जामेदःसाराः

सुशरीराः पुचवित्तयुक्ताः ॥ ६८ ॥

स्थूलास्थिरस्थिसारो

बलवान् विद्यान्तगः सुरूपश्च ।

बहुगुरुशुक्राः सुभगा

विद्वांसो रूपवन्तश्च ॥ ६९ ॥

उपचितदेहे विद्वान्

धनी सुरूपश्च मांससारो यः ।

इति सारः ॥

सङ्घात इति च सुस्निष्ट-
सन्धिता सुखमुजो ज्ञेया ॥ १०० ॥

इति संहतिः ॥

स्नेहः पञ्चसु लक्ष्यो
वाग्जिह्वादन्तनेचनखसंस्थः ।
सुतधनसौभाग्ययुताः
स्निग्धैस्तैर्निर्धना रूक्षैः ॥ १०१ ॥
इति स्नेहः ॥

श्रुतिमान्वर्णः स्निग्धः
क्षितिपानां मध्यमः सुतार्थवताम् ।
रूक्षो धनहीनानां
शुद्धः शुभदो न सङ्कीर्णः ॥ १०२ ॥
इति वर्णः ॥

साध्यमनूकं वक्त्राद्
गोष्ठषशार्दूलसिंहगरुडमुखाः ।
अप्रतिहतप्रतापा
जितरिपवो मानवेन्द्राश्च ॥ १०३ ॥
वानरमहिषवराहाज-
तुल्यवदनाः सुतार्थसुखभाजः ।

गर्दभकरभप्रतिमै-
 मुखैः शरीरैश्च निःस्वसुखाः ॥ १०४ ॥
 इत्यनूकम् ॥

अष्टशतं षण्णवतिः
 परिमाणं चतुरशीतिरिति पुंसाम् ।
 उत्तमसमहीनाना-
 मङ्गुलसङ्ख्यास्वमानेन ॥ १०५ ॥
 इत्युन्मानम् ॥

भारार्धतनुः सुखभाक्
 तुलितो ऽतो दुःखभागभवत्यूनः ।
 भारो ऽतोवाक्याना-
 मध्यर्धः सर्वधरणीशः ॥ १०६ ॥
 विंशतिवर्षा नारी
 पुरुषः खलु पञ्चविंशतिभिरब्दैः ।
 अर्हति मानोन्मानं
 जीवितभागे चतुर्थे वा ॥ १०७ ॥
 इति मानम् ॥

भ्रूजलशिख्यनिलाम्बर-
 सुरनररक्षःपिशाचकतिरश्याम् ।

सत्त्वेन भवति पुरुषो
 खल्लक्षणमितद्भवत्येषाम् ॥ १०८ ॥
 महीस्वभावः शुभपुष्पगन्धः
 सम्भोगवान् सुश्वसनः स्थिरश्च ।
 तोयस्वभावो बहुतोयपायी
 प्रियाभिलाषी रसभोजनश्च ॥ १०९ ॥
 अग्निप्रकृत्या चपलो ऽतितीक्ष्ण-
 श्वण्डः क्षुधालुर्बहुभोजनश्च ।
 वायोः स्वभावेन खलः कृशश्च
 क्षिप्रं च कोपस्य वशं प्रयाति ॥ ११० ॥
 खप्रकृतिर्निपुणो विवृतास्यः
 शब्दगतेः कुशलः सुधिराङ्गः ।
 त्यागयुतो पुरुषो मृदुकोपः
 स्नेहरतश्च भवेत्सुरसत्त्वः ॥ १११ ॥
 मर्त्यसत्त्वसंयुतो गीतभृषणप्रियः ।
 संविभागशीलवान्नित्यमेव मानवः ॥ ११२ ॥
 तीक्ष्णप्रकोपः खलचेष्टितश्च
 पापश्च सत्त्वेन निशाचराणाम् ।
 पिशाचसत्त्वश्चपलो मलाक्तो
 बहुप्रलापी च समुल्बणाङ्गः ॥ ११३ ॥
 भीरुः क्षुधालुर्बहुभुक् च यः स्या-
 ज्ञेयः स सत्त्वेन नरस्तिरश्चाम् ।

एवं नराणां प्रकृतिः प्रदिष्टा
 यल्लक्षणज्ञाः प्रवदन्ति सत्त्वम् ॥ ११४ ॥
 इति प्रकृतिः ॥

शार्दूलहंससमद्विपगोपतीनां
 तुल्या भवन्ति गतिभिः शिखिनां च भ्रूपाः ।
 येषां च शब्दरहितं स्तिमितं च यातं
 ते ऽपीश्वरा द्रुतपरिस्तुतगा दरिद्राः ॥ ११५ ॥
 इति गतिः ॥

आन्तस्य यानमशनं च बुभुक्षितस्य
 पानं तृषापारिगतस्य भयेषु रक्षा ।
 एतानि यस्य पुरुषस्य भवन्ति काले
 धन्यं वदन्ति खलु तं नरलक्षणज्ञाः ॥ ११६ ॥
 पुरुषलक्षणमुक्तमिदं मया
 मुनिमतान्यवलोक्य समासतः ।
 इदमधीत्य नरो नृपसम्मतो
 भवति सर्वजनस्य च वल्लभः ॥ ११७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पुरुष-
 लक्षणं नामाष्टाषष्टितमो ऽध्यायः ॥ • ॥

ताराग्रहैर्बलयुतैः
 स्वप्नेष्वस्वोच्चगैश्चतुष्टयगैः ।
 पञ्च पुरुषाः प्रशस्ता
 जायन्ते तानहं वक्ष्ये ॥ १ ॥
 जीवेन भवति हंसः
 सौरेण शशः कुजेन रुचकश्च ।
 भद्रो धेनवलिना
 माखव्यो दैत्यपूज्येन ॥ २ ॥
 सत्त्वमहीनं सूर्या-
 च्छारीरं मानसं च चन्द्रबलात् ।
 यद्राशिभेदयुक्ता-
 वेतौ तल्लक्षणः स पुमान् ॥ ३ ॥
 तद्वातुमहाभूत-
 प्रकृतिद्युतिवर्णसत्त्वरूपाद्यैः ।
 अबलरवीन्दुयुतैस्तैः
 सङ्कीर्णं लक्षणैः पुरुषाः ॥ ४ ॥
 भौमात्सत्त्वं गुरुता
 बुधात्सुरेज्यात्स्वरः सितात्स्नेहः ।
 वर्णः सौरादेषां
 गुणदोषैः साध्वसाधुत्वम् ॥ ५ ॥
 सङ्कीर्णः स्युर्न नृपा
 दशासु तेषां भवन्ति सुखभाजः ।

रिपुगृहनीचोच्च्युत-
 सत्यापनिरीक्षणैर्भेदः ॥ ६ ॥
 षष्ठवतिरङ्गुलानां
 व्यायामो दीर्घता च हंसस्य ।
 शशरुचकभद्रमालव्य-
 सञ्ज्ञितास्यङ्गुलविष्टया ॥ ७ ॥
 यः सात्त्विकस्तस्य दया स्थिरत्वं
 सत्त्वार्जवं ब्राह्मणदेवभक्तिः ।
 रजोऽधिकः काव्यकलाक्रतुस्त्री-
 संसक्तचित्तः पुरुषो ऽतिशूरः ॥ ८ ॥
 तमोऽधिको वञ्चयिता परेषां
 मूर्खो ऽलसः क्रोधपरो ऽतिनिद्रः ।
 मिश्रैर्गुणैः सत्त्वरजस्तमोभि-
 मिश्रास्तु ते सप्त सह प्रमेदैः ॥ ९ ॥

मालव्यो नागनासासमभुजयुगलो ज्ञानुसम्प्राप्तहस्तो
 मांसैः पूर्णाङ्गसन्धिः समरुचिरतनुर्मध्यभागे कृशश्च ।
 पञ्चाष्टौ चोर्ध्वमास्यं श्रुतिविवरमपि व्यङ्गुलोनं च तिर्यग्
 दीप्ताक्षं सत्कपोलं समसितदशनं नातिमांसाधरोष्ठम् ॥

मालवान् सभरुकच्छसुराङ्गान् [॥ १० ॥

लाटसिन्धुविषयप्रधृतींश्च ।

विक्रमार्जितधनो ऽवति राजा

पारियाचनिलयः द्रुतबुद्धिः ॥ ११ ॥

सप्ततिवर्षा मालव्यो ऽयं
 त्यक्ष्यति सम्यक् प्राणांस्तोर्ये ।
 लक्षणमेतत्सम्यक् प्रोक्तं
 शेषनराणां चातो वक्ष्ये ॥ १२ ॥
 उपचितसमष्टतलम्बबाहु-
 भुञ्जयुगलप्रमितः समुच्छ्रयो ऽस्य ।
 मृदुतनुघनरोमनङ्गण्डो
 भवति नरः खलु लक्षणेन भद्रः ॥ १३ ॥
 त्वक्शुक्रसारः पृथुपीनवक्षाः
 सत्त्वाधिको व्याघ्रमुखः स्थिरश्च ।
 क्षमान्वितो धर्मपरः कृतज्ञो
 गजेन्द्रगामी बहुशास्त्रवेत्ता ॥ १४ ॥
 प्राज्ञो वपुष्मान् सुललाटशङ्खः
 कलास्वभिज्ञो धृतिमान् सुकुक्षिः ।
 सरोजगर्भद्युतिपाणिपादो
 योगी सुनासः समसंहतध्रुः ॥ १५ ॥
 नवाम्बुसिक्तावनिपत्रकुङ्कुम-
 द्विपेन्द्रदानागुरुतुल्यगन्धता ।
 शिरोरुहाश्रैकजङ्घाकुञ्चिता-
 स्तुरङ्गनागोपमगूढगुह्यता ॥ १६ ॥
 हलमुशलगदासिशङ्खचक्र-
 द्विपमकराञ्जरथाङ्कितांङ्घ्रिहस्तः ।

विभवमपि जनो ऽस्य बोभुजोति
 क्षमति हि न स्वजनं स्वतन्त्रबुद्धिः ॥ १७ ॥
 अङ्गुलानि नवतिश्च षडूना-
 न्युच्छयेण तुलयापि हि भारः ।
 मध्यदेशन्दपतिर्यदि पुष्टा-
 स्यादयो ऽस्य सकलावनिनाथः ॥ १८ ॥
 भुक्त्वा सम्यग्वसुधां
 शौर्येणोपार्जितामशीत्यब्दः ।
 तीर्थे प्राणांस्त्यक्त्वा
 भद्रो देवालयं याति ॥ १९ ॥

ईषहन्तुरकस्तनुद्विजनखः कोशेक्षणः शीघ्रगो
 विद्याधातुवणिक्क्रियासु निरतः सम्पूर्णगण्डः शठः ।
 सेनानीः प्रियमैथुनः परजनस्त्रीसक्तचित्तश्चलः
 शूरो मातृहितो वनाचलनदीदुर्गेषु सक्तः शशः ॥ २० ॥
 दीर्घो ऽङ्गुलानां शतमष्टहीनं
 साशङ्कचेष्टः पररन्ध्रविद्ध ।
 सारो ऽस्य मज्जा निधृतप्रचारः
 शशो ह्ययं नातिगुरुः प्रदिष्टः ॥ २१ ॥
 मध्ये क्लृप्तः खेटकखङ्गवीणा-
 पर्यङ्कमालामुरजानुरूपाः ।
 शूलोपमाश्चेर्ध्वगताश्च रेखाः
 शशस्य पादोपगताः करे वा ॥ २२ ॥

प्रात्यन्तिको माण्डलिको ऽथवायं
स्फिक्स्लावश्रुलाभिभवार्तमूर्तिः ।
एवं शशः सप्ततिहायनो ऽयं
वैवस्वतस्यालयमभ्युपैति ॥ २३ ॥

रक्तं पीनकपोलमुन्नतनसं वक्त्रं सुवर्णोपमं
वृत्तं चास्य शिरो ऽस्त्रिणी मधुनिभे सर्वे च रक्ता नखाः ।
सगदामाङ्गुशशङ्खमत्स्ययुगलक्रत्वङ्गकुम्भाम्बुजै-
श्चिह्नैर्हंसकलस्वनः सुचरणो हंसः प्रसन्नेन्द्रियः ॥ २४ ॥

रतिरम्भसि शुक्रसारता
द्विगुणा चाष्टशतैः पक्षैर्मितिः ।
परिमाणमथास्य षड्युता
नवतिः सम्परिकीर्तिता बुधैः ॥ २५ ॥
भुनक्ति हंसः खसश्रुरसेनान्
गान्धारगङ्गायमुनान्तरालम् ।
शतं दशानं शरदां नृपत्वं
कृत्वा वनान्ते समुपैति नृत्युम् ॥ २६ ॥

सुधूकेशो रक्तश्यामः कम्बुग्रीवो व्यादीर्घास्यः ।
श्रुरः क्रूरः श्रेष्ठो मन्त्री चौरस्वामी व्यायामी च ॥ २७ ॥
यन्माचमास्यं रुचकस्य दीर्घं
मध्यप्रदेशे चतुरश्रता सा ।
तनुच्छविः शोणितमांससारो
हन्ता द्विषां साहससिद्धकार्यः ॥ २८ ॥

खड्गाङ्गवीणावृषचापवज्र-
 शक्तीन्दुश्रुलाङ्कितपाणिपादः ।
 भक्तो गुरुब्राह्मणदेवतानां
 शताङ्गुलः स्यात्तुलया सहस्रम् ॥ २९ ॥
 मन्त्राभिचारकुशलः कृशजानुजङ्घो
 विन्ध्यं ससह्यगिरिमुज्जयनीं च भुङ्क्ता ।
 सम्प्राप्य सप्ततिसमा रुचको नरेन्द्रः
 शस्त्रेण मृत्युमुपयात्यथवानखेन ॥ ३० ॥
 पञ्चापरे वामनको जघन्यः
 कुब्जो ऽपरो मण्डलको ऽथ सामी ।
 पूर्वाक्तभूपानुचरा भवन्ति
 सङ्कोर्णसञ्ज्ञाः शृणु लक्षणैस्तान् ॥ ३१ ॥
 सम्पूर्णाङ्गो वामनो भग्नपृष्ठः
 किञ्चिच्चौरुर्मध्यकक्षान्तरेषु ।
 स्थातो राज्ञो ह्येष भद्रानुजीवी
 स्फीतो दाता वासुदेवस्य भक्तः ॥ ३२ ॥
 मालव्यसेवी तु जघन्यनामा
 खण्डेन्दुतुल्यश्रवणः सुसन्धिः ।
 शुक्रेण सारः पिशुनः कविश्च
 रूक्षच्छविः स्थूलकराङ्गुलीकः ॥ ३३ ॥
 क्रूरो धनी स्थूलमतिः प्रतीत-
 स्ताम्रच्छविः स्यात्परिहासशीलः ।

उरोऽहिहस्तेषसिशक्तिपाश-

परञ्चधाङ्गश्च जघन्यनामा ॥ ३४ ॥

कुम्भो नाम्ना यः स शुद्धो ह्यधस्तात्

क्षीणः किञ्चित्पूर्वकाये नतश्च ।

हंसासेवी नास्तिको ऽर्थरूपेते

विद्वान् शूरः सूचकः स्यात् कृतश्च ॥ ३५ ॥

कलास्वभिन्नः कलहप्रियश्च

प्रमृतधृत्यः प्रमदाजितश्च ।

सम्पूज्य लोकं प्रजहात्यकस्मात्

कुम्भो ऽयमुक्तः सततोद्यतश्च ॥ ३६ ॥

मण्डलकनामधेयो

रुचकानुचरो ऽभिचारविकुशलः ।

कृत्यावैतालादिषु

कर्मसु विद्यासु चानुरतः ॥ ३७ ॥

दृष्टाकारः खररुद्ध-

मूर्धजः शत्रुनाशने कुशलः ।

द्विजदेवयज्ञयोग-

प्रसक्तधीः स्त्रीजितो मतिमान् ॥ ३८ ॥

सामीति यः सो ऽतिविरूपदेहः

शशानुगामी खलु दुर्भगश्च ।

दाता महारम्भसमाप्तकार्यो

गुणैः शशस्यैव भवेत्समानः ॥ ३९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पञ्चम-

हा पुरुषखण्डं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

स्त्रिगोत्रताग्रतनुताम्रनखौ कुमार्याः
 पादौ समोपचितचारुनिगूढगुल्फौ ।
 श्लिष्टाङ्गुलो कमलकान्तितलौ च यस्या-
 स्तामुद्दहेद्यदि भुवो ऽधिपतित्वमिच्छेत् ॥ १ ॥
 मत्स्याङ्गुशाक्यववज्रहलासिचिह्ना-
 वस्वेदनौ मृदुतलौ चरणौ प्रशस्तौ ।
 जङ्घे च रोमरहिते विशिरे सुदृत्ते
 जानुद्वयं सममनुखणसन्धिदेशम् ॥ २ ॥
 ऊरू घनौ करिकरप्रतिमावरोमा-
 वश्रत्यपचसदृशं विपुलं च गुह्यम् ।
 श्रोणीललाटमुरु कूर्मसमुन्नतं च
 गूढो मणिश्च विपुलां श्रियामादधाति ॥ ३ ॥
 विस्तीर्णमांसेपचितो नितम्बो
 गुरुश्च धत्ते रसनाकलापम् ।
 नाभिर्गम्भीरा विपुलाङ्गनानां
 प्रदक्षिणावर्तगता प्रशस्ता ॥ ४ ॥
 मध्यं स्त्रियास्त्रिवलिनाथमरोमशं च
 दृत्तौ घनावविषमौ कठिनावुरस्थौ ।
 रोमापवर्जितमुरो मृदु चाङ्गनानां
 श्रोवा च कम्बुनिचितार्थसुखानि धत्ते ॥ ५ ॥
 बन्धुजीवकुसुमोपमो ऽधरो
 मांसलो रुचिरबिम्बरूपधृत् ।

कुन्दकुड्मलनिभाः समा द्विजा
 योषितां पतिसुखामितार्थदाः ॥ ६ ॥
 दाक्षिण्ययुक्तमशठं परपुष्टहंस-
 वल्गु प्रभाषितमदीनमनल्पसौख्यम् ।
 नासा समा समपुटा रुचिरा प्रशस्ता
 हृत्प्रीलनीरजदलद्युतिहारिणी च ॥ ७ ॥
 नो सङ्गते नातिपृथू न लम्बे
 शस्ते ध्रुवौ बालशशाङ्कवक्त्रे ।
 अर्धेन्दुसंस्थानमरोमशं च
 शस्तं ललाटं न नतं न तुङ्गम् ॥ ८ ॥
 कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं
 शस्यते मृदु समं समाहितम् ।
 स्निग्धनीलमृदुकुम्भितैकजा
 मूर्धजाः सुखकराः समं शिरः ॥ ९ ॥

धृङ्गारासनवाजिकुञ्जररथश्रीष्टयूपेषुभि-
 र्मालाकुण्डलचामराङ्कुशयवैः शैलैर्ध्वजैस्तोरणैः ।
 मत्स्यस्वस्तिकवेदिकाव्यजनकैः शङ्खातपचाम्बुजैः
 पादे पाण्डितले ऽपिवा युवतयो गच्छन्ति राक्षीपदम् ॥
 निगूढमणिवन्धनै तदुणपद्मगर्भोपमौ [१०] ॥
 करौ नृपतियोषितां तनुविक्रष्टपर्वाङ्गुली ।
 न निम्बमति नोन्नतं करतलं सुरेखान्वितं
 करोत्यविधवां चिरं सुतसुखार्थसम्भोगिनीम् ॥ ११ ॥

मथ्याङ्गुलिं या मखिबन्धमोत्था
 रेखा गता पाणितले ऽङ्गनायाः ।
 ऊर्ध्वस्थिता पादतले ऽथवा या
 पुंसो ऽथवा राज्यसुखाय सा स्यात् ॥ १२ ॥
 कनिष्ठिकामूलभवा गता या
 प्रदेशिनीमध्यमिकान्तराखम् ।
 करोति रेखा घरमायुषः सा
 प्रमायमूना तु तदूनमायुः ॥ १३ ॥
 अङ्गुष्ठमूले प्रसवस्य रेखाः
 युवा बृहत्स्यः प्रमदास्तु तन्व्यः ।
 अच्छिन्नदीर्घा बृहदायुषां ताः
 स्वल्पायुषां क्षिन्नलघुप्रमाणाः ॥ १४ ॥
 इतीदमुक्तं शुभमङ्गनाना-
 मतो विपर्यस्तमनिष्टमुक्तम् ।
 विशेषतो ऽनिष्टफलानि यानि
 समासतस्तान्यनुकीर्तयामि ॥ १५ ॥
 कनिष्ठिका वा तदनन्तरा वा
 महीं न यस्याः स्पृशती स्त्रियाः स्यात् ।
 गताथवाङ्गुष्ठमतीत्य यस्याः
 प्रदेशिनी सा कुलटातिपाया ॥ १६ ॥
 उदङ्गाभ्यां पिण्डिकाभ्यां शिराले
 शुष्के जङ्घे रोमत्रे चातिमांसे ।

वामावर्तं निम्नमल्पं च गुह्यं
 कुम्भाकारं चोदरं दुःखितानाम् ॥ १७ ॥
 ह्रस्वयातिनिःस्वता दीर्घया कुलक्षयः ।
 ग्रीवया पृष्ठत्यूया योषितः प्रचण्डता ॥ १८ ॥
 नेत्रे यस्याः केकरे पिङ्गले वा
 सा दुःशीला श्यावलोखेक्षणा च ।
 कूपौ यस्या गण्डयोश्च स्मितेषु
 निःसन्दिग्धं बन्धकीं तां वदन्ति ॥ १९ ॥
 प्रविलम्बिनि देवरं ललाटे
 श्वशुरं चन्त्युदरे स्फिजोः पतिं च ।
 अतिरोमचयाम्बितोत्तरोष्ठी
 न शुभा भर्तुरतीथ या च दीर्घा ॥ २० ॥
 स्तनौ सरोमौ मलिनोखलौ च
 क्लेशं दधाते विषमौ च कर्णौ ।
 स्थूलाः कराला विषमाश्च दन्ताः
 क्लेशाय चौर्याय च कृष्णमांसाः ॥ २१ ॥
 क्रव्यादरूपैर्दृक्काककङ्क-
 सरीसृपोलूकसमानचिह्नैः ।
 शुष्कैः शिरालैर्विषमैश्च हस्तै-
 र्भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥
 या तूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन
 रूक्षाग्रकेशी कलहप्रिया सा ।

प्राथो विरूपासु भवन्ति दोषा
 यथाकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति ॥ २३ ॥
 पादौ सगुल्फा प्रथमं प्रदिष्टौ
 जङ्घे द्वितीयं च सजानुचक्रौ ।
 मेढ्रोर्मुष्कं च ततस्तृतीयं
 नाभिः कटिश्चेति चतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥
 उदरं कथयन्ति पञ्चमं
 हृदयं षष्ठमतः स्तनान्वितम् ।
 अथ सप्तममंसजचुखी
 कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥
 नवमं नयने च सध्रुणी
 सखलाटं दशमं शिरस्तथा ।
 अशुभेषुभं दशाफलं
 चरणाद्येषु शुभेषु शोभनम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां स्त्रील-
 क्षणं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ • ॥

वस्त्रस्य कोणेषु वसन्ति देवा
 नराश्च पाशान्तदशान्तमध्ये ।

शेषास्त्रयश्चात्र निशाचरांशा-
 स्तथैव शय्यासनपादुकासु ॥ १ ॥
 लिप्ते मधीगोमयकर्दमाद्यै-
 ष्छिन्ने प्रदग्धे स्फुटिते च विन्द्यात् ।
 पुष्टं नवे ऽल्पाल्पतरं च भुक्ते
 पापं शुभं वाधिकमुत्तरीये ॥ २ ॥
 रुग्राक्षसांशेषधवापि मृत्युः
 पुञ्जन्मतेजश्च मनुष्यभागे ।
 भागे ऽमराणामथ भोगदृष्टिः
 प्रान्तेषु सर्वत्र च दन्त्यनिष्टम् ॥ ३ ॥
 कङ्कलवोसूककपोतकाक-
 क्रव्याद्गोमायुखरोद्गसर्पैः ।
 छेदाकृतिर्देवतभागगापि
 पुंसां भयं मृत्युसमं करोति ॥ ४ ॥
 छत्रध्वजस्वस्तिकवर्धमान-
 श्रीदक्षकुम्भाम्बुजतोरणाद्यैः ।
 छेदाकृतिर्नैर्ऋतभागगापि
 पुंसां विधत्ते नचिरेण लक्ष्मीम् ॥ ५ ॥
 प्रभृतवस्त्रदाश्विनी भरण्यथापहारिणी ।
 प्रदद्याते ऽग्निदेवते प्रजेश्वरे ऽर्थसिद्धयः ॥ ६ ॥
 मृगे तु मूषकाङ्गयं व्यसुत्वमेव शाङ्करे ।
 पुनर्वसौ शुभागमस्तदग्रमे धनैर्युतिः ॥ ७ ॥

भुजङ्गभे विलुप्यते मघासु मृत्युमादिश्रेत् ।
 भगाह्वये नृपाङ्गयं धनागमाय चोत्तरा ॥ ८ ॥
 करेण कर्मसिद्धयः शुभागमस्तु चिचया ।
 शुभं च भोज्यमानेनो द्विदैवते जनप्रियः ॥ ९ ॥
 सुहृद्युतिश्च मित्रभे पुरन्दरे ऽम्बरक्षयः ।
 जलञ्जुतिश्च नैर्घृते रुजो जलाधिदैवते ॥ १० ॥

मिष्टमन्त्रमथ विश्वदैवते

वैष्णवे भवति नेचरोगता ।

धान्यलब्धिमपि वासवे विदु-

र्वासुणे विषकृतं महद्भयम् ॥ ११ ॥

भद्रपदासु भयं सलिलोत्थं

तत्परतश्च भवेत्सुतलब्धिः ।

रत्नयुतिं कथयन्ति च पौष्णे

यो ऽभिनवान्बरमिच्छति मोक्तुम् ॥ १२ ॥

विप्रमतादथ भूपतिदत्तं

यच्च विवाहविधावभिलम्बम् ।

तेषु गुणै रहितेष्वपि मोक्तुं

नूतनमम्बरमिष्टफलं स्यात् ॥ १३ ॥

[मोक्तुं नवान्बरं शस्तमृष्टे ऽपि गुणवर्जिते ।

विवाहे राजसम्माने ब्राह्मणानां च सम्मते ॥ १४ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां वस्त्रच्छे-
 दलक्षणं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

देवैश्चमर्यः किल बालहेतोः
 सृष्टा हिमश्माधरकन्दरेषु ।
 आपीतवर्णाश्च भवन्ति तासां
 कृष्णाश्च लाङ्गूलभवाः सिताश्च ॥ १ ॥
 स्नेहे मृदुत्वं बहुबालता च
 वैशद्यमल्पास्थिनिबन्धनत्वम् ।
 शौक्ल्यं च तेषां गुणसम्पदुक्ता
 विज्ञाल्पसुप्तानि न शोभनानि ॥ २ ॥
 अर्धहस्तप्रमितो ऽस्य दण्डो
 हस्तो ऽथवारत्निसमो ऽथवान्यः ।
 काष्ठाच्छुभात् काञ्चनरूप्यगुप्ताद्
 रत्नैर्विचित्रैश्च हिताय राज्ञाम् ॥ ३ ॥
 यद्यातपत्राकुशवेत्रचाप-
 वितानकुन्तध्वजचामराणाम् ।
 व्यापीततन्त्रीमधुकृष्णवर्णा
 वर्णक्रमेणैव हिताय दण्डाः ॥ ४ ॥
 मातृभूधनकुलक्षयावहा
 रोगमृत्युजननाश्च पर्वभिः ।
 ह्यादिभिर्द्विकविवर्धितैः क्रमाद्
 द्वादशान्तविरतैः समैः फलम् ॥ ५ ॥
 यात्राप्रसिद्धिर्द्विषतां विनाशो
 लाभः प्रभूतो वसुधागमश्च ।

द्विः पशूनामभिवाञ्छितात्ति-
 त्याद्येष्वयुग्मेषु तदीश्वराणाम् ॥ ६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां चामर-
 लक्षणं नाम द्वासप्ततितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

निश्चितं तु हंसपक्षैः
 छकवाकुमयूरसारसानां च ।
 दौकूलेन नवेन तु
 समन्ततश्छादितं शुक्लम् ॥ १ ॥
 मुक्ताफलैरुपचितं
 प्रलम्बमालाविल्लं स्फटिकमूलम् ।
 षड्ढस्तशुद्धहैमं
 नवपर्वनगैकदण्डं च ॥ २ ॥
 दण्डार्धविस्तृतं तत्
 समावृतं रत्नविभूषितमुदग्रम् ।
 नृपतेस्तदातपचं
 कल्याणपरं विजयदं च ॥ ३ ॥
 युवराजमृपतिपत्न्याः
 सेनापतिदण्डनायकानां च ।
 दण्डो ऽर्धपञ्चहस्तः
 समपञ्चकृतार्धविस्तारः ॥ ४ ॥

अन्येषामुष्णघ्नं
 प्रसादपट्टैर्विभूषितशिरस्कम् ।
 व्यालम्बिरत्नमालं
 छत्रं कार्यं च मायूरम् ॥ ५ ॥
 अन्येषां च नराणां
 शीतातपवारणं तु चतुरश्रम् ।
 समवृत्तदण्डयुक्तं
 छत्रं कार्यं तु विप्राणाम् ॥ ६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां छत्र-
 लक्षणं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

जये धरित्याः पुरमेव सारं
 पुरे गृहं सद्गनि चैकदेशः ।
 तथापि शय्याशयने वरा स्त्री
 रत्नोज्ज्वला राज्यसुखस्य सारः ॥ १ ॥
 रत्नानि विभूषयन्ति योषा
 भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या ।
 चेतो वनिता हरन्त्यरत्ना
 नो रत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गात् ॥ २ ॥

आकारं विनिगूहतां रिपुबलं जेतुं समुत्तिष्ठतां
 तन्त्रं चिन्तयतां कृताकृतशतव्यापारशाखाकुलम् ।

मन्त्रिप्रोक्तनिषेविनां क्षितिभुजामाशङ्किनां सर्वतो
दुःखाभोनिधिवर्तिनां सुखलवः कान्तासमालिङ्गनम् ।
श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतमपि नृणां ह्लादजननं ॥ ३ ॥
न रत्नं स्त्रीभ्यो ऽन्यत्क्वचिदपि कृतं लोकपतिना ।
तदर्थं धर्मार्थौ सुतविषयसौस्थानि च ततो
गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ ४ ॥

ये ऽप्यङ्गनानां प्रवदन्ति दोषान्

वैराग्यमार्गेण गुणान्विहाय ।

ते दुर्जना मे मनसो वितर्कः

सद्भाववाक्यानि न तानि तेषाम् ॥ ५ ॥

प्रब्रूत सत्यं कतरो ऽङ्गनानां

दोषो ऽस्ति यो नाचरितो मनुष्यैः ।

धाष्ट्येन पुम्भिः प्रमदा निरस्ता

गुणाधिकास्ता मनुनाच चोक्तम् ॥ ६ ॥

सोमस्तासामदाच्छौचं गन्धर्वाः शिक्षितां गिरम् ।

अग्निश्च सर्वभक्षित्वं तस्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ ७ ॥

ब्राह्मणाः पादतो मेध्या गावो मेध्यास्तु पृष्ठतः ।

अजाश्चा मुखतो मेध्याः स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः ॥ ८ ॥

स्त्रियः पविचमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् ।

मासि मासि रजो ह्यासां दुःकृतान्यपकर्षति ॥ ९ ॥

जामयो यानि गेहानि शपन्त्यप्रतिपूजिताः ।

तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ १० ॥

जाया वा स्याज्जनिषी वा सम्भवः स्त्रोक्ततो नृणाम् ।
 हे हृतघ्नास्तयोर्निन्दा कुर्वतां वः कुतः सुखम् ॥ ११ ॥
 दम्पत्योव्युत्क्रमे दौषः समः शास्त्रे प्रतिष्ठितः ।
 नरा न तमवेक्षन्ते तेनाच वरमङ्गनाः ॥ १२ ॥
 बहिर्लोम्ना तु घणमासान् वेष्टितः खरचर्मणा ।
 दारातिक्रमणे भिक्षां देहीत्युक्ता विशुध्यति ॥ १३ ॥
 न शतेनापि वर्षाणामपैति मदनाशयः ।
 तथाशक्त्या निवर्तन्ते नरा धैर्येण योषितः ॥ १४ ॥
 अहो धार्ढ्यमसाधूनां निन्दतामनघाः स्त्रियः ।
 मुष्णतामिव चैराणां तिष्ठ चैरेति जल्पताम् ॥ १५ ॥

पुरुषश्चाटुलानि कामिनीनां
 कुरुते यानि रहे न तानि पश्चात् ।
 सुदृढतश्चतयाङ्गना गतास्त्रन्
 अवगूह्य प्रविशन्ति सप्तजिह्वम् ॥ १६ ॥
 स्त्रीरत्नभोगो ऽस्ति नरस्य यस्य
 निःस्वोऽपि स्वं प्रत्यवनीश्वरो ऽसौ ।
 राज्यस्य सारो ऽशनमङ्गनाश्च
 तृष्णानलोद्दीपनदारु शेषम् ॥ १७ ॥
 कामिनीं प्रथमयौवनावितां
 मन्दवल्गुमृदुपीडितस्वनाम् ।
 उतस्तनीं समवलम्ब्य या रतिः
 सा न धातृभवने ऽस्ति मे मतिः ॥ १८ ॥

तच्च देवमुनिसिद्धचारखै-
 र्मान्यमानपितृसेव्यसेवनात् ।
 ब्रूत धातृभवने ऽस्ति किं सुखं
 यद्रहः समवलम्ब्य न स्त्रियम् ॥ १९ ॥
 आब्रह्मकीटान्तमिदं निबद्धं
 पुंस्त्रीप्रयोगेण जगत्समस्तम् ।
 ब्रीडाच्च का यच्च चतुर्मुखत्व-
 मीशो ऽपि लोभाङ्गमितो युवत्याः ॥ २० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तः-
 पुरचिन्तायां स्त्रीप्रशंसा नाम चतुःसप्ततितमो ऽध्या-
 यः ॥ ० ॥

जात्यं मनोभवसुखं सुभगस्य सर्वम्
 आभासमाचमितरस्य मनोवियोगात् ।
 चित्तेन भावयति दूरगतापि यं स्त्री
 गर्भं विभर्ति सदृशं पुरुषस्य तस्य ॥ १ ॥
 भङ्क्ता काण्डं पादपस्योत्तमुर्थ्या
 बीजं वास्यां नान्यतामेति यद्वत् ।
 एवं ह्यात्मा जायते स्त्रीषु भूयः
 कश्चित्स्मिन् क्षेत्रयोगादिशेषः ॥ २ ॥
 आत्मा सदैति मनसा मन इन्द्रियेण
 स्वार्थेन चेन्द्रियमिति क्रम एष शीघ्रः ।

योगो ऽयमेव मनसः किमगम्यमस्ति
 यस्मिन्ननो व्रजति तच्च गतो ऽयमात्मा ॥ ३ ॥
 आत्मायमात्मनि गतो हृदये ऽतिसूक्ष्मो
 ग्राह्यो ऽचलेन मनसा सतताभियोगात् ।
 यो यं विचिन्तयति याति स तन्मयत्वं
 यस्मादतः सुभगमेव गता युवत्यः ॥ ४ ॥
 दाक्षिण्यमेकं सुभगत्वहेतु-
 विद्वेषणं तद्विपरीतचेष्टा ।
 मन्त्रौषधाद्यैः कुहकप्रयोगै-
 र्भवन्ति दोषा बहवो न शर्म ॥ ५ ॥
 वाक्त्रयमायाति विहाय मानं
 दौर्भाग्यमापादयते ऽभिमानः ।
 कृच्छ्रेण संसाधयते ऽभिमानी
 कार्याण्ययत्नेन वदन्प्रियाणि ॥ ६ ॥
 तेजो न तद्यत्प्रियसाहसत्वं
 वाक्यं न चानिष्टमसत्प्रणीतम् ।
 कार्यस्य गत्वान्तमनुब्रूता ये
 तेजस्विनस्ते न विकृत्यना ये ॥ ७ ॥
 यः सार्वजन्यं सुभगत्वमिच्छेद्
 गुणान् स सर्वस्य वदेत्परोक्षे ।
 प्राप्नोति दोषानसतो ऽप्यनेकान्
 परस्य यो दोषकथां करोति ॥ ८ ॥

सर्वोपकारानुगतस्य लोकः
 सर्वोपकारानुगतो नरस्य ।
 कृत्वोपकारं द्विषतां विपत्सु
 या कीर्तिरल्येन न सा शुभेन ॥ ९ ॥
 तृणैरिवाम्निः सुतरां विद्वि-
 माच्छाद्यमानो ऽपि गुणो ऽभ्युपैति ।
 स केवलं दुर्जनभावमेति
 हन्तुं गुणान् वाञ्छति यः परस्य ॥ १० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तः-
 पुरचिन्तायां सौभाग्यकरणं नाम पञ्चसप्ततितमो
 ऽध्यायः ॥ * ॥

रक्ते ऽधिके स्त्री पुरुषस्तु शुक्रे
 नपुंसकं श्रेणितशुक्रसाम्ये ।
 यस्मादतः शुक्रविद्विदानि
 निषेवितव्यानि रसायनानि ॥ १ ॥
 हर्म्यपृष्ठमुडुनाथरश्मयः
 सोत्पलं मधु मदालसा प्रिया ।
 वल्लकी स्मरकथा रहः स्रजो
 वर्ग एष मदनस्य वागुरा ॥ २ ॥
 माश्लोकधातुमधुपारदलोहचूर्ण-
 पथ्याशिलाजतुविडङ्गघृतानि यो ऽद्यात् ।

सैकानि विंशतिरहानि जराग्वितोऽपि
सो ऽशीतिकोऽपि रमयत्यबलां युवेव ॥ ३ ॥

क्षीरं शृतं यः कपिकच्छुमूलैः
पिबेत्क्षयं स्त्रीषु न सो ऽभ्युपैति ।
माषान् पयःसर्पिषि वा विपक्वान्
षड्ग्रासमाचांश्च पयोऽनुपानान् ॥ ४ ॥

विदारिकायाः स्वरसेन चूर्णं
मुहुर्मुहुर्भाबितशोषितं च ।
शृतेन दुग्धेन सशर्करेण
पिबेत्स यस्य प्रमदाः प्रभृताः ॥ ५ ॥

धात्रीफलानां स्वरसेन चूर्णं
सुभाषितं क्षौद्रसिताज्ययुक्तम् ।
क्षौद्रानु पीत्वा च पयो ऽग्निशक्त्या
कामं निकामं पुरुषो निषेवेत् ॥ ६ ॥

क्षीरेण वस्ताण्डयुजा शृतेन
सम्प्राप्य कामी बहुशस्त्रिलान् यः ।
सुशोषितानन्ति पिबेत्पयश्च
तस्याग्रतो किं चटकः करोति ॥ ७ ॥

माषरूपसहितेन सर्पिषा
षष्टिकौदनमदन्ति ये नराः ।
क्षीरमप्यनु पिबन्ति तासु ते
शर्वरीषु मद्मे न शेरते ॥ ८ ॥

तिलाश्वगन्धाकपिकच्छुमूलै-
 र्विदारिकाषष्टिकपिष्टयोगः ।
 अजेन पिष्टः पयसा घृतेन
 पक्त्वा भवेच्छुक्लिकातिवृद्ध्या ॥ ९ ॥
 स्त्रीरेण वा मोक्षुरकोपयोगं
 विदारिकाकन्दकमक्षयं वा ।
 कुर्वन्न सीदेद्यदि जीर्यते ऽस्य
 मन्दाग्निता चेदिदमत्र चूर्णम् ॥ १० ॥
 साजमोदलवणा हरीतकी
 शृङ्गवेरसहिता च पिप्पली ।
 मद्यतक्रतरलोष्णावारिभि-
 शूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥ ११ ॥
 अत्यम्बतिक्ललवणानि कटूनि वापि
 क्षारशाकबहुलानि च भोजनानि ।
 हकच्छुक्रवीर्यरहितः स करोत्यनेकान्
 व्याजान् जरन्निव युवाप्यबलामवाप्य ॥ १२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तःपु-
 रचिन्तार्या कान्दर्पिकं नाम षट्सप्ततितमो ऽध्यायः ॥*॥

स्रग्गन्धधूपाम्बरभूषणाद्यं
 न शोभते शकृत्शिरोरुहस्य ।

यस्मादतो मूर्धजरगसेषां
 कुर्याद्यथैवाञ्जनमूषणानाम् ॥ १ ॥
 लौहे पात्रे तण्डुलान् कोद्रवाणां
 शुक्ले पक्वांसोहचूर्णेन साकम् ।
 पिष्टान् सूक्ष्मं मूर्ध्नि शुक्लाम्बकेषु
 दत्त्वा तिष्ठेद्देष्टयित्वा कपचैः ॥ २ ॥
 याते द्वितीये प्रहरे विहाय
 दद्याच्छिरस्यामलकप्रलेपम् ।
 सञ्छाद्य पत्रैः प्रहरद्वयेन
 प्रक्षालितं काण्ड्यमुपैति शीर्षम् ॥ ३ ॥
 पश्चाच्छिरःस्नानसुगन्धतैलै-
 र्लौहाम्बगन्धं शिरसोऽपनीय ।
 हृद्यैश्च गन्धैर्विविधैश्च धूपै-
 रन्तःपुरे राज्यसुखं निषेवेत् ॥ ४ ॥
 त्वक्कुष्ठरेखुमलिका-
 स्पृकारसतगरवालकैस्तुल्यैः ।
 केसरपत्रविमिश्रै-
 र्नरपतिवोग्यं शिरःस्नानम् ॥ ५ ॥
 मञ्जिष्ठया व्याघ्रनखेन शुक्लया
 त्वचा सकुष्ठेन रसेन चूर्णैः ।
 तैलेन युक्तोऽर्कमयूखतप्तः
 करोति तच्चर्म्यकगन्धि तैलम् ॥ ६ ॥

तुल्यैः पचतुरुष्कवास्तगरैर्गन्धः स्मरोद्दीपनः
 सव्यामो बकुलो ऽयमेव कटुकाहिङ्गुप्रधूपान्वितः ।
 कुष्ठेनात्यलग्निधकः समलयः पूर्वा भवेच्चम्पको
 जातीत्वक्सहितो ऽतिमुक्तक इति श्रेयः सकुस्तुम्बुरः ॥७॥

शतपुष्पाकुन्दरुक्ौ

पादेनार्धेन नखतुरुष्कौ च ।

मलयप्रियङ्गुभागौ

गन्धो धूप्यो गुडनखेन ॥ ८ ॥

गुग्गुलुवालकलाक्षा-

मुस्तानखशर्कराः क्रमाद्दूपः ।

अन्यो मांसीवालक-

तुरुष्कनखचन्दनैः पिण्डः ॥ ९ ॥

हरीतकीशङ्खधनद्रवाम्बुभि-

गुंडोत्पलैः शैलकमुस्तकान्वितैः ।

नवान्तपादादिविवर्धितैः क्रमाद्

भवन्ति धूपा बहवो मनोहराः ॥ १० ॥

भागैश्चतुर्भिः सितशैलमुस्ताः

श्रीसर्जभागौ नखगुग्गुलू च ।

कर्पूरबोधो मधुपिखितो ऽयं

कोपच्छदो नाम नरेन्द्रधूपः ॥ ११ ॥

त्वगुशीरपत्रभागैः

दृष्टशैलार्धेन संयुतैश्चूर्णैः ।

पटवासः प्रवरो ऽयं
 मृगकर्पूरप्रबोधेन ॥ १२ ॥
 घनवालकशैलेयक-
 कर्पूरोशीरनागपुष्पानि ।
 व्याघ्रनखसृक्कागुह-
 दमनकनखतगरधान्यानि ॥ १३ ॥
 कर्पूरचोरमलयैः
 स्वेच्छापारिवर्तितैश्चतुर्भिरतः ।
 एकद्वित्रिचतुर्भि-
 र्भागैर्गन्धार्यैवो भवति ॥ १४ ॥
 अत्युत्कृष्टगन्धत्वाद्
 एकांगो नित्यमेव धान्यानाम् ।
 कर्पूरस्य तदृणो
 नैतौ द्विव्यादिभिर्देव्यौ ॥ १५ ॥
 श्रीसर्जगुडनखैस्ते
 धूपयितव्याः क्रमान्न पिण्डस्यैः ।
 बोधः कस्तूरिकया
 देयः कर्पूरसंयुतया ॥ १६ ॥
 अत्र सप्तसप्ततुष्टय-
 मन्यानि च सप्ततिसप्तसप्त-
 लक्षं शतानि सप्त
 विंशतियुक्तानि मन्यानाम् ॥ १७ ॥

एकैकमेकभागं

द्विचिचतुर्भागिकैर्युतं द्रव्यैः ।

षड्गन्धकरं तद्वद्

द्विचिचतुर्भागिकं कुरुते ॥ १८ ॥

द्रव्यचतुष्टययोगाद्

गन्धचतुर्विंशतिर्यथैकस्य ।

एवं शेषाणामपि

षण्वतिः सर्वपिण्डो ऽच ॥ १९ ॥

षोडशके द्रव्यगणे

चतुर्विकल्पेन भिद्यमानामाम् ।

अष्टादश जायन्ते

शतानि संहितानि विंशत्या ॥ २० ॥

षण्वतिभेदभिन्न-

चतुर्विकल्पो गणो यतस्तस्मात् ।

षण्वतिगुणः कार्यः

सा सङ्ख्या भवति गन्धानाम् ॥ २१ ॥

पूर्वेण पूर्वेण गतेन युक्तं

स्थानं विनान्त्यं प्रवदन्ति सङ्ख्याम् ।

दृष्टाविकल्पैः क्रमशो ऽभिनीय

नीते निवृत्तिः पुनरन्यनीतिः ॥ २२ ॥

द्विचीन्द्रियाष्टभागै-

रगुरुः पञ्च तुरुष्कशैलेयौ ।

विषयाष्टपक्षदहनाः
 प्रियङ्गुमुस्तारसाः केशः ॥ २३ ॥
 स्पृक्षात्वक्तगराणां
 मांस्याश्च कृतैकसप्तषड्भागाः ।
 सप्ततुर्वेदचन्द्रै-
 र्मलयनखश्रीककुन्दरुकाः ॥ २४ ॥
 षोडशके कच्छपुटे
 यथा तथा मिश्रितैश्चतुर्द्रव्यैः ।
 ये ऽचाष्टादश भागा-
 स्ते ऽस्मिन् गन्धादयो योगाः ॥ २५ ॥
 नखतगरतुरुष्कयुता
 जातीकर्पूरमृगकृतोदोधाः ।
 गुडनखधूप्या गन्धाः
 कर्तव्याः सर्वतोभद्राः ॥ २६ ॥
 जातीफलमृगकर्पूर-
 बोधितैः ससहकारमधुसिक्तैः ।
 बहवो ऽव परिजाता-
 श्चतुर्भिरिच्छापरियुहीतैः ॥ २७ ॥
 सर्जरसश्रीवासक-
 समन्विता ये ऽव धूपयोगास्तैः ।
 श्रीसर्जरसवियुक्तैः
 ज्ञानानि सवासकत्वग्भिः ॥ २८ ॥

रोध्रोशीरनतागुह-
 मुस्ताप्रियङ्गुवनपथ्याः ।
 नवकोष्ठात्कच्छपुटाद्
 द्रव्यचितयं समुद्धृत्य ॥ २८ ॥
 चन्दनतुरुष्कभागौ
 शुक्लार्धं पादिका तु शतपुष्पा ।
 कटुहिङ्गुलगुडधूप्याः
 केसरगन्धाश्चतुरशीतिः ॥ ३० ॥
 सप्ताहं गोमूत्रे
 हरोतकीचूर्णसंयुते क्षिप्त्वा ।
 गन्धोदके च मूत्रे
 विनिक्षिपेदन्तकाष्ठानि ॥ ३१ ॥
 एलात्वक्पचाञ्जन-
 मधुमरिचैर्नागपुष्पकुष्ठैश्च ।
 गन्धाम्भः कर्तव्यं
 कञ्चित्कालं स्थितान्यस्मिन् ॥ ३२ ॥
 जातीफलपत्रैला-
 कर्पूरैः कृतयमैकशिखिभागैः ।
 अवचूर्णितानि भानो-
 र्मरीचिभिः शोषणीयानि ॥ ३३ ॥
 वर्णप्रसादं वदनस्य कान्तिं
 वशश्चमास्यस्य सुगन्धितां च ।

संसेवितुः श्रोत्रसुखां च वाचं
 कुर्वन्ति काष्ठान्यसहस्रवानाम् ॥ ३४ ॥
 कामं प्रदीपयति रूपमभिव्यनक्ति
 सौभाग्यमावहति वक्त्रसुगन्धितां च ।
 ऊर्जं करोति कफजांश्च निहन्ति रोगां-
 स्ताम्बूलमेवमपरांश्च गुणान् करोति ॥ ३५ ॥
 युक्तेन चूर्णेन करोति रागं
 रागक्षयं पूगफलातिरिक्तम् ।
 चूर्णाधिकं वक्त्रविगन्धकारि
 पचाधिकं साधु करोति गन्धम् ॥ ३६ ॥
 पचाधिकं निशि हितं सफलं दिवा च
 प्रोक्तान्यथाकरणमस्य विडम्बनैव ।
 कक्कोलपूगखवलीफलपारिजाति-
 रामोदितं मदमुदामुदितं करोति ॥ ३७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तःपु-
 रचिन्तायां गन्धयुक्तिर्नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

शस्त्रेण वेणीविनिगूहितेन
 विदूरथं स्वा महिषी जघाम ।
 विषप्रदिग्धेन च नूपुरेण
 देवी विरक्ता किल काशीराजम् ॥ १ ॥

एवं विरक्ता जनयन्ति दोषान्
 प्राणच्छिदो ऽन्यैरनुकीर्तितैः किम् ।
 रक्ता विरक्ताः पुरुषैरतो ऽर्थात्
 परीक्षितव्याः प्रमदाः प्रयत्नात् ॥ २ ॥
 स्नेहं मनोभवहतं कथयन्ति भावा
 नाभीभुजस्तनविभ्रूषणदर्शनानि ।
 वस्त्राभिसंयमनकेशविमोक्षणानि
 ध्रुवेषु कम्पितकटाक्षनिरीक्षणानि ॥ ३ ॥

उच्चैः शीवनमुत्कटप्रहसितं शय्यासनोत्सर्पणं
 गाचास्फोटनजृम्भनानि सुलभद्रव्याल्पसम्प्रार्थना ।
 बालालिङ्गनचुम्बनान्यभिमुखे सत्याः समालोकनं
 दृक्पातश्च पराङ्मुखे गुणकथा कर्णस्थ कण्डूयनम् ॥ ४ ॥

इमां च विन्द्यादनुरक्तचेष्टां
 प्रियाणि यन्ति स्वधनं ददाति ।
 विलोक्य संहृष्यति वीतरोगा
 प्रमार्ष्टि दोषान् गुणकीर्तनेन ॥ ५ ॥
 तन्मिचपूजा तदरिद्विषत्वं
 कृतस्मृतिः प्रोषितदौर्मनस्यम् ।
 स्तनौष्ठदानान्युपगूहनं च
 स्वेदो ऽथ चुम्बाप्रथमाभियोगः ॥ ६ ॥
 विरक्तचेष्टा धृक्कुटीमुखत्वं
 पराङ्मुखत्वं कृतविस्मृतिश्च ।

असम्भ्रमे दुष्यरितोषता च
 तद्विष्टमैत्री परुषं च वाक्यम् ॥ ७ ॥
 स्पृष्ट्वाथवालोक्त्य धुनेति गार्धं
 करोति गर्वं न रुणद्धि यान्तम् ।
 चुम्बाविरामे वदनं प्रमाष्टिं
 पश्चात्समुत्तिष्ठति पूर्वसुप्ता ॥ ८ ॥
 भिक्षुणिका प्रव्रजिता
 दासी धात्री कुमारिका रजिका ।
 मालाकारी दुष्टाङ्गना
 सखी नापिती दूत्यः ॥ ९ ॥

कुलजनविनाशहेतुर्दूत्यो यस्मादतः प्रयत्नेन ।
 ताभ्यः स्त्रियो ऽभिरक्ष्या वंशयज्ञोमानवृद्ध्यर्थम् ॥ १० ॥

रात्रीविहारजागर-
 रोगव्यपदेशपरगृहेक्षुणिकाः ।
 व्यसनोत्सवाश्च सङ्केत-
 हेतवस्तेषु रक्ष्याश्च ॥ ११ ॥

आदौ नेच्छति नेज्जति स्मरकथां व्रीडाविमिश्रालसा
 मध्ये शीपरिवर्जिताभ्युपरमे लज्जाविनम्रानना ।
 भावैर्नेकविधैः करोत्यभिनयं भूयश्च या सादरा
 बुद्ध्या पुष्पकृतिं च यानुचरति स्नानेतरैश्चेष्टितैः ॥ १२ ॥
 स्त्रीणां गुणा यौवनरूपवेष-
 दाक्षिण्यविज्ञानविलासपूर्वाः ।

स्त्रीरत्नसञ्ज्ञा च गुणान्वितासु
 स्त्रीव्याधयो ऽन्याश्चतुरस्य पुंसः ॥ १३ ॥
 न ग्राम्यवर्णैर्मूलदिग्धकाया
 निम्ब्याङ्गसम्बन्धिकथां च कुर्यात् ।
 न चान्यकार्यस्मरणं रहःस्था
 मनो हि मूलं हरदग्धमूर्तेः ॥ १४ ॥
 श्वासं मनुष्येण समं त्यजन्ती
 बाह्वपधानस्तनदानदक्षा ।
 सुगन्धकेशा सुसमीपरागा
 सुप्ते ऽनुसुप्ता प्रथमं विबुद्धा ॥ १५ ॥
 दुष्टस्वभावाः परिवर्जनीया
 विमर्दकालेषु च न क्षमा याः ।
 यासामसृग्वासितनीलपीत-
 माताम्रवर्णं च न ताः प्रशस्ताः ॥ १६ ॥
 या स्वप्नशीला बहुरक्तपित्ता
 प्रवाहिनी वातकफातिरिक्ता ।
 महाशना खेदयुताङ्गदुष्टा
 या ऋस्वकेशी पलितान्विता च ॥ १७ ॥
 मांसानि यस्याश्च चलन्ति नार्या
 महेदरा खिक्त्वमिनी च या स्यात् ।
 स्त्रीलक्षणे याः कथिताश्च पापा-
 स्ताभिर्न कुर्यात्सह कामधर्मम् ॥ १८ ॥

शशशोणितसङ्काशं
 लाक्षारससन्निवाशमथवा यत् ।
 प्रक्षालितं विरज्यति
 यच्चासृक्तङ्गवेष्णुञ्जम् १९ ॥
 यच्छब्दवेदनावर्जितं
 व्यहात्सन्निवर्तते रक्तम् ।
 तत् पुरुषसम्प्रयोगा-
 दविचारं गर्भतां याति ॥ २० ॥
 न दिनचयं निषेवेत्
 स्नानं माल्यानुलेपनं च स्त्री ।
 स्नायाच्चतुर्थदिवसे
 शास्त्रोक्तेनोपदेशेन ॥ २१ ॥
 पुष्यस्नानौषधयो
 याः कथितास्ताभिरम्बुमिश्राभिः ।
 स्नायात्तथाच मन्त्रः
 स एव यस्तत्र निर्दिष्टः ॥ २२ ॥
 युग्मासु किल मनुष्या
 निशासु नार्यो भवन्ति विषमासु ।
 दीर्घायुषः सुरूपाः
 सुखिनश्च विकृष्टयुग्मासु ॥ २३ ॥
 दक्षिणपार्श्वं पुरुषो
 वामे नारी यमावुभयसंस्थौ ।

यदुदरमधोपगतं
 नपुंसकं तन्निबोद्धव्यम् ॥ २४ ॥
 केन्द्रचिकोषेषु शुभस्थितेषु
 लग्ने शशाङ्के च शुभैः समेते ।
 पापैस्त्रिलाभारिगतैश्च यायात्
 पुञ्जन्मयोगेषु च सम्प्रयोगम् ॥ २५ ॥
 न नखदशनविक्षतानि कुर्याद्
 ऋतुसमये पुरुषः स्त्रियाः कथञ्चित् ।
 ऋतुरपि दश षट् च वासराखि
 प्रथमनिशाचितयं न तत्र गम्यम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायामन्तः-
 पुरचिन्तायां पुंस्त्रीसमायोगो नामाष्टासप्ततितमो-
 ऽध्यायः ॥ • ॥

सर्वस्य सर्वकालं
 यस्मादुपयोगमेति शास्त्रमिदम् ।
 राशां विशेषतो ऽतः
 शयनासनसंक्षयं वक्ष्ये ॥ १ ॥
 असनस्पन्दनचन्दन-
 हरिद्रसुरदारुतिन्दुकीशालाः ।
 काश्मर्यञ्जनपद्मक-
 शाका वा त्रिंशदा च शुभाः ॥ २ ॥

अशनिजलानिलहस्ति-
 प्रपातिता मधुषिद्धङ्गकृतमिलयाः ।
 चैत्यशमशानपथिजो-
 र्ध्वशुष्कवल्लीनिबद्धाश्च ॥ ३ ॥
 कण्टकिना वा ये स्यु-
 र्महानदीसङ्गमोद्भवा ये च ।
 सुरभवनजाश्च न शुभा
 ये चापरयाम्यदिक्पतिताः ॥ ४ ॥
 प्रतिषिद्धवृक्षनिर्मित-
 शयनासनसेवनात् कुलधिनाशः ।
 व्याधिभयव्ययकलहा
 भवन्त्यनर्थाश्च नैकविधाः ॥ ५ ॥
 पूर्वच्छिन्नं यदि वा
 दाह भवेत्तत्परीक्ष्यमारम्भे ।
 यद्यारोहेत्तस्मिन्
 कुमारकः पुत्रपशुदं तत् ॥ ६ ॥
 सितकुसुममत्तवारख-
 दध्यक्षतपूर्वकुम्भरत्नानि ।
 मङ्गल्यान्यन्यानि च
 दृष्ट्वारम्भे शुभं श्रेयम् ॥ ७ ॥
 कर्माङ्गुलं यवाष्टक-
 मुदरासक्तं तुषैः परित्यक्तम् ।

अङ्गुलशतं नृपाणां
 महती शय्या जयाय कृता ॥ ८ ॥
 नवतिः सैव षडूना
 द्वादशहीना विषट्कहीना च ।
 नृपपुत्रमन्त्रिवलपति-
 पुरोधसां सूर्यवासह्यम् ॥ ९ ॥
 अर्धमतो ऽष्टांशेनं
 विष्कम्भो विश्वकर्मणा प्रोक्तः ।
 आयामत्यंशसमः
 पादोऽध्यायः सकृत्क्षिशिराः ॥ १० ॥
 यः सर्वः श्रीपर्या
 पर्यङ्को निर्मितः स धनदाता ।
 असनकृतो रोगहर-
 स्तिन्दुकसारेण वित्तकरः ॥ ११ ॥
 यः केवलशिंशपया
 विनिर्मितो बहुविधं स वृद्धिकरः ।
 चन्दनमयो रिपुघ्नो
 धर्मयज्ञोदीर्घजीवितकृत् ॥ १२ ॥
 यः पद्मकपर्यङ्कः
 स दीर्घमायुः श्रियं श्रुतं वित्तम् ।
 कुरुते शालेन कृतः
 कल्याणं शाकरचितम् ॥ १३ ॥

केवलचन्दनरचितं
 काञ्चनगुप्तं विधिचरत्नयुतम् ।
 अध्यासन् पर्यङ्कं
 विबुधैरपि पूज्यते नृपतिः ॥ १४ ॥
 अन्येन समायुक्ता
 न तिन्दुकी शिंशपा च शुभफलदा ।
 न श्रीपर्णी न च
 देवदारुवृक्षो न चाप्यसनः ॥ १५ ॥
 शुभदौ तु शाकशाखौ
 परस्परं संयुतौ पृथक् चैव ।
 तद्वत्पृथक् प्रशस्तौ
 सहितौ च हरिद्रककदम्बौ ॥ १६ ॥
 सर्वः स्पन्दनरचितो
 न शुभः प्राणान् हिनस्ति चाम्बकतः ।
 असनो ऽन्यदारुसहितः
 क्षिप्रं दोषान् करोति बहून् ॥ १७ ॥
 अम्बस्पन्दनचन्दन-
 वृक्षाणां स्पन्दनाच्छुभाः पादाः ।
 फलतरुणा शयनासन-
 मिष्टफलं भवति सर्वेषु ॥ १८ ॥
 गजदन्तः सर्वेषां
 प्रोक्ततरुणां प्रशस्यते योगे ।

कार्यो ऽलङ्कारविधि-
 र्गजदन्तेन प्रशस्तेन ॥ १९ ॥
 दन्तस्य मूलपरिधिं
 द्विरायतं प्रोज्झ कल्पयेच्छेषम् ।
 अधिकमनूपचराणां
 न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ २० ॥
 श्रीवत्सवर्धमान-
 ष्वचध्वजचामरानुरूपेषु ।
 छेदे दृष्टेष्वरोग्य-
 विजयधनदृष्टिसौस्थानि ॥ २१ ॥
 प्रहरणसदृशेषु जयो
 नन्द्यावर्ते प्रनष्टदेशाप्तिः ।
 लोष्ट्रे तु लब्धपूर्वस्य
 भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ २२ ॥
 स्त्रीरूपे स्वविनाशे
 धृङ्गारे ऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः ।
 कुम्भेन निधिप्राप्ति-
 र्याचाविघ्नं च दण्डेन ॥ २३ ॥
 दृक्कलासकपिभुजङ्गे-
 ष्वसुभिश्चव्याधयो रिपुवशत्वम् ।
 पृष्ठोलूकध्वाङ्ग-
 श्येनाकारेषु जनमरकः ॥ २४ ॥

पाशे ऽथवा कबन्धे
 नृपमृत्युर्जनविपत् सुते रक्ते ।
 कृष्णे श्यावे रूक्षे
 दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ २५ ॥
 शुक्लः समः सुगन्धिः
 स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः ।
 अशुभशुभच्छेदा ये
 शयनेष्वपि ते तथा फलदाः ॥ २६ ॥
 ईषायोगे दारु
 प्रदक्षिणाग्रं प्रशस्तमाचार्यैः ।
 अपसव्यैकदिगग्रे
 भवति भयं भूतसञ्जनितम् ॥ २७ ॥
 एकेनावाक्छिरसा
 भवति हि पादेन पादवैकल्यम् ।
 दाभ्यां न जीर्यते ऽक्षं
 त्रिचतुर्भिः क्लेशवधबन्धाः ॥ २८ ॥
 सुषिरे ऽथवा विवर्णे
 ग्रन्थौ पादस्य शीर्षगे व्याधिः ।
 पादे कुम्भो यश्च
 ग्रन्थौ तस्मिन्मुदररोगः ॥ २९ ॥
 कुम्भाधस्ताज्जङ्घा
 तच्च कृतो जङ्घयोः करोति भयम् ।

तस्याश्चाधरो ऽधः

क्षयकद्रव्यस्य तत्र द्रव्यः ॥ ३० ॥

खुरदेशे यो ग्रन्थिः

खुरिणां पीडाकरः स निर्दिष्टः ।

ईषाशीर्षण्योश्च

त्रिभागसंस्थो भवेन्न शुभः ॥ ३१ ॥

निष्कुटमथ कोलाश्रं

सूकरनयनं च वत्सनाभं च ।

कालकमन्यद्गुन्धुक-

मिति कथितश्छिद्रसङ्घेपः ॥ ३२ ॥

घटवत्सुषिरं मध्ये

सङ्कटमास्ये च निष्कुटं छिद्रम् ।

निष्पावमाषमाचं

नीखं छिद्रं च कोलाश्रम् ॥ ३३ ॥

सूकरनयनं विषमं

विवर्णमध्यर्धपर्वदीर्घं च ।

वामावर्तं भिन्नं

पर्वमितं वत्सनाभास्यम् ॥ ३४ ॥

कालकसञ्ज्ञं कृष्णं

धुन्धुकमिति यद्भवेद्दिनिर्भिन्नम् ।

दारुसवर्णं छिद्रं

न तथा पापं समुद्दिष्टम् ॥ ३५ ॥

निष्कुटसञ्ज्ञे द्रव्यक्षयस्तु
 कोखेक्षणे कुलध्वंसः ।
 शस्त्रभयं सूकरके
 रोगभयं बत्सनाभास्थे ॥ ३६ ॥
 कालकधुन्धुकसञ्ज्ञं
 कीटैर्विद्धं च न शुभदं छिद्रम् ।
 सर्वं ग्रन्थिप्रचुरं
 सर्वत्र न शोभनं दारु ॥ ३७ ॥
 एकद्रुमेण धन्यं
 वृक्षद्वयनिर्मितं च धन्यतरम् ।
 त्रिभिरात्मजवृद्धिकरं
 चतुर्भिरर्थो यश्चाग्यम् ॥ ३८ ॥
 पञ्चवनस्पतिरचिते
 पञ्चत्वं याति तत्र यः शेते ।
 षट्सप्ताष्टतरूणां
 काष्ठैर्घटिते कुलविनाशः ॥ ३९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृती बृहत्संहितायां शय्या-
 सनलक्षणं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ • ॥

रत्नेन शुभेन शुभं
 भवति नृपाणामनिष्टमशुभेन ।
 यस्मादतः परोक्ष्यं
 दैवं रत्नाश्रितं तज्ज्ञैः ॥ १ ॥
 द्विपद्मयवनितादीनां
 स्वगुणविशेषेण रत्नशब्दो ऽस्ति ।
 इह तूपलरत्नाना-
 मधिकारो वज्रपूर्वाणाम् ॥ २ ॥
 रत्नानि बलाद्वैत्याद्
 दधीचितो ऽन्ये वदन्ति जातानि ।
 केचिद्भुवः स्वभावाद्
 वैचित्र्यं प्राहुरुपलानाम् ॥ ३ ॥
 वज्रेन्द्रनीलमरकत-
 कर्कतनपद्मरागरुधिरास्थाः ।
 वैडूर्यपुलकविमलक-
 राजमणिस्फटिकशशिकान्ताः ॥ ४ ॥
 सौगन्धिकगोमेदक-
 शङ्खमहानीलपुष्परागास्थाः ।
 ब्रह्ममणिज्योतीरस-
 सस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥ ५ ॥
 वेणातटे विशुद्धं
 शिरीषकुसुमोपमं च कौशलकम् ।

सौराष्ट्रकमाताम्
 छष्यं सौर्पारकं वज्रम् ॥ ६ ॥
 ईषत्ताम् हिमवति
 मतङ्गजं वल्लपुष्पसङ्काशम् ।
 आपीतं च कलिङ्गे
 श्यामं पौख्देषु सम्भूतम् ॥ ७ ॥
 ऐन्द्रं षडश्रि शुक्लं
 याम्यं सर्पास्वरूपमसितं च ।
 कदलीकाण्डनिकाशं
 वैष्णवमिति सर्वसंस्थानम् ॥ ८ ॥
 वारुणमबलागुह्योपमं
 भवेत् कर्णिकारपुष्पनिभम् ।
 शृङ्गाटकसंस्थानं
 व्याघ्राक्षिनिभं च हैतभुजम् ॥ ९ ॥
 वायव्यं च यवोपम-
 मशोककुसुमग्रभं समुद्दिष्टम् ।
 स्रोतः खनिः प्रकीर्णक-
 मित्याकरसम्भवस्त्रिविधः ॥ १० ॥
 रक्तं पीतं च शुभं
 राजन्यानां सितं द्विजातीनाम् ।
 शैरीषं वैश्यानां
 शूद्राणां शस्यते ऽसिनिभम् ॥ ११ ॥

सितसर्षपाष्टकं

तण्डुलो भवेत्तण्डुलैस्तु विंशत्या ।

तुलितस्य द्वे लक्षे

मूल्यं द्विद्व्यनिते चैतत् ॥ १२ ॥

पादव्यंशार्धानं

षिभागपञ्चांशषोडशांशश्च ।

भागश्च पञ्चविंशः

शतिकः साहस्रिकश्चेति ॥ १३ ॥

सर्वद्रव्याभेद्यं

लध्वम्भसि तरति रश्मिवत्स्रग्धम् ।

तडिदनलशक्रचापोपमं च

वज्रं हितायोक्तम् ॥ १४ ॥

काकपदमक्षिकाकेश-

धातुयुक्तानि शर्कराविद्धम् ।

द्विगुणाश्रि दिग्धकलुष-

चस्तविशोर्णानि न शुभानि ॥ १५ ॥

यानि च बहुददलिताग्र-

चिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि ।

सर्वेषां चैतेषां

मूल्याद्भागो ऽष्टमो हानिः ॥ १६ ॥

वज्रं न किञ्चिदपि धारयितव्यमेके

पुचार्षिनीभिरबलाभिरुशन्ति तज्ज्ञाः ।

शृङ्गाटकचिपुटधान्यकवत्स्थितं य-
च्छोखीनिभं च शुभदं तमयार्थिनीनाम् ॥ १७ ॥

स्वजनविभवजीवितक्षयं

जनयति वज्रमनिष्टलक्षणम् ।

अशनिविषभयारिनाशनं

शुभमुरुभोगकरं च मूर्धताम् ॥ १८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां वज्रप-
रीक्षा नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

द्विपभुजगशुक्तिशृङ्गाद्य-

वेणुतिमिद्वकरप्रसूतानि ।

मुक्ताफलानि तेषां

बहुसाधु च शुक्तिजं भवति ॥ १ ॥

सिंहलकपारलौकिक-

सौराष्ट्रकताम्रपर्णिपारशवाः ।

कौबेरपाण्ड्यवाटक-

हैमा इत्याकरा ह्यष्टौ ॥ २ ॥

बहुसंस्थानाः स्निग्धा

हंसाभाः सिंहलाकराः स्थूलाः ।

ईषत्ताम्राः श्वेता-

स्तमोवियुक्ताश्च ताम्रास्थाः ॥ ३ ॥

दृष्णाः श्वेताः पीताः

सशर्कराः पारलौकिका विषमाः ।

न स्थूला नात्यल्पा
 नवनीतनिभाश्च सौराष्ट्राः ॥ ४ ॥
 ज्योतिष्मन्तः शुभ्रा
 गुरवो ऽतिमहागुणाश्च पारशवाः ।
 लघु जर्जरं दधिनिभं
 वृहद्विसंस्थानमपि हैमम् ॥ ५ ॥
 विषमं कृष्णं श्वेतं
 लघु कौबेरं प्रमाणतेजोवत् ।
 निम्बफलत्रिपुटधान्यक-
 चर्णाः स्युः पाण्ड्यवटभवाः ॥ ६ ॥
 अतसीकुसुमश्यामं
 वैष्णवमैन्द्रं शशाङ्कसङ्काशम् ।
 हरितालनिभं वारुण-
 मसितं यमदैवतं भवति ॥ ७ ॥
 परिणतदाडिमगुलिका-
 गुञ्जाताम्रं च वायुदैवत्यम् ।
 निर्धूमानलकमल-
 प्रभं च विज्ञेयमाग्नेयम् ॥ ८ ॥
 माषकचतुष्टयधृत-
 स्यैकस्य शताहता त्रिपञ्चाशत् ।
 कार्षापणा निगदिता
 मूल्यं तेजोगुणयुतस्य ॥ ९ ॥

माषकदलहान्यातो
 द्वाविंशद्विंशतिस्त्रयोदश च ।
 अष्टौ शतानि च शतचयं
 पञ्चाशता सहितम् ॥ १० ॥
 पञ्चविंशं शतमिति
 चत्वारः कृष्णाला नवतिमूल्याः ।
 सार्धास्त्रिस्रो गुञ्जाः
 सप्ततिमूल्यं धृतं रूपम् ॥ ११ ॥
 गुञ्जाचयस्य मूल्यं
 पञ्चाशद्रूपका गुणयुतस्य ।
 रूपकपञ्चविंशत्
 चयस्य गुञ्जार्धहीनस्य ॥ १२ ॥
 पलदशभागे धरणं
 तद्यदि मुक्तास्त्रयोदश सुरूपाः ।
 विंशती सपञ्चविंशा
 रूपकसङ्ख्या कृतं मूल्यम् ॥ १३ ॥
 षोडशकस्य द्विशती
 विंशतिरूपस्य सप्ततिः सशता ।
 यत्पञ्चविंशतिधृतं
 तस्य शतं विंशता सहितम् ॥ १४ ॥
 विंशत् सप्ततिमूल्या
 चत्वारिंशच्छतार्धमूल्या च ।

षष्टिः पञ्चोना वा
 धरणं पञ्चाष्टकं मूल्यम् ॥ १५ ॥
 मुक्ताशीत्यास्त्रिंशत्
 शतस्य सा पञ्चरूपकविहीना ।
 द्विचिचतुःपञ्चशता
 द्वादशषट्पञ्चकचितग्रम् ॥ १६ ॥
 पिक्वापिच्चार्षार्धा
 रवकः सिकथं चयोदशाद्यानाम् ।
 सञ्ज्ञाः परतो निगरा-
 शूर्णाश्चाशीतिपूर्वाणाम् ॥ १७ ॥
 एतद्गुणयुक्तानां
 धरणधृतानां प्रकीर्तितं मूल्यम् ।
 परिकल्प्यमन्तराखे
 हीनगुणानां ह्ययः कार्यः ॥ १८ ॥
 दृष्याश्चेतकपीतक-
 ताम्राणामीषदपि च विषमाणाम् ।
 त्वंशेनं विषमकपीतयोश्च
 षड्भागदस्रहीनम् ॥ १९ ॥
 ऐरावतकुलजानां
 पुष्यश्रवणेन्दुसूर्यदिवसेषु ।
 ये चोत्तरायणभवा
 ग्रहणे ऽर्केन्दोश्च भद्रेभाः ॥ २० ॥

तेषां किल जायन्ते
 मुक्ताः कुम्भेषु सरदकोशेषु ।
 बहवो दृष्टत्समाणा
 बहुसंस्थानाः प्रभायुक्ताः ॥ २१ ॥
 नैयामर्घः कार्यो
 न च वेधो ऽतीव ते प्रभायुक्ताः ।
 सुतविजयारोग्यकरा
 महापविषा घृता राज्ञाम् ॥ २२ ॥
 दंष्ट्रामूले शशिकान्ति-
 सप्रभं बहुगुणं च वाराहम् ।
 तिमिजं मत्स्याक्षिनिभं
 दृष्टत्सविषं बहुगुणं च ॥ २३ ॥
 वर्षोपलवज्जातं
 वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्भृष्टम् ।
 ह्रियते किल स्वादिव्यै-
 स्तडित्प्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥
 तक्षकवासुकिकुलजाः
 कामगमा ये च पद्मगास्तेषाम् ।
 स्निग्धा नीलद्युतयो
 भवन्ति मुक्ताः फणस्यान्ते ॥ २५ ॥
 शस्ते ऽवनिप्रदेशे
 रजतमये भाजने स्थिते च यद्दि ।

वर्षति देवो ऽकस्मात्
 तञ्ज्ञेयं नागसम्भूतम् ॥ २६ ॥
 अपहरति विषमलक्ष्मीं
 क्षपयति श्चून्धशो विकाशयति ।
 भौजङ्गं नृपतीनां
 दृढमद्वतार्घं विजयदं च ॥ २७ ॥
 कर्पूरस्फटिकनिभं
 चिपिटं विषमं च वेणुजं ज्ञेयम् ।
 शङ्खोद्भवं शशिनिभं
 दृढं ध्राजिष्णु रुचिरं च ॥ २८ ॥
 शङ्खतिमिवेणुवारण-
 वराहभुजगाधजान्यवेध्यानि ।
 अमितगुणत्वाच्चैषा-
 मर्घः शास्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥
 एतानि सर्वाणि महागुणानि
 सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि ।
 रुक्तेकहन्तृणि च पार्थिवानां
 मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥
 सुरभूषणं लतानां
 सहस्रमष्टोत्तरं चतुर्दशम् ।
 इन्द्रच्छन्दो नाम्ना
 विजयच्छन्दस्तदर्धेन ॥ ३१ ॥

शतमष्टयुतं हारो
 देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता ।
 अष्टाष्टको ऽर्धहारो
 रश्मिकलापश्च नवषट्कः ॥ ३२ ॥
 द्वाविंशता तु गुच्छो
 विंशत्या कीर्तितो ऽर्धगुच्छास्थः ।
 षोडशभिर्माणवको
 द्वादशभिश्चार्धमाणवकः ॥ ३३ ॥
 मन्दरसञ्ज्ञो ऽष्टाभिः
 पञ्च लता हारफलकमित्युक्तम् ।
 सप्ताविंशतिमुक्ता
 हस्तो नक्षत्रमाश्लेति ॥ ३४ ॥
 अन्तरमणिसंयुक्ता
 मणिसोपानं सुवर्णगुलिकैर्वी ।
 तरलकमणिमध्यं तद्
 विज्ञेयं चाटुकारमिति ॥ ३५ ॥
 एकावली नाम यथेष्टसङ्ख्या
 हस्तप्रमाणा मणिविप्रयुक्ता ।
 संयोजिता या मणिना तु मध्ये
 यष्टीति सा भूषणविद्विरुक्ता ॥ ३६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां मुक्ता-
 फलपरीक्षा नामैकाशीतितमो ऽध्यायः ॥ • ॥

सौगन्धिककुरुविन्द-
 स्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः ।
 सौगन्धिकजा ध्रमरा-
 ञ्जनाजम्बूरसद्युतयः ॥ १ ॥
 कुरुविन्दभवाः शबला
 मन्दद्युतयश्च धातुभिर्विद्धाः ।
 स्फटिकभवा द्युतिमन्तो
 नानावर्णा विशुद्धाश्च ॥ २ ॥
 क्षिग्धः प्रभानुलेपो
 स्वच्छो ऽर्चिष्माम् गुरुः सुसंस्थानः ।
 अन्तःप्रभो ऽतिरागा
 मणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ ३ ॥
 कलुषा मन्दद्युतयो
 लेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः ।
 दुर्विद्धा न मनोज्ञाः
 सशर्कराश्चेति मणिदोषाः ॥ ४ ॥
 ध्रमरशिखिकण्ठवर्णा
 दीपशिखासप्रभो भुजङ्गानाम् ।
 भवति मणिः क्लिप्तमूर्धनि
 यो ऽमर्षेयः स विज्ञेयः ॥ ५ ॥
 यस्तं विभर्ति मनुजाधिपतिर्न तस्य
 दोषा भवन्ति विषरोगकृताः कदाचित् ।

राष्ट्रे च नित्यमभिवर्षति तस्य देवः
शत्रूंश्च नाशयति तस्य मणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥

षट्त्रिंशतिः सहस्रा-

ख्येकस्य मणेः पलप्रमाणस्य ।

कर्षचयस्य विंशति-

रूपदिष्टा पद्मरागस्य ॥ ७ ॥

अर्धपलस्य द्वादश

कर्षस्यैकस्य षट् सहस्राणि ।

यच्चाष्टमाषकधृतं

तस्य सहस्रत्रयं मूल्यम् ॥ ८ ॥

माषकचतुष्टयं दशशतक्रयं

द्वौ तु पञ्चशतमूल्यौ ।

परिकल्प्यमन्तराले

मूल्यं हीनाधिकगुणानाम् ॥ ९ ॥

वर्णान्यूनस्यार्धं

तेजोहीनस्य मूल्यमष्टांशः ।

अल्पगुणो बहुदोषो

मूल्यात्प्राप्नोति विंशांशम् ॥ १० ॥

आधुमं व्रणबहुलं

स्वल्पगुणं चाप्नुयाद्द्विशतभागम् ।

इति पद्मरागमूल्यं-

पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पद्मरा-
गपरीक्षा नाम द्वाशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

शुकवंशपत्रकदलीशिरीषकुसुमप्रभं गुणोपेतम् ।
सुरपितृकार्ये रक्तमतीव शुभदं नृणां विधृतम् ॥ १ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां मरक-
तपरीक्षा नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

वामावर्तो मलिनकिरणः सस्फुलिङ्गोऽल्पमूर्तिः
क्षिप्रं नाशं व्रजति विमलस्रेहवर्त्यन्वितोऽपि ।
दीपः पापं कथयति फलं शब्दवान् वेपनश्च
व्याकीर्णार्चिर्विशलभमरुद्यश्च नाशं प्रयाति ॥ १ ॥
दीपः संहतमूर्तिरायततनुर्निर्वेपनो दीप्तिमान्
निःशब्दो रुचिरः प्रदक्षिणगतिर्वैडूर्यहेमद्युतिः ।
लक्ष्मीं क्षिप्रमभिव्यनक्ति रुचिरं यश्चोद्यतं दीप्यते
शेषं लक्षणमग्निलक्षणसमं योज्यं यथायुक्तिः ॥ २ ॥
इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां दीप-
लक्षणं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

वल्लीलतागुल्फतरुप्रभेदैः
स्युर्दन्तकाष्ठानि सहस्रशो वैः ।
फलानि वाच्यान्यति तत्रसङ्गो
मा भूदतो वचम्यथ कामिकानि ॥ १ ॥
अज्ञातपूर्वाणि न दन्तकाष्ठा-
न्यद्यान् पचैश्च समन्वितानि ।

न युगमपर्वाणि न पाटितानि
 न चोर्ध्वशुष्काणि विना त्वचा वा ॥ २ ॥
 वैकङ्कतश्रीफलकाश्मरीषु
 ब्राह्मी द्युतिः क्षेमतरौ सुदाराः ।
 वृद्धिर्घटे ऽर्के प्रचुरं च तेजः
 पुषा मधूके ककुभे प्रियत्वम् ॥ ३ ॥
 लक्ष्मीः शिरीषे च तथा करञ्जे
 स्रष्टे ऽर्थसिद्धिः समभीप्सिता स्यात् ।
 मान्यत्वमायाति जनस्य जात्यां
 प्राधान्यमश्वत्थतरौ वदन्ति ॥ ४ ॥
 आरोग्यमायुर्बदरोदृहृत्यो-
 रैश्वर्यवृद्धिः खदिरे सबिण्डे ।
 द्रव्याणि चेष्टान्यतिमुक्तके स्युः
 प्राप्नोति तान्येव पुनः कदम्बे ॥ ५ ॥
 निम्बे ऽर्थाप्तिः करवीरे ऽन्नलब्धि
 भाण्डीरे स्यादिदमेव प्रभूतम् ।
 शम्यां शबूनपहन्त्यर्जुने च
 श्यामायां च द्विषतामेव नाशः ॥ ६ ॥
 शाले ऽश्वकर्णे च वदन्ति गौरवं
 सभद्रदारावपि चाटरूषके ।
 वाङ्मयमायाति जनस्य सर्वतः
 प्रियङ्ग्वपामार्गसजम्बुदाडिमैः ॥ ७ ॥

उदङ्मुखः प्राङ्मुख एव वाब्दं
कामं यद्येष्टं हृदये निवेश्य ।

अद्यादनिन्द्यं चसुखोपविष्टः

प्रक्षाल्य जह्याच्च शुचिप्रदेशे ॥ ८ ॥

अभिमुखपतितं प्रशान्तदिकस्थं

शुभमतिशोभनमूर्ध्वसंस्थितं यत् ।

अशुभकरमतोऽन्यथा प्रदिष्टं

स्थितपतितं च करोति मृष्टमन्त्रम् ॥ ९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढत्संहितायां दन्त-
काष्ठलक्षणं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

यच्छुक्रशक्रवागीशकपिष्ठलगरुत्मताम् ।

मतेभ्यः प्राह ऋषभो भागुरेर्देवस्य च ॥ १ ॥

भारद्वाजमतं दृष्ट्वा यच्च श्रीद्रव्यवर्धनः ।

आवन्तिकः प्राह नृपो महाराजाधिराजकः ॥ २ ॥

सप्तर्षीणां मतं यच्च संस्कृतं प्राकृतं च यत् ।

यानि चोक्तानि गर्गाद्यैर्याचाकारैश्च भूरिभिः ॥ ३ ॥

तानि दृष्ट्वा चकारेभं सर्वशाकुनसङ्ग्रहम् ।

वराहमिहिरः प्रोत्या शिष्याणां ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४ ॥

अन्यजन्मान्तरकृतं कर्म पुंसां शुभाशुभम् ।

यत्तस्य शकुनः पाकं निवेदयति गच्छताम् ॥ ५ ॥

ग्रामारण्याम्बुभूव्योमद्युनिशोभयचारिणः ।
 रुतयातेक्षितोक्तेषु ग्राह्याः स्त्रीपुन्नपुंसकाः ॥ ६ ॥
 पृथग्जात्यनवस्थानादेषां व्यक्तिर्न लक्ष्यते ।
 सामान्यलक्षणोद्देशे श्लोकावृषिकृताविमौ ॥ ७ ॥
 पीनोन्नतविकृष्टांसाः पृथुग्रीवाः सुवक्षसः ।
 स्वल्पगम्भीरविरुताः पुमांसः स्थिरविक्रमाः ॥ ८ ॥
 तनूरस्कशिरोग्रीवाः सूक्ष्मास्यपदविक्रमाः ।
 प्रसक्तमृदुभाषिण्यः स्त्रियो ऽतो ऽन्यन्नपुंसकम् ॥ ९ ॥
 ग्रामारण्यप्रचाराद्यं लोकादेवोपलक्षयेत् ।
 सच्चिद्विष्णुरहं वञ्चि याचामात्रप्रयोजनम् ॥ १० ॥
 पथ्यात्मानं नृपं सैन्ये पुरे चोद्दिश्य देवताम् ।
 सार्थं प्रधानं साम्यं स्याज्जातिविद्यावयोऽधिकम् ॥ ११ ॥
 मुक्तप्राप्तैष्यदर्कासु फलं दिक्षु तथाविधम् ।
 अङ्गारिदीप्तधूमिन्यस्ताश्च शान्तास्ततो ऽपरा ॥ १२ ॥
 तत्पञ्चमदिशां तुल्यं शुभं चैकाल्यमादिशेत् ।
 परिशेषयोर्दिशोर्वाच्यं यथासन्नं शुभाशुभम् ॥ १३ ॥
 शीघ्रमासन्ननिम्नस्थैश्चिरादुन्नतदूरगैः ।
 स्थानवृक्षुपघाताच्च तद्वद्भूयात्फलं पुनः ॥ १४ ॥
 क्षणतिथ्युद्गुवाताकैर्देवदीप्तो यथोत्तरम् ।
 क्रियादीप्तो गतिस्थानभावस्वरविचेष्टितैः ॥ १५ ॥
 दशधैवं प्रशान्तो ऽपि सैम्यस्तृणफलाशनः ।
 मांसामेध्याशनो रौद्रो विमिश्रो ऽन्नाशनः स्मृतः ॥ १६ ॥

हर्म्यप्रासादमङ्गल्यमनोच्चस्थानसंस्थिताः ।
 श्रेष्ठा मधुरसक्षीरफलपुष्पद्रुमेषु च ॥ १७ ॥
 स्वकाले गिरितोयस्था बलिने युनिशाचराः ।
 क्लीबस्त्रीपुरुषाश्चैषां बलिनः स्युर्यथोत्तरम् ॥ १८ ॥
 अवजातिबलस्थानहर्षसन्धस्वरान्विताः ।
 स्वभ्रूमावनुलोमाश्च तदूनाः स्युर्विवर्जिताः ॥ १९ ॥
 कुक्कुटेभपिरिल्यश्च शिखिवञ्जुलच्छिक्कराः ।
 बलिनः सिंहनादश्च कूटपूरी च पूर्वतः ॥ २० ॥
 क्रोष्टुकोलूकहारीतकाककोकर्षपिङ्गलाः ।
 कपोतरुदिताक्रन्दकूरशब्दाश्च याम्यतः ॥ २१ ॥
 गोशशकौञ्चलोमाशहंसोत्क्रोशकपिञ्जलाः ।
 बिडालोत्सववादिचगीतहासाश्च वारुणाः ॥ २२ ॥
 शतपत्रकुरङ्गासुमृगैकशफकोकिलाः ।
 चाषशल्यकपुण्याहघण्टाशङ्करवा उदक् ॥ २३ ॥
 न ग्रामो ऽरथ्यगो ग्राह्यो नारथ्यो ग्रामसंस्थितः ।
 दिवाचरो न शर्वयीं न च नक्तश्चरो दिवा ॥ २४ ॥
 इन्द्ररोगार्दितचस्ताः कलहामिषकाङ्क्षिण्यः ।
 आपगान्तरिता मत्ता न ग्राह्याः शकुनाः क्वचित् ॥ २५ ॥
 रोहिताश्चाजवालेयकुरङ्गोद्भृगाः शशः ।
 निष्फलाः शिशिरे श्रेया वसन्ते काककोकिलौ ॥ २६ ॥
 न तु भाद्रपदे ग्राह्याः सूकरश्चटकादयः ।
 शरच्चमादगोकौञ्चाः श्रावणे हस्तिचातकौ ॥ २७ ॥

व्याघ्रस्र्वानरद्वीपिमहिषाः सबिलेशयाः ।
 हेमन्ते निष्फला ज्ञेया बालाः सर्वे विमानुषाः ॥ २८ ॥
 ऐन्द्रानलदिशोर्मध्ये चिभागेषु व्यवस्थिताः ।
 क्रोशाध्यक्षानलाजीवितपोयुक्ताः प्रदक्षिणम् ॥ २९ ॥
 शिल्पी भिक्षुर्विवस्त्रा स्त्री याम्यानलदिगन्तरे ।
 परतश्चापि मातङ्गगोपधर्मसमाश्रयाः ॥ ३० ॥
 नैर्ऋतीवारुणीमध्ये प्रमदासूतितस्कराः ।
 शौण्डिकः शाकुनी हिंसो वायव्यपश्चिमान्तरे ॥ ३१ ॥
 विषघातकगोस्वामिकुहकघ्नास्ततः परम् ।
 धनवानोद्ध्वणीकश्च मालाकारः परं ततः ॥ ३२ ॥
 वैष्णवश्चरकश्चैव वाजिनां रक्षणे रतः ।
 एवं द्वाचिंशतो भेदाः पूर्वदिग्भिः सद्देहिताः ॥ ३३ ॥
 राजा कुमारो नेता च दूतः श्रेष्ठी चरो द्विजः ।
 गजाध्यक्षश्च पूर्वाद्याः क्षत्रियाद्याश्चतुर्दिशम् ॥ ३४ ॥
 गच्छतस्तिष्ठतो वापि दिशि यस्यां व्यवस्थितः ।
 विरौति शकुनो वाच्यस्तद्दिग्जेन समागमः ॥ ३५ ॥
 भिन्नभैरवदीनार्तपरुषक्षामजर्जराः ।
 स्वरा नेष्टाः शुभाः शान्ता हृष्टप्रकृतिपूरिताः ॥ ३६ ॥
 शिवा श्यामा रत्ना कुण्डुः पिङ्गला गृहगोधिका ।
 सूकरो परपुष्टा च पुन्नामानश्च वामतः ॥ ३७ ॥
 स्त्रीसञ्ज्ञा भासभषककपिश्रीकर्णच्छिकराः ।
 शिखिश्रीकण्ठपिप्पीकरुश्येनाश्च दक्षिणाः ॥ ३८ ॥

द्वेडास्फोटितपुण्याहगीतशङ्खाम्बुनिःस्वनाः ।
 सतूर्याध्ययनाः पुंवत् स्त्रीवदन्या गिरः शुभाः ॥ ३९ ॥
 ग्रामौ मध्यमषड्जै तु गान्धारश्चेति शोभनाः ।
 षड्जामध्यमगान्धारा ऋषभश्च स्वरा हिताः ॥ ४० ॥
 रतकीर्तनदृष्टेषु भारद्वाजाजवर्हिणः ।
 धन्या नकुलचाषौ च सरटः पापदोऽग्रतः ॥ ४१ ॥
 जाह्नकाहिशशक्रोडगोधानां कीर्तनं शुभम् ।
 रतसन्दर्शनं नेष्टं प्रतीपं वानरर्क्षयोः ॥ ४२ ॥
 ओजाः प्रदक्षिणं शस्ता मृगाः सनकुलाण्डजाः ।
 चाषः सनकुलो वामो भृगुराहापराहृतः ॥ ४३ ॥
 छिन्नरः कूटपूरो च पिरिली चाह्नि दक्षिणाः ।
 अपसव्याः सदा शस्ता दंष्ट्रिणः सबिलेशयाः ॥ ४४ ॥
 श्रेष्ठे ह्यसिते प्राच्यां शवमांसे च दक्षिणे ।
 कन्थकादधिनी पश्चादुदग्गोविप्रसाधवः ॥ ४५ ॥
 जालश्वचरसौ नेष्टौ प्राग्याम्यौ शस्त्रघातकौ ।
 पश्चादासवषण्डौ च खलासनहलान्युदक् ॥ ४६ ॥
 कर्मसङ्गमयुद्धेषु प्रवेशे नष्टमार्गणे ।
 यानव्यस्तगता ग्राह्या विशेषश्चात्र वक्ष्यते ॥ ४७ ॥
 दिवा प्रस्थानवद्ग्राह्याः कुरङ्गरुखानराः ।
 अङ्गश्च प्रथमे भागे चाषवञ्जुलकुक्कुटाः ॥ ४८ ॥
 पश्चिमे शर्वरोभागे नप्तृकोलूकपिङ्गलाः ।
 सर्व एव विपर्यस्ता ग्राह्याः सार्येषु योषिताम् ॥ ४९ ॥

नृपसन्दर्शने ग्राह्याः प्रवेशे ऽपि प्रयाणवत् ।
 गिर्यरण्यप्रवेशे च नदीनां चावगाहने ॥ ५० ॥
 वामदक्षिणगौ शस्तौ यौ तु तावग्रपृष्ठगौ ।
 क्रियादीप्तौ विनाशाय यातुः परिघसञ्जितौ ॥ ५१ ॥
 तावेव तु यथाभागं प्रशान्तरुतचेष्टितौ ।
 शकुनौ शकुनद्वारसञ्जितावर्थसिद्धये ॥ ५२ ॥
 केचित्तु शकुनद्वारमिच्छन्त्युभयतः स्थितैः ।
 शकुनैरेकजातीयैः शान्तचेष्टाविराविभिः ॥ ५३ ॥
 विसर्जयति यद्येक एकञ्च प्रतिषेधति ।
 स विरोधो ऽशुभो यातुर्याह्यो वा बलवत्तरः ॥ ५४ ॥
 पूर्वं प्रावेशिको भूत्वा पुनः प्रास्थानिको भवेत् ।
 सुखेन सिद्धिमाचष्टे प्रवेशे तद्विपर्ययः ॥ ५५ ॥
 विसर्ज्य शकुनः पूर्वं स एव निरुणद्धि चेत् ।
 प्राह यातुररेर्म्त्युं डमरं रोगमेव वा ॥ ५६ ॥
 अपसव्यास्तु शकुना दीप्ता भयनिवेदिनः ।
 आरम्भे शकुनो दीप्तो वर्षान्तस्तद्भयङ्करः ॥ ५७ ॥
 तिथिवाय्वर्कभस्थानचेष्टादीप्ता यथाक्रमम् ।
 धनसैन्यबलाङ्गेषुकर्मणां स्युर्भयङ्कराः ॥ ५८ ॥
 जीमूतध्वनिदीप्तेषु भयं भवति मारुतात् ।
 उभयोः सन्ध्योर्दीप्ताः शस्त्रोद्भवभयङ्कराः ॥ ५९ ॥
 चित्तिकेशकपालेषु मृत्युबन्धवधप्रदाः ।
 कण्टकीकाष्ठभस्मस्थाः कलहायासदुःखदाः ॥ ६० ॥

अप्रसिद्धिं भयं वापि निःसाराश्लव्यवस्थिताः ।
 कुर्वन्ति शकुना दीप्ताः शान्ता याप्यफलास्तु ते ॥ ६१ ॥
 असिद्धिसिद्धिदौ ज्ञेयौ निर्हादाहारकारिणौ ।
 स्थानाद्गुवन् ब्रजेद्याचां शंसते त्वन्यथागमम् ॥ ६२ ॥
 कलहः स्वरदीप्तेषु स्थानदीप्तेषु विग्रहः ।
 उच्चमादौ स्वरं कृत्वा नीचं पश्चाच्च मोषकृत् ॥ ६३ ॥
 एकस्थाने रुवन्दीप्तः सप्ताहाद्द्वामघातकृत् ।
 पुरदेशनरेन्द्राणामृत्वर्धायनवत्सरात् ॥ ६४ ॥
 सर्वं दुर्भिक्षकर्तारः स्वजातिपिशिताशनाः ।
 सर्पमूषकमार्जारपृथुरोमविवर्जिताः ॥ ६५ ॥
 परयोनिषु गच्छन्तो मैथुनं देशनाशनाः ।
 अन्यत्र वेसरोत्पत्तेर्दृणां चाजातिमैथुनात् ॥ ६६ ॥
 बन्धघातभयानि स्युः पादोरुमस्तकान्तिगैः ।
 अप्रशष्यपिशितान्नादैर्वर्षमोषकृतग्रहाः ॥ ६७ ॥
 क्रूरोग्रदोषदुष्टैश्च प्रधाननृपवृत्तकैः ।
 चिरकालैश्च दीप्ताद्यास्वागमो दिक्षु तन्नृणाम् ॥ ६८ ॥
 सद्रव्यो बलवांश्च स्यात्सद्रव्यस्यागमो भवेत् ।
 द्युतिमान्बिनतप्रेक्षी सौम्यो दारुणवृत्तकृत् ॥ ६९ ॥
 विदिकस्थः शकुनो दीप्तो वामस्थेनानुवाशितः ।
 स्त्रियाः सङ्गृह्यं प्राह तद्दिगास्थातयोनितः ॥ ७० ॥
 शान्तः पञ्चमदीप्तेन विरुतो विजयावहः ।
 दिग्भरागमकारी वा दोषकृत्तद्विपर्यये ॥ ७१ ॥

वामसब्धरुतो मध्यः प्राह स्वपरयोर्भयम् ।

मरणं कथयन्त्येते सर्वे समविराविणः ॥ ७२ ॥

दृक्षाग्रमध्यमूलेषु गजाश्वरथिकागमः ।

दीर्घाक्षमुषिताग्रेषु नरनौशिविकागमः ॥ ७३ ॥

शकटेनोन्नतस्थे च छायास्थे छचसंयुतः ।

एकचिपञ्चसप्ताहात् पूर्वाद्यास्वन्तरासु च ॥ ७४ ॥

सुरपतिहुतवहयमनिर्घृति-

वरुणपवनेन्दुशङ्कराः ।

प्राच्यादीनां पतयो

दिशः पुमांसो ऽङ्गना विदिशः ॥ ७५ ॥

तरुतालीविदलाम्बरसलिलज-

शरचर्मपट्टलेखाः स्युः ।

द्वाचिंशत्प्रविभक्ते

दिक्चक्रे तेषु कार्याणि ॥ ७६ ॥

व्यायामशिखिनिकूजित-

कलहाम्भोनिगडमन्त्रगोशब्दाः ।

वर्णाश्च रक्तपीतक-

क्षणासिताः कोणगा मित्राः ॥ ७७ ॥

चिह्नं ध्वजे दग्धमथ श्मशानं

दरी जलं पर्वतयज्ञघोषाः ।

एतेषु संयोगभयानि विन्ध्याद्

अन्यानि वा स्थानविकल्पितानि ॥ ७८ ॥

स्त्रीणां विकल्पे बृहती कुमारी
 व्यङ्गा विगन्धा त्वथ नीलवस्त्रा ।
 कुस्त्रो प्रदीर्घा विधवा च ताश्च
 सयोगचिन्तापरिवेदिकाः स्युः ॥ ७६ ॥
 पृच्छासु रूप्यकनकातुरभामिनीनां
 मेषाव्ययानमखगोकुलसंश्रयासु ।
 न्यग्रोधरक्ततरुरोभ्रककीचकास्था-
 श्रूतद्रुमाः खदिरबिल्वनगार्जुनाश्च ॥ ८० ॥

इति सर्वशाकुने मिश्रकाध्यायः प्रथमः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां षड-
 शीतितमो ऽध्यायः ॥ • ॥

रेन्द्रां दिशि शान्तायां
 विरुवन्नृपसंश्रितागमं वक्ति ।
 शकुनिः पूजालाभं
 मणिरत्नद्रव्यसम्प्राप्तिम् ॥ १ ॥
 तदनन्तरदिशि कनकां-
 गमे भवेद्वाञ्छितार्थसिद्धिश्च ।
 आयुधधनपूगफला-
 गमस्तृतीये भवेद्भागे ॥ २ ॥
 क्षिग्धद्विजस्य सन्दर्शनं
 चतुर्थे तथा हिताग्नेश्च ।

कोणे ऽनुजीविभिस्तु-
 प्रदर्शनं कनकलोहाप्तिः ॥ ३ ॥
 याम्येनाद्ये नृपपुत्र-
 दर्शनं सिद्धिरभिमतस्याप्तिः ।
 परतः स्त्रीधर्माप्तिः
 सर्षपयवलब्धिरप्युक्ता ॥ ४ ॥
 कोणाच्चतुर्थखण्डे
 लब्धिर्द्रव्यस्य पूर्वनष्टस्य ।
 यद्वा तद्वा फलमपि
 याचायां प्राप्नुयाद्याता ॥ ५ ॥
 याचासिद्धिः समदक्षिणेन
 शिखिमहिषकुक्कटाप्तियश्च ।
 याम्याद्वितीयभागे
 चारणसङ्गः शुभं प्रीतिः ॥ ६ ॥
 ऊर्ध्वं सिद्धिः कैवर्त-
 सङ्गमो मीनतिस्तिराद्याप्तिः ।
 प्रव्रजितदर्शनं तत्परे च
 पक्वान्नफललब्धिः ॥ ७ ॥
 नैर्ऋत्यां स्त्रीलाभ-
 स्तुरगालङ्कारद्रूतलोखाप्तिः ।
 परतो ऽस्य चर्मतच्छिल्पि-
 दर्शनं चर्ममयलब्धिः ॥ ८ ॥

वानरभिक्षुश्रवणा-
 वलोकनं नैर्ऋतात्तृतीयांशे ।
 फलकुसुमदन्तघटिता-
 गमश्च कोणाच्चतुर्थांशे ॥ ९ ॥
 वारुण्यामर्णवजात-
 रत्नवैडूर्यमणिमयप्राप्तिः ।
 परतो ऽतः शबरव्याध-
 चौरसङ्गः पिशितलब्धिः ॥ १० ॥
 परतो ऽपि दर्शनं
 वातरोगिणां चन्दनागुरुप्राप्तिः ।
 आयुधपुस्तकलब्धि-
 स्तद्वृत्तिसमागमश्चोर्ध्वम् ॥ ११ ॥
 वायव्ये फेनक-
 चामरौर्षिकाप्तिः समेति कायस्थः ।
 मृन्मयलाभो ऽन्यस्मिन्
 वैतालिकडिण्डिभाण्डानाम् ॥ १२ ॥
 वायव्याच्च तृतीये
 मित्रेण समागमो धनप्राप्तिः ।
 वस्त्राश्चाप्तिरतः पर-
 मिष्टसुहृत्सम्प्रयोगश्च ॥ १३ ॥
 दधितण्डुललाजानां
 लब्धिरुदग्दर्शनं च विप्रस्य ।

अर्थावाप्तिरनन्तर-
 मुपगच्छति सार्थवाहश्च ॥ १४ ॥
 वेश्यावदुदाससमागमः
 परे शुष्कपुष्पफललब्धिः ।
 अतः परं चिचकरस्य
 दर्शनं वस्त्रसम्प्राप्तिः ॥ १५ ॥
 ऐशान्यां देवलकोपसङ्गमो
 धान्यरत्नपद्मलब्धिः ।
 प्राक् प्रथमे वस्त्राप्तिः .
 समागमश्चापि बन्धक्या ॥ १६ ॥
 रजकेन समायोगो
 जलजद्रव्यागमश्च परतो ऽतः ।
 इत्स्युपजीविसमाज-
 श्चास्माद्बनहस्तिलब्धिश्च ॥ १७ ॥
 द्वात्रिंशत्प्रविभक्तं
 दिक्चक्रं वास्तुबन्धने ऽप्युक्तम् ।
 अरनाभिस्थैरन्तः
 फलानि नवधा विकल्प्यानि ॥ १८ ॥
 नाभिस्थे बन्धुसुहृ-
 त्समागमस्तुष्टिरुत्तमा भवति ।
 प्राग्रक्तपट्टवस्त्रा-
 गमस्त्वरे ऋपतिसंयोगः ॥ १९ ॥

आग्नेये कैलिकतक्ष-
 पारिकर्माश्वस्तसंयोगः ।
 लब्धिश्च तत्कतानां
 द्रव्याणामश्वलब्धिर्वा ॥ २० ॥
 नेमीभागं बुद्ध्वा
 नाभीभागं च दक्षिणे यो ऽरः ।
 धार्मिकजनसंयोग-
 स्तत्र भवेद्धर्मलाभश्च ॥ २१ ॥
 उस्त्राक्रीडकपालिका-
 गमो नैर्घृते समुद्दिष्टः ।
 वृषभस्य चात्र लब्धि-
 र्माषकुलत्याद्यमशनं च ॥ २२ ॥
 अपरस्यां दिशि यो ऽर-
 स्तत्रासक्तिः कृषीवलैर्भवति ।
 सामुद्रद्रव्यसुसार-
 काचफलमद्यलब्धिश्च ॥ २३ ॥
 भारवहतक्षभिष्टुक-
 सन्दर्शनमपि च वायुदिक्संस्थे ।
 तिलककुसुमस्य लब्धिः
 सनागपुन्नागकुसुमस्य ॥ २४ ॥
 कैवेर्यां दिशि शकुनः
 शान्तायां वित्तलाभमास्थाति ।

भागवतेन समागम-
 माचष्टे पीतवस्त्रैश्च ॥ २५ ॥
 रेशाने व्रतयुक्ता
 वनिता सन्दर्शनं समुपयाति ।
 लब्धिश्च परिज्ञेया
 कृष्णायोवस्त्रघट्टानाम् ॥ २६ ॥
 याम्ये ऽष्टांशे पञ्चा-
 द्विषट्चिसप्ताष्टमेषु मध्यफला ।
 सौम्येन च द्वितीये
 शेषेष्वतिशोभना याचा ॥ २७ ॥
 अभ्यन्तरे तु नाभ्यां
 शुभफलदा भवति घट्सु चारेषु ।
 वायव्यानेर्च्यतयो-
 रुभयोः क्लेशावहा याचा ॥ २८ ॥
 शान्तासु दिक्षु फलमिद-
 मुक्तं दीप्तास्वतो ऽभिधास्यामि ।
 ऐन्द्र्यां भयं नरेन्द्रात्
 समागमश्चैव शत्रूणाम् ॥ २९ ॥
 तदनन्तरदिशि नाशः
 कनकस्य भयं सुवर्णकाराणाम् ।
 अर्थक्षयस्तृतीये
 कलहः शस्त्रप्रकोपश्च ॥ ३० ॥

अग्निभयं च चतुर्थे
 भयमाग्नेये च भवति चौरैभ्यः ।
 कोणादपि द्वितीये
 धनक्षयो नृपसुतविनाशः ॥ ३१ ॥
 प्रमदागर्भविनाश-
 स्तृतीयभागे भवेच्चतुर्थे च ।
 हैरण्यककारुकयोः
 प्रध्वंसः शस्त्रकोपश्च ॥ ३२ ॥
 अथ पञ्चमे नृपभयं
 मारीकृतदर्शनं च वक्तव्यम् ।
 षष्ठे तु भयं त्रये
 गर्भघातां सडोम्बानाम् ॥ ३३ ॥
 धीवरशाकुनिकानां
 सप्तमभागे भयं भवति दीप्ते ।
 भोजनविघात उक्तो
 निर्ग्रन्थभयं च तत्परतः ॥ ३४ ॥
 कलहो नैर्घृतभागे
 रक्तसाधो ऽथ शस्त्रकोपश्च ।
 अपराद्ये चर्मकृतं
 विनश्यते चर्मकारभयम् ॥ ३५ ॥
 तदनन्तरे परिव्राट्-
 कृवणभयं तत्परे त्वनशनभयम् ।

दृष्टिभयं वाह्यां
 श्वत्स्कराणां भयं परतः ॥ ३६ ॥
 वायुमस्तविनाशः
 परे परे शस्त्रपुस्तवार्त्तानाम् ।
 कोशे पुस्तकनाशः
 परे विषस्तेनवायुभयम् ॥ ३७ ॥
 परतो विषविनाशो
 मित्रैः सह विग्रहश्च विज्ञेयः ।
 तस्यासन्ने ऽश्वघो
 भयमपि च पुरोधसः प्रोक्तम् ॥ ३८ ॥
 गोहरणशस्त्रघाता-
 दुदक् परे सार्यघातधननाशौ ।
 आसन्ने च श्वभयं
 ब्रात्यद्विजदासगणिकानाम् ॥ ३९ ॥
 शेषानस्यासन्ने
 शिषाम्बरशिषहृद्भयं प्रोक्तम् ।
 शेषाने त्वग्निभयं
 दूषणमप्युत्तमस्त्रीणाम् ॥ ४० ॥
 प्रोक्तस्यैवासन्ने
 दुःखोत्पत्तिः स्त्रिया विनाशश्च ।
 भयमूर्धं रजकानां
 विज्ञेयं काञ्चिकानां च ॥ ४१ ॥

इत्यारोहभयं स्याद्
 द्विरदविनाशश्च मण्डलसमाप्तौ ।
 अभ्यन्तरे तु दीप्ते
 पत्नीमरणं ध्रुवं पूर्वं ॥ ४२ ॥
 शस्त्रानलप्रकोपा-
 वाग्नेये वाजिमरणशिल्पिभयम् ।
 याम्ये धर्मविनाशः
 परे ऽग्न्यवस्कन्दचोक्षवधाः ॥ ४३ ॥
 अपरे तु कर्मिणां भय-
 मथ कोणे चानिले खरोद्भवधः ।
 अत्रैव मनुष्याणां
 विषूचिकाविषभयं भवति ॥ ४४ ॥
 उदगर्थविप्रपीडा
 दिश्यैशान्यां तु चित्तसन्तापः ।
 ग्रामीणगोपपीडा
 च तत्र नाभ्यां तथात्मवधः ॥ ४५ ॥

इति सर्वशाकुने ऽन्तरचक्रं नामाध्यायो द्वितीयः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां सप्ता-
 शीतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

श्यामाश्वेनशशन्नवञ्जुलशिखिश्रीकर्णचक्राङ्ग्या-
 श्वाषाण्डीरकखञ्जरीटकशुकध्वाङ्गाः कपोतास्त्रयाः ।

भारद्वाजकुलालकुक्कुटखरा हारीतयुधौ कपिः
फेण्टःकुक्कुटपूर्णाकूटचटकाश्रोक्ता दिवासञ्चराः ॥ १ ॥

लोमाशिका पिङ्गलछिप्पिकास्थौ

वल्गुल्युलूकौ शशकश्च राचौ ।

सर्वे स्वकालोत्क्रमचारिणः स्यु-

र्देशस्य नाशाय नृपान्तदा वा ॥ २ ॥

इयनरभुजगोष्ट्रद्वीपिसिंहर्षगोधा

वृकनकुलकुरङ्गश्चाजगोव्याघ्रहंसाः ।

पृषतमृगशृगालश्चाविदास्थान्यपुष्टा

द्युनिशमपि बिडालः सारसः सूकरश्च ॥ ३ ॥

भषकूटपूरिकरवक-

करायिकाः पूर्णाकूटसञ्जाः स्युः ।

नामान्युलूकचेद्याः

पिङ्गलिका पेचिका हका ॥ ४ ॥

कपोतकी च श्यामा

वञ्जुलकः कीर्त्यते खदिरचञ्चुः ।

छुच्छुन्दरी नृपसुता

वालेयो गर्दभः प्रोक्तः ॥ ५ ॥

स्रोतस्तडागभेद्येकपुचकः

कलहकारिका च रला ।

धृङ्गारवच्च वाशति

निशि भूमौ द्यङ्गुलशरीरा ॥ ६ ॥

दुर्बलिको भारुडीकः
 प्राच्यानां दक्षिणः प्रशस्तो ऽसौ ।
 छिन्नारो मृगजातिः
 ककवाकुः कुकुटः प्रोक्तः ॥ ७ ॥
 गर्ताकुकुटकस्य
 प्रथितं तु कुलालकुकुटो नाम ।
 यद्दृगोधिकेति सञ्ज्ञा
 विज्ञेया कुक्ष्यमत्स्यस्य ॥ ८ ॥
 दिव्यो धन्वन उक्तः
 क्रोडः स्यात्सूकरो ऽथ गौरुखा ।
 श्वा सारमेय उक्तो
 जात्या चटिका च सूकरिका ॥ ९ ॥
 एवं देशे देशे
 तद्विद्मः समुपलभ्य नामानि ।
 शकुनरुतज्ञानार्थं
 शास्त्रे सञ्चिन्त्य योज्यानि ॥ १० ॥
 यञ्जुलकरतं तित्तिडिति
 दीप्तमथ किल्किलीति तत्पूर्वम् ।
 श्येनशुकपृथक्कक्षाः
 प्रकृतेरन्यस्वरा दीप्ताः ॥ ११ ॥
 यानासनशय्या-
 निलयनं कपोतस्य सद्गविशनं वा ।

अशुभप्रदं नराणां
 जातिविभेदेन कालो ऽन्यः ॥ १२ ॥
 आपाण्डुरस्य वर्षा-
 च्चिकपोतस्य चैव घणमासात् ।
 कुङ्कुमधूमस्य फलं
 सद्यःपाकं कपोतस्य ॥ १३ ॥
 चिचिदिति शब्दः पूर्वः
 श्यामायाः श्रुलिश्रुलिति च धन्यः ।
 चचेति च दीर्घः स्यात्
 स्वप्रिययोगाय चिक्चिगिति ॥ १४ ॥
 हारीतस्य तु शब्दो
 गुग्गुः पूर्वो ऽपरे प्रदीप्ताः स्युः ।
 स्वरवैचिष्यं सर्वं
 भारद्वाज्याः शुभं प्रोक्तम् ॥ १५ ॥
 किष्किषिशब्दः पूर्वः
 करायिकायाः शुभः कइकहेति ।
 क्षेमाय केवलं करकरेति
 न त्वर्यसिद्धिकरः ॥ १६ ॥
 कोटुक्लीति क्षेम्यः
 स्वरः कटुक्लीति दृष्टये तस्याः ।
 अफलः कोटिकिलीति च
 दीप्तः खलु गुं दतः शब्दः ॥ १७ ॥

शस्तं वामे दर्शनं दिव्यकस्य
 सिद्धिर्ज्ञेया हस्तमात्रोच्छ्रितस्य ।
 तस्मिन्नेव प्रोन्नतस्थे शरीराद्
 धात्री वश्यं सागरान्ताभ्युपैति ॥ १८ ॥
 फणिनो ऽभिमुखागमो ऽरिसङ्गं
 कथयति बन्धवधात्ययं च यातुः ।
 अथवा समुपैति सव्यभागान्
 न स सिद्धौ कुशलो गमागमे च ॥ १९ ॥
 अक्षेषु मूर्धसु च वाजिगजेरमाणां
 राज्यप्रदः कुशलक्षुचिशङ्खेषु ।
 भस्मास्थिकाष्ठतुषकेशतृषेषु दुःखं
 दृष्टः करोति खलु खञ्जनको ऽब्दमेकम् ॥ २० ॥
 किलिकिलिकिलि तित्तरिस्वनः
 शान्तः शस्तफलो ऽन्यथापरः ।
 शशको निशि वामपार्श्वगो
 वाशञ्छस्तफलो निगद्यते ॥ २१ ॥
 किलिकिलिविरुतं कपेः प्रदीप्तं
 न शुभफलप्रदमुद्दिशन्ति यातुः ।
 शुभमपि कथयन्ति चुम्बुशब्दं
 कपिसदृशं च कुलालकुङ्कुटस्य ॥ २२ ॥
 पूर्णाननः कृमिपतङ्गपिपीलिकाद्यै-
 श्चाषः प्रदक्षिणमुपैति नरस्य यस्य ।

खे स्वस्तिकं यदि करोत्यथवा वियासो-
स्तस्यार्थलाभमचिरात्सुमहत्करोति ॥ २३ ॥

चाषस्य काकेन विरुध्यतश्चेत्
पराजयो दक्षिणभागस्य ।

वधः प्रयातस्य तदा नरस्य
विपर्यये तस्य जयः प्रदिष्टः ॥ २४ ॥

केकेति पूर्णकुटवद्यदि वामपार्श्वे
चाषः करोति विरुतं जयस्तदा स्यात् ।

क्रक्रेति तस्य विरुतं न शिवाय दीप्तं
सन्दर्शनं शुभदमस्य सदैव यातुः ॥ २५ ॥

अण्डीरकष्टीति कृतेन पूर्ण-
ष्टिवृष्टिशब्देन तु दीप्त उक्तः ।

फेष्टः शुभो दक्षिणभागसंस्थो
न वाशिते तस्य कृतो विशेषः ॥ २६ ॥

श्रीकर्णकृतं तु दक्षिणे
क्रक्रेति शुभं प्रकीर्तितम् ।

मध्यं खलु चिक्चिकीति य-
च्छेषं सर्वमुशन्ति निष्फलम् ॥ २७ ॥

दुर्बलेरपि चिरिस्चिरिस्विति
प्राक्तमिष्टफलदं हि वामतः ।

वामतश्च यदि दक्षिणं व्रजेत्
कार्यसिद्धिमचिरेण यच्छति ॥ २८ ॥

चिक्चिकिवाशितमेव तु कृत्वा
 दक्षिणभागमुपैति च वामात् ।
 श्वेत्कृत्तदेव न साधयते ऽर्थान्
 व्यत्ययगो वधबन्धभयाय ॥ २९ ॥
 क्क्रेति च सारिका द्रुतं
 चेचे वाप्यभया विरौति या ।
 सा वक्ति यियासतो ऽचिराद्
 गात्रेभ्य क्षतजस्य विस्रुतिम् ॥ ३० ॥
 फोष्टकस्य वामतश्चिरिख्वरिख्विति ख्वनः ।
 शोभनो निगद्यते प्रदीप्त उच्यते ऽपरः ॥ ३१ ॥
 श्रेष्ठं खरं स्थास्रमुशन्ति वाम-
 मोक्षारशस्त्रेण हितं च यातुः ।
 अतः परं गर्दभनादितं यत्
 सर्वाश्रयं तत्रवदन्ति दीप्तम् ॥ ३२ ॥
 आकाररावी समृगः कुरङ्ग
 ओकाररावी पृषतश्च पूर्णः ।
 ये ऽन्ये स्वरास्ते कथिताः प्रदीप्ताः
 पूर्णाः शुभाः पापफलाः प्रदीप्ताः ॥ ३३ ॥
 भीता रुवन्ति कुकुक्किति ताम्रचूडा-
 स्थक्का रुतानि भयदान्यपराखि राचौ ।
 स्वस्थैः स्वभावविरुतानि निशावसाने
 ताराणि राष्ट्रपुरपार्थिवदृष्टिदानि ॥ ३४ ॥

नानाविधानि विरुतानि हि छिप्यिकाया-
स्तस्याः शुभाः कुलुकुलुर्न शुभास्तु शेषाः ।

यातुर्बिडालविरुतं न शुभं सदैव

गेस्तु क्षुतं मरणमेव करोति यातुः ॥ ३५ ॥

हुंहुंगुम्बुगिति प्रियामभिलषन् क्रोशत्यलूको मुदा
पूर्वं स्याद्गुरुलु प्रदीप्तमपि च ज्ञेयं सदा कित्किसि ।

विज्ञेयः कलहो यदा बलबलं तस्याः सकृदाशितं

दोषायैव टटट्टेति न शुभाः शेषाश्च दीप्ताः स्वराः ॥ ३६ ॥

सारसकूजितमिष्टफलं तद्

यद्युगपद्विरुतं मिथुनस्य ।

एकरुतं न शुभं यदि वा स्याद्

एकरुते प्रतिरौति चिरेण ॥ ३७ ॥

चिरिखिरिखिति खनैः शुभं करोति पिङ्गला ।

अतोऽपरे तु ये स्वराः प्रदीप्तसञ्ज्ञितास्तु ते ॥ ३८ ॥

इशिविरुतं गमनप्रतिषेधि

कुशुकुशु चेत् कलहं प्रकरोति ।

अभिमतकार्यगतिं च यथा सा

कथयति तं च विधिं कथयामि ॥ ३९ ॥

दिनान्तसन्ध्यासमये निवास-

मागम्य तस्याः प्रयतश्च वृक्षम् ।

देवान् समभ्यर्च्य पितामहादीन्

नवाम्बरैस्तं च तर्हं सुगन्धैः ॥ ४० ॥

एको निशीथे ऽमलदिक्स्थितश्च
दिव्येतरैस्तां शपथैर्नियोज्य ।

पृच्छेद्यथाचिन्तितमर्थमेव-

मनेन मन्त्रेण यथा शृणोति ॥ ४१ ॥

विद्धि भद्रे मया यत्त्वमिममर्थं प्रचोदिता ।

कल्याणि सर्ववचसां वेदित्री त्वं प्रकीर्त्यसे ॥ ४२ ॥

आपृच्छे ऽद्य गमिष्यामि वेदितश्च पुनस्त्वहम् ।

प्रातरागम्य पृच्छे त्वामाग्नेयीं दिशमाश्रितः ॥ ४३ ॥

प्रचोदयाम्यहं यत्त्वां तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

स्वचेष्टितेन कल्याणि यथा वेद्मि निराकुलम् ॥ ४४ ॥

इत्येवमुक्ते तरुमूर्धगाया-

श्विरिस्विरिस्वीति कृते ऽर्थसिद्धिः ।

अत्याकुलत्वं दिशिकारशब्दे

कुचाकुचेत्येवमुदाहृते वा ॥ ४५ ॥

अवाक्प्रदाने विहितार्थसिद्धिः

पूर्वाक्तदिक्चक्रफलैरथान्यत् ।

वाच्यं फलं चोत्तममध्यनीच-

शाखास्थितायां वरमध्यनीचम् ॥ ४६ ॥

दिग्मण्डले ऽध्यन्तरबाह्यभागे

फलानि विन्द्याद्बृहगोधिकायाः ।

दुष्पुन्दरी चिच्चिडिति प्रदीप्ता

पूर्णा तु सा तित्तिडिति स्वनेन ॥ ४७ ॥

इति सर्वशाकुने शकुनरुताध्यायस्तृतीयः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृती बृहत्संहितायामष्टा-
शीतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

नृत्तुरगकरिकुम्भपर्याणसक्षीरदृष्टेष्टका-
 सञ्चयच्छत्रशय्यासनेलूखलानि ध्वजं चामरं
 शाङ्खं पुष्पितं वा प्रदेशं यदा श्वावमूत्याग्रतो
 याति यातुस्तदा कार्यसिद्धिर्भवेदाद्रिके गोमये
 मिष्टभोज्यागमः शुष्कसम्भूत्रेण शुष्कमन्त्रं
 गुडो मोदकावाप्तिरेवाथवा ।

अथ विषतरुक्कष्टकीकाष्ठपाषाण-

शुष्कद्रुमास्थिश्मशानानि मूत्यावहत्याथवा
 यायिनो ऽग्रेसरो ऽनिष्टमास्थाति शय्याकुलालादि-
 भाण्डान्यभुक्तान्यभिन्नानि वा मूत्रयन् कन्यकादोषकृद्
 भुज्यमानानि चेद्दृष्टतां तद्गृह्णियास्तथा
 स्यादुपानत्फलं गोस्तु सम्भूत्रेण वर्षजः सङ्करः ।

गमनमुखमुपानहं सम्प्रयुञ्जोपतिष्ठेद्यदा
 स्यात्तदा सिद्धये मांसपूर्णानने ऽर्थाप्तिराद्रिके चास्या
 शुभं साग्न्यलातेन शुष्केण चास्या गृहीतेन मृत्युः
 प्रशान्तोत्सुकेनाभिघातो ऽथ पुंसः शिरोहस्तपादादि-
 वक्त्रे भुवो ह्यागमे वस्त्रचीरादिभिर्व्यापदः
 केचिदाहुः सवस्त्रे शुभम् ।

प्रविशति तु गृहं सशुष्कास्थिवक्त्रे प्रधानस्य
 तस्मिन्बधः शृङ्खलाशोर्णवस्त्रोवरत्रादि वा बन्धनं
 चोपगृह्णोपतिष्ठेद्यदा स्यात्तदा बन्धनं
 खेठि पादौ विधुन्वन् स्वकर्णावुपर्याक्रमंश्चापि

विघ्नाय यातुर्विरोधे विरोधस्तथा स्वाङ्गकण्डूयने
स्यात्खपञ्चोर्ध्वपादः सदा दोषकृत् ॥ १ ॥

सूर्योदये ऽर्काभिमुखो विरौति
ग्रामस्य मध्ये यदि सारमेयः ।
एको यदा वा बहवः समेताः
शंसन्ति देशाधिपमन्यमाशु ॥ २ ॥

सूर्योन्मुखः श्वानलदिकस्थितश्च
चौरानलचासकरो ऽचिरेण ।
मध्याह्नकाले ऽनलमृत्युशंसी
सशोणितः स्यात्कलहो ऽपराह्णे ॥ ३ ॥

रुवन्दिनेशाभिमुखो ऽस्तकाले
कृषीवलानां भयमाशु धत्ते ।
प्रदोषकाले ऽनिलदिक्षुखस्तु
धत्ते भयं मारुततत्करोत्यम् ॥ ४ ॥

उदक्षुखश्चापि निशार्धकाले
विप्रव्यथां गोहरणं च शास्ति ।
निशावसाने शिवदिक्षुखश्च
कन्याभिदूषानलगर्भपातान् ॥ ५ ॥

उच्चैः स्वराः स्युस्तृणकूटसंस्थाः
प्रासादवेश्मोत्तमसंस्थिता वा ।
वर्षासु दृष्टिं कथयन्ति तीव्रा-
मन्यच मृत्युं दहनं रुजश्च ॥ ६ ॥

प्रादृक्काले ऽवग्रहे ऽम्भो ऽवगाद्य
 प्रत्यादृत्तै रेचकैश्चाप्यभीक्ष्णम् ।
 आधुग्वन्तो वा पिबन्तश्च तोयं
 दृष्टिं कुर्वन्त्यन्तरे द्वादशाहात् ॥ ७ ॥
 द्वारे शिरो न्यस्य बहिः शरीरं
 रोरूयते आ गृहिणो विलोक्य ।
 रोगप्रदः स्यादथ मन्दिरान्त-
 र्बहिर्मुखः शंसति बन्धकीं ताम् ॥ ८ ॥
 कुञ्चमुत्किरति वेश्मनो यदा
 तच्च खानकभयं भवेत्तदा ।
 गोष्ठमुत्किरति गोग्रहं वदेद्
 धान्यलब्धिमपि धान्यभूमिषु ॥ ९ ॥
 एकेनाक्षणा साश्रुणा दीनदृष्टि-
 र्मन्दाहारो दुःखदत्तकृद्दस्य ।
 गोभिः सार्धं क्रीडमाणः सुभिक्षं
 क्षेमरोग्यं चाभिधत्ते मुदं च ॥ १० ॥
 वामं जिघ्रेज्जानु वित्तागमाय
 स्त्राभिः साकं विग्रहे दक्षिणं चेत् ।
 ऊरुं वामं चेन्द्रियार्थोपभोगाः
 सव्यं जिघ्रेदिष्टमिचैर्विरोधः ॥ ११ ॥
 घादौ जिघ्रेद्यायिनश्चेद्याचां
 प्राद्वार्थान्निं वाञ्छितां निश्चलस्य ।

स्थानस्थस्योपनहौ चेद्विजिघ्रेत्
 क्षिप्रं याचां सारमेयः करोति ॥ १२ ॥
 उभयोरपि जिघ्रणे हि बाह्यो-
 र्विज्ञेयो रिपुचौरसम्प्रयोगः ।
 अथ भस्मनि गोपयोत भस्मान्
 मांसास्थीनि च शीघ्रमग्निकोपः ॥ १३ ॥
 ग्रामे भषित्वा वा च बहिः श्मशाने
 भषन्ति चेदुत्तमपुंविनाशः ।
 यियासतश्चाभिमुखो विरौति
 यदा तदा आ निरुणद्धि याचाम् ॥ १४ ॥
 उकारवर्णेन रुते ऽर्थसिद्धि-
 रोकारवर्णेन च वामपार्श्वे ।
 व्याघ्रेपमौकाररुतेन विद्यान्
 निषेधकृत्सर्वरुतैश्च पश्चात् ॥ १५ ॥
 षष्ठीति षोडशैश्च मुहुर्मुहुर्ये
 रुवन्ति दण्डैरिव ताद्यमानाः ।
 श्वानो ऽभिधावन्ति च मण्डलेन
 ते शून्यतां मृत्युभयं च कुर्युः ॥ १६ ॥
 प्रकाश्य दन्तान्यदि लेढि सृक्किणी
 तदाशर्नं मिष्टमुशन्ति तद्विदः ।
 यदाननं चावलिहेन्न सृक्किणी
 प्रवृत्तभोज्ये ऽपि तदान्नविघ्नकृत् ॥ १७ ॥

ग्रामस्य मध्ये यदि वा पुरस्य
 भषन्ति संहत्य मुहुर्मुहुर्ये ।
 ते क्लेशमास्थान्ति तदीश्वरस्य
 श्वारण्यसंस्थो मृगवद्विचिन्त्यः ॥ १८ ॥
 दृष्टोपगे क्रोशति तोयपातः
 स्यादिन्द्रकीले सचिवस्य पीडा ।
 वायोर्गृहे सस्यभयं गृहान्तः
 पीडा पुरस्यैव च गोपुरस्ये ॥ १९ ॥
 भयं च शय्यासु तदीश्वराणां
 याने भषन्तो भयदाश्च पश्चात् ।
 अथापसव्या जनसन्निवेशे
 भयं भषन्तः कथयन्त्यरीणाम् ॥ २० ॥
 इति सर्वशाकुने श्वचक्रं नामाध्यायश्चतुर्थः ।
 इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायामेकोन-
 नवतितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

श्वभिः शृगालाः सदृशाः फलेन
 विशेष एषां शिशिरे मदाप्तिः ।
 झञ्झरुतान्ते परतश्च टाटा
 पूर्णाः स्वरोऽन्ये कथिताः प्रदीप्ताः ॥ १ ॥
 लोमाशिकायाः खलु कक्कशब्दः
 पूर्णः स्वभावप्रभवः स तस्याः ।

ये ऽन्ये स्वरास्ते प्रकृतेरपेताः

सर्वे च दीप्ता इति सम्प्रदिष्टाः ॥ २ ॥

पूर्वोदीच्योः शिवा शस्ता शान्ता सर्वत्र पूजिता ।

धूमिताभिमुखो हन्ति स्वरदीप्ता दिगीश्वरान् ॥ ३ ॥

सर्वदित्त्वशुभा दीप्ता विशेषेणाञ्जशोभना ।

पुरे सैन्ये ऽपसव्या च कष्टा सूर्योन्मुखी शिवा ॥ ४ ॥

याहीत्यग्निभयं शास्ति टाटेति मृतवेदिका ।

धिग्धिग्दुःकृतमाचष्टे सज्वाला देशनाशिनी ॥ ५ ॥

नैव दारुणतामेके सज्वालायाः प्रचक्षते ।

अर्काद्यनलवत्तस्या वक्त्रं लालास्वभावतः ॥ ६ ॥

अन्यप्रतिरुता याम्या सोढन्धमृतशंसिनी ।

वारुण्यनुरुता सैव शंसते सखिले मृतम् ॥ ७ ॥

अक्षोभः अवरुणं चेष्टं धनप्राप्तिः प्रियागमः ।

क्षोभः प्रधानभेदश्च वाहनानां च सम्पदः ॥ ८ ॥

फलमा सप्तमादेतद्ग्राह्यं परतो रुतम् ।

याम्यायां तद्विपर्यस्तं फलं षट्पञ्चमाहते ॥ ९ ॥

या रोमाञ्चं मनुष्याणां शक्यन्मूचं च वाजिनाम् ।

रावाञ्चासं च जनयेत्सा शिवा न शिवप्रदा ॥ १० ॥

मौनं गता प्रतिरुते नरद्विरदवाजिनाम् ।

या शिवा सा शिवं सैन्ये पुरे वा सम्प्रयच्छति ॥ ११ ॥

भेभेति शिवा भयङ्करी

भोभो व्यापद्मादिशेषे सा ।

मृतिबन्धनिवेदिनी फिफ
 ङ्गु चात्महिता शिवा स्वरे ॥ १२ ॥
 शान्ता त्ववर्णात्परमौ रुवन्ती
 टाटामुदीर्णामिति वाश्यमाना ।
 टेटे च पूर्वं परतश्च येथे
 तस्याः स्वतुष्टिप्रभवं रुतं तत् ॥ १३ ॥
 उच्चैर्धोरं वर्णमुच्चार्यं पूर्वं
 पश्चात्क्रोशेत्क्रोष्टुकस्यानुरूपम् ।
 या सा क्षेमं प्राह वित्तस्य चाग्निं
 संयोगं वा प्रोषितेन प्रियेण ॥ १४ ॥

इति सर्वशाकुने शिवारुतं नाम पञ्चमो ऽध्यायः ।
 इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां नवति-
 तमो ऽध्यायः ॥ • ॥

सीमागता वन्यमृगा रुवन्तः
 स्थिता व्रजन्तो ऽथ समापतन्तः ।
 सम्पृत्यतोतैष्यभयानि दीप्ताः
 कुर्वन्ति श्रुन्यं परितो भ्रमन्तः ॥ १ ॥
 ते ग्राम्यसत्त्वरनुवाश्यमाना
 भयाय रोधाय भवन्ति वन्यैः ।
 द्वाभ्यामपि प्रत्यनुवाशितास्ते
 वन्दिग्रहायैव मृगा भवन्ति ॥ २ ॥

बन्ध सत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्य
 रोधो वाच्यः सम्प्रविष्टे विनाशः ।
 मृत्युते मृत्युः स्याद्भयं संस्थिते च
 गेहं याते बन्धनं सम्प्रदिष्टम् ॥ ३ ॥

इति सर्वशाकुने मृगचेष्टितं नाम षष्ठोऽध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायामेक-
 नवतितमोऽध्यायः ॥ • ॥

गावो दीनाः पार्थिवस्याशिवाय
 पादैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगान् ।
 मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णायाताक्ष्यः
 पत्युर्भीतास्तस्करानारुवन्त्यः ॥ १ ॥
 अकारणे क्रोशति चेदनर्थो
 भयाय राक्षो वृषभः शिवाय ।
 भृशं निरुद्धा यदि मक्षिकाभि-
 स्तदाशु वृष्टिं सरमात्मजैर्वा ॥ २ ॥
 आगच्छन्त्यो वेश्म बभ्रारवेण
 संसेवन्त्यो गोष्ठवृद्धौ गवां गाः ।
 आर्द्राज्ञो वा हृष्टरोमण्यः प्रहृष्टा
 धन्या गावः स्युर्महिष्योऽपि चैवम् ॥ ३ ॥

इति सर्वशाकुने गवेङ्गितं नाम सप्तमोऽध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां दानव-
 तितमोऽध्यायः ॥ * ॥

उत्सर्गान्न शुभदमासनापरस्थं
 वामे च ज्वलनमतो ऽपरं प्रशस्तम् ।
 सर्वाङ्गज्वलनमष्टद्विदं हयानां
 द्वे वर्षे दहनकणाश्च धूपनं वा ॥ १ ॥

अन्तःपुरं नाशमुपैति मेद्रे
 कोशः क्षयं यात्युदरे प्रदीप्ते ।
 पायौ च पुच्छे च पराजयः स्याद्
 वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ २ ॥

स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय
 बन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम् ।
 ललाटवक्षोऽक्षिभुजेषु धूमः
 पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥ ३ ॥

नासापुटप्रोथशिरोऽश्रुपात-
 नेत्रेषु राशौ ज्वलनं जयाय ।
 पालाशताम्रासितकर्बुराणां
 नित्यं शुकाभस्य सितस्य चेष्टम् ॥ ४ ॥

प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनं खेदो निमित्तादिना
 कम्पो वा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः ।
 अस्वप्नश्च विरोधिता निशि दिवा निद्रालसध्यानता
 सादो ऽधोमुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम् ॥

आरोहणमन्यवाजिनां [॥ ५ ॥

पर्याणादियुतस्य वाजिनः ।

उपवाञ्छातुरङ्गमस्य वा
 कल्यस्यैव विपन्न शोभना ॥ ६ ॥
 क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषितं
 ग्रीवया त्वचलया च सोऽम्बुखम् ।
 स्निग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवद्
 ग्रासरुद्धवदनैश्च वाजिभिः ॥ ७ ॥
 पूर्णपाचदधिविप्रदेवता
 गन्धपुष्पफलकाञ्चनादि वा ।
 द्रव्यमिष्टमद्यवापरं भवे-
 हेषतां यदि समीपतो जयः ॥ ८ ॥
 भक्षपानखलिनाभिनन्दिनः
 पत्युरौपयिकनन्दिनो ऽद्यवा ।
 सव्यपार्श्वगतदृष्टयो ऽद्यवा
 वाञ्छितार्थफलदास्तुरङ्गमाः ॥ ९ ॥
 वामैश्च पादैरभिताडयन्तो
 मर्ही प्रवासाय भवन्ति भर्तुः ।
 सन्ध्यासु दीप्तामवलोकयन्तो
 हेषन्ति चेदन्धपराजयाय ॥ १० ॥
 अतीव हेषन्ति किरन्ति वालान्
 निद्रारताश्च प्रवदन्ति याचाम् ।
 रोमत्यजा दीनखरस्वराश्च
 पांशून् ग्रसन्तश्च भयाय दृष्टाः ॥ ११ ॥

समुद्रवदक्षिणपार्श्वशायिनः
 पदं समुत्क्षिप्य च दक्षिणं स्थिताः ।
 जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्विदं
 फलं यथासम्भवमादिशेद्बुधः ॥ १२ ॥
 आरोहति क्षितिपती विनयोपपन्नो
 याचानुगो ऽन्यतुरगं प्रति हेषते च ।
 वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिणमात्मपार्श्वं
 यो ऽश्वः स भर्तुरचिरात्प्रचिनेति लक्ष्मीम् ॥
 मुहुर्मुहुर्मूषशकृत् करोति [॥ १३ ॥
 न ताश्चमानो ऽप्यनुलोमयायी ।
 अकार्यभीतो ऽश्रुविलोचनश्च
 शुभं न भर्तुस्तुरगो ऽभिधत्ते ॥ १४ ॥

उक्तमिदं ह्यचेष्टितमत ऊर्ध्वं दन्तिनां प्रवक्ष्यामि ।
 तेषां तु दन्तकल्पनभङ्गञ्चानादिचेष्टाभिः ॥ १५ ॥

इति सर्वशाकुन अश्वचेष्टितं नामाध्यायो ऽष्टमः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढत्संहितायां त्रयो-
 नवतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं प्रोज्झ्य कल्पयेच्छेषम् ।
 अधिकमनूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ १ ॥
 श्रीवत्सवर्धमानश्छषध्वजचामरानुरूपेषु ।
 छेदे दृष्टेष्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौस्थानि ॥ २ ॥

प्रहरणसदृशेषु जयो नन्द्यावर्ते प्रनष्टदेशान्तिः ।
 लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ ३ ॥
 स्त्रीरूपे स्वविनाशे धृङ्कारे ऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः ।
 कुम्भेन निधिप्राप्तिर्याचाविघ्नं च दण्डेन ॥ ४ ॥
 कृकलासकपिभुजङ्गेषु सुभिक्षव्याधयो रिपुवशत्वम् ।
 घृध्रो लूकध्वाङ्गश्येनाकारेषु जनमरकः ॥ ५ ॥
 पाशे ऽथवा कबन्धे नृपमृत्युर्जनविपत्सुते रक्ते ।
 कृष्णे श्यावे रूक्षे दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ ६ ॥
 शुक्लः समः सुगन्धिः स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः ।
 गलनम्बानफलानि च दन्तस्य समानि भङ्गेन ॥ ७ ॥

मूलमध्यदशनाग्रसंस्थिता
 देवदैत्यमनुजाः क्रमात्ततः ।
 स्फोतमध्यपरिपेलवं फलं
 शीघ्रमध्यचिरकालसम्भवम् ॥ ८ ॥
 दन्तभङ्गफलमच दक्षिणे
 भूपदेशबलविद्रवप्रदम् ।
 वामतः सुतपुरोहितेभपान्
 हन्ति साटविकदारनायकान् ॥ ९ ॥
 आदिशेदुभयभङ्गदर्शनात्
 पार्थिवस्य सकलं कुलक्षयम् ।
 सौम्यलग्नतिथिभादिभिः शुभं
 वर्धते ऽशुभमतो ऽन्यथा भवेत् ॥ १० ॥

क्षीरदृक्षफलपुष्पपादपे-
 घापगातटविघट्टितेन वा ।
 वाममध्यरदभङ्गखण्डनं

शत्रुनाशकदतो ऽन्यथापरम् ॥ ११ ॥

खलितगतिरकस्माच्चस्तकर्णो ऽतिदीनः
 अस्ति मृदु सुदीर्घं न्यस्तहस्तः पृथिव्याम् ।

द्रुतमुकुलितदृष्टिः स्वप्नशीलो विलोमो

भयकदहितभक्षी नैकशो ऽसृक् छकच ॥ १२ ॥

वल्मीकस्थानुगुल्मक्षुपतरुमथनः स्वेच्छया हृष्टदृष्टि-
 र्यायाद्याचानुलोमं त्वरितपदगतिर्वक्त्रमुन्नाम्य चोच्चैः ।

कक्षासन्नाहकाले जनयति च मुहुः शीकरं वृंहितं वा
 तत्कालं वा मदाप्तिर्जयकदश्च रदं वेष्टयन्दक्षिणं वा ॥ १३ ॥

प्रवेशनं वारिणि वारणस्य

ग्राहेण नाशाय भवेन्नृपस्य ।

ग्राहं गृहीत्वोत्तरणं द्विपस्य

तोयात् स्थलं वृद्धिकरं नृभर्तुः ॥ १४ ॥

इति सर्वशाकुमे हस्तीकृतं नामाध्यायो नवमः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां चतु-
 र्भवतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

प्राच्यानां दक्षिणतः

शुभदः काकः करायिका वामा ।

विपरीतमन्यदेशे-

षवधिलोकप्रसिद्धौव ॥ १ ॥

वैशाखे निरुपहते

दृष्टे मोडः सुभिन्नशिवदाता ।

निन्दितकष्टकिशुष्के-

षसुभिन्नभयानि तद्देशे ॥ २ ॥

नीडे प्राकक्षाखायां

शरदि भवेत्प्रथमदृष्टिरपरस्याम् ।

याम्योत्तरयोर्मंध्या

प्रधानदृष्टिस्तरोरुपरि ॥ ३ ॥

शिखिदिशि मण्डलदृष्टि-

र्नैर्च्यत्यां शरदस्य निष्पत्तिः ।

परिशेषयोः सुभिन्नं

मूषकसम्पत्तु वायव्ये ॥ ४ ॥

शरदर्भगुल्मवल्ली-

धान्यप्रासादगेहनिम्बेषु ।

शून्यो भवति स देश-

शौरानादृष्टिरोगार्तः ॥ ५ ॥

द्विचिचतुःशावत्वं

सुभिन्नदं पञ्चभिर्नृपान्यत्वम् ।

अण्डावकिरण-

मेकाण्डताप्रसूतिश्च न शिवाय ॥ ६ ॥

चौरकवर्णैश्चौरा-

श्चिचैर्मृत्युः सितैश्च वह्निभयम् ।

विकलैर्दुर्भिन्नभयं

काकानां निर्दिशेच्छिशुभिः ॥ ७ ॥

अनिमित्तसंहतै-

ग्राममध्यगैः क्षुद्रयं प्रवाशद्भिः ।

रोधश्चक्राकारै-

रभिषातो वर्गवर्गस्थैः ॥ ८ ॥

अभयाश्च तुण्डपक्षै-

श्चरुविघातैर्जनानभिभवन्तः ।

कुर्वन्ति श्चुट्ट्विं

निशि विचरन्तो जनविनाशम् ॥ ९ ॥

सव्येन खे धमद्भिः

स्वभयं विपरीतमण्डलैश्च परात् ।

अत्याकुलं धमद्भि-

र्वातोद्गामो भवति काकैः ॥ १० ॥

ऊर्ध्वमुखाश्चलपक्षाः

पथि भयदाः क्षुद्रयाय धान्यमुषः ।

सेनाङ्गस्था युद्धं

परिमोषं चान्यधृतपक्षाः ॥ ११ ॥

भस्मास्थिकेशपचाखि
 विन्यसन् पतिवधाय शय्यायाम् ।
 मणिकुसुमाद्यवहनेन
 सुतस्य जन्माङ्गनायाश्च ॥ १२ ॥
 पूर्णानने ऽर्यलाभः
 सिकताधान्यार्द्रमृत्कुसुमपूर्वैः ।
 भयदो जनसंवासाद्
 यदि भाण्डान्यपनयेत्काकः ॥ १३ ॥
 वाहनशस्त्रोपान-
 ष्च चच्छायाङ्गकुट्टने मरणम् ।
 तत्पूजायां पूजा
 विष्ठाकरणे ऽन्नसम्प्राप्तिः ॥ १४ ॥
 यद्द्रव्यमुपनयेत्तस्य
 लब्धिरपहरति चेत्यणाशः स्यात् ।
 पीतद्रव्ये कनकं
 वस्त्रं कार्पासिके सिते रूष्यम् ॥ १५ ॥
 सञ्जीरार्जुनवज्जुल-
 कूलद्वयपुलिनगा रुवन्तश्च ।
 प्रादृषि वृष्टिं दुर्दिन-
 मन्वृता स्नाताश्च पांशुजलैः ॥ १६ ॥
 दारुणनादस्तक-
 कोटरोपगो वायसो महाभयदः ।

सलिलमवलोक्य विरुवन्
 वृष्टिकरो ऽब्दानुरावी वा ॥ १७ ॥
 दीप्तोद्दिप्तो विटपे
 विकुट्टयन्वह्निहृद्विधुतपक्षः ।
 रक्तद्रव्यं दग्धं
 तृणकाष्ठं वा गृहे विदधत् ॥ १८ ॥
 ऐन्द्रादिदिगवलोक्य
 सूर्याभिमुखो रुवन् गृहे गृह्णितः ।
 राजभयचोरबन्धन-
 कलहाः स्युः पशुभयं चेति ॥ १९ ॥
 शान्तामैन्द्रीमवलोकयन्
 रुयाद्राजपुरुषमिवाप्तिः
 भवति च सुवर्णसन्धिः
 शाल्यन्नगुडाशनाप्तिश्च ॥ २० ॥
 आग्नेय्यामनलाजोविक-
 युवतिप्रवरधातुलाभश्च ।
 याम्ये माषकुलत्या
 भोज्यं गान्धर्विकैर्योगः ॥ २१ ॥
 नैर्ऋत्यां दूताश्चोपकरण-
 दधितैलपल्लभोज्याप्तिः ।
 वारुण्यां मांससुरा-
 सवधान्यसमुद्ररत्नाप्तिः ॥ २२ ॥

मारुत्यां शस्त्रायुध-
 सरोजवल्लीफलाशनात्तिष्ठ ।
 सौम्यायां परमान्नाशनं
 तुरङ्गाम्बरप्राप्तिः ॥ २३ ॥
 ऐशान्यां सम्प्राप्ति-
 र्घृतपूर्वानां भवेदनदुहस्य ।
 एवं फलं गृहपते-
 र्घृहपृष्ठसमाश्रिते भवति ॥ २४ ॥
 गमने कर्णसमञ्चेत्
 ध्वेमाय न कार्यसिद्धये भवति ।
 अभिमुखमुपैति यातु-
 र्विहवन्निनिवर्तयेद्याचाम् ॥ २५ ॥
 वामे वाशित्वादौ
 दक्षिणपार्श्वे ऽनुवाञ्छते यातुः ।
 अर्थापहारकारी
 तद्विपरीतो ऽर्थसिद्धिकरः ॥ २६ ॥
 यदि वाम एव विहयान्
 मुहुर्मुहुर्यायिनो ऽनुलोमगतिः ।
 अर्थस्य भवति सिद्धौ
 प्राच्यानां दक्षिणश्चैवम् ॥ २७ ॥
 वामः प्रतिलोमगति-
 र्वाशनं गमनस्य विघ्नहन्वति ।

तत्रस्थस्यैव फलं
 कथयति यद्वाञ्छितं गमने ॥ २८ ॥
 दक्षिणविरुतं कृत्वा
 वामे विरुयाद्येषितावाप्तिः ।
 प्रतिवाश्य पुरो यायाद्
 द्रुतमग्रे ऽर्थागमे ऽतिमहान् ॥ २९ ॥
 प्रतिवाश्य पृष्ठतो दक्षिणेन
 यायाद् द्रुतं क्षतजकर्ता ।
 एकचरणो ऽर्कमीक्षन्
 विरुवंश्च पुरो रुधिरहेतुः ॥ ३० ॥
 दृष्ट्वाकमेकपाद-
 स्तुण्डेन लिखेद्यदा स्वपिच्छानि ।
 परतो जनस्य महतो
 वधमभिधत्ते तदा बलिभुक् ॥ ३१ ॥
 सस्योपेते श्वेचे
 विरुवति शान्ते ससस्यमूलब्धिः ।
 आकुलचेष्टो विरुवन्
 सीमान्ते क्लेशकथातुः ॥ ३२ ॥
 सुस्निग्धपचपल्लव-
 कुसुमफलानम्रसुरभिमधुरेषु ।
 सक्षीरावणसुस्थित-
 मनोमदृष्टेषु चार्थकरः ॥ ३३ ॥

निष्पन्नसस्यशाञ्जल-
 भवनप्रासादहर्म्यहरितेषु ।
 धान्योच्छ्रयमङ्गल्येषु चैव
 विरुवन्धनागमदः ॥ ३४ ॥
 गोपुच्छस्थे वल्मीकगे ऽथवा
 दर्शनं भुजङ्गस्य ।
 सद्यो ज्वरो महिषगे
 विरुवति गुल्मे फलं स्वल्पम् ॥ ३५ ॥
 कार्यस्य व्याघात-
 स्तृण्कूटे वामगे ऽस्थिसंस्थे वा ।
 ऊर्ध्वाम्बुष्टे ऽग्निहते च
 काके वधो भवति ॥ ३६ ॥
 कण्टकिमित्रे सौम्ये
 सिद्धिः कार्यस्य भवति कलहश्च ।
 कण्टकिनि भवति कलहो
 वल्मीपरिवेष्टिते बन्धः ॥ ३७ ॥
 छिन्नाग्रे ऽङ्गच्छेदः
 कलहः शुष्कद्रुमस्थिते ध्वाङ्गे ।
 पुरतश्च पृष्ठतो वा
 गोमयसंस्थे धनप्राप्तिः ॥ ३८ ॥
 मृतपुरुषाङ्गावयव-
 स्थितो ऽभिवाशनं करोति मृत्युभयम् ।

भङ्गस्थि च चञ्चा
 यदि वाशत्यस्थिभङ्गाय ॥ ३९ ॥
 रज्ज्वस्थिकाष्ठकण्टकि-
 निःसारशिरोरुहानने स्वति ।
 भुजगगददंघ्रितस्कर-
 शस्त्राग्निभयान्यनुक्रमशः ॥ ४० ॥
 सितकुसुमाशुचिमांसा-
 नने ऽर्थसिद्धिर्यथेप्सिता यातुः ।
 धुम्बन् पक्षावूर्ध्वानने च
 विघ्नं मुहुः क्णति ॥ ४१ ॥
 यदि शृङ्खलां वरचां
 वस्त्रो वादाय वाशते बन्धः ।
 पाषाणस्थे च भयं
 क्लिष्टापूर्वाध्विकयुतिश्च ॥ ४२ ॥
 अन्योऽन्यभक्षसङ्क्रामितानने
 तुष्टिरुत्तमा भवति ।
 विज्ञेयः स्त्रीलाभे
 दम्पत्योर्वाशतेर्युगपत् ॥ ४३ ॥
 प्रमदाशिरउपगत-
 पूर्णकुम्भसंस्थे ऽङ्गनार्थसम्प्राप्तिः ।
 घटकुट्टने सुतविपद्
 घटोपहृदने ऽन्नसम्प्राप्तिः ॥ ४४ ॥

स्कन्धावारादीनां
 निवेशसमये रुवंश्चलत्येषः ।
 सूचयते ऽन्यस्थानं
 निश्चलपक्षस्तु भयमाचम् ॥ ४५ ॥
 प्रविशद्भिः सैन्यादीन्
 सद्यध्रकङ्कैर्विनामिषं ध्वाङ्कैः ।
 अविरुद्धैस्तैः प्रीति-
 र्दिषतां युद्धं विरुद्धैश्च ॥ ४६ ॥
 बन्धः सूकरसंस्थे
 पङ्काक्ते सूकरे द्विके ऽर्थाप्तिः ।
 क्षेमं खरोद्गसंस्थे
 केचित्प्राहुर्वधं तु खरे ॥ ४७ ॥
 वाहनलाभो ऽश्वगते
 विरुवत्यनुयायिनि क्षतजपातः ।
 अन्ये ऽप्यनुव्रजन्तो
 यातारं काकवद्विहगाः ॥ ४८ ॥
 द्वात्रिंशत्प्रविभक्ते
 दिक्चक्रे यद्यथा समुद्दिष्टम् ।
 तत्तत्तथा विधेयं
 गुणदोषफलं यियासूनाम् ॥ ४९ ॥
 का इति काकस्य रुतं
 खनिलयसंस्थस्य निष्फलं प्रोक्तम् ।

कव इति चात्मप्रोत्यै
 क इति रुते स्निग्धमिचाप्तिः ॥ ५० ॥
 कर इति कलहं कुरुकुरु च
 हर्षमथ कटकटेति दधिभक्तम् ।
 केके विरुतं कुकु वा
 धनस्त्राभं यायिनः प्राह ॥ ५१ ॥
 खरेखरे पथिकागम-
 माह कखाखेति यायिनो मृत्युम् ।
 गमनप्रतिषेधिक-
 माखलखल सद्योऽभिवर्षाय ॥ ५२ ॥
 काकेति विघातं
 काकटीति चाहारदूषणं प्राह ।
 प्रीत्यास्पदं कवकवेति
 बन्धमेवं कगाकुरिति ॥ ५३ ॥
 करकौ विरुते वर्षं
 गुडवचासाय वडिति वस्त्राप्तिः ।
 कलयेति च संयोगः
 शूद्रस्य ब्राह्मणैः साकम् ॥ ५४ ॥
 फडिति फलाप्तिः
 फलवाहिदर्शनं टडिति प्रहाराः स्युः ।
 स्त्रीलाभः स्त्रीति रुते
 गडिति गवां पुडिति पुष्याणाम् ॥ ५५ ॥

युद्धाय टाकुटाकिति
 गुह्य वज्रिभयं कटेकटे कलहः ।
 टाकुलि चिष्टिचि केकेकेति
 पुरञ्चेति दोषाय ॥ ५६ ॥
 काकद्वयस्यापि समानमेतत्
 फलं यदुक्तं रतचेष्टिताद्यैः ।
 पतचिणो ऽन्ये ऽपि यथैव काको
 वन्धाः श्रवञ्चोपरिदंघ्रिणो ये ॥ ५७ ॥
 स्थलसलिलचराणां व्यत्ययो भेषकाले
 प्रचुरसलिलवृष्ट्यै शेषकाले भयाय ।
 मधु भवननिलीनं तत्करोत्याशु शून्यं
 मरणमपि निलीना मक्षिका मूर्ध्नि नीला ॥ ५८ ॥
 विनिक्षिपन्त्यः सलिले ऽण्डकानि
 पिपीलिका वृष्टिनिरोधमाहुः ।
 तरुस्थलं वापि नयन्ति निम्नाद्
 यदा तदा ताः कथयन्ति वृष्टिम् ॥ ५९ ॥
 कार्यं तु मूलशकुमे ऽन्तरजे तद्विह्रि
 विन्द्यात्फलं नियतमेवमिमे विचिन्त्याः ।
 प्रारम्भयानसमयेषु तथा प्रवेशे
 ग्राह्यं क्षुतं न शुभदं क्वचिदप्युशन्ति ॥ ६० ॥
 शुभं दशापाकमविघ्नसिद्धिं
 मूलाभिरक्षामथवा सहायान् ।

इष्टस्य संसिद्धिमनामयत्वं

वदन्ति ते मानयितुर्नृपस्य ॥ ६१ ॥

क्रोशादूर्ध्वं शकुनिविरुतं निष्कलं प्राहुरेके

तचानिष्टे प्रथमशकुने मानयेत्पञ्च षट् च ।

प्राणायामान्नृपतिरशुभे षोडशैव द्वितीये

प्रत्यागच्छेत्स्वभवनमतो यद्यनिष्टस्तृतीयः ॥ ६२ ॥

इति सर्वशकुने वायसरुतं नाम दशमो ऽध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पञ्च-
नवतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

दिग्देशचेष्टास्वरवासरर्क्ष-

मुहूर्तहोराकरणोदयांशान् ।

चिरस्थिरोन्मिअबलाबलं च

बुद्ध्या फलानि प्रवदेद्रुतज्ञः ॥ १ ॥

द्विविधं कथयन्ति संस्थिताना-

मागामि स्थिरसञ्ज्ञितं च कार्यम् ।

नृपदूतचरान्यदेशजाता-

न्यभिघातः स्वजनादि चागमाख्यम् ॥ २ ॥

उद्वहसङ्ग्रहणभोजनचौरवह्नि-

वर्षात्सवात्मजवधाः कलहो भयं च ।

वर्गः स्थिरो ऽयमुदयेन्दुयुते स्थिरर्क्षे
 विन्द्यात्स्थिरं चरयुहे च चरं यदुक्तम् ॥ ३ ॥
 स्थिरप्रदेशोपलमन्दिरेषु
 सुरालये भ्रूजलसन्निधौ च ।
 स्थिराणि कार्याणि चराणि यानि
 चलप्रदेशादिषु चागमाय ॥ ४ ॥
 आप्योदयर्क्षक्षणादिगजलेषु
 पक्षावसानेषु च ये प्रदीप्ताः ।
 सर्वे ऽपि ते दृष्टिकरा रुवन्तः
 शान्तो ऽपि दृष्टिं कुरुते ऽम्बुचारी ॥ ५ ॥
 आग्नेयदिग्मन्मङ्गुर्तदेशे-
 धर्कप्रदीप्तो ऽग्निभयाय रौति ।
 विष्ट्यां यमर्क्षोदयकण्ठकेषु
 निष्पचवल्लीषु च मोषकस्यात् ॥ ६ ॥
 ग्राम्यः प्रदीप्तः स्वरचेष्टिताभ्या-
 मुग्रो रुवन् कण्ठकिनि स्थितश्च ।
 भौमर्क्षलग्ने यदि नैर्कर्तौ च
 स्थितो ऽभितश्चेत्कलहाय दृष्टः ॥ ७ ॥
 लग्ने ऽथवेन्दोर्मृगुभांशसंस्थे
 विदिकस्थितो ऽधोवदनश्च रौति ।
 दीप्तः स चेत्सङ्ग्रहणं करोति
 यान्या तथा यां विदिशि प्रदिष्टा ॥ ८ ॥

पुंराशिलग्नौ विषमे तिथौ च
 दिक्स्थः प्रदीप्तः शकुनो नरास्थः ।
 वाच्यं तदा सङ्ग्रहणं नराणां
 मिश्रे भवेत्पण्डकसम्प्रयोगः ॥ ९ ॥
 एवं रवेः श्लेचनवांशलग्नौ
 लग्नौ स्थिते वा स्वयमेव सूर्ये ।
 दीप्तो ऽभिधत्ते शकुनो विवासं
 पुंसः प्रधानस्य हि कारणं तत् ॥ १० ॥
 प्रारभ्यमाणेषु च सर्वकार्ये-
 धर्कान्विताद्वाङ्गणयेद्विलग्नम् ।
 सम्पद्विपचेति यथाक्रमेण
 सम्पद्विपद्वापि तथैव वाच्या ॥ ११ ॥
 कारणेनाश्या दक्षिणेनैति सूर्ये
 चन्द्रे लग्नाद्वादशे चेतरेण ।
 लग्नस्थे ऽर्के पापदृष्टे ऽन्ध एव
 कुलः स्वर्क्षे श्रोत्रहीनो जडो वा ॥ १२ ॥
 क्रूरः षष्ठे क्रूरदृष्टो विलग्नो
 यस्मिन्नाश्री तद्गृहाङ्गे व्रणः स्यात् ।
 एवं प्रोक्तं यन्मया जन्मकाले
 चिह्नं रूपं तत्तदस्मिन्विचिन्त्यम् ॥ १३ ॥
 द्यक्षरं चरयद्वांशकोदये
 नाम चास्य चतुरक्षरं स्थिरे ।

नामयुग्ममपि च द्विमूर्तिषु
 व्यक्षरं भवति चास्य पञ्चभिः ॥ १४ ॥
 काद्यास्तु वर्गाः कुजशुक्रसौम्य-
 जीवार्कजानां क्रमशः प्रदिष्टाः ।
 वर्षोष्टकं यादि च शीतरश्मे
 रवेरकारात्क्रमशः स्वराः स्युः ॥ १५ ॥
 नामानि चाग्न्यम्बुकुमारविष्णु-
 शक्रेन्द्रपत्नीचतुराननानाम् ।
 तुल्यानि सूर्यात्क्रमशो विचिन्त्य
 द्वित्यादिवर्णैर्घटयेत्स्वबुद्ध्या ॥ १६ ॥
 वयांसि तेषां स्तनपानबाल्य-
 व्रतस्थिता यौवनमध्यवृद्धाः ।
 अतीववृद्धा इति चन्द्रभौम-
 शशुक्रजीवार्कशनैश्चरणाम् ॥ १७ ॥
 इति शाकुनोत्तराध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृहत्संहितायां षष्ठ-
 वतितमोऽध्यायः ॥ • ॥

पक्षाद्धानोः सोमस्य
 मासिको ऽङ्गारकस्य वक्रोक्तः ।
 आ दर्शनाच्च पाको
 बुधस्य जीवस्य वर्षेण ॥ १ ॥

षड्भिः सितस्य मासै-
 रब्देन शनेः सुरद्विषो ऽब्दार्धात् ।
 वर्षात्सूर्यग्रहणे
 सद्यः स्यात्त्वाष्ट्रकीलकयोः ॥ २ ॥
 त्रिभिरेव धूमकेतो-
 र्मासैः श्वेतस्य सप्तरात्रान्ते ।
 सप्ताहात्परिवेषेन्द्रचाप-
 सन्ध्याश्चक्षुचीनाम् ॥ ३ ॥
 शीतोष्णविपर्यासः
 फलपुष्पमकालजं दिशां दाहः ।
 स्थिरचरयोरन्यत्वं
 प्रसूतिविद्वतिश्च षण्मासात् ॥ ४ ॥
 अक्रियमाणककरणं
 मूकम्यो ऽनुत्सवो दुरिष्टं च ।
 शोषश्चाशोष्याणां
 स्रोतोऽन्यत्वं च वर्षार्धात् ॥ ५ ॥
 स्तम्भकुसूलार्चानां
 जल्पितरुदितप्रकम्पितस्वेदाः ।
 मासत्रयेण कलहेन्द्रचाप-
 निर्घातपाकाश्च ॥ ६ ॥
 कीटाखुमक्षिकोरग-
 बाहुल्यं मृगविहङ्गमरुतं च ।

लोष्टस्य चासु तरणं
 चिभिरेव विपच्यते मासैः ॥ ७ ॥
 प्रसवः शुनामरण्ये
 वन्यानां ग्रामसम्प्रवेशश्च ।
 मधुनिलयतोरणेन्द्रध्वजाश्च
 वर्षात्समधिकाद्वा ॥ ८ ॥
 गोमायुष्टधसङ्घा
 दशाहिकाः सद्य एव तूर्यरवः ।
 आक्रुष्टं पक्षफलं
 वल्मीको विदरणं च भुवः ॥ ९ ॥
 अहुताशप्रज्वलनं
 घृततैलवसादिवर्षणं चापि ।
 सद्यः परिपच्यन्ते
 मासे ऽध्यर्धे च जनवादः ॥ १० ॥
 छत्रचितियूपहुतवह-
 बीजानां सप्तभिर्भवति पक्षैः ।
 छत्रस्य तोरणस्य च
 केचिन्मासात्फलं प्राहुः ॥ ११ ॥
 अत्यन्तविरुहानां
 स्नेहः शब्दश्च वियति भूतानाम् ।
 मार्जारनकुलयो-
 र्मूषकेण सङ्गश्च मासेन ॥ १२ ॥

गन्धर्वपुरं मासाद्
 रसवैद्यत्यं हिरण्यविक्रतिश्च ।
 ध्वजवेश्मपांशुधूमाकुला
 दिशश्चापि मासफलाः ॥ १३ ॥
 नवकैकाष्टदशकैक-
 षट्चिकचिकसङ्ख्यमासपाकानि ।
 नक्षत्रान्यश्विनिपूर्वकानि
 सद्यःफलाश्लेषा ॥ १४ ॥
 पितृव्यान्मासः षट् षट्
 चयो ऽर्धमष्टौ च चिषडेकैकाः ।
 मासचतुष्के ऽषाढे
 सद्यःपाकाभिजित्तारा ॥ १५ ॥
 सप्ताष्टावध्यर्धं
 चयस्त्रयः पञ्च चैव मासाः स्युः ।
 श्रवणादीनां पाको
 नक्षत्राणां यथासङ्ख्यम् ॥ १६ ॥
 निगदितसमये न दृश्यते चेद्
 अधिकतरं द्विगुणे प्रपच्यते तत् ।
 यदि न कनकरत्नगोप्रदानै-
 रूपशमितं विधिवद्विजैश्च शान्त्या ॥ १७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पाका-
 ध्यायो नाम सप्तनवतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

शिखिगुणरसेन्द्रियानल-
 शशिविषयगुणतुंपञ्चवसुपक्षाः ।
 विषयैकचन्द्रमृता-
 र्थाग्निरुद्राश्विसुदहनाः ॥ १ ॥
 भूतशतपक्षवसवो
 द्वात्रिंशच्चेति तारकामानम् ।
 क्रमशो ऽश्विन्यादीनां
 कालस्ताराप्रमाणेन ॥ २ ॥
 नक्षत्रजमुद्वाहे
 फलमब्दैस्तारकामितैः सदसत् ।
 दिवसैर्ज्वरस्य नाशो
 व्याधेरन्यस्य वा वाच्यः ॥ ३ ॥
 अश्वियमदहनकमलज-
 शशिशूलभृददितिजीवफणिपितरः ।
 योन्थर्यमदिनकृत्त्वष्टृ-
 पवनशक्राग्निमिचाश्च ॥ ४ ॥
 शक्रो निर्वृतिस्तोयं
 विश्वे ब्रह्मा हरिर्वसुर्वरुणः ।
 अजपादो ऽहिर्बुध्न्यः
 पूषा चेतीश्वरा भानाम् ॥ ५ ॥
 चोण्युत्तराणि तेभ्यो
 रोहिण्यश्च ध्रुवाणि तैः कुर्यात् ।

अभिषेकशान्तिरुनगर-
 धर्मबीजध्रुवारम्भान् ॥ ६ ॥
 मूलशिवशक्रभुजगाधिपानि
 तीक्ष्णानि तेषु सिद्ध्यन्ति ।
 अभिघातमन्त्रवेताल-
 बन्धवधभेदसम्बन्धाः ॥ ७ ॥
 उग्राणि पूर्वभरणी-
 पित्वाण्युत्सादनाशशाद्येषु ।
 योज्यानि बन्धविषदहन-
 शस्त्रघातादिषु च सिद्धौ ॥ ८ ॥
 लघु हस्ताश्विनपुष्याः
 पथरतिज्ञानभूषणकलासु ।
 शिल्पौषधयानादिषु
 सिद्धिकराणि प्रदिष्टानि ॥ ९ ॥
 मृदुवर्गस्त्वनुराधा-
 चिन्नापौष्णैन्दवानि मित्रार्थे ।
 सुरतविधिवस्त्रभूषण-
 मङ्गलगोतेषु च हितानि ॥ १० ॥
 द्वातभुजं सविशाखं
 मृदुतीक्ष्णं तद्विमिश्रफलकारि ।
 श्रवणाक्षयमादित्यानिले च
 चरकर्मणि हितानि ॥ ११ ॥

हस्ताक्षरं मृगशिरः श्रवणाक्षरं च
 पूषाश्विश्शक्रगुरुभानि पुनर्वसुश्च ।
 क्षौरे तु कर्मणि हितान्युदये क्षणे वा
 युक्तानि चोडुपतिना शुभतारया च ॥ १२ ॥
 न स्नातमाचगमनेत्सुकमूषिताना-
 मभ्यक्तभुक्तरणकालनिरासनानाम् ।
 सन्धानिशोः कुजयमार्कदिने च रिक्ते
 क्षौरं हितं न नवमे ऽह्नि न चापि विध्याम् ॥ १३ ॥
 नृपाज्ञया ब्राह्मणसम्भते च
 विवाहकाले मृतसूतके च ।
 बहस्य मोक्षे क्रतुदीक्षाणासु
 सर्वेषु शस्तं क्षुरकर्म भेषु ॥ १४ ॥
 [हस्तो मूलं श्रवणा
 पुनर्वसुर्भृगुशिरस्तथा पुष्यः ।
 पुंसञ्जितेषु कार्ये-
 घेतानि शुभानि धिष्यथानि ॥ १५ ॥]
 सावित्रपौष्णानिलमैत्रतिष्ये
 त्वाग्ने तथा चोडुगणाधिपश्चै ।
 संस्कारदीक्षाव्रतमेखलादि
 कुर्याद्गुरौ शुक्रबुधेन्दुयुक्ते ॥ १६ ॥
 लाभे तृतीये च शुभैः समेते
 पापैर्विहीने शुभराशिलभे ।

वेधौ तु कर्णौ चिदश्रेष्ठ्यलम्ने
 तिथ्येन्दुचिचाहरिरेवतीषु ॥ १७ ॥
 शुद्धैर्द्वादशकेन्द्रनैधनयुद्धैः पापैस्त्रिषष्टायगै-
 लम्ने केन्द्रगते ऽथवा सुरगुरौ दैत्येन्द्रपूज्ये ऽपिवा ।
 सर्वारम्भफलप्रसिद्धिरुदये राशौ च कर्तुः शुभे
 सग्राम्यस्थिरभोदये च भवनं कार्यं प्रवेशो ऽपिवा
 [॥ १८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्षत्र-
 गुणा नामाष्टानवतितमो ऽध्यायः ॥ • ॥

कमलजविधातृहरियम-
 शशाङ्कषड्भक्तशक्रवसुभुजगाः ।
 धर्मेशसवितृमन्मथ-
 कलयो विश्वे च तिथिपतयः ॥ १ ॥
 पितरो ऽमावास्यायां
 सञ्ज्ञासदृशाश्च तैः क्रियाः कार्याः ।
 नन्दा भद्रा विजया
 रिक्ता पूर्णा च तास्त्रिविधाः ॥ २ ॥
 यत् कार्यं नक्षत्रे
 तद्दिव्यासु तिथिषु तत् कार्यम् ।
 करणमुद्धर्तेष्वपि तत्
 सिद्धिकरं देवतासदृशम् ॥ ३ ॥

ववबालवकौलव-

तैतिलास्थगरवणिजविष्टिसञ्ज्ञानाम् ।

पतयः स्युरिन्द्रकमलज-

मिचार्यमभूत्रियः सयमाः ॥ ४ ॥

कृष्णचतुर्दश्याद्

ध्रुवाणि शकुनिश्चतुष्यदं नागम् ।

किंस्तुघ्नमिति च तेषां

कलिवृषफणिमारुताः पतयः ॥ ५ ॥

कुर्यादवे शुभचरस्थिरपौष्टिकानि

धर्मक्रिया द्विजहितानि च बालवास्थे ।

सम्प्रीतिमिचवरणानि च कौलवे स्युः

सौभाग्यसंश्रयगृहाणि च तैतिलास्थे ॥ ६ ॥

कृषिवीजगृहाश्रयजानि गरे

वदिजि ध्रुवकार्यवणिग्युतयः ।

नहि विष्टिकृतं विदधाति शुभं

परघातविषादिषु सिद्धिकरम् ॥ ७ ॥

कार्यं पौष्टिकमौषधादि शकुनौ मूलानि मन्त्रास्तथा

गोकार्याणि चतुष्यदे द्विजपितृनुद्दिश्य राज्यानि च ।

नागे स्थावरदारुणानि हरणं दौर्भाग्यकर्माण्यतः

किंस्तुघ्ने शुभमिष्टपुष्टिकरणं मङ्गल्यसिद्धिक्रियाः ॥ ८ ॥

इति श्रोवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां तिथि-
करणगुणा नामैकोनशततमो ऽध्यायः ॥ • ॥

रोहिण्युत्तररेवतीमृगशिरोमूलानुराधामघा-
 हस्तस्वातिषु षष्ठतौलिमियुनेषूद्यत्सु पाणिग्रहः ।
 सप्ताष्टान्यबहिः शुभैरुदुपतावेकादशद्विचिगे
 क्रूरैरुधायषडष्टगैर्न तु धृगौ षष्ठे कुजे चाष्टमे ॥ १ ॥
 दम्पत्योर्द्विनवाष्टराशिरहिते चारानुकूले रवौ
 चन्द्रे चार्ककुजार्कशुक्रवियुते मध्ये ऽथवा पापयोः ।
 त्यक्त्वा च व्यतिपातवैद्यतदिनं विष्टिं च रिक्तां तिथिं
 क्रूराहायनचैत्रपौषविरहे लग्नांशके मानुषे ॥ २ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां विवाह-
 नक्षत्रलग्ननिर्णयो नाम शततमो ऽध्यायः ॥ * ॥

प्रियभूषणः सुरूपः
 सुभगो दक्षो ऽश्विनीषु मतिमांश्च ।
 कृतनिश्चयसत्यारुग्
 दक्षः सुखितश्च भरणीषु ॥ १ ॥
 बहुभुक् परदाररत-
 स्तेजस्वी कृत्तिकासु विस्थातः ।
 रोहिण्यां सत्यशुचिः
 प्रियंवदः स्थिरसुरूपश्च ॥ २ ॥
 चपलश्चतुरो भीरुः
 पदुरुत्साहो धनी मृगे भोगी ।

शठगर्वितचण्डकृतघ्न-
 हिंस्रपापश्च रौद्रर्षे ॥ ३ ॥
 दान्तः सुखी सुशीलो
 दुर्मेधा रोगभाक् पिपासुश्च ।
 अल्पेन च सन्तुष्टः
 पुनर्वसौ जायते मनुजः ॥ ४ ॥
 शान्तात्मा सुभगः यण्डितो
 धनो धर्मसंश्रितः पुष्ये ।
 शठसर्वभक्षपापः
 कृतघ्नधूर्तश्च भौजङ्गे ॥ ५ ॥
 बहुधृत्यधनो भोगो
 सुरपितृभक्तो महोद्यमः पितृषु ।
 प्रियवाग्दाता द्युतिमान्
 अटनो नृपसेवको भाग्ये ॥ ६ ॥
 सुभगो विद्याप्तधनो
 भोगी सुखभाग् द्वितीयफलगुण्ड्याम् ।
 उत्साही धृष्टः पानपो
 ऽष्टणी तस्करो हस्ते ॥ ७ ॥
 चिचाम्बरमाल्यधरः
 सुलोचनाङ्गश्च भवति चिचायाम् ।
 दान्तो वणिक् कृपालुः
 प्रियवाग्धर्माश्रितः स्वाती ॥ ८ ॥

ईर्ष्यलुब्धो द्युतिमान्
 वचनपटुः कलहकृद्दिशाखासु ।
 आढ्यो विदेशवासी
 क्षुधाखुरटनो ऽनुराधासु ॥ ८ ॥
 ज्येष्ठासु न बहुमिषः
 सन्तुष्टो धर्मकृत् प्रचुरकोपः ।
 मूले मानी धनवान्
 सुखी न हिंस्रः स्थिरो भोगी ॥ १० ॥
 इष्टानन्दकलत्रो
 वीरो दृढसौहृदश्च जलदेवे ।
 वैश्वे विनीतधार्मिक-
 बहुमिषकृतसुभगश्च ॥ ११ ॥
 श्रीमाञ्छ्रवणे श्रुतवान्
 उदारदारो धनाम्बितः स्यातः ।
 दाताढ्यश्रुतप्रियो
 धनिष्ठासु धनलुब्धः ॥ १२ ॥
 स्फुटवाग्व्यसनी रिपुहा
 साहसिकः शतभिषक्षु दुर्ग्राह्यः ।
 भद्रपदाहृदिग्मः
 स्त्रीजितधनपटुरदाता च ॥ १३ ॥
 वक्ता सुखी प्रजावान्
 जितशत्रुधार्मिको द्वितीयासु ।

सम्पूर्णाङ्गः सुभगः
शूरः शुचिरर्थवान् पौष्णे ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां नक्षत्र-
जातकं नामैकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ * ॥

अश्विन्योऽथ भरण्यो
बहुलपादश्च कीर्त्यते मेषः ।
वृषभो बहुलाशेषं
रोहिण्यर्धं च मृगशिरसः ॥ १ ॥
मृगशिरसोऽर्धं रौद्रं
पुनर्वसोश्चांशकचयं मियुनम् ।
पादश्च पुनर्वसोः सतिष्ठो
ऽश्लेषा च कर्कटकः ॥ २ ॥
सिंहेऽथ मघा पूर्वा
च फल्गुनी पाद उत्तरायाश्च ।
तत्परिशेषं हस्त-
श्चिचाद्यर्धं च कन्यास्थः ॥ ३ ॥
तौलिनि चिचान्त्यार्धं
स्वातिः पादचयं विशाखायाः ।
अलिनि विशाखापाद-
स्तथानुराधाग्विता ज्येष्ठा ॥ ४ ॥

मूलमषाढा पूर्वा
 प्रथमश्चाप्युत्तरांशको धन्वी ।
 मकरस्तत्परिशेषं
 अरण्यः पूर्वं धनिष्ठार्धम् ॥ ५ ॥
 कुम्भो ऽन्त्यधनिष्ठार्धं
 शतभिषगंशत्रयं च पूर्वायाः ।
 भद्रपदायाः शेषं
 तयोत्तरा रेवती च श्लेषः ॥ ६ ॥

अश्विनीपितृमूलाद्या मेषसिंहहयादयः ।
 विषमक्षान्निवर्तन्ते पाददृष्ट्या यथोत्तरम् ॥ ७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृती वृहत्संहितायां राशि-
 प्रविभागो नाम द्युत्तरशततमो ऽध्यायः ॥ * ॥

मूर्तौ करोति दिनद्विधवां कुजश्च
 राहुर्विपन्नतनयां रविजो दरिद्राम् ।
 शुक्रः शशाङ्गतनयश्च गुरुश्च साध्वीम्
 आयुःक्षयं प्रकुरुते ऽथ विभावरिशः ॥ १ ॥
 कुर्वन्ति भास्करशनैश्चरराहुभौमा
 दारिद्र्यदुःखमसुखं नियतं द्वितीये ।

वित्तेश्वरीमविधवां गुरुशुक्रसौम्या
 नारो प्रभूततनयां कुरुते शशाङ्कः ॥ २ ॥
 सूर्येन्दुभौमगुरुशुक्रबुधास्तृतीये
 कुर्युः सदा बहुसुतां धनभागिनीं च ।
 व्यक्तं दिवाकरसुतः सुभगां करोति
 मृत्युं ददाति नियमात् खलु सैहिकेयः ॥ ३ ॥
 स्वल्पं पयः स्रवति सूर्यसुते चतुर्थे
 दौर्भाग्यमुष्णकिरणः कुरुते शशी च ।
 राहुः सपत्न्यमपि च क्षितिजोऽल्पवित्तां
 दद्यान्नृगुः सुरगुरुश्च बुधश्च सौख्यम् ॥ ४ ॥
 नष्टात्मजां रविकुजौ खलु पञ्चमस्थौ
 चन्द्रात्मजो बहुसुतां गुरुभार्गवौ च ।
 राहुर्ददाति मरणं शनिरुग्ररोगं
 कन्याप्रसूतिमचिरात् कुरुते शशाङ्कः ॥ ५ ॥
 षष्ठाश्रिताः शनिदिवाकरराहुजीवाः
 कुर्युः कुञ्जश्च सुभगां श्वशुरेषु भक्ताम् ।
 चन्द्रः करोति विधवामुशना दरिद्राम्
 ऋष्यां शशाङ्कतनयः कलहप्रियां च ॥ ६ ॥
 सौरारजीवबुधराहुरवीन्दुशुक्राः
 कुर्युः प्रसङ्ग खलु सप्तमराशिसंस्थाः ।
 वैधव्यबन्धनवधक्षयमर्थनाशं
 व्याधिप्रवासमरस्थानि यथाक्रमेण ॥ ७ ॥

स्थाने ऽष्टमे गुरुबुधौ नियतं वियोगं
 मृत्युं शशी भृगुसुतश्च तथैव राहुः ।
 सूर्यः करोत्यविधवां सरुजं महीजः
 सूर्यात्मजो धनवतीं पतिवस्रभां च ॥ ८ ॥
 धर्मे स्थिता भृगुदिवाकरभूमिपुत्रा
 जीवश्च धर्मनिरतां शशिजस्त्वरोगाम् ।
 राहुश्च सूर्यतनयश्च करोति वन्ध्यां
 कन्याप्रसूतिमटनं कुरुते शशाङ्कः ॥ ९ ॥
 राहुर्मभस्तलगतो विधवां करोति
 पापे रतां दिनकरश्च शनैश्चरश्च ।
 मृत्युं कुजो ऽर्थरहितां कुलटां च चन्द्रः
 शेषा ग्रहा धनवतीं सुभगां च कुर्युः ॥ १० ॥
 आये रविर्बहुसुतां धनिनीं शशाङ्कः
 पुत्रान्वितां क्षितिसुतो रविजो धनाव्याम् ।
 आयुष्मतीं सुरगुरुः शशिजः समृद्धां
 राहुः करोत्यविधवां भृगुरर्थयुक्ताम् ॥ ११ ॥
 अन्ते गुरुर्धनवतीं दिनकहरिद्रां
 चन्द्रे धनव्ययकरीं कुलटां च राहुः ।
 साध्वीं भृगुः शशिसुतो बहुपुत्रपौत्रां
 पानप्रसक्तहृदयां रविजः कुजश्च ॥ १२ ॥

गोपैर्यध्या इतानां खुरपुटदक्षिता या तु धूलिर्दिमान्ते
 सोद्वाहे सुन्दरीणां विपुलधनसुतारोग्यसौभाग्यकर्त्री ।

तस्मिन् काले न चर्क्षं न च तित्थिकरणं नैव लग्नं न योगः
 स्थातः पुंसां सुखार्थं शमयति दुरितान्युत्थितं गोरजस्तु
 [॥ १३ ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां विवा-
 हपटलं नाम त्र्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ • ॥

प्रायेण सूत्रेण विनाहृतानि
 प्रकाशरन्ध्राणि चिरन्तनानि ।
 रत्नानि शास्त्राणि च योजितानि
 नवैर्गुणैर्भूषयितुं क्षमाणि ॥ १ ॥

प्रायेण गोचरो व्यवहार्यो
 ऽतस्तत्फलानि वक्ष्यामि ।

नानादृष्टैस्तन्नो

मुखचपलत्वं क्षमन्वार्याः ॥ २ ॥

माण्डव्यगिरं श्रुत्वा

न मदीया रोचते ऽथवा नैवम् ।

साध्वी तथा न पुंसां

प्रिया यथा स्याज्जघनचपला ॥ ३ ॥

सूर्यः षट्त्रिंशत्स्थितस्त्रिंशत्सप्तदशगञ्जन्द्रमा

जीवः सप्तनवद्विपञ्चमगतो वक्रार्कजौ षट्त्रिंशौ ।

सौम्यः षड्द्विचतुर्दशाष्टमगतः सर्वेऽप्युपान्ते शुभाः

शुक्रः सप्तमषड्दशर्क्षसहितः शार्दूलवचासकत् ॥ ४ ॥

जन्मन्यायासदो ऽर्कः क्षपयति विभवान् कोष्ठरोगाध्वदाता
 वित्तधंशं द्वितीये दिशति च न सुखं वञ्चनां दृग्रुजं च ।
 स्थानप्राप्तिं तृतीये धननिचयमुदाकल्यक्षचारिहन्ता
 रोगान्धत्ते चतुर्थे जनयति च मुहुः स्वधराभोगविघ्नम् ॥५॥
 पीडाः स्युः पञ्चमस्ये सवितरि बहुशो रोगारिजनिताः
 षष्ठे ऽर्को हन्ति रोगान् क्षपयति च रिपूञ्छोकांश्च नुदति ।
 अध्वानं सप्तमस्यो जठरगदभयं दैन्यं च कुरुते
 रुक्सासौ चाष्टमस्ये भवति सुवदना न स्वापि वनिता ॥
 रवावापदैन्यं रुगिति नवमे चित्तचेष्टाविरोधो [॥ ६ ॥
 जयं प्राप्नोत्युग्रं दशमगृहगे कर्मसिद्धिं क्रमेण ।
 जयं स्थानं मानं विभवमपि चैकादशे रोगनाशं
 सुदत्तानां चेष्टा भवति सफला द्वादशे नेतरेषाम् ॥ ७ ॥
 शशी जन्मन्यन्मप्रवरशयनाच्छादनकरो
 द्वितीये मानार्थी स्लपयति सविघ्नश्च भवति ।
 तृतीये वस्त्रस्त्रीधननिचयसौस्थानि लभते
 चतुर्थे ऽविश्वासः शिखरिणि भुजङ्गेन सदृशः ॥ ८ ॥
 दैन्यं व्याधिं शुचमपि शशी पञ्चमे मार्गविघ्नं
 षष्ठे वित्तं जनयति सुखं शत्रुरोगक्षयं च ।
 यानं मानं शयनमशनं सप्तमे वित्तलाभं
 मन्दाक्रान्ते फणिनि हिमगौ चाष्टमे भीर्न कस्य ॥ ९ ॥
 नवमगृहगे बन्धोद्देगश्रमोदररोगकृद्
 दशमभवने चाज्ञाकर्मप्रसिद्धिकरः ।

उपचयसुहृत्संयोगार्थप्रमोदमुपान्त्यगो
द्वपभचरितान्दोषानन्ते करोति द्वि सव्ययान् ॥ १० ॥

कुजे ऽभिघातः प्रथमे द्वितीये
नरेन्द्रपोडा कखहारिदोषैः ।
धृशं च पित्तानलरोगचौरै-
रुपेन्द्रवज्रप्रतिभो ऽपि यः स्वात् ॥ ११ ॥

दृतीयगञ्चौरकुमारकेभ्यो
भौमः सकाशात् फलमादधाति ।
प्रदीप्तिमाज्ञां धनमौर्खिकानि
धात्वाकरास्थानि किलापराखि ॥ १२ ॥
भवति धरखिजे चतुर्थगे

ज्वरजठरगदास्तगुद्भवः ।
कुपुरुषजनिताश्च सङ्गमात्
प्रसभमपि करोति चाशुभम् ॥ १३ ॥

रिपुगदकोपभयानि पञ्चमे
तनयकृताश्च शुचो महीसुते ।
द्युतिरपि नास्य चिरं भवेत् स्थिरा
शिरसि कपेरिव मालती कृता ॥ १४ ॥

रिपुभयकलहैर्विवर्जितः
सकनकविद्रुमतास्रकागमः ।
रिपुभवनगते महीसुते
किमपरवक्त्रविकारमीक्षते ॥ १५ ॥

कलचकलहास्त्रिरुजठररोगकृत् सप्तमे
 क्षरत्क्षतजरुक्षितः क्षयितवित्तमानो ऽष्टमे ।
 कुजे नवमसंस्थिते परिभवार्धनाशादिभि-
 र्विलम्बितगतिर्भवत्यवलदेहधातुक्षमैः ॥ १६ ॥
 दशमगृहगते समं महीजे
 विविधधनाप्तिरुपान्त्यगे जयश्च ।
 जनपदमुपरिस्थितश्च भुङ्क्ते
 वनमिव घट्चरलः सुपुष्पिताग्रम् ॥ १७ ॥
 नानाव्ययैर्द्वादशगे महीसुते
 सन्ताप्यते ऽनर्धशतैश्च मानवः ।
 स्त्रीकोपपितैश्च सनेचवेदनै-
 र्या ऽपीन्द्रवंशाभिजनेन गर्वितः ॥ १८ ॥
 दुष्टवाक्यपिशुनाहितभेदै-
 र्वन्धनैः सकलदैश्च हतस्वः ।
 जन्मगे शशिसुते पयि गच्छन्
 स्वागते ऽपि कुशलं न शृणोति ॥ १९ ॥
 परिभवो धनगते धमलब्धिः
 सहजगे शशिसुते सुहृदाप्तिः ।
 नृपतिशत्रुभयशङ्कितचित्तो
 द्रुतपदं व्रजति दुश्चरितैः स्वैः ॥ २० ॥
 चतुर्थगे स्वजनकुटुम्बद्वये
 धनागमो भवति च शीतरश्मिजे ।

सुतस्थिते तनयकलत्रविग्रहे
 निषेवते न च रुचिरामपि स्त्रियम् ॥ २१ ॥
 सौभाग्यं विजयमयोन्नतिं च षष्ठे
 वैवर्यं कलहमतीव सप्तमे ज्ञः ।
 मृत्युस्थे सुतजयवस्त्रवित्तलाभा
 नैपुण्यं भवति मतिप्रहर्षणीयम् ॥ २२ ॥
 विघ्नकरो नवमः शशिपुत्रः
 कर्मगतो रिपुहा धनदश्च ।
 सप्रमदं शयनं च विधत्ते
 तद्गृहदो ऽथ कुयास्तरणं च ॥ २३ ॥
 धनसुखसुतयोषिन्मित्रवाद्यान्तितुष्टि-
 स्तुहिनकिरणपुत्रे लाभगे मृष्टवाक्यः ।
 रिपुपरिभवरोगैः पीडितो द्वादशस्थे
 न सहति परिभोक्तुं मालिनीयोगसौख्यम् ॥ २४ ॥
 जीवे जन्मन्यपगतधनधीः
 स्थानभ्रष्टो बहुकलहयुतः ।
 प्राप्यार्थे ऽर्थान् व्यरिरपि कुरुते
 कान्तास्याङ्गे धमरविलसितम् ॥ २५ ॥
 स्थानभ्रंशात्कार्यविधाताच्च तृतीये
 नैकैः क्लेशैर्बन्धुजनोत्थैश्च चतुर्थे ।
 जीवे शान्तिं पीडितचित्तश्च स विन्देन्
 नैव ग्रामे नापि वने मत्तमयूरे ॥ २६ ॥

जनयति च तनयभवनमुपगतः
 परिजनशुभसुतकरितुरगवृषान् ।
 सकनकपुरगृहयुवतिवसनकान्
 मखिगुणनिकरकृदपि विबुधगुरुः ॥ २७ ॥
 न सखीवदनं तिलकोज्ज्वलं
 न भवनं शिखिकोकिलनादितम् ।
 हरिणस्रुतशावविचिचितं
 रिपुगते मनसः सुखदं गुरौ ॥ २८ ॥
 चिदशगुरुः शयनं रतिभोगं
 धनमशनं कुसुमान्युपवाह्यम् ।
 जनयति सप्तमराशिमुपेतो
 ललितपदां च गिरं धिषणां च ॥ २९ ॥
 बन्धं व्याधिं चाष्टमे शोकमुग्रं
 मार्गक्लेशं मृत्युतुल्यांश्च रोगान् ।
 नैपुण्यान्नापुचकर्मार्थसिद्धिं
 धर्मे जीवः शालिनीनां च लाभम् ॥ ३० ॥
 स्थानकल्यधनहा दशर्षग-
 स्तत्र्यदो भवति लाभगो गुरुः ।
 द्वादशे ऽध्वनि विलोमदुःखभाग्
 याति यद्यपि नरो रथोद्धतः ॥ ३१ ॥
 प्रथमगृहेपगो धृगुसुतः स्मरोपकरणैः
 सुरभिमनोऽगन्धकुसुमान्बरैरुपचयम् ।

शयनगृहासनाशनयुतस्य चानु कुरुते
 समदविलासिनीमुखसरोजघट्चरखताम् ॥ ३२ ॥
 शुक्ले द्वितीयगृहगे प्रसवार्थधान्य-
 भूपाखसन्नतिकुटुम्बहितान्यवाप्य ।
 संसेवते कुसुमरत्नविभूषितश्च
 कामं वसन्ततिलकद्युतिमूर्धजे ऽपि ॥ ३३ ॥
 आशार्थमानास्यदभूतिवस्त्र-
 श्चुक्षयान् दैत्यगुरुस्तृतीये ।
 धत्ते चतुर्थश्च सुहृत्समाजं
 रुद्रेन्द्रवज्रप्रतिमां च शक्तिम् ॥ ३४ ॥
 जनयति शुक्रः पञ्चमसंस्थो
 गुरुपरितोषं बन्धुजनाप्तिम् ।
 सुतधनलब्धिं मित्रसहायान्
 अनवसितत्वं चारिबलेषु ॥ ३५ ॥
 षष्ठो भृगुः परिभवरोगतापदः
 स्त्रीहेतुकं जनयति सप्तमो ऽशुभम् ।
 यातो ऽष्टमं भवनपरिच्छदप्रदे
 लक्ष्मीवतीमुपनयति स्त्रियं च सः ॥ ३६ ॥
 नवमे तु धर्मवनितासुखभाग्
 भृगुजे ऽर्थवस्त्रनिचयश्च भवेत् ।
 दशमे ऽवमानकलहान्नियमात्
 प्रमिताक्षराण्यपि वदन् लभते ॥ ३७ ॥

उपान्त्यगो भृगोः सुतः सुहृद्गनाम्नगन्धदः ।

धनाम्बरागमो ऽन्यगे स्थिरस्तु नाम्बरागमः ॥ ३८ ॥

प्रथमे रविजे विषवह्निहतः

स्वजनैर्वियुतः कृतबन्धवधः ।

परदेशमुपैत्यसुहृद्भवनो

विमुक्तार्थसुतो ऽटकदीनमुखः ॥ ३९ ॥

चारवशाद्धितीयगृहगे दिनकरतनये

रूपसुखापवर्जिततनुर्विगतमदबलः ।

अन्यगुणैः कृतं वसुचयं तदपि खलु भव-

त्यम्बिव वंशपचपतितं न बहु न च चिरम् ॥ ४० ॥

सूर्यसुते तृतीयगृहगे धनानि लभते

दासपरिच्छदोद्गमहिषाश्वकुञ्जरखरान् ।

सद्गविभूतिसौख्यममितं गदथ्युपरमं

भीरुरपि प्रशास्त्यधि रिपूंश्च वीरललितैः ॥ ४१ ॥

चतुर्थं गृहं सूर्यपुत्रे ऽभ्युपेते

सुहृद्वित्तभार्यादिभिर्विप्रयुक्तः ।

भवत्यस्य सर्वत्र चासाधुदुष्टं

भुजङ्गप्रयातानुकारं च चित्तम् ॥ ४२ ॥

सुतधनपरिहीणः पञ्चमस्थे

प्रचुरकलहयुक्तश्चार्कपुत्रे ।

विनिहतरीपुरोगः षष्ठयाते

पिबति च वनितास्यं श्रीपुटोष्ठम् ॥ ४३ ॥

गच्छत्यध्वानं सप्तमे चाष्टमे च
 हीनः स्त्रीपुत्रैः सूर्यजे दीनचेष्टः ।
 तद्वद्धर्मस्थे वैरहृद्रोगबन्धै-
 र्धर्मा ऽप्युच्छिद्येद्वैश्वदेवोक्रियाद्यः ॥ ४४ ॥
 कर्मप्राप्तिर्दशमे ऽर्थक्षयश्च
 विद्याकीर्त्याः परिहाणिश्च सौरे ।
 तैदृश्यं लाभे परयोषार्थलाभा
 अन्ते प्राप्नोत्यपि शोकोर्मिमालाम् ॥ ४५ ॥
 अपि कालमपेक्ष्य च पाचं
 शुभकृद्दिदधात्यनुरूपम् ।
 न मधौ बहु कं कुडवे च
 विस्तृजत्यपि मेघवितानः ॥ ४६ ॥

रक्तैः पुष्पैर्गन्धैस्ताम्रैः कनकवृषबकुलकुसुमै-
 दिवाकरभूसुतौ
 भक्त्या पूज्याविन्दुर्धन्वा सितकुसुमरजतमधुरैः
 सितश्च मदप्रदैः ।
 कृष्णाद्रव्यैः सौरिः सौम्यो मणिरजततिलककुसुमै-
 गुणैः परिपीतकैः
 प्रीतैः पीडा न स्थादुच्चाद्यदि पतति विशति यदिवा
 भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ ४७ ॥
 शमयोक्ततामशुभदृष्टि-
 मपि विबुधविप्रपूजया ।

शान्तिजपनियमदानदमैः
 सुजनाभिभाषणसमागमैस्तथा ॥ ४८ ॥
 रविभौमौ पूर्वार्धे
 शशिसौरौ कथयतो ऽन्त्यगौ राशेः ।
 सदसल्लक्षणमार्या-
 गीत्युपगीत्योर्यथासङ्गम् ॥ ४९ ॥
 आदौ यादृक् सौम्यः
 पश्चादपि तादृशो भवति ।
 उपगीतेर्मात्राणां
 गणवत्सत्सम्प्रयोगो वा ॥ ५० ॥
 आर्याणामपि कुरुते
 विनाशमन्तर्गुर्विषमसंस्थः ।
 गण इव षष्ठे दृष्टश्च
 सर्वलघुतां गतो नयति ॥ ५१ ॥
 अशुभनिरीक्षितः शुभफलो बलिना बलवान्
 अशुभफलप्रदश्च शुभदृग्विषयोपगतः ।
 अशुभशुभावपि स्वफलयोर्व्रजतः समताम्
 इदमपि गीतकं च खलु नर्कुटकं च यथा ॥ ५२ ॥
 नीचे ऽरिभे ऽस्ते चारिदृष्टस्य
 सर्वं दृष्ट्या यत्परिकीर्तितम् ।
 पुरतो ऽन्धस्येव भामिन्याः
 सविलासकटाक्षनिरीक्षणम् ॥ ५३ ॥

सूर्यसुतो ऽर्कफलसम-
 श्चन्द्रसुतश्चन्दतः समनुयाति ।
 यथा स्कन्धकमार्यगीति-
 वैतालीयं च मागधी गाथार्याम् ॥ ५४ ॥
 सौरो ऽर्करश्मिरागात्
 सविकारो लब्धदृष्टिरधिकतरम् ।
 पित्तवदाचरति नृणां
 पथ्यकृतां न तु तथार्याणाम् ॥ ५५ ॥
 यादृशेन ग्रहेष्वेन्दुर्युक्तस्तादृग्भवेत्सो ऽपि ।
 मनोवृत्तिसमायोगाद्विकार इव वक्तव्य ॥ ५६ ॥
 पञ्चमं सर्वपादेषु सप्तमं द्विचतुर्धयोः ।
 यद्वह्नीकाक्षरं तद्वह्नीयुतां याति दुःस्थितैः ॥ ५७ ॥
 प्रकृत्यापि लघुर्यश्च वृत्तबाह्ये व्यवस्थितः ।
 स याति गुरुतां लोके यदा स्युः सुस्थिता ग्रहाः ॥ ५८ ॥
 प्रारब्धमसुस्थितैर्ग्रहै-
 र्यत् कर्मात्मविद्वद्वये ऽबुधैः ।
 विनिहन्ति तदेव कर्म तान्
 वैतालीयमिवायथाकृतम् ॥ ५९ ॥
 सौस्थित्यमवेक्ष्य यो ग्रहेभ्यः
 काले प्रक्रमणं करोति राजा ।
 अणुनापि स पौरुषेण वृत्त-
 स्वौपश्चन्दसिकस्य याति पारम् ॥ ६० ॥

उपचयभवनोपयातस्य भानोर्दिने
 कारयेद्देमताद्याश्रकाष्ठास्थिचर्मैर्णिकाद्रि-
 द्रुमत्वग्मखव्यालचौरायुधीयाटवी-
 क्रूरराजोपसेवाभिषेकौषधक्षौमपण्यादि-
 गोपालकान्तरवैद्याश्रकूटावदाताभिविख्यात-
 शूराहवस्त्राध्ययाज्याग्निकार्याणि सिध्यन्ति
 लग्नस्थिते वा रवौ ।

शिशिरकिरणवासरे तस्य वाप्युग्ने
 केन्द्रसंस्थे ऽथवा भृषणं शङ्खमुक्ताकरूप्याम्बु-
 यज्ञेषुभोज्याङ्गनाक्षीरसुक्लिग्धदृष्ट-
 क्षुपानूपधान्यद्रवद्रव्यविप्राश्रशीतक्रिया-
 शृङ्गिष्ठ्यादिसेनाधिपाक्रन्दभूपाल-
 सौभाग्यनक्तचरस्रैषिकद्रव्यमातङ्ग-
 पुष्याम्बरारम्भसिद्धिर्भवेत् ।

द्वितितनयदिने प्रसिध्यन्ति धात्वाकरादीनि
 सर्वाणि कार्याणि चामीकराग्निप्रवालायुध-
 क्रौर्यचौर्याभिघाताटवीदुर्गसेनाधिकारास्तथा
 रक्तपुष्पद्रुमा रक्तमन्यच्च तिक्तं
 कटुद्रव्यकूटाहिपाशार्जितस्वाः कुमारा
 भिषक्छाक्यभिद्युक्षपादृत्तिकौशेयशाद्यानि
 सिध्यन्ति दम्भास्तथा ।

हरितमणिमहीसुगन्धीनि वस्त्राणि साधारणं

नाटकं शास्त्रविज्ञानकाव्यानि सर्वाः कला युक्तयो
मन्त्रधातुक्रियावादनैपुण्यपण्य-

व्रतायोगदूतास्तथायुध्यमायानृतस्नान-

ह्रस्वानि दीर्घाणि मध्यानि च छन्दन-

ञ्चण्डवृष्टिप्रयातानुकारीणि कार्याणि सिध्यन्ति

सौम्यस्य लग्ने ऽह्नि वा ॥ ६१ ॥

सुरगुरुदिवसे कनकं रजतं तुरगाः

करिष्ये वृषभा भिषगोषधयः ।

द्विजपितृसुरकार्यपुरःस्थितघर्मनिवारण-

चामरभूषणभूपतयः ।

विबुधभवनधर्मसमाश्रयमङ्गलशास्त्र-

मनोश्चबलप्रदसत्यगिरः ।

व्रतहवनधनानि च सिद्धिकराणि

तथा रुचिराणि च वर्णकदण्डकवत् ॥ ६२ ॥

धृगुसुतदिवसे च चिचवस्त्रवृष्यवेश्य-

क्वामिनीविलासहासयौवनोपभोगरम्यभूमयः ।

स्फटिकरजतमन्मयोपचारवाहनेक्षु-

शारदप्रकारगोवणिकृषीवलौषधाम्बुजानि च ।

सवितृसुतदिने च कारयेन्महिष्यजोष्र-

कृष्णलोहदासदृढनीचकर्मपक्षिचौरपाशिकान् ।

च्युतविनयविशोर्णभाण्डहस्त्यपेक्षविघ्न-

॥ ६३ ॥

कारणानि चान्यथा न साधयेत्समुद्रगो ऽप्यपां कणम् ।

विपुलामपि बुद्धा
 छन्दोविचितं भवति कार्यमेतावत् ।
 श्रुतिसुखददृत्तसङ्ग्रह-
 मिममाह वराहमिहिरो ऽतः ॥ ६४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ब्रह्मगो-
 चराध्यायो नाम चतुस्तरशततमो ऽध्यायः ॥ • ॥

पादौ मूलं जङ्घे
 च रोहिणी तथाश्विन्यः ।
 जरू चाषाढाद्वयम्
 अथ गुह्यं फल्गुनीयुग्मम् ॥ १ ॥
 कटिरपि च कृत्तिका
 पार्श्वयोश्च यमला भवन्ति भद्रपदाः ।
 कुक्षिस्था रेवत्यो
 विज्ञेयमुरो ऽनुराधा च ॥ २ ॥
 पृष्ठं विद्धि धनिष्ठा
 भुजौ विशाखां स्मृतौ करौ हस्तः ।
 अङ्गुल्यश्च पुनर्वसु-
 राश्लेषासञ्ज्ञिताश्च नखाः ॥ ३ ॥
 ग्रीवा ज्येष्ठा अवलौ
 अवणः पुष्यो मुखं द्विजाः स्वातिः ।

हसितं शतभिषगश्च नासिका
 मघा मृगशिरो नेत्रे ॥ ४ ॥
 चिचा ललाटसंस्था
 शिरो भरथ्यः शिरोरुहाश्चार्द्रा ।
 नक्षत्रपुरुषको ऽयं
 कर्तव्यो रूपमिच्छद्भिः ॥ ५ ॥
 चैत्रस्य बहुलपक्षे
 ह्यष्टम्यां मूलसंयुते चन्द्रे ।
 उपवासः कर्तव्यो
 विष्णुं सम्पूज्य धिष्यं च ॥ ६ ॥
 दद्याद्भूते समाप्ते
 घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतम् ।
 विप्राय कालविदुषे
 सरत्नवस्त्रं स्वशक्त्या वा ॥ ७ ॥

अन्नैः क्षीरघृतोत्कटैः सहगुडैर्विप्रान् समभ्यर्चयेद्
 दद्यात्तेषु तथैव वस्त्ररजतं लावण्यमिच्छन्नरः ।
 पादर्क्षात्प्रभृति क्रमादुपवसन्नङ्गर्क्षनामस्वपि
 कुर्यात्केशवपूजनं स्वविधिना धिष्यस्य पूजां तथा ॥ ८ ॥

प्रलम्बबाहुः पृथुपीनवक्षाः
 क्षपाकरास्यः सितचारुदन्तः ।
 गजेन्द्रगामी कमलायताक्षः
 स्त्रीचित्तहारी स्मरतुल्यमूर्तिः ॥ ९ ॥

शरदमलपूर्णचन्द्र-
 द्युतिसदृशमुखी सरोजदलनेत्रा ।
 रुचिरदशना सुकर्णा
 धमरोदरसन्निभैः केशैः ॥ १० ॥
 पुंस्कोकिलसमवाणी
 ताम्रोष्ठो पद्मपत्रकरचरणा ।
 स्तनभारानतमध्या
 प्रदक्षिणावर्तया नाभ्या ॥ ११ ॥
 कदलीकाण्डनिभोरुः
 सुश्रोणी वरकुकुन्दरा सुभगा ।
 सुस्निष्टाङ्गुलिपादा
 भवति प्रमदा मनुष्यो वा ॥ १२ ॥

यावन्नक्षत्रमाला विचरति गगने भूषयन्तीह भासा
 तावन्नक्षत्रभूतो विचरति सह तैर्ब्रह्मणो ऽहो ऽवशेषम् ।
 कल्पादौ चक्रवर्ती भवति हि मतिमांस्तत्क्षयाच्चापि भूयः
 संसारे जायमानो भवति नरपतिर्ब्राह्मणो वा धनाढ्यः॥

ष्टुगशीर्षाद्याः केशव- [॥ १३ ॥

नारायणमाधवाः सगोविन्दाः ।

विष्णुमधुसूदनास्थौ

त्रिविक्रमो वामनश्चैव ॥ १४ ॥

श्रीधरनामा तस्मात्

सहस्रीकेशश्च पद्मनाभश्च ।

दामोदर इत्येते

मासाः प्रोक्ता यथासङ्गम् ॥ १५ ॥

मासनाम समुपोषितो नरो

द्वादशीषु विधिवत् प्रकीर्तयन् ।

केशवं समभिपूज्य तत्पदं

याति यच्च नहि जन्मजं भयम् ॥ १६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्ष-
त्रपुरुषव्रतं नाम पञ्चोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ * ॥

ज्योतिःशास्त्रसमुद्रं

प्रमथ्य मतिमन्दराद्रिणाय मया ।

लोकस्यालोककरः

शास्त्रशशाङ्कः समुत्क्षिप्तः ॥ १ ॥

पूर्वाचार्यग्रन्था

नेत्सृष्टाः कुर्वता मया शास्त्रम् ।

तानवलोक्येदं च

प्रयतध्वं कामतः सुजनाः ॥ २ ॥

अथवा भृशमपि सुजनः

प्रययति दोषार्थवान्गुणं दृष्ट्वा ।

नीचस्तद्विपरीतः

प्रकृतिरियं साध्वसाधूनाम् ॥ ३ ॥

दुर्जनहुताशतमं
 काव्यसुवर्णं विशुद्धिमायाति ।
 आवयितव्यं तस्माद्
 दुष्टजनस्य प्रयत्नेन ॥ ४ ॥
 ग्रन्थस्य यत् प्रचरतो ऽस्य विनाशमेति
 खेत्थाद्दुष्टश्रुतमुखाधिगमक्रमेण ।
 यद्वा मया कुक्षतमल्पमिहाक्षतं वा
 कार्यं तदच विदुषा परिहृत्य रागम् ॥ ५ ॥
 दिनकरमुनिगुरुचरण-
 प्रखिपातक्षतप्रसादमतिनेदम् ।
 शास्त्रमुपसङ्गृहीतं
 नमो ऽस्तु पूर्वप्रखेटभ्यः ॥ ६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायामुपसं-
 हारो नाम षडुत्तरशततमो ऽध्यायः ॥ • ॥

शास्त्रोपनयः पूर्वं
 सांवत्सररूपमर्कचारश्च ।
 शशिराहुभौमबुधगुरु-
 सितमन्दशिखिग्रहाणां च ॥ १ ॥

चारश्चागस्त्यमुनेः
 सप्तर्षीणां च कूर्मयोगश्च ।
 नक्षत्राणां व्यूहो
 ग्रहभक्तिर्ग्रहविमर्दश्च ॥ २ ॥
 ग्रहशशियोगः सम्यग्
 ग्रहवर्षफलं ग्रहाणां च ।
 शृङ्गाटसंस्थितानां
 मेघानां गर्भधारणं चैव ॥ ३ ॥
 धारणवर्षणरोहिणि-
 वायव्याषाढभाद्रपदयोगाः ।
 क्षणवृष्टिः कुसुमलताः
 सन्ध्याचिह्नं दिशां दाहः ॥ ४ ॥
 भूकम्पोत्कापरिवेष-
 लक्षणं शक्रचापखपुरं च ।
 प्रतिस्वर्यो निर्घातः
 सस्यद्रव्यार्घकाण्डं च ॥ ५ ॥
 इन्द्रध्वजनीराजन-
 खञ्जनकोत्पातवर्हिचिचं च ।
 पुष्याभिषेकपट्ट-
 प्रमाणमसिलक्षणं वास्तु ॥ ६ ॥
 उदगार्गलमारामिकम्
 अमरालयलक्षणं कुलिशश्लेषः ।

प्रतिमा वनप्रवेशः
 सुरभवनानां प्रतिष्ठा च ॥ ७ ॥
 चिह्नं गवामथ शुनां
 कुङ्कुटकूर्माजपुरुषचिह्नं च ।
 पञ्चमनुष्यविभागः
 स्त्रीचिह्नं वस्त्रविच्छेदः ॥ ८ ॥
 चामरदण्डपरीक्षा
 स्त्रीस्तोत्रं चापि सुभगकरणं च ।
 कान्दर्पिकानुलेपन-
 पूंस्त्रीकाध्यायशयनविधिः ॥ ९ ॥
 वज्रपरीक्षा मैत्रिक-
 लक्षणमथ पद्मरागमरकतयोः ।
 दीपस्य लक्षणं
 दन्तधावनं शाकुनं मिश्रम् ॥ १० ॥
 अन्तरचक्रं विरुतं
 श्वेष्टितं विरुतमथ शिवायाश्च ।
 चरितं मृगाश्वकरिणां
 वायसविद्योत्तरं च ततः ॥ ११ ॥
 पाको नक्षत्रगुणा-
 स्तिथिकरणगुणाः सधिष्यजन्मगुणाः ।
 गोचरस्तथा ग्रहाणां
 कथितो नक्षत्रपुरुषश्च ॥ १२ ॥

शतमिदमध्यायानाम्
 अनुपरिपाटिकमादनुक्रान्तम् ।
 अथ श्लोकसहस्रा-
 ख्यावद्बान्धून्चत्वारि ॥ १३ ॥

इति ग्रन्थानुक्रमणी ।

श्रीवराहमिहिरविरचिता दृढसंहिता समाप्ता ।

VARIOUS READINGS.

CHAPTER I.

1. A प्रकृति वि०.—A सद्व्यवहृतमयू०.—2. D रचनीमिद्.—4. यदि om. in A, B, C (text and commentary). A, S, B, N कृतेः, C gives and explains both rr.—5. A, D, B आलक्ष्य.—8. S अथ मन्वान्.—9. B, D, S, E होरासो, N होरासोऽपि.—S, विनययश्च.—10. S, E, N, and one Cod. of C विवरश्च.—The title of this Chapter in A, B, D is: इत्याचार्यनीवराहः सिद्धिरस्य कृते संहितायामपनयनाध्यायः प्रथमः, in S इति शीव०, in N इत्याचार्यवराहसिद्धर (sic) ब्राह्मोपनयनं नामाध्यायः प्रथमः, in C इति भद्रोत्तर-विदावां संहितायाम् ब्राह्मोपनयनाध्यायः प्रथमः; at the end of other Chapters occurs बुद्धसंहितायाम्, which, as being the most appropriate title, I have employed throughout.

CHAPTER II.

Page 3, line 11 from the top: A, C, B, D, E अमनुस्यकः, S, N अमनुस्यकः, which I have changed into अमनुस्यकः.—A सुपंचित.—Line 15: D, S, E प्रतिभावात्, so N sec. manu.—Line 16: N, and one Cod. of C इतिवद्.—Line 18: S, E वैदिकविद्यामिथारकुशलः ज्ञानविद्याभिज्ञो, N वैदिकव्यामिथारः ज्ञानविद्याभिज्ञो, D ज्ञानविधिविद्याभिज्ञो.—Line 19: ज्ञान om. in and C, A, B, D.—S, E, प्रहा० for एहा०.—Page 4, line 1: S, E रोम without क.—S, N वासिह.—All but C, N शैथ्यं.—Line 2: पंचसु om. in S, E.—Line 3: S, E प्रमाह for प्राह.—C in his text: बुद्धिबुद्ध्याद्यवयवस्य, like E, but from his explanation it seems to result that he meant, बुद्धिबुद्ध्याद्यवयवस्यस्य, like S.—Line 4: A भासानां.—Line 7: C, B, N वेद् for विवेद्.—A, S, N भासानां.—Line 9: C, N वेदा for वेदा.—Line 10: अह om. in C, N.—Line 13: C, N वर्यादेवानां

—Line 14: One Cod. of C, and N, प्रत्येकं.—Line 15: E प्रतिभेद् for परिभेद्, D प्रतिभेद्.—Line 21: C उक्तं चात्र ज्ञेयं सचर्षिणा, N सचर्षिणा च ज्ञेयं.—Page 5, line 1: S, E प्रतिविद्.—Line 4: N भवति for ज्ञेयः—Line 5: All but A चर्षे, A चर्षे, which I have changed into चर्षे:—Line 6: All but C चर्ष.—Line 8: A° चर्ष for° चर्षम्.—Line 13: C चाचार्य for चर्षे, N उक्तं च विद्युत्प्रेतम्.—Line 18: C adds च after चर्षि.—S द्वेःकाच, A, B, N द्वेःकाच.—C नवांश्च without क.—Line 20: A, D om. चक्ष, N वलावक्षणि.—Page 6, line 2: C, N तत्काल.—A, S, B, D प्रथमप्रतिप्रक्ष.—Line 4: C याथायां तु.—Line 6: D, S, E चेदित्यच.—Line 7: C ब्राह्मण and ब्रह्मण.—A, B, D निवेद्यन.—Line 8: A, S, B, D वयाकालसंप्रयोगः, N the same, but °कालं.—A, S, B, D दुर्गोक्तम्.—Line 13: N, E निष्कालम्.—Line 15: C, N तेषां च om. तेषु.—Line 17: C चक्षतय for चक्षयन.—Line 18: C चक्षय्य.—Line 19: N प्रहभुक्तयो.—20: A ब्रह्मिपदसमाप्त, S, E र ब्रह्मिपदसमाप्त.—N °मो प्रहाधिपतयो. The MSS. but C, add after नभेक्षय्य the words: चारवाप्रवर्षे; originally they were wanting also in N, where they have been added on the margin by a different hand.—Line 21: S योम for योमा:—Page 7, line 2: N प्रतिमास्यचक्षयनसंप्रवेशतिहापनप्रसादक्षय्य.—Line 3 N °कार्मेक्ष.—Line 4: C, N खंजक.—S, E छत for छत.—Line 5: All but C, N वृष for जो.—Line 7: C, N वृष.—S आसकक्षय्य.—N इतकाहप्रतिमादीपक्षय्यानि। तथा ब्रह्मवदभ्याश्रमनिमित्तानि सामान्यानि.—Line 8: A, D, S शुभाश्रमनिमित्तानि.—Line 9: D, S, E प्रतिक्षय्यम्, A प्रतिपक्षय्यम्.—Line 9: N अन्यकर्मणा विद्युतेन,—Line 10: N तानि चैकाकिना न.—Line 11: रव om. in C, N.—Line 12: A, S अन्ये ऽपि.—चत्वारो om. in N, but on the margin चक्षय्य, and चोक्षय्य, A, S, E, B, D चोक्षय्य.—S, E चोक्षय्या: for भर्तव्या:, C writes कर्षव्या: but this is merely a blunder of the copyist.—Line 14: D, N add प्रतिशानं before यस्याद्.—Line 15: C तस्याच for तेषां च.—Line 17: S before distich 7, the following: उपसृष्ट्यश्च शुचिभूता यं च मयवेद्भृत्! तत्तस्यानमवाप्नोति न चासौ भूषणा भवेत् ।.—The following numbers refer to the distichs. 8, E निष्प.—N जोतिषांविद्यारदं.—11. C चक्षिप्रकथो.—S, E °प्रसो.—S, E सुचं for चिचं.—A समभोचता.—12. A, S, E °वक्षरके.—14. C writes चैम, N चैव.—16. The MSS., but C, N, कर्षोपक्षति, C notices a v. r. पिहितकर्षो, N originally संप्रक्ष for पिहितैः.—18. A, S उपवासं.—C तानिचे.—19. All but N संविभाक्ते.—20. N संप्रस्था.—A, S तद्विनिष्कथा, N विद्विनिष्कथा; both originate perhaps in a v. r. तद्विनिष्कथा=तद्विनिष्कथा.—21. N जयार्थिना.—22. वाञ्छिनां च.—C चयैको.—23. E दुःप्रचितदुःकृतानि.—N नामं उद्धा कृता च दैवविद्.—S, E

add the following stanza : प्राप्नुं सिद्धिमनुजनां भगवत्कर्म रतैः सपुत्रैः फलेरभ्यां-
भिमुखं मनोमतमयाप्रवृत्तं चेद्विष्णुसि। दैवज्ञं नचि कोपयेत् प्रकृपितं प्रवेदसायकं न-
यादृक् तस्य मनो भवत्यवितथं प्रभुः फलं तादृजम्.

CHAPTER III.

1. A, B, D, N, and one Cod. of C, आस्त्रेया for आस्त्रेया.—All but C
आशीत्यदापि नूनं.—2. E, and one Cod. of C कर्कटाद्यं.—N, and perhaps
C उक्ताभाव.—4. S, E कर्कटमसंप्राप्नो, A कर्कटकमप्राप्नो.—E •रामैन्द्रोम्.—6,
S नादा, E दुष्ट.—N विनिवृत्ति for स नि.—S सदा भूपान्.—7. S ख्यान for
ख्यान.—9. C in his text शिखरावमर्दी, like A, S, B, D, but afterwards
शिखरामर्दी, like E.—10. A, N दायाः.—11. E दर्शनं यदि च, N यदि
चेत्.—12. All but C, N, E च वि for पार.—13. A, S, B, D मुनयो बृहत्.—
—14. All but N, E निश्चाय.—N चय for चयि.—N चाम for सन्न.—15.
S स्वयं परं.—N, E om. च.—C, S, E, N पुराकृतं—E वावदंति, A
प्रवृत्ति, S संज्वरंति.—16. S निःपं.—17. ख्यात् om. in S, E.—S (च) कल्पे.
18. N सुमार्चिःमं.—19. A, S, E, B, D (च)कः स्वर्णद्वयः.—20. All but C,
N, E विवेक्या मं.—22. A, S, B, D चयना सधुषो, C in the text चयवा-
तिधुषो, like N, but afterwards चयवाविधुषो.—E इर्वी, C, N उर्वीम्.—
23. All but C, N कपिलस्य.—N कमकनिभो.—26. C, N करोति नचिरेच.—
27. E नरपतिविरोधकत्.—28. C द्वादश वर्षाणि न करोति.—29. E छाये.—
E, N वक्ष्ये जै हिद्रं.—31. C जनदा for नपदा.—E भयकत्.—32. E वेपिते
प्रितक्षे च, N वेपने (s) तिक्षे वा.—B, D वपं ततः सचिवं, E तता वपं सचि-
वः, N — E, but सचिवं, C mentions the r. of B, D.—33. S विद्यात्.—S
राष्य.—36. S यद्वचसाप्राति सुमचती पोडा.—39 C खर for खर (explained by
खर), N has खन, in the others not clear whether च or ख.

CHAPTER IV.

2. C विचिता, the others निचिता, which I have changed into निचिता.
—4 A चकं for चकान्.—A, N (च) पराङ्गे, S (च) पराङ्गे.—5. The order
in N is 7, 5, 6.—6. S, N पित्र्यर्चविं.—8. N प्रोक्ता for चोक्ता.—11. S
दुमिचं.—12. N यद्वाणि भूयतां याधिनो जयस्त्रेयां.—14. S, N चत्युच्छायाद्.—
15. N चत्युच्छ्रिता च रेयां.—D मंडलाच, S, E, N मंडले च, C in the text
मंडला, afterwards मंडले.—E दंडास्त्रे, the others but S, and C in his
comment कुंडास्त्रे.—E, N तस्मिन्.—16. C चेन for सन्न, but he notices
also our r.—17. C, N, S• मुचं द्यं.—21. N यथोक्तामसः—22 A ध्वि, O

वर्ति, S, E, N वंन.—E तवकव, A मववव, I suspect भवकव, cf. V, 40.—
A पुववाद, the others but D पौववाद.—D, E वासात्.—23. E कौराव-
विंध्यैरुल्लङ्ग.—24. S बांधव for वाधव—N कौलीङ्ग.—N शुक्तिमत्प्राधिपतीन्,
A, S शुक्तिमत्प्राधिपतीन्.—26. N मानवान्.—All but C, मधुरांश.—29. N
परिचीन—N, and one Cod. of C, आमतनः—One Cod. of C, and
secunda m. N, सुकुमर.—S चोर.—30. The order in N, E is 32, 30,
31, in C, S 30, 32, 31.—31. A मंडली संयोगे

CHAPTER V.

This Chapter is in N the 10th, the 5th with him being the 6th of the
others, a. s. o. 5. N वदि for वद.—8. E, N पूर्वार्द्ध.—9. C पार्थे व, A,
B, D पार्थे.—N दीर्घा तु.—14. N सम् for (च)सम्, E om., S पराद्यं.—15.
S, N (च) र्थेन for तेन and also one Cod. of C in the text.—18. N
विज्ञेयो for दिग्ज्ञेयो.—S वदते for वदन्वया.—नानि om. in N, E.—19.
After this S, N insert the two following stanzas: करवन्ता रि-
दिवसाः अयमात्र (७९०) युता हताः अवसुवन्तैः (१८०)। अन्वे सप्तविंशते
ब्रह्मादिकं पर्व । १० । अथवा । रविगणिते ब्रह्मकाले सासप्तमेते ऽविशारविभो
वदन्ते ते भगवाः श्रेषे ब्रह्मजिते पर्व । १५ ।—N अवनीत्राय शुभं, the other
अवनोत्रानां शुभं, but C, although writing thus in the text, explains अवे-
खरं according to our r.—25. S, N गणितविदां.—28. S वैश्वतिकात्, N
नैःश्वतिकात्.—29. E पा(ध)व.—S द्वितीयांशे.—D खे—All but S द्वितीये-
—31. A, B, D अखननकाले.—32. All but C विदुशुमान्.—S हविरे.—
33. E ब्रह्म.—34. N जीव for बीज.—35. All but A, E सूरसेनाः—D सं, A
सङ्ग for सं—S om. ते.—36. N, and perhaps C., नामिनो.—All Mss. व
before पीडा, manifestly wrong.—N अपिवा for अथवा.—C वृषले, N हवसंके-
—37. A, D, B अपमान्या.—S वाण्डिका, E वण्डिका.—A सुहा for सुहा, E
पुहदेमैः—38. S, E सवरान्.—N वदव for पदव.—A om. महान्.—All but
C, S write कुकन् ब्रह्मन्.—E पीडयेदर्थ, N पीडयेदन्न.—39. N मेवब्रह्म.—
40. A, S, B, D मरकव, C मरकव, N अमुकव, the true r. only in E,
cf. Hiouen-Thsang's *Po-lou-ka-chen-pa*, and *Barygaza*, now Bharoach.
—वप for वृष, S कुमारयोधेय.—41. E मय्य for मय.—S पांवाद्यैधेवविषाद्य-
—S, E अधि for अध, N मनि.—E गड for गीच.—42. N अंतर्निर्वाप-
C notices a v. r., which however is written in the same manner as his
own. r.—S सिंघपुरव, N सिंघवव prima m., sec. m. सिंघपुरव.—S वव for
मान्य, a r. noticed also by C.—All but S, N गारि for गारि.—44. S, N
जिह्वापलेडि, C, A, B, D जिह्वापलेडि.—N तक्रोपसर्द.—A, S, N गवाः for

मूला.—48. S, E अथमर्दन्.—C प्रथामाभयान् प्रथामदेर्भाच्च.—50. C हर्षसम्.—
 All but C, S, E निश्चास.—51. C, N, E कुशा०, S सुप्रथामभयं.—52. All
 but C सव् for सव्य.—S, E इतिकरं.—53. C, N वि for च.—A, S, B, D
 चनल for चयि.—54. S चि for (च) य.—56. S कपिले.—S, E, N ज्ञानाभे.—
 58. One Cod. of C ज्ञाने, another ज्ञाने.—A, D, N चापि.—All but E,
 and one Cod. of C पाडल.—59. All but S, N पांचु.—61. N सखविपत्तिं.—
 S, E चरित्राः.—64. All but S, E, N चावंतका.—65. All but S चंतर्वेदी.—
 A, B, D मर्यु, C perhaps सरयु for मर्युं.—66. S संख्यतामां, N संख्यातामां.—
 67. One Cod. of C हसेरक, another हासेरक, like D; S, E, N द्वाष्टं,
 but in N sec. man द्वाष्टेर.—68. N prima m. माष्टं for मरभव.—A, S,
 and E (a Bengali Cod.) पारिपाच.—C notices a v. r. for मोनन्, viz.
 मोनर्द, or as written in another Cod. of C मोनर्द, E मोनर्द.—69. C, N
 कौशलान्, S om., the others कोसलान्.—All here सूदसेन.—S कार्षीच,
 N कार्षी.—70. D कोसलकान्, N sec. man कोशलकान्, A and one Cod.
 of C कौसलकान्.—S, E सपौत्रान्.—S, E रूप for सत्र.—S, E उपरोषाः.—
 S विशाद्, C both विशाद् and विशाद्.—72. S, E, N वशिष्ठ.—S कार्षि.—
 73. S चावंत्यक.—S, E, N वत्य.—A, S, E, N धनुर्धर.—N चवियतापसानां.
 74. C चैत्यां.—E ब्रह्मान्, S सन्तान्, the others सन्त, but N दृक्चस्य.—S
 रूप for रूप.—D पुंज.—One Cod. of C उय for चौर the others but S
 उय.—D, E चयना.—C notices a v. r. अमरराडपि विभवर्षी.—75. B, D,
 N मासे, C मास.—All but C, N कार्षीच.—E, N योषेय.—S कलाद् for
 कलिं.—76. All but E ज्येष्ठे.—E ग्राह्येः.—77. S सौवीर for काशीर.—E
 पुलिं.—S, E, N चन्दाद्.—78. E पुलिं.—C, D, N •सेवजान्.—A कंवेज.
 —E अर्थ for अत्र.—79. C, N दरदायकाच्च, and C notices a v. r. दरदाच्च
 मास, the others •दान् म०.—80. A बळीक, C, D, B बाळीक.—82. E
 सखविनाशे.—83. A, S विशान्.—85. E मार्गो निर्गतो, N मार्गान्निगतो.—86.
 All but N write नैच०.—A नैचति.—87. S चापसर्पेयान्.—A, B, D चार्द,
 S सेमसुमिचर्द.—88. E च for तु.—C, D, N, E न for ज्क.—90. S, and
 perhaps C वचलं.—All but C चंत्यहरदा.—91. A, B, D रवेः for रवी.—
 All but C मग्निनि.—94. E परिवेशे.—A, S रूपवधं.—E विषने.—95. E
 सुरवाषो.—All पचदुर्द.—S, D तदेव, E तथैव.—96. S, E, N पातैः.—C, S,
 E चायाति.—97. S, E आनयः.—98. A पचदाग्निने.—E तदा for ततो.

CHAPTER VI.

D, N, E begin this Chapter with the following cloka: उद्यमसुमुहं जालं
 कोदिताननमेव च । निक्षिंभसुमसं च पंच यत्राः कुञ्जस्य तु ॥, with the v. r. in

N चापि वक्रं पञ्चावनीयु(ते); it is probably taken from the Commentary, in which the v. r. चेति वक्राणि चित्तिलक तु १.—3. C in the text, and S, N चापि पचते, but C afterwards वा विपचते, A वा निवर्तिते, D वा निवर्तते, E चापि वक्रिते.—4. A, B, D आदेशं for चावचति.—5. A च for स.—All but E •भयं.—6. E भाग्यार्थेऽप्येदितो, D भाग्यार्थेऽप्येदितो, A भाग्यार्थेऽप्येदितो.—C, A, S देवते.—N विनाशयति.—8. D मवावा, A मवावां.—10. S विपचकत्.—E (in Bengali character) पारिपाच, in A, S not clear whether च or प.—11. B, D, N विषु चोत्तरात्, C, E विषु चोत्तरेषु, but C notices also our r.—C, N ज्ञाने वा.—E चित्तिलकयः—12. C, N, S, E चक्रमुखेषु.—13. After this there are two çlokas more in N, containing in substance the same as 11 and 12.—The title in A is चंभारकचारः—

CHAPTER VII.

1. A वृद्धि for विवृद्धि—S. N च for वा.—2. All, but C, write •रत् च.—All वैच, but as देव belongs as well to इत्, as to the following, the required r. is विच.—S, E देवानि, A मवापि, D, E वैचदेवानि मैत्रं हिमकरतजयः, the same in one Cod. of C, in another वैचदेवानि चक्रम्; in the commentary of both Codd. however Utpala explains as if he read like D, E. This explanation is certainly wrong because मैत्रं (Anurâdhâ) is included in चक्रादीनि वदुषाणि of vs. 4.—N सिद्धि for चक्रम्.—3. N मवांतानि चाचिते.—D निघान्त.—4. E प्रभूतायां.—5. E भाद्रपदा s—6 C and A अचिन, N अचिन.—A, D उपसर्द्धं, S अवचक्रत्.—7. A, B, D (च) पि for (च) मि, N, E (च) ति.—9. A, S, N, and C in the text देवानि.—10. All but A फाद्युगौ.—D, E भाद्र.—A, S, N मक्र.—A •चियक, D •चियौक्.—11. N चवत्, the others, but S, चवत्.—S वदुदेवं.—12. C चेन्द्र for मक्र.—15. E अन्ननुवक्रा.—E उक्ताः for रताः—16. E अनुवक्र.—C, E अर्धे for अर्थे. N अर्थ.—N inserts after 16, and S after 18 a stanza containing in other words the substance of 18.—19. D, E, N अक्षमते, A अक्षवाते.—S उद्धमे.—20. E मक्रवेन.—A, B, D विवाच.

CHAPTER VIII.

1. One Cod. of C, and N मचनेषु सचोदयमसं वा येव वाति सुरसंवी, but other Codd. the common r.—E देवसंवी.—3. C, S उपजीविक.—A मच for कुतुस.—4. C here मक्र.—S inserts after 4 this çloka, from Garga: प्रवासांते सचर्षेण दूदितो युजपचरेत्। तस्मान्नास्त्राहचपुर्वो नुरोरचः

प्रवतत ।—5. A, S, N वौषे.—6. A, S, B, D वृद्धिवाच्य.—A, B, D संप्रदेशे.—
 7. S विद्यात्.—E, N वृद्धि for वृद्धि, C once the former, once the latter.—
 8. चेतसस्थानां.—8. N कौश.—9. A, B, D प्रवृद्धि, S निवृद्धि.—10. All, but
 G, अष्टे.—E कुलधर्मजाति.—S रुक्मा for विला.—C ककुं, S ककुं.—N, E
 रजोजानि, a r. noticed also by C; S समोजातिम्.—11. N राजानः.—12.
 S, E, N पापंहासे; the same om. ये; and E स for च.—14. S आशयुजे, A
 आशयुजे, E आशयुजे.—17. A, S, D च for तु.—18. A, S, D वपा for
 प्रजा; the same noticed by C.—19. S, E रोषिष्णमसुभं.—21. C, N,
 लभेन for फलेन, E लब्धाब्द.—22. All but D, N, E द्वादशकक्रमेण.—A
 अद्यापि for अह्नि.—23. C, N अतरा.—All but S प्रौढपदा, N पदाप-
 तिच.—24. The Codd. of C vary between रदादिक and रदादिक, B, D,
 E have the former, N originally the latter, S रदादिक, A, G उदादिक.
 —E उद्वार.—A, B, D सुताधिपच.—25. S, N प्रसूया.—C पंचमवर्षसुतं, G
 पंचमवर्षमाऊः.—26. S चन्व for चन्व.—S विद्यात्.—27. C in his text आभ-
 वृषो, like S, E, N, but C afterwards अभिप्रवृषो (expl. by तपस्वितः).—
 C, S, E, N प्रवसते for प्रवर्तते.—C तथा for तदा.—29. C. S फलान्वयेषां,
 A, B, D फलानि तेषां.—30. A, S, C write निःपद्य.—S उपवात for उपमांत.
 —31. All but C, A भावसंज्ञौ.—C तु for (च)व in his text, afterwards
 वृ, like N.—32. C विद्याद्यवर्षेव.—C, N, E भयस्य लोकः—A अथ द्वये; N
 (चं) ते.—33. S इति for अपि.—A अद्योन्वद् E अतोन्व.—A वर्षे for वृषं.—
 34. A, D च ग्रमे (s) च, C, N, S तु ग्रमे तु.—C, N, S विज्ञसौ च.—35. A,
 B, D, G च for तु.—N ततश्च for न तच्च, C ततं च, which is explained as
 a Noun Proper.—36. B, D वृद्धिमुद्दिमं च, S वृद्धिदमतश्च A वृद्धितमतश्च, E
 वृद्धिसमतश्च, G वृद्धिमुद्दिताश्च and पार्थिवाः, C, N वृद्धिमुद्दिताति पार्थिवं,
 explained as follows: मुद्दिता वृद्धो ऽतोवात्यर्थे पार्थिवा राजा चचः this expl.
 shows such a degree of ignorance of grammar and of the subject in
 hand, that I suspect the passage to be vitiated.—The original r. may
 have been वृद्धिसदतश्च.—38. A पुरतश्च, N परतो ऽच.—C notices a r.
 कांतमच युममादितश्चये, the r. of G.—40. G प्रायाः, the others but S प्राया.
 —41. C, B, E, G श्लोककृद्; it seems that Utpala knew another r. also;
 here are his words: आद्यः प्रथमः संवत्सरो ऽब्दः श्लोककृदिति पठंन्त श्लोकं
 कृन्ति हिनतीति श्लोककृत्। यतश्चश्च श्लोकं फलमाचार्यो वदतिष्यति पूर्वापरौ
 प्रीतिकरौ प्रजागामिति तस्माच्छ्लोककृदिति निःसंदेहः पाठः.—C, A, D अंशे for
 अतो.—A, D, and some Codd. of C परावसुच, for पराभवच.—42. All
 but S, E, N परामवो ऽग्नेः.—43. C, N, E, G अथैवं for अद्याब्दः; S अथैव.—
 44. All but C यत्पंचमं—अब्दं.—45. All but C, G आशयम्.—S देव for
 दैव.—C, G तथाश्ववर्षं.—A, B, D प्रमाचिनं विज्ञसमयवाच्यत्, C, E प्रमाचिनं

विज्ञानमित्येतान्त् N the same but •वान्त् G •प्रमाधि चानन्दमतः परं स्यात्, and sec. manu प्रमाधि चानन्दमित्येतान्त्, S प्रमाद्यचानन्दमतः परं वद्; the first word is wrong in all, for the name of the year is प्रमादिन्; even the words चानन्दस्यु चानः in 46 prove that the author must have meant प्रमादिन्. Further I have adopted the r. of S. The origin of the false r. in C, A, B, D, E, N is that this vs. has been confounded with vs. 33.—A, B, D, संज्ञकं for संज्ञितं.—47. C, B, D, N, E विज्ञानः for तत्परः A om. the word.—A (च)व for (च)व.—48. A लन्धि, D व ह्ति.—A, B, D, G, N कात्रः—50. E चंमारि for उद्धारि, C, A, B, D चंमार.—51. All but S, G तस्मिन् for यस्मिन्.—52. S वङ्गचाना for विद्वङ्गचाना, the others with व्, not व्.

CHAPTER IX.

1. S, N चवम.—C प्रोक्ताः in the text, but afterwards कथिताः, expl. by प्रोक्ताः—2. S हेधाधि.—C, S भाद्रपदे.—3. C in the text, D, E चनेन, the others, as well as C in the comment चानान्.—E द्धनाः—4. All but C, E उदय्याः.—All but N, E, G द्धिषेन स्थिः.—5. S यथास्त्रितान् नैःस्थाः, the others यथास्त्रितान् भनानैःस्थाः, changed by me into स्थिताः—6. S, N भाग्याद्यः—8. S, E वीधिषु सितः, A वीधीषु सितः—S, G ग्रामहद्—S मध्यमफलः, A मध्यफलः—9. S, N मध्यं न्यूनमधमकटकहतमन्। उदगापाठ यथाक्रममेवं फलनिश्चयं प्रयात्, G मध्यन्यूनमधमकटकहतमन्, and further like S; E like S, but कुयात् for द्रुयात्; D मध्यमकटकहतं, C in the text चधिक, but in his comment he explains it by चनिष्ट, so he must have r. चवद्.—A, D चतिकट for कटकतम.—A वीधीषु फलं.—10. E मध्यमवृद्धिक for मधिषु.—C in the text वाञ्छिक, after वाञ्छाक.—11. All but E स्वरसेन.—A, D योधेयक.—13. C कां चजी०, A, S कां चजी०, G कान् चजी०.—C, N, A गोमन्द.—S चीन for नीच.—14. A, S, D शंकर.—15. N पैवाद्ये, the others पिवाद्ये, changed by me into पित्याद्ये.—E चंत्यचकनाविकान्, D चंत्यचकनाविकान्.—All but C कान् च०.—S, E पैत्र.—A, D, E मौलिक, B मौलिय, C in one Cod. मुलिक, in another मूलिक; the original r. seems to have been मौलिक.—16. S, D स्मिच.—17. A, D टंकहान्.—G, N स्वर०, C only स्वर०, the others स्वर०.—18. G प्रवाचयति, N प्रवाचय, E प्रवाचते.—A सचारोद्देवीन्, D, E, N सचारोद्देवीन्, B सचारोद्देवीन्, S सचारोद्देवीन्.—All but A, C चवन्ती च.—19. C, S सचारोद्दे इविडाभोरा०, G सचारोद्दे इविडाभोरा०, A, D सचारोद्दे इविडाभोरा०, B सचारोद्दे इविडाभोरा० (sic).—20. N चवन्ती च.—N च्विच चवन्ती च.—21. A सचारोद्देत्.—A, C सलिक, E मौलिक.—22.

All पिवाचं.—A पूवांचां.—23. N, G (च) वलमिते.—All दिवसे, changed by me into the Accus.—24. G भिन्ना.—25. C कापालिकमिव व्रतं, A कापाल-व्रतमिव.—26. C, S उग्रनाः—N वानि for विकर.—27. C रश् for मश्, N •वरश्चिं, G •वराचां विं.—28. All but S चक्षे.—S पोडावचः शूक्रः, the others, but C, write चरन् शू.—29. E पंचाल, C once the same, once वा.—31. A, B, D, S रेङ्गाम्ये, E रेङ्गाग्नेवे, a misread •ग्नेपि; C, G च for (च) वि.—32. E निवचिरोधो.—33. N, E, G पापंड.—34. N श्लोक.—S, G, E चक्षेकमे.—C, E पंचाल.—S स्थित for सित.—35. S, E चचिर्गुणे.—E वयपीडा, D वयवाधिमां.—36. All but A, E, चतुर्दशीं-पंचदशीं-चडमीं, and (with exception of N) तिथिं, N तिथौ, although चतुर्दशीं etc.—A (च) ववा for तया.—C, S, N, G एव वा for इति वा.—39 A निरता, C in his text न रता, but after विरता.—41. All, except C in the text, प्रजां.—D, E रजोष्काद्वनैश्च for दिशो.—42. All but E दुराक्षयं.—43. C पितृ-कासलांश्च, our r. is the r. of S, *prima manu*, for S *sec. manu* = C, the others कामलपितृलांश्च.—S, G वैशिकान्, C once वैशिकान्, another time वैशिकान्.—A, S चोडक.—G उपजीवान्.—N प्रीणाति (sic) for पोतानि, G, E चक्षति.—44. C, D, E प्रकोपा, N प्रकोपा.—45. A, S, G कुमुद for कुमुद.—After this stanza D and N have: प्राहपि शूक्रः प्राचां दिशि स्थि-तो । एवं जलं व्रजति नित्यम् । धान्यं च भूरि कुर्वते द्रवं च वज्र जायते तत्र । अपरां निवेवमाहः काष्ठां शूक्रो जलं व्रजति भूरि । धान्यं कुर्वते धान्यं द्रवं च वज्र जायते तत्र ।—N श्चुवारः

CHAPTER X.

2. A दुमिच्येसह, S दुमिचं येसह; E च for दु—3. N नर्तन.—D नैःकं, E निकं; all but C वा for काञ्.—4. S वज्रलाख्ये.—S, E, G च भू for चम.—S कौशलभद्र.—C पंचाल.—5. E आचतन for आर्षजन.—G पारद्.—C, A, S रसड.—A तैलक.—D रंजक.—6. A पांचनद्, N पांचनाद्.—E शेषक, B, D, G वैषिक.—7. C, N सार्थ or सार्थ.—N पैले.—S वाचहीक, the others, but N, वाङ्गीक.—E नौलिक, one Cod. of C छलिक.—8. All but C, N तचरिहाः.—9. E, G सौचिक.—C in the text वंचया (sic) कौशलानां, but he explains as if he r. like the others; A, B, D, S, and once C कौशलका.—11. S रेङ्गाम्याख्ये, the others, barring N *prima manu*, रेङ्गाम्याख्ये.—A, G चीच.—A, B, D, E कुंजुन.—E लाचा, D लाचः—S चांति.—12. B डकश्, D, E डंकन.—S वर्वर for वर, A वर्व, N om., but *sec. manu* वर.—A, S काशीरमंविं.—D चांति जना भवति विं.—13. B पूजित for सरकत, D, पूजयेत्कुंजुनख्ये E. A, D दुरमश्.—C, B पंचाल.—

14. A, D, S कोरुह.—C, N प्रको, the others प्रकोमात्र०.—C, D, N, G नाकलिप्यां.—15. C once, N *prima manu*, and S उच्चवनी, the others उच्चपिनी, all but N om. Anusvára.—S, E पाटिपाचकान्.—N कुंत्व.—16. 8 विप्रावनिदिभिः; N अग्नि for अद्य.—17. C इतोर्मां for वार्तोर्मां.—S, E बुधे, C once the same, once बुधे.—18. All इतः, changed by me into इताः—S inserts after 18, E after 19, and D after 20, the following meaningless distich : रक्ष्यं करो वर्षाभ्युत्पन्नदो दिनमतिथ मध्यमकदः । विमनिरयमकरो दिनकरतमयो विमिदिहः.—19. A, S (च) तिरौह for (च) विधोर, G विरोध.—21. S, G वैदुर्ध.—C इमकान्.

CHAPTER XI.

4. A •राद्येऽकारि०, B •येषु येऽकारि०.—S om. ते.—6. B, D, N चाधुमिदे, E चाधुपने.—7. G इकाः फलपाककल तावतो मासान्; E •पाकाः—A, S वर्षाधि for अर्धाधि, D, N अर्धाधि.—8. C, N शिख अजु, G शिखरधिर, the others अजु अजु.—E इकाः—E अतिवृष्टि, the others but N, G अतिवृष्टिः.—9. D, E चूडो.—12. A, S (च) पि for च.—14. C दिनकरद.—16. रतद् om. in E, N, G;—D has रकं.—17. A, S, N वैश्वेजा०.—18. C once कनिक, once कनक, G नरक, E कनक.—19. S अथिकाः—20. G इल for इक.—G पापाः सुखे.—21. D, E कुंजुन.—24. S, E म्हावाचका.—S, G वायुतता, A originally the same, but *sec. manu* •खे वायोः, like B, N.—G पापाखे सप्तसप्ततिः; A om. सप्त.—25. A, S, B, D, N हे तु.—N, S अतुरवा.—27. All but A, S पुत्रा for चंडा; C takes पुत्र for the name of the people, but in a quotation from Garga it is manifest that पुत्र is another name for these Ketus; hence the error.—30. A on the margin, and S पठित for प्रोक्त.—31. N, E, G सधुन.—33. A, S, and G *prima manu*, अलकेतुः, N अलकेतुः.—A, S दैधान् (sic).—A, S उपवाति.—34. A, C इव, om. च, S इव om. च.—35. N देवकान्.—36. A, S, E रोमवृष्टिः कुमिदो.—38. C, A, S, G •दो तथाधिकं.—39. B, N, E, and once C, मतिः.—40. E च for तु G (च) पि.—A on the margin, and N इते.—41. S दिवंतरिचभनो, A the same but दिवा०.—42. G तद्विचरेषु.—A, S इर्व-मुपैति, E इर्वमपवाति.—43. All but C लिखो.—44. B, and once C सखक.—46. E, and N *sec. manu* चानतवा.—52. All but C पाद् इ०.—After 52 the following is inserted by A, and after 53 by G, S : मन्वा-ईचारी (A० रात्) सख प्रधानदेशानिमात्रयेद्विरात् । सख (G निवि) मन्मानुचारी वैश्वेविनामः (G •इकः) केतुः—54. A, S अति.—All but S इर०.—55. A, S अलचरकीवाधिपं.—S औशीवरपं, om. अधि.—56. G

चक्रिकेन.—E वेवे.—D, S उज्जयिनिक, A चोच्चयिनिक, E चोच्चयनोचक, G उज्जयिनिक.—57. A, S, B, D प्राज्ञ for तज्ज्ञ.—A कंवेजौ.—58. G कुकुल for रलक, S, and C in the text रलक, but C afterwards considers it to be रलक, and r. with B वाचय चयते.—S मैव्ये.—A, S वौत्रां.—59. D जलदेवे.—C, A, S, G वेच.—A विशदेवे.—60. G केकच.—D लीहलां.—A, S, G चांगं, D वंगं.—61. E (च) तिहट्टे, the others but S, D (च) मिहट्टे.—D, E चोलावगाच, C in one Cod. चोलावकाच, in another चोलावंगच, S चोलावंगकौकन, A चोलावककौकन, G originally चूलावंगना, changed afterwards into चोलाकाकशां.—62. C, A, S, हतो.—G तरप्रभवाच.—S विगत, A विगिहत.—A, S, D, and G in the margin have one stanza more : इहः षोडश वासराज्ञ शुभदः कैशिरप्रदिहः मिथी सर्वात्पक्षप्रदो हि नियतं वैवे ऽथवा माधवे। अर्धं यत्परिभुक्तपोषित (D भुक्तधूमित) दत्तं यद्वा (D दग्धं) मिथामेदितं तस्यैव परिवर्ष्यं शुद्धमपरं पाक्षिपचे वास्तुपु।

CHAPTER XII.

The opening stanza is wanting in C, B, E and originally also in G. It is to be found in C only as a quotation from the author's Samāsa-Sanhitā. v. rr. are : (C,) D, G वातापी.—(C) कुचिभिः, G निजकुचिषा.—D पीला लम्बुनिधेः पयोसि विपुला याम्या च.—(C) पयोचुतिहतिचारः D पयोचुतिहतिचारः, A, S, G मयाच सुकतचारः ; कतः is Genit. case.—1. E समुद्रात्तैः—G विकर for वकर.—S मुक्ता° for रत्ना°.—3. S हंमित for वापित, A *prima manu* लंमित.—6. A प्रिवाभयचयदत्ताग्देहा°.—E लंवाचारात्सु° ;—C अति for अति.—D ध्वजोच्छ्रायशोभितं, S ध्वजोच्छ्रायशोभं पुरा, E the same, but om. पुरा.—N करिकरड.—A महमोदमिषि°.—A *sec. manu*, and B द्विरेफाक्षिगीतमंद्रसमैः, G *prima manu* द्विरेफावलीसंहृदमंद्रसमैः, *sec. manu* added गीत before सं°, N द्विरेफावलीगीतसंहृदमंद्र°, S the same, but मंद्, E द्विरेफावलीमंद्रगीतसमैः, C द्विरेफाक्षिसंहृदमंद्रसमैः.—A om. शार्ङ्गुल.—A, S, D दुरलीसमाध्यासि°, N दुरलीसमाध्यासि°.—A अंभोजनामाचरसू° D अंभोजनाचरसू°, E अंभोजनामंदिप्रिवाचमौवापितं.—S अर्चित for अर्चित.—7. All but C कुकुमा°.—8. E वाकम्.—C आपुष्यर्ती, expl. by आपुष्यमानाम् !, A आपुष्यर्ती.—A रत्नोद्भवित.—S सरत्, the others भरत्, which I have changed into सरित्.—9. All भरद्, changed by me into सरिद्.—11. E, G कीर्षे for पूर्षे.—S अर्त्तम्.—A वाचः.—13. All but A, S, N अर्धं for अर्धं.—14. A तथा for तच.—All but E उज्जयिन्यां.—15. G विमानो.—C once अर्धं, once अर्धं.—16. C, N, G मत्तैः, although C expl. by अपुष्यादिभिः.—17. C, D इदस्यै.—All but C, N ददावः.—All but G

- च वदि.—G रति for याति.—18. All but C, G ना.—A सम्यक् for सर्वे.—
20. C mentions the r. किरवैशिः but he and all the others r. किरवैशिः—
21. N वा for च.—D भाग्य for वच.

CHAPTER XIII.

1. A •ज्ञो वि०.—च om. in A.—N, S द्विचैः, E द्विचैः, A द्विचिपैः—2. S नरीन०.—3. S, N, D राव्यस्य.—D inserts after 3 this: वर्षसहस्रवित्तं व्रतमेकं सप्ततिर्नवापा च । शककालयातार्त्तमिच्छं कलेर्मतं धर्मपुत्रान् ॥—4. D वर्षा-
दि.—In C the latter hemistich is so corrupt that I cannot make out his meaning; he writes: प्रागुद्बन्तोषविचारः (or विवरा) इत्यु (or इद्यु) वर्षं (or वर्ष) तत्र संयुक्ताः, expl. by यस्य नचवस्य प्रागुद्बन्तः सप्तविंशतिः स्याद्वा भवति तस्मिन्नेव स्थिताः; at the same time he mentions and explains the other r.—5. N वज्रिष्ठो.—6. N, S वज्रिष्ठ.—A उपासिता, N उपासता, C once उपासता.—7. A सख्यं.—9. S वज्रिष्ठ.—E धारद्.—A निवृत्तो ऽपि०.—11. G गुण्यक for दानव.—S क्रतोश्च.—All but C, N वज्रकृतः—

CHAPTER XIV.

2. C सख्य, the others but N ब्राह्म.—G •पौलि०.—All but A, S, N मख्य०.—3. G शौपथ्यैतिष.—All सूर०.—A •वैदेदि०, C, S •वैदेदि०, D •वै-
देदि०.—4. S, E पारिषाच.—C उदुंबरकापिहक.—5. A चर्वर for कर्वड.—
E, G चर्व०.—All MSS. सूर्यं or सूर्यं.—6. C. खच, D, S खच.—A जवरजिदि.
—C, A, S, D •डोत्र, perhaps a misread •टोत्र.—S कंतुरजाः.—C, D, E खोषित्व; A, S •त्यनद्.—S कोरोद्.—7. A काशि.—S, and once C सेखल.—
A, S ताच.—C once क्षिप्रक, once क्षिप्रिक, A क्षिप्रक, S क्षिप्र.—C, A, B, E कोरः.—S •क्षिका.—C, A, D, N वर्द्धमानाच.—8. S कौशल.—D प्रक्षि, C
सूक्षि, A, B, S कौक्षि, G कौक्षि.—A, S वेदि० for वेदि, D वैदि०, even C
writes the same, but from a quotation from Parāçara, viz. विन्वाक-
वाशिन्वेदिक्वत्, it is clear that व is only a copyist's blunder.—N कर्व
for कर्व. 9. S नारिकेर.—G विपुरा, C once रा, once रो.—S वेमजूड, A,
D, E •कुवा, N •कुवा, C seems to read •कुच, and calls it a place (खावं),
—10. A, S सखी.—C in the text पडिक, afterwards पुरिक, S, E पूरिक्.
—All but D, N द्वाधाः.—C in the text द्विविर, afterwards द्ववर्.
which latter is also the form in a quotation from Parāçara.—All वडो०.
—11. D कास्यन.—C once वैक्षि, like E, once वैरि, like D, B, N.—S, N

कर्षे for कीर्षे.—A तास, G तापितडाः—S मासिंह, A the same or मासिंह.—
 S मयकथाः, G मयकथाः, A भुमुकथाः.—C, E कर्षोड, S कर्षोड for कर्षड, G
 कर्षोडक, om. डंकक.—C once डंकन, N कंकक, A डंकक.—S कर्षिकार.—
 G कुंकक, the others but A, B कौंकक.—C in the text पुर. C मेमंद्.—
 13. S चौलाः.—A, B, D, E च्च, C in the text रिच.—A, B, N मूकाच.,
 —14. All but A, S पतन.—C perhaps राद्र.—C once वेदूर, once वेदर,
 A वदूर, D वदर, G वेदूर, N वेदिर.—C, N विचिक, D विविक.—A सूर्वाद्रि,
 S सूर्वाद्रि, the others, it seems, सूर्वाद्रि, which I have changed into
 शूर्वाद्रि, as the MSS. elsewhere write शूर्प for शूर्प.—15. A तुपवन —A
 ऋविकाः for ऋविकाः, B ऋविकाः—S पुर, for मय.—S चार, for चौ, D चीन,
 E चीनक.—All but A, S पतन.—A देवर्षिसंघला, C चर्षकर्षकसिंहल, E
 वर्षकसंघल, B चेषर्विक, N चैर्षार्षक, D वर्षार्षकसिंहल, S वर्षार्षकसिंहल, G
 चर्षर्षिसिंहल our r. चैर्ष (= चैर) is conjectural.—D भषमा.—16. All
 but A, C पतन.—A, S वनं.—B तिर्षेगल, C, D तिर्षिमिल, C सना भद्राः,
 expl. by सनाः and भद्राः, S तिर्षिमनाशनभद्राः.—D कचो.—17. S कवोच.—
 A •वर्षाः—18. C पच, S, N पच.—C in the text मानंर, like N, G, and
 a quotation from Parāçara ; afterwards C writes माकर like B, S ; E
 माकर, A मर्ष, D मां. —A कर्षप्रदेय, B, S, E कर्षप्रावरच.—B, S श्वरकाः
 for पारश्व, A, S पारसव.—C, D, E पंड, N पंड.—A ऋषादानामीर, all
 others ऋषाशामीर, for which I have adopted by conjecture ऋषाशामीर,
 i. e. ऋषामिन् and शामीर.—N चंपूकाः—20. G वनौकः—A, N •रातिक.—
 C once शासक, once शानुक, and in a quotation from Parāçara शासक, D
 शांतक, E, G, N शांतिक, A शौतिक, B शोलिक, S वाचचीक.—A •त्रिचौचो,
 D •त्रिचोत्थाः—21. D, S पांचनद्.—E पारद्.—E भारदुति C तारदुति
 like D and another time •दुवि, Parāçara in C तिरिचिनि, B, S तार-
 चिक, N तारदुति.—C, B जंन, A ज्ञान, D, B, S जंन, G *prima manu* जंन;
sec. manu जंन, N जंन, Parāçara जंनि, I suspect जंनि.—22. All but E
 तुवार.—C, B लच for चल.—A लंर, C, D, E लच, S कलच.—23. A
 पसुका, G पसुलिका, S, N पसुलका, B पसुगुलका.—A गुलहा, C, E
 गुलुहा, G गुरुह, N om.—A मयकच, D मयकुच, G मुकुक, B मयह तुपकच,
 E मयकच, S मयक, N *prima manu* मयकच, *sec. manu* पुरकुल, C in the
 text मयकुल, afterwards परमुच, Parāçara मयकुच.—C, B, D, S, N
 खलिक.—24. All but C, S कैलासो.—A, B, D वसुवान्.—25. E, G वशतिः
 —E चयीत्या, the others but A चयीत्याः—E चंतहीपि, A हीप.—26. D
 दाशे.—C •रिच.—A, C तचशिला.—C पुष्करावने, D, E पुष्करावत.—A
 •नेकसावत, N कैरातक, S कैतावक.—27. S पैलव.—N, G •मान.—G ज्ञन.—
 C कोरल.—S, N सातक, the others but D शतक.—28. S, D, G बोधेय.—
 29. A, D, S डंकक.—C once चैरिच, once चैरित्य, like D, E ; A चैरिंध, N

वैरिच, G वैरिभ, S वैरिच.—30. All but A दासर.—C चीच.—A, B कोशिंद, E कौशिंर.—A, B भिज्ञप° S, E पक्षव N पक्षव.—S, E अडावर, om. कुनड.—D, E कुनड, N कुनड, C, G कुनच, A, (B?) कुचप.—G चप, N चग.—A, N, and *sec. manu* G कुत्रिका°.—31. All °न्ना without *vinarga*—C भू.—A वनविदिक्खञ्जाच.—C, D, S वसुवना.—C, D, E चोवर, A वार.—C, A, B, D पुञ्जात्रि.—32. N, E च्चान्त्वा.—C, B, S च्चान्नो.—A ङरो, E चोरो.—C, E, S कौशिंदः.—The title in C is वचचूर्न, G कूर्नवचचदेववा माध्याच, S कूर्चचार (sic.)

CHAPTER XV.

2. E, G भोगयुक्त.—4. S ग्राप for ग्राच.—A वने, D लच for वने.—5. S, D, N नि for च्चि.—A शिच्य.—6. S इचुवेक्षानि.—S, N ग्ग्राच.—7. E चर्प for चर्च.—9. All but S पाचमुनी.—S मयानि for पयानि.—D, E, G कार्पाच.—A, G कुनारिक.—10. D, E, G, S पाचंड.—11. S *prima manu* and G शिच्य.—E वृत्ति.—12. A ग्राचको.—13. D वाच for पच, C *notica a v. r.* चच.—14. A पुचङ्गतड°.—15. E, S, G पाच.—G लोकाः—16 S चैन्वावां.—17. D, N मलचच, A, S कुचमचच, G पचकुचच.—19. C, A, B, G चच for मच.—21. C, S चैचदः.—S शिवा, the others but E शिवो.—A चसरत, B, C, S चसर.—22. E पाचिक for पाचिक.—All but C, N लोचरिक.—24. All but D, N च्चो.—29. All but N च्चिच्यतावाः—30. All चैच्येच, but C once as we.—N चचचा.—D, E, G च्चान्नाच.—A च्चिचिचिचिचि, the others च्चिचिचिचिचि, which I have changed into इति चिचिचिचि.—31. S च्चिचि for चचि.—A, D, E चचकर.—32. All but D अतमेव.—A च्चुचितं.—The title in A इति चचचमचचः—

CHAPTER XVI.

1. All but D, E प्राच°.—G भोचोचल.—C वाचचीक, S वाचिच.—A चीच.—2. C once चिचिचि, once चिचिचि, B चिचिचि, the others but A चारत, A चिचिचिचारता.—C once चंतर.—3. C चच and चच for चंच.—S च्चुचर.—S कोचो.—C, N, G वेदि.—S चोचो.—All चोचोचोचो.—All but E, G च्चैचोचोचो.—4. A चोचोचि.—5. E, S चोचि.—6. A, S च्चिचिचोचोचोचोचो.—A, S चचचच.—All च्चुचाराः.—One Cod. of C च्चकच, S च्चकच, G *prima manu* च्चुच, *sec. manu* च्चकच.—7. S चोचच.—S च्चं for °चं.—9. A, C च्चोचो.—All but N, E, G च्चिचो.—E च्चोचोः—11. A चचपुर, C

and *sec. manu* N भाषापरं, E भाषापरं, D, G दासपुर.—11. A, S संविधि-
काः, संविधिकाः, N संधि, the rest being effaced, D माद्विधकाः, G पारसीकाः,
E संविधिकाः.—C, N, G, E संकरिष्.—12. om. in C, E, and originally
in G; in N it follows vs. 17.—S, D वराड.—13. A खर्वेड.—16. C, D, N
लोहित्यः.—All but N वृन्.—C मंभीरका, A मभीरिका.—A रथाकाच, S
रथाकाच, B रथामाच, C रथस्याच (?)—18. S *काः पुष्पिस्व.—19. All
but C वर for चर.—20. S, and once C चारचिक.—A व्रतचारि.—C वेहर.
21. A वृद्, D वृद्.—All but C व्रात्वाः.—22. G वारद्.—N योषेयाः.—24.
विदुषे in the Nomin. case is strange.—25. A डगर.—All but A कुहतगर.
—S, E, G चौर.—26. A, and *prima manu* G, मौक्तिकावन.—A पुष्कराव-
तकाः.—A, N इमार्थ.—A इवराः.—28. S मिहान्न, A इथान्न, D, N इथ्यन्न, C
इथान्न, E वृथान्न, G विथान्न, the form मिह being more common than इह,
the r. of S is allowable, although not likely the original one.—30. A
पत्तोर्चिक, C पत्तोर्चिक, G पत्तोर्चिक, S पत्तोर्चिकः.—D, B, E, S मंघपचाधि for
पचोषाधि. A मोष for चोष.—S चंदनच.—31. D शौद्रा.—32. C once भूमिका,
like S, once भूमिकाः.—C, S नदीतड.—A पुंक्षाः, E पुंक्षाः.—33. All but C,
D, N शौकरि.—34. C वातस.—C निःपाव.—35. C सुलिक, S शौलिक.—
C, D चोकाच, A, S वोकाच, G काकच, N चोचच.—38. C, A इम.—D चैल.
—C in one Cod. चावमान, in another चावकाच, like S; D वैकाच.—39.
A परवाद, D परिवाद.—S भ्रमि.—40. S निर्वात.—A इमलोषा.—41. C, S,
N लचचे.—S परिचेद.—C मदनय.—42. C (?), N चापि for चापि.—The
title in all but S, N is चरमलयः

CHAPTER XVII.

1. C, N यदा यदा वा.—All but, A, E मयिषन्.—C सिद्धान्ते, but he
notices also the other r.—2. A दिग्मिषये.—3. B, D, E, S अपसवै.—A
inserts after vs. 3 : एलमावे भवेयुदं वाडमावे समानमः । वितस्मिमावे यूकेखो
मेदवैव निरनुसः ॥.—4. A मिष for संधि.—5. D, E, N, S चंश्रुविमर्द.—D,
E सुदुपमर्दाः.—7. A यताः परे यदा, D, S om. परे यदा, N यदा यता.—C
व्रति for च्युः.—8. C चाव्याम्रंदान्.—All but A, S रवं for रव.—After vs.
8 A inserts : युद्धमुदितमुक्ते ताराखर्शानु भेदतो भेदः । खादंश्रुविमर्दा खमप्यात
सुषे यदांतरे समानमाकयम् ॥.—9. All but A अचिरुडो, cf. however Śūrya-
Siddh. VII, 19.—All but E निःप्रभो.—11. C, D, E, S, N युक्त for यक्त.—
12. D चावत्तेन लचचेन.—N तदा for तथा.—13. S वाचिका.—A, C, N खर.
—All but C, N शास्व.—16. A जिते श्रुतिरुते.—17. D, E खनुवाधिप्रलकोषः,
S, N, the same but कोषाः.—18. S ल्लेकयाः.—All but C, N शास्व.—19.

N, S जिते for जते.—20. S शंति.—21. C जिते for जते.—D, N वावि.—D
 नृहा.—D वासवः कजति.—22. N कौमल्य.—C, A, S, N सूर०.—23. C
 सौमेन.—A (च)र्ध्वद्वि, C once the same, once (च)र्ध्व०, expl. it by सर्वं
 आशां सुखमनं, of course wrong.—A संमन्, C संमन्, B संकन्.—A पौत्र for
 चंपौत्र, S चंपौत्र.—S वाष्ठीक.—26. S, D महिषकर्षकाच, E माहिषकर्षकाच.

CHAPTER XVIII.

2. In N follows Grahaṅgātakam (the 20th Chapter of the others)
 and then this Chapter.—All but A ह्रमदं चपाचां.—All but C, E न प्रक
 for न शिवः—2. A, E •ताच याचिनो.—After vs. 2 N inserts a stanza for
 which see next chapter, vs. 1.—3. D चार्दि, A चार्दी, S चार्दी, E चार्दिः
 —6. S वाष्ठीक, the others but M वाष्ठीक.—A, N मुदभाजो, S, D सुभाजो.
 7. D ताच for तान.—8. A प्रतोपात्.—D समवाचः कर्तितां श्यं चपाचां.—N
 चार्दम् for चाकम्.—The title in C is समाजसाध्यायः, in S चंद्रसमाजमः, in N
 चंद्रपदसमाजमः

CHAPTER XIX.

1. D opens with the following, which N inserts after vs. 2. of XVIII
 and repeats here again : संप्राप्ते चैवमासे शश्विनि कजतनो वासरे शुक्लपूर्वे शो
 वारा वस्यरक्ष प्रभवति स शिवेऽशोभनो वा फलेभः । तद्दृष्टं सर्वसंख्यं फलति वसवे
 चैवदेवे सक्तीये तस्मिन् (D यस्मिन्) यस्मिन् वृद्धिः चपयति दुरितं ह्यवं (N
 सौम्य)भौमार्कजानाम् । Then follows in D कर्के ह्यर्थो (MS. सखा) शिवः प्रोक्त
 भवे मन्वी प्रकौर्तितः । चैवप्रतिपदादौ यः स वै वर्षाशिवो भवेत् ॥ ; in N : शीर्षं
 भुङ्क्ता रविर्भवे येन वारेण मज्जति । तं तु करवाशिवं विख्याचैवादौ वर्षाशिवो
 (Sic) ; in S the 1st vs. is : शुक्ले प्रतिपदि चैव पक्षेण क्रमागतो वारः । व
 ख्याद्वर्षाशिवः करोति सदस्यफलं खान्दे ॥.—N मद्यस्य नैव हि पक्षः प्रचुरं सर्वं
 for खान्दन्ति—वयन्त्या.—3. S •खादिधराचरंति.—D पदानुचरैश्च.—4. S, D
 मवच for मवच, A मवच.—A, B, and N *sec. manu* उत्कंठितेन, S उत्कंठि-
 देव, D उत्कंठदेव.—5. D पूर्ण for शुक्ल.—D पुंसो, N नामा for रामा.—S
 चविरते.—D, N रामाः for रामान्.—6. A वरेदुवाडे.—7. C, S वातोद्भव.—
 C, A, N •शिवुः for •शिवुः—A निःशो०, the others write निशो०.—8. A, D,
 N चत्युज्जता.—C, D, N, S कुचचिद् for न कचिद्.—S शीघ्रः, D सिद्धे, E दिद्धे,
 which latter r. is mentioned also by C.—9. D चमिपासुनसंप्रसन्नाः—10.
 S, D नर्तक for नागर.—A शंघर्वं.—A, and N *sec. manu* तुष्टिजवितानि.—

11. A, D, S, N अथचरावभि, a r. which seems to be noticed also by C, although he writes अथचरावभि.—C (अ)पि for (अ)व.—A •चकोप.—12. A पाक्ष for वाक्ष.—C दिने for (अ)ववा.—13. A वृ for यु.—A मुखानि for मनांसि—14. A प्रहृष्टा.—15. S लके ऽव वर्षे.—16. S •धराभो, the others but C •धराभा.—18. A पेप्रीयते.—A, N बोषां.—S घोषाः—20. C, E, N चाद्य, D चाभद्य, S चाभद्य.—S रजोपिनहा.—21. All but A, N हचक्रवर्ष, but C notices also our r.—22. C, N पुष्टिदातान्यथा.—The title in S is वर्षाधिपक्षचक्ष, in N वर्षाधिपत्यधायः

CHAPTER XX.

This ch. is in N the 18th.—1. A दिशोचमाहा (sic).—2. B, and one Cod. of C कुंत for प्राच.—4. D, N, S, E भेद्दिनः—7. D, E समजे for संगमे.—9. A, D •संज्ञे तु समाः, N *sec. manu* •संज्ञे तु समा, *prima manu* effaced, the others •संज्ञे तुसमाः, and all प्रदिष्टा, I have changed the whole into •संज्ञः तुसमः प्रदिष्टो.—A •पानः—The title in A is प्रदंताद-कक्षचक्ष.

CHAPTER XXI.

1. A, D तक्षाद् for यक्षाद्.—2. N परासर.—A वत्स्य. E वात्स, C, D, B वत्स, S, N अत्मा.—3. C अविद्यतचित्त (expl. by अविद्यप्रचित्त), S अविद्यित्त.—A लक्षणे.—4. A, D, S, N किं चातः—E किं वान्यत्परमलि शास्त्रं.—A तद् for यद्.—A, D, S, E एवं for एव.—B नरो for कलौ.—A रंचति for भवति.—6. D, E, N, S •शिरः सितपक्ष, C •शिरसितपक्ष.—7. S भवेद्य चंद्र.—D पंचमवतिभ्रतदिवसे.—8. E कार्या for कथा, certainly preferable, but doubtful whether from the hand of the author, who may have written कथ्ये, S कथ्योक्तवा सुसंराजो (sic).—9. D मार्गशीर्षाद्या, E मार्गशिराद्या, N मार्गशिताद्या.—D पौषसित, E पौषशुक्ल—S पक्षे विनिर्दि, A, B पक्षे निर्दि.—10. A प्रसवम् for प्रकृतिम्.—All but A, N कथ्यपक्षे विनिर्दि.—A •दस्य सितम्.—11. D, S, N च for तु.—12. A (अ)न्वितुजस्य.—14. S ह्रादि.—All but C शिव for शिव.—All but N वक्षल for वडल—15. B, S, E वक्षल, C once वक्षल, once वडल.—16. C, A प्रतिस्वर्यका, C explaining the whole as an Adjective!—D, E शुभाः संधाः—17. E निरूपयताः for निरूपसर्गाः—A निरूपसर्गाङ्कुरा.—18. All but E विष्टौ.—19. E (अ)व मार्गमासे.—E अग्रशरे.—D पौषे श्रोतं न हि, E, S, N तु for (अ)ति.—21. E कविलभासा.—23. C भासा, meaning either भासाः, or it is a misread भासः—26. C, A, B, D रत्ने for रभि.—D, E त्रिविधेर्ज्ञता, A त्रिविधेर्नाज्ञता.—28. A पितामहे.

A अधिकतोचरो.—29. The MSS. चञ्चला.—30. N नान्निरादिभ्यः.—S युक्ताः—31. The order of the distichs in C is thus : 30, 35, 36, 31, 32, 33, 34 ; in D : 30, 35, 36, 31, 32, then four distichs manifestly taken from another astrological work : गर्भा निरौचनीया दिक्षुश्चेत्तस्य (a fault in the metre) शब्दश्च शब्दश्च युजिष्यत् । श्योतिःशालाविधिश्चैरहासां वर्तते संख्या । संख्या गर्जितविद्युत्प्रतिस्वर्यैर्योष्युपरिपरिवेधैः । वातानुक्षोभजैरपि गर्भाणां भङ्गमात्म (?) निदम् । Then a distich, occurring also in N after 36 ; सत्संध्यासंज्ञयो वर्षति (N प्रसवति) गर्भस्य योजनं (N •विज्ञो•) लोकम् । सप्तमर्षिर्बं द्विर्घृतं (D द्वियोजनं) यथोजनिका भवेद्विद्युत् । प्रतिस्वर्यकेश्च वर्षत्वेकाद्भ्र योजनानि गर्भस्यु । सत्परिवेधो द्वादश सनीरश्चे विंशतस्यधिकः । Then follow in D : 32, 33, 37.—32. N •ब्राह्मधिके.—S गर्भस्युतो.—33. S श्रुत for श्रुत. —35. B पंचनिमित्तः, N पंचनिमित्तं.—A तद्द्वैमेकता चा०.—vs. 35. and vs. 36. om. in E.—36. N द्वेष्टे.—D, S, E चाडकानि.—S प्रसवेत्, C प्रसवः—37. N सौकरा०.—The title in S is दृष्टिगर्भसंज्ञश्च ।

CHAPTER XXII.

1. A, C, B, S ज्येष्ठ.—2. All श्रुत for श्रुत.—3. S, N वाग्निहाः, A विदिहः—4. E परिच्छिन्न.—5. S वा for तु.—D पर्यवस्थिताः—6. N क्रियापिवा.—C पतनिचां सुखना वाक्.—7. C, D, N सर्वसंस्थार्यसाधिका.—8. N नतिप्रियाः—C, D, N संस्थानिदृश्ये, A •र्यसाधिका, S •प्रसाधिका.—The title in D, E is वायुधारका, in S दृष्टिधारका, in the opening of this Ch. it was called by C गर्भधारकाध्यायः, by D गर्भवायुधारकाध्यायः

CHAPTER XXIII.

1. C, N ज्येष्ठां.—3. S दृष्टेन.—N आभसः for वारिषः—4. E, and perhaps C, in his text •दृष्टिं.—N, E रके for चन्ने.—S, N वग्निह—5. A कनकेष्व for च भेष्व०.—7. All but N अवहससा०, perhaps the original was अवहससा०.—All but S फासगुन्यां.—All but S विंशतिज्ञो०.—8. All र्द्राम्या०.—A, E आदिर्भुजा०.—9. C योश्च for श्चाद्भ्र.—E निरपद्रुतेष्वेव, like C in the text, but C afterwards निरपद्रुतेष्वेव.—The title in E is प्रवर्षनिर्घंसः

CHAPTER XXIV.

1. S त्रिलोचय.—All but E, and N *sec. manu* कुसुमासंज्ञ.—2. A गर्भपराशरवसिष्ठक ऋषयश्चात्त्रिष्व०, C in the text गर्भवसिष्ठपराशरक ऋषयश्चात्

वां शिखं, afterwards मर्मपराहरकस्यवच शिखं, D, S मर्मपराहरकास्यवच
 वाच् शिखं, E मर्मपराहरवसिष्ठकास्यसंवाच शिखं, our r. is that of N.—
 8. D, S योगार्थं, like C in the text.—4. A, D, S तसिच.—5. A, N निगमं,
 E निगम्यं.—6. C, B, D, S, N चत् or चन्, A चात्परतो.—7. S •वाद्योपचितैः
 सधुधितैः—E अर्काडसूक्तैः—C चावमेद्, A, N चाविमेद्, B, D, E अधुमेद्, S
 अधुमेद्.—8. C mentions a v. r. चोम्यस्यवर्वाच.—9 A स्रष्टर्षी, S स्रष्टां.—
 A चिमुचोत्तरां.—10. C notices a v. r. तेनाच भासाः—C in the text, and E
 मध्येन, but C expl. by प्राद्विष्टेन, so that he must have r. like the
 others सयेन.—All but C write मन्वद् शु.—11. All but C, N ह्येन्दुयोमे.
 —C, D, E चितानि for हतानि.—A, B तेषां तु यो.—A तेषां आ? सृष्टिं, C,
 N, E तेषां तु हृदिं.—12. C, D, S रोषिणीमते.—13. A माच for साच.—14.
 S अमिव (i. e. अचितमिव?) for स्रितमिव.—S, N किंशुककुम्भा.—15 S
 स्रित for अहित.—A विधिव for चिधित.—17. A •द्विमं, the others, but
 C, •द्वेनं.—B, D, E कक्षौ, A पक्षौ.—19. All but S निस्तमै.—S मंदं.—
 21. A सवर्च for सवप, E खरुप.—22. S सुदृष्टिः—23. A संपत्ति for निष्पत्ति.
 —N चाग्नेय्यां.—S, N •र्ह, the others, but C, •र्ष for •र्ष.—24. S वायव-
 क्षौ.—S पुष्ट for वेष्ट.—S हने for घने.—26. and 27. S वृत्त for वृत्त.—29.
 S नदाव्यहृष्टिं.—N समेति.—C शिवां.—30. N, E प्रजाः for जनाः, which
 r. is also noticed by C.—31. A, B, D कामवमे.—32. S पौडित for वेदित.
 —S वनितानां for प्रमं.—33. D, E. S विद्वयं for निधयं.—S म्हायानि.—
 C, B, D प्राग्मेयां.—All सकार्यदद्यादयः, which I have changed into
 सकार्यदद्यादयः—35. D प्रविशतां यदि राधां for मोप्र. etc.—A दृषापतो.—
 C, B, D, E, N भवति for वाति.—C, B परा for पुरः—D प्रचुरंस्व for
 मुरि वारि.—N, D न for तु—A मर्धं.—All but A, N, S न च सिते.—36.
 N om. सस्य and r. संयता नदा.

CHAPTER XXV.

2. A सर्वादि सस्यानि च यांति.—S सिद्धिं for हृदिं.—C वीथं—S न श्रादं
 स्यात्.—3. S (च)तिदृष्टि for सुदृष्टि.—4. A शिवसुभिचाय, E शिवं सुभिचं.—5.
 N माघपाचं घकारे (intended for •पक्षेऽन्), S •माघघकारे.—6. A •सस्य
 सिते.—S, E च for वा.—A चापाडस्य, S चापाडे ऽपि.—N om. the whole
 cloka, and C remarks : अनार्थो ऽयं श्लोकः

CHAPTER XXVI.

In A follows वाचवर्जं, which in the other MSS. is Ch. XXVII, (q.
 v.); the चापाडोद्योग is exhibited by A in his 27th Ch.—A सस्यं for वीथं.

—A, S, N संवत्सरे.—2. A has two ç'okas numbered 2, the former of which is like vs. 2 in the others, the latter (occurring also in S after vs. 4) is as follows : **सं तुष्टे सत्वधामासि पुरा देवैर्विनिर्मिता। तत्सत्वं वरु कस्यासि संश्रयान्ने विमोचय ॥**—3. S मयैः सह.—N हि for च.—4. All but C, B सर्वदेवेषु.—A दृष्टान्ते.—5. A चासि for चैव.—6. A ब्रह्मवक्त्रम्.—8 ब्रह्मसंस्थाः.—S शिष्य for शूत्र.—S षडेव शिष्योभवत्कथमग्रे.—All but N (and S) कथ्येः for कथोः.—A, and *prima manu* N ब्रह्मसंस्थे.—7. A ब्रह्मे.—N चैव.—S सारसैः स्याद्विमिश्र.—C in the text दृष्टि for दृष्टि. but in his expl. he reads दृष्टि, and notices as v. r. दृष्टि, disapproving of it.—8. S मोक्षवाद्यादि.—S, N शिष्यकेन.—9. E तयोरभावे.—D, E, N, S प्रमाद्यं च.—10. S श्च० for म्य०.—N प्रजायां for तुलायां.—11. A उपौष.—12. S (च)स्यपिचं C, S मित्राद्यं.—13. This is the last distich in A.—14 is in A the 1st distich of another Chapter ; the 2nd distich with A is = vs. 15, in B, D, E, S, omitted by me ; it is as follows : **महत्संज्ञार्ककिरणं महत्तारं वक्ष्येभः। न तां भाद्रपदां मन्ये यत्र देवो न वर्षति ॥** The two distichs दृष्टावाह र. चा. and मह० र. चा. are found in C between Ch. XXVII (वातचक्रं) and Ch. XXVIII (सद्योदृष्टिचक्रं) ; about the latter of the two he remarks : **अनाथौ ऽथं श्लोकः। S repeats** these two distichs between XXVII and XXVIII, and they form there like in A, the भाद्रपद्योग.—Our vs. 15 (being the 16th in B, D, E, S) is the 1st of Ch. XXVII in C, N, and the 1st also in the 26th Ch. of A (which, however, in its contents is = XXVII of C).—The title of this Ch. in S is **आषाढीभाद्रपद्योगः**

CHAPTER XXVII.

This Chapter (वातचक्रं) is the 26th Ch. of A. The Commentator remarks that the वातचक्रं is not from the author's hand, but as it is met with in many copies, and contains a nice piece of poetry, he deems it deserving of an explanation. He says : **अतः परं केचिद्वातचक्रं पठन्ति। महाराष्ट्रमिद्विरुद्धं न भवति यतो निष्पत्तिरग्निकोपो दृष्टिर्मन्दा च (sic) मध्या श्रेष्ठा। ब्रह्मसंस्थापवना पुष्टा गृभा च पूर्वादिभिः पवनैरित्यनेन पौनःपुन्यं भवति। ब्रह्मसंस्थापवनेषु तु दृष्टान्ते ऽतो श्लोभिः सरसत्वाद्वाख्यायते ॥** Besides the alleged ground, the difference of style and the disorder in the MSS. render it all but certain that Ch. is an interpolated one.—The 1st distich in C, N is = XXVI, 1 of A, and is the 16th of the foregoing Ch. in B, D, E, S (the 15th in our text). Cf. the remarks at the end of XXVI.—The 1st stanza in B, D, S is : **पार्वत्या धर्वादिभ्यः प्रचलितः सप्तमन्त्रे श्रेष्ठे कर्पूराम्बुपारिजातसुरभिः श्रेष्ठापमोदो यदा। सुष्टोद्गुद्विमहदुद (D ०३४, S**

•तुह•) वनिता (D •वकिता•) संतुहप्रया सख्योद्गाहितनोक्तुलाकुलतरां चोषो
 तदा लक्ष्यते।—1. C, E इडा•.—C, B, D कक्षाप for चभिघात, S चभिघात.
 —All but C, D चदाकाग्रते.—C, E पटला, D पटलां, A, B पटलः—A
 संबर्हिता, E संबर्हिता, B, D, N संपनिदां.—C, E सर्वा नद्यो गेभते for विद्यात्
 इ. आ. of the others.—2. A यदाग्रेयां, C यदा वाञ्छी.—C, B, D वायुवंपति
 जग्ने ऽखिततनुः—E मल्लटविक्रिततनुः—D भवति for हवति.—A तदा
 नित्योच्छ्वैर्.—D निकरान्.—3. E क्षतावतान्.—All but C सुरभिः for
 तवभिः—E, S ध्वन्च, C, N ध्वनिः सुपवयो, A ध्वनिच पवयो.—C, A, S, E
 तद्वयोमसमुत्थितासु, D like B, N (our text), but •तो ऽपि.—A बंधारिक-
 टिना.—4. C, E, S ह्य्याहत.—5. In A this is numbered 3, a. s. o.—C,
 B, D, E, N प्रविचलसटा.—C, A, B, S पखाषेद् D पखाषे.—D, N प्रचुर for
 प्रवर.—C, A, S निकर for खवर.—C चितिः for धरा.—N चविरल.—6.
 All but C दिवसपते for किररपते.—B, D, N चखकाले प्रपन्ने.—B, D
 तोत्रवेजः, A, S हृद्योगः—C पवन for हवति.—C, D, N चकवपुः—C पद्ममार्हा-
 नुकारौ, noticing also our r. (that of B, E), A, S पद्ममार्हावलीडः, D
 पद्ममार्हावलीडः—S धारां समदितः; B, D, N समद्वय for प्रमदित.—C
 मपमंहुककंठां, B मपमंहुकनाद, D, N मुक्तमंहुकनादां.—B सख्योद्गावैकं, A, S
 सख्योद्गावैकं.—7. B, D क्षिग्धां for वात्यां.—C, A, S, N चामोद्.—B,
 D, N कलनाम्नातां, C कलनाम्नातां, S कलनाम्नाता, A कलभासजा, E कलिना-
 मता.—S, N किरहा.—8. om. in C, B.—A, S ईशानो.—E (च)गिलः for
 भवेत्.—D चम्वरंघि वाति सुरं, E पद्मंघि सुरं, N ह्य्यगंध सुरं.—E वाति
 for वायुः—E पूरिता for यौवना.—B, D, N यौवनां, and the two following
 words in the Accusative.—E om. संपन्न, and r. सख्योद्गा लक्ष्यते.—The
 number of this Ch. in C, B, D, E, S is 27, in A 26, no number in N.

CHAPTER XXVIII.

In B, D, N follows रजोलक्ष्यं, which follows after XXXVII in our
 text. After the रजोलक्ष्यं B, D, N have this Ch. (सद्योदृष्टिलक्ष्यं).—1.
 All but D वर्षप्रं.—A सलिलनिचयं.—A सौम्यहं.—2. A प्रष्टो for प्रष्टा.—
 3. A, S, N (च)च दीप्ता.—D, E चोषैः—4. N, S प्रोत्सूयते.—A स्थलमलमा-
 मिनो.—5. D निचयाः—C, N विच—D, E गंधाः—B, D, E शिष्टारचिताच.
 —A पारयाः (intended for परिषाः) श्रोतकरख for परिषेयाः etc.—C, B,
 D, E, N (च)चमचूर्णं.—8. C स्थितिदृष्टि.—9. N अवचं.—B, E, S कुक्षुरा,
 C one time कुक्षुरा, another कुक्षुरा.—10. S कुक्षुरा, N कुक्षुरा.—C, D, N
 चवंति, S, E चदंति, for भवंति, B om.—C, N विचक्षुषाः—C, E सभैव, which
 gives no sense, सभैव would be unobjectionable.—11. C, E तदापि धिरात्र
 च, B, D तदा लरिसं सचत्.—12. S तदा समानमः, A तदा समानमो भवेत्, B

मदान्तो भवेत्.—14. Whether कया or कया is doubtful in all but E, who has कया (i. e. कया).—All but C, S, N नक्षिरेषु.—15. A, S खिन्नावेकं, C once नैकं, once नैकं.—C, B प्राञ्चुपात्रोपमा, E प्राञ्चुपात्रोद्गवा, N प्राञ्चुपात्रोद्गवा, A प्राञ्चुपात्रोपमा.—A द्विवि for भुवि.—16. D (च)वि for (च)व.—E writes here and in the seq. परिवेष्ट.—17. This stanza is spurious according to the Comm. “अनार्षो ऽयं श्लोकः;” it is om. in N.—D तित्तिरि.—B, D नक्षिरेषु तदा विद्यन्ति कलं, E नक्षिरेषु कया विद्यन्ति कलं.—19. B दूर्योधनान्, A, S रवितवचान्.—A सप्तमसु.—20. N लीनकरा.—A निवने च चन्द्रे.—21. All but A, S द्यहं for व हं; द्यहं would do as well, the preceding syllable being reckoned as long at the end of the *pāda*.—22. C, N रति for हव, E अतो.—A has one stanza more, the same with III, 37.—The title of this Ch. in A, S is सद्योऽहदि, in D सद्योऽवर्षं, in C सद्योऽवर्षलक्षं, in E सद्योऽवर्षलक्षं. The number in E is 28, in B, D 29, in C, S, N omitted, in A 27.

CHAPTER XXIX.

1. A कुसुमफल.—A, S निःपत्तिं.—2. E खोरकया.—All but C, B द्यकं.—A, S, E, N ऋकः.—4. C जायुं.—C कङ्कु.—A मधुकेः पव.—5. S, E कार्पासं.—A विरं for चिरं.—D कङ्कु for मुद्गाव, B कङ्कुनां.—6. C, N मया.—8. S कुर्वक, N कुर्वक.—A कदलाभिं.—9. S विद्यात्.—A, S सिंघुनां.—C, B, E कावकाः for कुङ्कुनं.—10. A, B, D चेष्टा.—C seems to r. सुवर्षुष्यात्.—E नर for वल.—11. A आभिः.—S देनं for चेनं.—12. A, S अति for अच.—E om. भवति.—C कुटजकुसुमेन.—13. A वंशयो for वंशयो.—14. om. in E.—C, B, D काष्ठे for देने.—All but N, S निष्पि.—A क्वेः, D क्व, N क्वे, C in the text क्वः, afterwards क्वेः.—The title in A is कुसुमफलानाम(1)ध्यायः.—The number in C, A is 28, in E 29, in B, D 30, in S रकाशंः—

CHAPTER XXX.

1. All agree in r. अर्धोऽहं, which I have changed into आर्धोऽहं, i. e. आ + अर्धां.—S मित्तादुदिं.—2. S मङ्गवि.—After this distich D inserts a *śloka* taken from Garga's *Sanhitā*: अक्षोरारवक क र्षिः वा च संधा प्रकीर्तिता। द्विजादिका भवेत् सा तु चावदा ज्योतिर्द्वन्द्वम्।.—3. C, D सल्लसृजो, B श्लोमसल्लसृजो, N वाससल्लसृजो.—4. A, S सेनाजयः, N सेनाजयस्यवा.—5. C takes प्राक् संधा for a compound.—6. A, S सवसे.—7. B सदन, D पवपरिसिद्धदन.—8. A om. आद्य.—10. All write उद्येदिं.—11.

C दिवादि, like A, S, B, D, or दिवादि, like N ; E दिवादि.—All but S तु for दि.—12. C notices a v. r. ब्रह्मा वा.—A, B, C इहवे.—13. B, D, E, S ब्रह्मसं, a r. noticed also by C.—A, and C in the text, ब्रह्म.—14. C in the text and S संविद्या.—A, S विधनं.—C, B, D न तु भावं, which C expl. by अभाव ; E तद्भावं.—15. C, B, D, E संधारणे.—16. B, D, N, E विदिसुषो.—C writes द्विजातीनां, but from his explan. it results, that he r. द्विजादीनां, like B, D.—17. A प्राक्, C, D प्राग्.—A, S ब्रह्मिणं.—A om. नि.—S दिवं इति.—19. A, S प्रतिरूपे.—21. C, E भूमवांश.—23. E निद्रां (i. e. सिद्धां) for सिद्धां.—24. B सितानिता०, C, N सितसिता०.—S वरणे.—26. All but A, S नोयकरौ.—S, E, N परिवारिकः, A परिकारिकः.—29. E शिवा न.—30. S दुष्ट, N पुष्ट for दुष्ट.—31. N च for (च)च.—33. E संज्ञा.—C, A, B, S योजनात्मः.—The number of this Ch. in A, C is 29, in E 30, in B, D 31, no number in N, S.

CHAPTER XXXI.

1. C च for स.—2. E स for सः.—3. A सचैयैः—All but C पुरुषैश्च.—4. A वासुदेवाश्च, D ०नः स्युर्वसिञ्च, E वासुदेवाश्च.—E श्रेयां.—A has for title इति दिग्दाहविद्यमानः; the number in C, A is 20, in E 31, in B, D 32, in N, S no number.

CHAPTER XXXII.

1. All but C मन्त्रं.—A ०निवासि.—3. C notices a v. r. समीडा.—5. A स्फुटिता०.—6. A चिप्रं for चिप.—C, B, D, E भैवीर.—7. A, S दिवस-निशेः, the original having perhaps दिवनिशेः—D inserts after vs. 7. this distich : पर्वदिनाथं वायव्य आग्नेयो ऽथ ऽथ पश्चिमे। ऐन्द्रः (Cod. आद्रः) पूर्वे तु रावर्धे पश्चिमाथे तु वावर्धः—8. S क्तिका for चेति.—9. All but E, N have विमजन् for विवजन्; the former, although ungrammatical for विमजन्, may nevertheless have been the original r.—10 C, A, B काश्च, E काश्च.—C, D, E भवे for भवा.—11. E सौराष्ट्र, A, S सौराष्ट्रक.—14. S द्दुर्वि०.—C, A ०सर्पिका.—E रोमाश्च.—15. S वाष्ठीक, the others but N वाष्ठीक.—D, B, E तंक्च.—16. A विश्व for वैश्व; S इन्द्रविश्वनिवादि; N ०निवादि.—D, E चायस्य कपादि.—18. A om. श्रुति, C once श्रुति, like N, once श्रुत, B, D, S, E श्रुत for श्रुति.—D अनित for जाति, B जात om. ज्ञाति.—S मन्त्रकध्वंसि, A मन्त्रध्वंसि, D मन्त्रकविध्वंसि.—A अतिसामरस्य.—A बदनराश० (sic); B, D, E रोमश्च.—All but C प्रकोपाश्च.—19. A युधंजर.—C, E अतिसार for अभिसार.—C लक्ष for हल, E तह.—C अश्रुत for

अर्धेद.—All but C सुराङ्ग for सुवाङ्ग.—20. A om. चाय.—A °द्विर्बुध, E °द्विर्भू.—N, S देवानि E देवतानि.—21. A °ल्लिभिर्भनलि०, S °ल्लिभिर्भनलि०.—D वदन्ताः, C, E वदन्ताः.—All but E चाराङ्कुर.—22. C वेदि or वेदि, D वेदि, A पेदि.—N वैदेदि०.—23. This and the three following stanzas are taken from the author's Samāsa-Sanhitā, and are wanting in B, D, E, N, and quoted in C; A, S समाससंक्षिप्तानाम् । उक्त्वा etc.—A ककुप्प्रविदाहाः—24. A दिवाय.—C चातिहृष्टिर्—A, C जग्नि.—A वन्द्यत्वं.—C ऐन्द्रः कार्मुकः—25. C वर्त्त for दूर्य.—A निगद्यं.—28. B, D, S, E, N उपतप्यन्ते, A उपयतन्वन्ते.—29. N शुभहृष्टि, A सुहृष्टि.—30. C, E देवराट् तु.—31. C, D (च)त्वधिकं, S (च)प्यधिकं.—D, E पट्टिभिः, S पट्टितः—32. All but C वा for च.—The title in S भूकंप०, in D श्रितिकंपाध्यायः.—The number in C is 31, in E 32, in B, D 33, in S, N none, in A 30, but this is a mistake. Immediately after it, A has : शिखायाः फलं पराशरतने । Then follow two distichs, quoted also by C : चावन्तकान् पुलिन्दान् विदेहकाश्रीरदरदवासातान् (C वासांताः, A वासांशा) । वस्त्राश्रितांश्च वायव्यवायवे प्राप्नुयात्योडा । ऐश्वर्यवाग्भ्यन् पटचराभोरचोचनमरकुत्सान् (A चरकुत्सान्) । ऐन्द्रः प्रेये कन्या चिन्तित्वा रात्रश्च समुदोषान् ।—After this A repeats vs. 1, 2, 3, 4 of Ch. XXX: दाहा दिग्गा etc.; at the end एषि आदिग्दाहलक्षणेकधिर्गतमः !

CHAPTER XXXIII.

2. C तारा पा०.—3. A, S विद्युत्तपो०.—6. D, E, N द्रक्षन्तुषो.—7. A तांतु.—D अधो ष्वसोर्ध्वयाति.—S ऊष्ण०.—A, B, D, E रव for रव.—9. C once लामूल, once as in the text—All but C °माभा without Visarga.—S रुपा.—10. C, E निरिक्कति.—C in the text औवत्स, afterwards औट्च like all the others. I suspect that औट्च is a corrupted form, perhaps from औवत्सः, which may be the original of औवत्स.—11. S, N विभ्रमती.—12. The MSS. but C तन्निवृत्ता.—13. A दिवाकराद, D दिवा वातुर्भिर्भनिषोः पुरतः पतिता वा.—14. C °ज्जाः, D, E ज्जा.—A चन्द्रुर्ध्या सू०.—16. C once श्वावा, once श्वाभा.—C वाचसो.—All संनिभा, changed by me into निष्ठा.—D सांध्या.—E अल्लिता for दल्लिता.—17. A रवींदोः.—B, D, N च for वा.—18. N दैवेषु.—19. A सुदावसेषु.—20. All षीडा.—21. S, N देहानां.—23. All उक्तहृष्ट for उक्तुष्ट.—25. D तिर्थगा, E तिर्थग्या (sic).—C चर्पामनां.—26. D, E प्रचर्पती.—28. All but C शुकर.—A, S मताचवा.—A, B, D S have after vs. 23 this : प्रेतवत् प्रव्यते हंति नायकं चपं । कबंधवच इत्येते ह्यक्षकोपमादिभेत् ।—30. C रिपूज्जिचरात्—The number of this Ch. in A. C is 32, in E 33, in B, D 34, in S, N om.

CHAPTER XXXIV.

1. E परिवेष्ट, here and in the sequel.—2. S चरित्त.—Only E has •चाग्निज्ञताः, C, B, D, N, S •चाग्नुज्ञताः, A •चागुज्ञताः.—3. E अविजोषते.—5. S चक्रुसादी.—7. C, D, E, S वदन्तः—S चरात्.—E •धसंकीर्षः.—9. All but S, E लघ्यात्मयस्योश्, C however mentions our r., that of S; E has उद्वात्मयानयोश्, in A there is a break in the MS., from लघ्यात् till राजभयं in the following distich; very likely he r. like S.—11. S चाग्निता, D चाग्निं राज्ञां.—14. A राज्ञो षी०, B राज्ञं षी०, the others राज्ञी षी०, my r. is conjectural.—19. All but C write गृह्.—22. B, D नामरि० all MSS. •कावां for •कावां.—The number of this Ch. in A, C is 33, in E 34, in B, D 35, in S, N om.

CHAPTER XXXV.

2. All MSS. here निश्चास.—3. N अवनिगूढ.—D अनिलोपमं.—A तत् for च.—4. B, D विदिग्द्वं तत्, A, S the same, but च for तत्, E the same, but om. तत् or च.—5. D, E, N तत्.—N वाञ्छोके.—8. A, S, N तदेवं.—The title in A, S is इन्द्रधनुः.—The number in A, C is 34, in E 35, in B, D 36, om. in S, N.

CHAPTER XXXVI.

2. E, N ज्ञातायां द्विभिः.—3. S, D, E •चापनिभं, A •चापानिभं.—5. A, S, N •कृतिरेव राजते.—S पुरः.—The title of this Ch. in N is मध्वर्षपुरं, in A, S मध्वर्षनगरं.—The number in A, C is 35, in E 36, in B, D 37, om. in S, N.

CHAPTER XXXVII.

1. B वर्षसमप्रभः, A, S, N वर्षसंनिभः—S वैदूर्यं.—3. This vs. is a repetition of III, 37.—All but C, S, E दक्षिणस्थितो.—After vs. 3 all MSS., but C, N repeat XXX, 26. A, S r. here तोयकरो, and further the same ककुप्सु विचारिणः.—The number of this Ch. in A, C is 36, in E 37, in B, D 39.

CHAPTER XXXVIII.

This Ch. is wanting in C, E. In B, D, N it forms the 28th Ch. (9. cf). The style is different from our author's. L D, N ब्रह्मा द्विभः सवैः

—2. N यस्यां वा.—A, S तथैव, D, N तेनैव, changed by me into तथैव.—D, N प्रदेशेन for न संदेशः—3. D, N अक्षिते for अक्षे.—A, S om. रजो, and r. further वनोपवीतां उपसंविज्जनां च नात्रवेदकः; N जनपदादीनां; not being able to trace the true r. in A, S, I give the other, although likely not the original one.—D, N अक्षिरात्—N आयाति.—N इषं विषंतावा, D इक्षमपि मयुक्षसंतावे; A, S संकुक्षं, changed by me into संकुक्षा.—4. D, N इयं चयं वापि for दिनइयं वापि—A, S ०वदो.—A, N, S चंता.—D पंडितकानां for विच०.—6. N रजो वडुक्षतमम्, D रजोपमतिपदस्य D, N तस्मिन्नेवे नि०.—7. A रज्जुमिने for रज्जुमि भवेत्—S पंचराव.—The substance of this distich is contained in two distichs with D, N, viz. पतति (MSS. पतिते) विराचमवाहृतं यदा यस्त नरपतेर्नमरे (D ०भागात्)। दुर्भिक्षमनुक्षमभिभवति तत्र चौराकुक्षं च (D चौरकुक्षं वेति) ॥ ७ ॥ चवदाप-
तत्र एव पतति पराजो (D रज्जुनीचतुक्षमभिभवति) यदा उपरसेन्यैः (D उपर-
सेनाभिः)। सैन्यशोभं विद्यान्महाभयं (D सैन्यशोभकरमपि मचकुक्षं) पंचरावणे.
—3. (in D, N 9) D, N तीव्रपक्षदाह.

CHAPTER XXXIX.

A, S समुपयाति.—A पतति for भवति.—B, D, N समविपत्तः—3. D, E, N राजोपजीविना.—A, S (च)पि, D तु for च.—4. E राचेर्—N ०च सन्नात्.—The title in A, S is निर्घातफलं.—The number in A, C is 37, in B, D 39, in E अष्टादशविंशः—

CHAPTER XL.

2. C, B, D, N निरीक्षिते.—3. A, S निःपति०.—A अतोव वीक्षसस्यावं the last word also in S; D, E वीक्षसस्याव.—4. A, S मतयोर्वा तद्विःपतिर्—9. A, S निःपादयेद्.—10. S, E यामिच.—A, S सस्यविनाम्.—11. S अर्धे for अर्धे, but if the former was meant, he would write अर्धे.—12. After this distich A, S, N insert: एतेनैव तु विधिना मिद्युमस्ये भास्करे परिच्छेयं। प्राद-
काससल्लिं वल्लवसल्लिः प्रयत्नेन (N परिच्छेयं) ॥—13. S, E, N समर्धम्, in C not clear, but he explains it by सस्यमूल्य.—D अभयो०, E उपयो०, C knows both r. अभयो० and उपयो०, the rest अभयो०.—The number of the Ch. in A, C is 38, in E 39, in B, D 40, in S, N om.

CHAPTER XLI.

2. N चमक, E चक for राक्षक; S राक्षयवकानां.—4. A, D वचकं.—5. A ०शो कुक्ष्याः, S ०शो कुक्षिन्वाः—A कुक्षाव.—A विःधावाः—C, D, E

वयोधुमसुर्वपाद्यैव, N वयोधुमा सविदायाः—6. N सोह, —S ह्य for तिह. —
7. A शैव. —8. C लनेक. —C perhaps •ख्यातं.—9. A पंचसंस्थितो, S पंचसं-
स्थितो.—11. S यथाः—12. A तत्प्रोक्तद्वयायां.—N सामर्थ्यं, E सामान्यं.—N
सुलभता चैव, E सुलभत्वं च, D, C वल्लभत्वं च.—The number of this Ch. in
C, A is 39, in E 40, in B, D 41, in S, N om.

CHAPTER XLII.

1. D, E पौर्णमास्यां.—2. A, S विशेषं.—A, क्रमत्, N, E रात्रिसंक्रामत्.
A, S, B, D, N इमराय; A, N, S उपतीर्णा, B भूपानां, D ब्रह्मभूपानां.—3.
C in the text पेश, afterwards प्रीक्ष्य, B, D, E, N पेशिक.—C, B, D, E
ह्ला for कुर्यात्.—4. A उपनीय.—All but A, S विज्ञेता for विज्ञोहन्.—5. S
फानि.—A हेदे.—6. D •न्यदा.—N चयो हेदः—7. N प्राप्नोति, E चाप्नोति,
C uncertain.—8. C, E वर्षाद्वाद्.—D, N सन्धि for इद्.—9. A, S कंदकफ.,
C, E फलकंदमूलं.—D •मूलकंदविं, N फलकंदकविविधरत्नमूलानि.—10. E
रत्नानि for काचानि.—11. C, N समघटसंख्ये सवितरि-ष्टक्रीयाद्.—12. A, S
कंदफलमूलवाय्वरं.—13. E विविर्दिष्टः, the others ह्यः for दिष्टः, but as C
explains it by चमिहित, he must of course have r. दिष्टः—14. This
stanza is divided into two in the MSS. which number their stanzas.—
D (च)र्ष्य, S (च)र्ष्य for चर्ष्य.—A, S प्रतिघटगतान् बुधा.—N सकलं फलं.
—The number of this Ch. in C, A is 40, in E 41, in B, D 42, in
N, S om.

CHAPTER XLIII.

In S follows Ch. XLVI, the Chapters between being wanting,
though the MS. shows no break.—1. All but C write भगवन् इ.—
D, E इरथं इरणं, N इरथं इरणं.—2. E श्लेते for स वः—4. E सर्वदेवानां.
—5. E, N तेषां for चैषां.—7. All write राट्.—9. A वसुमद्, N प्रचुरवसुं.
—10. E श्लोक for रोज.—E प्रभुतार्याः—11. E, N पूर्वः—13. A •मयन्नभनि-
ज्जाताः—N •र्भविज्जाताः, E •र्भाभिजाताः—14. A केलथे.—15. C (च)अकर्षः—
C वष for चव.—17. E उपचारं.—18. A वारयते, N वरयति.—19. E
यवये for परशोर.—22. A, N चारभंने.—A, and perhaps C नेम्यां.—23. E
यक्षेष्कटं, the others, but A, पचे ह्यटं.—26. E निर्घोषैः—27. D अयदासु.—
28. E प्रविशमानां निपातयंती, N प्रविशंती भवि.—A, तल्लब्धे, N वल्लब्धे.—
29. A om. विधिबद् —D पुनस्तन्ना विं.—N निवेशयेद्यंने.—A, N चास्य, D
चास्या, E चासां.—31. A सुमधो for स्त्रिगो.—All but A, C (च)निष्टो.—32.
A समग्रवचनां.—32. N, E कुरंद.—34. C घटावघटिता.—36. A, N हतमधु.

मोक्षे.—A सुमधि.—A पुर, N पुरः—37. A शुभमरीचि.—39. C, A च ध्वो-
 द्वायात्, N पादेनार्द्धजोद्वायात्.—42. A धरा.—44. A, D मजिहानं.—
 45. A द्ने for दं.—46. E द्दौ चाम्यत्। चय चक्रा०.—47. E उत्तं for
 उदं.—For निवर्गं B निर्विर्गं, D निर्वर्गकक्षयो, E निर्विर्गकक्षयो, N
 निवेर्गं चयो.—48. A, N अर्धोर्द्धविनिर्मितम्, C, D अर्ध ऊर्द्धविनिर्मितम्, E
 र्धोर्द्धविनिर्मितम्; the r. in our text is conjectural.—A दचतुः—50. A
 परिहास्यं—E हीनः स्यात्.—51. D प्रयतः.—52. A पाठवद्विच—B, D
 मर्षिसुखैः—53. A यथावद्.—54. A पचसुः—55. The metre in this
 stanza appears to be corrupted. A इन्द्रसवितारं—E त्वां क्वामि.—A
 उचरे क्वामिना.—57. C फल for फल, but he mentions also our r.—58. N,
 E माचिकं.—59. A शुचिविहित.—A पाठवद्विच, D पाठवद्विच, N संपठवद्विच—
 C, E अशुभरहितशब्दैः, A अशुभरहितशब्दैः, D शुभममिहितशब्दैः, N अशुभरि-
 तशब्दैः.—D, E ०येच, C ०येत, but the so-called Epic forms are not
 infrequent in our author.—60. D, E संसुवद्विच.—C, D, E दत for दत.—
 All ईर्, but C explains as if he r. ईर्ः.—62. E भयमुपैति मद्गुणम्.—A,
 D म्पात्.—E करोति for वदति.—D, E श्लोपि लो०.—63. N, E म्पदत्,
 C once the Nomin., once the Accus.—65. A पीडति, N स्थायति, E वक्षति
 for स्थायति.—D धंसे तु.—A and N *sec. manu* वर्धकि; it must be observed
 that generally they would write this word वर्धकि.—66. N रञ्जुर्द.—D
 वासिका.—67. N उद्वितम्.—D विधिवद्विच for सममिपुष्य.—A सवहाधि-
 दृश्ये.—68. E शिरसितम् for विधिमिमम्.—A अमृग्य.—C, D, B क्वचित् for
 इति.—The title in A, E is इन्द्रध्वजोद्वायाचि, in N इन्द्रध्वजोद्वायाचि.—The
 number of the Ch. is 41 in E, 43 in A, B, D, om. in C, N.

CHAPTER XLIV.

1. A, B, E कमलनाभो, N कमलनाभः—A, C जीरांजनं.—2. C जीरां-
 जन.—A संज्ञकां.—3. E कुधात्.—5. A च व० for नि.—6. N, E च तुरगात्,
 the others तुरंगानां.—7. A चित्पूर्यमयैः, E चित्पुतमयैः.—10. A सपरकोशां—
 A कडंभरां or perhaps कडंभरां, the others but C कडंभरां.—C, D, E
 सचदेवां, A, N सचदेवीं, which I have changed to सचदेवीः—A नागकुसुमा,
 N नागकुसुमां.—E सुगतां.—D सोमवर्षीं.—11. D दत्ता for दत्ता.—A म्पैर-
 —13. A अमिलसमोप.—14. A तदेकवार्ये.—15. After this A inserts the
 following śloka: कुक्षामिजात्य त्वं लक्ष्मणं जनात्पितः। भर्तारमभिरच तं शिं
 तव भवेदिति.—16. A मूले.—A, D, N write म्पैर.—All but C, D मिसना०.
 —17. A यथायुक्ता, E यथायुक्तं.—18. A विपरीतस्त्वन्वधा, N वि(व)रीतोमान्वा
 कथितः, *sec. manu* ०तेमान्वा.—D विहतः.—20. All but D, E ०वोदुर्वरं.
 —D तुरगं.—21. A ०मिचारचैर.—The MSS. write चरखले.—22. A

वारोहः—E नक्षत्रीराजकः—23. A सुमंषः—All but A, E प्रांत for प्रातः—
26. A नरः for नपः—27. E ललः for (च)ववा.—28. A सप्रसुहः—The
number of this Ch. in C, E is 42, in A only in figures ३४, intended
for ३९ perhaps.

CHAPTER XLV.

1. N प्रवचे सं.—2. For सूलो one expects rather सूला.—N सुव्रत.—
E मुखमुखात्.—6. A समोपे.—9. N मर्करामग्नः, E मर्करासंघः—10. C
mentions a v. r. वारिवाहस्यः—A निहफलः—A •ससमधे.—11. C once
जोरजिन, once निराजिन.—A तथा for तथा.—12. C काचं, A कानः.—A च
for स्त्रे.—14. A, N धूमः—All but A, N चर्चे.—15. N बंधु for साधु.—E
चदि न.—A, E om. च before सप्त.—16. A दिनशेषात्.—E मुहूर्तस्य°, A
लघार्कः.—The title of the Ch. in C is संजनकस्यचं, in N संजनकाध्यायः—
The number in C, A, E is 43, in B, D 45, in N om.

CHAPTER XLVI.

2. All but C, E तद् for तद्.—E आंतरीच, also in the sequel.—5.
D, E चरति न दिवसः—6. A om. मही.—7. C, D, B लोके च.—8. A
चक्षुमंग.—A नरेन्द्र.—9. C mentions as v. r. सुरयावा, which is against
the metre. C, D, E समपर्यासन (expl. by परिवर्तितं), B समपर्यासन, A
समपर्यासान, S प्रसपर्यासान, I thought सपर्यासन was required.—12. S
वैद्यते, A omits the word.—A, S निर्देशं.—15. S दैवविकारं.—16. D
मही.—A, S संवत्.—इति शिंशुवैद्यतं not in C.—18. C, N तस्य च राहस्य.
—19. A, S सौम्यपाम.—20. E केलादिषु चानलेन; thus too the r. of a
second hand in N; A, S •चनलेन.—21. C, B, and correction in N
चाग्निजं, A, D S चाग्निजं, E मध्याह्नं. Cf. this śloka from Garga's
Sanhitā: अग्नेशानि (C अग्नि.) अपांसि (C तनांसि) स्युर्धदि चापांशो रेजः ।
भूमचानग्निजो वच तत्र विद्यान्महद्भयं.—D अपि वा—22. D, E, S पुरजगर.—
S चतुःपदांड°, A चतुष्यदांड°, C, B, E चतुष्यादंड°.—A ग्राहा°, E ग्रह्या°,
N, C स्या°, the latter expl. it by आहारं.—23. A •नानि वा.—A, S
चदि वा.—A युद्धे.—No Avagraha in the MSS.—24. C, E, and *sec. manus*
N चाग्नेये, A, S, B अग्नेः—Only A, S, N add इत्यग्निवैद्यतं.—26. A, S, B,
D, E विनेहो ह्यन्तौ—27. A, E संमानं.—28. E वीथार्थसंखयः—29. om. in
C.—S पूजितदधे च°, A पूजितं च°.—E विद्यतं वा for निर्दिष्टं, D विद्यतिं च.
30. A, S चादि.—38. A, S, N विषाद्ये°.—N धात्वा for हत्वा.—E इत्येव—
All but A, S षडेव दोषः and दोषाः—32. D, E, N चतार्षिभिः for महर्षिभिः

- 33. A, S, N संभवे, in C uncertain whether this or संभवे.—34. A, S परवसमायात्यसंदेहात्.—35. E मुञ्जेन for चर्षेन.—A, D चतैलमायः स्नात्.—S विद्याद्.—36. A, S, N विहृतं कुसुमफलं.—37. C, N विहृतं.—D, E, N तरश्च मध्ये.—C दोषं—मज्जं.—38. C, N चनाष्टावतिष्ठौ.—C, E परमसं च, D परचक्रमयं च, N *prima manu* as A, but *sec. manu* च परचक्रं.—E यधजा०.—39. A, S न सम्यग्, D, E, S ऋतुषु न सम्यक्, N यथाक्रमं for सम्यग्.—A, S, D, E प्रहृतेषु. None has च, which I have inserted for completing the verse.—40. A, D सप्ताहात् or सप्ताहान्.—D रत्नैरसोद्योयो.—A मरकं.—41. C, E and *prima manu* N वर्धिते.—S विद्याद्.—D, E, N उपयाति for आयाति.—42. C once विद्रं, once विद्रं.—D वात्यप्रतिष्ठौ;—A चाय०.—43. Is found only in A, S.—44. A, D, N आयातं.—45. A, E नमसि सुरधनुर्.—D यदा दिवा.—47. N शोषाच.—A, S चाशोषाहाम्.—48. All but N, S अष्टग्रांशु.—A वाहाः—A, S कलुष.—49. A, S घृमः—S दीपप्रण्वलितानि, A गीतप्रण्वलितानि.—D मरुहाय.—C कायोपदिष्टानि.—50. All but A, S सलिलोत्पत्तिर्.—N चमाधे for चमाते—C, N श्रान्तिमनाम्.—51. N सलिलस्य for वरुस्य.—A, S इति नद्यादिवैहृतं.—After this N inserts: माधे वृधे च मद्दिषो। आवसे वडवा दिवा सामिनो वधमिच्छंति सिंहे मायः प्रसूतिका (ः)। तत्र श्रान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वोपद्रवनाशनीं॥ इतमहेतत्तरं उवा वावसं पायसं चर्षं। ॐ वरुहाय स्नात्वा॥ वरुहा रच्छं दम — — स्नात्वा॥ ॐ अद्भ्यः स्नात्वा। पुटुत्तममितिय्यं सावित्रा ह्यवृद्धतिं। इति सिंहादिप्रतिश्रान्तिः.—52. E प्रसूतिर्, D प्रसूतीर्.—A स for च.—A संसेपो.—53. C वोद्गो.—C, A मद्दिषो, E मद्दिष.—E आसां for रषां.—D गार्ग्योऽहो.—54. D बोधितः परदेशेषु.—E देशेषु.—All but C, E तु for ता.—A, S हितैषिष्वा, B हितार्थिभिः, D हि पार्थिवैः, in N a part of the leaf torn off.—C स तर्पयेत्.—55. A, S अन्यथा नामयन्ति ते; the others as in the text, but तु for हि, the latter, however, is the r. of the Gārgī-Sanhitā.—56. All but A, N उवाचो.—D वायव्यान्व्यं.—E याने for पिबति.—57. S विद्यात्.—58. A, S शुभावसं.—59. A, N पशुनां, N तु for च.—All, but D, S ०द्विष्वां.—A, S इति तिर्यक्चतुष्पदवैहृतं, N इति प्रसववैहृतं.—60. A वियुतं for विद्युत्, N विद्युत्.—C सादभंगे, A स्यादभंगे, E पादभंगे.—S वा for च.—61. A ब्रह्मो नादि०, om. वा.—A उत्पत्तौ, S उत्पत्तौ.—62. E ब्रह्म for वाद्.—A, D, E विश्वरं.—After this A, exhibit the following: यत्कृतं भवति चैवमपाह्वं वा द्वारे (r. द्वारं) भवेद्विहृतं (A भवेत् विहृतं, r. भवेत् वि०) यदि संहृतं स्नात्। अथ्यासनेषु यदिवापि भ्रमं विकारे तदा सदेवमरुतं च वाच्यम् ॥ ६२ ॥—63. The MSS. write सूर्पा०.—A इति वाच्यवैहृतं.—64. A आप्याचच, C अप्याच, D, E, N अप्याचः.—65. N तोषयेत् for तर्पयेत्.—After this A वाच्यवाच्यवैहृतं.—66. E निर्धवं.—D चक्रि.—67. E वासंतः for श्रोतंतः, N वा (sic).—

68. S, N खेनाः for चानः—E प्रवदति पुरे द्वारे.—C भ्रात्रतो, the others वासति.—After this A, S insert: प्रदोषे कुक्कुटारावो निश्रीये सुरभिधनिः। चन्वं खामिनमिच्छन्ति चकालफलिता इमाः ॥—70. D •पातः—D •भवः—After this A, S insert: स्पृष्टसलिलचरणां बन्धयो मेघकाले वज्रसलिलविधायी श्रेयकाले ऽनवाय (S मयाय) । मधु भवनविज्ञानं तत् करोत्याशु शून्यं मरुत्तमपि निलीना मषिका मूर्च्छि मीला ॥—72. S दिमैः for द्विमैः—73. A, S, D दक्षिणाः—D, E मनोवेद्.—The words इति च० only in A, S.—75. C writes मूमेर्कारं, but explains by स्फोटनं ; D द्रवचं, it seems.—76. A पाषांडानां.—A रंजुः—D, E लोकः for राजा.—77. A शिदि मिदि.—78. E प्रभति for प्रेत.—In A चये has been changed into गृहे; E चयः—79. A लूटा.—E पतनं.—E नित्योच्छिष्टमस्तीकं.—D वच गृहं.—80. A मरुत्तम्, D मरुत्तकम्.—81. A, C माचेंद्रीं च, E माचेंद्रेभिः—The words इति श० only in A, S, and the margin of N.—82. This distich is numbered also 82 in A.—83. N उत्पातांखान्, and so, it seems, also C.—A, D, E विश्वाद्.—84. D कंपाः—C, S निखनाः—C, N •मयोदयाः—85. D, S, N मधु for वज्र.—D •माधवं.—86. A चयि.—D, E •अलनास्फोट, S *prima manu* मोस्फोट, *sec. manu* as our text.—A चमल.—B, D संकुल for चाहत.—A चरत्संधां; N *prima manu* संधां, in C uncertain, a part of the explanation being omitted.—D घीसं, A घीस.—88. All but C, N, S परिवेच.—89. D, E. मधुदपानसरसां.—A दृष्टार्त्तपूरं, N *prima manu* दृष्टार्त्तं, the following illegible, but *sec. manu* दृष्टार्त्ततरं, like C ; D दृष्टार्त्तपूरं, E दृष्टार्त्तचरं, S दृष्टार्त्तपूरं.—N दारं, D दरं.—E चापि मेघानां.—91. A, S निर्घोषो—A अपापा.—93. D स्तैर्दये ऽस्ते.—N मत for स्मृत.—94. A उत्पातविरुध०.—95. N, E चिना, A चिचं.—N लोषां.—S भोजाविरुध.—96. N शुभा स्मृताः—A, S, N, E अतावन्वच.—C ते चातिदावराः—97. All but C, E गया.—D, E, S, N चेदितं च यत्.—D अतिजसः—The last distich is numbered 99. in A, though it ought to be 104 with him, like in S.—In C the number is 99, in D 98.—The title in C is उत्पाताध्यायः—The number of the Ch. in A, E is 45, in B, D 46, no number in N, S, in C 44.

CHAPTER XLVII.

2. C वराचमिचरस्य, N वराचस्य.—3. A तस्यैतत्.—E नाच for ने ऽच.—The 4th in S is the 9th of the others, but A, and of our text. In A the 4th is om. wholly, and vs. 3 is followed by vs. 5.—7. A, S, N write प्रोक्ष, the others प्रोक्ष्.—S दिनांताः—D, E N दक्षिरमयू०, A कक्षिरैर्मयू०.—8. D किरचैः शुभाश्वितं.—9. This distich is the 4th in S.—10. C, B, D, N विस्फुल्लमय वेषां.—N न चैव याति धंसं.—D धंसं यायाति.—

11. A द्वि, D, and C in the text द्वि विनाति.—B, D तदा सुप्रभा, C तदा सुभदा.—12. A, S भुजंगमय संसृजेद्.—In C not clear whether विद्रुत or विद्रुत, expl. by वलित.—13. A कचरन्.—14. N, S इही for सिही—17. E नामवीथ्याः—D विप्रसृजो.—18, D, N, and once C, मैव.—C रति, but expl. by प्राय.—19. A याद्विथम्.—21. N परिहावि.—22. D, E वलित् स०.—23. N सदां वा०.—24. C, D, N, E तस्याभावः—25. A युक्त्युतः—26. N भयद् for समयं.—The title in E is वार्धचिन्, (a misread वधिचिन्).—The number of the Ch. in C, E is 45, in A 46, in B, D 47, in S, N om.—S inserts after it a Mayūra-citrakam taken from another work : मयूरचित्रकमेवभूतं प्राज्ञान्तरोक्तं पञ्चवारपद्यं यथा ॥ ; then follow 22 stanzas, at the end of which : इति पंथांतरात् ॥

CHAPTER XLVIII.

1. A, S, B, D उपघातसंस्थानात्.—A चिंतं.—2. N, E इत्थं वा, B, D पुरता, which is also in the margin of A.—3. It is impossible to make out whether the MSS. intend पुष्य or पुष्य; the only Bengāli Cod. E gives here पुष्य, afterwards पुष्य. Utpala most decidedly says : पुष्यस्य पुष्यमचयेव रूपं ; nevertheless at vs. 38 he expl. the word by चोपचिन्नात्. It remains doubtful to me what is the form of the word, as written by Varāha-Mihira, but there is no doubt about the original form, which is पुष्यस्थानं, as appears from vs. 82, where its synonym is पौषी ज्ञातिः. still more explicit is a quotation from Vṛddha-Garga : पुरंदरादि-नेकार्थं इत्यस्तिरकल्पयत् । ज्ञातिनाम्नीयमचयं यस्य देवो वृष्यस्यतिः ॥ (v. r. in another Cod. मचयं पुष्यनाम्नीयं यस्य देवो वृष्यस्यतिः ॥) तेन देवो ऽभिहितः स देवराजः पुरंदरः । ततो वलं समारुढो नाशयामास दासवान् । देवाश्च इहममकः पुरीं प्राणामरावतीम् । पुष्यस्थानं बलकरंतदारभ्य प्रवर्तितम् ॥—5. C, N प्रतानाम्भिते.—6. C परापत.—7. A कोकिलादि०.—E चेचामारेषु चाप्ययवा.—8. A, D विचिन्नेषु, S वीचिन्नेषु.—All but S इत्यमघेः—A, S, and *sec. manus* N, प्रोक्तपुत्रसंघ, one Cod. of C प्रोक्तसंघ, another as in our text, D प्रोक्तव.—E कुरर.—A सुप्तोन्दीवर.—10. D क्व for खन.—B, D प्रोक्तिकु०, C notices a v. r. प्रोक्तिकु०.—11. E वदित for वलित, the others, barring N, वलित, but C expl. by ज्ञोदित.—12. C, N रत्नघात.—13. E सजा०, S सजवा०.—C, D, E वेषु for वष.—14. E वर्षे for वसु.—16. One Cod. of C सप्र ? for सष, expl. by सडा, another Cod. however सष, expl. by सव; B सष or सषकर्त्तरा०.—D चाविट्, A, N चाविट्, S चाविट्.—C, E मूषिक.—17. C, N रवा for रवं, D, E रवां.—All but C, N यथाचोक्तं.—18. C, A, E, at the end च for वा.—20. D द्विजा मनाचैव, E द्विजाः सवामाच.

N as in our text, but नमः.—D, E, N ये वायव्येऽन्ना०, C the same or च वायव्येऽन्ना०.—21. A om. चः, the others, but C, कृप०.—A प्राणा०.—22. A, S पूजां कृत्वा.—A शर्वरां.—25. A अंधर्वात्सररसद्यैव.—26. A, S समुप्राद्यैव मात्रः, D वद्रं माह्वगान्वितं, N the same but वद्रमा०.—A, S कृत्वा for वायु, N विदं.—27. All but C यथासं.—A, S विप्रान् for विद्वान्.—28. All but N, S मस्यै०, although C explains it by मोदकोजोषिकापुपादिभिः.—C, B, D, E पावैश्च वि०.—29. A, S, D, E तस्मिन् for अस्मिन्, B पूजान्वस्मिन्.—31. B, D, N ननुय अस्मिन्, A, S ननुयस्तु अस्मिन्, C it seems, the same, E corrupt.—A, S अक्षयकवड्यै०.—A रेवा चार्थये०, S रेव चार्थये०.—32. A, S धूपाद्या०.—C, N अंधर्वात्सरसा०.—A, S तुमंथकैः, E तुमनोच्चैः.—33. A, S सर्वे for सार्वे, the latter being expl. in C as वड्यभिर्वैश्वैरिचितानां.—34. A आदध्यात्.—35. D, E, N धूपाः. C धूपः.—A, S तिष्ठा, the others तिष्ठः. I think the Accus. is required.—36. A, S सद्यतपायसस्य.—All but C, E या for सा.—37. A, S फलापिचानानि बव०, D नान्य वस्याय, B, N नान्यवस्याय.—38. A विनिविधा.—A आदध्याद्, S द्याद्.—39. A ज्योति-
शान्तां.—A, S, N समानां.—40. D, E सद्यदेवां.—C, E, N अरिहकां.—D निशिपेत्, N निःशिपेत्.—41. A, B, D चेनां वधां, C notices another v. r. रेहिकार्थीं.—N, E सर्वेष्वे, all have the unclassic, but very common Vaidic form of the Accus.—42. A, S आनदुर्ध्वं चर्म, E आनदुर्ध्वर्म.—A, S संवतायुषः.—43. C, E चत्वारि तानि.—N, S समासरेत्, D, E, N उपसरेत्.—44. S विन्यस्य च, A विन्यस्यं च. D विन्यसेवर्मं, N विन्यसेवर्म०.—45. B, E, N नान्यपुत्रव.—All but C देवज्ञ.—46. D, N हृष्टानिष्टः.—47. C, A, S, B पूजां.—E सर्पिवच.—48. A, S चापि.—A, S अधिकमु०, D अधिकमुषो वि यथोत्तरं, B the same, but मुषे, and also N, except मुषं, E अधिकमुषा यथा मुषोत्तरं.—49. C, N आचारम्.—50. All but A, S द्विषं वा.—C, B, D, N कल्पवन्, E कल्पवन्.—51. D अभिषेचेत्, N, E अभिविचनम्.—52. C, N सखी.—A, S द्युत for हृति.—D कुड्, E कुड्.—D, E, N दिति for दनु.—A, वधु, S वध for वड्.—53. D, E, N श्रमाश्च for दिवाश्.—54. All but D कलाकाष्ठाचक्षा.—55. From this distich there is a discrepancy in the MSS. as to the order of the śloka. In our text (= A, S) 60 = N 60; 61 — 66 = N 62 — 67; 67 = N 61; further the same. In C, B, E the order is thus: our 60, a = 60, a in C; our 60, b = 61, b in C; 61 = 63 C; 62 — 65, a = 64 — 67, a in C; 65, b = 60, b in C; 66, a = 61, a, in C; 66, b = 67, b in C; 67 = 62, C; 68 = 68 C; 69 = 69 C. Our 60 = 60 D; 61 — 65 = 63 — 67 D; 67 = 62, D.—62. A भनंदरः, C भनंदनः, D नौभनंदरः, E नौभनंदरः, N नः सनंदनः.—63. D, E, N काश्वपौ.—64. A विहरयः, C, B विदूरितः.—A कर्ष्यः, the others but C, चौर्यः.—65. C seems to r.

सदानुवाः—66. N ° आद्यानिषिंचतु.—D, N ° राः सुतपोयनाः—All but E ग्रभेः—70. C in C, D, E यद्यानिषितो मद्यवातेतैर्भ दितमानसैः, N the same but होतैर्.—71. C om. इति; A, S इत्येतेषाद्यर्वे, N इत्येतेरव्येरप्यवर्षे, D इत्येतेरव्येस्यवर्षे.—C कव्यादिभिः—A, S समवद्वयैः—D, E कुर्वाड, one Cod. of C कूर्वाड.—D, S, N रोद्विच, E रोद्विचि.—All but A, S वृद्धैः, and E ज्ञाननिषिंचतु.—A, S समधा.—A च for च.—72. All but A, S हेति नि.—E जप्ता.—E विभत्.—73. D, N तुर्थ for ग्रंथ.—A, S ततश्च पूजा.—74. A, S, D °पोषादिभ्यमिद, E °पोमि°, and N °षाणि च.—79. A, S पाषिंवीन्.—C, A, S तु वि°, E सुविमलां.—C, A, S च for चै.—80. C, A, S वयोपिद्, E यथाहान्.—C जोडय.—81. A, S, D चवास्म्यान.—E जोचयं.—D, S चर्ष्ये.—82. E चय for पुष्प.—C, D, E, N च्छदं.—D यौष्या, N यौष्या, E पुष्पा.—All but A, S परा for पुरा.—83. D, E, N धूमकोतोच.—E, N प्रपोषमर्दने, D प्रपोषमर्दने.—84. A, S समुत्पातो.—D, E ज्ञास्यते.—D वापरं.—85—C, D, N पि for च, E न.—A ज्ञस्यते, S प्रहस्यते.—86. D, S दृष्टिः—E °कारमुत्तमं.—87. N चनेनैव तोयेन, E व तोयेन, D वतोयेयेन.—N स्वारणं चः The so-called Archaic forms are not rare in Varâha-mihira.—D, E विनिर्युक्तं.—The title of this Chapter in D, N is पुष्पखानविधिः, in E पुष्पानिवेकः.—The number in C is 46, in A, E 47, in B, D, N 48, om. in S.

CHAPTER XLIX.

1. C, D, N विखरतो.—D, N संक्षेपात्.—D, N तु for चच.—D, N संपन्नं.—2. E सचिवस्य for मदिष्याः—3. E भवेन.—A, S प्रकीर्तिताः—4. A om. from चर्षेण till the end of the hemistich.—N, S °र्षः—D, N विष्° for च ग्र°, E तन्काचन.—5. All but S मदिष्याः—6. In A, S om. च, but S सचं संपत्.—8. D, N राज्ञां, A, S राज्ञः—The number of this Chapter in C is 47, in 48, in E 18, intended for 48, in B, D, N 49, in S om.

CHAPTER L.

1. All but C उत्तमसूनः, E च्चमन् for उत्तम.—All पंचविंशतिः, changed by me into the required Accusative.—E ज्ञेयः समानुसुद्धो नवः ग्रन्थः—2. For नीद्वच one is tempted to suppose that the original had नीवच, of which नीवस्य would be a modified form.—C notices a v. r. इराच, it would seem for वर्धमान.—A °सांजानां, A S साचाचाम्.—3. S कृत्तव्य.—4. E स्फुटितं, and throughout he exhibits the neuter gender.—The MSS. but S, N write दन् for दक्ष.—S वा नेदः, A वा नदः; D also वा for च.—5. E बुद्धितं for क्वचित्तं.—E उद्दोर्षे.—A, S पि ज्यो.—7 and 8. E also

here has the neuter gender.—8. A, S विःपद्मो.—E तत् for सः, N •मोसो—D चियेता.—9. N यस्मिन् सः, C perhaps इर, but more likely इर.—E इत्ते ऽपि.—D वेद्यो for वाप्यो.—10. A, D, E चवथार्य.—S कोरस्य-सादेसा, A कोरस्यः सादादेशो.—C, D चास for चस्ति.—A, S रवं for र्वं.—11. E both times तु for च.—12. C, E, N नासौष्ठ.—All but A write चंरक, C once with च, another time with इ—A, S संस्ते, C uncertain.—D, E चोदइरः—A, S कुचयो.—13. N कुचि.—D, N नाभिचु.—D•विंज्रा-याः, E विंजे च.—14. E पुनस् for इस्.—15. D, N पाण्थैः—A, S पादत-ज्ञामुलीच.—A, S चंभ्रतिमायायावत्, E चंभ्रिकां यावत्, E चंभ्रिदिचु.—E चण्डस्य for गर्भस्य.—17. A, S धनलाभाः—18. A, S, N लम्बिं.—S, N चानिः—19. C, E write चनिर्वाचिर, which C explains by चतुः—S. विंज्रतिं यावत्, E विंज्रतं यावत्.—21. A, S कुंकुमघृत.—A, S, N चुमंघः E सगंधिः—E मेदपंकामिपसगंधः, D, N गोसूत्ररितालपंकामिपविमंघिः—A, S मेद for मेदः, and गंधिः for गंधः—22. In E consistently the neuter gender, instead of the masculine.—S बजा.—A, S om. मव.—S वेदूयं.—24. S, N E पामेन for पापेन.—A सगान्धवदुक्षः, S सगान्धवदुग्धः—A चस्ति.—A, S इदये, B इदये.—25 and 26. recur in LIV, 118 and 119.—25. A, and one Cod. of C इड, S इर, B कुंड, E गड, N only ड, om. the second syllable.—All but D, N युतः—D, N प्रलेपं.—A, S पचात्स्मितक.—26. S चारे.—A, S पायिचत्.—A, S स्थितं, D, N जितं.—D, E चन्वलोचैर.—All छोच, where one would expect छोच.—E कौडस्.—In A at the end of the Chapter are the following words इति वरा० संदि० चतुःसाधयां.—The number of this Chapter in C is 48, in A, E 49, in B, D, N 50, in S om.

CHAPTER LI.

This Ch. is wanting in E. Utpala says that not all MSS. have it, but he explains it because the चण्डविद्या makes part of a Sanhitâ, according to Varâha-mihira's own words in Chapter II. Utpala says : अतः केचिदंगविद्यां पठंति । चाचार्यैश्च प्राग्मेवोक्तं बाहुविद्यांगविद्येति । तस्मादस्मान्निर्वाणायते.—1. All but S प्रष्टु.—2. D, N सस्योचितं, S सस्योमितं.—S चाधु for साधु.—A, S अनितानंदं.—3. A सड, S सादित.—A, N दम्भ for सुष्ट.—S इच.—A कुचैते, D कुचोः—B, N चर्मभिः—4. S चतुःपयं.—5. A, D सौमिकेस्, D, N श्रुतिकेस्.—6. N •कते.—8. N पादाच, D पादाग्रनाः—S पाण्थैः दं.—A, S नास.—9. S पिंडके, D पिंडके.—S चचि, D चचिद्या, N चचिन्, C writes चचि स्यान्, but it is very doubtful whether he had this really before him.—10. N नपुंसकास्ते.—B, D, N इचै, S इच.—11.

शोकं ought to be शोकः—12. S पादयोर्यतः, A पादयोर्यतः—13. All but C दासोद्यता, which in C is the explanation for दासोमया.—14. D पच for चट.—15. N ग्राति.—A, S लोःत्र.—S प्रकस्.—All MSS. तमरकेन.—A, S चिन्तितं.—16. C पद for मप —C in his text सर्वार्थ, afterwards सर्वार्थ, but he gives no explanation, and therefore the r. is not quite certain, N सर्वार्थ.—N चतुष्यद्, C चतुःमप.—A, S विनामनिह.—A, S कीर्तनेर् —17. A, S मयूकं.—D अंबु.—A, S वदर.—All but, C, S आतपलैः—A, S om. कमक.—20. D ग्रा० for सु०.—All ०नाट्.—A, S दर्शनैर्.—21. D, N चोर.—22. A योषिताः—A विपन्नता.—23. C, N इष्टं for प्रष्टं.—24. A निगदिते.—B अयार्थत्वा, D अयार्थं वा, C, अयाध्यजा.—A, S मधुनं.—25. A, S वृच.—26. N च, and D व for चव.—D हृद्वैव.—A एव for एवं.—S, N धारम्.—27. C, D, N बाह्यं, A बाह्य.—D, N चघो for चघः—A, S ब्रह्मन्.—28. D, N ह्य० for य०.—N, S चोरजनं.—29. A भृगा संश्रितः—30. A ०जोडलं.—All यवागूः, changed by me into यवागः—S आलादचितु०.—A, S, N चोष्टौ.—32. A विद्युक्ते, C once the same, another time विद्युक्ते, like B; D has विद्युक्ते, N विद्युक्ते.—A वन्न.—C, B, D, N कटुके ङौ कवावे षे विद्येत.—33. A, C गंडाहः—N मल्लं for मुल्लं.—34. C, A, B, D, N मंथं च.—A वसिं च, S वसिं च च, N वसिं ह्य०—A, S सजसदिपसांसयत्.—N मल्लं for भुल्लं—35. All, but C, N एव for एवं.—37. N भाह for माह.—38. D, and perhaps C स्रज for स्याद्.—C उदाहः—A, S करमेष करे ऽपि.—39. C ङी for ही, A ह्यै.—S ह्या for ना.—C, N चतुर्गं—40. A, S चवच.—All but S अंगुष्ठान्तं.—S पाणिद्युक्ते.—D, N च कन्या for ऽपि कन्याम्.—41. C मंडं.—All जानु.—अंवे षे shows a grammatical blunder, but evidently the author's own; such an error is scarcely to be expected from Varāhamihira.—44. B, D, N अभिमतास्यै. clearly; A, S अभिमतास्यै.—The title of this Chapter in D is अंगविधानाध्यायः—The number in A is 50, in B, D, N 51, no number in C, because its authenticity is doubtful, nor in S.

CHAPTER LII.

The Commentary intimates that this also is met with only in some MSS.—In E it is wanting.—1. C, B, D, N नापज्जातानां, A, S अपज्जातानां, changed by me into अपज्जादीनां.—2. C, D, N स्यान्नाराति चंतां, A स्यान्नगा अतिचिंतां, B स्यान्नगादतिचिंतां.—3. A, S ग्राहे.—A चैतदुपसर्गपि.—4. A संधेचट०, S संधे चटनम् —S सिद्धार्थं.—5. C, B, D, N विनामं for विघातं.—A, S संचयं for संघनं.—6. A, S उदरजाः—D, N सुतनयं, S सुतनयां.—7. A चानामना for चानामना.—8. D, N पादि for पादि.—B, D

N °नाशममममममम, A, S नाशो मममममम.—9. A चंस्वरुषं त मंडपिटका.
—A, S काम for वाम.—A, B, D, N तः प्रतीघाताः; S तस्य भोविघातः—C
perhaps विपरीताच.—10. C, D, N तिलकविभागे, the same प्रकथ्यं.—D,
and once C, मषक.—A, S, N कारो.—A, S, B, D संख्यः—The number of
this Chapter in A is 51, in B, D, N 52, in C, S no number.

CHAPTER LIII.

1. A यतं for यातं, S जातं.—C mentions a v. r. प्रीत्या.—2. E चभूद्
for चभवद्.—S, N रोदसीं.—3. C, A, S चवस्थितः for चविहितः.—5. A
चतुःषष्टिः, S चतुःषष्टिः.—D, E, N विस्तराः—A समन्विताद्देव्यै.—S देव्यै.—6.
E चष्टांशं.—C, B, D, E युतं, N युत for युता—7. A, B, D, N, E
अपिबर्जिता.—A, S देव्यै for देव्यै.—E सपादा for तदेव्यै.—9. E कोष.—All
but C, A, B सासनं for सुवराज, a v. r. mentioned also by C.—10. C, E
च for तु.—C, E, N युतं, B, D युत.—C, D, N देवज्ञभिवकपुरोहितानां च,
B the same without च, E देवज्ञपुरोहिताद्यामां.—11. This is the 12th
vs. in A, S.—C perhaps विस्तर for विस्तराद्.—12. (is vs. 11 in A, S).
—A, S °वर्ष्यै.—All but C, E द्वाविंशः—14. E कोष.—E भवन् A भवनां.—
15. C धारभव.—E समानसंयोगे.—16. A, S, B, D, पञ्चात्रयिहाम्.—17. A,
S चते for चते.—C पंचदशोदते, A, B, N पंचदशोदते, S पंचविंशोदते, D
पंचविंशोदते, E पंचविंशदुते.—18. C, B, D, N चखा for चख.—E गुणाक्षिः
चक्षुस् for चित्तयतिथि.—19. E चयाः for समाः, C notices the v. r. जयाः—
C notices a v. r. युतिक्रमाद् for चयक्रमाद्.—E तृतीय for चितयं.—20. A,
S विभागा.—21. A सावाचयं, N सावचयं.—A, S च for तु.—E खलिकमिति.
—22. E only once भूमौ, D ज्ञेयः for the second भूमौ.—23. E भवेद्.—
All but A, S न विकल्पः—24. A समसति for सप्तति, E समंततो.—E
उद्धार्यागुलि.—25. E द्विगुण.—D, N विगुणम्.—26. A om. उच्छ्राय.—17. A
द्वारोद्धार्यागुल्यः सप्तगुणाद्.—N नवगुणते.—A अपो for अपे—28. All but E
write चक्ष, चक्षि.—B, D, N, E द्वाविंशद्विंशं.—29. B, D, N, E च सोनरोहं,
E only °रौष्टं.—30. E भवेत् for भार.—S चक्षं for चार्सां.—32. E प्रदिशिः
चावर्तः—33. D, E (च)न्यमतः—S वर्द्धमानो.—A नु for न.—34. D, E
both times चान्य for चंत.—D, E चत, and A विहत for विहत.—All
खलिकं, A, S च शुभं, the others शुभदं, I have changed it into खलिके
ऽशुभदं; the r. of A, S, however, seems to be corrupted from न शुभं.—
35. D, E चंत्य for चंत.—E शुभानि for ब्रह्मानि.—37. A, S चिरच्छाभं, E
चिरच्छाभं.—A चन्यं, B, S चान्यं for चन्यं.—S विगुणं.—38. S चुष्ठी.—A
सुतं चं स.—D, N, S वैरिकरं.—39. C चमकथ्यं; so too in vs. 40, probably
only a copyist's blunder.—40. E च for तु.—S चुष्ठी.—41. S चुष्ठी.—

42. S •रावता for •रायता.—All but C, N खेवाः for रेवाः—E हाविंद्.—
 —43. C notices a v. r. शिव for शिवि.—S अतो, E अयो.—E चंतरीचं.—
 A, S र्द्वान्वाद्याः—C notices a v. r. अनल for अनिल.—44 A, S, N वितवा.
 —C notices a v. r. अहचत.—D अयाः for अयाः—S अंयुपस्तसुराः—45.
 C, N शेषो for शेषो.—46. All but C, N कोष्ठ for कोष्ठक.—C writes
 रकांतरिताः, A, S रकांतराः—47. D प्रथिवी, C प्रथवी.—48. D, N, E रवि
 without च.—A, S अद्रवामिले, D, N, E अद्रवामिले.—51. A, B, D दि
 and अवाग्.—A, S आपवत्स्यं, corrupted, perhaps, from आपवतो स्त्र.—
 52. S अरस्यल, E अरस्यल.—All but C, N अंश.—53. A अे स्थाने अं व
 चामापायै अठरस्थिता, S like the others, but अठर for अठरे, like A.—
 S, E अहचत, D अहचत.—C, B, D, N जानु च, E जानुक, A, S जानु च,
 by me च has been omitted.—A परिचटहीताः—54. C, N पायै for पायं
 —N अयाद्या.—S पिबमिरंभो, A पिबमिरंभो, E च पितरो ऽभ्रो.—55. D,
 E, N अतुष्यं.—56. अयदा for अयपदा, E अयरा.—E has वाद्या before
 ये.—57. This and part of the following om. in C, there being a gap
 in the copies of it.—S विश्वान्.—58. A, S विभांडककीलक.—59. C, B, D,
 E, N अहमर्तुं, A अहमर्तुनाम्.—A, B, D, E, N अच च for अच वा.—60.
 The verses in brackets are wanting in all MSS., except A. S.—
 A, S अश्विनये.—61. A, S निर्दिशेत्, changed by me into विनिर्दिशेत्.—
 62. S निरवह्नि.—66. S अहान्ततम्.—67. E दोषः—E वासेष वां.—D, N
 •यंभाय्यानिः—69. E एव for एवं, further प्रतिष्ठतं वाक्.—S वेदाः for वेदं
 —S तु for च.—71. A, S, E अतुःपद्ये.—A चेर्वा for तेर्वा.—72. S अरता for
 अरता.—A, S अरता.—S शोधः परतं चत्वं शौर्यं.—73. A, S अत्यचुतं.—
 C, B, S प्रेषं.—E अच, C अच and अच, the others अच.—E अतुं for
 अतुं.—74. In S om. the second hemistich.—75. In S om. the first
 hemistich.—B, D, N अंधुवधो.—A अतार्थवत्संपत्.—S for the second half
 अतार्थः पुत्रप्रार्थनैरं.—A, S अतार्थवत्संज्ञाः—B, N अयो, C अयो.—
 D, S, E अंशः, C, A, B अंशं.—76. N अच for अच.—77. A विद्वहार्.—A
 कोत् for पंक्त.—A आवह्नि.—78. E देवअहविदे.—A, N अहवे.—79. N
 उभोदः—A, S, B, D उद्वृत्ते.—अच om. in all except C, but च before
 अह.—80. C writes अवाचं and अवाचतं, explained by मध्यविपुलं सुरवाकारं,
 A अवाचतं, S, B, D, N अवाचतं, in E one hemistich is omitted.—81. D, N
 वाद्यावमते, S both times वितते—82. C रूपं, A रूपं, S रूपं, B, D
 रूपं.—83. C writes विदारनाम, his expl. is wanting, E विदारी.—84.
 D, N अर for अर.—85. A प्रदक्षिणेनैव, S प्रदक्षिणे च.—87. D, E ततो
 स्तरे.—D, N अकुलाशोकश्रितोषारिहृप्रथंयुज्जामान्.—88. E अयासतावां.—
 A अचत.—89. C, A, S अतुःपद्ये.—90. A, S अंशोपदे.—91. A, S प्रदक्षिणे
 नैव.—93. A अंधं.—S न अंधं.—C अहान्वाडकं, A अहान्वापां वाडकं, S

पलानि पंचाङ्कं, D पलान्यपां वाञ्छिक, B पलान्यपां चाधिकं, E पलान्यपामङ्कं, N पलान्यपचतुं.—96. A om. भवति.—D, N यस्यां.—A, S समा.—97. N इव for इर.—98. A, S हस्यां for हटां.—99. E भवेत्.—D, N, E मधेः for मूधेः.—100. All but N चोद.—101. D, N, E चयवा for च इमं, C in the text चापि, but this as results from the explanation must be an error of the copyist.—102. A, S काष्ठोच्छिन्ननेन, E काष्ठोच्छिन्ननेन च, D, N काष्ठोच्छिन्नं चाग्निमयं, C काष्ठोच्छिन्ना.—103. E वक्रपादेन, D, N पादाञ्छिता, A, S पदा.—A विरूपा.—C, E, D, N कर्तुर् for कर्तुर्.—104. C, D, E प्रदक्षिणे.—D, N निष्ठोवनं.—A, D, E वाग्रमं, in C uncertain whether च or वा.—N प्रोक्तं for कथितं.—105. A, S प्रविशति, D, N प्रविशन्, C प्रविशंस्तु.—A, S स्यपतिष्ठ.—A, S संवितः—106. A च रौति, D, E रौति.—E रवं.—E निर्देहः—107. N चनुवासंति.—108. A, S शब्दे for रावो.—A, S श्लिखलं, twice.—109. A, S च for वा.—110. N वा for च.—A, S स्यपति.—111. S दग्ने, A दग्ने (intended for दग्ने) for मग्ने.—A करात् वा, S स्यवाद्.—112. C notices a v. r. उत्तरपूर्वं कोशे.—All but E प्रथमं.—A, S च before कंभ.—114. A, S तत्तस्मिन्नेव शुभाग्रमं विनिर्दिष्टं, D, N तत्तस्मिन्नेव विनिर्दिष्टं, E like A, S, only निर्दिष्टं.—115. C सुतवधकुः—C, D, N, E सुतवधकु.—E नमंति for न संति.—E दिग्भटे.—117. All but A, S विहहे for विहदौ.—119. C प्राचादिद्विष्ये, A, B, D प्राचादिद्विष्ये, N the same, only स्य for खे.—C, B, D, A नैसं.—D, N, E विहदौ.—120. A संशुद्ध.—D, N शशातोत्थान्.—121. C, A, S पूजां, B, D, N, E पूजान्, changed by me into पूजं.—B, D, N, E दृष्टान्.—122. S ज्ञेयो.—C, B, D, S, N स्योपविकं.—A, S ति for तु.—123. D, N माञ्जिष्ठाभे.—E सूषिका.—124. C, N संविभेद् for न लपेद्.—A, S वापि, N वावपि, for वापि.—D, E वापि for नैव.—The name of this Chapter in E is वासुलवशाध्यायः—The number of it in A, S is 52, in B, D, N 53, in C 49, the two preceding Chapters not being taken into the account.

CHAPTER LIV.

In A this Chapter is introduced by the words: उदमर्गस्यनामाध्याय (in C अथ उदमर्गं व्याख्यायते).—3. D, N, E निर्वर्त, C the same in the text, afterwards निर्वर्ति.—A, S, B, N पूर्वादीनां, D, E पूर्वाद्यानां.—4. D, N मात्सा, S विन्ना.—S विनिःश्रिता.—5. C seems to r. ऊर्ध्वहिरा.—All but C, N न शुभा.—7. A चिक्रिषाचार्द्ध.—D वार्द्ध for चार्द्ध.—A पुरट, S पुर for पुट.—E भेद् for भेदक.—8. This distich is wanting in C.—All but B उदक् दौ.—N पांडुरो, S पांडुरः.—D, E च for (च)च, N om.—D, N तु for च, E om.—A जंबु.—All but S, N प्राक्.—N बाळीको.—10. D

चाव for चाव.—All but E च before वड, not after it.—11. E शिराः—A
 दुजलाः—12. D, N पार्श्व for दृश्व.—13. E मधुरा for धुरा.—14. E पूर्व
 यदि वद्यं बल्लोको दृश्यते करैः कथितैः पुरव etc.—15. All but D, E
 सिकताः—C writes सङ्कर्षोयः (sic), and his explanation is सकृषा,
 thus his r. probably was सङ्कर्षाय or सङ्कर्षाथः, A सङ्कर्षोयाः, B
 सङ्कर्षाथः, S सङ्कर्षोयाः, D सङ्कर्षाथः, N ०राथ, E रा च.—17. E वदि
 वदो च.—D दुष्मि, A, S दुष्मि, E वडतोयं, C once distinctly दुष्मि,
 another time as distinctly दुष्म, expl. by निर्दिषः सर्पः—18. A ज्ञो.—
 19. A शिराः—A पश्चिमा.—E भवति for वदति.—20. E मधिको, C once
 the same, once मधको.—21. E दृश्यते.—N, E दक्षिणे, D दक्षिणेन.—22. C
 दृश्यते ततस् for चैव दृश्यते.—A, S मधको मत्स्यकः पयो, C मधो मत्स्यकः पयो.—
 23. E श्लोकाक.—N कुमदो.—25. E पश्चिमस्थाः.—D, N om. दिशि.—D, N,
 E यदि for यदा.—D दृश्यते for भवेत्.—D, N, E समीपस्थः for वधे.—26.
 All but A, S विष्कम्भरकः—A, S पुरवे च.—D, N दृष्यति, B प्रुष्यति.—A
 om. चतीते.—27. A मङ्गलः, N सकृमोषित, the others, but D, सकृमः विद.
 —N कोविदारच.—28. A, S, D, N कुरविंदः—S नामि for रतानि.—29.
 A, S तन्नेतरे, C तनोतरे (sic), expl. by तस्मादुत्तरस्थां दिशि, therefore it
 is probably a copyist's blunder for तत उत्तरे.—30. A om. हरितो.—
 C, D, N हरितो दूर्दुरो ऽव.—A सोम्या, B, N सौम्या.—S वहा for वहा.—
 31. In all but C, E तु om., in S च after भवति.—33. E दृश्यते भुजंगविष-
 यधेद्.—D, N दृष्टो.—E करंजदृष्य.—34. C writes in the text वरुष
 पुरवाद् तु प्रथमकोद्भिद्यते, in his explanatory part however like in our
 text, D, N प्रथमा चोत्पद्यते.—35. A, S पश्चिमोत्तरे, E पश्चिमोत्तरमतस्, D, N
 पश्चिने ततस्.—C, D, N, E पौरुषं.—36. C सफेसं.—A, S तदा for यदा.—
 37. E सुस्त्रिगंधो.—38. दक्षिणे.—40. A नासिकेरि, E नारिकेलो.—43. E
 उद्गम्य.—45. C चेज्जलं भवति पूर्वं, E the same, but om. चेत्, D, N
 चेज्जलं पूर्वं.—47. C अक्षरहिते देहे ऽनूपजानि दृश्यंति चैत्रिभित्तानि, E the
 same, only दृश्यंते, which is against the metre, A, S यदि अक्षरहिते देहे
 दृश्यंते ऽनूपजानि चित्तानि, A adds दृश्या चैत्रिभित्तानि, I should have adopt-
 ed the r. of C, for the Passive from दृश्यंति is not surprising in our
 author, were it not that C stands alone in his r.—A, S पुरवेच.—48. D
 जाद्रि, N माद्रो, the others but E भार्गी.—All गृकर.—E लक्षणा, D
 लक्षणाणि.—N चैवं.—N जवमसिका, D नवमसि.—49. S विकट for विटव.—
 A, S अनेव for अलेन.—50. D तिंदुक.—A, S, D चंकोलाः—C चंडार, D
 छारक.—All but C पुरवक, C पुरवक, which for the sake of the metre
 has been changed into परवक.—D चर्जुन, N चर्जुन for चंजुल.—A, S
 जिचुलाः for (च)तिचुलाः—51. A, S रतेयंदि.—All but D, N सुस्त्रिगंधैः—S
 परिदत्तस्.—D, N, E वरासां.—52. तस्मिन् शिरा is against the rules of

Sandhi, wherefore one may suspect that the author wrote शिरा.—E प्रतिष्ठा.—58. D, S कर्जुरी.—A, S चिपुचं, D, N चिपौरचं.—60. D षवा वारि, E om. तच, C perhaps यच for तच.—All but A, S युगळे for युग्मे.—C, E प्रवाचेन.—61. N मद्योशिराः.—E नरयुगळे.—62. A, and once C, करभानाम्.—A, S संस्था and वानि, N also वानि.—63. D, E विज्ञेयाः.—64. All but A, S तत् for अतः.—D, N, E पुदपदये for च पदये षो.—S, D स्नातक.—A जळे for तळे.—C षो विनिर्दंशं for वारि निर्दंशं.—65. A, S, B D, N insert यदि before वस्त्रोको.—C, N अषो for अतो.—S, E पंचमिः for पंचमैः.—66. E वस्त्राचे यच.—67. C करारस्त्रादिष्टह (sic), D, N, E the same, but ष्टह.—E तोयं for ज्ञेयं.—E अच for अच.—70. E पि for तु.—E वु for वु.—71. D, N पश्चिमा for दक्षिणा.—72. A रोहीत.—73. A, S write अत् चेतः.—76. B, D, N संस्थितौ for संयुतौ.—A ककुर्भवस्यौ.—D, N विंशतिभिः.—77. A वस्त्रोके यच दृश्यते दूर्वा च कुर्वा पा०.—D, N दूर्वाच.—S om. च before पांडुराः, E om. two distichs.—78. C वस्त्रद्वयेन.—79. C in the text अपरैः for नामा, but from his comment it appears that he r. नामा, for he explains नामाप्रकारेर्विजातीयैः.—80. C writes अतः, but explains as if he r. अचः.—E वहति for भवति.—81. A, S यस्मान् ज्ञो.—A भवेत्तदुत्तरेह.—82. वस्त्रोको, C the same in the text, but in his comment he has the plural.—A, S मध्यमे.—A भवेत्त चेतः.—A तस्मिन् शिरा.—83. D, N, E वद्विभिः पुरवैः for सा० व०.—E च बालुका.—84. D, S, E रोहितक.—A, S साचात्.—E सप्ततिमिर.—B, D, N, E अंभः for अंब.—83. A, S om. जलं, B, D, N, E सल्लिखामादिशेनेन, which exhibits a more regular construction, but just therefore looks like an emendation.—A, E अंब.—A om. चे.—87. All अंबू, changed by me into the Nominative.—C in the text पूर्वा, afterwards मौर्वी, A, S मौर्वी.—All MSS. have च after, instead of before नवद्वयेन, but the metre requires its being transposed.—88. A शुकुरिका, the others शुकुरिक.—A, S, B, D आत्रपदी, C seems to r. पदचेति, N पदे चेति.—A, S पुरचं, D, N पुरचके.—89. S पंचमिः for सप्तमिः.—90. D परिहोषा.—91. A, S अर्हपंचमे.—92. E प्रकृतियेच स्नातदृदं, for हि वि० य० त०.—93. om. in A.—94. E अंबू for अंभः.—E वस्त्रैः.—95. D, N मध्याद् for पंथां.—E अभ्युत्थितः.—D, N च यच for यस्यां च.—96. S om. the former hemistich.—A inserts वस्त्रैर् between निभिः and जलं.—A om. शिरा चोदक.—97. A, S have here vs. 123 and vs. 124; B, D, N have here vs. 98, then follows vs. 123 and vs. 124.—97. C भवेत् for भवति.—E वास्तविनाशः.—D, N, E वनिताचचं.—All but C शेषाद्.—99. C मुनिनोद्गामेजं.—N द्कार्जं.—100. C writes निक्षिद्र.—C in his text ततस्शिरा, afterwards शिरा.—A, S पद्मकुर, B तंश्चर, C the same, but he explains मोक्षुर, D, N पद्मपुर, E पद्मनेचक.—

E कुत्राः for कुत्राः—A seems to write मुद्र, C मुंद्र, S मुंद्र, E मुञ्ज, B इरव, D इराव, the two latter being clearly a gloss; N om. the word wholly.—A मलिकार for मलिका.—101. A नामाः, S नामाः, D नामाः for नामाः—A इतवच.—E युक्तभाषाः for मन्त्रभाषाः—N, S सिंधु for सिंधु.—102. D इत्यंतिका, S तत्त्वयंतिका—D, N, E तत्त्वांशु for तत्त्वापि.—D, N चये वा, E चयेश्.—103. C writes मौजयेः, E मुंजयेः—A, S सरसं.—104. E तावमयी.—E अट्ट for मिट्ट.—105. E काश्च for शक.—All but C त्रिंशत्पात्र.—107. A, S वैदूर्ये.—E मुक्त for मुद्र.—S चंयुज.—E पीत for पाक.—C, N मंत्रे for मंत्र.—E शिरा for शिखा.—108. E समान for च तुल्या.—E विनाशं for चचयं.—109. S चच for च.—110. A, S वा चो for वाचो.—A, S स्यात्प्र for स्यात्प्रः—C in the text चिंयुक्तक, afterwards twice चिंयुक्तक, like B; A, S चिंयुक्तक, D, N चिंयुक्तक.—111. S शिवाच मानैश्च कर्मच.—A, S न तेवष्टया भयमसि किंचित्.—112. A यथा for यदा.—A, D पलाश.—D, N प्रत्यास चैवानलं.—D शिखा for सुत्रा.—D, N प्रविभाजनेति.—115. All but A, S त्रितं.—A छतं for छलः.—E ततः for शर.—A, S वकिचिं.—114. D, N कुक्षित्वा.—A बदिराचि, C once the same.—115. E निंबं.—A तिष्ठापि. All but D चावितः—E चारम्.—A, S छत्वा, D, N छलसत्त्वापितो, E इलो वः क्षापिते.—116 and 117 = Ch. L, vs. 25 and 26.—S here उद्, N उद, C उदुपिवाच.—A, N मचो, E समी.—N युत, D युतः—A, S पचावितक.—117. A, S स्थितं for दितं, B, D, E मितं, N मत्तं.—All but C, E वापि for तस्य.—114. S, E वापी for पासी.—B, D, N, E चाधारयेत्.—119. E कुर्वक.—A च हत, C in the text चावित.—D, E तोरा.—120. A कोष स्थितं, C once the same, once कोरास्थितं, expl. by तले अवस्थितं.—C कवाट.—E तत् for तम्.—121. A, S चर्जुन for चंजन.—B कातक, the others कमक, changed by me into कतक.—122. D यदिचा० for यदिचा०, E यदिवा सल्लिं च०ग्रम.—All but C सुमंषि for सुसुमंषि.—123 and 124 are repeated in A, S. Cf. vs. 97.—125. Is om. in C.—D, N अहाव.—S वदवद्, A वदवेदव for वल्लदेव of B, D, N; as the Rāhis named in Ch. XXII. vs. 4 are alluded to, I conjecture वेदवद्.—A हस्य, S हया.—N द्कार्गलं.—N मिचरेच.—At the end A, S have इति श्री० चतुःशतशं इगर्गलनामाध्यायः, E उद्गर्गलस्यसाध्यायः, N द्कार्गली.—The number of the Chapter in C is 50, in E 51, in A 53, in B, D, N 54, in S om.—

CHAPTER LV.

1. A, S तस्मादतो.—2. C पुथित्वांश्च विन्दुतीवात्, D, E पुथित्वांश्च विन्दुतीवात्.—D, N कर्म तत्, E तन्मर्त्त—4. C पत्त.—A पत्तीवत singular; D परापता०, E परावता०.—C, N चापि for चैव.—5. D, N मूढे.—E

मूलशब्देषु without चववा.—C, in the text, चिरंतनः, E परंतपः for प्रवक्तव्यः,
 it seems after the expl. that C r. परं तनः—6. All but C, ब्राह्मन् शिशिरे.
 —B, D, N वनागमे for हिमागमे, C notices that r.—E वीषागमे for
 वर्षागमे.—All but C यथादिक्स्थान् प्ररोपयेत्.—7. S संकरेण, the others
 संक्रमेण, which I have changed into संक्रान्त, the r. of a similar passage
 in Kāçyapa.—E निरोपयं.—9. D, N वर्भेता.—D वा for च, N वर्षारथा.—
 10. A अंबु.—11. C पक्ष.—C, N तिमिराघातकश्चैव.—A, S रमे for श्रुताः—
 12. C writes विंशति for विंशतिर्.—D, N वृष्टान्, E वृष्टं.—B, D N
 चंतरं for चवरं, and C the same in his text, but after his expl. it seems
 that he r. चपरं, like E.—13 and 14 in inverted order in D, N.—13. E
 संसृष्टं.—A, S, C सम्यग्वर्ति, E सम्यगवति.—14. A रसवृत्तिः, S रसवृत्तिः,
 N and once C रसवृत्तिः—16. A अित, C, D वृत्त, N वृत्त.—17. D, E
 चाटक, N चाटक.—18. A, S पुष्पाभिहृष्टे.—19. D विवृष्टं.—A, S कृष्णसार
 for क्रौडमार्ग.—20. All but A, S मांस for मत्स्य.—All शूकर.—E परिकर्मत.
 —21. In all, but C, follow the vss. which in C and our text are vs.
 27 and 28, so that vs. 21—26 in C = vs. 23—28 in the others.—All
 but C, N तितिलो ह्यं —A, S अप for चपि.—C, S, B, E बहरो.—E मूल
 for चूर्ण.—E लोहिता for सेचिता.—22. A, S, E चास्कीत, N चास्कीट for
 चास्कीत ; were it not that चास्कीत is wanting in the dictionaries, I
 should prefer चास्कीत, as it has a derivation.—E काशिकानां.—A, S, and
 C in the text फलाग्निनी.—23. C चिते, A वृते.—C, A, S वापि for चापि.—
 A वृषोते, S सतीते.—N ताक्षी, the others but S ताक्षा, C expl. it by ताक्षो
 वृषभश्च, quietly substituting the mascul. gender for the feminine.—
 A, D, E मांस for मास.—E विवृष्टं.—24. E प्रदिग्धं.—C तं, D, N च for
 तत्.—26. A सिंचितं for सिक्तं.—A, S शुभा.—S चातनेति for चाटनेति.—
 27. E अंकोटसंपूर्ण.—A, D संभूतं, N अंकोटकं भूतं.—28. C मित्रवदि.—S
 अक्षयत्.—A °तां ब्राह्मणां, D, N भाराननवाचं, E the same, only भारनं.—
 29. A, S निकुली, C निष्कली.—D चाकोक.—A, S, and once C विष्कल, D
 विष्कलक.—S शाययाः सम.—All सप्तह्रलैव, changed by me into लैव,
 taking सप्तह्रतु for an Avyayibhāva-compound, instead of सप्तह्रतः—30.
 S, N निःचिष्य —D, N, E करकजलं.—D वदायुक्तान्युपान्ययोऽङ्गा, N like
 D, but उपसिप्तान्ययो, E वदायुक्तान्युपानि, A, S, like C but युक्तानि for
 न्युपानि.—31. All but A, S चवचं.—C तथाचिनं, D, N तथाचिनं च सचिवं.
 E वृष्टानि for उक्तानि.—E तानि for भानि, C notices a v. r. तानि
 प्रशंसितानि.—In A, S there follow three ślokas and a half, containing
 in other words the substance of vs. 29 and 30. अंकोटस्य उपकल
 फलान्यादाय बुद्धिमान्। पिबिलेन (A पिबिलेन) रसेनैवा केवलमेव प्रयत्नतः ॥ २९ ॥
 अस्मात्कवीजानि निष्कली (A निकुली) ह्ययं भावयेत्। भावितान् सप्तह्रलस्य

श्रोतवित्वा पुनः पुनः । ११ ॥ मरिष्याः मरुता दृष्टा करीषे ताभि निचिपेत्
 विज्ञानि करकाभोभि (S करकाभोभि) रेवेनाका न संभवः ॥ १४ ॥ अथवाभि
 सुमंथीनि (A सुमंथानि) भवंतीति न संभवः ॥—The number of the Chapter
 in C is 51, in A, 54, in B, D, N 55, in S om.

CHAPTER LVI.

2. D विभूयता—4. A, S, N सरस्तु.—C, A, S कश्चर.—C वीषी. E
 वीषि.—D, E सक्ती.—7. A इमौतंसाः, E इमोत्तानाः—C in the text
 चत्युचतम, afterwards चत्युच, E चभ्युषित.—8. A नद, N नदि.—E वसे
 for रसते.—D पुरेषु न्यायवस्य च.—10. C in the text चतुःपद, but after as
 the others.—C तु for च.—All but A, S तस्मिन् for तच.—11. All but
 A, S तस्य for तस्य.—A, S इतीचांशः—C मुता for भवेत्.—12. E प्रकले
 for समंततः—13. E विखीर्षाः ग्राणा०.—14. A, S ग्राणाचतु.—15. All but
 A, S विचमनी०.—S ओदधैः—S, N प्रचमै.—D, N चापि शोभयेत्.—16. D,
 N, E इतीचोऽग्रच.—17. C, B मंदिर.—A, S, and once C, कैलाश.—A
 विमान.—A इमः for इंद.—D, N, E मवडा.—18. D दृषा.—20. A, S, N
 पदधि, B, D पदधिर, E पदधो.—B, D भूमिर् for भौमो.—21. All but C
 कैलाशो.—22. All but C द्वापिंशत्.—S, D, N E षोडशोऽग्रयुतः—23. C
 समान् for ग्रामान्.—E तु for च.—A, S तस्याः—24. E चंभैः for चंभैः—C
 तु for च.—All but C विंशतिभिः—25. D, N, E समन्वितो for समंततो, C
 notices a v. r. षोडशोऽग्रयुतः? विचारो मूल्यात्.—E मूले.—E वदधो.—27.
 A, S द्वारैश्चतुर्भिर्.—28. A युतश्च चतुरस्र, S युताश्च चतुरसाः—30. E रवद्
 for रवः.—D, E पादो—31. C hesitates whether to r. संस्युत्प्रतिमया or
 प्रति मया, E has the same.—The number of the Chapter in C, E is
 52, in A, S 54, in B, D, N 56.

CHAPTER LVII.

1. D, N च कपित्थ.—C, N मरुताः—D वीषं च, N वीषानि चि.—C, A,
 E सक्तः; C ०कानां.—All but S, E वंशम for वंशम०.—D, N वस्त्रा.—3. All
 but C, E मृग्युल.—A कुंदरक, C, S कुंदरक, D, N कुंदरक, E कुंदरक.—5.
 D कुंदरक.—A, S मृग्युल.—D घूप.—D, N कपिह.—C नामफलनिच, E
 नामफलनिच, C notices the r. of the others.—A मांविष्टाः, S मांविष्टा.—6.
 All but C रच only once.—A चामल for चामल.—A, S संरोष्यः for कार्षेयः.
 —7. C चैव, E तु for च.—C वसतलो.—N सिंघक.—A कंसक, D, E
 कांसक.—S रौतिकामात्राः—D मयमदितो.—The title in C is वसलेपकचर्च
 —The number of the Ch. in C is 53, in A 56, in B, D, N 57, in
 S, E om.

CHAPTER LVIII.

The order of this Chapter and the following is inverted in A, S.—

1. All but C, E आकांतरगते.—E, N, and once C, विद्यात्.—2. A बाबाप्र. ...D, N, E, S लिखा.—A, S, E चैव for चेति.—C, S संज्ञा for भाषा, N भाष, E भाष.—4. D मुनिना नम्रजिता.—S च for तु, A om., E •ताचतु•.—S देवैश्च.—5. A, S घोषा चतुरंगुला.—All हे हे ऋषो, changed by me into हे चंगुले.—D, N त for तु, S तद्, E च, C om.—A, S प्रहतं, E विहतं, D N विततं.—6. C अष्टांगुलविस्तरौ ललाटं, D, N, E अष्टांगुलं ललाटं विस्तरौ.—C, E द्वांगुलौ.—S परौ.—E गंडौ for the second गंडौ.—A, S तद्, N त for तु.—C, S द्वांगुलौ.—7. D पंचमो, N पंचमो, A, S पंचमेन.—E हतेन for हतेश्च.—D कर्षे, E कर्षौ.—E कुमारं.—A, N om. चन in नयन, C नेच for नयन.—8. S वशिष्ठः—C उत्तरौष्ठः.—9. S गौषा, C once गौषो, once गौषा.—All but E चंगुलमध्यं.—A मध्यांत, S मध्यांतत, D, E मध्यांतं, N मध्यांतं, C uncertain, he writes मध्यान्मध्यांतं, wholly corrupt.—A, S मध्यांत, N मध्यांत, D, E मध्यांतं, the original had, of course, मध्यांतं.—10. E तुल्या.—S तुल्यौ च भाषा सपुढापतो.—D, N तु for च.—A, S उच्छ्रायं.—11. E कोषो.—N पंचमामो.—12. A, S धुवोरर्द्धां.—D, N, E अर्द्धांगुला.—All धू for धूर.—A देवैश्चानुलि.—13. A, S नेचांतरे for नेचांतं.—E चंगुलेन मितं.—14. E परिहाचे, D, N परिहाचं.—E चच for तु.—A, S अहम्ना.—15. A देवैश्च.—C, D, N प्रोक्तं.—C परिहाचो.—16. C नामो च.—D, N नामेर्मध्यां.—17. S पिच्छे for पिच्छे.—18. D द्वादशद्वैषां.—A, S चंगुलदोर्षां.—19. All but A, S त्रेषांगुलः—E उच्छेदो, A, S उच्छेपांगुं.—A, S उक्ताः.—20. E प्रोक्त for कथित.—D कियद् for किंचिद्.—21. D, N, E विस्कारात्, the others विस्तरात्, changed by me into विस्तरः—D, N मध्ये च.—B, D, E विपुलाः—D चिमुषाः, A चिमुषितो, C, S चिमुषिता.—22. All but C, E अटकं for अटकं.—E च for तु.—D, N विपुलाच.—ऊह om. in E.—E द्विमुषा.—D, N तु for च.—23. E नामो.—24. C writes द्विमुषता for द्विमुषा.—C लनयोरंतरं जोडह.—All but A, S चंगुलके.—25. A, S अष्टावष्टावंगौ द्वादश बाहू प्रबाहू च, E विपुलावष्टावंगौ द्वादश बाहू तथा प्रतिबाहू, C अष्टावंगौ द्वादश बाहू कार्या तथा प्रबाहू च, B, D, N the same as C, but without कार्या.—26. E काकोर.—All परिहाचो, changed by me into परिहाचे.—A, S हतेन.—27. All but C, E कनिष्ठिका.—28. All but A चंगुलः—D विपुषिका श्रेयाः, N the same but om. वि, for विभिन्नभिः कार्याः—E पावैः for कार्याः.—29. D, E वेह.—D, N, E प्रमाद्युक्ता.—30. A वैरोचनः—E विहृत्या for विहृतं.—A, S चान्य, E चीनाः.—31. A भगवान्.—32. प्रवसन for निवसन.—All but C, N चंश्च for चश्च.—33. D, N, E चर for चर.—34. All but, N om. च after चच, but from the comment in C it appears that he r. चच तु.—

D, N इति for इति.—B, D, N इतिवपासौ चैवं.—C, E जेवं, A, S जेवं. changed by me into जेवं.—C शंवं चमं च, D शंवचमं च, N शंवचमं च.—35. C तु for च.—D शंकरः—E श्रुतिकामेन.—36. All but A, S तनुः for तपुः—37. D, N रकानंदा, A, S रकारम्भा for रकानंदा.—E चोदंती.—38, as well as 39, are om. in B, D, N.—E कार्यं, A, S कुर्यात्, C in the text कार्यो, but afterwards कुर्यात्, it seems.—E om. चरिषु.—A चर-सूत्रं, S चरसूत्रं.—39. C वानेष्टुभु.—E om. चरभुजायाः—A, C वमंडलं. S वमंडलसंभवं, E वमंडलु, then om. some words.—C चापकं.—A, S वरुं for वारुं.—C सूत्रा च.—41. E वमंडलुपर.—42. S वरुं for वरुं.—All but C write तिर्यक्. 4 3. A, S हपो.—च after चिचि om. in all but A, S.—All but A, S चिचि च for चिचि.—C वानेष्टुं.—C सुतारुं, A सुतारुं.—44. C writes सुनीव, but he must have meant सुनीच, for he explains by चन्वत्; he mentions besides a v. r. केचिसुनीलकेचयेति पठति । सुनीता चतिविचमिताः etc., सुनील appears therefore to be a mere blunder of the copyist; but at the same time सुनील is the r. of A, S, B, N, E.—केचरच.—A पाशासन.—All but A, S भवति for भवेत्.—45. S सवि, A संवि for सव.—D, N प्रसन्नमूर्तिः—D, N कार्यो हि देवोर्धन्, B देवोर्धन् 46.—E जेजं.—D, N मूढो पादो च आनुजी यावत्, E मूढा पादावधो यावत्.—47. C वाड्यां for पाणिभ्यां.—E चारो वपात्र, S चारः प्रियात्र, A चारः (sic.) तुरं, B, D, N चारसुरं, C in one Cod. in the text चारो वियात्र or विपात्र, afterwards it is written विघोत्र, and another time विचद्रं, the word being explained by चारसनम्, in another Cod. of C विचंगहतः, the latter word being explained by युक्त, as if हत or हत could mean वेहित.—Not aware that there is any word like विचंग, in the sense of girdle, I have taken विचद्र.—48. D, N श्रुतिनिभः—A कंच.—D, N (च)कंच.—49. All but D, N वा for वा.—50. A चात, C चातं, E चात, D, N चातं.—All but A, S छात्रांमार्था, without च.—51. E वानेविमता, C originally perhaps वानेव-मता.—52. E चरजुमूर्द्धहतिः—S हयां.—53. C दीर्घं.—E •चरुत्वं तं one Cod. of C the same, A •चरुत्वं तत्, B, D, N •चरुत्वं, S •चरुत्वं, another Cod. of C like our text.—A त्रिविधा.—B, D, N, S चवं and चिचि.—A, S मध्ये षड्विंशत्ता सुहस्रमतः—54. B, D, N, S चच.—S मध्ये.—A, S om. तु, E च for तु.—A चं, B, D, N, E मर्ते for चं.—A सनाः—55. A, S चतं च.—B, D, N भवति.—D, N देवविनायाच.—56. D सदेवनाम, B, N सदेवनाम.—57. E हचमौलिः—58. om. in all but A, S.—A om. दृष्ट.—The number of this Chapter in C is 54, in N 56, in A, B, D 58, in E, S no number.

CHAPTER LIX.

This Chapter as mentioned at the beginning of the preceding Chapter, precedes in A, S the प्रतिनाल्लक्ष्यं.—1. N, E वनप्रवेशः, D वनसंनिवेशः.—3. A, S बलीनिःपोडिता.—E मृष्ट for मुष्ट.—4. S खिग्वाः सुः for शुभदाः सुः, A खिग्वाः सुः शुभदाः सुः.—5. C, D, S सनी.—E चंदकैवली.—A, S शुभदा.—6. E वैश्वस्य.—A सिम्रिप्रपक for सिंधुक, S सिम्रिपाः, B, D, N सिम्रपाः, E सिंधुक.—S सर्जर, A सर्जर for सर्ज.—C, E सालाच.—8. A, S उलपिका, E उलपिक, D फल्लोक्षुपिका, N फल्लोक्षुपक.—All but A, S मयैः.—E चयैः for मयैः.—A, S गंधिधूपैश्च.—All but A, S पूर्वा रावा.—10. D, N प्रति० for संप्र०.—11. A, S चाम्यंतु.—12. C, E दिग्धेन for लिग्धेन, D, N युक्तेन.—All MSS. कुठारकेन.—C, E विचन्यात्.—13. C, D, N वन् for चुद्, E वक्चुक्यं.—A दापो.—E वाजिमन्त्रचयं च.—14. A वनप्रवेशे.—E ये for च.—S तु for चच.—The title of this Chapter in A, S is वनप्रवेशः, in D, N वनप्रवेशर्न.—The number of the Chapter in A is 57, in B, D, N 59, in C, S, E no number, but it would be 55 in C.

CHAPTER LX.

1. C, E बाम्यायां for सौम्यायां, but C notices also our r.—E अधिवास.—E पचात् for वुचः प्राप्ता.—E पचप.—2. E चजच.—C वैर्जलोः.—3. All but C वायवां.—A, S चापि for तु, D, N, E om.—A पूर्वोत्तर.—C, E कायाः for कोशे.—4. E धन for वल.—5. C, N प्रजाहृदिं.—B, D, N तथा for चयवा.—6. A, S both times उपहित for उपहत.—A, S नाशयति for वानयति.—E च चयाय, S चानयान्.—7. All but E मंडलमध्ये, C in his text मंडल, but in his comment अधिवासमंडप.—9. C perhaps उरुत for उरुत.—S सरस्तुच, D, N सरःशुचि.—10. A सुगंधैः, C, D, N सुसुगंधैः.—D, N वाच for वेद.—11. C writes प्राग्दक्षिणा, E प्रदक्षिणा.—C, B, D, N वल्लवा for जल्लवा, but C mentions also the latter r.—12. A, S तद्वि गैः for तद्वि वैः.—C, E, N ध्वजोत्थाने, B, D ध्वजस्थाने.—13. C ०पसवः सुडसुडमब्दः सुडसुडमब्दन्, D at first the same, then मब्दो सुडसुडसुडसुडमब्दन्, N ०पसवः सुडमब्दः सुडसुडमब्दन्, E सुडसुडमब्दमब्दन्.—All but D, N चाशुभं.—14. E वली.—A, S प्रपूजिता.—E आलीर्षायां for खालीर्षायां.—15. B, D, N सुवत्.—A, S जागरिकैः, C जागरहैः.—S, D एवाधिवासा, E एव समधिवासा.—16. D गंध for वल, N, E धूप.—A, S प्राग्दक्षिणेन.—17. All but C अभ्यच for संपूज्य.—S विजिःक्षिपेपिडिकाचम्.—18. D, N, E सभ्यान्.—19. S ब्रह्मवाः for ब्रह्मवः.—A, S ब्रह्मान्.—S खविधिनोक्तस्य.—A कार्थाः.—A, S क्रियाः.—20. D, N (च)नुक्ते for स्थिरामे.—D, N केरस्यैः—20 and 21 om.

.in E.—21. S वावु for वावु.—D, N विक्रमे दिने सुराणां क्रयः शुभद् प्रतिहार्यं.
—A, S insert after this distich the following cloka: संचन्द्रनिवाहीना
प्रतिष्ठा न शुभप्रदा । हेमलक्ष्मणपतेःकर्तुः संपूर्णा च शुभप्रदा ॥—22. S समान्प्रतिहं.
—E लोकप्रधानमत्तं.—D, N चितकाम्यया.—The title of this Chapter in
A, S is प्रतिष्ठा.—The number in A, S is 59, in B, D, N 60, in C 56.

CHAPTER LXI.

2. All but E वच.—All but A, S वचाः for वचः—A, S and once C
भूषिक.—D करटकच०.—3. D, N तुंड for मुड.—D, N दृष्टः for इडाः—A
इसा, E इसाः—4. All but C, E ज्ञान for ज्ञाव —C in his text चतुर्विंशति-
तिहृद्विंशति, but in his comment he explains as if he had our r., A
चतितनुमिहृद्विंशति, S the same, but om. चति, B, D चतितनुहृद्विंशति, E
चतितनुमिरतितहृद्विंशति.—5. D स्मृतिरिहृद्विंशति इषभो ज्येष्ठं, in N several
distichs are omitted.—A शिराचितकोटः, S शिराश्रितकोटः—S (in A
a gap from स्मृति till the end of the first hemistich of vs. 6) स्मृतिशिरा-
श्रितकोटः.—B, D तत for चित.—S निस्सुखं मेहने वस्य.—6. C, E, S एव for
रुहः—E ह्योह.—B, D वचन for वचन, C in his text सुषभो, afterwards
प्रचभो, explained by the equally corrupt स्वर्णवचनः—10. C, D, N
ताडोह, E इडा.—E सिद्धचत्.—B पुह for स्पह, N इह.—11. E इह for
स्वचत्.—12. A सिद्ध for भूयुम्.—D, N सुजनाः—13. After वाने C stops
and goes on with the beginning of the following Chapter.—A, S वावु
for वावु.—E इषा for चतुर्विंशति.—A चैडक, S, E चैक.—14. A वचनः, D
वचनः, E वचनः—D, N च for चति, E ते.—S भारवचः—16. A वचनः,
D, N वचनः, B om.—17. चितवचः om. in E.—S, E चिंतन, B, N ताव for
चिंतन—A, S इषभ for प्रोक्त.—18. The first hemistich om. in E.—D, N
विवाहो for वचनो.—B, D, N ककुशांच.—19. A, S शुभप्रदा for इहप्रदा.
—E निवचन for निवचन.—The number of this Chapter in A is 60, in
B, D, N 61, in C it would have been 57, in S om.

CHAPTER LXII.

1. All but A, S ताडोह.—E वावु for वच.—A वावुवै, S चिंतनो.—
D, N सुः for स्नात्.—E पुह.—2. A, S वचन, E वचन.—A, S सचिकाचो,
E सचिका.—E कर्षी.—S राट्टे.—The number of this Chapter in A is 61,
in B, D, N 62, in C 58, in S, E om.

CHAPTER LXIII.

In E there are three Chapters between the preceding (अचलचरं) and this (कुर्कुटलचरं), viz. अचलचरं or Ch. LXVI. अचलचरं or Ch. LXVII. and कूर्कुटलचरं or Ch. LXIV.—1. A, S तु अज्.—A चंमुक्षिता०.—E वक्षः for सितः—A, S राव्य, E राज्.—2. D, N वडभिवापि, E वडभिचैव for वडभिर्यैव.—S ग्लोऽतो यो ऽन्ः, A om. अतो, D, N ग्लो यो ऽो ऽन्ः—3. C कुर्कुटी, D पचिरी.—A, S वचिरेचरामना.—A, S वचिरं for सुचिरं, C the same in his text, but not in his comment.—The title of this Chapter in E is ककवाकुलचरं, C writes कुर्कुटलचरं.—The number of it in C is 59, in A, S 62, in B, D, N 63.

CHAPTER LXIV.

See remarks at the beginning of foregoing Chapter.—1. E स्त्रिकस-हवन्नो.—D, N च for च.—E च किञ्च for सकञ्च.—2. E ध्यावतनुयौ.—C, A, S द्विरो.—3. S, E वैदूयै.—E गूडयिबन्धा०.—S चानुबन्ध.—The number of this Chapter in C is 60, in A 63, in B, D, N 64, in S, E om.

CHAPTER LXV.

1. D, N ये for ते.—2. A, S, B, D, N अच, E दद्या for अच.—E इति for अपि, C, D, N अति.—3. A समद्वयगले ऽवलंबते, S समच गले ऽवलंबते, B, D सम द्व गले ऽवलंबति चन्धामानां, E समचनुगले मसधामानां.—A, S शुभच्छद्.—E चन्धतरा.—C inserts at the end वक्षः—4. A, S चर्दासिता.—5. C, E चांभो.—A, S विगाहते.—E सितवर्षां.—A टिप्पिका, B द्विप्पिका, D, N टिप्पिका, C कृतिका or च.कृतिका, E om.—6. A द्विरो.—E तिलपुष्प.—A, S चेतवर्षं for चेतचरर्ष.—7. A, S गलकेन for पहेन, D, E पादेन.—A, S चरब्धो.—A, S वा for च स.—8. All but C अच for अच.—A, S चरोवच.—9. A कंडूक for कुडूक, E कडक.—A कुडूक for कुडूक.—10. N विज्ञान.—A, S ये वा.—The number of this Chapter in C is 61, in A 64, in B, D, N 65, in S, E om.

CHAPTER LXVI.

1. C, D कर्षाष्ट, E कंडौष्ट.—2. A अत्रपात.—E जानुवु.—C mentions a v. r. अक्षुमे for मुदे, and expl. it by गलसन्धिः—E (अ)धवा for तथा.—A ससर्वं for सब.—C, B, D चरये तथा, A, S चरयेषु वा.—3. S प्रयात्र, E प्राह, the others प्रयात्र.—A, and C in his text गम for गल.—E कंड for कर्ष.—

S, and once C ब्रह्मि.—4. C, B, D, N प्रमाह, A, S प्रपान; C expl. as if he r. प्रपाह; it is probably a miswritten प्रपाह.—B उपरदाहै for उपरं.—5. D, N, E चंत for चंत्य.—D विशतुःपंचकः स्यात्.—A परिगुहिता, the others परिगुहिताः, changed by me into परिगुहिताः—All but C कालिकापीत.—S काक for काच.—The number of this Chapter in C is 62, in A 65, in B, D, N 66, in S, E om.

CHAPTER LXVII.

1. E दहन for अघन.—A, S वक्षोपक०.—A, S वक्षय.—D सव for सव.—A, S पेषके च for पेषकेन.—N दह.—8. S मेद्र for मेद्राह.—D, N, E चंघ्रि.—E तेषि for चेति.—4. D, E माचं for मानं.—S दद्यात्.—5. All but C in his text मद्य for मद्य.—6. All but N, S ताचौष्ठ.—7. D, N, E कूर्मोन्नतैर्.—D, N लेखा.—E सुगंध.—A मधु for मद्.—8. S पुष्पाः—A, ईद्विहः, S *prima manu* ईद्विहः, *sec. manu* ईद्विहः.—9. A दस्य, N दसा for दस्य.—10. C, A ब्रह्मन्.—A, S इति for चिति.—The title of this Chapter in C, B, D, N is वलिलस्यं.—The number of it in C is 63, in A 66, in B, D, N 67, in S, E om.

CHAPTER LXVIII.

1. A वर्यैः—E सव for खेच.—D, N सत्वमथो ज्ञानूकं, E om. some lines, C notices a v. r. प्रकृतयश्च ततो ज्ञानूकं, which is wrong, he says, because the Accusative, not the Nominative is required. The v. r. is certainly wrong, but it may be a corruption of a r. प्रकृतिज्जलमतो ज्ञानूकं, which would nearly coincide with D, N; in O सत्वततोऽप्यमूनं.—N खजं.—D, N, O विलोख्य.—A, S सामुद्रवद्.—All but D, N चमानतं वा.—2. C mentions a v. r. वचिरपाचनसौ.—All but A, S च निमूढं for सुनिमूढं.—E मनुजेचराणां.—3. All but N सूर्याकार.—A दारिद्र.—S मार्गाव् for मार्गव.—4. C, E प्रतमाभिरुचिभ्यश्च.—5. D, N कूपिके.—D, N, E रोम्हो for रोम्हे, O रोमे.—C, D, E निख.—A केत्रा यैशैव.—6. A, S खीवर्जितायापि.—7. O अहुतरो सत्युः प्र०.—8. E कोष, A केत्र.—9. C, A write खीवंचल.—A, S उद्वैः—A, S दृष्यश्च म०.—10. A, S सुमध्दुया.—11. A, S चतुर्भिर्धाराभिः—A, S वलित for वलित.—C om. च.—All but A, S धनविहीनाः—12. A, S वलिता.—A, S, O दुःखप्रदान सुखदायी, D, N, E रूपप्रदानसुतदायी, a. r. noticed also by C.—13. D निज्जमथैः—C in his text वज्रपमासी, but in his comment clearly वज्रपशु०.—14. C, E जीर्वा.—15. S मन्त्रसंग्रहे.—S मांससंग्रहे.—16. A, S चारंगे, N, O चारसंग्रहे.—17. C सुमांसल.—S चात्रान्तोर्ध्वद्विहक, O चाधियुतोर्ध्वद्विहक, N स्याद्गतोर्ध्वधासिक.—A, S वराधिवो

भवति.—18. E परिशीलः—19. D, N समकुचिर्, C समकचा.—D, N भेजाद्यो.—C, E संत्यक्त for परिशीलः.—20. A, S उन्नतकुच्याः, C, E, O उन्नत-
कचा.—C, E, O कठिन for कुटिल.—A विषमकुच्याः, S विषमाः, O विषमकुच्यः
C, E विषमकचाः—A, S बहामनाद्यैव.—D, N चैवं.—21. E चित्तिपाः for
सुखिनाः—C चर्या.—C, A चहया.—22. C, A, O नैसं.—A, S, E प्रदक्षिणा-
वर्ता.—23. E नाभी.—24. C, A, D विंशान्.—27. A, S चनुवद्, C चनदत्,
which he explains by चनुदत् and चनुर्ध्वप्रेचक, E चनुर्ध्व.—A, S चूचका,
E चिवका O मूभजो.—A, S चूचकैः, E चिवुकैः, O धूचकैः—28. S प्रद्युतरं
वेपनं, A प्रद्युतरमवेपनं, E प्रद्युविपुलं.—29. E, and C, erroneously, in the
text, ते निर्धेनाः, S ते ऋक्षाः—30. A, S om. विषयो.—31. D विपट for
चिपिट.—D, N, E, O मृग for हव.—32. S पृह for प्रह.—33. D, N चखेद्.
—A, S चर्यविहीनानां.—34. S चंर.—A विपुले च भ्युच्चिहो, C O •छावत्युचि•,
S विपुलो चाभुचि•.—D, E शौर्यवितवतां, N शौ ऋखे (sic).—35. All but
A, S चाजानुविखंविनौ.—All but A, S चधनानां.—36. D, N, E सुवक्षिताच.
A चवर्द्धिताच.—E सु for च before सूच.—E रत for निरत.—38. हडेः
om. in D, N, in E हतेः—N सुखिग्वसंधिभिर्.—A, S खिष्ट for खय, O गृम्ब.
—39. O प्रोन्नत for प्रोत्तान.—40. A, S, O om. च.—O पानितक्षैर्.—A, S
om. तु, O च for तु.—41. D चिपट.—B, D, N, E परतकं, S परंतक.—
C, B, D चनू for चभू.—42. C, D, N, O मूलजैश्च, E कुलमूलजैः—N
चैवं.—43. S छला for निःछा.—44. A सत्य for सच, E खल.—45. E बजाका-
रैर्धनिना विद्यावंतश्च.—C च for तु.—E निभैः—N वेते for वपते—46. A,
S मू for निधि, O चवनि.—O वेसनिभाश्च गवाद्याः.—E गेमानः for चाद्याः—
47. S, E कुंम for कुंत.—A चमनायं.—A, S उदूचल.—48. A, S उपगत for
उपेत.—50. D, N रेखा.—D, N गता सती.—C, O गताः—A वडरक्षितो.—
52. A, S समाः सुप्रभाः—53. C, E, O सूक्षा for सूक्ष्मा.—C भोगिनो, E
भोगिनी.—C, D, N, E, O तासु.—54. A संहतम्, E सुहतम्.—O सूक्ष्मं for
सूक्ष्मं.—E om. समं च.—E वपानां.—All दुर्भगानां.—56. All but C,
चतुरचं.—C, E वक्रं.—57. E संहतं for संगतं, C notices a v. r. खदु समद्वितं
(r. समुन्नतं).—E चोराः, O चोराः—58. A, S चिपिट for चर्यट.—E छपचा
खल.—C, B, D, O चनू for चभू, E च वपतयः—59. A, S खोमश्.—C च
for तु, om. in S, E.—E om. धम.—D, N, E भोगिनो for भागिनो.—A, S
चि after भागिनो.—62. C in his text दक्षिणवित्त, but afterwards like the
others.—C writes प्रदक्ष, but this appears to be a copyist's blunder
for प्रमक्ष, B प्रक्ष, D, N प्रदक्षि, A, S प्रमक्ष.—A विपुटा, S विपुला,
N मुहा.—All but C, E सुभाम्यानां.—63. D, N, E, O ऋदि.—N चानुमासं.
—O प्रयुक्तं, E प्रखलं.—C in his text संहत, afterwards संगत, O संहित.—
C चैवं.—65. O चोराः for चोराः—A, S केकरनेषाः क्रूराः—C, A, S विलोचना
for हव, D, N खोचना, O हवा.—C, A, N चमपतयः, E च यूपतयः—67.

A शान् for शान, S चाव, D, N, E शान्.—68. A, S चति for चति.—8 हरिद्रा for हरिद्राः—69. E दीर्घाशंभामिर्.—70. C, E चमिनो for चमा.—E सुष for सुत.—A, S सुः संकट for विषम.—72. A, S रत for निरत.—E चत्युन्नत.—C, D, E, O चसूपाः—O असंहत, the others, but A, S संहत for संकट.—73. C, D, E इ for प्रद्.—74. D, E संमोहित, N संमिमीहित, the others सुमिमीहित, changed by me into समिमीहित.—C तु for च.—A, S वृहस्य, the others दुहस्य, changed by me into वृहस्य.—76. A, S भवति चाप्यरेषेच.—A कर्ष for केर.—All but N, E • भिर्लेशामिर्.—A, S वर्षाणि for वर्षायः—77. A, S रकापाभिरवस्थितामिर्.—E, O तु for च.—78. A, S विंशतिको, O विंशतिचैव, E विंशतिकं चैव, D विंशतिमितं, in C the text om. by the copyist, but as all events विंशतिकः in the mascul. gender.—D, N, E, O चतोऽक्षरे for चान्तरे.—79. A, S धन for मव, O यव, E कुच.—D, N करोडसहस्रां.—80. A लन for धान, S चान.—A, S घनैः परित्याक, C perhaps •क्ताः—E मदा for वड.—81. C चकुंचित for चाकुंचित.—82. D, N कपिलस्यु.—E सुहाः—85. All but A, S, E नामी.—All but A, S प्रहं for प्रदिष्टे.—86. O कचौ.—D, N चत्तार्धच.—E खिन्नहृष्टे.—87. C, A चरौह.—E सुवावहा सुः—E संधि for पर्व.—A, S दुःखभाजां.—88. A, S नासिचं, the rest नासिका.—O रव for चव.—D, N चति for इति.—The words इति चं are taken from the commentary.—89. A, S सख्या.—90. E, O केरान्वावा, the others केरा वावा.—A, S मवती for चमदी.—O पुष्टि for तुष्टि.—A, S वाचन्व.—S प्रहृष्टिः, the others, except C, प्रहृष्टिं, which r. is mentioned also by C.—91. A, D चभ्युदयं.—92. D, N वृहा for वृषा, C writes चवृषा, which must be a copyist's blunder.—E च for इति.—A, S चांशिताय च.—93. S वंधं, D, N, E, O श्लोक.—A, S नामं.—A, S ममन for ममन.—E चेषसे.—94. All वावा.—C, B, D, N चंजनाम, E चनजाच.—95. All but A वृषम, in C however thus only in the text.—S शंकाः for भूपाः—E मोत्र for सौख्य.—98. A, S लषा, D, N लमिर्.—D मिषपुत्र for पुत्रवित्त.—99. D वंधन for विद्या.—100. A, S, B, N, E, O संहत for संघात, D संघित.—A इति ममनः—च om. in all but A.—A सुद्धिहसंधिकाः, S the same only • का, B सुद्धिहाच संघिनः, D, N, O सुद्धिहाच संघयः, C सुद्धिहाः सुसंघयः—C, S, E भाजो for भुजो.—All जेवाः—102. Codex E goes not beyond युतिमान् the other part is lost.—103. A वलं, S वल्लव.—D गौ.—107. C वधपंचविंशत्या.—108. O पित्राचतिर्यकं, C mentions a v. r. पित्राचतिर्यकं.—All but A, S भवति तेवाम्.—109. D, N, O संभोजी भुवि सुखिरच.—C प्रियाभिभाषी.—C, B, D रसभाजन, but C notices also the other r., S वज्रभाजन.—110. A, S विप्रं प्रकोपस्य.—A, S च वति for प्रधाति.—111. D, N, O ब्रह्मज्ञै, a r. noticed also by C, but he himself, as well as S, writes ब्रह्मज्ञे.—A, B, D सुचिर, S सुचिर.—D, N, O

रतोऽथ.—113. S समुत्पन्नानाम्.—115. O सिंह for चंस, a r. noticed also by C.—O प्रयातं for च यातं, it is not clear whether some MSS. mean यातं or यानं.—A द्रुत for द्रुत, S has only द्रुतमा, om. the rest.—116. C पानं च हृत्परि.—O भयेन रथा.—117. This stanza om. in C.—B, D, N चि for च.—The number of this Chapter in C is 64, in A 67, in B, D, N 68, in S om.

CHAPTER LXIX.

In A, S follows लीलचचं (Ch. LXX.) and then this Chapter.—2. S भाद्रो.—B, D, N भवति शुभेण for दैत्यपुष्पेन.—4. A, S सप्तवर्ष—A रूपायाः, S रूपायाः, N, O रूपायं.—A ते for तैः—D संकीर्ण.—5. A, S रेषां for रषां.—6. A, S रिपुघ्न.—All but A, S भेदाः.—8. D, N, O सत्याजयं.—A भक्तः, S भक्तः—A, S कुल for ऋतु.—9. D शोभरतो.—S, O सप्तसहस्रभेदैः, which r. is mentioned, but disapproved of by C.—10. A, S नामनामा, C mentions a v. r. नामनायो, a very absurd one.—C त्रवह for त्रुति, D, N त्रवहविवर-योऽस्य, O त्रवहविवरयोःरुं.—O रक्त for दोष.—All but C, N, O अधरोष्ठं. 11. In A, O, S is the following stanza : क्षिप्रतर्जुर्दृष्टमसमेतः कुक्षिकेशरो वज्रसुखयोषित् हृषयमानौ करिरथगो वा पादतलेऽथ चिह्नं । In S the former half is wanting, and the place for it left in blank.—O सुत for सुख.—C only in his text मरु, the others मरु, except O, who has सुभद्र.—S कश्च for कश्, N कश्.—D पारिजात, S पारिजात.—A, S निलयात्, a r. mentioned also by C; O निलये.—12. D, N, O सुंचति for त्यज्यति.—A, S तीर्थे प्राद्यात्.—13. A, S हह for नह.—14. D, N चमापरो.—D, N चमरतो.—B, D, N, O गृह्यो.—15. C writes पादो यस्य योगी, probably a copyist's blunder for पादो योगी, A, S पादो योगी, D, N, O पादस्थामौ.—S संघत—16. All but A, S मंषिता.—S हृत् for हृत्प.—A, S नाम for नाम.—A मुग्धगुह्यता, S मुग्धगुह्यता, like C in his comment; in the text C has our r., being that of B, D, N, O.—17. All but C, A write चंभि.—19. All but A, N सौर्येण.—20. O विंशत्यः—A, S शोभयो.—O अभिरत for निरत, D, N निपुच.—C, A, S सेनाजी.—A चितरक्त.—B, D वीरमतिर् for माहचितो, N वीरप्रतिर्.—S ब्रह्म, O सदा.—21. D अस्थि for अक्ष, N om.—24. A चारक्त.—A महसं for महं, S रसं.—A, S युग्मैः—S कुलां for कलं.—O प्रचरथा, N सचरथो.—25. D द्विगुह्यमहमती, N the same, but तीं, C, O द्विगुह्यमहमतेः—C, A मितिः (explained by मानं), S originally मितः, which has been changed into मितः, B, D, N मितः.—26. A सव, O सुख.—C, O हृत्.—C, A, S, O धन.—O सौराट् for मांधार.—All but C समुजातराचि.—27. A, S रक्तः श्मानः—S चाद्रदीं, O चाहदीं.—The words of the second

hemistich are in A, S arranged thus : 3, 4, 5, चोरः खानो, 2, 1 ; both have ऋर for यूरो ; in D, N 2, 1, 5, 3, 4 ; both have चोर.—A, S, and perhaps C वा for च.—28. A, S, N चतुरचनाया.—29. A, S, चतंत्र.—C, B स्यात् सचचमानः—30. All but C in the text, and O उज्ज्विनी.—C, B अलेन for अनलेन.—31. C, N कुलो ऽथवा.—D मांडलीको, O मांडलिको.—A, O सावी, S, N सावी for सानी.—S संज्ञान्.—32. C, B, D चारुम्, N चोरुम्, O चोनो.—A, S राज्ञां चोव, N राज्ञानेष, D, O राजा चोव.—A. S, N राजा for दाता.—33. C in the text सुसंधिः, in the comment सुसंधिः, like A, S ; he mentions also a v. r. सुसंधः ; it is not clear what he had before him ; B, D, N, O have सुसलः—O गुणोत्कटः स्यात्.—34. All but C, A (च)त्रि.—A, S पात्रः—A परलथा.—35. D, N, O नामा.—A, S वष for वः स.—C seems to have (च)लि for चि.—B, D बायोन्नतः—36. O पिष for जित.—A हेटो for कुलो, and S ज्येयो.—37. C मंडलकलचरमतो रं, D, N, O the same, but मांडलिक.—All but O वेताल.—38. All but A, S पवष for रूच.—All but A, S दान for योज—39. A भावी, D चावी, S, N, O सावी.—There follows in all the MSS., except A, S, O a 40th stanza, the same as vs. 117 of the preceding Chapter ; here, however, विरोध for अवलोक्य, and B, D सर्वजगत्सु.—The title of this Ch. in C is पंचमहा-पुत्रानुचरलक्ष्यं, in A, S, N पंचपुत्रलक्ष्यं.—The number in C is 65, in A, B, D 69, om. in S, N.

CHAPTER LXX.

In N Ch. LXVIII. is repeated here, but from another hand.—In A, S this Ch. precedes the foregoing.—2. A, S, N अखेदिवो.—3. A, S ललाटमुद्र, N ललाटमुद्र.—A, S, N गंभीरनाभिर.—D, O च खला.—5. D, O निवलिनाथं.—C, A अरोमस.—C, D, O रोमप्रवर्जितम्.—6. D उपमाधरो.—D सुषार्थभातिदाः—7. S हर्नीला.—9. N चाव for युक्त—D, O गुणकर—10. S अंनाराजनि.—D, N, O श्रीवत्स for श्रीवत्.—A, S स्थितैर् for अविवा, C, B, D अथवा.—B, D, O नरपतेर्योनि क्षियो राज्ञिता, N नपतयो धानि क्षियो राज्ञिता.—C writes राज्ञां पदं, probably a copyist's blunder.—11. B, D अथवा for अति न.—A, S सुसुत, O सुसरत, N पति for सुत.—12. All but C write अंगुली.—D, O ऊर्द्धा.—B, D (च)च वस्याः, O च वस्याः—13. A, S प्रमादहीना, in C the text is omitted by inadvertence, but he must have r. like N, our r., or like D, O प्रमादमूनाय.—14. D वृत्तः—A, S सुतन्वः—C, N अहिन्नमथा, and C mentions also a v. r. इतिविन्नमूला (अविहिन्नमूला ?)—16. S, O तद्वंतंरं.—B, D, N, O स्युजते ऽङ्गनाथाः, C, A स्युजति.—D प्रदिष्टा for अतिपापा.—17. A रोमसे.—18. C, A, S वचं.—A

इयुलवा, N इयुलया.—19. A, S पिंमले केकरे वा.—A ज्ञाव, N ज्ञाव, S साव
for ज्ञाव.—A, S कूपो.—C, A, N बंधुकीं.—C, A, N write लसुर, D, S, O
सुर.—A, S, N सिजो.—21. D कौं, C probably the same.—A ग्राह for
ग्राह.—23. N क्वैय कौं:—D भवति for वसति.—24. A प्रदिष्ट.—A, S
द्वितीये.—C तु for च.—A, S जानुवत्ते.—25. All but A, S, N चय for चतः
—S चंज.—A जवूो.—D, O कंधरं.—The title of this Ch. in C is कन्वाह-
चं.—The number in C is 66, in A 68, in B, D 70, om. in S, N.

CHAPTER LXXI.

In A, S follows चामरलचनं (Ch. 72), then वचलचनं (Ch. 73), then
वचदेदलचनं (Ch. 71).—1. In C the 1st stanza is what in the other
MSS. and in our text is vs. 6; his 7th stanza is our vs. 14.—A, S
निशाचरांतास्, B, D निशाचरास्.—2. A, S कर्दमगोमय.—S चिचे for द्विजे.
—S प्रदिष्टे.—S, N स्फटिते.—A मचे for मवे, D, N मवे चात्यतरं.—A, S
भुंते—All but C, D चाधिकं.—3. C, A चस्य for चपि.—A भागद्वि:—B
तोरवायां, D, and N *prima manu* तोरवाया.—B, D छतो राचसभागपि.
—D छाधिरेह.—6. A, S चर्घ for चघ.—7. C सूषिक.—A लसुभलं for लसुलं,
S सुभलं, D वसुलं.—D चन्य for चप —A युतः—8. D विलुचते.—9. D धर्न
for कर्न.—A चानले.—All but C, D द्विदेवते.—10. C तदपने for पुरंदरे.—
A, S युतिसु.—11. N, and once C सह for मिह.—C, D, N चन्नमपि.—C,
D, N वैचदेवते, A वैचदेवते.—12. D रलपुतं, C the same, but probably
erroneously, for he explains as if he r. युतिं.—13. In all but A, S
omitted.—14. Contains substantially the same as vs. 13; therefore
either this or the foregoing stanza is an interpolation. Judging by
the style, I think the latter to be taken from elsewhere.—C चन्माने.—
A, S have three stanzas more, viz. जीर्यते तु दिवसे सचस्रमोः शीतमोः
सततमाईमशसा। शोककारि कुजवासरे स्मरं बोधनस्य दिवसे धनप्रदम् ॥ १५ ॥
ज्ञानलम्बिकरमङ्गिरोदिने भागवस्य दिवसे नवाम्बरम्। यन्ति प्रियासमानमं मुक्तः
सूर्यजस्य मलिनं दिने भवेत् ॥ १॥ पाण्डिसङ्गमविधौ तु घोषितां प्रीतिदत्तमथवा
नदीमुखा। ब्राह्मणस्य वचसा श्रुते ऽपि भे मृतनाम्बरविधारणं शुभम् ॥ १७ ॥ The
title in S is वचदेदलचनं वचनयोगफलानि, A the same, but नचययोग्या-
योग्यफलानि.—The number in C is 67, in A, S 72, in B, D 71.

CHAPTER LXXII.

See remarks at the beginning of the preceding Chapter.—1. B, D
चापीतनंगजललोहितश्च छया सा.—2. D वडभारयुक्तिः सुमाख्यास्त्रिनिबंधनं.
—S शौकी.—3. D सनो ऽथ कार्यः, one Cod. of C in the text सनश्च कार्यः,

but it appears from the comment that he r. like the others.—C in the text रत्नेषु सर्वेषु, in two Codd., but in the comment like the others.—4. S चापोच, N चापोत, B चपोच.—D तासा for तंचो.—5. A, S द्विकवि-
द्विभिः—The title in A, S is चानरादिद्वंद्वसचचं.—The number in C is 68, in A, S 70, in B, D 72.

CHAPTER LXXIII.

1. A, S दुक्खेन.—2. C explains चाविसं by समंततो युद्धं, one would expect साहायसि for साहाविसं, but all the MSS. agree in the r.—2. D, N तु for च, C, S om.—All छतोर्थे changed by me into छतार्थे.—6. C तु for च, om. in B, D, N; in A the last word of vs. 5, and the whole of vs. 6, except विप्राणां omitted.—S च वि० for तु वि०, B, D, N om.—The number of this Ch. in C is 69, in A, S 71, in B, D 73.

CHAPTER LXXIV.

1. One Cod. of C both times चारं in the text, and चारः in the comment, like another Cod. One Cod. of C वेष्मणि for सप्पणि.—N वरकी.—D, N चारं for चारः.—2. All but C, N वनितासु for वनिता न.—A, S चंननाभिसंनम्.—3. A, S चिचं for तंचं.—C, D चामंकरतां.—5. A, S, N कचयंति दोषान्.—6. D वयातया वै for गुहाधिकाले.—A, S मनुनापि च.—7. C, D ददौ, N शौचं ददावासां मंधवैच निरं शुभां.—A, S निःक.—8. All but D, N च सर्वतः.—9. C, D मासे मासे.—A, S यासां.—11. All but C क्षियो for तयोर्.—C कुतः शुभं, N कुतः—12. D अपेक्षंते; the others, but N, write अपेक्ष्यंते.—15. D, N चोराणाम्.—D तिष्ठ तिष्ठेति भाषतां.—16. B, D चतं तमचगुण्ण.—A, S चचवाचं for सप्पजिह्वं.—17. One Cod. of C सांप्रति, another सां प्रति, the expl. shows that सां प्रति is meant; C mentions besides a v. r. संप्रति, the r. of A, S, B, D; in N तं प्रति: it has been changed by me into सं प्रति.—S चमसादीपित.—18. D चीडव.—20. D, N जमसुमचं.—The number of this Ch. in C is 70, in A 73, in B, D 74, in S, N om.

CHAPTER LXXV.

1. S जातं.—D कामयति.—A, S चस्य.—2. S, and once C भक्षा.—B, D and one Cod. of C चाक्षां, N तक्षां.—A, S नोऽप्यताम्.—3. A, S चतिमम्.—S, D एव for एव.—D चस्य स चायं for तच्च मनोऽयमात्मा.—After vs. 3 A, S have: यथा मधुकरं ध्यायन्नीलकण्ठस्यो भवेत्। तद्भावाच्च तथा वारीरवं

स्वाप्तु नरापसः । A गर्भस्थात्, S गर्भस्थात्.—6. D संसाधयतीति भाजी.—7 S, and perhaps A कृत्वा for मत्वा.—8. D परोक्षं.—D सततो for चसतो. —9. D जनस्य for नरस्य.—10. D सर्वं जगद् for स केवलं.—D, N हर्तुं for हर्तुं.—
The number of this Ch. in C is 71, in A 74, in B, D 75, in S, N om.

CHAPTER LXXVI.

2. N स्त्रियः for प्रिया.—B, D वल्लकौ शुभरवा.—8. N चूर्च.—N गदाग्नितो.
A, S साहोतिको.—4. C, D नितं.—D कपिकह, N कपिक.—A, S वा for वा.
A, D, N यथास for यथास, S यथास.—N मानैश्च.—D पानं, the others
पानान् or पानान्.—5. and 6 are transposed in D.—N शुष्कितं च.—C
once नित, once श्रुत, D हत, N श्रुत.—6 C perhaps तु for च.—D पचः
सकृत्प्रा.—D निसेवेत्.—7. S वाखाड.—D नित, C once नित, once श्रुत.—N
संश्लेषितान्.—8. B, D ते पुनः for तासु ते.—9. S, N चाव्येन.—A, S, N
पक्षा, C in the text पक्षा, but afterwards पक्षा.—B and one Cod. of C
दक्षिणा.—S अतिदृष्टा, N अतिदृष्टा, D om.—10. D स for (च)स्य.—12.
All but C दक्षिणा.—After vs. 12 A, S, N have इति कांदर्पिकं, and after
it insert the following stanzas, the text of which is so corrupt that
many passages remain obscure : विकारायति लोचने स्युश्चति पाणिना कुञ्चिते
विदुरमवलोकयत्यतिसमोपसंस्थं पुनः । बहिर्नर्जाति सातपे स्मरति नैव (-) पुमान्
जराप्रमत्तसंस्थितः समवलोकयन् पुंसकम् ॥ बालस्यैव मम कश्चिद्विदिसे याताः
सितलं कथाः कामं वातहरं च तैलमिति वा तोषस्त्वभावो ह्ययम् । व्येष्टो सौ मम
यो युवा शिरसि मे योगः कृतः सर्पिषा इत्येवं प्रलपत्यवाप्य शिरसः कोशपक्षं मानवः ॥
दृष्टोऽतिदृष्टैः सह याति सख्यं पतिव्रताख्यानकथां करोति । पत्न्याः पुरो वत्ससिधा-
रकस्य व्रतस्य चार्वाङ्गि करोमि योग्यम् ॥ न मम सहस्रः कश्चित्पुनरेषु मद्यापुमान्
न च तव समा साध्वी लोकरत्नया विजितो ऽनघे । रतिरविरता धर्मस्यैवं पशुत्वमतो
ऽधिकं प्रलपति पुमान् प्रायेषैवं जरंस्तवसोपुतः ॥ कोपं यात्यनिमित्ततः प्रकुपितां
चोपेक्षते मानिनोम् । अन्यस्त्रीप्रसूयो भवानिति वचः प्रोक्त्वा वदत्येभिति ॥ पर्वापाशु-
शिरोरजस्य मनसस्तापो ऽयं निद्रा मम । प्रायेषेव पुमान् जरां मनयति प्रायाङ्गनां
कर्कशाम् ॥ The v. r. are : N कुञ्चितं.—N स्मरति नेचवतिः.—N यमुत्सकान्
S यत्युत्सकम्.—A पारा, S याता for याताः.—A, S वातं for कामं.—A, S इति चा
—S भौक्तव्यं.—N ह्ययम्.—N सर्वपत्येवं.—N दृष्टो ऽपिदृष्टो, A, S दृष्टानिदृष्टो.—
A, S पत्यावरो वत्सशिखां करोति व्रतस्य दार्ढ्यं करकोपि योग्यं.—From प्रायेषेव
till भवानिति om. in A, S.—After this the title इति कांदर्पिकं repeated.
—The number of this Ch. in C is 72, in A 75, in B, D 76, in S, N om.

CHAPTER LXXVII.

2. C, A, N लोचने.—N पक्षा.—All but A, S सार्धम्.—B, D and one
Cod. of C पिष्टा.—A, S, N रुचं for रुच्यं.—One Cod. of C शृङ्गाण्ड, A, S

शुक्लान् ल, N शुक्लान्.—N कोत्रे.—All but A, S चार्द्रपदे:—3. S वक् for पदे:—4. A, S खानमपैति for खानमुमंभ.—One Cod. of C लोचामुमंभ, another लोचामुमंभ (?).—D सुसैष धूयै: कुसुमैष मंधैर.—C, B, D निवेचं.—After vs. 4 A, S, N insert the following stanzas: अंबूलकपुष्पवेगविवसपु-
 कस्यतास्त्रास्त्रीलोचनीलोपाठालकपुष्परासाकुवलयकुसुमाद्यांशकासीस्यद्वै: ।
 निर्गुलीवीजपुष्पहरस (N पुष्पावररसर) तिलाचीवनेचाभिरामाक्रांत्वाद्यांभ-
 प्याकृतमर (N पुष्पाचरक) मदनाकाकिनावीजमूलै: ॥ ३ ॥ मांजिहाकण्टकारो-
 कपिजप (or जय) सुमनाधूसरमध्यजाताशोपशीवर्धसाहाहितवसस्यचर (N रा)
 वैषलहरस (N सय, A om.), पुष्पै: ॥ क्यैर्वांराचवीजेरहरसस्यद्वै: किंशुकामि-
 जपव: क्य्याजै: (N पंके: for पंके: etc.) सिन्दुवारैरिति सम (A om.) धूयै
 क्षाववद्वि: सकलै: ॥ १ ॥ तैलं पञ्जाचताजं (N पञ्जाकंज, S क्षावचताजं) दुतमभि
 जनकैरापसे शुद्धपापे स्थायं चेततरप्रयत्नादसमतपसये भाजने वा समाभं (A, S
 सपाभं) । पद्यात्कुला विग्रहिं शुभदिवसमये मस्यमेतद्विद्भ्यात् (N प्रदसाद्य)
 केरानुदुत्य शुक्लान् वज्रदिनमथवा रोमरूपेव देयम् ॥ ७ ॥ यथाशास्त्रं सतैलं त्रिभि-
 लस्यद्वै: (A, S मल for मल) शुद्धमापैर्विभिन्नं क्षिगंधं माषोत्कटं वासहरस
 कहरान् केवलाश्रित्यकालं । येषां च्छेन्दुतारासितचमरसिता संचरितुर्भवां
 तेषामभ्यङ्गयोमादक्षिककलभनिभा जायते केरपंक्ति: ॥ ८ ॥ ये चान्ये शुक्लसुप्रविव-
 रविरलसलकचापकेश:शोरकृष्टा: केरपाशै: सरभसमद्यं क्रीडया कामिनीकि।
 तेषां नीलाश्रनासिद्विपकलमकुलध्यान्पुष्पप्रभाशामाविशीर्षी ऽवलम्बी भवति पि
 विपुलसम्रवाह: (N वाहो) कषामान् ॥ ९ ॥ यथाज्ञोऽव्याविव्यातं सितमथ तुवं
 राजसं शुभं वा यथान्यद्वलु किञ्चिद्विहितमथ मनुजासिचिषो वज्रदग्धा: । उमा
 तेनाशु क्य्यान् भुवि विगतमथाशोरयन्मोह चौराकलाज्ञोचौराकाशं (A, S गोरु-
 वाशं) तदिदमिच ज्ञयै: कथ्यते वर्धतेलम् ॥ १० ॥ N has one stanza more:
 विफलातिहासिककटका सर्पिर्भक्षतकं सिता चैत्रं सप्रसम: कामचर: कर्क-
 शीसहायेन नाशयंति सर्वविलां (वेलां?) पक्षितं मेधाभाववदति शुद्धद्वैं व
 द्रकाशुकाशुकाशुकं - - कुठं चन्यान्वासप्रयोगेच ॥ इति केरक्य्याकरसं ।—5.
 (in A, S 11). All but one Cod. of C स्युक्ता.—S वल्लिका.—S केर.—6.
 A, N मांजिहाया.—S आश्रमपुत्रेण.—A, N and C in the text चूर्ण.—All but
 C, B चंपकमंभ.—7. A, D, N तुरक्य.—A, S सध्यामे.—A, S रंक, B, D रव
 for रव.—A, S प्रधूमाम्बित:—A, S कुसुंवर: , D कुसुम्वर: , N कुसुम्वर:—8. S
 सपुष्पा.—A कंदुरक, one Cod. of C कंदुवक, S कुंदुरक.—A, N तुरक्य—
 A, S, N धूपो.—9. All but D गुग्गुलु.—N वासुक.—All शकंरा.—A, S
 वासुकमांशो.—10. and 11 transposed in A, S.—10. A, S नव, C वन, and
 once in one Cod. वन, he gives no explanation, saying only वनं (thus
 neuter) प्रसिद्धं, I think that लक् is meant; cf. vs. 13 and 29.—N
 पादाभागावर्धितैर्भवति.—A. S जनारमा:—11. All but C, N गुग्गुलो, only
 one Cod. of C in his text गुग्गुलं.—12. A, S, N संयुतवर्ध:—C वृद्धाव: ,
 but he mentions and explains also the other r.—N प्रवरो, A, S

प्रचुरो.—13. A, S बव, C, B, N वव, where C again only says प्रविहं.—
 All but S, D स्युक्ता.—A तगरवव, S तववव—A वौर, S चाव.—A, S
 परिवर्तने, D परिवर्धिते, N परिवर्धिते.—15. A, S, N तदूजो.—20. A, S
 रोडवकैरंभववैव.—A, S युक्तानि for सधितानि.—22. A, S रव्वाविनीते.—N
 विनीव.—23. D केशोः, the others, C however only in the text, केशाः—
 24. A, S कुंडुरकरां.—25. D निमित्ते.—D व्रजे.—A, S, N ववाहादव.—26.
 N, A तुरव्क.—A, S धूपा.—27. D वववव.—28. C सर्वधूपाखे or •पाव for
 धूपवोवाखे; ते has been changed by me into ते.—29. A, S खोत्र.—A, S
 खता for वत, N वव.—All वव, except one Cod. of C in the text वव
 (sic), explained by परिवेखव, perhaps here also वव is meant.—All कोडाः
 and पुडा, but C only in the text.—30. A, S वव for तु.—C, D चिंतुव.—
 All but C, D धूपाः and केशर.—31. A, S मंधोदकेषु.—32. A, S, N विंशित्.
 —33. A, S कपूराः—A, S युज for वव.—34. D सुगंधतां.—N संवेवतः—
 A, S भवानि.—35. D सुगंधतां—36. A, S विगंधि.—37. A, S, D वर for
 दित.—A, N कंकोख.—A, S मुद for मद.—The number of this Ch. in C
 is 73, in A 76, in B, D 77, in S, N om.

CHAPTER LXXVIII.

2. D रतावै, N वतावै.—3. D वामा for भावा.—5. C विशाद्.—6.
 A, S प्रवमाभियोजे.—7. All but one Cod. of C दुःप.—D तोषिता, N
 तोषव.—N ववव तु.—9. A, S मिशुकिका.—10. A, S चेतार.—11. A, S
 रावौ.—A, S रंखिका (singular).—12. C, N write वयुपरने.—All but
 N वमिनव, but C explains as if he had our r.—14. N मद for मख.—A
 कावे, S, N कावैर.—C, B, D निःसंभसंबंधकां न कुथोत; the r. of C is
 extremely doubtful, as the expl. of मखदिग्धकाया निःसंभ. etc. is left
 out.—15. S सुमे सुसुमा, A सुमे न स्यात्, C, B, D सुमे न सुमा, C, however,
 according to his explanation must have r. सुमेनुसुमा, N has सुमे प्रसुमा.—
 A विवुधात्, S विदधात्, the original may have had विवुधेत्.—After vs.
 15 A, S insert: क्वापितं करववेदिनमपरोषं सत्याभिधाधिममनिष्ठमिहगंधं ।
 जोमुखरववपरं सुरतानुखलं कखानारेखपि नरं प्रमदाः खरणि । S r. अव्यदो वव,
 and सुरतानुखलं.—16. A, S ववमा.—17. D खप्रसुता.—C, D रक्तपीता.—
 C once प्रवादिनी, once प्रवादिनी; he mentions a v. r. प्रदादिनी.—N
 मखाखना, D मखाखसना.—B, D कपिखानिता.—18. C, B, D यखाः प्रखलंति,
 N वखाव भवति.—S खिखिखिनी, A खिखिनी, one Cod. of C in the text
 खिखिनी, N खिखिखिनी, B, D नेववती, it is explained by C as meaning
 ववववमापा.—19. C, D ख्यात् for वत्—20. A, S संयोवाद्.—21. C, B, D
 विवेव.—C, B, D खीमिः without व.—N खायोत वतुर्वेदिने.—22. पुख may

be read also पुष्य.—C, B, D वाः प्रोक्ताश्.—D ताभिर्विनि०.—N स्थायीत वाचः—A, S तु तत्र.—After vs. 22 N inserts one, and A, S three stanzas वा (A य, N स) सङ्गान् रक्तपुटाङ्कुरांश्च सरेषुकं साम्बरकं च रोध्रम् (N रोधी वग्धा पिबेत् शीरघ्नावसिक्तं पुत्रं प्रसूयान् स्वपितुः समानम् (N स्वपितृस्वरूपं)। चाराचीं ब्रतवीर्यां च तथा ऋषभजीवकौ। चमनां सप्तदेवीं (A वां) च क्वचितां पयसा सप्त ॥ निशासु प्रमदा पीत्वा भर्तारमुपसञ्चरेत्। मेधाविनं प्रख्यायेत पुत्रमापि कुलोचनम् ॥.—23. A, S भवंत्ययुष्मासु.—A सरूप—S विहृष्टपर्वीसु.—24 A, S मध्येपनतं—26. All but D विहृतानि.—B, D चितये.—C, B, D om. तत्र.—The title of this Ch. in A, S is रक्ताविरक्तादिहृष्टचं, in N पुरुषवेत्र. in C, B, D पुंस्त्रीसमानमे, but at the beginning of the Chapter it is called by C स्त्रीसमाशोमाध्यायः—The number of this Ch. in C is 74, in A, S 77, in B, D 78, in N om.

CHAPTER LXXIX.

2. B चमन.—A, S काष्णर्थोजन.—C झाको.—N शिंशिपा, B शीकवग, A, S शिंशिपाच.—3. C प्रयातित.—4. C, D, N ये च for वा ये.—5. All but C सेविनां.—A, S विनाशः स्यात्.—A, S om. भय.—C, B, D चमर्षा चनेक.—7. D मांस्त्र.—9. A, S निषट्चीना.—10. A, S, N चायामक्षामः—11. D शीपर्थीः—B चंश्चकृतो.—12. A, S शिंशिपया.—S, D वडविध.—A, S सप्तद्विकरः—13. B, D पाद्मपर्यङ्कः त्रियमायुर्दीर्घं अतं शुभं चितं, in C, N the same, but पद्म°, S यः पद्मप°, A, S सुतं for अतं.—14. B, D चध्यास्य च, an attempt to avoid the less common Active form.—15. न before तिन्दुकी om. in A, S.—S शिंशिपया, one Cod. of C perhaps शिंशिपाच.—16. A साह.—D इयक्ते च, N इयक्तेन.—17. D प्राणाश्रिति.—All but C चाचहत.—17. C, in the text only, रोमान् for दोषान्.—18. A चास for चम, S चासन, D चाच, N चच.—D उदुंबर for स्यन्दन.—A, S स्यन्दनाच शुभपदा—A, S फलतकृष्णं—सर्वेषां.—21. All शोडच, but see Ch. 94, vs. 2.—22. One Cod. of C हृदेवु.—N प्रष्ट.—C, N (च)च, A (च)र्ष, S (च)च, D (च)रि, changed by me into स.—S धन, A धरच for निधि.—24. N, and one Cod. of C रिपुवशिलं, A, S रिपुवडलं.—25. D, and one Cod. of C विपञ्चुते.—26. N शुष्क for शुक्ल.—A, S अशुभशुभा ये हेदाः—27. D र्श्या, N र्श्यां.—D दिशये.—28. D, and one Cod. of C सर्वाक.—All but C write शिरसा.—29. N शुषिर.—B, D, and one Cod. of C चक्ष for चक्ष, N पादे चक्ष पन्थौ कुक्ष°.—30. A, S भयं कुवते.—A, S चाधोरोधः—31. D र्श्या, N र्श्यां.—32. A, and one Cod. of C निःकुट.—A, S, N कोलाखं.—All but one Cod. of C शुकर.—One Cod. of C, B, D कीलक.—All but C वंशुकम्.—33. C पुडवत्.—N शुषित.—A, S मधं.—A, B, D and one Cod., C

निःकृत.—One Cod. of C, D निःपाव.—C, A, S नीलचिद्रं.—A कोशाखं, the others but one Cod. of C कोशाखं.—34. After this A, S insert: मितो मूलं च दृष्टावामपपादाः प्रकीर्तिताः । असनारिददक्षेषु यतो मूलं ततः मितः ॥.—35. B, D and one Cod. of C कोलक.—All but C बंधुकम्.—36. A, one Cod. of C, N निःकृत.—All but one Cod. C शूकरके.—D कोलाखी.—37. D कोलक.—C, A कास, S, N कासं.—All but C बंधुक.—A, S om. न.—D, N सर्वपत्र.—The title of this Ch. in A, S, N is ग्र्यालक्ष्यं.—The number in C is 75, in A, S 78, in B, D 79, in N om.

CHAPTER LXXX.

In A, S this Ch. is preceded by दीपलक्ष्यं (with us Ch. 84), and दन्तकाष्ठलक्ष्यं (with us Ch. 85).—3. One Cod. of C दधीचतो, N दधीचिनो.—4. S दधिराख्याः—S वैदूर्यं.—A, S विपुलक.—A विषमक for विमलक, S om.—5. A, S मुक्ताफलप्र०.—6. A, S वेलाकटे, one Cod. of C वेलाकटे; the r. of A, S would be correct if they had वेलातटे.—All but C, N कासलकं, C कोसलकं.—A, S सौराष्ट्रिकं.—D सोपारके, one Cod. of C सौराष्ट्रिके, another शूपारके.—7. D, and one Cod. of C मातंगं.—D वप्रपुत्र.—D कालिगं.—8. A, S वडवं.—A, S सर्वरूपसंस्थानं, N only संस्थानं.—10. All but one Cod. C write श्रोतः—D आकरसंनिभ.—11. D श्रिनिभं, A वासितनिभं, S वासिनिभं; a plainer r. would be श्रितनिभं.—13. D पंचाश्रयेति, N like D, but च for चेति, A, S षोडशांश्रय.—A, S भागलु.—15. A, S युक्तं, N युक्तं च.—C शकैरं.—All दग्धं, changed by me into दिग्धं.—One Cod. of C बल for बल.—A, S श्रमदानि.—17. B, D च किंचिद्, and also C in his text, but in the comment न.—N श्रोत्रनिभं हितकरं.—18. C, B, D मयविव.—B, D अधि for अदि.—C, B, D श्रमसुभोग, but he mentions also the r. श्रमसुभोग, which has been corrupted in A, S to श्रमसुभोग, in N to श्रमसुरभोग.—The title of this Ch. in C is वलमणिलक्ष्यं, in N वललक्ष्यं.—The number in C is 76, in B, D 80, in A, S, N om.

CHAPTER LXXXI.

1. All but one Cod. of C शूकर.—All but one Cod. of C सौराष्ट्रिक.—2. D, N पारसवाः—S पांडवाटक.—A, S चैनक.—N आगरा.—All but A, S तु for चि.—3. S वडमः स्थानक्षि०.—A स्थान for स्थानाः—4. N पारलोकिक.—5. A, S om. अति before महा.—D पारसवाः, N पारसवाः—C seems to r. बुधद्विसंस्थानम्.—6. A, S चिपट, the syllable before चि is reckoned short.—7. D श्रमांकरश्रिनिभं.—8. B, and one Cod. C गडिका, another Cod. of C गडका, A, S कलिका.—S प्रभं च.—D अग्निद्वैत्यं.—9. N दृग for

धन.—10. All but D विंशति व०.—10. व in A before शतानि, it is om. in S, D, N.—11. All पंचविंशत्तं.—D, N क्वचिद्वा भवति सूक्ष्ं.—S एवम् for रूपम्, N सप्ततिरुपा इतं सूक्ष्ं.—14. D विंशता सप्तितं.—15. A, S सप्ततिमूक्ष्ं.—C, A, S again सूक्ष्ं, D मूक्ष्वाच.—N पंचकरहिता for पंचोमा वा.—B, D पंचाडकं मूक्ष्वात्.—16. All but N चञ्चोत्या for चञ्चोत्याच्.—C विंशत्तत्, equally correct, but not so clear as our r.—A, S स for सा.—17. A पिक्कापिचार्थाद्दारवकसिद्धं, S the same but पिक्का, D पिक्कापिचार्थरवक सिद्धा, B the same but रिचकः, N क्कापिचार्थरिचकः सिद्धाच्, one Cod. of C in the text पिक्कापिचार्थारकपिक्का, afterwards पिक्का, पिचा, चर्षा, चङ्गा, रवक, पिक्का, another in the text पिक्कापिक्कावारवसिद्धा, afterwards पिक्का, पिक्का चर्षं, चर्षा, रव, सिद्धा; a third like D.—A जिग्हा०.—18. A, S परिचयः.—19. A, S विंशानं.—22. N हिता for धता.—S राज्ञा.—23. A, S श्रिकान्ता.—D मत्स्याच्.—24. B सप्तमाद्, A सप्तमाद्, S सप्ता.—B, D सप्तु for किल्ल.—27. A अतं.—28. A, S वेद्युसंभूतं.—29. A अनर्थः om. व.—30. All but C शोक.—D, and C चर्षुदि.—33. A, S द्विविंशद्भिर्मूक्ष्ं.—34. N नुक्ते.—35. All but A, S and C in the text, गुलकैर्वा.—A, S मन्थातं तद्.—D, N विज्ञेयत्वा०.—S चाडुकारम्, N चाडुकार, one Cod. of C चाडुकारम्, another चाडुकार इति; the mascul. gender seems preferable.—36. D सप्तविंशतिमुक्ता, one Cod. of C सप्तविंशतिमुक्ता.—The title of this Ch. in C, N is मुक्ताफलसप्तचर्षं; in D रत्नपरीचा.—The number in C is 77, in the others om.

CHAPTER LXXXII.

1. One Cod. of C कुचविंदु, D, N कुरविंद.—2. D, N कुरविंद.—D अवाच चवला.—3. S स्निग्धप्र०.—N प्रभामुपेत.—A अंतःप्रभा.—5. A, S om. सदि.—N सूत्रिं.—6. A, S श्रुत्विनाशयति.—7. All विंशतिस०.—9. A, S, D सदृश०.—All write चय for ऋय, but the explan. in C shows that he r. ऋय.—10. One Cod. of C वर्षे.—11. A वर्षेवडलं.—A, S मूक्ष्मूक्ष्ं.—One Cod. of C विंशतभानं, another Cod. and N, विंशभानं, S विंशतिभानं.—The title of this Ch. in C, B, D is पद्मराजसप्तचर्षं, in S पद्मराजसूक्ष्ं.—The number in C is 78, in B, D 82.

CHAPTER LXXXIII.

1. A, S पद्म for कुसुम.—C, B, D विहित for विहितं.—The title in A, S is मरकतसप्तपरीचा, the other मरकतसप्तचर्षं. At the end A, S have रत्नपरीचाध्यायो ऽधीतितमः—The number in C is 79, in B, D 83.

CHAPTER LXXXIV.

This Ch. precedes in A, S our 80th Ch.—2. D वैदूर्य.—S वधिरां, C, B, D, N वधिरं.—After vs. 2 A, S, N add: चातप्रकांचनकहाम्बुवहा-
वदातो यस्यानलो जलति वेदिमते उपस। तस्यां नवांबुवहाभरणा नयंतो
वीर्यानुजाह्वयिता (A इ) चतराजमब्दाः ।—The number of this Ch. in
C is 80, in A 79, in B, D 84.

CHAPTER LXXXV.

1. N अपि for अति.—A अयो वक्ष्य, N वक्षति.—All but C कानि कानि
for कानिकानि.—2. B जचानि, D जचा च.—3. C सुगृहाः, the others but
A, S सुगृहाः for ककुभे.—4. A, S शिरीषेवु.—S समभीषिताद्यौ, A समभीष-
मार्यात्.—N आत्वा.—5. C (in one Cod.) in the text लुम्बिः, but afterwards
हृदिः, A, S सिद्धिः.—6. All but A, S गोपे, A, S निवे गोपे.—All अन्नमेव,
changed by me into इदमेव.—B, D, N उपचंति.—7. C साह.—8. C
writes once अह, once सर्व for वाह, but he expl. वार्षिक, N चाहं, A, S
प्राङ्मुचसंस्थितो वा अन्नमसं तव वितस्विमाव । अयाद्.—All but A, S शुचौ.—
9. S संस्थितं च, A the same adding चत्.—A, S अशुभमते.—D चित्तवर्तितं.
—All but C, D, N सिद्धम्.—The number in C is 81, in A 72, no number
in the others.

CHAPTER LXXXVI.

1. C, B, D इन्द्रशुक्र.—N कापिहल, A, S कार्पिञ्जल, B, D कापिहल.—
One Cod. of C ०भ्य अप्पमः प्राच, A, S प्राञ्ज अप्पयो.—2. C in the text औद्रव-
वर्द्धन, but afterwards in one Cod. औवर्द्धमानकः—C, B आवंतकः, D
आवर्तका—N राजः, one Cod. C, and A, S राजजः.—3. N मतं सप्तर्षीणां च,
in one Cod. of C परमर्षीणां मतं च, in other Codd. of C like N.—D
माला for वच.—One Cod. of C तथा for च यत्.—A, S, N सूरिभिः for
भूरिभिः.—4. C, N सिद्धरः.—6. A, S उल्लेन.—7. S रवा.—S लभ्यते.—A, S
उद्दे मद्यो, N उद्देमः.—8. S, N चंम.—A, S प्रमत्त.—11. D द्वैवतं.—All
साम्भे, changed by me into साम्भं.—12. N प्राप्येवद्.—D एवस्यैवास्.—N प्राप्य
for फलं.—A तथाधिकं.—All चंमार, changed by me into चंमारि.—N
द्विप्त.—13. A, S फलं for शुभं.—14. D, N पुषः for पुनः.—17. D, N मांजल.
—18. A, S चैवं, D ज्ञेवा for चैवा.—19. A, S च for लुः—N विनिर्जिताः—
20. One Cod. of C only पिरिस्वच, the other Codd. परिस्वच, like B, D, S;
A has मधिषीच, N पदस्वच. Cf. vs. 44.—N विष्कराः, the others write
विष्कराः—22. D, N लोमास, one Cod. of C लोमास, another like D, N;
A, S, B लोमास; although the original form is undoubtedly लोपास,

I did not venture any change, none of the MSS. exhibiting the latter form.—23. N म्रिषिक for म्रिषक.—25. C, D अर्दिताच्.—A, S, N चकक.—26. All but N, and one Cod. of C निःफल.—A, S, N म्र्याः—27. All but C म्रुकर.—28. All but N and one Cod. of C निःफल.—N (च)पि for वि.—29. N रेन्द्यानिज.—A •वा.—A, S जीवी.—All but C युक्त—N प्रदक्षिणाः—30. D म्रिषिभिद्यु.—32. A, S ततःपरं.—33. C, B, D द्वाधिभ्रदं भेदाः स्युः—34. N दिभः—35. N दिभेन, meant perhaps दिभ्येन.—36. All but D म्रान्तद्.—B, D तुड for चड.—A, S पूजिताः—37. A कुडू, the others but N कुडू. without Visarga —C, D, N मोधिकाः—38. C, D- विहाराः, N विहाराः—39. S, N निम्बनाः—40. A, S घामो.—A, N वड, both times.—C, D मांधार च.—S चपभाच.—41. one Cod. of C कोल, another कोल for मोल.—43. All अपराकृतः—After vs. 43, A, S have : नमुकोलुकुप्रवो दक्षिणा निमि- पूजिताः । वामाः सिंघविडालासुदुर्दुर्वाप्रसारकाः ।—44. N विहारः, C, B, D विहारः—One Cod. of C परिहो, others विरिहो, B पिहलो, D विरिहो, N विरिहो, A विरिहो, S पिहलो.—46. N संडो, one Cod. of C म्रच्छे.—47. B, D बत्यासनाद्.—48. D कुकुडाः, S कुकराः—49. C म्रर्वरीपक्षिने भागे.—A साधिषु, B, D, and one Cod. of C in the text सर्वे.—N योजितः—50. All but A, S वु for च.—51. B, D संभ्रकौ.—53. B चंष्टैर, N चंष्टाभिरामितः—55. All but C, N पचाद् for पुनः—B, D, N विपर्ययात्.—56. B, D वानुः प्राहरणे—A, S, B, D रव च.—57. B, D व for तद्, one Cod. of C in the text वर्षान्ने ऽपि.—61. A, S अप्रसिद्धं—62. D, and one Cod. of C निर्धार, A, S मोहार, N निराधारविहारिणे—A, S, N वामो (but A in the margin मोमन्), C, B, D मुवन् for ववन्.—A, S, N म्रमन्.—63. B, D ध्वनि for खर.—64. N चरन् for ववन्.—N वपावां च चालं.—65. C, and *prima manu* N म्रिषिक.—66. C, B, A वा, S वै for वा.—67. A, S अतिज for अंतिज.—D अपाच्यपि, N चाञ्जाच्यपि, A चमकच्यपि, S अतिच्यपि.—A, S अद्याष्टैर्.—A, S मोचकत्.—68. S म्रुरोप- चोपदुष्टैश्च.—S म्रपटनकौ, A म्रपसत्यवेकौ, C टनकः in the text, in the comment is found टनकेन (= आवकेच), but this seems to have been a v. r. mentioned by him, N विनमैः—69. A, S दक्षिणत्.—70. All but one Cod. of C वासितः—D क्षिया, A, S क्षियः—71. A, S म्रान्तव.—A, S विवने.—72. D खपरतो.—73. A, S अत्र for अप.—D पाद् for नर.—74. A, S संयुतिः—76. A, S पडचर्मपडरेखाः—D तानि for तेषु.—77. C, B, D तु for च, N स्युः—79. A, S प्रदीप्ता for प्रदीप्ता.—D ताद् for ताच.—80. A, S द्या तु, one Cod. C द्यासु.—A, S कामिनीनां.—All but A, S मेवाच.—N द्य for कुल.—All have संनयाच, changed by me into संनयाद्यु.—D म्रानुने for सर्वम्रानुने.—The title in C is मिषकं नामाध्यायः—The number in A, S is 1, in B, D 86, in C, N om.

CHAPTER LXXXVII.

1. A वाविचवन्, N वाचन्.—N संदत्, S संस्थित.—All but A, S शकुनः—3. A, S द्विज.—A संदर्भस्तु०.—5 A, S कोचस.—A चतुर्थे.—6. A, S वारच, N वारचरीवाः—7. N संवर्त for कैवर्त.—N तिमिरावाग्निः—9. C, N दतीयेऽंजे.—10. A, S श्रमशो ज्ञः—A, S संगः—12. A, S इंदि, N डिंभ for डिंदि.—25. A, S परेच, N परं for परे.—A, S चिचवस, N चिचवसु.—16. A बंधुव्या.—17. A वन for धन.—18. N वासुवसुरे प्रोक्तं, C, B, D वासुवसुनेभ्युक्तं.—19. A, S चरित for चरे, N चंतरे.—20. All but S, N कोलिक.—22. S दुग्धा for उवा, D कुलित.—26. A, S, N ईंज्ञाने.—28. A, S, N वाचस for वा.—N नैर्भृत्योर.—A, S चनयोः for उभयोः—31. D, N चाग्नेय्यां.—33. S, N वारीयत.—A, S समधानां, N समेधानां, B, D च डुधानां, one Cod. of C also seems to mean डुंभ for डोंभ.—34. D निषंभ.—35. All but A and one Cod. of C वाच.—A चपरार्द्ध—A चमंज्ञतं.—A, S विनश्चत.—36. All but one Cod. of C वाच.—A, S, N चं for च.—38. All but C ल for (च)च.—39. A श्रजपातानु०, S श्रजघाता च०.—N inserts तस्य before च च०, S च ल, B दस्यु, A रेवि.—40. A, N ईंज्ञान.—41. All लियो.—One Cod. of C काञ्चिकानां, but that is a copyist's blunder, for it is expl. by मंथयोश्चिन्, B, D काचकानां (sic), S कौञ्चिकानां, A काकानां.—43. A, S चौर for चोच, C once भोच; he expl. it by घूर्त, taking perhaps धर्त in the sense of दृच.—C, D वचः—44. A, N विष्ठांचका.—45. A, S भवति च for च तच.—The number of this Ch. in A, N is 2, in C 83, in B, D 87, in S om.

CHAPTER LXXXVIII.

1. A, S, N चयः wrongly, C, D, N चये, allowable.—N चेटाः, A केटा, S पेटा.—D कर्कुड.—A, S चटकाः प्रोक्ता.—2. All सोमाचिका, cf. Ch. 86, 22.—A, S, N द्वियिकाप्ला.—3. All but C चाविधास.—All but C, S श्रुकर.—4. D कचक, S कचक.—S उलूकचेष्टायाः, A उलूकचेष्टाः याः—A, S पिंसलका पिचिकादिष्ठा.—5. All but A, S पोतकी, om. क.—6. All but one Cod. of C चोतच्.—D भेयः क०, N भेयोक०.—N कञ्चिकारिका.—C विचवति, afterwards वासते.—A, S चंगुल.—7. N •कोचंडोकः (sic), one Cod. of C वांडोकः, B भंडोकः, A, S •कचंडोकः—D दचिचे, S दचिचतः—N चिकारो, A चिहारो, D चिचिरको.—8. All but C, S गर्ताकुलुटस्य.—9. A, S चन्दिन, C, B, D वचन.—A, S, N कोल for श्रोड.—All but C श्रुकरो.—D चटिकच.—D श्रुकरिकः, the others but C श्रुकरिका.—10. A, S, N विचक्रुः—11. A तिमिरिरोति, S तमिरोति.—A किञ्चिकिञ्चोति.—12. N जातिविज्ञेष.—A, S, N काहो स्य.—14. A, S चिचिचि, C चिंचिचिदि, D विचिचि, D चिचिचि, N चिचिचि.—C, B, D चंचेति.—C सप्रियहाभाव, N

the same, only सु for ल.—One Cod. of C चिंविमिति, another चिकचिकिति, B धिकधिमिति, N चिक्चिकीति, A, S चिक्चिकिति.—15. C मनु, B, D मनु, A, S मनुल.—16. A, S किष्कि, C किष्कि, N किंकि, B, D किष्कि.—A, S केवलः—N न च for न तु.—17. A सुदये, S ददये.—One Cod. of C ग्रंथतः, another सुंथतः, D सुंथतः.—18. D, and apparently C प्रोद्यतः—N धार्थी धामरार्ता करोति.—21. A, S किलिकिलि, N किलिकिलि, D किलिकिलि.—C, D तिगिर.—C क्रोडन्, the others वासन्.—N ह्य for ह०.—22. A, S ग्रभप्रदं—N उग्रति तदन्नाः—A, S वाने for वानुः—A, S वानु, one Cod. of C वानु, another वानु D वानु, N वानु.—25. A, S च उक्त for तदा स्यात्.—26. S डिहिट, A डिहिटि.—S, D फेट.—All but one Cod. C वासिते.—A विवाह for विवेच, S विवाह.—27. D शीकंड.—S च for तु, D प्र.—A, S कककेति.—A, S चिं चिति.—All but one Cod. of C and N निःफल.—28. All but C दुर्वलैरपि.—S चिरिचिरिचि, A चिरिचिरि, D चिरिचिरिचि.—29. A, S चिकिचिकि, D चिकिचिकि, N चिकिचिकि.—All but one Cod. of C वासितम्.—N, D and one Cod. of C ह्य for हव.—All but A, N शोकेति.—All but C वतं for वृतं.—A, N वेज, D वज, one Cod. of C like D, another वेक्चे, a third वेचे, N वेचे, my reading is conjectural.—A, S विवृतं, D विवृति, N विवृति.—31. C in the text पेटक, one Cod. of it afterwards पेटिक, N कंटक.—B, D चिरिचिरिचिचि.—32. All but C, B, D स्यात्तु for स्यात्तु.—33. C अकार.—C, N उकार.—35. C once चिपिका, another time चिपिका.—36. A, S उंउंमनु, C text, B, D उंउंमनु, C afterwards उंउंमनु, N उंउंमनु.—One Cod. of C, text, and the others, but A, S वासति for क्रोडति.—One Cod. of C किविवा, another किविचि, D किल्लसः, B किल्लसः, N किञ्चि.—37. All प्रविरौति, changed by me into प्रतिरौति—A न चिरे, S चिरे.—39. C ह्य, A, S ह्य.—A, S मनु मनु.—41. A, S नपर्वमेवम्, C तमर्षिचिपि.—43. A, S आशब्दात्, B, D, and it seems one Cod. of C आशब्दात्.—B, D वेदितः, and C the same in the text, but afterwards वमितः, like A, S; I have changed it into वेदितः.—44. N प्रनोदयामि, A, S प्रनोदयामि.—45. D चिरिचिरिचि.—A, S अवाकुलं हिदिकार.—All but one Cod. of C कुचानि.—A, S च for वा.—46. C, N पि चितार्थ (expl. अनोहाकं), B, D (च)भिमतार्थः A, S अतोन्वत्.—D, N वरमथाद्योः.—47. N मन्ने—The title in C, N is विवताध्यायः, in B, D मनुविवताध्यायः—The number in C is 84, in B, D 88, in A, S, N om.

CHAPTER LXXXIX.

1. (a). C, N शादलं.—A वाग्देवं, S वाग्देवं for वा प्रदेवं.—A, S ह्येन्द्रादेके.—D, N चह for निह.—(b). B, D, and perhaps C मन्नेवन्वत्,

N शशांशानि वा चावसूय, the r. of the text is irregular, but any change is against the metre.—D चावसूयन —S, D दुष्टता.—(c). A, S वास्या for चास्या —C संमृद्य for संप्रमृद्य.—A, S साग्निहातेन.—D अपिघातो.—All but A, S मुषो ऽभ्यागमो.—N वापदं (i. e. वापदं).—(d). D इष्टंसासिंधुवशोर्षं, N *prima manu* इष्टंसासिंधूरं शोर्षं.—D आपमृद्य.—The MSS. •सकशांश्च and •सकशांश्च.—A, S om. विरोधे.—A, S तदा for तथा.—2. D, N देवाधिपस्युम्.—3. All but one Cod. of C, and S अपराद्धे.—4. N दिग्युषो, D दिग्युषो वा.—5. All but one Cod. of C, and S शिविग्.—A, S, N शिवादिग्युषस्यः.—All but A, S पाताः.—6. C, B, D वजं च.—7. B, D प्रत्यावर्ते, one Cod. of C in the text प्रत्याहते, but in the comment C r. like B, D ; A, S have प्रत्याहती, N प्रहते.—8. S, N बहिर्मुखं.—C •मुखो वर्ति च.—9. S सातक.—B, D चान्यद्विम्.—One Cod. of C अथ for अपि.—11. One Cod. of C perhaps विन्नन् जानु.—All but B, N सार्धं for साकं, C however has the former only in the text.—A, S अद्योपयोगः.—12. A, S वादौ विप्रवेज्जान् विनाजमाच, B, D यानुः पादौ विप्रते चेदयानां. —D विप्रते चेत् for चेद्विप्रते.—13. A, S मध्यं.—A, S, D विद्यात्.—16. One Cod. C व्रजेति, the other व्रजेति, changed by me into वंजेति.—A, S, N ये वासंति.—A, S कश्चैरिव.—B, D चन्यमानाः, C वध्यमानाः.—17. A वृक्षाणी, S वृक्षिणी. D, N and one Cod. C वृष्ट for निष्ट.—N न for (अ)पि.—18. B, D ववन्ति.—A तत् for ते, S त.—19. A, S वृक्षोपरि.—B, D वासति for क्रोशति.—N वायुर्षं.—S व्रक्ष, D वस्यविनाशकः स्वात्, B seems to have the same.—20. A वासनं.—The title of this Ch. in A, S is अवनं, in B, D अचेष्टा.—The number in B, D is 89, in A 4 of the Sarva-śākuna, no number in the others.

CHAPTER XC.

1. S, D टाटाः, N मयाच.—A, S कथिताश्च दोषाः.—2. N, and one Cod. of C कर्क, another Cod. of C कंक, B, D क्रक.—3. A, S, N शिवाः, and farther the Plural.—A धूपितां.—The 4th vs. in the MSS. is a repetition of 86, 34 ; it is left out in our text —4. A, S, N श्रमा for अश्रमा.—5. C टटति, D टाटादति.—B, D वृतिदा शिवा, C notices a v. r. वृत्, but so he r. himself, वृति seems to be meant.—7. A, S वावसानुं, C वावसानुं, N वावसानि.—N चैव.—11. All but A, S वाजिभिः.—12. A, S अशौ for असा, N सदा —D, N वृत्.—D वेदनी.—One Cod. C writes वृष्टे for पिष्टे.—B, D •वृत्तः—सरः.—13. A श्रान्तावव०, S श्रान्तावव०.—N वर्षपरमै.—All but C वासमाना.—All but B, D टेटेति.—B, D वेधे.—A, S तस्यात्.—S ववन्त.—14. N, D वासेत्.—S प्राग्नि.—N च for वा.—The number of this Ch. in B, D is 90, in the others om.

CHAPTER XCI.

1. C here and in the sequel **समाह्व**.—N **सवंतः** for **सवंतः**—All but A, S **समविदंत**, although C at the beginning of the Ch. calls it **समवेदितं**.—The number in C is 87, in B, D 91, om. in the others.

CHAPTER XCII.

1. A, S **रोमं**.—B, D **दुःखं** for **पत्युर**.—S **भित्तु**.—S, D **नखराणां** **रु**.—2. D, and perhaps C **अकारणं**.—D, N **वासति चेद्**.—N **सरमा**, B, D **सरवा** for **सरमा**.—3. C notices a v. r. **आ गच्छते** for **आ गच्छन्ती**.—C, A, S **भंभारवेत्**.—N **भवति** for **गवां गाः**.—A, S **रामप्र**.—The title in A, S is **गोमहाद्विधादिचेदितं**, N **गोवतं**.—The number in C is 88.

CHAPTER XCIII.

1. A, S **आसनात्पर्यङ्गं**.—A, S **अतःपरं**.—A **हृत्पर**.—3. A, S **पराभवत्**.—5. C, N **विरोधिनां**, D **विरोधतां**.—B, D **सादो दुर्मनसां**.—7. S **श्रेणिं**, noticed also by C.—N **सौम्यकं**.—9. C once **मच्च**, once **मच्च**, the others but N **मच्च**.—A, S **अभिगंधनः**.—N **गंधनो**.—10. All but C **पत्युः** for **मनुः**.—11. A, S **स्रव** for **स्रर**.—N **पांशुं**.—12. A, S, N **पादं**.—B, D **अकुत्य**.—13. C, N **चेपितं**, D **चेपिता**, A **चेपिते**.—15. A, S **स्याज** for **स्याज**.—The title in C, B, D, N is **अवेदितं**.—The number in C is 89, in B, D 93.

CHAPTER XCIV.

From vs. 1—7 = Ch. 80, 20—26.—1. N **प्राज्ञ**.—A, S **अज** for **अज**.—S **गिरिकरिषां**.—2. N om. **वेदे**.—A, S om. **हृदेषु**, B, D **वेदेषु हृदेषु**.—3. C, D, N **प्रचह**.—4. All MSS. here **च** for **स्र**, cf. Ch. 88, 23.—A, S **वच** for **निधि**.—A, S **तु** for **च**.—5. All but A, S **वज्रिलम्**.—6. D **हृते**, S **पते**.—A, S **स्यामे**.—7. A, S **सुखावचो**.—8. The two last *pādas* transposed in A, S.—9. A **हितेभयाद्**, S **हितेभयाद्**, D **हितेभयं**.—10. C, D **वदेत्** for **भवेत्**.—11. All but A, S **सह** for **हृत्**.—N **पादवेद्याप**, D **पादवेद्याप**.—A, S, N **विषहनेन**.—12. All but C **अहकमहा**.—13. A, S **अहम्**.—A, S **सौकरं**.—C, D **तत्काले**.—D, and it seems also C **वेदयेद्**.—The title in A, S is **वसिचेदितं**, in B, D **गजेदितं**.—The number in C is 90, in B, D 94.

CHAPTER XCV.

3. All but C **प्राक्का**.—D **मध्ये**. N **मध्यात्**.—4. One Cod. of C **सूफिक**. All but A, S **च** for **तु**.—5. S **उत्तर** for **चौर**.—7. All but C, N **गौर**

for चौरक.—10. A, S अयाकुलं.—A, S भवेत्.—11. N परितोषम्.—12. All but C अन्वयार्थान्नायाः—15. C, B, D रीतद्रथै, N ०थै.—16. A, S om. पुलिन.—D अन्वैता.—18. B, D विटपं.—A, S रत्नं कथं द्रव्यं.—19. All but A, S चौर.—20. A, S अवलोक्य रवम्.—N रवम्, the others, but C, मूयाद् for रयाद्—B, D अवाप्तिः for आप्तिश्च.—21. A, S अनलोपजी०. D अनलजी०.—D ०विनां.—D कुक्षित्वा.—One Cod. of C मांशर्वकैर्.—23. A, S तुरंगम.—25. A, S सिद्धिदो.—26. N वासयेद्.—27. D, N वासति for विरचाम्.—28. C, B, D विरचम्, the others वासम्.—29. B वासते, D वासते for विरचाद्, N वासेद्दाने.—A, S, N इतमार्गे, B, D अपतो इतं याति यातुर् for पुरो etc.—30. All but A, S अंतजकारो.—B अपे for पुरो, D भवेद्.—31. A, S यथा for यद्.—32. D, N वासति and वासम्.—33. S फलापन्नम्.—C, D संस्थित for सुस्थित.—34. All but D, N and one Cod. of C निःपन्न.—C धन्याच्छय.—D नागस्य.—35. B, D, N वासति, B वासति.—36. All but A, S (च)म्बु for (च)स्थि.—37. A, S कंडकमिश्रैः सौम्यैः—38. The two hemistichs are transposed in B, D; they om. ध्यांश्च, and insert भवेद् before चम.—39. C, A, B (च)तिविरचम्.—C, A, B विरचव्य.—40. C, A, D निस्सार.—41. C, B, D पचौ धुमन्.—B, D मुञ्जसंज्ञध्वनति.—42. A, and perhaps C ०पूर्वाधिकारयु०, N ०पूर्वाध्वगयु०.—43. C विरचवतोर्.—44. C, B, D शिरोपगत, A, S शीर्षोपगते, N शीर्षो कु-, changed by me into शिरःपगत.—C, A घटापहृत्, D घटापहृत्ने.—45. D, N अन्यत स्थानं.—46. S काक, A कंक for ध्यांश्च.—47. A, S द्विपे for द्विके, D द्विने.—One Cod. of C चेषस्य.—One Cod. of C शरोहोपगते, another शरोहृगते.—A, S च for तु.—48. B, D, N वासति for विरचति.—49. A, S यत्तथा.—A अमिषेयं.—50. All but N, and one Cod. of C write निःफलं.—D, N ज्ञेयं for प्रोक्तं, S वक्तुं.—51. A कुकुर, S कुरकुर, C, D, N कुरकुरश्च.—All but N केकव विरते.—A, S ककवा.—B, D यायिनामाङ्गः, and all but N प्राङ्गः or आङ्गः—52. A, S सरकुकुविरते, D सरररेति, N सरश्च, one Cod. of C once सरश्, once सरत्त, another Cod. of C सरश्चैर्, my reading is a conjecture.—A, S, N कनाशेति, B, D कनाशेति.—A, S प्रतिषेधकामाश्लक्ष्ण, N ०धिकमाश्लक्ष्णा ग्राया, B, D ०धिकमाश्लक्ष्णा, C one Cod. ०धिकमाश्लक्ष्ण, in another ०धिकमाश्लक्ष्ण.—53. All विघात्, changed by me to विघातं.—One Cod. of C कनाशेति, another and N काकि ङीति.—B, D प्रीतिश्च दम्पतीनां, and C notices a v. r. प्रीत्याश्च दम्पतो—All but A, S बंध रवं.—D अपि for इति—54. D करकोविरते, N करकोतिरते.—N मञ्जवासाय.—C बद्धि.—A, S सार्द्धम्.—55. A, S फलदाधि, N फलदाधि.—C, D डय इति, the others ड इति, changed by me to डड इति.—One Cod. of C प्रहराः—56. C once डाकुडामिति, once like the others.—C once मुह, D कुह, S मुह.—C कंडकटे.—One Cod. of C, and B, D चिडिककेकेकेति, another

Cod. of C चिचिचिचिकेकेति, S चिचिचिकेकेमेति, A चिचिचिचिकेकेरेमेति.—57. C, B, D काका for काके.—A, S धन्याश्वयोप०, N धन्याश्वयोप०, B यन्धवयोप०.—59. A, S तव.—60. C विश्यात्.—N समये च.—A, S तदा for तथा.—D, N चतं न च शुभं.—61. C, B, N दुदुदुदु for दददद.—62. N ब्रह्म, C once thus, once शुक्रनि.—All but N and one Cod. of C write निःपच.—C in the text बद्धा, like N, but in his comment बद्ध (expl. by एकादश).—D अवहितमना for अपतिरशुभे.—The title in N is वाचसपचं.—The number in A is सर्वश्राकुने सप्तमः, in B, D 95.

CHAPTER XCVI.

1. D हृतद्वः—2. N स्थिरसंस्थितं.—A, S ०घानस०.—A, S संग्रह—3. D, N विश्यात्.—4. D चक्षानि.—5. A रक्षेयु for जलेयु, S चक्षेयु, D गतेयु.—6. All but one Cod. of C, and D, N write निःपच.—7. B, D वैर्षते.—A स्थिता एवन्, S स्थिरो एवंचेत्.—8. A, S जग्रेषु चन्दोर्.—D भृगुजात्र.—N याव लेषा वि०, C notices a v. r. योन्वोऽनुयायाद्दिशि संप्रदिहः—A, S पि for वि.—9. A, S पंडक.—10. N (च)मिवाचन्, C विरैति, the others (च)मिवाचं, changed by me to विवाचं.—11. B, D विपचापि.—12. A, S, N एं for एव.—13. N विलग्रे.—C, D, N त्रयोस्य.—After vs. 13 A, S insert two stanzas from the Bṛhaj-jātaka, which are quoted in the Comm., and D inserts two stanzas from Yavaneyvara, also quoted in the Comm.—14. N चरद्वोदयांशके.—D द्विसुर्तिके.—After vs. 16 S inserts a stanza from Bṛh. Jāt., introducing it by पाठान्तरं; A omits some lines till vs. 6 of the following Chapter.—The title in B is उत्तरसप्तमप्रयोगः, S (and A at the beginning of the Ch.) सप्तमप्रयोग, N इति श्राकुर्वं.—The number is given only in B, D viz. 96.

CHAPTER XCVII.

1. From vs. 1—6 in A in the margin.—C writes चकोरः—All but N दर्शनारक्षपाको.—2. S, D लट्ट.—5. A, S हरिद्रं for दुरिद्रं.—N, S चोते.—C, N तु for the last च.—6. S, N कुशुल.—7. C, D, N विचंनवितं.—9. A, S चक्रुदफलं पचाद्.—All but A, S मूषिं.—A भंगश्च भवति S भंगश्च भवति, C, D भंगेन भ०, B ०केनादिनाशकश्च.—14. A नवकैकाष्टक०, S नवकैकाष्टदशैकपट्टिक०, N the same but ०दशैकप०, one Cod. of C writes नवकैकाष्टदशैकपट्टिक०, another नवकैकाष्टादशैकपट्टिक०, B नवैकैकाष्टदशैकपट्टिक०, D नकैकाष्टदशैकपट्टिक०, my r. is in accordance with the Comm. in C.—C, B, D संक्षानि.—C चक्षेयाः—15. A, चयोःहोतौ, S चयोःहोता.—A, S विषट्टिकैकेकाः, D षट्टिकैकेकः, N विषट्टिकैकेकाः; all

but A, S om. च before चि ; C विषटकेक०, changed by me to चषडक०.—
17. A, S मोरुहोत्र०.—The title in D is अत्याध्यायः—The number in C
is 93, in B, D 97.

CHAPTER XCVIII.

1. N वम for वसु.—2. C notices a v. r. ऋर for ऋत.—After vs. 3 N
has इति तारकापाकाध्यायः—In A, S follow 13 vss., taken from the 7th
Chapter of Varāha-Mihira's Yātrā ; at the end A, S have इति नक्षत्रकौटम्,
the same title as in the Yātrā. There A, S close the Chapter, so that
vs. 4 of the others and of our text, is with them vs. 1 of a following
Chapter.—5. A, S इन्द्र for इन्द्र.—D (च)द्विवृषः—7. A, S, B, D अभिचार
for अभिघात.—A वेताल.—8. D, N पूर्वा.—A, S उद्वेद, N उद (sic).—
A, S, N om. बंध.—9. All but C अन्धनि for अन्धिन.—A, S, D शिल्पौषधि.—
A, S अभिमिदप्यत्र for प्रदिष्टानि, C remarks केचिदभिमितं चाप्यनेच्छन्ति, but
from this it does not follow that he knew a r., in which अभिमित् was
found—10. All but A, S वर्गो ह्य०.—11 and 12 are transposed in A, S.
—12. All but A, S च for वा.—D, N यदि ब्रह्मतारा for शुभ०.—13. C
ममनोऽन्ध.—A, S, N निराश्रयानां.—C निम्ना शनिकुजार्कतियौ, D निम्ना
कुजदिने ऽथ तियौ, N कुजार्कतियौ, C notices a v. r., apparently च नवमे
ऽङ्क न चापि षष्ठां.—After 13 N has : सौरे तु मासं चपयेद्दिनेभः शनैश्चरः सप्त
कुजस्यष्टौ । आचार्यशुक्रेन्दुधाः क्रमेण एकादशैकादश सप्त पंच ॥—14. All
but C, D संमतेन.—C, D सूतके वा.—A संमतेन बह्वक्ष भोक्षे क्रतुदीक्षयात् ।
विवाहकाले व्रतसूतके च—D कार्यं for ब्रह्मं.—15. is ०om. in C.—A, N
अवह, D अवचः—D हितानि for शुभानि—16. D, N सविष्णु.—All but D
तिय.—D मेखलाद्याः, the others but C मेखलाद्याम्.—17. is wanting in
C, D, N at this place, and occurs as vs. 8 of Ch. 99.—A, S पापैस्त्रिषष्टा-
वमतेर्विष्णवे for पापैर्विष्णवे शुभराशिलग्नौ.—A, S, D, N अमरेण्य for
चिद्रेण्य.—The title of this Ch. in A, S, N is नक्षत्रकर्मगुहाः, in C
नक्षत्रगुहाः कर्माध्यायः—The number in C is 94, in B 98, in D 98 (in
figures) and 99 (in words).

CHAPTER XCIX.

A, S अथ तिथिकरगुहाः—N begins with : शिवमुज्जगन्निबन्निचपिष्टवसुत-
स्तां वशविरं विपं कप्रभवाः । इन्द्राग्नीन्द्रनिम्नाचरववर्षार्थमयोनयथाङ्क ॥ वद्वाजाधि-
कुम्भा पूषा दक्षांतकान्निघातारः । इन्द्रदितिगृहहरिरवित्वहुरनिस्त्राद्याद्या चषा
त्राया ॥ सुहृत्संख्या ॥ Then vs. 1.—2. D, N ०सावास्याया.—A, S ज्ञेयाः for
संज्ञाः—D, N सदृशा—क्रिया—कार्या.—C, S पूर्वाक्ष.—3. C नक्षत्रैक०.—After

vs. 3 a Chapter is at an end in C, B, D, N, the title of which in C is: इति तिथिकर्मगुणध्यायः पंचमवतितमः, in B, D, N इति तिथिगुणः, the number in B, D is 99.—vs. 4 is in all but A, S vs. 1 of Ch. 100. 4. All but D, N वच and बाल०.—D बालव—All but N कौलव.—5. A, N अकुनि च०.—S चतुःप०.—D पदो नामः.—A, S, D अविच for इति च.—6. All but N ववे.—All but N बाल०.—D बालव.—D निचकर०.—7. D, N वशिजे.—A, S परिघात.—8. om. in S, and originally in A, where it is written in the margin—D, N शौषधानि.—A द्विजपतीन्.—N बाष्पानि for राव्यनि.—A शैभाग्य.—A शुभकर्मद्विकरणं मान०.—N शुद्धि for सिद्धि.—After vs. 8 follows in C, D, N vs. 17. of Ch. 98.—The Chapter closes only in A, S as in our text.

CHAPTER C.

Vs. 1. All but C तौलिषट्.—A, S द्विभिः.—2. D सहित for रहित.—One Cod. of C, A, D चारानु०.—Uncertain whether चार्क or चार्क.—D, N रहिते for विरहे.—The title in C is करगुणविवाहपटञ्जं, in N तिथिकरगुणविवाहपटञ्जं, in D करगुणध्यायः.—The number in C is 96, in D 100.

CHAPTER CI.

This Ch. is also to be found in the Brhuj-Jātaka, as Ch. 16.—N inserts some stanzas at the end of which इति पद्येषुः—1. A सत्यरत्न, one Cod. of C सत्यरोजद्वयः, another, and D, N सत्यारोजद्वयः, S सद्यारिद्वयः, our r. is from the Brh. J.—2. All but C स्थिरः—3. A, S चतुरस्रपदो.—D •र्वितानि शींषः छतन्नपा०, all शिंषः with Visarga, which is left out by me; Brh. J. has •र्वितः छतन्नो शिंषः पा०.—5. Brh. J. has संदतः—All अटः—7. All but one Cod. of C, and N फाल्गु०, S फाल्गुणां.—8. C हपासु for छपासु, but he notices the latter as v. r. but in the Brh. J. Utpala r. छपासु, noticing हपासु as v. r.—9. C ईर्षी (probably a mis-written ईर्षी), the others ईर्षी, our text follows Brh. J.—All but C अर्थे for वचन.—10. A, S, D सुखितो for सुखी व.—11. N बीरो for बीरो, C notices a v. r. नामो, the r. of Brh. J.—All but C विश्व.—12. All but C अचरं.—A, S, D, and one Cod. of C in the text, अतिसाम् afterwards C अतिसाम्, like Brh. J., N सुतवाम्.—All दाताद्यः—C, N शूरो, A, S, B, D शूरत. changed by me into शूर.—13. C अतभिषासु.—S, D भाद्र०.—A, S मधु for पदु.—14. A शुभदा भवति for शुभमः शूरः, S शुभमो भवति.—A, S शुचिषा०.—A •र्थसाम्.—The title in A, S is अन्ननक्षत्रजातकाध्यायः, D नक्षत्रप्रजातकाध्यायः, N नक्षत्रजातकगुणः.—The number in C is 97, in D 101.

CHAPTER CII.

2. A, S, D **सुमन्निरोद्धे**.—C **सिद्युनः**.—D om. **पादश्च पुन**, having only **वसुभपुष्पा**, A, S **पादः पुनर्वसुभवः पुष्यो**. C in his text **पादः पुनर्वसुसतिष्यो**, afterwards **पुनर्वसुसुतः**, expl. by **पुनर्वसोः**, whence it appears that he r. **पुनर्वसुनसिष्यो**, N **पादः पुनर्वसुतः पुष्यो**, changed by me into **पादश्च पुनर्वसोः सतिष्यो**.—A, S **सु** for **च**.—3. C text **फासु०**, S **फासुशी**.—All but C, N **पादसु०**.—D **चिनायाद्दे**, N **चिनाद्दे**.—4. S **स्नातो**.—C text **विभ्राखयोः**.—6. S, D **भाद्र०**.—All but C **रेवती मीनः**.—7. A, S **पिब**.—D **धनुर्** for **हय**.—The title in A, S **राश्रभायः**, in N **राश्रयः**.—The number in A, S is 102, in C 98.

CHAPTER CIII.

2. N, and once C **दारिद्र**.—C once **विषेचराम्**.—3. C **बह्ना**, expl. **कीर्तियुक्ता**.—All but C, D **हर्ष** for **वत्यु**.—4. One Cod. of C, D, N write **ववति**.—All but one Cod. of C **सपत्नम्**.—5. C **विनाशं** for **प्रवृत्तिं**.—6. C **च सुरेषु**, A, N **ससुरेषु**, S **ससुरेषु**, D has **चनुमां च भर्तुः**.—A, S **रक्त** for **भक्त**.—N **कुधात्** for **चर्हा**.—7. A, S **नाश्रयाधि०**.—8. All but C, D **तथैव भौमः** for **तथैव राश्रः**, and **सुभगां च राश्रः** for **सवजां महेवजः**, **सवजां** changed by me into **सवजं**.—C notices a v. r. **सुभगां महेवजभां**, I cannot make out whether he means **सुभगां** for **सवजां** and **महेवजभां** for **पतिवजभां**, or not.—9. C, D **धर्मस्थिता**.—C, D, N **चटनां**, expl. **धमश्शीलां**, A, S **चधनां**.—10. C, S **नभस्यक्ष**.—11. C **सधनां** for **धनिनीं**.—13. N **या च**.—A, S **विद्यतधनततोरोम्यसौ०**.—S **न हि तिथि**.—A, S **रजश्च**.—D has seven stanzas more : **कुलिकं क्रान्तिसाम्यं च मूर्त्ता षट्पादमःशशी । पंच दोषान् परित्यज्य ततो मोक्षलिकं श्रमं । १४ ॥**, and six more in the same strain.—The title in N is **विनाशपटलः**.—The number in C is 98, in A, S, D 103.

CHAPTER CIV.

2. C **आवहार्यतक्षरफ०**, **व्यावहारो** expl. by **व्यवहारशीलाः**, A, S **व्यवहार्य-क्षरतक्ष०**, N **व्यवहार्यः सदक्षरफ०**, D **व्यवहार्यक्षरफ०**, our r. is conjectural.—3. D **तथापि नृणां** for **(च)ववा वैवं**, N **(च)व वागेवं**.—4. All but C, N **सौम्यः षट्पि०**.—5. D **शोक** for **कोष्ठ**.—All but C **द्वितीयो**.—All but C, D **अनसि** for **दिशति**.—D **बंधनं** for **बंधनां**, the others but C **बंधना**.—All but C **द्वितीयो**.—All but C **चतुर्थो**.—6. A **रोमसंघारिजिता**, S **रोमसंघारिजिताः**, N **रोमाशोकधजाताः**.—All but C **षट्पा**.—A **रिपुं**, S, D **रिपुन् शो०**, N **रोमशो०**.—C **वक्रासौ**, D **वक्रोमौ**.—A, S **सुवद्वो**.—7. All but A **विजयेडा**.—C **अश्रयानं**.—1. D **चन्द्रप्रपुर०**.—All but D **द्वितीयो**.—C, D **विजय** for

निचय.—9. All but A, S, and perhaps C पंजमो and चडो.—S चिने for चिनं—D शुभं for सुभं.—D सपमो, N सपमो.—All but C, D सवति for सविनि.—10. D राज्ञा for चाज्ञा.—S चरिताद्.—D चंवे.—C, it seems, च for चि.—11. D ह्यच for ह्यं च.—D चित्त, N चोडा for चित्त.—C, D चौररोमै.—12. S सकोप्रात्.—A, S प्रदीप्तम्.—A, S तज्ञा for किल.—13. D जजिताच्च.—A, S अपि प्रकरोति, D अभिकरोति.—S वाश्रमं.—14. A, S च पंचमे.—A, S भवेचिरं.—15. A, S विचर्जितो ज्यौ स०.—D हंते.—16. All but C क्रमैः.—17. A, S सपुष्पि०.—18. All but C, S संतप्यते.—A, S चित्तै for चित्तै.—19. D ज्ञानता.—20. A, S अर्थाकिद्.—21. D चिर्चं for चिचं.—22. N सपमो.—S चो.—N शुभ for सुत. - A चित्तवत्, S om. चित्त.—N ज्ञानो, like one Cod. of C; another Cod. of C, and D ज्ञानम्.—A, S वैवर्चं for वैपुष्पं.—D मतेः.—23. A तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, S तद्गुहदो ऽव कृत्वाकारं च, N तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, D तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, C, although writing in the text in one Cod. तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, must clearly have intended तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, as written in another Cod., he notices as v. r. the r. of S, our r.; he explains : चदुर्चं केचिद् तद्ददाति चचरुच्यवर्चै। कथां रेतिसाधिकं ददाति । आकारं ग्रथ्याश्रुं च ददाति । केचित् कृत्वाकारसिद्धीच्छन्ति । कृत्वा ऊर्ध्वकव्यस्य देवाकारं । दोषकृत्वाभेतत् । In the dictionary the name of the metre is given as दोषक, whether this be right, or Utpala's दोषक, I have no means to decide; but the explanation, and especially the words चचरुच्यवर्चै, leave no doubt that Utpala called the metre दोषक; if the v. r. I have preferred, be correct, the author called the metre दोष.—24. One Cod. of C सुतसुच.—All but C वर्चं for प्राज्ञ.—S मिद्, the others but C नद् for नृद्.—A, S न सवति परिमोत्, D नचि वदवति मोत्.—D मोत् for चोत्.—25. All but C, D भूमि for चरि.—A कर्ता तस्मात्प्राये ऽनरविच्छितं.—26. One Cod. of C, S, D (च)केकेः—D संविदेत्, S च विदेत्.—All but C, D मयुरैः—27. N सुतसुच तुल्यचरि.—28. A, S चारस०, for भाववि०, N चारवि०.—S चिकितं for चिचितं.—29. A, N वाञ्छ.—C रात्रिसमेतो, but noticing also our r.—30. A, S कामार्थचिचिं.—N जांचे.—S, D ज्ञानः—31. A, S कर्म for कल.—32. All but C, D भूपास्यंततिः—33. A, S भूमि for भूति.—D मित्र for वत्.—A, S चवं.—D वक्षोचमितां.—34. D ज्ञान for ज्ञान, and so one Cod. of C in the text, but erroneously, for he expl. विनामां.—35. C; A (च)हमे, N (च)हमे.—36. A (च)पमान.—A, S चव for वदन्.—37. N छिररुतांवरामसः, D छिररुतांवरामसः, A छिररुतांवरामसः, S छिररुतांवरामसः—38. D वंशुवचः—A, S, N उपेत्यसुचिद्विद्युतो.—40. A, S वच.—S सुशाचव०.—N चंविचि व०, A चंविचि व०.—A om. वच.—41. A, S सपरमं.—A, S ज्ञासि for प्रज्ञासि.—N वीर for वीर, C expl. distinctly शूरार्था, the dictionary has वीरस्यसिचि.—A

वल्लिः, S वल्लिः for वल्लिः—42. Whether प्रयात or प्रयात, is not discernible, C however expl. by प्रयत्नं.—43. All but N •वीनः—All but C, D विनिहित.—All but one Cod. of C, and N पडोहं.—44. D वैचदेव.—45. All but N पट्टिवाभिस.—A, S, N चौकां for तेवळं.—One Cod. of C once लामावा०, once लामावा०, another and N लामवा०, A, S लामाव०, changed by me into लामा व०.—D चंत्वे.—46. S, D, and one Cod. of C in the text चवेष्ण. —A चौखकुंडमेव, N कं कुडवे व, D, and one Cod. of C कं कुडवे वा, another Cod. of C the same, but नडवे; I have changed वा into व.—C apparently विखजपि.—All but C, D वितानं.—47. A divides this stanza in two.—C वीरः—All but C, D तिसकनकुलैर्मुः—A, S, N उवा वदि.—48. A, S समयो०.—All but D, and perhaps C वृद्धि for वृद्धि.—49. N अनुमीत्वार.—50. N अनुमीतिमा०, D उपमीतिमा०, A उपमीतेमा०, one Cod. of C in the text उपमीतमा०.—D सम्यक्प्रयोगे for सम्यक्प्रयोगे, A, S, N समं प्रयोगे.—51. A, S, D, N वडो.—A, S जयति for जयति, N न वदि.—52. S निरीक्षितो ऽयम०.—A, S वल्लिनि for वल्लिना.—A, S नकुडकं.—53. A, S नीचे ऽरिभस्त्रे चारि०, C, D नीचे ऽरिभे स्त्रे ऽरि०, N नीचे ऽरिभे वरि०.—S यामिन्याः, C, D, N कामिन्याः—A, S निरीक्षितं.—54. A समच०.—A, S सुतः सद्दतः समुपवाति, N सुतसममुवाति.—D खंभक.—A मावावां, S मावावां, N ववावां, D मावा.—55. A, S न च ववा, N तवववा, D तु न तवा.—59. A, S प्रारब्धसमुपस्थि०.—All वुधैः, changed by me into (च)वुधैः—D निष्प्रति.—A, S तद्वैव.—D तद् for तान्.—60. N चवेष्ण.—One Cod. of C, text, वंदस, afterwards वंदकस, another वंदकस, A, S वंदं सकसस—61. (a). All but C चमौचिका०.—A, S चायथावाड०.—C notices for पखादि a v. r. वन्वादि.—C चाय्यभि, D वन्वाभि.—All but A, S कर्मादि for कार्यादि.—61. (b). A, S भूपवर्ग०.—A, S चंभुजमेचु. C मातुस for मातम, D मातुस.—61. (c). चभि om. in C, D, N.—A, S •जितस, N •जितवा, one Cod. of C •जितसः, another •जितस.—A भिषडवा०, S भिषक वा०.—All, but one Cod. of C write सुपाहति, but C expl. राधिवर्तनं.—C writes कोमेज, but expl. as if he r. कोमेज, for the first part is expl. as मज, the second as ईमज and नायकता; he notices also our r., D, N कोमेजसाध्यानि.—61. (d). N om. मदी.—S, N, and one Cod. of C मंधानि.—S विज्ञानि.—D om. वाद, N has वान्.—C, D, N पुष्प for पष्प.—All but C वा for च before वंदन—C, A कराधि for करोधि.—S वा कारयेत्, A only कारयेत्.—62. All but C चौपव०.—D, N नुच for सुच.—All but D write पुरस्थित.—All but C, D घनं for घनं.—N प्रेत्यभुवन for प्रतद्वन.—A, S च वरु०, C च तवा वरु०, N तवा वरु०.—All but C, D वडवत्.—63. A, S वृष, D, and one Cod. of C (but only in the text and by an error of the scribe) पष्प.—N वेष्णा.—63. D •वाणि वाचरेत् for

•जाति च.—D, N पाणिनाम्.—N हस्त्युपेच.—A, S अपां करचं, N उपांशु-
रचं.—64. C, N निहरो.—N (च)च for (च)तः—The title in A, S is गोप-
कचं.—The number in C is 100, in D 104.—Some Codd. of C close
with this Chapter.

CHAPTER CV.

A, opens the Ch. with : अथ रूपसचद्वादश्रीनामानुकीर्तनं नामाध्यायः, S
अथ नक्षत्रपुत्रव्रतरूपद्वादश्रीनामानुकीर्तननामाध्यायः, C अथ रूपसचं बाह्यावते.
—1. A चासु०.—All •गुची.—C, B हितयं for युष्मं.—2. S, D माइ.—3.
A, B घनिष्ठां.—All विश्राणा, which ought to be विश्राणाः, or विश्राणां or
विश्राणे.—All but C करौ कृतौ.—All write अक्षेया.—5. N, and once C
आर्द्राः—A, S सप्तपौषो for कर्तव्यो.—B भूतिम् for रूपं.—6. B सप्तम्यां for
सप्तम्यां, C om. चि.—C, S write धिष्वां.—7. A, S च for वा, C doubtful.—
8. A, S दक्षा for दद्यात्.—B, D सुवर्षं वक्षरजतं, A, S भूरिरजतं.—A न्यासर्चं,
S मासर्चं for चंगर्चं.—C, S धिष्यस्व.—9. This vs. and vs. 13 have inter-
changed places in A, S. In A a second hand has written in the mar-
gin the same stanzas (vs. 9—vs. 13) in the same order as in the other
MSS. and our text.—11. A *prima manu*, S नेच, N वर्षं for पच.—S, N
भारनमित.—12. A *prima manu*, S रुंभ for कांड.—S •भोरः, A, B •भोर.
C, D •भोर.—A, D, and C text ककुंदरा.—C मनुष्यच.—After vs. 13 B
has इति रूपचं (sic), N इति वाराहार्चितायां नक्षत्रपुत्रः—In the only
Cod. of C at my disposal, which goes beyond Ch. CIV. there is a gap
till vs. 6 of the next Ch.—14. B, D सुदनाख्यलि०.—D, N चेति for चैव.—
15. A, S, B तच्छादुषोकेमच.—16. N प्रकीर्तयेत्.—After this vs. B, D, N
add some stanzas numbered in D 17, 18, 19, in B 33, 34, 35, viz.
धूपसगदीपाद्यैर्भूपः संपूजयेद् द्विजानग्नैः । संपूर्णं दक्षिणामिः सुमनोभिः (? B
सुमनाभिः, D सुनामिभिः, N सुनामभिः) प्रीत्येत क्रमज्ञः । प्रतिमासमन्वये
पुत्रयो वाक्येयमतिराचं । उक्त्यमग्निष्टोमो मवामयनं पुत्रमेधश्च ॥ सौचामश्चिह्नो
ऽन्यः सपंचयज्ञः सहेमगोक्षयः (N सचंसलांगूलः) सर्वसुखान्धयंते नित्यस्मरणात्
तन्नाम् ॥ N has three stanzas more.—The title in B is पुत्रके रूपसचव्रता-
ध्यायः, in D नक्षत्रपुत्रके रूपसचव्रताध्यायः, in N श्रीविष्णोर्द्वादश नामानि.—The
number is 105 in D.

CHAPTER CVI.

Vs. 1 is vs. 4 in A, S.—A एव for अथ.—3. B गुहान्.—D, N निपरितं.
—B, D सा प्रकृतिः सा०.—4. A, S उपयाति.—5. This and the following
vs. are transposed in A, S, and occur also at the end of Brh. Jât.—B

प्रचुरता.—D लेखाद्.—B कुल्लतकल्पम्.—6. A, S मुनि om.—After vs. 6 A, S have: अन्यानि ब्राह्मणि विवाद्भावं सांख्यिकं तेषु फलं न किञ्चित् । साक्षात्फलं ज्योतिषमेवमेव राक्षोर्ध्वद्व्यागमनेन सत्यं ॥ In N follows the 5th Ch. of Varāha-mihira's Yātrā.—In C the colophon is इति महोत्पलविरचित्तायां संहिताविष्टतावुपसंहाराध्यायः । वाराहो टीका संपूर्णा.—There follows however a ब्राह्मणुक्रमणी.

ANUKRAMANI'.

2. D चागच्छि.—C, D •भक्तिष०.—C •दाश्.—3. B नचनप्रहाणां च for प्रहाणां च, D नचनेषु प्रहाणां च.—All but C शृंगमाटकस्थितानां.—D सगर्भ०.—A धारणं, S, N धारणं च, C लक्ष्यं च.—4. A, S, N धान्य before धारण.—B वातधूलि for आषाढ.—B, D योगश्च, the others योगः.—All सता.—C, A दाहाः.—6. A, S असिलचर्सागपिठकवासु, B अंगविद्यापिठकलक्ष्यं चिर्षं च सगृहज्ञानं, D as in our text, but adding at the end of the cloka अंगविद्या वातचर्सां पिठकानां लक्ष्यं चैव.—7. D उदकार्ग०.—A, S प्रतिष्ठानम्.—D मवाचर्दन्तिमनुजानां for पुरर्षचर्षं च, C, B द्वियेभपुरर्षचर्षं च, C om. कूर्मलक्ष्यं.—After vs. 8 B at an end.—9. After परोक्ष a gap in D until भौक्तिक in vs. 10.—10. D, N चय for दंत.—D सर्वशकुनं.—11. N वासित for विवृतमच.—D अचेष्टितं वा शिवानमजं for चय etc.—D मव for मृग.—N मृगस्य लक्ष्यमथ गोमहिष्यादेः विवृतं मवां मृगाश्चकरिणां वाय(स)विद्योत्तरं च ततः for चरितं etc.—12. A, S कैठम for पाको, D पाकचर्षगुणौ.—N om. तिथिकरश्च.—A, S धिष्यागुणाः, N चरुगुणाः, D जन्मचर्षगुणराश्यां विवाहविधिः, in C a gap, the r. of our text is conjectural.—The second hemistich in A, S is गोचरमथ प्रहाणामुचनरो द्वादशोक्तयः, D गो० च० य० कथितो मचनपुरवच, N प्रहगोचरो ततः पुरवो नारायणकथनं, तथा is a conjecture of mine for •मथ.—After vs. 12 A, S repeat the substance of it in another form: पाको ऽथर्षगुणास्तिथिकरगुणाः संरचजन्मगुणाः । गोचरः प्रथमप्रहाणां कथितो मचनपुरवच.—13. N श्लोकसहस्रखलारः प्रतिनिवहा०.—A, S, N ऊनानि for ऊन.—A, S after vs. 13 ग्रंथसंख्या १८०० ।.—A, S, D, N add अथैवांतर्भूतंपरिभेषं निगदितं च यात्रायां । ब्रह्मसर्धं जातकमुक्तं करणं च ब्रह्मधेति (D, N ब्रह्मधेति).—Then in A, S इति ग्रंथानुक्रमणी नामाध्यायः सप्तात्तरभूततमः—After it is added in A, S a division of India into *mandalas*, similar to that in Ch. XXXII. it is left out here.—D adds विधाषः शरदिन्दुकोटिधवलां दंष्ट्रामिवोचैमितं (?) कलाषः फलिभंडलेष्विव पदं रत्नावलीभानुष । यः समोहमहोदधेः कुमनजपाद्वात् समाहृतवान् ज्योतिर्गो रचिरां वराहमिहिरश्चा रश्चिः पातु वः ॥ N adds vs. 9 of the last chapter of Brh. Jāt. आदित्यदास० etc.—For the colophon of the MSS. see Preface.

ERRATA.

CORRIGENDA.

Page ९०, line 10, for *लियां* read *लिया*
" १५४, " ३, for *परिवारिषः* read *परिवारिषः*

— १५०,	"	17,	"	बद्धिः बद्धि०	"	बद्धिः बद्धि०
— १५०,	"	20,	"	बद्धा०	"	बद्धा०
— १५८,	"	३,	"	बद्धिः बद्धि०	"	बद्धिः बद्धि०
— १५८,	"	17,	"	बद्धा०	"	बद्धा०
— १५९,	"	7,	"	बद्धा०	"	बद्धा०
— १०५,	"	8,	"	स्त्रायं	"	स्त्राय

E R R A T A.

Page	११,	line	5,	for	कवन्व	read	कवन्व
—	१९,	”	18,	”	कवन्व	”	कवन्व
—	१०,	”	6,	”	सूर्धि०	”	सूर्धि०
—	२९,	”	15,	”	रोमोत्प०	”	रोमोत्प०
—	२२४,	”	2,	”	बद्धिं	”	बद्धिं
—	२२९,	”	6,	”	०धाभ्यां	”	०धाभ्यां
—	२५५,	”	18,	”	पार्श्वो०	”	पार्श्वो०
—	२५०,	”	17,	”	बद्धिः बद्धि०	”	बद्धिः बद्धि०
—	२५०,	”	20,	”	बद्धा०	”	बद्धा०
—	२५८,	”	3,	”	बद्धिः बद्धि०	”	बद्धिः बद्धि०
—	२५८,	”	17,	”	बद्धा०	”	बद्धा०
—	२५९,	”	7,	”	बद्धा०	”	बद्धा०
—	३०५,	”	8,	”	स्त्रायं	”	स्त्रायं
